

Мирослав Мамчак

Чорноморський флот. Курсом до України

Пам'яті екіпажу
ескадреного
міноносця
«Завидний»,
який першим
підняв
Український
національний
прапор над
Чорним морем,
присвячую, -
автор.

Видавництво «Просвіта»
Севастополь
2013

УДК 94(477): 355.321(262.5)
ББК 63,3 (4Укр)+68.54г(4Укр)
М 22

М 22 **Мамчак Мирослав.** Чорноморський флот. Курсом до України.
ISBN 978-966-97292-1-7

Широко використовуючи недавно відкриті архівні джерела, історичні матеріали, свідчення багатьох учасників подій на Чорноморському флоті в 1917-1921 рр. та часу будівництва Військово-морських сил сучасної України у час становлення її незалежності, автор досліджує процес військово-морського будівництва в Україні на початку і у кінці ХХ ст. та доводить їх тотожність. На цій джерельній базі спростовуються численні пропагандистські міфи навколо флоту, впроваджені імперськими ідеологами в свідомість севастопольців і моряків, аналізуються перемоги, причини поразок і численних жертв, які понесли військові моряки і севастопольці в процесі боротьби за Український флот, розглядається значення флоту в житті української держави.

У книзі розкриваються дії окремих екіпажів кораблів та військових частин Чорноморського флоту, направлені на підтримку національно-визвольної боротьби українського народу, та оприлюднюється мартиролог командного складу, офіцерів і урядовців флоту УНР.

Книга багато ілюстрована, буде цікавою та корисною для військових істориків, системи гуманітарної підготовки військових моряків, любителів історії України, молоді та широкому загалу читачів.

Книга видана за фінансової підтримки Героя України, народного депутата України I, II і IV-го скликань Хмари Степана Ільковича

Рецензенти:

*Лубенець А.В. капітан I рангу, кандидат історичних наук,
доцент Академії Військово-морських сил ЗС України.*

*Тенюх І.Й., адмірал, командувач Військово-морських сил
Збройних Сил України (2004-2010).*

Мамчак М.А. Чорноморський флот. Курсом до України.
Науково-популярне видання.

ISBN 978-966-97292-1-7

© Мамчак М.А. 2013

© СМО ВУТ «Просвіта». 2013

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ I. Чорноморський флот у боротьбі за незалежність України (1917 – 1921 рр.)	13
Відродження національної ідеї на флоті. Будівництво флоту УНР (травень 1917- квітень 1918 рр.).....	14
Участь флоту УНР в Першій російськобільшовицько-українській війні	89
Більшовицький переворот у Севастополі. «Варфоломійські ночі». терор і репресії	93
Події на Одеському рейді	123
Перехід Чорноморського флоту під юрисдикцію УНР.....	130
Німецька політика стосовно Криму і флоту	148
Формування Державного флоту Української Держави у Севастополі в умовах інтернування Чорноморського флоту німецькими військами (травень – грудень 1918 рр.	155
Формування Українського державного флоту у Одесі	203
Флот Української Держави у Миколаєві	215
Як Українським Державним флотом опанувала Антанта	217
Відродження Українського державного флоту Директорією УНР. Участь і загибель флоту УНР у Другій російськобільшовицько-українській війні.....	227
Управління і командний склад Українського державного флоту (1917-1921 рр.).....	256
Розділ II. Мартиролог офіцерів і урядовців Українського державного флоту (1917-1921 рр.	260
Пам'ять знищити не вдається	288
Розділ III. Кораблі – герої флоту України	292
Ескадрений міноносець «Завидний».....	293
Бронепалубний крейсер першого рангу «Іван Мазепа»	305
Лінійний корабель (дредноут) «Воля»	316
Лінійний корабель (броненосець) «Борець за свободу»	329
Ескадрений міноносець «Звонкий»	348
Ескадрений міноносець «Зоркий»	353
Канонерський човен «Запорожець»	357
Легкий артилерійський крейсер «Гетьман Богдан Хмельницький»	364
Сторожовий корабель СКР – 112.....	375
Базовий тральщик «Маріуполь»	398
Великий протичовновий корабель «Сметлівий»	404
Легкий артилерійський крейсер «Михайло Кутузов»	411
Підводний човен Б-871	418

Морський тральщик «Сигнальщик».....	423
Великий протичовновий корабель «Способний».....	433
Малий ракетний корабель «Штиль»	442
Розділ IV. Лицарі Українського моря і землі.....	448
Севастопольський Флотський півекіпаж.....	449
3-а школа водолазів ЧФ – перші військові моряки незалежної України	454
1-а Об'єднана школа підготовки спеціалістів ЧФ: з прапором України – на віки!	458
880-й окремий батальйон морської піхоти ЧФ – служимо Україні!	466
Неприступний острів	474
Де грудь сильніша за гармат	479
Севастопольська комендатура: забрати не можна віддати	484
Розділ V. Донузлав: на зламі історії флоту.....	493
17-а бригада кораблів овр Кримської ввб: флот України відродимо!.....	496
Штаб Кримської військово-морської бази: «Кримське ГКЧП» не пройде	537
Використані джерела	557

Легендарный – вымышленный,
неправдоподобный.
С.И. Ожегов. Толковый словарь
русского языка.
Легенда – вигадана чудесна подія, що
сприймається як достовірна.
Вікіпедія

Передмова.

«Легендарний Севастополь...» - з таких слів починається приспів сучасного севастопольського гімну, з відеокліпу на ці слова комунальна телерадіокомпанія під назвою «Народне телебачення» вже протягом десятка літ розпочинає своє ранкове мовлення. І справді, історія Севастополя і Чорноморського флоту оповиті суцільними легендами, перетвореними в історичні аксіоми суцільних звитяг, які офіційною пропагандою не піддаються сумніву і обговоренню. На території нинішнього Севастополя місто-фортеця була заснована дві тисячі років тому назад, але святкуємо день міста з часу, коли сюди ступила нога російського солдата. Севастополь за його історію завойовувало багато ворогів, але склали міф і співаємо про Севастополь як «не приступний для врагов», про «город русских моряков» і їх ратної слави. Севастополь після Другої Світової війни піднявся з руїн і розцвів в роки УРСР, величезний вклад вніс український народ у відродження Чорноморського флоту, але стверджується й зараз, що місто і флот завжди стриміли від України до північної сусідки. Думки про Україну та український флот, відповідно, у Севастополі і на флоті ніколи не існувало, бо все тут - Росія. Всі севастопольські легенди, як і старогрецькі міфи, насичені подвигами цілої плеяди героїв. У цих легендах Україна і моряки-українці виглядають просто таки собі тимчасовими прибульцями і місця їм, не те щоб здійснення подвигу, в них не передбачено. З цих причин, на відміну від кількох наявних музеїв флоту, не створено музею міста, бо тоді розпадеться сама легенда «про город русской слави».

Боротьба за збереження історичних легенд і їх консервацію у свідомості мешканців Севастополя і Криму стали основою діяльності більшості політичних партій регіону та функцій багатьох громадських організацій разом з міською владою. На тему подальшої героїзації міста-героя в роки незалежності України вже видано десятки книг, і видаються нові, український національний рух в яких продовжує знаходитися під суцільним замовчуванням, у кращому разі - викривлений.

«Мы обязаны знать историю нашей страны, чтобы не делать ошибок в настоящем и будущем, чтобы строить государство для лю-

дей...», наголошує народний депутат України і новітній «історик» Вадим Колісниченко. З цим не можливо не погодитися, однак, складається враження, що севастопольські історики, як і сам народний депутат, обслуговуючи старо-нові політичні замовлення, не бажають подивитися відкритими очима в глибину історії, історична наука у нашому місті для таких рухається по замкненому колу з наперед заданою міфологічною площиною. Проштовхується висновок, що національно-визвольна боротьба українців таки обійшла Севастополь й Чорноморський флот далекою стороною і носить відмінний від інших територій України характер. Мое ж завдання, як севастопольця і військового моряка, що прослужив рівно половину своєї служби на Чорноморському флоті СРСР, а другу – у Військово-морських силах України, не переписувати історію флоту і не створювати нову, а чесно заглянути в історичне минуле і подати читачу погляд на замовчувані події мовою історичних фактів і архівних документів. Розумію, що порушивши скам'янілі ідеологеми офіційної історії колись спільного флоту накличу на себе могутній хор «ату». Однак, поважаючи севастопольських авторів, перекажу мудрого Сократа - «істина дорожче».

Україна, хоч і являється великою європейською морською державою, та за двадцять років своєї незалежності не спромоглася створити офіційної морської сторінки своєї військової історії. Відповідно, сучасні Військово-Морські Сили України не мають правдивого історичного минулого, а українські моряки позбавлені знань про боротьбу старших поколінь українців за національний флот і Чорне море. За незнання власної історії свого флоту та досвіду боротьби за національний флот у минулому незалежна Україна заплатила величезну ціну – наявністю іноземного флоту у своїх портах і залежністю зовнішньої і внутрішньої політики від російського сусіда. Напевно, це єдиний випадок світової історії міждержавних відносин, коли військовий флот, точніше, військово-морська база сусідньої країни суттєво впливає на політичну і економічну ситуацію в країні, яка надала їй притулок.

Ми заплатили і з кожним роком платитимемо ще більшу ціну, поки самі не напишемо історію боротьби українців за море і власний флот, якщо не розкриємо історичний шлях України до моря, шлях власних помилок, втрат і поразок, якщо не викриємо справжньої мети наявності в наших бухтах військового флоту свого сусіда, поки не вичавимо з своїх душ прищеплених нам десятиліттями почуття національної меншовартості, національного фрегідства та зневіри у власні сили.

Наше історичне минуле і сучасність наочно підтверджують, що далеко не випадково будівництво Української держави з часу проголо-

шення її незалежності у 1991 році нав'язливо супроводжується проблемою Чорноморського флоту, який базується в портах України, і яка отримала загальну назву «флотська проблема». Чорноморський флот, як і століття тому назад, з перших тижнів проголошення незалежності України вийшов на передову україно-російських відносин, тай ще й досі використовується у брутальній політичній грі. Сьогодні вже є загальноновідомим факт, що з перших днів існування незалежної України керівництво держави не придало флотському питанню достатньої уваги - вважали, що формування національного флоту стане не важчим завданням, чим створення інших видів Збройних Сил України. Коли після остаточного розвалу Радянського Союзу постало питання про розподіл Збройних Сил колишнього СРСР і, зокрема, Чорноморського флоту, Президент України Леонід Кравчук необережно заявив, що Україні весь Чорноморський флот і не потрібний, вона на нього не претендує, їй вистачить такого собі «флотішки».

Для Росії Чорноморський флот у всі часи був не лише військовою потугою, а, найперше, політичним важелем, яким випробовувалася на міцність незалежність сусідніх держав. Українську помилку негайно використали у Москві. Легковажний вислів Президента про «флотішку» негайно був використаний в ідеологічно - інформаційному протиборстві з Україною. У час, коли Україна повністю фінансувала всі потреби Чорноморського флоту, вона виставляється всьому світу як неспроможна бодай його утримувати, з лихим бажанням знищити і позбутися його взагалі. Розвернута професійними спецпропагандистами на цю тему потужна ідеологічна кампанія водночас позбавила військовослужбовців флоту перспектив у службі, примусила у більшості їх у переломний історичний момент очікувати і утримуватися від переходу на службу Батьківщині, не самостійно визначатися з власним громадянством, а очікувати вирішення питання на «політичному рівні».

Як проявилось згодом, цьому у значній мірі сприяли надзвичайно поширені на Чорноморському флоті кар'єризм, квіслінговщина, дефіцит особистої і національної гідності та повна байдужість до долі країни і свого народу у першу чергу в більшості старших офіцерів флоту, заховані під покровом флотських історичних традицій. Насправді це був звичайний колабораціонізм, оте «полохливе українство», яке всіма способами виставлялося як вірність раніше складеній присязі, інтернаціоналізму і «братству слов'янських народів». Україна своєчасної оцінки цьому не дала.

У цьому криються причини, чому саме флот не виконав розпорядження Президента України скласти присягу незалежній Україні до 20

січня 1992 року, а Росії відкрив ініціативу дій і надав зайві козири для того, аби зберегти флот за собою. Сьогодні вже можна впевнено і однозначно стверджувати, що у тодішнього українського керівництва не було ані глибокого розуміння з чим вони мають справу, ані історичних знань, ані політичної волі відстоювати морські інтереси України. Це й спонукало проблему Чорноморського флоту, яка, по-суті, була військово-технічною, швидко вийти не лише на рівень міждержавних українсько-російських відносин, але й прийняти міжнародне значення, – обговорювалася як важлива проблема на рівні ООН і ОБСЄ. У світі появилися карти, на яких Крим виставлявся як конфліктна, вибухонебезпечна територія нарівні з Балканами. Сказане лише підкреслює політичне значення військового флоту для країни, вагомість базування національного флоту у бухтах українських портів для забезпечення морських інтересів, безпеки і оборони держави.

Історія, коли нею нехтувати, має властивість повторюватися. Сьогодні вже можемо впевнено говорити, що флотська проблема і пов'язані з нею питання володіння портами чорноморського узбережжя України започатковані ще в часи розвалу Російської імперії, в період національно-визвольної боротьби українського народу та з рухом за відродження національного українського флоту в 1917-1921 рр. Лише ця, водночас героїчна і трагічна, сторінка історії українського флоту в радянські часи не лише спотворювалася, а й глибоко приховувалася від суспільства. Таким чином ідеологією підмінявся основний закон історіографії: пізнання минулого має починатися з пошуку архівних джерел і їх інтерпретації, а не з формулювання ідеологічної концепції і підбирання під неї відповідних джерел. Таким шляхом приховувалася правда: український державний флот знищила російська агресія – біла і червона.

Власне, офіційна пам'ять про морське минуле українського народу й досі знаходиться у глибокій мовчанці. Широкому суспільству й до сьогодні не відомі імена жодного бойового корабля чи бодай українського військового моряка, який би гідно боровся чи віддав своє життя за волю і свободу свого народу в часи Визвольних змагань 1917-1921 рр. Не відомі і не є прикладом вірного служіння Батьківщині вони і в середовищі сучасних Військово-Морських Сил України. Запаковані у глибокі спецхрани відомості про звитязну боротьбу і жертви українських моряків за своє Чорне море спричинили до поширення у Севастополі руху опору будівництву національного флоту та до успішного створення «історичних досліджень», за якими Україна ніколи раніше на Чорному морі флоту не мала. Відсутність історичної правди призвела до успіху масованої пропаганди про Севастополь як міста виключно «рус-

скої слави», як «судьбоносного творення Божього в лице Росії» та маніпуляції політиками різного гатунку свідомістю севастопольців і військових моряків ще й сьогодні. Однак, історична правда, як над нею не знущалися, таки залишила свої сліди в архівних документах. Сьогодні вже стали доступними для досліджень незаперечні відомості про зусилля керівництва УНР і Української Держави, хоч і не завжди системні і послідовні, але спрямовані на відродження національного військового флоту в часи національно-визвольної боротьби 1917-1921 років. Відкриті в архівах джерела, оприлюднені раніше заборонені спогади учасників боротьби за Український флот проливають світло правди на події 1917-1921 років, розкривають драматичні сторінки історії флоту, причини його трагедії, зрад і героїзму, що супроводжували тодішній процес національного військово-морського будівництва. На базі останніх досліджень історії національного флоту кандидат історичних наук капітан 1 рангу Андрій Лубенець доходить твердого висновку, що «будівництво Українського військового флоту в 1917-1921 роки стало вагомим і незаперечним політико-правовим прецедентом, який забезпечив відтворення українського флоту після відновлення незалежності України у серпні 1991 року».

Відкриті архіви – це ті зерна правди, що проростають сьогодні національною пам'яттю, поєднують нас з нашими попередниками; вони є тим джерелом, яке забезпечує безперервність розвитку нації, державницьких прагнень народу, його, зокрема, морської традиції, зберігають для наступних поколінь історичну правду, імена та самовідданий, героїчний чин представників попередніх поколінь моряків-українців. Події, перемоги і поразки в боротьбі за незалежність України в 1917-1921 роках мають величезне практичне значення для сучасних Військово-Морських Сил України, для військових та дипломатичних і політичних діячів. В їхньому аналізі криється ключ до розв'язання нав'язаної нам зовні болючої флотської проблеми.

У праці, що пропонується читачеві, вслід за розвитком подій робиться спроба методом популярного історично – документального нарису відтворити історичні реалії і донести до широкого загалу патріотичний, морський дух боротьби попередніх поколінь Українців за національний флот у процесі військово - морського будівництва України на початку ХХ століття, завершити яке випало вже нашому поколінню.

Знайомлячись з ними, читач має змогу самостійно оцінити, наскільки вони є актуальними сьогодні, надзвичайно важливими й повчальними для сучасних захисників України. Факти історії доводять і свідчать, що надзвичайно заплутаний гамбіт сучасної флотської проблеми

розроблявся за старим сценарієм, спленим ще більшовиками на чолі з Леніним-Троцьким, метою якого було силове повернення України до нової комуністичної імперії, збереження її колоніального статусу й надалі. У наші дні він приміряється Україні не стільки для оборонних потреб Росії, як для збереження її впливу на важливі морські транспортні регіони України, а, тому, і на внутрішню і зовнішню політику нашої держави, для задоволення імперських амбіцій окремих політичних діячів, які прагнуть повернути втрачений статус «супердержави».

Історичні приклади, героїчні зусилля та досвід боротьби попередніх поколінь за відродження морського сегменту Збройних Сил українського народу наглядно підтверджують, що лише наявність цілеспрямованої морської політики держави та потужний український флот з відданими патріотами-моряками можуть забезпечити морські інтереси нашої держави, стабільність і спокій на чорноморському узбережжі.

У пропонуемій книзі у великій мірі заповнюється історична прогалина в історії розвитку національного флоту. Ідучи слідом за історичними подіями на Чорноморському флоті, автор веде розповідь про боротьбу моряків-чорноморців і мешканців Севастополя за відродження національного флоту України – Державного флоту Української Народної Республіки та сучасних військово-Морських Сил України, відкриває історичне підґрунтя кровавих трагедій, що розвернулися на Чорноморському флоті і у Севастополі, успіхи, причини поразки і численних жертв, які понесли моряки і севастопольці, імена моряків та назви і дії кораблів, які увійшли в історію національного флоту як борці за створення національного флоту на переломних етапах вітчизняної історії.

Книга структурно складається з чотирьох історичних розділів: «Чорноморський флот у боротьбі за незалежність України (1917-1921 рр.)», «Кораблі-герої України», «Лицарі Українського моря», Мартиролога офіцерів і урядовців Державного флоту України (1917-1921) та документально-художньої повісті «Донузлав: на зламі історії флоту», які взаємно продовжують і доповнюють одна одну. Їх ключовим моментом є показ національно-визвольної боротьби як явища загальноукраїнського, яке не могло не захопити військових моряків. Географія зображених в книзі подій – Севастополь, Одеса, Миколаїв, Крим, Київ, Поділля, Прикарпаття та простори Чорного моря. Часовий простір: 1917-1921 та військове будівництво незалежної України в 1991-1992 роках. Перша частина книги з Мартирологом і художньо-документальна повість вже публікувалися автором невеличкими окремими тиражами. Зараз, доповнені недавно виявленими новими архівними джерелами, вони разом переносять читача з подій початку ХХ

століття у часовий простір кінця цього ж століття, доводячи, що загальнонаціональний рух, який привів Україну до незалежності в 1991 році, є логічним продовженням, вірніше завершенням національно-визвольної боротьби українців, у тому числі і за право України називатися морською державою, обірваною поразкою у 1921 році. Героями книги і флотських подій ХХ ст. являються як відомі історичні постаті, міністерські урядовці, офіцери і матроси, так і кораблі і військові частини флоту, які на загальному тлі нарисів створюють яскраві епізоди героїчної і жертвовної боротьби українських моряків за свою країну і її незалежність.

Створивши Мартиролог урядовців і офіцерів флоту УНР, які полягли у тій звитяжній боротьбі, чи ворожою оружною силою були змушені емігрувати на чужину і там завершили своє життя, автор вперше у сучасній військово-морській історії України виводить з історичного забуття морських лицарів України минулих десятиліть, ставить їх жертвовну боротьбу прикладом відданості і вірності своєму народу для сучасних захисників суверенної України. Для підтвердження достовірності фактів, щоби передати дух того часу, автор ілюструє книгу багатьма архівними фотознімками, багато з яких вводяться в історію ВМС України вперше. Разом з цим автор розповідає про технічні характеристики та бойовий шлях кораблів Чорноморського флоту, екіпажі яких у непростих політичних умовах розпаду Російської імперії та СРСР приймали рішення виступити на захист і служити українському народу.

У Севастополі і в Криму сьогодні домінує російський погляд на історичне минуле флоту і Севастополя і, здається, має не прикрити тенденцію до поширення. Як не придивлятися до нього, там не знайти вкладу українського народу в створення і будівництво Чорноморського флоту, в захист і оборону чорноморського узбережжя в численних війнах, у яких він був задіяний. Немає наших земляків і серед героїв флоту, їх реєстр є безнаціональним, вірніше - всі вони російські моряки. І всі вони, догадається читач, не відчували своїх національних коренів, історичної Батьківщини і життя своє клали виключно заради процвітання колоніальної імперії - монархічної чи радянської. Але в історії і у житті було інакше. Україна завжди була присутня в історичному минулому флоту, Чорноморський флот був створений і виведений в море та океан в основному розумом, коштом і зусиллями українського народу, українці у всі часи складали бойове ядро Чорноморського флоту, лише їх звершення імперія клала на алтар власних заслуг. Газета ЧФ «Флаг Родины» в публікації «Хто годує Чорноморський флот і Севастополь, чому чорноморці проголосували за незалежність України?» волевиявлення за

незалежність України військових моряків (більше 73 %) на Веукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року аргументувала так: «Основні сили флоту знаходяться на території України, й вона повинна вершити його долю; у складі Чорноморського флоту багато українців серед офіцерського й мічманського складу, який є кістяком флоту. Значна частина воїнів строкової служби також українці. Особливо підвищився їх відсоток після нової системи призова, коли призовників з України не можуть послати служити без їхньої волі за межі республіки. Чи такий факт: 98% поставок чорноморцям виробляє Україна. Цифри переконують краще усяких закликів і гасел».

Врешті, підсумки референдуму, як і рішення керівників України, Білорусі і Росії від 8 грудня 1991 р. про припинення існування СРСР сприйняли на флоті абсолютно спокійно, з розумінням нових політичних реалій. Але саме від цієї дати антидержавні сили, які отримали на референдумі поразку, потроїли зусилля по відмежуванню флоту, і у першу чергу його минулого, від України. Саме з цих причин вище приведена стаття вже незабаром була вирізана з підшивок газети у всіх бібліотеках міста і флоту.

Викривлення історичного минулого продовжується й досі. У зв'язку з таким становищем для подолання створених міфів про місто Севастополь і Чорноморський флот як символів не української військової історії стає вкрай необхідним доведення до широкої громадськості історичної правди про морське минуле Севастополя, його історичний зв'язок з Україною, формування у кримському середовищі поваги до сучасних Військово-морських сил України як спадкоємця флотської історії на Чорному морі.

Героїчна боротьба моряків-українців за Державний флот України в часи Визвольних змагань 1917-1921 рр., патріотичний здвиг моряків-чорноморців на зорі становлення незалежної України мають стати і, безперечно, стануть яскравою сторінкою героїко-патріотичного виховання як сучасних військових моряків України, так і молодого покоління українців. Мусять стати, бо інакше Військово-морські сили України повторять трагічний досвід Державного флоту Української Народної Республіки.

Розділ I

Чорноморський флот у боротьбі за незалежність України (1917 - 1921 рр.)

Історично - документальний нарис

Хто контролює минуле -
той контролює сучасне;
хто контролює сучасне -
той володіє майбутнім.

Джордж Орвелл

**Демократизація Чорноморського флоту.
Відродження національної ідеї на флоті.
Будівництво флоту УНР
(березень 1917 – квітень 1918 року).**

З середини XV і майже до кінця XVIII століття існував і успішно діяв на чорноморському театрі Козацький флот України. При його активній допомозі Російська імперія вийшла до чорноморського узбережжя, після чого позбавила Україну її автономного статусу, а Козацький флот у 1793 році депортувала на Кубань, подальше від українських берегів. Але морська традиція і потяг українців до моря продовжували жити серед народу, його кращі представники протягом багатьох десятиліть не раз відзначалися героїзмом і самопожертвою в рядах Російського Чорноморського та інших імператорських флотів, стали видатними моряками і дослідниками Світового океану.

Перша Світова війна і викликаний нею розвал європейських імперій пробудили в українців, отих, за визначенням фельдмаршала Григорія Потьомкіна «ізвічних мореходів», потребу відродити національний військовий флот, котрий би з морських напрямків та на узбережжі відстоював свободу і волю українського народу в загальному національно-визвольному русі народів Європи. Три роки Першої Світової війни довели царську Росію до повного економічного виснаження і промислової руїни. Поразки на фронті, нездатність вищого командування управляти військами, корупція у всіх ешелонах влади лише підсилювали загальне народне невдоволення продовженням війни.

У роки війни Україна, напевно, несла найбільший тягар військової повинності, а народ терпів найбільше пригноблення. У роки воєнного протистояння імперій територія України була переповнена військами, перекопана фронтами, на українських землях точилися головні бої і надзвичайно велика кількість українців знаходилася в лавах діючої армії. Ще на початку війни російський уряд повів в Україні відкриті репресії проти національно-культурного руху, позакривав товариства «Просвіта», заборонялася українська преса, цькувалося українське слово і, з погіршенням воєнного стану, загальна ненависть українців до царської адміністрації лише збільшувалася.

То ж далеко не випадково царські лейб-гвардійські полки – волинський, семенівський, егерський та ізмайловський, укомплектовані в основному українцями, – першими підтримали революційне повстання петроградських робітників, чим забезпечили перемогу Лютневої революції 1917 року у Петрограді.

Перемога революції в Петрограді і демократичні зміни у російському суспільстві прискорили процес українського національного відродження, ідеєю якого стало національно-територіальна автономія України в новій демократичній федеративній Російській державі. За цими засадами – ще не повної незалежності, а лише автономії – спершу і планувалося державне, в тому числі і військове будівництво в Україні.

17 березня 1917 року Товариством Українських Поступовців в Києві було проголошено Українську Центральну Раду, головою якої був обраний професор історії Михайло Грушевський. Тодішній взірць його бачення процесу державного будівництва був взятий з прикладу

Левко Мацієвич

вивільнення з колоніальних пут колишніх англійських колоній: «...*Колонії Англії як Канада, Австралія, Нова Зеландія... наближаються до повної державності, мають своє військо та флоту, гроші...*». Однак, на відміну від тієї ж Канади, соціалістична Центральна Рада власного війська бачити не хотіла, вважала його інститутом гноблення трудового народу, безпеку якого, на її погляд, цілком могла б забезпечити «народна міліція», сформована за територіальним принципом. Прихильником міліційного принципу створення національного війська спершу виступав і військовий лідер Центральної Ради Симон Петлюра.

Ідеї українського відродження досить швидко опанували більшістю регіонів України, популярність Центральної Ради надзвичайно швидко зросла серед народу, і вона поступово волею самого народу перетворилася не лише на політичний центр, а й на орган державної влади в Україні.

В загальному русі українського відродження національний військовий рух зайняв чільне місце. І починався він з відродження національної і просто людської гідності пригніченої імперією солдатської і матроської маси. Вже 22 березня 1917 року з ініціативи поручика Миколи Міхновського відбулися збори представників військ київського гарнізону, які висунули вимогу до Тимчасового уряду надати автономію Україні. Того ж року, в річницю смерті Тараса Шевченка, 20 тисяч українських вояків вийшли на маніфестацію під жовто-блакитними прапорами в Петрограді, а 1 квітня 1917 року 100-тисячна маніфестація військ і мешканців гарнізону відбулася в Києві. Напередодні цієї маніфестації, 29 березня, в київському гарнізоні організувався Український військовий

клуб імені гетьмана П. Полуботка, який прийняв рішення сформувати Перший козацький полк імені гетьмана Б. Хмельницького.

Військові організації першими визнали Центральну Раду керівною політичною силою в Україні і першими поставили питання відновлення української державності, а для її захисту – створення національного війська і флоту. Організацією національного війська мав займатися обраний 1-м Військовим з'їздом Український Військовий організаційний комітет.

Військові, а це були в основному досвідчені фронтовики, підштовхували Центральну Раду на шлях державотворення. 10 квітня 1917 року на віче в Києві військові висунули вимогу *«домогатися організації української національної армії з усіма родами зброї...»*. Услід починають створюватися Військові ради в діючих фронтах та в гарнізонах. Цей рух поширився і на флот.

**Григорій
Вакулечук**

На Балтійському флоті зусиллями в першу чергу старшого лейтенанта Михайла Білинського, лейтенанта Святослава Шрамченка та капітана 1 рангу Миколи Злобіна було створено дієвий *«Український воєнно-морський революційний Штаб Балтійського флоту»*. Штаб не лише домігся організувати моряків-українців, але й зумів вирішити з Тимчасовим урядом питання

про українізацію мінного крейсера «Світлана», ескадрених міноносців «Україна» і «Гайдамака» та підняття на них українських національних прапорів. Планувалося згодом перевести ці кораблі на Чорноморський флот, але більшовицький переворот не дав змоги здійснити плани балтійців. Організувалися українські моряки в свої Ради і на Каспійській, Амурській, Сибірській і Північній флотиліях російського флоту.

Звичайно, Чорноморський флот, переважна більшість моряків якого складала вихідці з України, не міг залишитись осторонь процесу українського відродження. На той час його особовий склад більш чим на 80 відсотків був укомплектований українцями, серед мешканців Севастополя та Миколаєва теж переважали вихідці з України. В головній базі флоту ще з 1903 року активно діяв популярний в Севастополі культурно-просвітницький гурток «Кобзар», а при нім і аматорський театр, створений видатним морським офіцером-льотчиком Левком Мацієвичем. Гурток «Кобзар», розповсюджені ним твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка та вільнодумство у чималій степені спри-

чинили повстання на броненосці «Князь Потьомкін-Таврічеській». Одним з організаторів і активним його учасником був член Радикальної української партії флотський інженер Олександр Коваленко, теж активіст «Кобзаря». Активним членом «Кобзаря» свого часу був і лейтенант Петро Шмідт, який продовжив справу «Потьомкіна» і очолив повстання моряків крейсера «Очаків» 15 листопада 1905 року.

Саме у цей час у флотське життя починається активне впровадження української національної ідеї. Борт повсталого у червні 1905 року «Потьомкіна», який під малиновим козацьким прапором одинадцять діб був острівцем свободи, плавучою козацькою республікою вільною від російського царизму, цілком можна назвати кораблем української революції на Чорному морі і предтечею загальноукраїнської революції 1917–1921 років.

**Панас
Матюшенко**

За спогадами учасників повстання, і в першу чергу мемуарів «Матроси Чорного моря. Правда про «Потьомкін» Панаса Матюшенка, який після загибелі Григорія Вакуленчука очолив повстання на броненосці «Князь Потьомкін-Таврічеській», та офіцера - потьомкінця Олександра Коваленка, повстання на кораблі не мало нічого спільного з більшовизмом. Причиною матроського зриву став не борщ з червивого м'яса, як це тривалий час виставляли комуністичні пропагандисти, це був виступ українців проти довговічного національного приниження в самодержавній імперії. Повсталий броненосець бороздив Чорне море під прапором свободи, а не червоним більшовицьким, як це видається і сьогодні ще багатьма авторами. *«Навіть у сучасних підручниках не пишеться, що початок повстання бере відлік із фрази, вимовленої уродженцем Житомира артилерійським унтер-офіцером Григорієм Вакуленчуком українською мовою: «Та доки ж ми будемо рабами!?!... «Нижні чини» – матроси та унтер-офіцери, до яких добровільно приєднався лише один офіцер Олександр Коваленко (кілька офіцерів погодилися підтримати повсталих, так би мовити, добровільно-примусово) – взяли в свої руки корабель і на певний час перетворили його на територію, вільну від російського самодержавства і від впливу більшовизму. І більшовики дуже добре це знали – тому 1923 року на виконання директиви Леніна, яка з'явилася за рік до цього, панцерник «Потьомкін» був розібраний на металобрухт»,* - відзначає дослідник цієї теми Данило Кулиняк. Це по-

встання було найбільш яскравим виявом народного гніву на Чорноморському флоті, який на той час за своїм складом був переважно українським, тому й не зберегли для нащадків «острів свободи, острів революції», як пізніше самі ж більшовики нарекли бунтівний корабель.

Перебуваючи в еміграції у Женеві, Панас Матюшенко написав своєму товаришу, відомому письменнику Гнату Хоткевичу, що «перші зерна свободолюбності дістав із отої школи (в Дергачах)», яку організував для молоді письменник у Харкові. Панас Матюшенко згадував під час останньої зустрічі з Гнатом Хоткевичем у Львові у червні 1907-го: *«Того й Тараса Шевченка люблю більше будь-кого з вашого брата письменника... Він навчив мене ненавидіти все неробоче, нечесне й лукаве. І ти в цьому трохи винен, Гнате. Тоді, в Дергачах, ти посіяв у мою душу Шевченка на все життя»*. Тож не випадково «Кобзар» Т. Шевченка був улюбленою книжкою потьомкінців, його поезії поширювалися у вигляді «летючок» по всьому флоту. Твори Тараса Шевченка були своєрідним ідеологічним забезпеченням повсталих моряків, тому і фігурували у слідстві як незаперечні факти неблагодійності повсталих. Повстання моряків, що носило національний характер, було жорстоко придушене імперською системою, а радянська постаралася надати йому виключно побутовий, соціальний характер, повністю виключивши національно-визвольний.

Рух боротьби за визволення продовжив крейсер «Очаков». Після придушення повстання на «Очакові», згадував старший лейтенант флоту УНР Василь Пилишенко, «дисципліна в Чорноморській флотії загострилася. Головнокомандувачем військово-морських сил призначено адмірала Остен-Сакена. Матросам, які виходили на берег у святочні дні, заборонялося ходити під руку з дівчиною, курити, гуляти по головній вулиці міста. А при вході до міського парку було написано: «Вхід собакам і матросам заборонений». Це вже було матросам забагато і вони постановили вбити його. Серед білого дня на одній з вулиць Севастополя матрос Сорока з Полтавщини застрелив його і зник. Після того призначено головнокомандувачем Чорноморської флотії адмірала фон Есена, німця, брат якого був командувачем німецької військової флотії на Балтиці».

Дух Кобзаря з розстрілом «потьомкінців» і «Очакова» у Севастополі не вмер. Реакція лише застала членів «Кобзаря» і український рух перейшли на нелегальні методи роботи. Та перебуваючи під наглядом поліції, у фактичному підпіллі, активісти «Кобзаря» продовжували роботу «повернення національної свідомості» українцям у матроських бушлатах. Поворотним став 1917 рік. Лютнева революція, відречення

імператора і падіння самодержавства у Росії спонукали демократичні перетворення, які не могли оминути армію і флот, у тому числі і флот Чорноморський.

4 березня у Києві було проголошено Центральну Раду, яка швидко очолила національно-патріотичний рух всієї України, здобуваючи широку підтримку і в Криму. Тогочасним головним політичним гаслом було гасло «Вся влада Радам!», у них вбачали головний інструмент революційних демократичних перетворень в країні, в тому числі і у армії та на флоті. Відповідно і у Севастополі 6 березня 1917 року було обрано три Совети (Ради): матроських і солдатських депутатів, робочих депутатів і селянських депутатів. 30 березня всі три Совети об'єдналися в єдиний Севастопольський Совет (Раду) військових і робітничих депутатів, до якого увійшло 163 депутати, з яких лише два представляли більшовицьку партію. І хоча у Севастополі ще довго оставалася (до Установчих Зборів) монархічних часів міська Управа в образі міської Думи і міський голова, новообраний Совет швидко набував популярності серед мешканців міста, особового складу і командування флоту. Головою об'єднаного Совету був обраний солдат, колишній київський студент Сафонов.

7 березня 1917 року Тимчасовий уряд оголосив Декларацію з правами і свободами, у тому числі і військовослужбовців. До їх основних прав стали відноситися наступні: «1. Все военнотружачие пользуются всеми правами граждан. Но при этом каждый военнотружачий обязан строго согласовывать своё поведение с требованиями военной службы. 2. Каждый военнотружачий имеет право быть членом любой политической партии, национальной, религиозной, экономической или профессиональной организации, общества, союза. 3. Каждый военнотружачий во вне служебное время имеет право свободно и открыто высказывать и исповедовать устно, письменно или печатно свои политические, религиозные, социальные и прочие взгляды. 4. Все военнотружачие пользуются свободой совести...». Положення з основними правами військовослужбовців віце-адмірал Колчак оголосив наказом по флоту. З цього часу на флоті розпочалася бурхлива демократизація, яка, не зважаючи на військовий стан, досить швидко перейшла в не менш бурхливу політизацію флотського життя. Флот почали опановувати політичні партії.

Того ж 7 березня віце-адмірал Колчак у будинку Морських Зборів провів загальні збори офіцерів флоту, на якому «в целях тесного и непосредственного единения с матросами и солдатами» було обрано Тимчасовий військово-виконавчий комітет (ТВВК) з 9 офіцерів.

Продекларованим демократичним рухом на флоті намагався опанувати Тимчасовий уряд Росії. При Командувачі флотом була встановлена посада урядового Генерального комісара флоту, в обов'язки якого було покладено організацію і контроль «демократичних перетворень» на флоті. Тимчасовим урядом Генеральним комісаром Чорноморського флоту було призначено есера І. Бунакова, який виконував обов'язки до листопада 1917 року, до часу падіння Тимчасового уряду. 8 березня 1917 р. на об'єднаному засіданні всіх делегатів ТВБК було сформовано Центральний військово-виконавчий комітет, який відповідно до наказу командувача флотом від 12 березня включав 81 члена: 15 офіцерів, 6 кондукторів, 45 матросів і солдатів, 15 робітників.

На 12 березня було призначено приведення військ до військової присяги, а мешканців міста просто до присяги на вірність Тимчасовому уряду «свободной России». На флот поступив текст військової присяги: *«Клянусь честью офицера (матроса, солдата) и гражданина и обещаю перед Богом и своей совестью быть верным и неизменно преданным Русскому государству как своему Отечеству. Клянусь служить ему до последней капли крови, всемерно способствовать славе и процветанию русского Государства. Обязуюсь повиноваться Временному Правительству, ныне возглавляющему Русское государство, впредь до установления образа правления волею народа при посредстве Учредительного собрания. Возложенный на меня долг службы буду выполнять с полным напряжением сил имея в мыслях исключительную пользу государству и не щадя жизни ради блага Отечества. Клянусь повиноваться всем поставленным надо мной начальникам, чиня им полное послушание во всех случаях, когда этого требует мой долг офицера (матроса, солдата) и гражданина перед Отечеством. Клянусь быть честным, добросовестным, храбрым офицером (матросом, солдатом) и не нарушать клятвы из-за корысти, родства, дружбы и вражды. В заключение данной мной клятвы осеняю себя Крестным знаменем и ниже подписываюсь»*. Постановою Севастопольського Совета приведення до присяги військ і мешканців міста було перенесено на вихідний день і проводилося урочисто в останню неділю березня на Куліковім полі, в завершення ритуалу відбувся урочистий парад військ гарнізону, який особисто приймав віце-адмірал Колчак.

З демократизацією флотського життя Севастополь, кубрики і казарми моряків і солдатів флоту та чорноморських фортець все більше охоплював національно-патріотичний рух. Створюються національні організації, у тому числі і українські. У ці березневі 1917 року дні у Севастопольському гарнізоні відроджується «Кобзар». Спогади про

події тих днів залишив їх активний учасник Михайло Михайлик, поручик - однорічник Школи авіації флоту з Качі. Через тиждень після Лютневої революції в Петрограді, пише він, на Чорноморському флоті «...Почалися вибори до комітетів. Старалися вибирати своїх, та більше прийшло росіян. Вибрали через тиждень по революції Раду. Заснували Громаду, до неї вписалося відразу до 200 членів. Старшини (офіцери – *М.М.*) жили своєю замкненою кастою. Ніхто з них не цікавився життям козаків (солдат і матросів – *М.М.*) і не знав його. Здавалося, що серед них навіть й нема українців. Але ж ні! На оголошені збори явилися Корній Лясковський та пор. Федченко. Збори обрали Раду Громади в такому складі: Ф. Сліпченко — голова, пор. Федченко, однорічник М. Михайлик — секретар чи писар, однорічник Артем, козак Самійло Бонсор.

Така організованість нашої Громади, її споєність, її високий культурний рівень не могли витворитися протягом кількох днів, коли б усі члени її не почували від дитинства, що вони українці.

Аж ось наприкінці березня, читаємо у «Кримському Вестніку» оповіщення, що гурток «Кобзар» призначає свої збори на такий-то день і закликає на них українців, що перебувають у Севастополі. Наша Громада ще не почувалася так міцно на силах та й стояла на ґрунті порядку в школі. Тому голова Сліпченко і писар Михайлик звернулися до начальства за відпусткою на збори. Оскільки до міста було 25 верстов, то, йдучи пішки, треба було вийти в дорогу зрана, а прибути з поворотом лише вже на другий день. Кажу: йдучи пішки, бо про авто, яким користувався російський Комітет, не могло бути й мови. Одначе дозволу не дістали.

Сподівалися старі члени, що прибуде, може, до 50 людей, а побачили, що прийшло понад 500. Далі зачіпалися в промові такі справи, про які члени «Кобзаря» лише мріяли потихеньку, яких вони по старій звичці боялися навіть. Кінчилася промова закликом до гуртування, до праці. Вироблено статут Громади, який і ухвалили загальні збори. Назву організації ухвалили одностайно: «Севастопольська Українська Чорноморська Громада». На чолі її мала стояти Рада з 24 осіб, на чолі Ради — президія з голови, двох заступників, писаря і скарбника. Обрана Рада Севастопольської Української Чорноморської Громади зійшлася на засідання і обрала президію. Склад її був такий: Головою — В. Лощенко, заступниками — Микола Коломиєць і Михайло Пашенко (матрос), писарем — М. Михайлик, скарбником — не пам'ятаю добре, здається, Лихоніс. Видними членами Ради були: Вол. Савченко-Більський (кап.), Мик. Піклієвич (кораб. інж.), Богомолець (прокурор Чорном. флоту), Х (матрос, прізвища не пам'ятаю, був бібліотекарем),

Вас. Вітинський (власник кав'ярні, родом з Галичини), Сокович (лікар), Федір Сліпченко (курсант шк. авіації) та інші. Друге засідання Ради призначене справам організаційного характеру, як помешкання (дуже це була болюча справа, як і скрізь), література, бібліотека, читальня, ставлення до Совіта Солдатських і Робочих депутатів».

Севастопольська Українська Чорноморська Громада під проводом свого голови директора жіночої гімназії професора В'ячеслава Лощенка (у багатьох спогадах - Лашенка) провела ряд загальноміських заходів національно-патріотичного спрямування, її популярність у Севастополі різко зростала. Членами Української Чорноморської Громади ставали не лише матроси і кондуктори, а й офіцери флоту, і вони внесли суттєвий внесок у пробудження національної свідомості моряків-чорноморців, проводили активну культурно-просвітницьку і роз'яснювальну роботу серед мешканців і особового складу флоту, вносили вагомий заряд української духовності, повернення до батьківських коренів моряків всього Чорноморському флоту. Серед найвідоміших були начальник бригади лінійних корабляв, згодом начальник Севастопольської фортеці капітан 1 рангу Михайло Остроградський-Апостол, командир флотського півекіпажу полковник Володимир Савченко-Більський, прокурор флоту підполковник Вадим Богомолець, дружина командувача ЧФ Оксана Колчак та інші.

Український рух на флоті розгортався швидкими темпами і набирав масового характеру. Просвітницька і пропагандистська робота на флоті значила надзвичайно багато, бо після лютневих подій у Петрограді та проголошення Центральної Ради в Україні на флот почали прибувати різноманітні політичні емісари, які своїми діями підривали єдність екіпажів, військову дисципліну і бойову готовність флоту. Напротивагу захоплення Севастопольського Совета кронштадтськими «революційними матросами» 12 квітня 1917 року Українська Громада організувала і провела вибори Севастопольської Української Ради військових і робітничих депутатів. Щоб протидіяти анархії, що насувалася з Балтики, Чорноморська Українська Рада при підтримці командувача флотом створила Рух за єдність матросів, солдат і офіцерів, за нові взаємовідносини і дисципліну в новій демократичній країні, який очолив начальник Підводної бригади капітан 1 рангу В'ячеслав Клочковський. Український національний рух підтримав командувач флотом віце-адмірал О. Колчак, який бачив, що на тих кораблях і в військових частинах, де існують українські Ради, зберігається порядок і дисципліна, і вбачав в українізації порятуюнок від анархії, пропагандисти якої вже проникали в матроські кубрики. Він прийняв особисту участь у маніфестації 7 квітня

1917 року моряків-українців. «За прикладом Києва, згадував М. Михайлик, у перших числах квітня Рада впорядила маніфестацію. Про це широко заговорили на вулицях і площах величезні плакати, рівно ж за дозволом команданта флоти поінформовано телефоном і по семафору про день, місце і порядок маніфестації всі флотські частини. Ще з ранку з Графської пристані рушили юрби матросів, цивільних і солдатів до Пушкінської школи. Замаячили жовтоблакітні прапори і транспаранти з різними гаслами. Близько 12-ої години похід готовий був вирушити, як зі штабу флоти надійшла телефонограма про те, що має приїхати командант флоти адмірал Колчак.

За півгодини авто Колчака спинилося на Пушкінській площі перед кількадесятитисячним здвигом маніфестантів, вишикуваних у ряди. Висока, струнка постать команданта. Адмірал здіймав з голови кашкет. За хвилину він промовляє:

— Ось мені припадає честь говорити з українцями, що зібралися тут заявити про своє існування, наочно його засвідчити. Чорноморська флота, керувати якою я маю собі за честь, на 90 % складається з синів цієї нації. Я не можу не вітати українську націю, яка дала мені найліпших моряків, які тільки існують на світі... Такою майже дослівно була промова команданта, вкрита гучними «Слава!».

Похід рушив... Ентузіазм огорнув десятки тисяч маніфестантів і другі десятки тисяч вуличної неорганізованої юрби. Радісне «Слава!» веселим весняним громом стрясало усміхнене сонцем бадьоре повітря і пружило душі, то знову мелодійні, ніжні звуки сентиментального гімну млявили їх, ламали набуту їх пружність, яку знову за хвилину відроджували і підносили громові оклики. Така зміна емоцій акумулювала енергію. Був найсприятливіший момент виладувати ту енергію на фізичне опановання і Севастополя, і самої флоти з її командантом разом...

Громада нараховувала тоді понад 4000 членів. Ресурси її, що склалися з членських внесків, зросли до солідної квоти, бібліотека впрост імпонувала, помешкання було оплачене наперед, театральна комісія працювала бездоганно. Але... було чимало цих «але». Так, не було можливим скликати частіше загальні збори, бо не можна було віднайти відповідного помешкання на 4000 людей. Далі, більшість членів становили матроси, що часто через службові обставини не могли бувати на зборах. Часто в силу цих же обставин не могли бути й членами Громади. Молоді члени Ради при підтримці кількох прихильних старшин внесли на засіданні Ради пропозицію надати президії право скликати на свій розгляд збори делегатів від гуртків, організованих по частинах, і від самих частин. Цю пропозицію ухвалено.

Все ж це давало можливість, коли не керувати флотськими організаціями, то бодай на них впливати. Щоби пропозиція пройшла, військові члени Громади зреферували цю справу, як таку, що виникає з коначності ширшої інформації членів Громади про працю Ради.

Перші збори зібрати було легко. Делегатів, по два від частини, було до 60. Їх скликано простою передачею запрошення по семафору. Зібраних ознайомлено з метою Громади, з працею Ради, поінформовано про загальний український рух, про Центр і інше. Від делегатів же ми довідалися і про сили свідомих українців у флоті. Виявилося, що організації скрізь поставали самочинно і вже існують на «Івані Златоустім», «Пам'яті Меркурія» і ін., але на більшості пароплавів їх немає. Що свідомих українців є багато, але бракує провідників, літератури, не чути зовсім Центру... Досить багато виявилося такого, в чім, безсумнівно, завинила попередня вузько закреслена праця Ради.

Далі перейшли до нарад про форму організації в частинах. Секретар Ради Михайлик зачитав статут школи авіації і запропонував прийняти форму організації згідну з цим статутом. Проектувалося, що кожна частина організує у себе всіх українців у громаду, на чолі якої стоятиме рада з п'ятьох членів (голови, заступника, секретаря, скарбника і ще одного члена). На раду покладається проведення культурно-освітньої праці, її завдання — сіяти свідомість серед несвідомих українців, перебрати в свої руки всі можливі відповідальні пости в частині, в разі яких подій, організовано виступати і відповідно чинити тощо.

Передбачалося по закінченні самоорганізації в частинах передати керування загальними справами Раді Чорноморської Громади. Далі, за проектом Михайлика, делегати від усіх військових частин мали обрати керуючий чисто військовий орган. Дехто з присутніх на нараді старших членів, слухаючи такі розмови, хапався за чуба, вважаючи, що йде до розбиття єдності, що на тім потерпить Громада, коли матроси самі почнуть організуватися і т. ін. Досить гостро виступив Лихоніс зі своїм протестом і немалою труду поклав другий член з старших — Коломиєць, щоби угамувати його. Делегати ж поставилися до цього проекту з захопленням і проект статуту, запропонований Михайликом, з деякими змінами, прийнято одноголосно. Розіслано його пізніше по частинах.

Від цього часу (середини квітня) починається планова одностайна, одноманітна організація українців по всіх частинах флоту. Зав'язався добрий контакт частин з Радою Громади, все частіше і частіше прибували делегати до Ради то з інформаціями, то за ними, то за порадами, то для поалагодження різних справ, як бібліотечні, театральні і багато іншого».

«Коли статут уже був готовий, продовжує Михайло Михайлик, на у останню неділю березня були призначені другі збори для його затвердження і вибору членів Ради. «По місту розліплено відповідні оголошення про збори у цирку Труці, окремо послано повідомлення до військових частин. ...В призначену годину вулицями, що провадили до цирку, під полудневим дощем, що лляв хвилями, як з відра, йшли, мало не бігли, юрби матросів, козаків, цивільних. Широко лунала українська мова. Можна було почути всі українські діалекти ...і м'яке мелодійне полтавсько-херсонське «я», і тверде західне «а» (радно) і поліське «є» (теле), і чернігівсько-сіверські дифтонги (вуіл)... З усіх кінців розлеглої України (якої не було, нет і не будет) всі ці «хахли», «малороси», а в ліпшій випадку «люді», прочитавши відозву до українців, посунули на збори. Чи ж не диво?»

У цирку місця до сидіння вмент заповнилися, далі заповнилася «гальорка» (верхні балкони), після — проходи, ще далі — циркова арена. Нарешті — таке переповнення, що цирк тріщить... Страшно було, що може завалитися ця велетенська дерев'яна будівля. Навколо цирку так само повнісінько людей.

Члени комісії на естраді для музики... аудиторія стихла... Нумерованих місць у цирку п'ять тисяч, а в нім тепер більше шести. Настрій піднесений... Члени комісії хвилюються... Невелике замішання... З чого почати? Як провести вибори до Ради?

Тут же радяться... намічають кандидатів... Є вже загально знані — Лощенко, Коломиєць, Піклівич (правильно – Неклівич) і інші... А далі, як і кого?.. Та не тільки вибори непокоїли провідирів... чи ж то свідома маса? Чи знають, що вони українці? Ніяк не могли прийти до того, звикнутися з дійсністю, що всі і всюди такі самі українці, що ними вони себе почувають, що все це народ, який колись не бачив своєї книжки, до якого жоден «пан» не промовляв його рідною мовою, — тепер, ставши вільним, може і, головне, хоче показати, хто він і чого собі вимагає, а вже ніяк не бажає собі лишатися nadalше упослідженим.

На трибуні голова комісії В. Лощенко. Лагідно вітає збори. Промова довга... вся густо пересипана цитатами з Кобзаря. ...Промова в дусі високого ідеалізму і любові до ближнього. «Пани магнати нас роз'єднали, а ми б і досі так жили, як рідні...». Закликав українців і росіян, і поляків не сваритися, дати один одному спокій, волю і стиснути взаємно руки.

Під оплески і вигуки «Ура» і «Слава» сходить оратор з трибуни і на його місці з'являється струнка енергійна постать морського старши-

ни. Це корабельний інженер Піклієвич. У руці зшиток... Перепросив по-українськи, що говоритиме по-московськи... Школа, виховання, служба у чужинців не дали йому змоги виконати слово Шевченка: «свого не цурайтесь». Так, він свого не цурається. Він знав минуле, любить свій народ, він захоплений його славними ділами. Він зберіг своє серце, хоч мову забрала йому московська культура... Малює наше минуле... просто і докладно оповідає про козаччину — нашу волю і силу, і права... Походи нашої флоти на турків і татар він вистудіював досконало. Воскрешає перед аудиторією дивні діла славетних гетьманів і цілий ряд їх став перед заслуханою аудиторією як живий. Здається, що нема вже ні цирку, ні мирних громадян, ні оратора, а довкола бурхливе гнівне море несе велетенний корабель на ворожі береги, на його носі непохитний у своїй цілі славний отаман голосно закликає на подвиг, горять завзяттям його козаки. І кожний з них почуває, що й він має в собі стільки предківського вогню і сили, що поведе за собою до бою завзятців. Думки і почування слухачів уже в іншому світі; творення громади, вибори Ради відійшли на задній план, тепер же війна за правду, за волю свого народу, перемога або... смерть. І таки не смерть, а перемога, лише перемога і одушевлення аудиторії досягло найвищих вершин, до яких може знеситися захоплення і ентузіазм. І вже замовк промовець, вже він сходить вділ з трибуни, а аудиторія ще в обіймах чару, ще не вернула до дійсного життя... Зрештою глибоку мовчанку прорвав грім оплесків і тисячі вигуків; які слова склалися на ті вигуки, не можна було розчути, бо то був правдивий грім, який зносився під склепіння цирку і розсаджував їх.

Хто знає, в яку форму вилився б цей ентузіазм, якби на трибуні не з'явився новий промовець. Він підніс руку догори і не то заспокоював, не то благословляв... Грім прокотився востаннє і настала тиша. Новий промовець — людина цивільна, на вигляд літ 30, невеликі козацькі вуса. Це був учитель Микола Коломиєць. Спокійно, зрівноважено він почав провадити аудиторію з славних минулих часів в прикру і ганебну сучасність. Представившись як учитель, він попровадив аудиторію в школу. Школа є кузнею обмосковлення, московський молот перековує в ній українські душі. Розповів про роль і значення мови як національного чинника, як зброї в руках нації, з якою можна нападати і можна оборонятися рівно ж. Розкрив цілу механіку цієї сили. Кожне твердження освітлював фактами і прикладами, екскурсами в область історії, антропології, висвітлив різницю двох душ, двох розумів і світоглядів, їх історичних шляхів. Його промова була чисто академічна і дуже змістовна та, поминаючи весь ілюстративний матеріал, проста «сіра» маса

слухачів була з цією темою вже досить ознайомена, бо сама була об'єктом денационалізуючого діяння імперської школи.

Вкінці педантично зауважив, що чув слово «ура», а такого слова в українській мові нема, треба вживати «слава». Гучне «слава» провадило й цього оратора з трибуни. Виступило ще кількох промовців, військових, з закликами до організації до ширення свідомості, до праці над собою. Нарешті ряд промовців дійшов свого кінця. Приступлено до читання статуту і прийнято його одногolosно і без поправок. Інакше й не могло бути: маса приймає те, що є, аби воно було своє. З виборами до Ради було таке саме. Лише кілька осіб виставлено зборами, решту вибрано з тих, що вже були членами комісії. Збори закінчилися о четвертій годині пополудні».

На зборах шести тисяч українців була остаточно сформована Севастопольська Українська Чорноморська Громада та обрана її Рада, яку очолив В'ячеслав Лощенко. У складі Ради були утворені секції. Просвітницьку секцію очолив командир флотського півекіпажу підполковник, у середині 1917 р. полковник, Володимир Савченко-Більський, агітаційно-пропагандистську – начальник військово-морської судової управи флоту підполковник Вадим Богомолець, військову – корабельний інженер капітан Микола Неклієвич, скарбником визначили рангового Івана Лихоноса. Членами Ради були обрані і представники флотської авіації – пілот Федір Сліпченко і поручник Михайло Михайлик.

Обрана Рада розмістилася у спеціально орендованому приміщенні в «Уніанбанку», в центрі Севастополя на Нахімовській вулиці, 33, на якому вивісила національний жовто-блакитний прапор України та прапор Української громади. За рішенням загальних зборів українські корабельні ради були створені на лінійних кораблях, крейсерах, у Підводній бригаді і Мінній дивізії, флотському екіпажі, Повітряній бригаді, школі підводників в Балаклаві та сухопутних частинах севастопольської фортеці. Найбільш чисельні і впливові Ради були створені на лінкорах «Воля», «Євстафій», «Іван Златоустий», «Ростислав», крейсерах «Кагул», «Пам'ять Меркурія», «Синоп», ескадреному міноносці «Завидний» та у 8-му флотському півекіпажі. Останній навіть мав свій Український прапор-штандарт з портретом Т.Г. Шевченка, а його оркестр першим у Севастополі почав виконувати національний гімн «Ще не вмерла Україна».

Прапором громади затвердили малинове полотнище з білим козацьким хрестом посередині, який вивісили при вході до приміщення Громади. Почесним членом Севастопольської Української Чорноморської Громади обрали дружину командуючого флотом Оксану Колчак.

При Раді Української Чорноморської громади зорганізувався військово-морський клуб імені Івана Сірка. Він був «організацією національно-демократичною, але військовою, головне дисциплінованою, з метою міцної підтримки української справи озброєною рукою».

Під тиском судових українських комітетів, матроських мас та самого процесу демократизації Морське відомство 16 квітня 1917 року перейменувало лінкори з одіозними для нижніх чинів царськими іменами «Императрица Екатерина Великая» на «Свободную Россию», «Император Александр III» на «Волю», броненосець «Пантелеймон» (колишнього «Потёмкина») на «Борець за свободу» та ще ряд інших кораблів, про що командувач флоту віце-адмірал О. Колчак оголив наказом по флоту.

В приморських містах та в гарнізонах всього флоту почали творитися українські землячества, більшість яких складали військовослужбовці флоту, мобілізовані на війну. Голова військової секції Української Чорноморської громади М. Неклієвич писав про: «... *перші часи існування Української Чорноморської Громади у Севастополі. Це був велетенський мент національного руху! У тую пору серед нас не могло навіть бути нікого, щоб не вірив, що Україна, наша богата, величезна, козацька Україна – не буде...*».

19 квітня 1917 року у Києві було скликано Всеукраїнський Національний Конгрес, на якому було створено Українську Центральну Раду. На сьогодні відомо, що від Чорноморського флоту участь у роботі Конгресу брали мічмани Яким Христич від Української Чорноморської громади з Севастополя та мічман Василь Пилишенко, делегат від Української Морської військової Ради з Одеси. Про свою участь в роботі Конгресу залишив спогади Василь Пилишенко, якому тоді виповнилося 27 років: «Заля переповнена. На сцені портрет Т. Шевченка й Український Національний прапор... Кожний делегат ішов на сцену, щоб скласти поклін перед портретом Тараса Шевченка й перед Українським Прапором, і цим присягнути на вірність своєму народові... Голова Реєстраційної Комісії оголошує з пафосом: «Делегат від Української Чорноморської флотії - мічман Василь Пилишенко!» На залі виникла буря оваційних оплесків. Зі всіх кінців лунають голоси: «Чорноморцям слава! Слава Чорноморцям! Просимо до слова! Хай скаже слово!».

Мічман Пилишенко на сцені. Склавши поклін, а тоді, повернувшись лицем до публіки, яка вітає його оваційно, підніс руку, щоб сказати слово. Заля втихла. «Високий конгресе!» - почав мічман Пилишенко. Українці – чорноморці, які послали мене на Конгрес, наказали мені передати Вам щирий привіт! (Ці слова викликали бурю оплесків). Чор-

номорці також доручили мені передати Вам запевняння, що вони будуть боронити волю України активно! (На зала овації, оклики «Слава Чорноморцям!») - Чорне море споконвіку належало Україні і воно мусить бути Українським! (На залі з новою силою виникає овація: «Слава Чорноморцям! Делегата Чорноморців до президії!»). ... Організаційний Комітет Першого Всеукраїнського Конгресу покликав Василя Пилишенка до президії. ... Найважливішою постановою Конгресу було вибрати Центральну Раду. Вибори відбувалися таємним голосуванням. Мічмана Пилишенка було покликано до комісії яка рахувала голоси і він також оголошував результати голосування. Пилишенко був обраний членом Центральної Ради».

Створення Центральної Ради відізналося в Україні і на Чорноморському флоті потужою хвилею національно-патріотичного піднесення. Українці Чорноморського флоту і гарнізонів фортець з ентузіазмом і надією зустріли повідомлення Центральної Ради про скликання 4 травня 1917 року у Києві 1-го Всеукраїнського військового з'їзду. Наприкінці квітня делегатські збори від усіх кораблів і суден, що стояли у Севастопольській гавані, та від артилерійських і авіаційних частин ухвалили вислати делегатів на з'їзд. Достеменно відомо, що на цьому з'їзді моряків Севастополя представляли матроси Лінник і Кржемінський (останній від лінкора «Свстафій») з поручиком авіаційної школи М. Михайликом, а сімферопольський гарнізон – прапорщик Мацько. Наказ флотським делегатам на з'їзд, згадував М. Михалик, *«відбивав яскраво настрої тих, що їх посилали: найширша автономія України зі всіма успіхами незалежної держави, урядом, військом, флотою. Українізація армії і флоти зокрема має негайно і планоно проводитися, тобто повнення надалі має йти лише з України».*

З'їзд обрав Генеральний військовий комітет на чолі з Симоном Петлюрою. До президії Комітету було обрано і матроса Балтійського флоту Степана Письменного, який мав опікуватися флотськими справами. У Києві Михайлик після завершення роботи з'їзду зустрівся з Симоном Петлюрою, якого просив призначити представника Центральної Ради і створеного Військового комітету до Севастополя, однак його прохання своєчасно втрачено не було.

Рішення з'їзду викликали хвилю українізації в діючій армії і, відповідно, різко негативну реакцію на неї Тимчасового уряду Росії. До Києва поступила заборона воєнного міністра О. Керенського на роботу Генерального Військового Комітету. З приводу розвитку ситуації в Україні не так, як того хотілося в Петрограді, на початку травня до Києва особисто прибув О. Керенський, який затим побував у діючій

армії і у Одесі. З Одеси до Севастополя Керенський прибув на міноносці «Гнівний».

16 травня 1917 року О. Керенський прибув до Севастополя. Того ж дня разом з командувачем флоту віце-адміралом О. Колчаком він провів «парад» особового складу і ввечері зустрівся з делегатами корабельних команд на борту штабного лінкора «Георгій Победоносец». На Графській пристані їх офіційно зустрівач начальник севастопольської фортеці капітан 1 рангу Михайло Остроградський. Звертаючись до моряків-чорноморців, Керенський агітував за єдину демократичну Росію, в якій не бачив місця для автономії України, та за продовження війни. Діяльність Генерального Військового Комітету в Києві вважав незаконною, а створення національного війська України шкідливим, тому був проти українізації флоту. Однак на флоті продовжувати безглузду війну бажаючих було надто мало, тому промова воєнного міністра особливого впливу на особовий склад не мала.

17 травня він виступив на засіданні Севастопольської Ради військових і робітничих депутатів з участю представників демократичних і соціалістичних партій і рухів, де був зустрінутий оваціями. Своєю промовою, яка кілька разів переривалася бурхливими аплодисментами, Керенський, критикуючи більшовиків, закликав депутатів «заковувати в сталеві форми нове державне устроєство... і творити нові форми життя..., будувати велике збудоване вільної російської демократичної республіки...». Згодом віце-адмірал Колчак скаже, що Керенський асоціювався в нього як «болтливий гімназист».

Та не встиг ще О. Керенський далеко від'їхати від Севастополя, як більшовицькі агітатори розповсюдили інформацію, що на флот незабаром планує прибути В. Ульянов-Ленін. Чорноморський флот вже став розглядатися козирною картою різних політичних сил Росії в їхній боротьбі за збереження впливу на Україну та обмеження її національного розвитку. Питання приїзду Леніна на флот розглядалося того ж місяця на загальнофлотських делегатських зборах, які 340 голосами з 409 присутніх делегатів прийняли рішення направити в усі гарнізони флоту телеграму з вимогою «ні в якому разі не допустити приїзду Леніна до Севастополя». Це була перша поразка більшовиків у першій же пробі їхніх сил в боротьбі за вплив на флот. Громадська ситуація і суспільна думка чорноморців були далекими від більшовицького світогляду.

Йдучи назустріч вимогам матроських мас, командувач Чорноморського флоту віце-адмірал О. Колчак 19 березня 1917 року затвердив

«Положення про організацію чинів флоту Севастопольського гарнізону і працюючих на державну оборону робітників». Відповідно до цього Положення, основним завданням військової організації являлося:

«1. Зміцнення бойової могутності флоту і армії, щоби довести війну до переможного кінця; 2. Служити оплотом народженої свободи і підтримувати Тимчасовий уряд...; 3. Вироблення нових форм життя громадянина і воїна віднині вільної Росії; 4. Сприяння просвітництву серед флоту і військ».

Загальна організаційна схема складалася з ротних виборних, полкових і корабельних комітетів та Центрального військового комітету (отримав назву «Центрофлот»), до складу якого входили і представники робітників. На кожному лінійному кораблі і крейсері створювався судновий (корабельний) комітет з трьох офіцерів, одного кондуктора і 12-15 матросів. На менших кораблях був, відповідно, й менший склад судового комітету. Суднові комітети своїми обов'язками мали підтримувати бойову готовність корабля, дисципліну і порядок, боротися з провокаціями, вести порядок відпусткам, контролювати розходження коштів, вносити пропозиції командирів щодо накладення стягнень на членів команд, питання бойової підготовки і навчання команд обговоренню не підлягали. Всі рішення судових комітетів набирали сили після затвердження їх командиром корабля.

Кожна з груп, що входили в організацію (офіцери, кондуктори, матроси, солдати і робітники), крім того, мали мати свої Загальні делегатські збори від всіх кораблів, у робітників – Севастопольська рада робітничих депутатів. Так, в результаті виборів в організаційне бюро «Союзу офіцерів флоту» було обрано 60 офіцерів, при чому найбільше голосів було віддано за командувача флотом віце-адмірала О. Колчака – 416, капітанів 1 рангу О. Немітца і В. Клочковського – 411 і за лейтенанта С.Шрамченка – 186 голосів делегатів. Згідно «Положення про Центрофлот», цей своєрідний флотський парламент являв собою «вищий вибраний демократичний орган управління Чорноморським флотом» і був відповідальним «перед вищими державними установами і перед Загально-Чорноморським З'їздом». Він обирався за 4-членною формулою і поповнювався представниками від Союзу моряків і річників торгового флоту. До його складу входили відділи: військово-морський (головний, що відав оперативними, розпорядчими і технічними питаннями), господарський, санітарний, юридичний і політичний. Першим головою Центрофлоту було обрано голову судкому з лінкора «Воля» матроса Євгена Шелестуна. Поряд з загальною демократизацією життя флоту почало оживлятися і національне життя, а з ним – і на-

ціональне пробудження всіх категорій особового складу Чорноморського флоту, які почали гуртуватися в громадські організації «Українське Земляцтво». Одним з найбільших осередків українського руху на флоті являвся Флотський півекіпаж. Особливо активізувалося там українське життя з прибуттям до екіпажу для подальшої служби Володимира Савченка-Більського. Ще у 1911 році начальник штабу флоту звертав увагу командувача флоту на крайню «ненадійність» флотського півекіпажу.

Майже одночасно з виборами Севастопольської Української військової громади у дусі революційних перемін у Севастополі обирали першу Раду (Совет) Військових і робітничих депутатів. Маємо його характеристику того ж Михайлика. «Цей орган складався в своїй більшості з неукраїнців. Власне, коли брати їх походження, то переважали й тут українці, але більшість їх стала вже перевертнями; це жертви московської культури і службової кар'єри. Мале число свідомих українців у Союзі треба пояснити тим, що всі вибори у Союз проводилися в перших днях революції, а тоді українці були ще розпорошені — одно, та мріяли про своє — два. Ясно, що в той час вони до виборів у Союз ставилися байдуже і вибори проводили більше не вони. Вибирано ж людей рухливих, запобігливих і переважно авантюристів. Ці неукраїнці, що попали до Союзу, були звичайними делегатами від частин, що склалися виключно з українців. Все ж цей орган мав авторитет, з ним рахувалося начальство, і на перших порах він нічого не чинив такого, що могло б змусити українців ставитися до нього вороже.

Головою Союзу був однорічник школи авіації студент Сафонов, родом з Києва. Була це людина енергійна, актор з заводу, він артистично умів виконувати свою роль голови. Заступником голови був підполк. Верховський, старшина Генер. Штабу. Ці дві особи зуміли здобути авторитет у ССРД. Поставити себе і весь орган на такій висоті, що і начальство, і громадянство ставилися до нього з виразною повагою, це було небаякою їх заслугою.

Обидва вони були великими прихильниками Керенського, для них він був світлим божищем. Цікаво, що Керенський, не знаючи особисто, здається, обох (принаймні Сафопова), зразу зауважив і оцінив заслуги цих осіб. Під час свого приїзду до Севастополя він підвищив Сафопова до рангу прапорщика, Верховського — до полковника. Пішла поголобка, що обидвох мають перевести до військового міністерства: Сафопова — ад'ютантом Керенського, а Верховського — на якусь іншу високу посаду. Ці вістки були небезпідставні і щодо Верховського справдилися».

З виборами Совета Севастопольська Українська військова громада вирішила встановити ділові відносини. «Сталося це так, описує цю подію поручик М. Михайлик. Коли ми були на своїй території і на нашій стороні була фактична більшість, то, логічно, ССРД повинні були би першими вислати до нас делегацію з привітанням. Ясно було, що чекати на цю їхню делегацію було річчю цілком безнадійною, бо фактичними господарями були наразі вони, визнані, хоч і не фактичні представники населення. Нам важливо було відразу в'яяснити їхнє ставлення до нас. Тому Рада вирішила зробити в цім напрямі перший крок.

Обрано делегацію Ради у складі її президії, і вона відвідала засідання ССРД, виголосила привітання і заявила про своє існування як організація українська. Виступив з промовою сам голова Лощенко. Промова його мала характер офіційний: українці є нація, революція разом з іншими звільнила їх від кайданів, завдяки тому вони стали ще й нацією вільною, і це право на вільність, як здобуток революції, будуть завжди боронити і прагнути до здійснення своїх національних ідеалів. Звертаючись до представників московського народу, він закликав їх до братерського єднання як рівні з рівним. Понад всякі сподівання Світ відповів шумними оплесками. Голова Совета Сафонов попросив наступного оратора промовляти українською мовою, як усім зрозумілою. З візиту делегація Ради винесла якнайліпше враження і надію на можливе співжиття з московським народом, бодай до пори до часу. ССРД, переходячи на інше помешкання, відступив попередне Раді».

**Володимир
Савченко-Більський**

Однак на кораблях флоту, у військових частинах, завдяки агітації в них представників «московських партій» розпочалося політичне протистояння у військових колективах, все більше почав наростати міжнаціональний антагонізм і недовіра до командного складу. Прибулі агітатори «завжди і на кожному кроці вороже ставилися до найдрібніших проявів українського національного руху». Як згадував Михайлик, на першій порі «одні большевики ставилися до українців прихильно і навіть ставали в їх обороні, звичайно, з неприхованою надією використати цим українські голоси для себе».

На Чорноморському флоті окремі політичні сили вже розігрували штормову погоду. На початку червня 1917 року внаслідок діяльності більшовиків, монархістів, а також лівих есерів, і їх агітаторів вкрай

загострилася ситуація у гарнізоні Севастополя, особливо відношення між місцевими матросами і прибулими з Балтики матросами-більшовиками, та між матросами і офіцерами, яких прибули пропагандисти з Балтики вважали виключно «контрреволюціонерами» і вимагали їх роззброєння. Тимчасовий уряд непокоїли проукраїнські настрої на флоті і в Севастополі. Непокоїла ситуація на флоті і більшовиків, там їхній вплив був обмежений, а ідеї їх агітаторів, які не мали відношення до України, сприймалися особовим складом з відвертою недовірою. Та лідери більшовиків, на відміну від Центральної Ради, розуміли, що без флоту, а значить і без південного приморського регіону, відрізана на заході від Європи фронтом Україна позбавиться міжнародної допомоги і може швидко бути прибраною до рук. Тож ще в квітні 1917 року ЦК РСДРП(б) у Петрограді прийняв рішення використати Чорноморський флот та Крим як плацдарм у боротьбі за владу, і для цього до Севастополя направлялися групи професійних пропагандистів під видом балтійських матросів. Відтак вони почали прибувати сюди регулярно. «В апреле-мае, писал 10 травня 1917 року командувач флотом віце-адмірал Колчак, Севастополь наводнили агитаторы всевозможных партий и прежде всего - пропагандисты большевиков, одетые в форму балтийских матросов. Флот трухлявился на глазах, словно борта фрегата, изъеденные жучками-древоточцами. Вот и первый печальный симптом; команда эскадренного миноносца «Жаркий» отказалась идти в море на боевую позицию. Судовой комитет заявил, что он ничего не имеет против командира корабля лейтенанта Веселаго, но воевать под его началом команда опасается, так как считает, что он чрезмерно храбр и лезет на рожон». А вже 4 червня О. Колчак з тривогою телеграфував до Петрограда: «не имевшая сначала успеха агитация большевиков, прибывших с депутацией балтийских матросов, в течение последних дней получила сильное распространение... Большевики направили силы на Севастополь».

У роботі військового секретаріату УНР флотське питання стояло чи не на останньому місці. Не хватало досвідчених кадрів, а ті, що були, не будучи партійними, впливали на рішення скоріше символічно. Від питань, пов'язаних з Кримом і флотом, Центральна Рада воліла ухилитися, перекладаючи їх на пізніший час, місця флоту у системі оборони молодій країні не бачила.

24 травня 1917 р. Яків Свердлов направив до Севастополя групу агітаторів більшовицької партії у вигляді балтійських матросів на чолі з М. Неверовським. Матроси-агітатори були добре забезпечені коштами і професійно підготовленими пропагандистами-організаторами,

чи, точніше, провокаторами. Завдання перед ними стояло просте: розколоти український рух на флоті, який виглядав єдиним і керувався з одного центру – з Українського Чорноморського військового комітету, та вбити клин між матросами і офіцерами.

Звинувачуючи офіцерів у всіх бідах, більшовики підняли проблеми болісних подій революції 1905 року, нагадали про арешти та репресії проти матросів - революціонерів, наголошуючи на українській національності більшості страчених і репресованих царизмом, чим привернули симпатії багатьох українців до більшовизму. Якщо у квітні 1917 року більшовицька партія міста нараховувала всього 6 членів і не мала бодай якогось впливу на місто і флот, а більшовицьких ораторів на зборах і мітингах просто позбавляли слова (був випадок, коли їхнього оратора І. Фіногенова скинули за борт з есмінця «Гнівний»), то в липні із 51029 виборців за виборчий список РСДРП (б) проголосувало 703 особи. Однак у новій Севастопольській Раді військових і робітничих депутатів із 245 депутатських місць лише кілька дісталися більшовикам. Після провалу на виборах більшовицька фракція змінила тактику - напрямом ідеологічного удару був обраний бездоганно: на кораблях почали розповсюджувати листівки зі «списками катів»-офіцерів, які хоч в якійсь мірі були причетними до арештів чи судових процесів над учасниками матроських виступів в 1905-1907 роках. А репресовані матроси у більшості своїй були українцями, і незабаром вже українські берегові і корабельні військові комітети разом з більшовиками почали вимагати справедливого суду над причетними до репресій. Під тиском політизованих матросів, яких підтримав виконком Севастопольської ради військових і робітничих депутатів, адмірал Колчак, щоби попередити кровопролиття, дав згоду на роззброєння офіцерів.

Так матроси і солдати через створені судові і полкові комітети почали впливати на події в місті і на флоті. Почалися перші репресії проти офіцерів. На загальних зборах Севастопольського флотського напівекіпажу були заарештовані командир напівекіпажу капітан І рангу Є.Є. Гестеско, ад'ютант начальника півекіпажу штабс-капітан С.Ф. Кузьмін, капітан Н.І. Плотніков. Там же була прийнята резолюція, що вимагала провести обшуки у всіх офіцерів флоту і гарнізону та заарештувати політично неблагонадійних.

6 червня відбулися делегатські збори флоту і гарнізону, на яких була винесена резолюція про відсторонення віце-адмірала Колчака та в.о. начальника штабу капітана І рангу М.І. Смірнова від посад. Однак, на зборах команд окремих кораблів в переважній більшості матроси висловилося проти арешту Колчака і Смірнова. Того ж 6 червня 1917

року під тиском Севастопольського Совету військових і робітничих депутатів та матроських мас віце-адмірал О. Колчак, який на думку Тимчасового уряду «допустив на флоті бунт», був відозваний до Петрограду і залишив посаду командуючого флотом.

Обов'язки командувача прийняв контр-адмірал Веніамін Лукін. У зв'язку з таким перебігом подій 8 червня 1917 року до Севастополя виїхали члени Українського Військового Генерального Комітету Ф. Селецький та С. Письменний. Вони мали вяснити стан справ на Чорноморському флоті та встановити тісний зв'язок Києва з Чорноморською українською громадою. Севастопольські газети повідомили про приїзд делегатів з Києва. Та на момент приїзду київських посланців командувач флотом В. Лукін вивів ескадру в море, тому вони зуміли зустрітися лише з українцями окремих берегових частин севастопольського гарнізону. У доповідях і промовах представників Центральної Ради мова йшла про український рух загалом, його завдання, про значення автономії та федерації як для України, так і для Росії. Хоч організаційних питань на флоті київська делегація не вирішувала і з командуванням ситуацію не обговорювала, взагалі-то, її перебування в середовищі моряків мало помітний вплив на згуртування української громади Севастополя.

10 червня у Севастополі було розгромлено приміщення міського комітету РСДРП (б) та арештовано кілька їх лідерів. Однак ця акція користі її організаторам не принесла, позаяк була виставлена як наступ реакції на свободу і демократію. У червні місяці було переобрано Севастопольський Совет, до складу якого увійшло 455 депутатів – як військових, так і цивільних, з яких більшовиків було обрано лише 11 чоловік, та був сформований Виконавчий комітет Совету з 35 чоловік. Його очолив більшовик М. Пожаров.

Значно політизував флотське життя у Севастополі збройний виступ генерала Л. Корнілова проти Тимчасового уряду Росії. У Севастополі телеграми про «корніловський заколот» отримали 29 серпня. Заколот рішуче засудили Севастопольський Совет, та численні резолюції команд кораблів і військових частин флоту.

Подібні Севастополю події національного відродження проходили і у Одесі. Після царського маніфесту від 17 жовтня 1905 року, який дозволяв свободу зібрань, осередком українського національного руху в Одесі стало культурологічне товариство «Просвіта», яке організував етнограф, літературний критик і правознавець Михайло Комаров. Однак, після підтримки повсталих потьомкінців і робітничих страйків в Одесі, «Просвіта» була однією з перших громадських організацій розг-

ромленою російською реакцією, і в 1909 році закрита одеським градоначальником Іваном Толмачовим. Зусиллями того ж М. Комарова, присяжного повіреного Олексія Панченка, селян Івана Резниченка і Архипа Кравченка, міщанина Фердинанда Андерегга, статського радника Антона Крижанівського «Просвіта» відроджується 6 лютого 1910 року (реєстраційний номер 85) «Українським клубом».

Ось як описує події тієї зими один із провідних діячів української громадськості Одеси Михайло Комаров 4 лютого 1910 року своєму товаришеві, громадському діячеві, редактору газети «Рада» Євгенові Чикаленку:

Михайло Комаров

«За нашу «Просвіту» ви вже зараз знаєте, що її закрито. Посилаю вам вирізки з газет про сумні оповістки, якими «Просвіта» востаннє нагадувала про себе. Може хто з редакції з поводу сіх оповісток пом'яне «Просвіту». Не дали нам і упорядкувати як слід усіх рахунків. Ми просили дати нам хоч три місяці на це, сподіваючись, що можна передати до клубу (Одеського українського клубу), а нам ледве-ледве згодились дати тільки півтори місяці. Тим часом Толмачов поїхав у Санкт-Петербург, а без його не хотіли ні статута клубу розглядати, ні одкладу нам дати. То ми мусили якомога поспішати до 1

февреля, щоб не досталося рус. Союзу (шовіністична організація «Союз русского народа», якій повинно було перейти майно української організації), і 31 генваря розпродали усе чисто».

Перші загальні збори Українського клубу відбулися 11 квітня 1910 року на квартирі одного із засновників Фердинанда Андерегга. Зібралось 58 осіб, які обрали з-поміж себе старійшин. Головою став відомий одеський лікар полковник Іван Луценко. Поміж старійшин були голови закритої «Просвіти» Михайло Комаров та Олексій Панченко. Пізніше Михайло Комаров пов'язав поліпшення ставлення до українського руху в Одесі зміною градоначальника. У листі до Євгена Чикаленка 8 січня 1912 року він пише, що «У нас тепер легше дихати стало, коли здихалися того сатрапа Толмачова. Новий градоначальник (Іван Васильович Сосновський, одеський градоначальник у 1911–1917 роках) навіть признався до нас, яко земляк і обіщав бути у клубі». Кількість членів клубу не була значною: навесні 1910 року – 58, у 191-му – 89, у 1912-му – 78, у 1913-му – 77 осіб. Поміж них переважали представники інтелігенції: викладачі, лікарі, працівники державних установ. Були членами клубу і знакові для тогочасної Одеси персони: віце-президент

Одеського товариства красних мистецтв та міський голова Одеси (1917–1918) Михайло Брайчевський, архітектор Федір Нестурх, видавець Єфим Фесенко, юрист Сергій Шелухін, актор Платон Цесевич, фінансист і майбутній міністр уряду УНР Петро Климович, майбутній прем'єр-міністр уряду УНР та один із фундаторів Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) Володимир Чехівський, лікар і міський голова Одеси (1918) Іван Липа, попечитель прогімназії Лев Ковальчук. Очолювали клуб непересічні постаті українського руху Одеси Іван Луценко (1910–1912), Олексій Панченко (1912) та Лев Ковальчук (1912–1913).

Український клуб в Одесі існував тільки на внески своїх членів та з господарської діяльності, займався культурно-просвітньою роботою.

У клубі організовували бали, маскаради, танцювальні, музичні та літературні вечори, виконували віршовані декламації, влаштовували драматичні та оперні вистави, дитячі спектаклі, концерти, читали лекції. При організації функціонували хор та драматичний гурток, а також чотири секції: хорового співу, драматична, лекційна, дитячих вечорів. Така діяльність гуртувала українську громаду Одеси, забезпечувала її культурні потреби. Клуб передплачував книжки, пресу, мав добру читальню. Його керівництво з метою поліпшення

фінансових справ активно займалося господарчою діяльністю, передусім поширеним на той час у всіх клубах міста видом розваг і ігор.

Членом Українського клубу був і одеський міський голова Павло Зелений, завдяки якому в Одесі була створена міська бібліотека, що працює й у наш час і має статус національної.

Існування Українського клубу викликало активний спротив з сторони чорносотенців та шовіністичних кіл міста, позаяк клуб розбуджував український національний дух і патріотизм, пропагував належність до своєї, не російської культури, власної історії і традицій. Проти існування Українського клубу виступили всі монархічні, шовіністичні сили, які почали гуртуватися в Одесі. Як наслідок цього тиску одеський градоначальник Іван Сосновський, який у 1912 році обіцяв вступити в організацію, 13 листопада 1913 року прийняв рішення зняти Український клуб з реєстрації за якими виявлені фінансові порушення у його діяльності. Відновити українську діяльність у Одесі в роки Світової війни виявилось неможливим і лише весною 1917 року зусиллями Лева Кова-

льчука, Сергія Шелушина, Володимира Чехівського та інших колишніх членів клубу він відроджується організацією «Українська хата». В липні цю українську організацію було зареєстровано офіційно, про що повідомляли тогочасні газети.

Врешті, попри заборони і закриття Український клуб зумів забезпечити значний вплив національного відродження в Одесі не лише на мешканців міста, а й на на військовослужбовців флоту і гарнізон Одеси, а через них і на Румунський фронт. Членами «Української хати» стало багато і військових моряків, і це надало можливість у квітні 1917 року на її базі заснувати Українську раду Одеси на чолі з Сергієм Шелухі-

Василь Пилишенко

ним. «В половині квітня, згадував Василь Пилишенко, відбулося в Одесі українське велике віче, на якому промовляли С. Шелухін, В. Чеховський, В. Голубович та інші. На тому вічі ухвалено резолюцію, в якій українська громада домоглася територіальної автономії України в межах етнографічної більшості українського населення із забезпеченням прав національних меншин; жадала від Петроградського Тимчасового Уряду, не відтягуючи часу до Установчих Зборів, проголосити декларацію з визнанням територіальної автономії України і іменування для України окремого міністра. Ця резолюція викликала обурення з боку російсько-жидівської демократії.

Незабаром після того відбувся в Одесі селянський з'їзд, який також ухвалив домагання автономії України з перебудовою Росії на федеративних основах, а в земельній справі постановив, що її має вирішати Український Сойм. Крайовий учительський з'їзд, який відбувся на початку червня, постановив заведення української національної школи і шкіл для національних меншин. Становище українців в Одесі скрепилось, коли розвинувся український рух серед українців-військовиків під проводом військового лікаря полковника Івана Луценка.

Вже на початку квітня зорганізувалася Одеська Українська Військова Рада, що відбула 26-го квітня установчі збори, на яких затверджено статут організації, переведено вибори й прийнято для організації назву: Одеський військовий Кіш. Районом діяльності Коша визначено Одеську військову округу, Чорноморську флоту і Румунський фронт. Центральном органом визнано Одеську Військову Раду, яка складалася з делегатів окремих військових частин армії і флоту. Головою Ради вибрано д-ра Івана Луценка, а членами: прапорщика Міляєва, мічмана Данчича,

мічмана Карпенка і ін. Представниками Ради до Одеського комітету вибрано: Міляєва і прапорщика Карпенка, до Центральної Ради в Київ - Вербицького й В. Пилишенка, до одеського Повітового Громадського Коттету — д-ра І. Луценка. Українська військова організація мала виразно самостійницький характер і в липні вона вже почала диктувати свою волю місцевій владі.

7-го липня до будинку штабу військової округи підійшли зі своїми прапорами солдати та офіцери-українці й рішуче заявили, що вони не дозволять вислати на фронт ні одного українця, доки не зформуються не тільки дозволені вже сотні, але й полки та дивізії, і доки ці частини не будуть підлягати українському прововоді. В цю справу втрутилася Рада Громадських Організацій, але українці почували вже за собою силу і не відступили від своїх домагань. З українцями об'єдналися молдаванські військовики, домагаючись виділення всіх молдаван в окремі національні частини. Відбулося об'єднане засідання всіх соціалістичних груп Одеси з участю представників Військової Ради та інших військових організацій.

Засідання визнало єдиною владою на Україні Центральну Раду з її виконавчим органом, Генеральним Секретаріатом». Почесним головою Військової Ради обрали Володимира Чехівського, майбутнього прем'єр-міністра Української Народної Республіки. У складі Військової Ради була сформована Військово-морська Рада, яку очолив старший лейтенант Василь Пилишенко.

Микола Аркас

В 1917 році до для захисту Центральної Ради і встановленої української влади до українських військових формувань в Одесі виявили бажання вступити близько 12 тис. осіб. З них у грудні місяці Одеською Військовою Радою були сформовані гайдамацькі курені, які стали на захист одеситів від грабіжників і «красной волиць», чим викликали особливу лютість більшовиків.

У Миколаєві, щоб «розворушити самосвідомість в земляках своїх, розбудити щирю любов до рідного краю», зусиллями сина колишнього командувача Чорноморського флоту адмірала М. Аркаса, статського радника і видатного українського історика Миколи Аркаса товариство «Просвіта» було зареєстроване 16 лютого 1907 року і нараховувало на той час 180 активних членів. У 1917 році це товариство формує 20 філій в губернії, активно підтримує Центральну Раду та веде просвітницьку роботу серед військовослужбовців у діючій армії. Питання українізації

флоту та суднобудівних компаній активно захищав у міській Думі просвітянин, викладач інституту М. Лагута. Зусиллями миколаївських просвітян українські гуртки були створені майже на кожному кораблі, у військовій частині і флотських екіпажах.

За прикладом Одеси товариства «Просвіта» і «Українська хата» були створені і у Херсоні. Їхнє зародження пов'язане з іменами визначних діячів української культури Бориса Грінченка, Софії Русової, Миколи Куліша, Чайки Дніпрової, Миколи Чернявського.

У Сімферопольському гарнізоні створену «Українську громаду»

Вадим Богомолець

та «Союз української молоді» очолив учитель гімназії Клименко. Голова Феодосійської Ради Лука Бакун доповідав у Київ про розвиток подій того часу в Криму: «Перед Великоднем 1917 року одночасово одержано із Севастополя та Сімферополя повідомлення зі зразком статуту відкриття на містах Просвітні і припинити діяльність Українського Землячства. В Вербну неділю були вибрані Ради із 15 чоловік, а на другий день Великодня Просвітньою Радою уже був українізований 52 піш. запасовий Віленський полк. На четвертий день ми отримали звістку, що заходами місцевих Просвітніх Рад уже були українізовані – Сімферопольський гарнізон, Керченська фортеця та частина Чорноморського флоту. Зараз же були відкриті курси українознавства в Сімферополі та Севастополі...».

З приводу організації роботи курсів українознавства у Севастополі 12 травня 1917 Вадим Богомолець звернувся до голови одеської Української Ради Сергія Шелухіна: «А уже у нас велика потреба в промовцях. Чи не приїхав би хто від Вас до Севастополя? Дуже прохаю Вас, чи не можна добути в Одесі Історію України Аркаса, бо у нас нема, а вона мені дуже потрібна для лекцій. Читаю, як можу, у нас історію України... Дуже нам цікаво було б знати точно малюнки прапорів Запорозьких».

За спогадами члена Ради капітана 2 рангу Миколи Неклієвича, весною 1917 року стараннями української громади «відбулося кілька надзвичайно численних українських маніфестацій в Севастополі, які показали міць українського руху і були гарно улаштовані великою кількістю жовто-блакитних прапорів з учасниками, одягненими в національні українські одяги. А в одній маніфестації, то брав участь чумацький

віз з круторогими волами і цілий відділ матросів з лінійного корабля «Св. Євстафій», перебраний за запорожців і на конях».

Про святкування Українською Громадою Зелених свят у Севастополі залишив спогади мічман Яким Христин, делегований від флоту колишній член Центральної Ради: «На перший день Зелених Свят 1917-го року небувалий тут похід вулицями міста по старій українській традиції, а саме: шість селянських драбинчастих возів, наповнені свіжим пахучим сіном, вкриті килимами, прикрашені квітами і клечанням, — повільно везли на правду «чумацькі круторогі» ситі воли, якими правили старенькі сивоусі козаки-чорноморці (гей би «чумаки»), а коло кожного воза ще по два верхівці на конях, одягнені в запорожські однострої-жупани, з рушницями за плечима і малиновими прапорцями. На тих возах сиділи молодіці та дівчата в літніх вишиваних народних одностроях, з вінками на головах та з барвистими намистами-королями з різнобарвними лентами на шиях. Між ними були і браві хлопці-моряки. Всі вони святочно розбавлені, у веселому настрої, усміхнені...

Замітним було те, що на першому возі посеред дівчат сиділа старша віком жінка в мальовничому полтавському старовинно-козацькому жіночому строю. Це була українка з Полтави — пані Колчак (почесний член Севастопольської Української Чорноморської Громади), дружина командуючого Чорноморською Военною Фльотою адмірала Колчака. Парада почалася о годині 7.30 рано на великій площі-майдані, коло Графської пристані, яка була цілковито заповнена моряками і цивільними глядачами ще ніколи небувалої у Севастополі такої події, як Українські Зелені Свята. Морська оркестра грала «Марсельезу» під громові оплески присутніх на майдані. Коли вони посувалися головними вулицями, лунали українські народні пісні, а мешканці, що заповнювали пішоходи-тротуари, закидали вози квітами. Похід закінчився десь біля 9-ї години біля Кургану адмірала Нахімова.

Було то справді величаво-гарне, чаруюче, національно-українське святкування Зелених Свят — символічне видовище, яке, на жаль, у Севастополі вже більше не повторилося. У той день домівка Ради Севастопольської Української Чорноморської Громади була відповідно удекорована як всередині, так і ззовні. На балконі маяли національний і малиновий прапори та красувався гарно прибраний квітами великий портрет Тараса Шевченка. У цей пропам'ятний день Українських Зелених Свят у Севастополі, на наказ Морської Ради Депутатів — Морський Парламент Центрфлот — на щоглах усіх кораблів Чорноморської Военної Фльоти, на твердинях — фортеці берегової оборони і на касарнях морської піхоти вперше по віковій московській неволі гордо замая-

ли українські національні прапори — прапори Української Волі!.. Після Зелених Свят наш національний прапор ще маяв на частині бойових кораблів до грудня 1917-го року, тобто, до приходу большевиків до Севастополя». Подібні маніфестації відбувалися не лише у Севастополі, а в усіх портах України. В Одесі, наприклад, на честь проголошення Першого Універсалу Центральної Ради відбулася організована Одеською Морською Радою маніфестація військових і цивільних мешканців в декілька десятків тисяч чоловік. Велелюдну колону прикрашав величезний український національний прапор з великим портретом Тараса Шевченка. Тоді ж одеськими представниками до Києва були направлені старший лейтенант В. Пилишенко і матрос Кошельний.

Звістка, що *«постала Україна»*, що створено український уряд, сколихнула українські маси в діючій армії і на флоті. Ще не сягаючи думкою про повну самостійність, моряки Чорноморського флоту почали відкрито вимагати дозволу підняти національні прапори та українізувати кораблі і підрозділи військ. Зберігся архівний документ, який засвідчує, що 15 квітня 1917 року судновий комітет міноносця «Жуткий» передав казначею «Союзу матросів» 20 карбованців 89 копійок, зібраних офіцерами, кондукторами і матросами корабля, на придбання українських національних прапорів. Влітку 1917 року у значній мірі були українізовані частини морської піхоти та берегової оборони флоту. Українські відділи були створені в Окремій десантній дивізії в Севастополі, в частинах морської авіації, в гарнізонах фортець Севастополь, Очаків, Керч, а також у Дунайській флотилії та в полках Балтської дивізії морської піхоти, яка дислокувалася в гирлі Дунаю і входила до складу Румунського фронту.

Не зважаючи на заборону з Петрограда, Генеральний військовий комітет 18-23 червня 1917 року провів II Всеукраїнський військовий з'їзд. На з'їзд до Києва прибула і велика делегація Чорноморського флоту. Під тиском чорноморських делегатів і групи самостійників Міхновського з'їзд прийняв постанову про українізацію Чорноморського флоту та Румунського і Південно-Західного фронтів. Практично було поставлено питання про створення Українського фронту, що вже незабаром привернуло пильну увагу Франції і Великої Британії. З'їзд перетворив Український Генеральний військовий комітет (УГВК) у вищу військову установу України, фактично у військове міністерство, наставив негайно створити його структурні підрозділи у військах і на флоті та оголосив догану тим воякам-українцям, які не виконували розпоряджень УГВК. Якщо напередодні з'їзду військовий міністр Тимчасового уряду О. Керенський погрожував смертною карою тим, хто прибуде на

з'їзд, то вже під час його роботи зі Ставки прийшла телеграма вже іншого характеру і тону: «военный министр приказал сообщить, что не встречается препятствий к продолжению деятельности Украинского Генерального Вой. Комитета». Цю телеграму зал зустрів реготом, військовий міністр і Ставка вже не мали важелів впливу на ситуацію в Україні. В останній день роботи з'їзду і під його тиском Центральна Рада своїм Першим Універсалом проголосила автономію України у складі демократичної Росії. З'їзд обрав і Тимчасову військову раду із 130 членів, яких ввів до Центральної Ради. Проголошення автономії України делегатами з'їзду було сприйнято з небувалим до цього ентузіазмом і радістю. Цей ентузіазм і духовне піднесення делегати рознесли по фронтах, арміях і на флот. Гарнізони Умані і Вінниці, за ними українці-вояки Петрограда і Генерального штабу почали самовільно складати присягу на вірність Центральній Раді. Розпочався процес творення українського війська, який розпочався створенням у Києві Українського Генерального військового комітету (УГВР) на чолі з керівником Українського військового комітету Західного фронту Симоном Петлюрою.

28 червня 1917 року Центральна Рада створила перший український уряд під назвою «Генеральний секретаріат», який очолив письменник Володимир Винниченко. Генеральним секретарем військових справ (в подальшому – військовим міністром) в першому українському уряді було призначено голову УГВК Симона Петлюру.

Після II Всеукраїнського військового з'їзду українські військові комітети швидко створюються на всіх фронтах, в арміях, в корпусах, в дивізіях, організовується випуск їхніх газет. Напередодні з'їзду у Сімферополі було створено Український військовий Клуб імені Петра Дорошенка, який з українців гарнізону 29 травня 1917 року створив Український запасний полк.

Розвиток українського військового руху в Севастополі вимагав удосконалення його керівних органів, які були б впливовими на флоті і мали б постійний зв'язок з українськими центральними організаціями в Києві. Повернувшись до Севастополя, делегати II Військового з'їзду на початку серпня створюють Український військовий комітет, обов'язком якого мало бути впровадження в життя розпоряджень Українського Генерального Військового Комітету (УГВК), організація просвітніх гуртків у кожній частині та на кораблях флоту, де були українці. Персональний склад комітету на чолі з Нестреляєм був затверджений Українським Генеральним Військовим Комітетом. Статут Чорноморського українського військового комітету передбачав, що створений комітет «має своїм завданням зорганізувати українців-вояків Чорного

моря, а також всього побережжя його: 1. Перше завдання Чорноморського Українського Військового Комітету – вжиття заходів, аби мати зв'язок з Українською Центральною Радою, Українським Військовим Генеральним Комітетом, а також з усіма українськими організаціями Чорного моря і його побережжя. 2. Проводити в життя усі розпорядження Українського Військового Генерального комітету. 3. Яко найкоріше організувати просвітні гуртки в кожній частині армії і флоту, де є українці...».

Комітет складався з 19 членів, кожний з яких представляв окрему військову частину, та президії з 5 чоловік. До складу його президії увійшов і командир лінкора «Синоп» капітан 1 рангу Михайло Остроградський. Створений комітет розпочав жваву роботу з поширення свого впливу на кораблях і в з'єднаннях флоту, став формувати в них просвітницькі гуртки. Найактивнішими організаторами цієї роботи виступали члени Комітету підполковник судової управи Вадим Богомолець і оберавдит флоту сотник Борис Лазаревський. Українські гуртки в дивізіонах, на кораблях і суднах ставали справжньою школою українського відродження. У зверненні до Центральної Ради моряків-підводників Балаклави в червні 1917 року наголошувалося: *«Ми, українці-моряки 4-го підводного дивізіону і Школи підводного плавання Чорноморської Фльоти (м. Балаклава на Таврії), зорганізувавшись в гурток, щиро вітаємо Українську Центральну Раду, яко єдину оборонницю прав пригнобленого українського народу. Ми з почуттям подяки за великі послуги Ненці бажаємо Центральній Раді блискучого успіху на рідній ниві і, таким побутом, довести Україну до автономного ладу. З доручення гуртка – голова Йосип Дем'яненко».*

18 і 19 серпня 1917 р. газета «Известия Севастопольского совета военных и рабочих депутатов» опублікувала статтю Ф. Сліпченка «Кто такие украинцы и каковы их требования». Автор зробив огляд історії українсько-російських відносин, акцентував увагу на українському національному відродженні у XIX столітті. Він зазначав, що «українці хочуть широкої національно - культурної автономії і не вимагають більше того як вступали в союз з московським царем. У росіян же це викликає боязнь – українці, на їх думку, хочуть відділитися. І як результат численні провокації проти українців».

Зміст статті «був досить толерантний з характерною ознакою просвітництва. Проте, поява публікації на сторінках такої газети для Севастополя була вже подією. Широкий загал військових та населення півострова був ознайомлений з українським питанням через орган організації, яка сповідувала принципи «єдиного революційного фронту».

Українська ідея все більше входила до свідомості всіх категорій особового складу флоту і мешканців флотських гарнізонів. У червні українські матроси і корабели Миколаївського гарнізону поставили питання українізації кораблів, що будувалися на заводі «Руссуд», і підняття на них українських прапорів.

23 червня 1917 року на Миколаївському заводі «Руссуд» завершилося будівництво, і наказом командувача до складу Чорноморського флоту був зарахований найпотужніший корабель флоту лінкор-дредноут «Воля». 24 червня на корабель повернулася делегація моряків, які брали участь у роботі II Всеукраїнського військового з'їзду. Коли делегати довели до екіпажу корабля постанову з'їзду про створення українського національного війська і флоту, екіпаж лінкора майже одностайно постановив підняти над кораблем український прапор і під ним вийти в море, до Севастополя. І на вимогу судового комітету, попри заперечення командира лінкора, матроси український прапор таки підняли в якості кормового на кораблі. Командир лінкора і частина офіцерів корабля відмовилися підпорядкуватися судовому комітету і виходити в море під українським прапором. Команда корабля у відповідь почала вимагати у командування флоту списати їх з корабля і замінити на період переходу до Севастополя.

Ситуація загострювалася, назрівав конфлікт між матросами і офіцерами – на флоті були ще свіжими події 1905 року на броненосці «Потьомкін» і крейсері «Очаків». Ситуацію залагодив тодішній виконувач обов'язків командувача флоту контр-адмірал В. Лукін, який умовив матросів до проведення Установчих зборів офіційно український прапор не піднімати на гафелі і флагштоці, не заперечуючи про його присутність на реї і баштах корабля. Тож 4 липня 1917 року до севастопольської гавані новозбудована «Воля» входила під Андріївським прапором на гафелі та жовто-блакитними на артилерійських баштах. За спогадами учасників тих подій, хоч на гафелі дредноута-лінкора і розвівався Андріївський прапор, та все ж таки він був «розцвічений» численними жовто-блакитними прапорами, а зустрічати її на Приморський бульвар вийшла маса людей з великою кількістю жовто-блакитних прапорів.

Після прибуття «Волі» і під впливом рішень II Всеукраїнського військового з'їзду вже у Севастополі 12 липня 1917 року підняв український прапор ескадрений міноносець «Завидний». Про цю подію залишив спогади (подаються у редакції І. Гриценка) колишній член Ради Чорноморської Української Громади в Севастополі генерал-хорунжий Воєнно-Морського Судового Відомства УНР Вадим Михайлович Бого-

молець: «В липні 1917 року одною з подій, яка струснула цілою Чорноморською Фльотою, було піднесення ескадреним міноносцем «Завидний» українського прапору. Треба сказати, що цього ми (Рада Укр. Чорноморської Громади) сподівались і балачки про це були у нас вже давненько, бо «Завидний» був скомплетований більшістю зі свідомих українців, а Головою Українського Гуртка на міноносці був надзвичайно енергійний та інтелігентний матрос Прокопович, який і підготував цю подію. Одного дня в Раду прибули схвильовані, зі щасливим виразом облич, українські делегати з «Завидного» і зголосили, що міноносець підніс український прапор. Якийсь надзвичайно радісний, святочнийнастрій охопив наших членів Ради. Всі зрозуміли, що це момент історичний. Рада запропонувала капітанові(пізніш підполковникові) корабельному інженерові Миколі Корнелієвичу Неклієвичу і мені негайно від'їхати на «Завидний» і привітати команду в імені Чорноморської Ради. Ми зараз-же разом з делегатами поїхали на міноносець і там під мягко хвилюючими від морського вітру голубо-золотими складками нашого прапору я виголосив палку промову, підкреслюючи велике значіння цього моменту в історії Чорноморської Фльоти. Піднесення українського прапору на еск. міноносці «Завидний» викликало міцний відгук і наробило шуму в цілій Чорноморській Флоті, як серед командних - старшинських кол, так і серед матросів росіян - особливо ес-ерів. Наша ж присутність на міноносці викликала незадоволення серед значної частини старшин Чорноморської Фльоти, а деякі зі старшин назвали нас навіть зрадниками». Другий член Ради Української Чорноморської громади генерал-хорунжий по Адміралтейству УНР Володимир Олександрович Савченко-Більський у своїх спогадах про цю загальнофлотську подію зазначив, «що не дивлючись на те, що ескадрений міноносець«Завидний» був скомплетований зі свідомих українців, справа з піднесенням українського прапору на міноносці тяглась деякий час.

*Степан
Письменний*

Річ у тому, що ескадрений міноносець «Завидний» мав за боеву відвагу і відзначення боевий військовий прапор російської імператорської фльоти. За 4 роки війни команда міноносця міцно і дружно зжилась і одержавши таку високу нагороду для свого любого корабля, безумовно, дуже цінила її і ставилась, очевидно, з великою пошаною до цього прапору, а ще тим більш, що українці були завжди добрими службіста-

ми-моряками. При тому як-раз на цьому вродженому почуттю дисципліни і служби українців-моряків завжди грали росіяни. Тому то на ескадреному міноносії «Завидний» і треба було деякого часу, щоб все таки національне почуття взяло верх. Отжеж нарешті коли команда міноносця вирішила піднести український прапор урочисто, то разом з тим вирішила урочисто спустити свій старий боєвий Андріївський прапор і з військовою пошаною відпровадити —віднести його до чорноморського флотського екіпажу, відкіля він мав би бути переданим до українського Воєнно-Морського Музею, як одна з боєвих реліквій Чорноморської Фльоти». Під жовто-блакитним прапором «Завидний» гордо виходив і у морський дозор. Врешті, після повернення з моря на вимогу Центрофлоту прийшлося піти на компроміс і український прапор з гафеля корабля спустити, бо з Києва екіпаж не отримав не лише підтримки, а й відповідної реакції на свій поступок.

Подібні події відбувалися і в діючій армії, і рахуватися з ними Тимчасовий уряд не міг. Тому визнання Центральної Ради Петроградом було справою недалекого часу, і він настав 11 липня 1917 року, коли вперше з часу гетьмана Мазепи до Києва для переговорів з Україною прибула російська урядова делегація. До складу української урядової делегації від морського відомства увійшов Степан Письменний. Під час переговорів українською і російською сторонами було узгоджено Статут автономії України у складі російської держави, і після офіційного завершення переговорів оголошено відозву Тимчасового уряду і II Універсал Центральної Ради. Зачитавши його, М. Грушевський кілька раз заявив, що *«Ми вступаємо на вищий щабель і дістаємо фактичну автономію України»*. Насправді, фактичну автономію Україні здобуло українське військо, її виборола збройна сила українців. Та Грушевський, слідкуючи своїм партійним програмам, йшов на поступки Петрограду, виставив автономію України так, нібито українці отримали свою волю з чужої ласки – з рук Тимчасового уряду Росії. Врешті, дивуватися тут нічому. Українські лідери не могли так запросто, відразу відректися вікових колоніальних традицій та привести свої партійні програми до вимог часу.

Наслідки не забарилися. Намагаючись не допустити повторного «бунту» Тимчасовим урядом 18 липня 1917 року командувачем Чорноморського флоту замість В. Лукіна був призначений популярний серед матросів молодий контр-адмірал Олександр Немітц. Начальником штабу тоді ж був призначений контр-адмірал М. П. Саблін, якого на Чорне море повернули з Балтики. Придушивши липневе повстання більшовиків у Петрограді, Тимчасовий уряд відмовився затверджувати обумов-

лений на переговорах Статут автономії України і замість нього видав «Інструкцію 4-го серпня», якою відбирав в України сім губерній, а у Центральної Ради – право на керівництво військовими і міжнародними справами, шляхами, поштою і телеграфом. Чорноморський флот відреагував на «Інструкцію» оперативно і рішуче. Більшість моряків-чорноморців не бачили себе поза межами України і активно підтримували Центральну Раду в її боротьбі за волю України. Тому особливо негативною була їхня реакція на спробу Тимчасового уряду обмежити автономію України п'ятьма губерніями: Волинською, Подільською, Київською, Чернігівською та Полтавською.

З цього приводу 23 серпня 1917 року в Севастополі було проведено спільні збори воїнів-українців Чорноморського флоту та Севастопольського гарнізону разом з мешканцями міста, які, «обговоривши інструкцію Тимчасового Російського уряду Українському генеральному Секретаріату від 4-го серпня...», найрішучішим чином протестують проти форми і змісту цієї інструкції і вимагають: 1. Затвердження Тимчасовим Урядом повністю статуту Українського Генерального секретаріату, схваленого й затвердженого представниками всього українського народу в особі Центральної Ради. 2. Обов'язкового визнання Генеральних секретарів – а) по військових справах, б) юстиції, в) шляхів сполучень, г) пошти і телеграфу. 3. Визнання Українського Генерального Військового Комітету правомочним військовим органом. 4. Запровадити при штабі командувача Чорноморським флотом посаду Генерального комісара по Українських військових справах на основі угоди Тимчасового уряду з Центральною Радою в Києві 7 липня 1917 року. 5. Визнання Чорноморського Українського Військового Комітету військово-адміністративним органом з питань, що стосуються воїнів-українців Чорноморського флоту і гарнізону м. Севастополя. 6. Вважаючи вилучення із складу Автономної України губерній: Катеринославської (орлиного гнізда Запорожців), Харківської, Херсонської і материкової частини Таврійської, поспіль заселених українцями, - непоясним і необґрунтованим відторгненням однієї частини народу від іншої, - збори вимагають включення поіменованих губерній до складу Автономної України. 7. Стурбовані все більшою активністю в Києві контрреволюційного руху і відкритою діяльністю темних сил, українці-воїни Чорноморського флоту і гарнізону м. Севастополя категорично заявляють, що у випадку якого-небудь насилля над Центральною Радою вони всі, як одна людина, із зброєю в руках груддю виступлять на її захист, не спиняючись перед жертвами для любимої звільненої України. 8. Збори чекають від Тимчасового уряду задоволення всіх категоричних вимог Центральної Ради».

До севастопольців приєдналися українці гарнізону Феодосія. 28 серпня 744 українці місцевого 35 пішого запасного полку, майже усі вихідці із Херсонщини, Катеринославщини, Таврії й Харківщини, висловили своє обурення тим, що «Тимчасовий уряд знов рве Україну на шматки і наших губерній чому то не визнає як українських». Вони вимагали «прилучення до автономної України Херсонщини, Катеринославщини і українських повітів Таврії і Харківщини».

Подібні протести приймалися і на фронтах та в інших гарнізонах України, тому «Інструкція» Тимчасового уряду відразу ж перетво-

Симон Петлюра

рилася в клаптик паперу, але згодом вона дала можливість більшовикам використати її ідею і краяти в своїх інтересах територію України. Ця ідея виявилася живучою і успішно використовується антиукраїнськими силами і у наші дні, вже після здобуття Україною незалежності.

Після проголошення II Універсалу створена на партійній основі з соціал-демократів і есерів Центральна Рада, а з нею і Військовий комітет, гаяли час у партійних дебатах і зборах, проводили наради і прогулянки на пароплавах по Дніпру з лідерами партій, які не мали значного впливу на маси і

військо, зате мали явно виражені антиукраїнські програми. Центральна Рада, навіть після того, як їй вручили всю повноту влади в Україні, вперто дотримувалася ідеї федерації та сумнівного «братства народів», уболівала за долю братньої «російської революційної демократії», не могла переступити через соціалістичні принципи «пролетарського інтернаціоналізму» та боротьби з «буржуазними елементами». У цій ідеології крився і підхід до національної армії, яку Грушевський і Винниченко розглядали як буржуазний елемент та знаряддя закріпачення трудової маси.

У час, коли мільйонна, вишколена боями Світової війни і добре озброєна армія і флот домагалися проголошення незалежності України, підтримана ними Центральна Рада на переговорах з Тимчасовим урядом в липні 1917 року погоджується на припинення українізації війська і планує його демобілізацію і розпуск. На думку соціалістів, Україну мала б боронити добровільна армія створена за міліційним принципом. У Центральній Раді на високо підготовлених, досвідчених і загартованих в боях офіцерів дивилися як на представників буржуазного, воро-

жого народу, класу, не довіряли їм, а порадами нехтували. Високоавторитетних серед народу і війська командири Центральної Рада просто боялася і всякими шляхами намагалася їх позбутися. Саме з цих причин до Генерального військового комітету від флоту був введений не професійний морський спеціаліст, а соціал-демократ балтійський матрос Степан Письменний. Врешті, генерал Павло Скоропадський, який своїм українізованим корпусом відбив перший наступ більшовицьких військ на Київ і заставив їх відступити за межі України, змушений був подати у відставку. За цю утопічну соціалістичну ідею з питань оборони і будівництва національного війська український народ заплатить

*Олександр
Коваленко*

страшною ціною: втратою незалежності, геноцидом генофонду нації, виселенням мільйонів і небаченими раніше в нашій історії страшними голодоморами.

Але все це відбудеться згодом, а поки що Центральна Рада своєю фразеологією лише вбивала свій авторитет серед народу і війська, сприяла розвалу армії і флоту. Регулярне прибуття до Севастополя лідерів партій та численних партійних агітаторів лише підкреслювало важливість Чорноморського флоту в визначенні долі України та політизувало і загострювало проблему створення національного флоту. З тих пір Петроград, на відміну від Києва, ситуацію в Криму та на флоті не випускав з свого ціпкого поля зору.

Врешті, намагання вплинути на ситуацію на флоті простежувалися і з сторони Українського Генерального Військового комітету, але були вони, на відміну від петроградських, «демократично-нерішучі», більш агітаційними чим організаційно-будівничими. Прикладом таких намагань був приїзд представників УГВК до Севастополя у вересні місяці. Перебували вони у Севастополі три дні. Але делегація УГВК виявилася звичайними пропагандистами, їхнім завданням було лише зустрічі і бесіди з моряками на кораблях, а не з командуванням флоту, якому вкрай була необхідна не лише загальна інформація, а у першу чергу чітка позиція Центральної Ради стосовно бачення майбутнього флоту, а українцям флоту – рішуча підтримка.

За багатьма спогадами сучасників, позиція Центральної Ради у військових питаннях лише підбадьорювала противників автономії України. Так, лідер більшовиків в Україні Г. П'ятаков у своїх промовах майже не приховував цілей своєї партії: «піддержувати українців нам не

приходиться, бо для пролетаріату цей рух не корисний. Росія без української сахарної промисловости не може існувати, те саме можна сказати щодо вугля (Донбас); хліба і т.д.». А фракція більшовиків в Центральній Раді взагалі нахабно заявляла: «Вступаючи до Центральної Ради, ми будемо тут провадити неухильну боротьбу з буржуазією й буржуазним націоналізмом...», що було неприкритим закликком до антидержавних заколотів і диверсій. Як бачимо про інтереси українського народу мови не велося зовсім, а інтереси «пролетаріату» повністю збігалися з імперськими зазіханнями Російської імперії, проте Генеральний секретаріат на акції своїх відвертих противників не реагував.

Створення Військового секретаріату (міністерства) проходило важко. Його численні засідання та постанови про українізацію війська не виконувалися і бойкотувалися на місцях монархічно настроєним російським офіцерством і пропагандою більшовицьких агітаторів. Лише осінню С.Петлюрі вдалося направити у війська представників секретаріату, при допомозі яких було українізовано 6-й, 10-й, 17-й, 21-й, і частково 3-й Сибірський і 11-й армійський корпуси. Раніше генерал-лейтенант Павло Скоропадський українізував свій 34-й армійський корпус, сформував на його базі 1-й Український корпус, але підтримки в Центральній Раді не знайшов. Навпаки, йому почали створювати проблеми з забезпеченням корпусу і він подав у відставку, а корпус незабаром розклався.

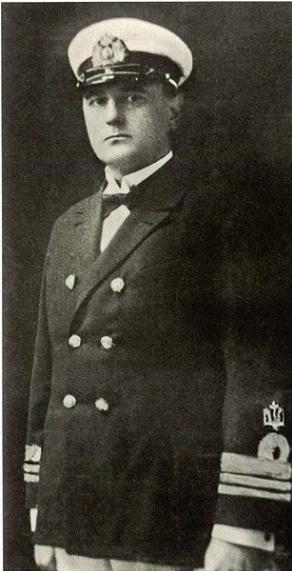
Крім організаційних проблем на військове будівництво значно вплинув конфлікт між В. Винниченком і С. Петлюрою, який був викликаний різними підходами до організації військового співробітництва з державами Європи та створення єдиного українського війська. Передбачаючи поразку Німеччини у війні, Петлюра виступав за створення Українського фронту, заповнення його українським військом і вступ України до Антанти. Винниченко твердив протилежне, бажаючи при тім розпустити військо і таким чином вийти з війни.

Перебуваючи між двома політичними центрами – Петроградом і Києвом – Чорноморський флот все більше перетворювався у автономну анархічну державно-військову структуру. У цій ситуації контр-адмірал В. Лукін, прийнявши командування Чорноморським флотом і бажаючи навести хоч якийсь лад і дисципліну, розпочав свою роботу з активізації бойової підготовки та організації виходів кораблів у море, намагаючись таким чином зняти політичну напруженість, що привела до відставки його попередника.

Громадсько-політичну ситуацію у Севастополі літа 1917 року

засвідчили вибори до севастопольської Ради військових і робітничих депутатів, які більшовики знову програли. Чергова невдача на загальних виборах змінила їх тактику, і вони головну ставку зробили на забезпеченні свого впливу на особовий склад флоту. Позбавившись авторитетного командувача флоту, більшовицькі пропагандисти і агітатори свої зусилля зосередили на забезпеченні розколу між різними чинами екіпажів кораблів та берегових військових колективів, на досягнення недовіри матроської маси до командування флотом і своїх офіцерів. Під впливом більшовиків ряд команд кораблів, у першу чергу Мінної бригади, за прикладом Балтійського флоту стали вимагати проведення виборів Центрофлоту як «вищого виборного демократичного органу управління Чорноморським флотом».

З 1 липня 1917 року в Петрограді розпочав свою діяльність створений в червні 1917 року I Всеросійським з'їздом Рад з делегатів —

Микола Неклієвич

представників флотів і флотилій загальноросійський Центрофлот, головою якого був обраний Абрамов. Цей колегіальний вибірний орган здійснював управління всіма Центральними комітетами флотів і флотилій. Більшість в Центрофлоті належала есерам і меншовикам, тривалий час сильний вплив мали і українські представники, і він почав активно розширювати свій вплив на Балтійський і Чорноморський флоти. Без узгодження з Києвом до Севастополя був направлений комісар ЦК Всеросійського флоту Клименко.

Чергові вибори Центрального комітету Чорноморського флоту (Центрофлоту) відбулися 30 серпня 1917 року, головою якого був обраний голова судкому дредноута «Воля» матрос Євген Шелестун. До керівних членів цього флотського «парламенту» прийшли колишній начальник севастопольської фортеці капітан 1 рангу Михайло Остроградський та начальник штабу флоту контр-адмірал Михайло Саблін. Перший представляв прихильників Центральної Ради, другий – Тимчасового уряду. Намір більшовиків через Центрофлот взяти владу на флоті і в Севастополі в свої руки провалився. Однак більшовикам вдалося провести рішення щодо ротації керівників Центрофлоту кожні шість місяців, що згодом дало їм змогу опанувати і флотським «парламентом». Врешті, нерішуча військова

політика Центральної Ради завдавала флоту фатальних ударів, послаблювала український рух і множила анархію. Поступово Центрофлот ЧФ під впливом партійних лідерів став займати пробільшовицьку позицію. 22 вересня за постановою Центрофлоту на кораблях терміном на один день підняли підготовлені більшовиками червоні прапори «на честь Російської Демократичної Федеративної Республіки». Ідею Центрофлоту щодо підняття на кораблях флоту червоних прапорів підтримала Рада військових і робочих депутатів, про що повідомлялося телефонограмою №112/421 від 21.11.1917 року за підписом секретаря ради Бакуна.

З цього часу в Севастополі почалася своєрідна «прапорова війна». На кораблях Мінної бригади підняли червоні прапори, на крейсерах і в Миколаєві червоні прапори підняли поряд з Українським і Андреевським: «...из Николаева просит сообщить, поднимали с красным флагом Андреевский. Судовой комитет «Беспокойного». Свидетельствую командир лейтенант Фирсник» – телеграма від 24.11.1917 р. № 136/23. Ряд військових колективів виступили проти підняття червоних прапорів як «прапорів Інтернаціоналу, а не державних». Центральна Рада в «прапоризації» флоту не вмішувалася.

Сповідуючи у своїй масі принципи демократії та федералізму нової демократичної Росії, українці-військові Севастополя та гарнізонів півострова готувалися до виборів в Установчі Збори. Їм допомагали у цьому члени Центральної Ради Костянтин Величко, Микола Свідерський, Биковський і Герасимів, які 6 жовтня 1917 року прибули із Києва у Севастополь. Вони побували на кораблях, у гарматній морській школі та частинах севастопольської фортеці. Прапорщик К. Величко був знаний серед моряків і солдатів як учасник Демократичної наради. За словами членів українських організацій Севастополя промова К. Величка на нараді зробила його авторитетним як серед українців-військових, так і серед воїнів інших національностей, які служили в Севастополі. Українська громада висунула кандидатуру Костянтина Величка своїм кандидатом до Установчих зборів.

На той час більшість моряків-чорноморців бачили майбутнє України в федерації з демократичною Росією, тобто стояли на тих же позиціях, які проголошувала і Центральна Рада, але флот воліли бачити під українськими національними прапорами. Та питання флоту затягувалося і не вирішувалося. Переконавшись, що проблемі українізації флоту не приділяється достатньо уваги, Український Чорноморський Військовий комітет відрядив у жовтні до Генерального секретаріату в Київ своїх членів підполковника Володимира Савченка-Більського та полковника судової управи Вадима Богомольця.

Восени 1917 року на Чорноморському флоті вже гостро постало питання українізації і підпорядкування флоту українській владі та підняття на кораблях українських прапорів. І не лише на Чорному морі. Активність Українського військового комітету на Балтійському флоті примусила воєнне міністерство погодитись на українізацію крейсера «Світлана», на якому за наказом Верховного головнокомандувача О. Керенського у жовтні 1917 року було піднято український національний прапор. Дозволяючи підняти український жовто-блакитний прапор на Балтиці, Тимчасовий уряд таким чином намагався демонструвати Центральній Раді свою демократичність та лояльність до українського питання, відносини з якою після «Інструкції 4-го серпня» набули гостроти і протиріччя. Одночасно з дозволом українізації кораблів на Балтиці Тимчасовий уряд намагався не допустити подібного на Чорному морі, розцінюючи подібні дії «як недопустимий сепаратизм». Та звістка, що над Балтійським морем уже майорить український національний прапор, викликала надзвичайно потужний заряд духовного піднесення чорноморських моряків і вимогу підняти українські прапори і на Чорноморському флоті. З цим рухом Центрофлот змушений був рахуватися. Тому у відповідь на підняття українського прапора на «Світлані», за ініціативи Чорноморського українського військового комітету, підтриманого Центрофлотом, наказом по флоту було оголошено підняття 12 жовтня 1917 року українських національних прапорів на всіх кораблях, у фортецях і портах флоту.

Вперше в історії Чорноморського флоту з часу депортації на Кубань Чорноморської козацької флотилії Антона Головатого, вранці 12 жовтня 1917 року під удари корабельних ринд, під музику оркестрів на корабельні щогли, портові флагштоки було урочисто піднято національні прапори України та набрані прапорами стеньгові сигнали «*Хай живе вільна Україна!*». У цей день у Севастополі, Миколаєві, Херсоні, Одесі, Феодосії, Євпаторії і Керчі пройшли величні демонстрації під гаслами «*Хай живе вільна Україна!*», стихійно організовувалися братання матросів, солдат і робітників портів та підприємств.

Повідомлення, що Чорноморський флот підняв українські прапори, поширилася всіма флотами і діючою армією. До Севастополя на адресу Центрофлоту зі всіх сторін почали надходити вітальні телеграми. Зокрема, в одній із найперших йшлося: «З'їзд інструкторів по виборах до Установчих Зборів, представників усіх фронтів діючої армії і ваших товаришів з Балтійського флоту вітає весь Чорноморський флот з фактом історичного значення: підняттям рідного прапора, що кладе міцний камінь, однині непорушний, як підвалину до майбутньої, вже бли-

зької Української Демократичної Республіки. Слава вільній Україні!». Підняття українських прапорів на стеньгах обумовлювалося Центрофлотом лише на один день. Та екіпаж ескадреного міноносця «Завидний», піднявши Український національний прапор на гафелі замість Андріївського, твердо вирішив не спускати його до проведення Установчих Зборів. Це визвало великий переполюх як серед командування флотом, так і в Петрограді, бо цим самим есмінець юридично визнавав владу Центральної Ради. Зажадав пояснень і Центрофлот, який того ж дня доповів про відмову екіпажу «Завидного» спустити український прапор в Ставку Верховного головнокомандування Росії: *«Сьогодні, (12.10.1917р. – авт.) святкуючи Україну, по заяві Української Ради і по постанові Центрального комітету флоту, о 8 годині ранку були підняті стеньгові українські прапори з тим, щоби ввечері їх опустити. Міноносець «Завидний» підняв замість Андріївського на гафелі український прапор. Не зважаючи на вимогу Центрального комітету про заміну українського прапора Андріївським, «Завидний», підтримуваний Українською Радою, прапор не спускає... стеньгові українські прапори теж не опущені. Українці постановили тримати їх до Установчих зборів...»*. Більшовицькі агітатори з Петрограду, балтійські матроси та місцеві шовіністи разом з прихильниками спочилої в бозі монархії розпочали шалений тиск на екіпаж міноносця, звинувачуючи його в зраді, контрреволюції, розколі військових колективів, анархії, буржуазному націоналізмі та інших гріхах. Все це пролунало і на засіданнях Центрофлоту, які відбулися ввечері 12 жовтня та 13 листопада 1917 року. Доповідач від Центрофлоту Ногачевський звинуватив міноносець у втраті внаслідок українізації бойової готовності корабля: на знак протесту на берег з'їхало 18 чоловік екіпажу, які не погодилися продовжувати службу на кораблі під українським прапором.

У відповідь на наклепи і вимогу Центрофлоту спустити українські прапори екіпаж «Завидного» виступив з заявою, яка стала своєрідним маніфестом для українських моряків на майбутнє: *«Ми, українці ескадреного міноносця «Завидний», підняли свій національний український прапор на гафелі для того, щоби показати, що, не зважаючи на віковий гніт, все-таки живі сини нашої славної матері України, відповідно, жива й та сила, яка повинна відновити права нашої славної дорогої матері України...»*

Нашим недоброзичливцям і тим людям, які не ознайомилися з нашими переконаннями, звинувачують нас в анархії, у відділенні, у привнесенні розбрату і т.п., ми заявляємо, що не відділяємося від великої Росії, а йдемо рука об руку з усім пригніченим народом..., стараємось

провести в життя гасла свободи, рівності і братства, щоб вони не осталися гласом волаючого в пустелі, як це було до сих пір. ...Так ми, українці, дали слово твердо стояти на тому революційному шляху, на який ми ступили о 8 годині 12 жовтня 1917 р., на знак чого ми, українці, не спустимо піднятий нами наш національний Український прапор до тих пір, поки живе і існує міноносець «Завидний». Звернення підписали голова судового комітету Кубко, голова гуртка Курілович, секретар судкому прапорщик Кіслін та члени судкому Семенко, Дегтярьов і Скакун.

Заява екіпажу «Завидного» бурхливо обговорювалася на кораблях і в берегових військах та знаходила все більше прихильників. Слідом за «Завидним» підняли Українські прапори і відмовилися їх спустити до Установчих зборів есмінець «Федонісі» і учбове судно «Березань». Щоб якимось призупинити поширення цього процесу на флоті та знайти вплив на непокірні і згуртовані українською ідеєю екіпажі, довелося самому морському міністру Тимчасового уряду Росії адміралу Вердеревському 17 жовтня 1917 року телеграфувати до Центральної Ради. Адмірал розглядав факт підняття українських прапорів на флоті як акт сепаратизму і вважав, що Чорноморський флот, який забезпечується Тимчасовим урядом, має піднімати лише російський прапор. Офіційно флот утримувався з загальноросійської казни, та насправді він вже тривалий час не фінансувався і пошук коштів для забезпечення мінімальних потреб особового складу став головною біллю командування і Центрофлоту. Потреби флоту кредитувалися у більшості з Одеси, Миколаєва, Ялти і Сімферополя. Тож у Центральній Раді вимагалось вплинути на моряків-чорноморців, щоб вони спустили українські прапори і підняли Андріївські.

У Генеральному військовому секретаріаті думки розділилися, проте Чорноморський Український військовий комітет категорично відмовив будь-яким пропозиціям чи переговорам стосовно спуску українського прапора. Проявила твердість і Центральна Рада, яка підтримала екіпаж «Завидного» і надіслала до Севастополя і в Петроград своє рішення: *«раз прапор піднятий, він спущеним бути не може».*

Для Петрограда Український прапор над есмінцями у Севастополі викликав тривогу більшу, чим невдачі на фронті, тому голова Всеросійського Центрофлоту Абрамов 23 жовтня 1917 р. направив до Києва і Севастополя чергову грізну телеграму за № 105: «Центрофлот категорически требует спуска поднятого на миноносце украинского флага, причем считает долгом уведомить команду миноносца, что вопросом об изменении на миноносце флага может быть решение только Учреди-

тельного собрания. Всякое самочинное выступление отдельных судов, идущих в разрез воли всего флота, отражается на боеспособности флота, что является в тяжелую минуту, переживаемую родиной, преступлением перед революцией». Врешті, у «Завидного» з'явилися прихильники і в самій Росії, того ж дня у Севастополі прийняли телеграму ще й іншого змісту з Самари: *«Мы, украинцы Серичевского завода при станции Свашенкови, как солдаты, так и рабочие, с радостью приветствуем черноморцев, которые своею борьбою достигли украинизации флота гарантией счастливом. Украинцы. Рада старшин украинского клуба»*. Для більшої наочності та демонстрації твердої рішучості покінчити з українізацією на Чорноморському флоті проти Генерального військового секретаріату військовим і морським міністрами Тимчасового уряду було розпочате слідство, для проведення якого до Києва були направлені генерал Квенцінський та комісар Тимчасового уряду Василенко. У Петрограді вважали, що саме Генеральний секретаріат є джерелом національного сепаратизму на флоті, то ж вирішити показовим і гучним судовим слідством заставити його підкоритися волі Петроградського центру.

Ситуація з есмінцем «Завидним» висвітлила всю складність проблеми флоту, тому у Генеральному військовому секретаріаті Центральної Ради дійшли думки направити на флот свого повноважного комісара. 24 жовтня 1917 року за погодженням з Українським Військовим Генеральним комітетом Центральної Ради при штабі флоту був офіційно акредитований і поставлений на постачання комісар Центральної Ради капітан 2 рангу Євграф Миколайович Акімов, але його повноваження заборонили визнавати у військовому міністерстві Тимчасового уряду Росії. Як відповідь на заборону морського і військового міністра 25 жовтня в Петроград був направлений вже ультиматум голови Чорноморського Українського військового комітету Нестреляя. *«Українці Чорноморського флоту, - говорилося в ньому, - вимагають негайно зупинити слідство над Генеральним Секретаріатом. Прибрати генерала Квенцінського і комісара Василенка, які призначені без відомо Генерального Секретаріату і комітету. Вимагаємо визнати комісара при штабі командувача Чорноморського флоту кавторанга Акімова. Призначити офіцерів на український міноносець «Завидний» командиром мічмана Пилипенка і вахтового мічмана Жуковського. Якщо ці вимоги не будуть виконані, то українці Чорноморського флоту розпоряджень Тимчасового уряду виконувати не будуть. Всі розпорядження Тимчасового уряду мають даватися через Генеральний Секретаріат і Українського комісара при штабі Чорноморського флоту»*. Українізовані екі-

пажі почали відкрито проявляти свої національні настрої і вимагати їхнього задоволення. Прокидалася приспана колоніальною системою національна гордість козацьких нащадків. У такій ситуації Центрофлот на засіданні 26 жовтня з участю судових і берегових комітетів поставив на обговорення «питання про прапори». «Завидному», «Федонісі» і «Березані» було запропоновано спустити «неправильні» і повернути Андріївські прапори. Одночасно Центрофлот прийняв «соломонове» рішення відмовитися на флоті не лише від Українського, а й від Андріївського прапорів, замінивши їх... червоним прапором, який виставлявся представником «демократичних» сил. Під тиском Центрофлоту це рішення виконали, спустили українські прапори, «Федонісі» і «Березань», а «Завидний» на знак протесту перейменував свій корабель на український манер – на «Заздрій» і продовжив тримати кормовим Український прапор.

Враховуючи силу українського військового руху вже сам командувач флотом контр-адмірал О. Немітц змушений був 29 жовтня

Олександр Немітц.
Фото рад. часу

1917 року особисто звернутися до морського міністра в Петроград: *«Внаслідок загострення й ускладнення українського питання в Чорноморському флоті вважаю доцільним призначення українського комісара з точно вказаними повноваженнями, затвердженими Центральним урядом».*

У зв'язку з севастопольськими подіями Український Військовий Генеральний Комітет намагався опанувати українським рухом на Чорноморському флоті та у гарнізонах Кримського півострова, узгоджуючи це питання з Петроградом. З цього приводу УВГК звернувся до комісара по українських справах у Петрограді з проханням «вжити заходів для негайного затвердження чина комісара при штабі Чорноморського флоту». Комітетом на цю посаду було визначено капітана другого рангу Євграфа Акімова, який вже перебував у Севастополі. 18 жовтня 1917 року С. Петлюра передав російському військовому міністру прохання української військової Ради Севастополя про те, щоб повноваження комісара із українських морських справ капітана другого рангу Акімова були поширені і на сухопутні частини Криму. Голова УГВК просив затвердити повноваження відповідним наказом по міністерству. Представнику Центральної Ради при Головному управлінні Генерального Штабу полковнику Жуковському

була дана вказівка домагатися з цього приводу прийняття російським військовим відомством відповідної ухвали. Завдяки наполегливості Українського військового комітету на початку листопада 1917 року Центральний Комітет Чорноморського флоту (Центрофлот) таки визнав повноваження Є. Акімова, а у кінці жовтня 1917 року при Центральній Раді було сформовано Морську Генеральну Раду, яку очолив Володимир Лотоцький.

Другого листопада 1917 року у Києві розпочав роботу III Всеукраїнський військовий з'їзд, на який прибуло майже 3 тисячі делегатів з військ, флоту і фронтів та делегація Антанти. 43 делегати представляли Чорноморський флот. Робота з'їзду проходила важко, склад його депутатів, на відміну від попереднього з'їзду, вже ніс на собі розклад армії. Під час роботи військового з'їзду, 7 листопада (25 жовтня – ст.ст.) 1917 року, було отримано звістку з Петрограда про більшовицький переворот і зміну влади в Росії. З'їзд перервав роботу і оголосив себе *«Першим українським полком охорони революції»* – того ж дня за Київ на вулицях вже билися прихильники Тимчасового уряду з штабу Київського військового округу і прихильники більшовиків. Київ поступово почав перетворюватися на військовий табір.

9 листопада 1917 р., в останній день роботи III-го Всеукраїнського військового з'їзду, голова Центральної Ради Михайло Грушевський оголосив III Універсал Центральної Ради, яким проголошувалася Українська Народна Республіка. 13 листопада силами Центральної Ради вдалося опанувати ситуацією в столиці, її владу визнали війська і командувач Південно-Західним фронтом.

Слід особливо зазначити, що у зв'язку з подіями у Петрограді російський фронт почав втрачати керованість і деградувати, що викликало значну тривогу у союзних Англії і Франції, які несли основний тягар війни з Четверним союзом. Головнокомандувач російського фронту генерал М. Духонін категорично відмовив Леніну і Троцькому заключити перемир'я з німецьким командуванням. Події почали прискорюватися. 16 (29) листопада Морське управління Ставки було ліквідоване. Чорноморський флот «з наявними в його складі військами, фортецями й позиціями» оперативно перейшов під управління генерала від інфантерії Дмитра Щербачова – помічника головнокомандувача Румунського фронту. В штабі Румунського фронту з'явилося військово-морське управління на чолі з капітаном першого рангу Емануїлом Моласом. 17(30) листопада М.Духонін прийшов до висновку про необхідність евакуації Ставки Верховного головнокомандувача з Могильова до Києва, подальше від «більшовицьких територій». Генеральний Секре-

таріат Української Народної Республіки погодився з передислокацією Ставки до України, запропонувавши придатнішу «за технічними умовами» територію - Чернігівщину.

Того ж дня за згодою фронтового військово-революційного комітету генерал Щербачов, не визнаючи «ні нового (більшовицького) уряду, ні верховного головнокомандувача» й консолідуючись з Українською Центральною Радою уже як головнокомандувач величезного військового фронтового угруповання (до півтора мільйона солдатів) уклав перемир'я «з супротивником». Проте евакуація Ставки в Україну була зірвана більшовиками, хоча 18 листопада до Києва вже були відправлені військові місії союзників. 20 листопада Ставку захопив загін озброєних революційних матросів і червоногвардійців, привезений Криленком двома ешелонами до Могильова з Орші, і затриманого ними Духоніна було по-звірячому вбито солдатським самосудом прямо на вокзалі під час його посадки в потяг.

Генеральний Секретаріат УНР 22 листопада спрямував на Південно-Західний та Румунський fronti «делегації для участі в заключенні і проведенні тимчасового замирення», розпорядження стосовно Чорноморського флоту персонально адресувалися до Севастополя Євграфу Акімову.

18 листопада 1917 року Центрофлот ввів посаду головного комісара при командувачу Чорноморським флотом. Він обирався з членів Центрофлоту ЧФ і в його обов'язки входила політична частина життя флоту, науково-просвітницька робота і санкція на оприлюднення наказів по флоту. Того ж дня таким був обраний Роменец, а його помічником Колишевський. Для постійного зв'язку ЦКЧФ з Українським військовим комітетом призначили т. Зінченка.

23 листопада 1917 року Генеральний Секретаріат проголосив об'єднання обидвох фронтів на території України у єдиний фронт - Український. У цій ситуації підпорядкованість Чорноморського флоту Румунському фронту перетворювалася на його підлеглість фронту Українському. Санкціонувавши «перемир'я на Українському фронті іменем Української Народної Республіки», Центральна рада бажала «дальшу роботу по негайному переведенню миру вести в порозумінні з союзними державами».

26 листопада (9 грудня) 1917 р. відряджена командувачем Українського фронту генералом Дмитром Щербачовим делегація на чолі з генерал-лейтенантом Генерального штабу Анатолієм Кельчевським підписала з представниками австрійського ерцгерцога Йосипа та німецького фельдмаршала Августа Макензена угоду про «тимчасове

замирення» на теренах між Дністром і Дунаєм до розв'язання питання про війну чи мир Всеросійськими Установчими зборами. Не зважаючи на наполягання Англії і Франції утримувати Західний (Український) фронт УНР самостійно до завершення війни та обіцянку надати їй військово-технічну допомогу, Володимир Винниченко та Симон Петлюра 4 грудня направили у війська і на флот відозву Генерального Секретаріату: «Щоб досягти гідного революційних військ перемир'я, а також щоб якнайшвидше встановити демократичний мир, потрібний порядок на фронті... Мир повинен бути встановлений негайно».

Однак мир обернувся для УНР кровавою війною, бо розв'язав руки більшовицькому уряду, який за спиною УНР ще з 20 листопада розпочав власні переговори з Четверним союзом у Брест-Литовську про «десятиденне» припинення бойових дій включно з Чорним морем. Текст підписаної 4 грудня угоди безапеляційно розглядав Чорноморський флот в портах УНР як флот виключно російський і містив наступні пункти:

«1. Перемир'я поширюється на все Чорне море й на всі наявні в ньому морські та повітряні сили договірних сторін;

2. Атаки з моря й повітря на порти та узбережжя іншої договірної сторони забороняються в усіх морях;

3. Перельоти над портами й узбережжями іншої договірної сторони, а також крізь демаркаційні лінії заборонено на всіх морях;

4. Демаркаційні лінії на Чорному морі проходять: від маяка Олинька (Георгіївське гирло Дунаю) до рогу Єрос (Трапезунд);

5. Торгівля й торговельне мореплавання на Чорному морі вільні. Встановлення всіх положень з питань торгівлі, як і оповіщення торговельних суден про безпечні морські шляхи, покладається на чорноморську підкомісію в Одесі;

6. Договірні сторони зобов'язані під час перемир'я на Чорному морі не робити ніяких приготувань до морських наступальних операцій».

З оголошенням Українського фронту для узгодження плану дій до Одеси прибув командувач Чорноморського флоту контр-адмірал О.Немітц. Напередодні для вияснення політичної ситуації він вів перемовини з Генеральним Секретаріатом, відрядив свого представника до В.Винниченка, запросив представника УНР на зустріч до Одеси й сам відвідав Київ. Він звертав увагу на перспективу самоврядування приморських країн, передбачаючи налагодження стосунків між ними, пропонував улаштувати комерційний український флот і реформувати флот Чорноморський. Винниченко, Петлюра, особливо Грушевський, пройнялися цими питаннями і 27 листопада 1917 року по його доклад-

ному обговоренню дійшли логічного висновку, що доцільно «українізувати Чорноморський флот і взяти його до своїх рук, утворивши окреме Морське секретарство та залагодивши справу з іншими автономними краями, що прилягають до Чорного моря».

Коли до Севастополя, нарешті, дійшла звістка про створення у Києві Морської Генеральної ради, моряки сприйняли її як початок організаційної роботи по будівництву національного флоту України. Спираючись на думку більшості особового складу флоту контр-адмірал О. Немітц 23 листопада 1917 року направив телеграму до Українського Генерального Військового секретаріату про визнання Чорноморським флотом влади Центральної Ради. Ця телеграма командувача є правовим актом підпорядкування Чорноморського флоту молодій українській державі, а день 23 листопада 1917 року – днем початку не лише юридичного, а фактичного існування в українських портах і базах українського військового флоту. Слідом за телеграмою командувач Чорноморським флотом направив лейтенанта Ф. Спаде до Морської Генеральної ради з пропозицією взяти Чорноморський флот під юрисдикцію Української Народної Республіки. Командувач ЧФ справедливо передбачав провокований хаос виборними комітетами і застерігав Київ від можливої втрати флоту, що, на його думку, не могло би не відбитися на справі морського транспорту і засадах безпеки. 27 листопада Морська Генеральна Рада УНР заслухала Ф. Спаде і розглянула пропозиції командувача флотом, обговорила майбутнє причорноморських областей, реформування Чорноморського та створення комерційного флоту УНР на Чорному і Азовському морях і передала свої пропозиції на остаточне затвердження до Центральної Ради. Однак відповідного рішення по позиції командувача Центральна Рада так і не прийняла, своєчасної відповіді командувачу не дала, переносячи вирішення питання до прийняття відповідного закону про флот.

Переносячи розгляд флотського питання на майбутні Установчі збори, вона остаточно втратила сприятливий політичний момент підпорядкування флоту і організації оборони держави з морських напрямків. Не було своєчасно враховано, що на Чорноморський флот робилася особлива ставка в Петрограді, а до Севастополя направлялися ударні ідеологічні сили більшовицької партії. Прибулі з Петрограду більшовицькі емісари разом з балтійськими матросами стали вимагати загальнофлотського «обговорення» ситуації на флоті.

Для розгляду ситуації на фронті і на флоті та рішень уряду УНР 6 листопада 1917 року в Севастополі був скликаний і розпочав роботу Перший Загальнофлотський з'їзд. В його роботі взяли участь команду-

вач флоту контр-адмірал О. Немітц та 88 делегатів з усіх портів Чорноморського флоту: 27 «всеросійських» лівих соціалістів-революціонерів, 22 більшовики, 17 українських есерів, 6 соціал-демократів (об'єднаних) і 16 безпартійних; дредноути «Воля» та «Свободная Россия» обрали на з'їзд по три представники, решта лінкорів – по два, інші кораблі й флотські частини – по одному. 22 більшовики і 17 українських есерів склали 1-блок з 39 чоловік, 27 лівих есерів, 6 соціал-демократів (об'єднаних) та 5 безпартійних створили 2-й блок з 38 чоловік. На з'їзд прибули представник Центральної Ради Ющенко, делегації з Балтійського флоту і з Дону.

У своєму привітанні з'їзду командувач флоту контр-адмірал О. Немітц закликав делегатів з'їзду до єдності особового складу флоту та виступив проти міжусобиці і участі в ній Чорноморського флоту. З'їзд телеграмою привітала Центральна Рада, у відповідь на яку делегати стоячи тричі скандували «Слава! Слава! Слава!». 8 листопада 1917 року делегатам з'їзду у Севастополі оголосили радіо з Києва з текстом Універсалу Центральної Ради про проголошення Української Народної Республіки і вказівку Генерального секретаря військових справ Симона Петлюри вчинити церемоніал і салют на честь постої новітньої республіки. Звістка, що «постала Українська держава», викликала надзвичайно велике національне піднесення як на флоті, так і у Севастополі загалом.

Більшовицький переворот у Петрограді, проголошення III Універсалом Центральної Ради Української Народної Республіки, антибільшовицьке повстання на Дону генерала Каледіна фактичне оголошення РСФСР війни УНР, самостійна українізація ряду кораблів флоту суттєво вплинули на розвиток подій та загострили політичну ситуацію у Севастополі і в гарнізонах Криму. На Україні вже проливали кров «революційні» банди «Головнокомандувача» Мурайова. Моргенрада при Центральній Раді звернулася за допомогою до Українського військового комітету Чорноморського флоту. Звернення розглянули на спільному засіданні Чорноморського Українського військового комітету з судновими і береговими комітетами, на якому було підтримане рішення направити у розпорядження Центральної Ради матроський загін з 600 чоловік. Питання відправки і озброєння цього матроського загону, як позачергове, Чорноморським Українським військовим комітетом було винесене на Загальночорноморський з'їзд. Після бурхливого обговорення флотський з'їзд виніс резолюцію: *«Черноморский флотский Съезд решил послать отряд в Киев, поручает практическое выполнение этого решения Центрофлоту с тем, чтобы завтра, 7 ноября, вооруженный отряд отправился до отзыва его Центрофлотом»*. Зброю

матроському загону з 612 чоловік, у тому числі і 17 делегатам зїзду, видали з арсеналу дредноута «Воля», «барвистий» жовто-український прапор цього корабля став бойовим прапором загону, який першим на Чорноморському флоті під командуванням мічмана Якіма Христинича із зброєю в руках виступив на захист волі і свободи українського народу.

З прибулих до Києва моряків створили Окремий Морський курінь імені гетьмана Сагайдачного, командиром якого був призначений підполковник Плещук. У складі куреня були боцман Іван Прокопович, штурман Іван Усенко, мічман Дмитро Дежур, секретар громади однорічник Михайло Михайлик та інші українські патріоти, всього 612 моряків. Ешелон з морським куренем прибув до Києва вчасно і вніс свій вклад в очищення столиці від антиукраїнських сил.

31 грудня 1917 року воєнно-політична частина ЧФ звітом по Севастопольському рейду оприлюднила радіограму Моргенради на ім'я командувача флотом, що *«Украинский морской курень, сформированный из прибывшего в Киев эшелона матросов-украинцев Черноморского флота, затвержден генеральным Секретариатом Украинской Народной Республики от 6-го сего декабря. На основании этого Морская Генеральная Рада просит зависящих распоряжений о высылке из мест прежней службы матросов Украинского морского куреня аттестатов на пищевое и денежное довольствие, а также и их вещей...»*.

8 листопада 1917 року, після вирішення питання «українського матроського загону», за пропозицією представника Ростовського на Дону Совета Ченцова Загальночорноморський з'їзд попри заперечення командувача флотом прийняв рішення втрутитися в ситуацію на Дону: *«Центрофлоту. Съезд Черноморского флота заслушал доклад представителя Ростовского н/Дону Совета С. и Р. Д. Ченцова о положении Ростова постановил: передать для технического исполнения Центрофлоту с Командующим флотом в срочном порядке послать флотилию на Дон для реальной поддержки Совета Солдатских и Рабочих депутатов в Ростове на Дону». Направити телеграмму Каледину: «Съезд Черноморского флота требует немедленно снять военное положение с Ростова, вывода войск, призванных с контр-революционными целями, и признания власти за Советом солдатских и рабочих депутатов»*.

Цим рішенням флотський з'їзд практично втягнув Чорноморський флот в пучину громадянської війни і політичну міжусобицю партій і рухів в країні. 9 листопада делеговані українці флоту та севастопольської залоги схвалили резолюцію «за потреби спрямувати один або кілька кораблів до якогось порту для наведення ладу як на українській, так і не на українській території... сповіщати в тому разі Чорноморсь-

кий український військовий комітет, без відома котрого жоден корабель такого призначення мати не повинен».

Виконуючи розпорядження Симона Петлюри про урочисте відзначення проголошення УНР, Український військовий комітет, підтриманий Центрофлотом, постановив 12 листопада відсвяткувати «оголошення Української Республіки» і разом з Українською Чорноморською громадою організувати у Севастополі великий військовий парад з «сальвами», який мав завершитися урочистою церковною службою. 11 листопада на екстреному засіданні Виконавчого комітету Совета воєнних, робітничих і селянських депутатів розглядалося питання «Про парад у зв'язку з проголошенням Української Народної Республіки», на якому було прийнято постанову: *«Исполнительный комитет участвует в празднестве украинцев. Назначить два представителя для приветствия. Избранными оказались товарищи Баккал и Демченко, которым надлежит к назначенному времени явиться на место парада»*. Ініціативу українців підтримав і Центрофлот, за його постановою 12 листопада було оголошено днем «святкування України» по всьому флоту, всі кораблі Чорноморського флоту цілий день мали тримати на стеньгах українські національні прапори, а також сигнал *«Слава Українській Народній Республіці»*.

На честь свята 12 листопада 1917 року у центрі Севастополя на майдані біля пам'ятника адміралу Нахімову відбувся військовий парад і велична велелюдна маніфестація. Учасники маніфестації несли велике гасло «Хай живе вільна України». В параді взяли участь як екіпажі кораблів, так і моряки та солдати Севастопольської фортеці, делегати Загальнофлотського зїзду. В колоні струнками рядами йшли українці міста, так і всі бажаючі інших національних організацій, які прихильно ставилися до українського державотворення. Командувач флотом контр-адмірал Олександр Немітц сприяв організації свята, но на параді присутнім не був, тому приймав «параду» підполковник Адміралтейства Володимир Савченко-Більський разом з усіма членами Української військової ради, представниками місцевої влади і Центрофлоту, а командував парадом капітан 2 рангу Микола Неклієвич. Парад завершився урочистою церковною службою і продемонстрував всім мешканцям міста стару дореволюційну виправку, порядок й дисципліну і зробив величезний вплив на мешканців міста серед того розладу, що його приносили до Севастополя більшовицькі сили з Петербурга і Балтійського флоту. Напередодні цих подій, 9 листопада, команда штабного лінкора «Георгій Побєдоносець» загальним голосуванням прийняла резолюцію, якою визнавала владу Центральної Ради, а її дії – *«справедливими і за-*

конними», однак, щоб уникнути конфлікту в екіпажі з «великоросами» і денаціоналізованими «малоросами», вирішено було від підняття Українського прапора утриматися.

Слідом за штабним лінкором, 11 листопада 1917 року, судновий комітет крейсера «Пам'ять Меркурія» повідомив штаб командувача Чорноморського флоту, що *«завтра, тобто 12 листопада, о 8 годині ранку замість кормового Андріївського прапора українцями вирішено підняти український національний прапор. Великороси і не співчуваючі підйому українського прапора, через непримиренність двох сторін, в числі 200 чоловік вирішили з'їхати в екіпаж, через що судновий комітет прохає якнайскоріше вирішити питання про укомплектацію крейсера українцями замість тих, які покинули корабель, списки останніх будуть надіслані додатково»*.

*Дмитро
Антонович*

Центрофлоту команда крейсера виставила ультиматум: протягом п'яти днів, до 17 листопада, українізувати корабель, у противному разі екіпаж буде проводити її самостійно.

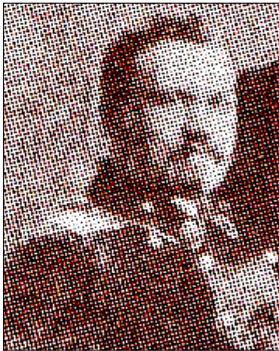
12 листопада 1917 року на гафель крейсера був орочисто піднятий український національний прапор. На святковому шиківанні екіпажу по «великому збору» були присутні член Центральної Ради і голова Севастопольської Української Ради Костянтин Величко, голова Центрофлоту Євген Шелестун, і від Виконавчого комітету севастопольської Ради – Алексакис.

Севастопольська газета «Русское слово» та ряд очевидців описали тодішні події на крейсері-герої I Світової війни, що сколихнули Севастопольський гарнізон, флот і відгукнулися в Києві і Петрограді. Офіцери крейсера, окрім мічмана Вадима Дяченка, не підтримали постанову більшості екіпажу і, разом з матросами-неукраїнцями, вирішили з'їхати на берег. Судновий комітет їм не перечив. Однак крейсер був єдиним на російському флоті, на котрому зберігався Георгіївський Андріївський прапор, яким за героїчні бій з турецькими кораблями був нагороджений бриг «Меркурій». Великороси вирішили забрати прапор з собою, вважаючи його доблестю виключно російського флоту. Судовий комітет заперечив, справедливо вважаючи, що і сам Казарський, командир брига «Меркурій», мав українські корені, і його екіпаж складався переважно з українців – тож прапор має залишитися на крейсері. Однак згоди дійти було неможливо і, щоб уникнути конфлікту, вирішили прапор перенести з крейсера до будинку

Морських зборів. До крейсера підвели баржу, на яку зійшли всі «великороси» і офіцери, що не погодилися на українізацію корабля, розгорнули Георгіївський прапор і під звуки музики корабельного оркестру відійшли від крейсера. Сцена була сентиментальна, деякі матроси і офіцери плакали. 14 листопада з'їхавша на берег частина команди крейсера звернулася до Командувача флотом з резолюцією-зверненням, яким «великороси» просили направити їх для подальшої служби на крейсер-новобудову, на якому вони воліли підняти спущений Андріївський Георгіївський прапор. «Великороси», як вони самі себе назвали в резолюції, не звертали уваги на факти, що новий крейсер будувався з українського металу, українськими робітниками в українському місті і заводі, під ідеологією революції вони воліли відродити флот імперії, яка розвалювалася на їх очах.

Однак Георгіївський прапор легендарного брига «Меркурій» був перенесений до будинку Морських зборів. Після цієї церемонії переносу прапора командир крейсера капітан 2 рангу Терентьев рапортом доповів командувачу флоту про здачу справ командира крейсера мічманові В. Дяченку. 16 листопада 1917 р. наказом по флоту контр-адмірал О. Немітц затвердив акт комісії по прийом-передачу справ командира корабля і надав крейсер у розпорядження комісара Центральної Ради Є. Акімова, тим самим передав його до складу флоту УНР.

Таким чином, крейсер «Пам'ять Меркурія» офіційно став першим крейсером українського флоту ХХ століття!

**Володимир
Лотоцький**

Центрофлот під тиском Всеросійського Центрофлоту звернувся до Центральної Ради вплинути на крейсер, однак звідки знову відповіли, що *«раз прапор піднятий, спущеним бути не може»*. Ця відповідь, як і широкий процес підтримки українізованих кораблів на флоті, який все більше ширився, надзвичайно стривожив більшовицьких лідерів не лише у Севастополі, а й в Петрограді.

Питання українізації все більше охоплювало команди кораблів флоту. У цій ситуації Центрофлот більшістю голосів став на точку зору *«про недопустимість таких сепаратних виступів»*, і позбавлений на них впливу, на вимогу більшовицький і есеровських лідерів виніс питання українізації *«як вкрай важливе»* на обговорення Першого Загально-Чорноморського з'їзду. Більшовицькі лідери Гавен, Пожаров, Островська, Роменец та інші добре розуміли вплив українсь-

кої ідеї на Севастополь і флот. Тому, плакаючи надії на можливість придушення національного флотського руху рішеннями I Загальночорноморського з'їзду, напередодні його відкриття добилися від Центрофлоту згоди на обговорення судовими і береговими комітетами і винесення резолюцій по питаннях: 1. про українізацію флоту; 2. відношення до Київської Центральної Ради; 3. про відділення України до Установчих зборів.

Доповіді на зборах команд кораблів провадили члени Центрофлоту і лідери «революційних» організацій. Зміст їх ґрунтувався на забезпеченні прийняття резолюцій, які б унеможливили українізацію, чи, по крайній мірі, могли призупинити цей процес: Центральна Рада не є демократичним органом, а націоналістичним, тому не може представляти весь трудовий народ України; питання автономії України – справа Установчих зборів, як справжніх виразників волі народів; кормовим прапором має бути червоний, як знамено «праці і миру» і т. д.

Яким Христич
Фото 1960-х рр.

Всі кораблі і берегові частини представили з'їзду свої резолюції. Протягом трьох днів, 13-15 листопада, делегати зїзду та депутати Севастопольського Совету, «вважаючи на важливість питання», змінили порядок денний своєї роботи і обговорювали питання українізації флоту. Якщо правильно відображено в протоколі з'їзду від 14 листопада, делегатам було оголошено 14 резолюцій команд кораблів та Одеського гарнізону. Зачитали в основному ті резолюції, в яких команди пропонували питання українізації винести на Установчі збори чи на референдум. У підсумку, за пропозицією Центрофлоту Перший Загальночорноморський з'їзд 15 листопада 1917 року *«обсудив вопрос об украинизации Черноморского флота и связанный с ним вопрос замены Андреевского флага Украинским или каким либо другим, постановил: 1). Вопрос об украинизации Черноморского флота окончательно может быть решен только Учредительным Собранием как полномостным хозяином земли Русской. В частности подготовительный материал для разрешения этого вопроса в Учредительном Собрании необходимо выработать теперь-же, для чего избрать согласительную комиссию в следующем составе: 2 представителя от Центрофлота, 2 – от Совета В. и Р. Д., 2 – от Украинского комитета, 2 – от Черноморского Съезда, 2 – от Штаба Командующего. Вырабо-*

танний этой комиссией проект об украинизации утверждается Всероссийским флотским Съездом для рассмотрения и утверждения».

З'їзд по різному реагував на волю екіпажів українізованих кораблів і процес святкування проголошення УНР. У своїй переважній більшості делегати не перечили цьому процесу, лише висловлювалися за його організованість. Делегат з'їзду Зайцев, наприклад, запропонував рахуватися з підняттям українських прапорів на міноносці «Завидний» і крейсері «Пам'ять Меркурія» як з доконаним фактом та направити до Центральної Ради телеграму про сповіщення іноземних держав про внесення українського прапора до міжнародного зводу прапорів, після чого кораблі *«випустити в море, щоби не втратити бойової могутності флоту, необхідної вільній державі»*. Тож, не зважаючи на невиразну позицію Загальночорноморського з'їзду та лемент пробільшовицьких сил, екіпаж крейсера гордо, твердо і рішучо українізувався власними силами і піднятий український прапор став піднімати щодня.

Крейсер «Пам'ять Меркурія» та міноносець «Завидний» стали першими українськими бойовими кораблями флоту Української Народної Республіки з базуванням на Севастополь!

На цих кораблях, як і у червні на лінкорі «Воля», виразно проявилася національна нерівність і національна дискримінація українців як у цілому у Російській імперії, так особливо на флоті. Знаходження українців під національним російським Андріївським прапором вважалося для росіян закономірним і вони були переконані, що українці поряд з іншими націями мали тим гордитися, однак знаходження самих росіян під національним прапором України, яка дала путівку в море більшості кораблів флоту, для росіян сприймалося як приниження.

Демократизація життя у колишній імперії, зростання процесу національного відродження і масове пробудження національної самосвідомості з таким станом національної нерівності у відношенні до панівної нації більше миритися не дозволяли, і українські моряки у своїй масі прагнули до українізації флоту і створення повноцінного і бойового національного флоту, здатного захистити молоду державу.

Севастополь і флот у ті осінні дні 1917 року були охоплені українським національним піднесенням, викликаним проголошенням III Універсалом Української Народної Республіки. Акт проголошення УНР значно вплинув на розвиток ситуації у всіх портах України, яка набувала виразного національно-патріотичного спрямування, кінцевою метою якої було створення флоту Української Народної Республіки.

У Петрограді Тимчасовий уряд впав, а на флоті його представник остався. Тому Перший Загальночорноморський з'їзд ліквідував по-

саду Генерального комісара Чорноморського флоту від Тимчасового уряду, і ввів посаду Головного комісара при Командувачі Чорноморським флотом, поручивши обрати такого Центрофлоту. 18 листопада 1917 року таким був обраний прапорщик Роменець.

18 листопада 1917 року для в'язнення ситуації на флоті з Києва до Одеси прибула українська делегація на чолі з головою Морської Генеральної Ради Дмитром Антоновичем та Володимиром Лотоцьким. У цей же час у Севастополі працював Перший Загальночорноморський з'їзд, вища «демократична» влада флоту. Однак прибути до Севастополя керівництву Моргенради на час роботи флотського з'їзду не вдалося, вони воліли зустрітися з командувачем флоту контр-адміралом Немітцем в Одесі 18 листопада: «просим приехать восемнадцатого ноября в Одессу для выяснения существующего правления, а так же относительно политического течения в Черноморском флоте создавшегося в последнее время. Если же Вам не возможно приехать то просим распоряжения присылке к этому времени туда миноносца для приезда в Севастополь имея ввиду посетить и другие пункты побережья».

*Печатка
Центрофлоту*

«Телеграмму Вашу получил, відповів командувач, только 17 ноября вечером, почему к 18 прибыть в Одессу не могу. Представителям Украинского правительства будет предоставлено соответствующее помещение на транспорте «Мария», уходящем из Одессы в Севастополь в среду 22 ноября утром. Мною сделано одновременно с сим соответствующее распоряжение».

Українська військово-морська делегація прибула до Севастополя транспортом «Марія» 23 листопада. Антоновича на флоті зустрічали тепло і щиро. Відбулися зустрічі з контр-адміралом О. Немітцем, з Українською громадою, Українським військовим комітетом, делегація побувала на дредноуті «Воля», крейсері «Пам'ять Меркурія» та в інших екіпажах і військових частинах. На зустрічах з моряками Антонович та Лотоцький відчували бажання моряків служити Українській державі, довелося багато вислухати нарікань на нерішучість і затягування рішень по флоту, тому вони повернулися до Києва вже впевненими у необхідності українізувати і підпорядкувати Чорноморський флот владі УНР. У той же час, не без впливу перебування на флоті Антоновича і Лотоцького, окремі частини гарнізонів продовжували заявляти про свою українізацію. У середині листопада оголосив себе українським

севастопольський військовий фортечний телеграф. На шлях українізації стали частини морської піхоти як у Севастополі, так і в усті Дунаю.

22 листопада на честь проголошення Української Народної Республіки в Одесі був проведений парад військ Одеського гарнізону. Всюди віяли синьо-жовті прапори, згадував Василь Пилишенко. Перед військами був урочисто зачитаний Універсал Центральної Ради проголошення Української Народної Республіки. Парад приймав командувач Одеського військового округу генерал Єльчанінов і представник Генерального Військового Комітету полковник Поплавко. Затим Універсал був зачитаний у кожній військовій частині окремо і отримав живий відклик серед моряків-чорноморців.

Процеси українізації флоту в Одесі і Миколаєві повторювали ситуацію в Севастополі. Ще 29 жовтня 1917 року в приміщенні Миколаївської «Просвіти» відбулися загальні збори українських політичних партій, організацій і гуртків, на яких були присутні і «флотські українці» з крейсера «Адмірал Нахимов», підводного човна «Утка» і транспорту «Дон». На цих зборах, як і на загальних зборах Морського арсеналу Миколаєва, що проходили того ж дня, була прийнята резолюція про визнання Центральної Ради вищою владою в Україні. 12 листопада 1917 року резолюцію *«вимагати негайної українізації»* прийняв дивізійний комітет Окремого Чорноморського мортирного артилерійського дивізіону. Про повну підтримку українського уряду 14 листопада заявили матроси Миколаївського півекіпажу. В резолюції, прийнятій ними на загальних зборах, стверджувалося, що лише Центральна Рада спроможна *«...запобігти подальшому розвитку анархії в країні та врятувати Україну...»*.

Врешті, поки Центральна Рада зволікала і проводила з'їзди, нова більшовицька влада в Петрограді вирішила твердо взяти підпорядкування Чорноморського флоту у свої руки. 13 грудня 1917 року Верховна морська колегія РСФСР відсторонила контр-адмірала О. Немітца від посади і разом з комісаром Роменцем викликала до Петрограду з доповіддю про стан Чорноморського флоту. В якому напрямку відбув командувач – не відомо, до Петрограда він не прибув, але є загальновідомим, що О. Немітц в 1918 році проживав у Одесі як приватний мешканець. Твердження деяких радянських і російських істориків, що більшовики після 13 грудня оголосили його в розшук як злочинця навряд чи можна вважати правдивими, бо після встановлення радянської влади контр-адмірал Немітц став одним з перших «червоних адміралів» радянської влади. Після відбуття контр-адмірала О. Немітца, командування Чорноморським флотом прийняв начальник штабу флоту контр-

адмірал Михайло Саблін і, таким чином, сприятливий момент швидкого і повного підпорядкування флоту УНР був упущений – флот і Севастопольську фортецю почали наповнювати розбиті червоногвардійські загони, які разом з балтійцями через жорстокі репресії змінили на свою користь громадсько-політичну ситуацію на флоті і в Севастополі.

Події в Києві підчас роботи III-го Всеукраїнського військового з'їзду внесли корективи як у характер виступів, так і у позиції делегатів. В недавніх сутичках на вулицях Києва з противниками автономії України питання федерації зразу ж набуло іншого значення. Інакше вже стали дивитися і на вирішення флотського питання. Так, в резолюції стосовно Чорноморського флоту після доповідей делегації Чорноморського Українського військового комітету, зокрема, зазначалося: *«Зважаючи на те, що Чорноморський флот має у своєму складі 80% українців і знаходиться в територіальних водах України, з'їзд постановляє, щоби Морська Генеральна Рада негайно приступила до українізації Чорноморського флоту і вжила для цього таких заходів: 1) Коли скінчиться осіння кампанія Балтійського флоту і розпочеться зимня кампанія, під час якої оперативна діяльність флоту припиняється, було вжито заходів, щоби всі українці Балтійського флоту були переведені в Чорноморський флот. 2) Чорноморський флот повинен від цієї пори поповнюватись тільки українцями»*. З'їзд піддав рішучій критиці роботу військового відомства. Доповіді його керівників про успіхи в роботі просто перебивалися делегатами з фронтів і флоту: *«Де українське військо? Де флот?»*. З'їзд виступив за створення національного війська і української держави, заявивши у спеціальній резолюції, що *«...З'їзд домагається від свого вищого революційного органа Центральної Ради негайного проголошення в найближчій сесії Української Республіки»*.

Чорноморський флот не оставив осторонь військових подій у Києві. Саме моряки першими репрезентували Збройні сили УНР перед іноземними військовими аташе місії країн Антанти восени 1917 року і згодом майже всі поляги на київських вулицях в боротьбі з більшовицькими загонами, що вдерлися з червоної Росії.

Однак у тривожний час, коли вже точилися бої між військами Центральної Ради і прихильниками радянської влади, Моргенрада без аналізу воєнної ситуації більшість морського куреня відправила у відпустку. 24 листопада 1917 р. Центрофлот оголошує «відношення» *«заведуючому машинної школой о том, что из отряда посланного в Киев убит один ученик Артиллерийской школы и один легко ранен, часть отряда вернулась, остальные Радой отпущены в 7-дневный отпуск. Винтовки в количестве 600 штук оставлены Радой в Киеве. По данно-*

му вопросу в результате прений внесено следующее постановление: «Комитету Артиллерийской школы выразить соболезнование, вопрос об оружии передать Комиссару Черноморского флота».

При відступі військ Центральної Ради з Києва у ніч з 8 на 9 лютого 1918 року Морський курінь з 225 моряків не відступив і залишився в Києві, всі вони брали участь у боях з більшовицькими військами на Подолі. Ті з них, що попали до рук більшовиків, були арештовані і замкнені в підвалах Оперного театру. Згодом близько 15 морських старшин за наказом М. Муравйова були страчені. Останніх полонених чорноморців більшовики розстрілювали біля будинку Морської Генеральної Ради в Києві на вулиці Фундуклеєвській (зараз – Богдана Хмельницького). У тих боях середини січня 1918 року, як занотував С. Шрамченко у своїх спогадах, *«упали перші вартові українського моря. Кров'ю припечатали відродження княжого й козацького панування на Чорному морі».*

А у Севастополі 22-м більшовицьким делегатам 1-го Загально-Чорноморського з'їзду попри активного спротиву командувача флотом контр-адмірала Сабліна під кінець його роботи вдалося добитися підтримки більшості делегатів резолюції про направлення крім флотилії ще й матроського загону з 2500 матросів на Дон для боротьби з «контрреволюційними» донськими козаками генерала Каледіна.

Більшовики використали кораблі не лише на Дону. Збільшовичені екіпажі міноносців «Гневною», «Пронзительною» і «Капітана Сакена» спершу замість Дону опинились в Маріуполі і розпочали в місті погроми українських Рад, арештовувати українських активістів та встановлювати там владу більшовиків. Військова рада 24-го піхотного запасного полку терміново запросила Центрофлот відкликати кораблі ЧФ з Маріуполя і направити на допомогу маріупольцям крейсер «Пам'ять Меркурія»: *«Власть переходит в руки большевиков, которые не считают с распоряжениями Центральной Рады. Арестовали полковника. Помогают этому матросы «Гневною», «Пронзительною» и «Капитана Сакена». Просим отозвать их, которые мешают украинизировать полки, мешают населению. Немедленно выслать на помощь «П. Меркурия». У відповідь на розпалювання братовбивчої війни Українська Рада військових і робочих депутатів за підписом голови К. Величка направила телеграму командувачу Чорноморського флоту: *«Украинская рада военных и рабочих депутатов, выслушав телеграмму Мариупольской украинской рады о помощи, постановила: решительно протестовать и предложит Севастопольскому Совету и Центрофлоту немедленно отозвать из украинской территории матросов или приказать не**

вмешиваться в дела украинской организации, ибо они посланы не для борьбы с украинским народом, а для борьбы с Калединым. В случае отказа Рада оставляет за собой свободу действий». Копію телеграми було направлено й до Києва. Отримавши інформацію про події в Маріуполі, Генеральний секретар військових справ С. Петлюра замість того, щоби силою рішуче покласти край антиукраїнським провокаціям, у відповідь лише заборонив морякам-українцям брати участь у розв'язуванні громадянської війни на Дону та в будь-яких каральних експедиціях.

Після проголошення Української Народної Республіки значно активізувалося українське життя і на Закавказькому фронті, у складі якого перебувала велика частина берегових військ Чорноморського флоту. В Ерзерумі, в Мамахатуні та в Трапезунді був створений Український військовий комітет, який поставив питання про повернення українських вояків на Батьківщину. Користуючись підписаним 5 грудня 1917 р. перемир'ям між Росією та країнами Четверного Союзу, за наказом Генеральної Морської Ради українізовані кораблі Чорноморського флоту мали проводити евакуацію з Трапезунда українських частин 127-ої пішої дивізії. Для вирішення цих питань з командуванням Закавказького фронту до Трапезунду у якості комісара Анатолійського узбережжя був направлений член Центральної Ради полковник Микола Свідерський. Коли він прибув до Трапезунду, місцевий гарнізон на його честь провів парад, на якому парадним строєм з гаслами «Слава Україні!» йшли не лише українці, а й поляки, грузини, вірмени і навіть місцеві мешканці – турки. Для останніх парад означав завершення окупації їх країни. Та поверненню українських військ з Туреччини на Батьківщину заперечувало російське фронтове командування, яке, виконуючи вказівки більшовицького командувача прапорщика Криленка, не пропускало українські військові частини в Україну.

Не зумівши порозумітися і побороти спротив командування російського корпусу самостійно, М. Свідерський по радіо викликав з Севастополя бойові кораблі. На вимогу Чорноморського Українського військового комітету Центрофлот погодився на формування і відправку до Трапезунду лінкора «Воля», крейсера і трьох міноносців. Коли на рейді Трапезунда з'явився могутній дредноут, крейсер і три ескадрені міноносці під жовто-блакитними прапорами і спрямували свої важкі гармати головного калібру на місто, то порозуміння між командуванням російського корпусу і комісаром Центральної ради негайно було досягнуто і відправка українців на Батьківщину з безглуздої війни з Туреччиною прискорилася. Ця операція по евакуації протягом грудня місяця українських вояків 127-ї дивізії Закавказького фронту з Туреччи-

ни на Батьківщину стала, на жаль, першою і останньою оперативнотактичною операцією Українського флоту УНР у Чорному морі. Центрофлот долею Кавказського фронту і евакуацією свого колишнього десанту під Трапезунд і Різе не перебивався, оставивши клопоти по їх поверненню на Батьківщину Моргенрадї, тому їх евакуація до портів Одеси, Феодосії і Ялти здійснювалася транспортними суднами Транспортної флотилії з Одеси.

Згаяний Центральною Радою час у питаннях військового будівництва негайно дав свої наслідки. Спровоковані більшовиками події в Києві значно ускладнили політичну ситуацію в Україні. На початку грудня флотом вже ширилися чутк, що кораблі під українськими прапорами будуть затоплені, і першим буде міноносець «Завидний». Для отримання достовірної інформації з цього приводу 5 грудня до Севастополя прибув представник гарнізонної Ради міста Сулин.

17 грудня 1917 року невелика група більшовицьких делегатів, покинувши І-й Всеукраїнський з'їзд Рад, відбула до Харкова і там, на своєму суто більшовицькому з'їзді, 25 грудня 1917 року проголосила створення Української Народної Радянської Республіки. З Харкова по Україні, в тому числі і на флот, була розповсюджена інформація, що влада в Україні перейшла до рук більшовиків Харкова, а Центральну Раду оголошено контрреволюційною і буржуазною. Того ж дня відбулася невдала спроба більшовицького повстання в Києві. Більшовики з українцями не церемонилися. Спершу для повалення влади Центральної Ради до Києва з-під Жмеринки було направлено 60-тисячний 2-й армійський корпус під керівництвом більшовички Євгенії Бош. Тоді ситуацію врятував командувач 1-го Українського армійського корпусу генерал-лейтенант Павло Скоропадський, який своїми полками під Вінницею обклав залізницю, роззброїв більшовицькі полки і відправив їх за межі України. Проте у Генеральному військовому секретаріаті зустріли Скоропадського прохолодно, вбачаючи в ньому українського «Бонапарта», а в його корпусі – зародок «постійної армії, яка була досі і буде надалі знаряддям пануючих класів в їхній боротьбі проти селянства і робітництва». Генерал Скоропадський після цього подав у відставку, а один із кращих в бойовому відношенні корпус згодом розклався і розбігся по домівках.

Розвиток подій на флоті, особливо у Севастополі, вимагав негайного створення в Україні окремого флотського відомства, яке б змогло організувати національний рух на флоті та направити його в єдине русло військового будівництва. Ще на початку жовтня 1917 року під тиском Чорноморського Українського військового комітету та офіцерів-

моряків військового відомства вирішення питання флоту зрушується з місця. У складі Українського Генерального Військового комітету (УГВК) спершу було створено Морський відділ під керівництвом Любицького. Затим, коли УГВК почали заповнювати професійні військові моряки, було визнано за доцільне виокремити морське відомство з військового, і з 1 листопада 1917 року при Центральній Раді починає працювати Морська Генеральна Рада (Моргенрада) на чолі з Володимиром Лотоцьким. 22 грудня 1917 року Моргенрада була перетворена у Морський Генеральний секретаріат (згодом міністерство) Центральної Ради, яке очолив державний діяч, політик і вчений, товариш Голови Центральної Ради УНР Дмитро Антонович.

Надзвичайно важливий час спливав, ще не завершилася Світова війна, на кордонах України накопичувалися грізні сили, а соціалісти Центральної Ради все ще бавилися в політичні гасла демобілізації існуючої і створення міліцейського типу армії на добровільних началах. По мірі своїх можливостей Морська рада намагалася взяти ситуацію в Севастополі під контроль. 7 грудня 1917 року у Севастополі було отримане київське радіо: *«...Для того, щоб українці-матроси (віком) до 31 року оставались на місцях на флоті, пишеться відозва-наказ. Ви ж заявіть зібранню, що Моргенрада ганьбить тих, які в скрутний час (для рідного краю при його небезпеці тікають додому, залишаючи родину, батьківщину на поталу ворогам краю, безглуздо, більшовикам. №16. Голова Лотоцький».*

10 грудня у Севастополі було розповсюджене зведення телеграм з більшовицького центру, в яких повідомлялося, що за доповіддю т. Дибенка «комісія «двадцяти» по соображенням политического и стратегического характера отрицает всякую украинизацию Черноморского флота». 17 грудня 1917 року внаслідок придушення спроби більшовицького перевороту у Києві Раднарком РРФСР надіслав Центральній Раді ультиматум, відомий в історії як ультиматум Леніна-Троцького. Формально визнаючи Центральну Раду, більшовицький уряд при цьому ультимативно через 48 годин оголошував їй війну.

Після оголошення ультиматуму Ради Народних Комісарів Центральній Раді по Чорноморському флоту, українських частинах Румунського фронту і тилу прокотилася хвиля протестів. Моряки - чорноморці оперативно виступили на захист Центральної Ради УНР. 19 грудня 1917 року після отримання тексту ультиматуму Раді, він обговорювався на об'єднанім засіданні Севастопольського Совета військових і робітничих депутатів, Центрофлоту, міської Думи, представників всіх соціалістичних, національних організацій та судових і берегових комі-

тетів. Підтримали українців і рішуче виступили проти «братовбивчої війни» представники молдавського та мусульманського комітетів, польської соціалістичної партії, селянського союзу. К. Величко від імені Української Ради і Чорноморського Українського військового комітету заявив, що ультиматум *«похожий на самодержавство Леніна і Троцького»*, веде *«темний народ до пропасті, з якої важко буде вибратися»*. Далеко на північ більшовицьку резолюцію підтримав лише 61 учасник зборів при 223 проти і 9, що утрималися, а 259 голосами, (8 проти та 9 утрималися) об'єднані збори засудили захоплення влади більшовиками в країні, їхній ультиматум Раді і прийняли резолюцію *«Да здравствует Учредительное собрание»*, перед голосуванням якої севастопольські більшовики покинули зал засідань..

Звіт про резолюцію об'єднаних зборів передала в ефір радіостанція штабного лінкора «Георгий Победоносец». Військово-політична частина Чорноморського флоту в екстреному випуску інформувала флот, що *«конфликт между Советом Народных Комиссаров и Украинской (Центральной) Радой, ответственной только перед народами Украинской Народной Республики, конфликт, грозящий залить всю землю Всероссийской республики кровавым пожаром братоубийственной войны есть следствие насильственного захвата власти против воли революционной демократии, результат покушения на величайшее завоевание революции – всенародное Учредительное Собрание. Революционная демократия города Севастополя и Черноморского флота с негодованием и ужасом отвергая всякую попытку вызвать кровавую борьбу в рядах демократии требует: немедленного прекращения борьбы на внутреннем фронте... Только полномочное Всероссийское Учредительное Собрание положит решительный конец как внешней, так и внутренней войне...»*. Резолюція вимагала негайного звільнення всіх заарештованих, відкриття Установчих Зборів та передачі їм всієї влади. Матрос з Румунського фронту, котрий виступив на зборах, заявив, що у цій ситуації *«черноморцы... идут за Петлюрой»*. На спробу розв'язати російсько-українську війну першою з Севастополя радирувала до Центральної Ради команда крейсера «Пам'ять Меркурія»: *«Ультиматум Леніна-Троцького є грубе посягання на право Української Народної Республіки. Прохасмо рішуче відкинути. Протестуємо проти оголошення братовбивчої війни...»*.

А у східних регіонах України збільшовизовані військові частини вже почали громити місцеву українську владу та провадити репресії проти українців. Це заставило Центральну Раду своїм розпорядженням

заборонити забезпечення продовольством збільшовизовані війська, крім частин Українського, Румунського і Південно-Західного фронтів. У ті тривожні дні військово-політична частина Чорноморського флоту щоденно на хвилях радіостанції Штаморсі (штабна морська радіостанція) випускала радіо звіти і екстрені випуски. У звіті за 7 грудня 1917 року вона повідомила, що Харків своїм радіо намагається «...вимагати від Центральної Ради відмовитися від постановки продовольчого питання в будь-яку залежність від політичної боротьби..., від «царя-голоду», що насувається..., міра запасу муки тільки на сьогоднішній день...». Уряд Леніна - Троцького, захопивши владу в свої руки, забезпечення фронтів продовольством залишив за Україною, розраховуватися з нею не бажав і, «по соображениям политического и стратегического характера», різко виступив проти українізації Чорноморського флоту.

У відповідь на нагальні спроби розв'язати українсько-російську братовбивчу війну Чорноморський Український військовий комітет зробив заяву, що залишає за собою свободу дій. Про складність ситуації в Севастополі останніх тижнів 1917 року яскраво свідчать архівні документи. З цього приводу, наприклад, радіостанція лінкора «Воля» 19 грудня 1917 р. передала до газет та в гарнізони флоту наступну радіограму: «...В Севастополі було отримане радіо із Харкова про перехід влади в Україні в руки більшовиків. ...Це чергова провокація більшовиків, справа яких остаточно програна в Києві, Полтаві, Козятині, Жмеринці і на фронті. ...Мізерна група більшовиків розсилає радіотелеграми від імені Рад України. Роз'ясняйте всім ці провокаційні прийоми більшовицьких фанатиків і авантюристів і що з'їзд України виразив повну довіру Центральній Раді і підтримку в її роботі».

Спеціальне звернення з цього приводу 17 грудня 1917 року ухвалила і Севастопольська Українська військова рада: «Всім суднам і частинам Севастопольської фортеці з огляду поширюємих брехливих чуток, що Центральна Рада буржуазна і контрреволюційна і що таке звинувачення української революційно організованої демократії веде до роз'єднання революційних сил і натравлення народу на народ, Севастопольська українська Рада військовх і робітничих депутатів, щоби установити істину пропонує негайно вибрати по дві людини з кожного корабля і частини: прихильника Центральної Ради і противника її...». З протестом проти ультиматуму УНР виступив і ЦК солдатських, робітничих, матроських і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту та Одеського військового округу.

У той же час у Одесі проходив з'їзд Румунського фронту і відкрито став на сторону Центральної Ради. В телеграмі, направлений з Одеси

до Петрограду 26 грудня 1917 року, завіреною підписом чергового флаг-офіцера Поліфлота мічманом Тугорським по військовому задавалися прямі питання: *«1. Соціаліст Ленін, хто Вам дав право оголошувати українському народу війну?; 2. Яке соціалістичне вчення дало Вам сміливість посягати на самовизначення українського народу?; 3. Прагнучий з компанією крові Вам мало її на фронті. Ви хочете її і всередині. Куди Ви ведете змучену і залиту кров'ю Росію? ... якщо для Вас солдати, робітники і селяни є сіра маса для м'яса, якщо для Вас не існує трудового народу, а єдина справа крові, так знайте, що ми, сини вільної України, із зброєю в руках будемо захищати від насильників, зрадників і кровопивців своїх батьків, матерів, дітей, братів і сестер. Ще не погас в серцях синів вільної України промінь свободи, волі, рівності і братства».*

Ультиматум Леніна-Троцького остаточно переконав екіпаж дредноута «Волі» у облудливість більшовицької пропаганди пролетарського братерства і свободи - практика захопивших владу у Росії більшовиків демонструвала зворотнє. Як вислід цих переконань за прикладом крейсера «Пам'ять Меркурія» флагман флоту - лінкор-дредноут «Воля» 22 грудня 1917 року урочисто підняв Український прапор і заявив, що надалі буде піднімати лише його та виконуватиме волю Центральної Ради. Прикладу лінкора послідували есмінці «Зоркий», «Звонкий», «Жуткий», судно «Остап» і ще кілька міноносців та інших малих суден. Загалом, під кінець 1917 р. під українським прапором перебувало більше половини кораблів Чорноморського флоту. Крім того, Центральну Раду визнали штаб флоту, порти, майже всі військові підприємства й установи, берегові та фортифікаційні споруди.

Звістка про українізацію флагмана флоту, найсучаснішого і наймогутнішого лінкора-дредноута флоту «Воля» блискавкою облетіла причорноморські міста. У зв'язку з знаменною подією екіпаж «Волі» щиро привітала міська Рада міста Миколаєва. *«Рада міста Миколаєва, - телеграфував 23 грудня до Севастополя її голова Проскурів, - щиро вітає моряків, козаків і старшин українського корабля «Воля» з приводу підняття свого рідного прапору України. Нехай розвівається рідний український прапор на користь нашої молодой республіки, волю котрої ми, українці, будемо приймати до домовини».* 23 грудня екіпаж «Волі» отримав вітальну телеграму і з Одеси: *«Шановні товариші. Щиро вітаємо Вас з підняттям рідного прапора, приєднанням к неньки України. Оповещаем, що сечас Одеська пошта українізувалась и підняла прапор на будынку. А також щиро вытають Вас гайдамаки: першого*

конного полку, перший и другий (курень) пластунского полку, перший... легкою... батарее, пятой запасной дивизии та инши».

Приклад «Воли» плував всі плани більшовиків, міг стати підставою до втрати ними влади у Севастополі, дати новий поштовх стремлінню моряків до Української Народної Республіки. Користуючись зволіканням Центральної Ради у питаннях флоту, Рада Народних Комісарів після оголошення ультиматуму Центральній Раді бере ініціативу у Севастополі в свої руки. Державний переворот більшовиків у Харкові і подальші події у Севастополі мають прямий взаємозв'язок. З проголошенням радянської влади у Харкові більшовики спрямовують до Севастополя залишки червоногвардійських загонів з материкової території України і не тільки. 10 грудня до Севастополя прибув загін Червоної гвардії з-під Білгорода, а вже 12 грудня він разом з балтійськими матросами оголосив ультиматум Севастопольській раді, силою заставив її прийняти рішення про саморозпуск і перевибори та під загрозою застосування зброї примусив її за 24 години звільнити приміщення.

23 грудня 1917 року з ініціативи члена президії ВРК К. Зедіна Центрофлот і виконком Севастопольського Військово-революційного комітету на терміновому засіданні проголосували резолюцію, якою вимагали спустити на лінкорі «Воля» український прапор: «1) издать приказ, чтобы с «Воли» никто не съезжал, а также чтобы корабли не посылали людей на «Волю» впредь до особого распоряжения; 2) завтра, 24-го декабря, в 9 часов утра созвать все судовые и береговые комитеты флота за исключением дежурных членов в Морское собрание для обсуждения и решения вопроса, создавшегося в связи с поднятием украинского флага на «Воле» и предстоящим с нее уходом части команды. Центрофлот требует выполнить настоящую радиограмму в точности. На заседание пригласить исполнительный комитет Совета 25-го [декабря] организовать ряд митингов по национальному вопросу».

Команда лінкора відмовилася виконувати це рішення. Тоді Військово-революційний комітет спланував операцію по захопленню дредноута. З українцями вирішили не панькатися, примусити їх силою спустити українські прапори, і, першим кораблем для прикладу іншим, обрали флагман флоту – лінійний корабель «Воля». На прикладі «Воли» вже легше було розправитися з крейсером «Пам'ять Меркурія», «Завидним» та іншими есмінцями і суднами, що стояли під українськими прапорами. Спершу представники ВРК запропонували судовому комітету лінкора добровільно спустити жовто-блакитний прапор. Отримавши рішучу відмову екіпажу, «Волю» заблокували з берега і моря, позбавили корабель, який щойно повернувся з походу під Трапезунд, можли-

вості поповнювати запаси. Ситуацію на кораблі значно ускладнювала відправка понад 300 членів екіпажу, палких прихильників УНР, на захист Центральної Ради у листопаді 1917 року. Взамін вибувших екіпаж поповнили матросами з Флотського екіпажу та лінкора «Свободная Россия», які у своїй більшості були байдужими до національних стремлень українців. Це значно облегшило більшовикам добитися від екіпажу своїх домагань спустити з корабля український прапор.

Під вечір 24 грудня 1917 року великий озброєний більшовицький загін матросів з Мінної дивізії, лінкора «Свободная Россия» і балтійців на баржах підійшов до лінкора з обох бортів, вдерся на корабель і силою захопив флагман флоту, який стояв без пального, води і провізії. Захопивши корабельний арсенал і порохові погреба, беззбройному екіпажу поставили ультиматум: замість жовто-блакитного прапора підняти червоний. Командир лінкора капітан 1 рангу О. Тіхменєв ультиматум більшовиків прийняв, однак судовий комітет підтриманий членами української залози корабля знову відмовився служити під червоним прапором. Та під загрозою застосування зброї становище українців стало безвихідним, і 700 українських моряків вимушені були з'їхати на берег до флотського екіпажу. Так був збільшовизований флагман флоту дредноут «Воля». Піднявши на «Волі» червоний прапор, більшовики поповнили екіпаж дредноута моряками з флотського екіпажу, лінкора «Марія» і перетворили дредноут на флагмана більшовицького терору, опору більшовицьких сил Севастопольського гарнізону. Після завершення цієї операції член Військово-революційного комітету Надія Островська виїхала до Петрограда з доповіддю «о проделаной работе» та за новими інструкціями. Українізація дредноута «Воля» стала причиною термінового створення 26 грудня 1917 року Воєнно-революційного трибуналу Військово-революційного комітету.

Про захоплення більшовиками «Волі» і загрозу розправи над іншими кораблями під українськими прапорами – надто сили були нерівними – український комісар капітан 2 рангу Є. Акімов негайно сповістив Моргенраду, звідки отримав розпорядження Дмитра Антоновича негайно направити крейсер «Пам'ять Меркурія» з есмінцями «Завидний», «Зоркий» і «Звонкий» до Одеси, яка залишилась єдиним українським портом.

Успішно здійснивши перехід морем, у Одесі всі кораблі увійшли до складу формуемого Району захисту північно-західної частини Чорного моря флоту УНР, одночасно силою своєї зброї вони мали надавати допомогу українським береговим військовим частинам у випадку прориву під Одесу більшовицьких військ.

25 грудня 1917 року Д. Антонович спеціальною телеграмою оголошує тимчасові умови військової служби на флоті по найму та вимагає в Українських морських рад негайно створити *«професіональні союзи військово-морських робітників, спеціалістів... та ...намітити охорону своїх політичних і матеріальних справ... Поки вийде закон про перехід в Українському Військовому флоті на вільний найм, - роз'яснює в телеграмі Генеральний секретар справ морських Антонович, - матросам і офіцерам, які виходять в запас, дається дозвіл залишатися в сучасному стані і при існуючих умовах на військово-морській службі. Для того необхідна їх згода служити в канторах військового флоту, як і тимчасово доручається організуватись українським морським радам. Різниця в платні видається з того моменту як вийде закон про реорганізацію Української Військової флоти по вільному найму, рахуючись тією датою, якого числа записався в контори. Морська рада сповіщає Генеральне секретарство справ морських (про) кількість бажаних служити по вільному найму в військово-морській флоті».*

Дану телеграму 27 грудня обговорювали Севастопольська Українська рада з представниками судових комітетів і представників військових частин. 30 грудня було створене бюро Морської ради флоту, яке мало практично організувати роботу з «переводу українського флоту на вольний найм». 28 грудня 1917 року Д. Антонович направив телеграму комісару Центральної Ради при командувачі Чорноморського флоту з вимогою відрядити до Генерального морського секретарства капітана 1 рангу М. Остроградського, капітана 1 рангу О. Зарудного, корабельного інженера Неклієвича і «добродія» Гайдая. Морське відомство України поповнювалося флотськими фахівцями, які знали флотські проблеми з самої середини.

Та втрачений час дав себе знати. Більшовицька організація у Севастополі, відкинувши демократичні принципи, використала помилки УНР для встановлення своєї влади. 15 грудня у Севастополі вже розвернувся терор, політичний шантаж і диверсії, організовані Військово-революційним комітетом, які почали терміново озброювати спеціально створені військово-революційні загони, з кораблів, які не зуміли вийти до Одеси, силою спустили українські прапори.

Під кінець грудня всі кораблі у Севастополі вже стояли під червоними прапорами. В умовах суттєво ускладненої ситуації в Севастополі під тиском моряків-чорноморців Моргенрада нарешті спланувала проведення 10 січня 1918 року Всеукраїнського морського з'їзду в Києві з представництвом один делегат від 100 військовослужбовців. Морський з'їзд мав вирішити питання «справоздання» Моргенради, Генера-

льного секретаря та побіжні питання організації українського флоту. 10 січня 1918 року під головуванням Д. Антоновича відбулося перше засідання створеної Генеральної Морської Ради, яка, спираючись на численні резолюції Українських комітетів гарнізонів, військових частин і кораблів та рішення Української Чорноморської громади, взяла за основу своєї майбутньої роботи націоналізацію всього флоту. Тоді ж Чорноморська громада висунула Генеральній Морській Раді своє бачення майбутнього Українського флоту: «1). Мати флоту в півтора рази сильнішу від усіх флотів у чорноморському просторі. 2). Приєднати до севастопольської флотії всі українські морські сили в Балтійському і Каспійському просторах та на Японському просторі Зеленого Клину. 3). Мати в своєму складі на початок три бригади лінійних кораблів, бригаду крейсерів, гідрокрейсерів, підводних човнів та деяку кількість кораблів окремого призначення. 4). До складу флотії мала теж входити гідроавіація».

У Києві вважали поразки у Севастополі і в Одесі тимчасовими, а флот не втраченим остаточно. Ситуація прискорила прийняття Центральною Радою рішень стосовно підведення організаційних і правових підстав будівництва національного флоту і надолужувати прогалини в дебатах час. З призначенням керівника морського відомства його діяльність значно поживилася. До нього почали стікатися флотські кадри з інших флотів і відомств, почала формуватися структура, яка була б спроможною забезпечити функціонування і організацію флотського організму. У першу чергу новостворене відомство приступило до організації зв'язку з флотом, для чого Д. Антонович організував радіотелеграф, для облаштування якого з Севастополя до Києва був викликаний мічман Левчук. Канцелярію Морського відомства очолив підполковник В. Савченко-Більський, колишній командир флотського півекіпажу у Севастополі.

Рішення Морської Генеральної Ради мали одночасно доленосне і трагічне значення для українського флоту. Антоновичу, який не розбирався у військовій сфері, а на флоті побував лише один раз, вдалося провести в рішення ГУМРУ партійні ідеї Центральної Ради про шкідливість для народу регулярної армії і флоту, і переведення її на міліційський принцип формування. Виходячи з таких ідеологічних міркувань, Морська Рада прийняла рішення, що для охорони морського узбережжя УНР «досить двох броненосців і флотилії міноносців з командою в 10-12 тис. матросів. Решту кораблів демобілізувати і перетворити в державний торговельний флот, розвиток якого лежить в ближчих інтересах Української Республіки. На організацію Морського секретарс-

тва і на попередні видатки, зв'язані з переведенням плану реорганізації флоту, потрібно зараз 150 тис. крб.

Постановлено: асигнувати Морському секретарству на його організації авансом 150 тис. крб.».

Ця постанова, затверджена 14 січня 1918 року Тимчасовим законом, отримала в середовищі моряків назву «закон про два броненосці», була не просто помилковою, а згубною для молодої країни, бо дала в руки противників вагомий аргумент в боротьбі як проти УНР, так і проти будівництва національного флоту. Вона відвадила від служби Українській Республіці сотні морських офіцерів і, по-суті, організувала проблему флоту, яка не дала змогу молодій державі опанувати чорноморським узбережжям. Цей закон вже незабаром, у квітні, візьмуть за основу своїх взаємовідносин з Україною союзники-німці, піднімуть на кораблях свої прапори, а Україна зостанеться з двома старими броненосцями: крейсерами «Кагул» та «Пам'ять Меркурія». За іронією долі, ситуація майже повториться у 1992 році: Президент незалежної України Леонід Кравчук заявить командувачу Чорноморського флоту віце-адміралу І. Касатонову, що Україні потрібний не флот, а лише «флотішка». І на довгі роки зав'яжеться флотська проблема, а з нею – непрості відносини з Російською Федерацією.

Та це повториться через 74 роки, а 10 січня 1918 року Генеральна морська рада, бажаючи надати своєму рішення «демократичний» характер, скликала в Києві Всеукраїнський морський з'їзд, який розглянув питання: *«1. Sprawozdannya Морської генеральної ради. 2. Sprawozdannya Генерального секретаря справ морських. 3. Доповіді з місць. 4. Обговорення (стану справ у) Чорноморським флоті з приводу повної українізації. 5. Українські установчі збори. 6. Перехід флоти на вільний найм. 8. Заснування професійних союзів фахівців-спеціалістів»* та інші. Рішення цього з'їзду і були покладені в основу діяльності Генеральної Морської Ради. У ситуації військово-політичної кризи кораблі ЧФ, які базувалися на Одесу, продовжували евакуацію українських військовослужбовців з Кавказького фронту. 7 січня 1917 року Генеральний секретаріат виділив з бюджету 300 тисяч карбованців на закупівлю для них палива в Маріуполі.

Все ж, створення морського відомства України на Чорноморському флоті позначилося поглибленням української національної ідеї і розширенням українізації. На флоті побачили, що українська влада від гасел переходить до реальних справ державотворення, стає спроможною опанувати ситуацією в тому кровавому безладі, який провокувався більшовиками і анархістами в Криму. Українська ідея все більше вхо-

дила в свідомість не лише матросів, а й офіцерів. Про перехід на службу УНР заявив екіпаж гідрокрейсера «Імператор Траян», який на Різдвяні свята 7 січня 1918 року урочисто при церковнім богослужінні підняв Український національний прапор. В Одесі на базі прийнятих законів був створений «штаб морського начальника Одеської округи» на чолі з капітаном 1 рангу Яковом Шрамченком, реформований згодом у Район охорони південно-західної частини Чорного моря.

9 січня 1918 року, у зв'язку із перетворенням Генерального секретаріату в Раду народних міністрів УНР, Генеральний секретаріат морських справ був реформований в Міністерство морських справ УНР, Міністром морських справ був призначений Дмитро Антонович.

Робота морського міністерства організовувалася в надзвичайно складній політичній і військовій ситуації. Більшовицькі війська, сформувавши свої полки в Росії, вже вели на території України криваві бої. У міністерстві не вистачало досвідчених морських кадрів, не вистачало досвіду державного будівництва і відповідних знань. Згаяний час дав можливість Військово-революційному комітету ЧФ силами збільшовизованих матроських загонів і екіпажів кораблів захопити порти Чорного моря та встановити більшовицьку владу в Криму.

Але і в такій ситуації керівництво морського відомства для створення національного флоту зуміло підвести перші правові основи. 14 січня 1918 року Центральна Рада схвалила Тимчасовий закон УНР «Закон про український державний флот». В частині першій закону проголошувалося:

1. Російський Чорноморський флот, воєнний і транспортний, проголошуються флотом Української Народної Республіки й виконують обов'язки охорони узбережжя й торгівлі на Чорному й Азовському морях. 2. Прапором Української військової фльоти є полотнище о двох: жовтому і блакитному кольорах. В кряжі блакитного кольору історичний золотий тризубець часів Українсько-Руської держави Х в. з білим внутрішнім полем у ньому. 3. Прапором Української торговельної фльоти є полотнище в двох, жовтому і блакитному кольорах. 4. Українська Народна Республіка переймає на себе всі зобов'язання російського уряду щодо Чорноморського флоту й щодо утримання флоту й портів. 5. З часу проголошення цього закону всі російські воєнні й торговельні кораблі на Чорному й Азовському морях підносять український прапор».

Але в наступному Законі «Про перевід флоту на вільний найм» хвора на «соціалістичний синдром» Центральна Рада не змогла відійти від своїх утопічних ідей, не зважила на доводи морських фахівців та на

ситуацію, коли вже в Україні велися бойові дії, скасувала обов'язкову військову службу, взамін якої проголосила службу добровільним наймом за територіальним міліційним принципом.

У Севастополі тексти цих законів були прийняті по радіо надто пізно, лише 13.03.1918 року ввечері. Спершу в 19.00 з Києва було передано радіо з текстом Тимчасового закону про флот, а слідом було передано і закон про скасування «примусової служби». У севастопольському архіві збереглася радіограма, прийнята помічником начальника військово-політичної частини Центрофлоту Медведєвим: «№ 101435. Радіо. Принята 19 час. 10 мин. 13/III.-1918 г. Севастополь, Одесса. Центральна Рада 14 січня 1918 року ухвалила Закон про перевід флоту на вільний найм: 1. Примусова служба у військовому флоті Української Народної Республіки касується. Примітка: кроки увільнення в запас належать до компетенції Народнього міністра справ морських. 2. Всі служачі Української фльоти, як на кораблях, так і в гаванях і певних морських закладах на суходолі, наймаються по вольному найму. 3. При вступі на службу до військової фльоти і всіх закладів служачі підписують спеціальний контракт, якого доручається (підписувати) комісії з представників професійних спілок..., служби і представників Морської Генеральної Ради і окружних Рад та Народнього Міністерства Української Народної Республіки. Порушення контракту переслідуються карними законами... (З оригіналом згідно: Директор канцелярії Народнього Міністерства справ морських Савченко-Більський. Р(адіо)ст(анція) Київ».

На момент оголошення цих Законів всі порти базування Чорноморського флоту в Україні та українізовані кораблі були вже захоплені більшовиками. Документи і телеграми Міністерства Морських справ УНР блокувалися і не оголошувалися особовому складу, тому прийняті закони УНР були офіційно оголошені Головмором з запізненням, лише після повернення Центральної Ради до Києва. Врешті, тексти прийнятих «флотських» законів УНР у Севастополі були відомі більшовикам з часу їх прийняття і використовувалися ними виключно для дискредитації Центральної Ради. Закон «про два броненосці» на численних зборах і мітингах видавався не інакше як спробою Центральної Ради знищити Чорноморський флот чи продати його німцям, підкреслювалося, що лінкори, крейсери і підводні човни оголошуються ним поза законом, і така пропаганда лише прибавляла більшовикам прихильників на флоті.

24 січня 1918 року IV Універсалом Українська Народна Республіка була проголошена незалежною державою, але без оговорення включення до її території Кримського півострова, який, на думку лідерів

Центральної Ради, мав самовизначитися після завершення війни. Внаслідок відсутності аналізу воєнної ситуації та безвідповідальної оборонної військової політики соціалістів проголошена самостійна Українська держава виявилася оточеною вогненним ворожим кільцем і, при наявності військ і флоту, беззахисною. Ідея будівництва армії і флоту на принципах народної міліції фактично знищила могутній, регулярний і загартований Світовою війною флот УНР – їх розклала тривала соціалістична демагогія «про шкідливість для народу постійної армії».

Врешті, лише більшовицька агресія змусила уряд УНР шукати союзника у боротьбі з більшовицькою Росією. Пропозиції Антанти організувати Український фронт проти Німеччини в обмін на прийняття УНР до Антанти і військовоу допомогу проти більшовиків Центральною Радою були відкинуті - перемогла ідея укласти мир з державами Четвертого союзу. 9 лютого 1918 року в Бересті (Бресті, Білорусь) між Україною і Центральними державами (Німеччина, Австрія, Туреччина, Болгарія) був підписаний мирний договір. Ці держави визнавали незалежність і нейтралітет у війні УНР, а укладений Договір передбачав, що Німеччина і Австрія в обмін на продовольство надають Україні військову допомогу у боротьбі з більшовиками. Антанта з тієї пори почала розглядати Україну як явного німецького сателіта.

Укладаючи угоду у Бресті уряд УНР відмовився від території Криму, оставивши його статус для майбутнього самовизначення, чим лише здивував німецьку делегацію. Допущена велика дипломатична і політична помилка урядом УНР відразу позначилася на майбутньому Чорноморському флоту. Позиція делегації УНР предоставила добру нагоду делегації РСФСР вважати Крим її невід'ємною територією, а Чорноморський флот її власністю.

Більшовицькі гасла «рівності і братерства народів, пролетарського інтернаціоналізму та боротьби з буржуями», які вільно і наполегливо вкладалися у свідомість військових моряків, швидко розколювали військові колективи і підривали їхню єдність. Внаслідок оголошення служби за наймом значна частина моряків, ветеранів Світової війни, роз'їхалася по домівках, і в екіпажах кораблів стали набирати перевагу більшовицькі і великодержавні організації.

Ультиматум РНК РРФСР Центральній Раді значно активізував діяльність організацій більшовиків Севастополя і півдня України. А з початком інтервенції більшовицьких полків Росії проти УНР надзвичайно швидко стала загострюватися ситуація на чорноморському узбережжі, яка руйнівним ураганом пронеслася над Севастополем і Чорноморським флотом у всіх місцях його базування.

Участь флоту УНР у першій російськобільшовицько-українській війні.

26 жовтня 1917 року Севастопольська Рада військових і робітничих депутатів, єдина у Таврійській губернії, проголосила, що бере владу у Севастополі в свої руки. Остальні ради Таврійської губернії, крім Бердянської і Керченської, котрі не виразили принципової оцінки подіям в Петрограді, назвали здійснений більшовиками-ленінцями державний переворот «безумной преступной авантюрой...», ведущей к гражданской войне». Події на Чорноморському флоті почали набирати загрозливого і кровавого характеру.

Рішення Першого Загальночорноморського з'їзду попри заперечення Командувача флотом О. Немітца направити флотилію кораблів та озброєні загони для боротьби з «контрреволюцією» на Дон, фактично втягнули Чорноморський флот в кровавий круговорот громадянської війни. 12 листопада 1917 року на вимогу більшовицьких лідерів Гавена і Пожарова закрите засідання «комісії п'яти уповноважених» Загальночорноморського з'їзду (Драчук, Волик, Бугаєнко, Ракитський, Ларіонов) прийняло рішення направити на Дон для придушення антибільшовицького повстання донського отамана генерала Олексія Каледіна експедицію з ескадрених міноносців «Гневный» і «Капитан Сакен», двох плоскодонних тралерів «Роза» й «Фёдор Феофани», транспорту з двома катерами та півтисячним морським десантом.

Микола Пожаров

Севастопольський морський загін йшов курсом Керч – Бердянськ – Маріуполь – Таганрог і увійшов у Таганрозьку затоку. Один із тралерів загруз у річковому гирлі. 24 листопада матроси подалися до Ростова-на-Дону. Через тиждень чорноморський загін був розбитий донськими козаками під Тихорецьком. Коли у Центрофлоті прознали про результати експедиції на Дон, для її підтримки 22-25 листопада з Севастополя ешелонами вирушили дві з половиною тисячі добровольців, але петроградський уряд перекинув їх углиб Курської губернії і під Орел. В Азовське море були додатково направлені ескадрені міноносці «Дерзкий» та «Поспешный» з авіатранспортом «Румунія». Таким чином Чорноморський флот відкрито вступив у громадянську війну в Росії, яка швидко перетворилася на Першу російськобільшовицько-українську війну.

Після жовтневого перевороту 1917 року у Петрограді відносини між УНР і більшовиками надзвичайно загострилися. Після невдалого більшовицького повстання у Києві для повалення влади Центральної Ради, більшовицькі лідери пішли іншим шляхом – шляхом провокації громадянської війни, використовуючи створену ними ж п'яту колону з колаборантів в Україні. Для цього група російських більшовиків 15 грудня 1917 року у Харкові на спеціально зібраному там III з'їзді Рад Криворізьсько-Донецького басейну проголосила... державний переворот в Україні, повалення існуючої і встановлення радянської влади на всій її території та створення Української Народної Радянської Республіки як федеративної частини радянської Росії. З Харкова по Україні, в тому числі і в Севастополь, 15 грудня 1917 року була розповсюджена інформація, що влада в Україні перейшла до рук більшовиків Харкова, а Центральну Раду оголошено контрреволюційною, буржуазною і поваленою. Ультиматумом Ленін і Троцький оголосили УНР війну. У Севастополі отримали телеграму: *«Всем. Совету Народных Комиссаров. Избранный вчера Всеукраинским съездом Советов рабочих и солдатских депутатов и части Советов крестьянских депутатов Центральный исполнительный комитет Советов принял на себя все полноту власти на Украине. Прежнее правительство на Украине в лице Генерального Секретариата Центральной Рады не вело борьбу с помещичьей контрреволюцией, идущей с Дона, и вело политику вовлечения украинской демократии в кровавую борьбу с великорусской демократией...»*. Цією депешею, по суті, проголошувалася перша більшовицько-українська війна. Як виявляється, готувалася вона в РСФСР завчасно. Створивши за межами України колабораністську більшовицьку партію України та маріонеточний «український уряд», із 15 міністрів якого українців було два, В. Ленін і Л. Троцький направили зусилля на захоплення влади в Україні. Одночасно за вказівкою з Петрограда значно активізувалися більшовицькі організації в Севастополі, Миколаєві і в Одесі. У Севастополі їм вдалося опанувати екіпажами кораблів Мінної дивізії, більшість кораблів якої 16 грудня 1917 року, опустивши Андрєєвські і українські, підняли червоні прапори. З того часу ця дивізія стала більшовицьким форпостом у Севастополі.

На захист Центральної Ради виступили українізовані військові частини. 14 грудня 1917 р. радіостанція Штаморсі отримала радіо з Харкова: *«Украинскими войсками арестованы некоторые видные провокаторы из большевиков, как Рошаль, Чудновский и Кондурашкин... Украинские матросы предъявили ультиматум Народным Комиссарам. Одновременно Черноморский флот переходит весь на сторону украин-*

цев, а «Вильне козацтво» угрожает смести с лица земли всякого, кто осмелится поднять руку на Центральную Раду и ее правительство – Генеральный Секретариат. Положение Народных Комиссаров и большевистских вождей с каждым днем делается все труднее, т.к. солдаты начинают понимать, что они обмануты демагогами... Верно: дежурный флаг-офицер прапорщик Медведев».

Та не зважаючи на надзвичайно тривожний час, коли відверті вороги навіть у центрі Києва не приховували своїх намірів знищити українську державність, лідери УНР продовжували гратися у демократичні гасла. Коли Михайлові Грушевському доповіли про арешт у Києві більшовиків, які готували черговий переворот, він, за спогадами сучасників тих подій, аж бороду рвав від недемократичності такого вчинку і вимагав негайно випустити закованих на свободу під чесне слово.

Розпочавши війну проти УНР, Леніні і Троцький розуміли, що без захоплення Чорноморського флоту і Севастополя, а з ними і Криму, їм розправитися з УНР, а також встановити свою владу на Кубані і на Дону, не вдасться. «Майстри» мітингів і політичних провокацій, більшовицькі агітатори почали розкладати український національний рух з середини, розповсюджуючи вимисли про буржуазність і ворожість робітникам та селянам Центральної Ради, про засилля там царських генералів і поміщиків та про її провокації проти братського робітничо - селянського уряду Росії. В майже українізованому Севастополі відразу поповзли містом вперті страхітливі чутки, що « ...восставшие матросы и солдаты намереваются выйти в город и произвести разгром мирных жителей». 15 листопада Севастопольська Рада, у якій ще більшовики не мали більшості, ще не здогадуючись про причини цих нечуваних в історії міста чуток, рішуче спростувала можливість конфронтації з військовими і назвала їх провокаційними.

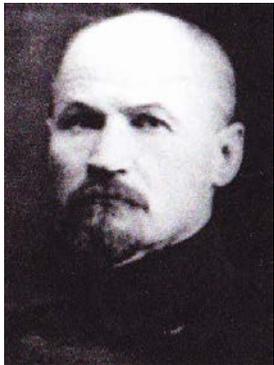
Та поголос у Севастополі таки мав під собою реальний ґрунт. Ще весною 1917 року за завданням ЦК РСДРП (б) до Севастополя був направлений член ЦК більшовицької партії Микола Пожаров, активний учасник придушення Кронштадського повстання матросів, з завданням перетворити Севастополь в «Кронштадт юга». Дещо пізніше сюди ж прибула велика група балтійських матросів, направлених «для обміну досвідом» Яковом Свердловим. А зловісний досвід балтійців заключався в організації ними кровавих розправ і масових вбивств офіцерів на Балтиці ще в лютому – березні 1917 року. Зміцнюючи свій вплив у матроських і солдатських масах, беручи участь в мітингах і роботі флотських виборних органів, куди їх ніхто не обирав, прислані з Петрограду більшовицькі агітатори виконували головне завдання більшовицького

центру – «перетворити Севастополь в революційний базис Чорноморського узбережжя». І перетворення головної бази Чорноморського флоту на «Кронштадт юга», експорт на чорноморське узбережжя революції більшовицького зразка проходили з постійною координацією дій і поступків з Петроградом.

При незначному впливі київського політичного центру на Севастополь тут з початку грудня 1917 року розпочалася справжня інформаційно-ідеологічна війна і відкрите протиборство більшовицької «інтернаціональної» ідеології проти «контрреволюційної» української. Центрофлот, військові комітети на кораблях і у військових частинах стали проводити свої засідання чи не щодня і своїми суперечливими рішеннями лише заплутували і поглиблювали ситуацію в Севастополі. Флотський депутат Всеукраїнського з'їзду Рад Романченко в радіограмі до Морської Генеральної ради з борту крейсера «Пам'ять Меркурія» повідомляв, що *«У Севастополі дуже напружене становище. Об'єднані збори Севастопольських Рад суднових, полкових і інших комітетів ...з приводу ультиматуму Леніна-Троцького Українській Республіці винесли постанову про передачу влади Всеросійським Установчим зборам, а також протест проти насильства над Українською Народною Республікою і підтримку Української Центральної влади – 252 голосами, проти – 8, при – 9 утримавшихся. Після провалу своєї резолюції... частина більшовиків покинула збори... з кримською республікою маємо повний контакт»*. Більшовицькими лідерами було сплановано повторити у Севастополі одеський і харківський сценарії плану Троцького-Слущького – позбавити УНР флоту, а вже через Крим при допомозі моряків завдати Україні нищівного удару з півдня. Для початку необхідно було захопити владу у Севастополі, для чого відразу після проголошення III Універсалу УНР до Севастополя відрядили спеціальних більшовицьких представників – членів ЦК РСДРП (б) Ю. Гавена, О. Слущького, М. Пожарова та Ніну Островську. Всі вони були причетні до створення «флотського сценарію» «Кронштадта юга» та застосування до севастопольців і чорноморських моряків випробуваних у Кронштадті кровавих методів боротьби за владу. З їхнім прибуттям до Севастополя ситуація почала радикально політизуватися та набирати відверто антиукраїнських форм. В час наступу більшовицьких полків Муравйова на УНР зі сходу, було вирішено завдати удару їй і з півдня. Але для цього спершу треба було взяти владу в Севастополі, а з нею підкорити флот, гарант успіху на всьому чорноморському узбережжі. Цілі переважили ціну цієї авантюри. Севастополь ще не знав, що його очікує трагедія, страшніше Світової війни.

Більшовицький переворот у Севастополі. «Варфоломійські ночі», терор і репресії.

Ще на двадцятому році незалежності України у Севастополі ситуація 1917-1918 років видається такою, що Чорноморський флот і севастопольці щиро зустріли проголошення радянської влади, стриміли всім серцем до більшовиків і в своїй абсолютній більшості не сприймали українізацію Чорноморського флоту та факту проголошення незалежної Української держави. Однак, як свідчать документи та спогади учасників тих подій, ситуація була кардинально відмінною від тієї, яку до сих пір нам малюють замовні історики. Річ про те, що після більшовицького перевороту у Петрограді й ускладнення відносин з Центральною Радою та проголошення незалежності УНР, Крим з Севастополем при підтримці Чорноморського флоту були обрані базою, фундаментом боротьби за «радянську» Україну і її повернення до майбутньої російської радянської імперії. Для реалізації цього плану на допомогу М. Пожарову, Ю. Гавену і Н. Островській восени 1917 року до Севастополя були заслані професійно підготовлені більшовицькі партфункціонери Спіро, Алексакіс, Слущкий, додаткова групуна кронштадтських моряків.

Юрій Гавен

На Першому Загальночорноморському з'їзді їм вдалося добитися зміни «дрібнобуржуазного» керівництва Центрофлоту, обравши його головою замість Євгена Шелестуна свого прихильника Саву Романовського. У той же час севастопольські більшовики зробили спробу захопити керівництво Севастопольським Советом руками самого Севастопольського Совета, запропонувавши взамін його Виконавчого комітету створити більшовицький Військово-революційний комітет і передати йому всю повноту влади. Та була у більшовиків на той час одна серйозна перешкода - серед мешканців Севастополя і на флоті вони вагомої підтримки не мали, тому севастопольські депутати рішуче відкинули пропозицію невеличкої більшовицької фракції встановити свою диктатуру у місті. У відповідь більшовицька фракція заявила, що виходить з складу виконкому Совета як «дрібнобуржуазного», і прийняла резолюцію з вимогою негайного переобрання Совета, а так же прийняла ухвалу про відкликання представників флоту з Генеральної Морської Ради УНР. 2 грудня 1917 р. Виконавчий комітет Севастопольського Совета військових і робітничих депутатів розглянув

заяву фракції більшовиків про вихід з Виконкому і прийняв наступну постанову: *«Принять к сведению заявление фракции большевиков об выходе их из Исполнительного комитета, находит необходимым подчеркнуть почему-то умолчание факта послужившему их уходу, который заключается в том, что ими было предложено вновь образование Военно-революционного комитета и посылка отряда и военного судна в Мариуполь, что никоим образом Исполнительным комитетом принято быть не могло в силу того, что последнее заседание Совета отклонило образование В[оенно] - Р[еволюционного] К[омитета]».*

Не добившись підтримки своїх домагань «демократичним» шляхом, більшовики своїм основним засобом обрали «революційний» метод проведення «класово-стихійного» терору – необхідно було силою заставити Совет віддати владу. Цей план реалізації захоплення влади у Севастополі впроваджувався навіть у протиріч відміни смертної кари ІІ Всеросійським з'їздом Рад (25-26 жовтня 1917 р.).

Прикладом стали недавні події на Балтійському флоті: у Севастополі за кронштадтським досвідом були санкціоновані матроські самосуди і розстріли офіцерів та «буржуазії». Ці трагічні грудневі дні увійшли у історію флоту і Севастополя як **перша нічна різня, або перші «Варфоломієвські ночі» у Севастополі.**

Особлива роль в реалізації плану захоплення влади і встановлення більшовицького терору у Севастополі призначалася направленим до міста кронштадтським матросам та більшовицькому матроському загону, добре побитому на Дону. М.Крошицький згадував, що коли він у середині грудня прибув за призначенням до Севастопольської фортеці, то його відразу попередили про необхідність негайно зрізати пагони і офіцерські гудзики з форми одягу, позаяк у Севастополі «фактически власть в руках большевиков, и все начальство лишь жалкие пешки в руках матросской вольницы, руководимой кронштадцами и членом Совета рабочих депутатов - Островской», і всі вони відверто вимагають різати офіцерів.

Повернення до Севастополя збройного матроського загону, направлено для боротьби з отаманом Каледіним, прискорило трагічні події. Потерпівши від офіцерських і козачих частин Каледіна поразку на Дону і під Білгородом та понісши значні втрати, матроські загони у грудні 1917 - січні 1918 року стали повертатися до Севастополя. Побиті в бойових сутичках, матроські загони вже були більше анархістськими чим військовими підрозділами. У своїй поразці під Тихорецьком матроси звинуватили командира загону лейтенанта Скадовського, за що офіцера розстріляли. Оскільки офіцери флоту ухилилися від походу на

Дон, а кістяком перемігших їх козачих військ були офіцери, прибулі «червоногвардійці» стали виставляти всіх флотських офіцерів «пособниками контрреволюції», причиною загибелі своїх товаришів і загрозою існуванню «пролетарського братства і свободи».

10 грудня 1917 року до Севастополя доставили тіла загиблих під Білгородом 60 моряків, яких хоронили того ж дня. *«Похорони матросов, - згадував очевидець тих подій, підполковник 6-го Морського полку, Георгієвський кавалер Микола Крішевський, - были колоссальной демонстрацией: убитых уложили в открытые гробы, не обмытых, в крови, с зияющими ранами. Процессию сопровождали все матросы, весь гарнизон, все оркестры и громадная толпа простонародья, всего тысяч сорок. Вся эта масса обошла город, часто останавливаясь при произнесении самых кровожадных речей, направленных против офицеров и интеллигенции. Толпа редела, требовала немедленного избиения офицеров, и только случайно оно не произошло.»*

Похорони загиблих і майстерна більшовицька демагогія створили масовий психоз у гарнізоні, вперше сформували прірву і відчуження між офіцерами і матросами. Офіцерський корпус був виставлений поголовною «контрреволюцією», а наявність зброї в офіцерів - головною загрозою революції. Загроза озброєної «контрреволюції» стали причиною обговорення судовими комітетами, які один за одним стали виносити грізні резолюції: *«Сметем всех явных и тайных контрреволюционеров, старающихся препятствовать на пути к завоеванию революции; ... Ни одного револьвера, ни одной сабли у офицеров быть не должно. Все виды оружия должны быть у них отобраны. Вооруженная контрреволюция является опасностью для революции... За укрылательство оружия офицеры подвергаются немедленному аресту.»*

12 грудня 1917 року з-під Білгорода до Севастополя повернувся збільшовизований 1-й Чорноморський революційний загін і при підтримці севастопольських більшовиків і голови Центрфлоту відкрито відмовилися підкорятися місцевій владі, вважаючи її контрреволюційною. Під загрозою застосування сили він став домагатися у нього виконати вимогу більшовиків розпустити Совет протягом 24 години, а більшовицька фракція того ж дня повторила вимогу розпуску Совета і термінових його перевиборів. Головними організаторами цього проекту стали Пожаров, Гавен і Н. Островська.

Першою жертвою більшовицького терору у Севастополі став мічман Микола Скородинський з есмінця «Федонісі». 13 грудня 1917 року він критично висловився в адрес члена Севастопольського Совета Ніни Островської, присланої з Петрограду більшовицької «журналіст-

ки», яка активно закликала матросів до «різні офіцерів». *«Едва он сказал эти слова, - пишет Крিশевський, - как из стоявшей позади его группы матросов кто-то выстрелил в него в упор из револьвера, убив наповал».* У Севастополі відбувся другий масовий похорон, викликаний вбивством молодого мічмана. Помимо рідних, домовину з тілом мічмана супроводжували на цвинтар *«более тысячи морских и сухопутных офицеров, печальных и мрачных, с опущенными головами, медленно двигавшихся за гробом «без музыки, без певчих и без почетной полуроты...».* За спогадами М. Крিশевського, ці похорони співчуття у матросів і робітників не викликали: *«Ни одного матроса, ни одного солдата, рабочего или простолюдина не было в процессии, никто не останавливался, не снимал шапок, не крестился, и только иногда, проходя по улице, было слышно из групп матросов и простонародья: - «Собаке собачья смерть... Всех бы их так... Скоро всем конец...».*

Після цього похорону у ніч з 15 на 16 грудня 1917 року розпочалася перша «Варфоломійська ніч» у Севастополі, справжня кровавая різня і звіряче вбивство політичних опонентів, які тривали до 24 грудня включно. За спогадами М. Р. Гутана *«в первую же ночь было убито и вывезено за боны человек 250. ...Сигнал был дан выстрелом в спину, которым был убит ...мичман Николай Скородинский».* 15 грудня 1917 року команда плавучих засобів Севастопольської фортеці поставила вимогу Севастопольській раді створити *«военно-революционный трибунал з необмеженими правами для боротьби з спекулянтами, мародерами, контрреволюціонерами і іншими злочинцями революції».* Вечором того ж дня більшовицький комісар Чорноморського флоту Василь Роменец розпорядився арештувати офіцерів есмінця «Гаджібей».

Виконуючи ці та інші більшовицькі вказівки у ніч з 15 на 16 та з 16 на 17 грудня збільшовичені матроські загони під керівництвом місцевих більшовиків *«заарештували багатьох офіцерів і відвезли їх до тюрми. Коли ж тюремний начальник відмовився їх прийняти, то офіцерів відразу розстріляли біля Малахового кургану».* Тоді біля Малахового кургану було замордовано 32 офіцери. Серед замордованих були начальник штабу флоту контр-адмірал Митрофан Каськов, головний командир Севастопольського порту, начальник дивізії мінних кораблів віце-адмірал Павло Новицький, голова військово-морського суду генерал-лейтенант Юлій Кетріц.

У ту ніч було затримано вдома, на кораблях і безпідставно розстріляно ще 12 офіцерів Мінної дивізії, у тому числі шість – з есмінця «Гаджібей» та чотири – з есмінця «Пронзительний», запідозрених в «контрреволюції». У перший день терору по місту було замордовано за

далеко не повними даними 128 офіцерів флоту. Згодом на грудневі звірства у Севастополі та на смерть свого молодшого брата мічмана Віктора Горенка відгукнулася віршем Анна Ахматова:

Для того ль тебя носила
Я когда-то на руках,
Для того ль сияла сила
В голубых твоих глазах!
Вырос стройный и высокий,
Песни пел, мадеру пил,
К Анатолии далекой
Миноносец свой водил.
На Малаховом кургане
Офицера расстреляли -
Без недели двадцать лет
Он глядел на Божий свет.

Цей вірш став першим і поки-що єдиним нерукотворним пам'ятником більшовицьким жертвам у Севастополі.

В ніч з 16 на 17 грудня, згадував М. Крішевський, полювання на офіцерів йшло всім містом, але особливо кровавим воно було на Чесменській (зараз вул. Советская) і Соборній (зараз вул. Суворова) вулицях та біля залізничного вокзалу (вул. Ревякіна) – там проживало найбільше офіцерських родин. Почалися кроваві провокації, які організовувалися більшовиками вкупі зі злочинцями і монархістами. За свідченнями очевидців, вони нагадували середньовікові звірства. Микола Крішевський, якому у той день чудом вдалося уникнути розправи, писав: *"вся небольшая вокзальная площадь была сплошь усеяна толпой матросов, которые особенно сгрудились правее входа. Там слышались непрерывные выстрелы, дикая ругань потрясала воздух, мелькали кулаки, штыки, приклады... Кто-то кричал: «пощадите, братцы, голубчики»... кто-то хрипел, кого-то били, по сторонам валялись трупы - словом, картина, освещенная вокзальными фонарями, была ужасна.*

Ніна Островська росо́в, которые особенно сгрудились правее входа. Там слышались непрерывные выстрелы, дикая ругань потрясала воздух, мелькали кулаки, штыки, приклады... Кто-то кричал: «пощадите, братцы, голубчики»... кто-то хрипел, кого-то били, по сторонам валялись трупы - словом, картина, освещенная вокзальными фонарями, была ужасна.

Минюя эту толпу, я подошел к вокзалу и, поднявшись на лестнице, где сновали матросы, попал в коридор. Здесь бежали и суетились матросы, у которых почему-то на головах были меховые шапки «нане-

сенки», надававши їм ще більш свирепий вид. Іногда они стреляли в потолок, кричали, ругались и кого-то искали.

- Товарищи! Не пропускай офицеров, сволочь эта бежать надумала, - орал какой-то балтийский матрос во всю силу легких.

- Не пропускай офицеров, не про-пу-скай... - пошло по вокзалу. В это время я увидел очередь, стоящую у кассы, и стал в конец. Весь хвост был густо оцеплен матросами, стоящими друг около друга, а около кассы какой-то матрос с деловым видом просматривал документы. Впереди меня стояло двое, очевидно, судя по пальто, хотя и без погон и пуговиц, - морские офицеры.

Вдруг среди непрерывных выстрелов и ругани раздался дикий, какой-то заячий крик, и человек в черном громадном прыжке очутился в коридоре и упал около нас. За ним несло несколько матросов, миг - и штыки воткнулись в спину лежащего, послышался хруст, какое-то звериное рычание матросов... Стало страшно...

Наконец, я уже стал близко от кассы. Суровый матрос вертел в руках документы стоявшего через одного впереди меня.

- Берите его, проговорил он, обращаясь к матросам.

- Ишь ты - втикать думал...

- Берите и этого, указал он на стоявшего впереди меня.

Человек десять матросов окружили их... На мгновенья я увидел бледные, помертвевшие лица, еще момент - и в коридоре или на лестнице затрещали выстрелы...».

Арешти, обшуки і самосуди продовжувалися і в ніч на 17 грудня. Шастаючи вночі містом, бандитські шайки матросів накидалися на кожну квартиру, де помітили бодай якийсь рух у вікні, відкривали рушничний вогонь чи кидали гранати. Як повідомляла газета «Кримській вестник», саме так був поранений «недавно возвратившийся с театра военных действий (германского фронта) молодой врач А.П. Гефтман, проживавший в доме своих родителей и во время стрельбы вышедший на балкон; ружейная пуля попала Гефтману в область шеи и повредила сонную артерию. Немедленно доставленный в городскую больницу А.П. Гефтман скончался там».

Більшовики намагалися терором і страхом підірвати авторитет існуючої військової і цивільної влади у Севастополі, посягти у свідомості людей жах і зневіру. За два наступні дні без суду було розстріляно і замордовано ще 34-х офіцерів. Багатьох офіцерів і відомих у Севастополі людей просто топили в Південній і Стрілецькій бухтах і біля Графської пристані, прив'язуючи до ніг чи до голови корабельний баласт чи каміння. Створені більшовиками «революційні трибунали» арештовув-

вали і розстрілювали у першу чергу авторитетних офіцерів. Так поступили з офіцерами на ескадреному міноносці «Керч» та лінійного корабля «Іоанн Златоуст».

Самосуди і розстріли мали великий розголос серед мешканців міста і особового складу флоту. Місто ціпеніло від жаху. «Известия Севастопольского Ревкома» від 28 листопада (за ст. ст. – *авт.*) опублікували перший список із 1634 розстріляних, серед яких було 278 жінок, а 30 листопада продовжили список більшовицьких жертв – без рішення суду було розстріляно ще 1202 особи, з яких 88 – жінки. За далеко не повними даними за перший тиждень більшовицької влади жертвами полягло близько восьми тисяч севастопольців. У першу чергу розстрілювали корінних севастопольців та українців, прихильників флоту УНР. Жертв було би більше, але втрутився Український військовий комітет, який силою своєї зброї звільняв з-під арешту безпідставно арештованих офіцерів. Архівні документи свідчать про звільнення ними з-під арешту п'ятох офіцерів есмінця «Неспокойний», серед врятованих від розправи судовим комітетом був і командир цього корабля капітан 2 рангу Яків Шрамченко, який в еміграції залишив спогади про ті «жуткие дни».

Гавен з Пожаровим терором лише у Севастополі не зупинилися. За спогадами М. Старікова *«Утром 15 января 1918 г. большевики высадили десант и захватили власть в Евпатории. Дальше начались обыски и аресты. Врывавшиеся большевики отбирали не оружие, а все то, что попадало им под руки. Словно ангелы смерти, шныряли по Евпатории матросы «с вымазанными сажеей лицами или в масках... Они арестовывали офицеров и всех заподозренных в контрреволюции. За три-четыре дня было арестовано свыше 800 человек. Обхождение с арестованными было наглое, грубое, над ними издевались. Офицеров было приказано кормить только остатками, собранными из мисок прочих арестантов».*

У час розгулу терору і кровавої різни вночі з 15 на 16 грудня 1917 року відбулося засідання більшовицької фракції Центрофлоту зі своїми політичними союзниками. На засіданні, користуючись анархією і розгубленістю у місті, вирішили створити Тимчасовий революційний комітет під головуванням більшовика матроса І. Л. Сюсюкалова і взяти владу у свої руки. На вимогу цього комітету тієї ж ночі було проведене термінове засідання виконавчого комітету Севастопольського Совету, Центрофлоту і представників соціалістичних партій, на якому більшовики першими звинуватили Совет в бездіяльності і у безладі в місті. Севастопольському Совету під загрозою застосування зброї було ви-

ставлено ультиматум протягом 12 годин звільнити приміщення, тож керівники Совета заради збереження власного життя вимушені були передати всю владу Тимчасовому революційному комітетові. Таким чином у Севастополі відбувся фактичний переворот і силове захоплення влади більшовиками.

Першими постановами Тимчасового революційного комітету було оголошення «беспощадной войны контрреволюционной Центральной Раде», прийнято рішення «спустити з «Волі» український прапор і підняти червоний», розпустити діючий міський Совет та призначити делегатські збори флоту і гарнізону на 11 годину ранку наступного дня у театрі «Ренесанс». За такий короткий термін, з опівночі до ранку, організувати вибори делегатів від широкого флотського загалу і міста практично було неможливим, на що і розраховували більшовики, тому відбулося засідання лише зарані проінформованих більшовицьких представників, які обрали головою Совета М. Пожарова і Ю. Гавена головою Військово-революційного комітету з 20 членів.

17 грудня «революційні матроси і робітники» продовжили «рішучу боротьбу з контрреволюцією», внаслідок чого без суду було розстріляно ще 30 офіцерів. Колишній член Севастопольського Совета О. Каппа згадував: *«Коли на другий день після грудневих жахів я запитав голову (М. Пожарова – авт.): Чи це кінець? Він сказав: «Поки так, але сполохи ще будуть».*

За прикладом середньовічних Варфоломійських звірств терор у Севастополі провадився в основному у темноті ночі. В ніч з 19 на 20 грудня у місті було вбито ще 7 чоловік. Серед цих жертв були доктор Володимир Куличенко, викладач Мінної школи настоятель військової Свято-Митрофанівської церкви на Корабельній стороні протоієрей Афанасій (Михайло Чефранов), лейтенант Володимир Погорельський, був заколотий штиками в арештантському замку (нині площа Повсталых, де розміщується торговий комплекс) старший офіцер лінкора «Євстафій» капітан 2 рангу Василь Орлов. При всій стихійності севастопольський терор уміло управлявся більшовицькими лідерами і відкривав їм шлях до влади та встановлення «пролетарської диктатури». Під впливом терору і загрозою нових розстрілів вибори нового складу Ради військових і робітничих депутатів відбулися 18 грудня та новий склад Ради знову не задовольнив більшовиків. Виявилося, що за партійною приналежністю депутати розподілилися наступним чином: члени демократичних партій – 89, безпартійні – 50, більшовики і співчуваючі – 35, меншовики – 6, польські соціалісти – 6. Після проведених репресій більшовикам вдалося долучити до своєї фракції у виконкомі

ще 11 депутатів та обрати головою Севастопольського Совета військових і робітничих депутатів більшовика М. А. Пожарова. Під залпи розстрілів і кровопролиття більшовики захопили всю владу у Севастополі.

Наступного дня більшовики оголосили головою Військово-революційного комітету (ВРК) у складі 18 більшовиків і 2 есерів спеціально присланого з Петрограда члена бюро РСДРП (б) і колишнього голову Міусської Ради, керівника більшовицької організації Севастополя латишського стрільця Юрія Гавена (Яна Ернестовича Даумана). До президії ВРК увійшли більшовики Гавен Ю.П., Зедін К.Я., Пожаров М.А., Драчук В.Є., Басов, Марченко Г.І. і матрос Сюсюкалов І.Л.

Військово-революційний комітет взяв на себе права губернської влади і для «революційно - доцільних» потреб 26 грудня запровадив революційний трибунал. Отримавши владу, Військово-революційний комітет за підписом Зедіна 20 грудня 1917 року рапортував до Петрограда, що *«В следствии создавшихся контр-революционных событий на Черноморском флоте произошли несколько случаев самосудов над офицерами и другими лицами, запятнанных в контр-революции. Вся власть перешла в руки созданному Военно-революционному комитету. Самосуды прекращены. Учреждается революционный трибунал. Город находится под охраной революционно настроенных матросов и солдат. О дальнейших событиях сообщим».*

Ось так швидко було наведено «революційний» порядок в місті та у Севастопольській фортеці, за кілька днів зникла матроська ненависть до «ненависних» офіцерів і адміралів! Та це ще не була остаточна перемога більшовиків у боротьбі за флот. Флот, по суті, лише розділився на два табори: прихильників УНР та більшовиків. Перші виконували розпорядження Українського військового комітету, другі – Військово-революційного комітету. Однак позиції Чорноморського Українського військового комітету значно применшувало, якщо не підривало, проголошення III Універсалом України без Криму. Лідери УНР нібито самі вручили своїм противникам можливість, яка, не зважаючи на підтримку українців кримськими татарами, дозволяла ненависникам української ідеї проголошувати Крим російською територією, демонструвати, що влада в Україні не має прав втручатися до кримських справ, баламутити матросів фактом, що «буржуазна Центральна Рада» сама позбавила українських робітників і селян флоту як засобу їх захисту від світової буржуазії, сіяти сум'яття в голови людей та стверджувати, що флот УНР не потрібний зовсім, позаяк Україна його утримати не зможе.

Поки у більшовиків Севастополя не було у руках повної влади, вони вимушені були миритися з українським рухом у Севастополі та з

наявністю українських прапорів на щоглах кораблів флоту. Ситуація змінилася з часу захоплення влади Військово-революційним комітетом та створення ним окремих військово-революційних загонів. Перетворивши 24 грудня 1917 року дредноут «Воля» на опору більшовицької влади більшовики стали вважати питання українізації флоту у Севастополі локалізованим. Черговим кроком стало руйнування співпраці Української Чорноморської громади з кримськотатарськими організаціями Севастополя і Криму, не допустити реалізації проекту Кримської Народної Республіки, який підтримували українці.

На початку січня 1918 року більшовицькі війська Муравйова провалялися під Одесу. Для підтримки червоногвардійських військ в приморському регіоні Центрофлот 5 січня 1918 року прийняв рішення силою повернути до Севастополя «все суда на Одесском рейде», які там стояли під українським прапором, для чого сформував Окремий морський революційний загін по боротьбі з контрреволюцією в портах України. Виконуючи це розпорядження збільшовичені лінкори «Ростислав», «Три Святителі» та «Синоп» разом із крейсером «Алмаз» 17 січня 1918 р. вийшли з Севастополя до Одеси. Твердження деяких істориків, що у складі цього загону кораблів знаходилася і «Воля», є безпідставними, бо лінкор, позбавлений української залози, вийти в море вже не міг.

Черговим кроком по встановленні диктатури Військово-революційного комітету стало знищення будь яких ознак свободи слова у Севастополі, для чого 60 матросів лінкора «Свободная Россия» 7 січня 1918 року конфіскували всі севастопольські друкарні. З цього дня у Севастополі стали виходити лише більшовицькі газети. 12 січня 1918 року для придання своїм діям видимості громадської підтримки Військово-революційний комітет зібрав об'єднане засідання Севастопольської ради, Центрофлоту, представників робітничих і селянських рад, суднових комітетів, соціалістичних партій і організацій та Головного комісара флоту. У прийнятій резолюції зазначалося, що *«Севастополь не зупиниться перед будь-якими засобами для того, щоб довести справу революції до переможного кінця»*. Член Севастопольської Ради кубанський більшовик Семен Рябоконт відверто заявив: *«Усю буржуазію треба розстрілювати. Зараз ми перебуваємо при владі, тому вбиваємо. Яка це революція, коли не різати буржуазію?»*.

Важливим кроком для зміцнення влади більшовиків і проведення в життя організованого терору проти, в першу чергу, національно-патріотичного руху, було створення Військово-революційного штабу та Комісії по охороні міста. Цьому штабу підпорядкували 1-й і 2-й Чорноморські загони, створені з прибулих до міста червоногвардійців, броне-

носець берегової оборони «Адмірал Грейг», якого використовували в якості плавучої в'язниці. Його трюми і приміщення швидко заповнили сотнями арештованих «контрреволюціонерів». Підпорядкований штабу контррозвідувальний відділ Центрофлоту став активно виявляти таких як на кораблях, так і у самому місті.

Однак хвиля терору не вбила потягу потяг моряків до українізації. Так, 18 січня 1918 р. більшовики Севастополя телеграфували до Петрограду, що від 10 тисяч вояків, котрі прибули з Кавказького фронту до Феодосії, «послано телеграму в Київську Центральну Раду про бажання українізуватися». У відповідь 22 січня 1918 року телеграфом із Петрограда до Севастополя надійшов керівний циркуляр К-2977 зміст якого вимагав: *«Принять строгие меры наблюдения за контрреволюционерами, всякие попытки сопротивляться советской власти беспощадно подавлять. Наркоминудел Петровский».*

Це була пряма вказівка для більшовицьких Військово-революційних штабів по організації репресій. Не гаючись, Севастопольський ревштаб разом з Комісією по охороні міста («по делам крепости флота и города») виключно з більшовиків сформував каральні «летючі загони» з наданням їм необмеженої влади. Так, в архівних матеріалах зберігся «Ордер за № 2887» такого змісту: *«Дан сей члену летучего отряда рабочих Севастопольского порта Литваку на право обыска и ареста, где он найдет нужным. Комиссия по делам крепости флота и города».* Зараз встановити скільки у грудні – січні 1918 року у Севастополі впало «нужных» жертв більшовицького терору здається вже неможливим, але про їх масовість свідчать якимось чудом збережені окремі архівні документи.

У кінці січня хвилі насилля і терору у Севастополі було тимчасово припинено і це викликало критику Ю. Гавена з боку його однопартійців у Криму та звинувачення його у «м'якотілості». У відповідь на несправедливу, як він вважав, критику, Ю. Гавен заявив наступне: *«Считаю нужным напомнить, что я применил массовый красный террор еще в то время, когда он еще партией официально не был признан. Так, напр., в январе 1918 года я, пользуясь властью пред. Севаст. Военно-Револ. Комитета, приказал расстрелять более шестисот офицеров-контрреволюционеров».*

Після критики в мяккотілоствя і отримання декрету ВРК організував у Севастополі нову, набагато більшу і добре сплановану та підготовлену штормову хвилю терору проти військових та цивільних осіб, підозрюваних у виступах проти більшовицької влади, вершина якої припала на день народження Червоної Армії і Флоту – 23 лютого 1918 ро-

ку, нинішній День захисника Вітчизни, і на наступні два дні. Для його прикриття було використання проведення Другого Загально-Чорноморського з'їзду, який розпочав свою роботу в Севастополі 17 лютого 1918 року.

Напередодні спланованих масових вбивств у Севастополі був виданий наказ Центрального комітету Чорноморського флоту від 15 лютого 1918 року № 92 «Про посилення жорстокості до перебування в місті прибулих транспортом і перевірки членами комісії з охорони міста». Наказ підписали тимчасово виконуючим обов'язки Першого відповідального члена оперативної частини управління Центрофлоту контр-адмірал М. Саблін і від Центрофлоту більшовик Новіцькій.

Варфоломійвські ночі у Севастополі стали наслідком виконання Центрофлотом ленінського звернення «Социалистическое Отечество в опасности», яке було опубліковане 21 лютого 1918 року та телеграми-наказу наркома морських справ РРФСР Ф. Раскольнікова з вимогою до Центрофлоту: «искать заговорщиков среди морских офицеров и немедленно задавить эту гидру». У зв'язку з зривом мирних переговорів у Бресті між Німеччиною і РРФСР та наступом німецьких військ, більшовицький уряд 21 лютого 1918 року прийняв написаний Леніним декрет «Социалистическое Отечество в опасности», який проголошував, що: *«Неприятельские агенты, спекулянты, громилы, хулиганы, контр-революционные агитаторы, германские шпионы расстреливаются на месте преступления... сопротивляющихся – расстреливать»*. Отримання ленінського звернення лише прибавило кошмару в Севастополі, і повністю розв'язало руки не лише більшовикам, а й злочинним елементам, які теж приєдналися до проведення акції винищення буржуазії.

У Севастополі керівниками Совета гасло «Социалистическое Отечество в опасности» було трактовано як загроза існування самому Совету. Після отримання директив з Петрограду Пожаров 22 лютого 1918 року виступив на засіданні Совета з закликом до Чорноморського флоту «выступить на защиту Совета», хоч йому й ніхто не загрожував. Севастополем були поширені видрукувані в більшовицьких типографіях (а других у місті вже не існувало) «Бюллетени мира» з закликом до знищення офіцерів, інтелігенції і загалом буржуазії. Зарані були складені списки з адресами проживання запланованих жертв. Місто було розподілене на квартали, які закріплювалися за визначеними загонами матросів.

Після засідання Совета, ввечері 22 лютого, на лінкорі «Борець за свободу» представник Ради Народних Комісарів В. Спіро, голова Севастопольського Совета М. Пожаров і голова Центрофлоту С. Романовський провели екстренні збори представників судових комітетів на пре-

дмет «защиты Совета» і радянської влади у місті, на яких вирішили «змусити буржуазію схилити голову» і затвердили план дій «аж до повного винищення буржуазії». Там же Пожаров звинуватив Центрофлот в саботажі рішень більшовицького уряду, і пригрозив йому арештом, тому представники Центрофлоту більше Совету не перечили. Збори обрали комісію з 25 чоловік (в ній до опівночі залишилося лише 5 осіб) на чолі з головою Центрофлоту С. Романовським, більшовиком С. Шмаковим і їх безпартійним прихильником Басовим, яка мала керувати процесом зачищення Севастополя від буржуазії. Там же був схвалений план проведення цієї антилюдської кровавої операції, а на кораблі була направлена відповідна телеграма по формуванню каральних загонів.

Резолюцією Совета від 22 лютого 1918 року розпочалася друга, планова і наймасштабніша хвиля більшовицького терору у Севастополі, що вповні не лише нагадала, а й перевершила історичні Варфоломійвські ночі. Однак репресії не оминули самий екіпаж «Борця за свободу» і не лише офіцерів, а й членів його судового комітету, який не підтримував дії більшовицьких головорізів і поставив вимогу перед Советом зупинити людинобвство. Першими «за підозрою провокації» були заарештовані і без суду розстріляні командир лінійного корабля «Борець за свободу» капітан 1 рангу Зарін, затим - члени судового комітету унтер-офіцер Феодосій Мешок і матрос Павло Сокирко, прапорщики Василь Алещенко і Микола Сукачов. За письмовими свідченнями родичів страчених, більшовицькі летючі загони конвоювали арештованих до воріт Панорами, де і вчинили над ними жорстоку розправу. Зброю бандам головорізів міг видавати навіть Комітет пожежної охорони та Комітет бухгалтерії Севастопольського порту. До слова, в архівній справі збереглись посвідчення на право носіння зброї робітникові порту Жукову Ігнату Афанасовичу і працівникові бухгалтерії порту Михайлу Крошицкому. А ще раніше, 31 грудня 1917 року на потреби Військово-революційного комітету було видано 10 кулеметів, 50 кулеметних стрічок і 500 ручних гранат. 2 січня 1918 року з Заводського комітету Тульського збройового заводу матросу з крейсера «Кагул» було відпущено 575 гвинтівок і стільки же револьверів

У ті трагічні зимові дні жахливими були Севастопольські ночі – у місті і гарнізоні по бандитськи, вночі, вирізалось все цивілізоване, все українське, все, що поєднувало море, місто і флот.

Особливо жахливим стали ночі на 23 і 24 лютого 1918 року. Урочисто вшановуючи сьогодні день 23 лютого як День захисника Вітчизни, нинішні севастопольці не відають про безвинні страшні жертви, горе, прокльони, сльози і плач старших поколінь мешканців міста, котрих

у цей день гірше за будь-яких окупантів позбавили життя самі творці цього більшовицького свята. Збережені окремі сторінки Севастопольського державного архіву свідчать, що опівночі 22 лютого 1918 року на Кам'янській пристані зібралося більше 3 тисяч озброєних матросів на чолі з заступником голови Військово-революційного комітету Басовим. У ніч на 22 лютого 1918 року Комісія з охорони міста дала припис підняти матросів з екіпажу лінійного корабля «Марія», сформувати фортечну і залізничну комендантські команди, а також виставити застави кільцем навколо міста і здійснювати безперервні чергування біля шосейних доріг, тобто, щоб ніхто не зміг втекти, блокувати місто з берега і моря. Архівні документи незаперечно наводять факти, що в розстрілах тієї ночі брали участь «летючі загони» із числа матросів-більшовиків та спеціально створених робітничих дружин.

Біля другої години ночі натовп матросів розпочав масові обшуки, грабунки і вбивства. За свідченням вцілілого в'язня севастопольської тюрми Лідзаря К., перша матроська більшовицька банда з'явилася у

міській тюрмі з вимогою видати їм в'язнів за відповідним списком. Севастопольська Рада підтвердила їхню вимогу. Дорогою до місця вбивства у Карантинній балці жертв катували і, після розстрілу, грабували і знущалися над їхніми мертвими тілами. Згодом, виступаючи на II Загальночорноморському з'їзді, матрос Беляєв розказував про події того дня: *«Коли... я повертався на корабель, то побачив матросів з гвинтівками. ...Їх було багато, 3 тис. чоловік. Всі вони зайняли вулиці, саме місто було оточене так, щоб ніхто не втік... Заарештованих спочатку приводили в Раду... Там були і офіцери, і священник, і так просто хто попало. Там були зовсім похилі, хворі люди. Половина матросів вимагала забити їх... Ніхто не знав*

Більшовицькі катування

ні заарештованих, ні того, за що їх заарештували... Прийшла шайка матросів та вимагала віддати їх... А близько 12 години ночі... я дізнався, що всіх повбивали...».

Другий матроський загін продовжив розстріли в'язнів о четвертій годині ранку. За далеко не повними даними протягом трьох ночей було вбито і замордовано понад 600 осіб. Тіла вбитих заборонили видавати

для похорону їхнім рідним, привезли на Графську пристань, і, ховаючи свої злочини, вбитих загрузали на баржі і топили в морі. Море ще три-вالیї час прибивало трупи до берега... За переказами багатьох ветеранів Севастополя у ті лютневі ночі кулемет у Стрілецькій бухті вночі не замовкав...

Вбивства продовжилися в ночі на 24 і 25 лютого. У другій годині ночі 23 лютого після жахливих мордувань були розстріляні перший голова уряду Кримської Народної Республіки, видатний кримськотатарський політичний і державний діяч, письменник і муфтії Номан Челебіджихан (Челебі Челебієв), адмірал Львов, капітан 1 рангу Карказ, лейтенант Цвігман, колишній городовий Синиця, тіла яких після вбивства вивезли баржами в море. Заарештованих по зв'язочному били і розстрілювали у дворі в'язниці. Події в тюрмі описав у спогадах один з тодішніх в'язнів Лідзар: «Цю ніч не зміг пережити 61-річний доглядач тюрми І. Дудніков, який помер від паралічу серця. Опісля лютневих подій подали прохання про відставку начальник тюрми М. Сердюк, тому що становище у тюрмі, особливо останнім часом, так сильно відобразилося на здоров'ї дружини та моєму...», а також наглядач Г. Ленівцев.

Свідок тих подій В.М. Краснов свідчив в еміграції, що *«у Севастополі за одну ніч, в лютому, сталася друга різня офіцерів, але цього разу вона була добре організована, вбивали за планом і вже не тільки морських, але взагалі всіх офіцерів і цілий ряд поважних громадян міста, всього більше 800 осіб. Вбивали по-зв'язочному – виколювали очі... Це були масові, жахливі розстріли»*. За спогадами очевидців яким вдалося пережити цю трагедію, тіла загиблих на вулицях лежали грудями. Збирали їх спеціально призначені команди на вантажні автомобілі і звозили на Графську пристань. Там жертви грузили на баржі і вивозили в море.

Очевидець подій ночі на 23 лютого 1918 року морський офіцер Володимир Лідзарь, якому чудом вдалося вижити у тій круговерті смерті, свідчив, що приреченим *«...связали руки назад (взяли руки матроси и рабочий, плотничной мастерской Севастопольского порта Рогулин)... Их повели...Никто из обреченных не просил пощады. ...Дорогой до места убийства, в Карантинной балке, как передавал потом рабочий Рогулин, их истязали: больного старика Карказа били прикладами и кулаками, и в буквальном смысле слова волокли, т[ак]к[ак] он болел ногами и не мог идти, адмирала Львова дергали за бороду, Синицу кололи штыками и глумились над всеми...Перед расстрелом сняли с них верхнюю одежду и уже расстрелянных, мертвых били по головам камнями и прикладами...»*. О 4-й годині ранку матроси повернулися до тюрми і з грубою лайкою витягли з камер полковників Яновського і

Шперлінга, капітана 2 рангу Вахтіна, лейтенанта Прокофьева, поручика Доценка, мічмана Целицу, цивільних осіб купців Шульмана і Шварцмана, інженера Шостака і матроса Блюмберга. Всіх жорстоко били і знущалися над ними. *«Всем обреченным связали руки, хотя полковники Яновский и Шперлинг просили не вязать им руки: мы не убежим, говорили они... И эти пошли на свою Голгофу, не прося пощады у своих палачей, лишь у мичмана Целицо выкатились две слезинки— мальчик он еще был, вся жизнь у него была впереди, да прапорщик Гаврилов о чем-то объяснялся с бандитами... Их увели, а нам, оставшимся, сказали: мы еще придем за вами... Минут через 15-20 глухо долетел в камеру звук нестройного залпа, затем несколько одиночных выстрелов, и все смолкло... Мы ждем своей очереди... Тускло светит рассвет в переплетенное решеткой тюремное окно... Боже, как медленно, томительно приближается рассвет, минуты кажутся вечностью. Что пережито было за это время— не в силах описать ни одно перо... Послышались шаги и глухой говор...*

Звякнули ключи, провизжал отпираемый замок, и этот звук точно ножом кольнул в сердце... Они? Но нет, это отперли нашу камеру надзиратели. Началась проверка. Мы вышли в коридор. Пустые и мрачные стояли камеры, в которых еще вчера было так оживленно. Казалось, незримый дух убитых витает в них. В соседних камерах уцелело очень мало народу. Мы обнялись, расцеловались, мы плакали... Сколько в эту кошмарную ночь было перебито народу в Севастополе, никто не знает. ... И неудивительно, если вы встретите севастопольца, преждевременно поседевшего, состарившегося, с расстроенным воображением,— никто не ждал этого. Никто не ожидал, что люди могут быть такими зверями...

В ту ночь офицеров убивали по всему городу. При этом в отдельных случаях убийства совершались исключительно мучительными, садистскими способами. Так, полковнику В.А. Эртелю, командовавшему конным полком на Кавказе и приехавшему на несколько дней в отпуск к семье, в ответ на его просьбу завязать перед смертью глаза, один из матросов со словами «Вот мы тебе их завяжем!..» - ударом штыка выколол оба глаза. В течение трех последующих дней обезображенный труп офицера валялся на улице, и его не выдавали жене. Садистский характер расправ подтверждается и официальными документами. Так, в протоколе осмотра одного из мест массовой казни, обнаруженного за Малаховым курганом, дежурный помощник комиссара 5 участка Севастополя А. Данилов указывал, что лица 2 из 6 найденных трупов были «разбиты до неузнаваемости», а у одного из мертвецов «снят со

лба череп». Известны примеры, когда людей уничтожали целыми семьями. Так, в ночь на 23 февраля «вершителю революционного правосудия»расправились с отставным контр-адмиралом Николаем Саксом, одновременно не пощадили его жену Лидию, а также детей: 21-летнюю дочь Ольгу и 15-летнего сына Николая».

На тих севастопольців, котрих смерть у ті ночі обійшла стороною, нова влада наклала контрибуцію, своєрідний відкуп чи середньовічну дань в обмін на життя. 23 лютого 1918 р. тих, хто не встиг чи не мав змоги виплатити контрибуцію зібрали в приміщенні Севастопольської Ради, звідки перевели в Морское Собрание. Про їхню подальшу долю розказав на II Загальночорноморському з'їзді матрос Беляєв: *«Когда все люди были собраны в одной комнате, я посмотрел на них: там были и офицеры, и священники, и так, просто разные, кто попало. Там были совсем старые, больные старики. Половина матросов требовала уничтожить их. Была избрана комиссия, куда попал и я. Я старался, чтобы люди шли через эту комнату. Людей было много, были и доктора, была уже полная зала. ...Никто не знал арестованных,ни того, за что их арестовали... Я уговаривал, что офицеры на выборных началах, доктора и старики. Ничего не слушали. Согласились вывести из зала. А около 12 час. ночи звонит телефон из городской больницы, меня спрашивают, что делать с 40 трупами, что около больницы. И тогда я узнал, что всех поубивали. Я слышал, что в Стрелецкой бухте на пристани много убитых. Я обратился снова в Совет. ...Но все меры были бессильны, матросы разбились на отдельные кучки и убивали всех».*

За заявою братів Тургаєвих «про реакційну поведінку» були заарештовані члени Севастопольського українського і мусульманського комітетів та здійснена над ними звіряча розправа. Тодішня газета «Общее дело» повідомляла: *«Нахімовський проспект був обвішаний трупами офіцерів, солдатів і цивільних осіб, заарештованих на вулицях і тут же квапливо страчених без вироку суду. Місто вимерло, населення поховалося в погребі, на горища. Всі паркани, стіни будинків, телеграфні і телефонні стовпи, вітрини магазинів були обклеєні плакатами «Смерть зрадникам».* Понісши значні втрати від терору Українська громада Севастополя була позбавлена впливу на ситуацію у місті.

В'язниці переповнили заарештованими. Розстрілювали їх у тюремних підвалах, а трупи вивозили до Собачої балки, де зграї голодних собак нічого не залишали для поховань. З архівних матеріалів достовірно відомо, що ці безчинства творили так звані «летючі загони», створені більшовицькими судовими комітетами кораблів «Свободная Россія», «Воля», робітничої дружини порту та інших більшовицьких команд. У

збереженій в архіві заяві Надії Іванівни Панової, дружини старшого інженера лінкора «Борець за Свободу», йдеться про те, що її чоловік Панов Костянтин Миколайович в ніч на 23 лютого був заарештований на кораблі і розстріляний без суду і слідства. За далеко неповними даними, у ці кошмарні лютневі ночі 1918 року у Севастополі було розстріляно тисячі військових і цивільних мешканців Севастополя. Серед жертв були віце-адмірал П. Новицький, контр-адмірал М. Каськов, капітани 1 рангу І. Кузнецов, А. Свінін, капітани 2 рангу М. Салов, М. Каллістов, В. Пишнов, три флотських лікарі, священник і багато інших, трагічну смерть яких «народна» влада притаїла.

Вечором 23 лютого, в час кровавого кошмару, Пожаров проводив засідання Совета В. і Р. депутатів. На засідання прибули два представники суднового комітету з лінкора «Борець за свободу» з вимогою припинити нічний кошмар. Однк їх заклик почутий не був, натомість було сплановано провести своєрідний «парад перемоги».

Розстрілювали закладників не лише на Малаховому кургані, а й у Карантинній балці, у Стрілецькій бухті. Більшовик Дмитрієв писав згодом, що в Севастополі у ті дні були розстріляні мешканці «двох найбільш буржуазних вулиць».

В РДА ВМФ в Петербурзі зберігся список деяких жертв, розстріляних у Севастополі. Прізвища загиблих від терору подавали у своїх спогадах офіцери флоту Я. Шрамченко, М. Гутан, М. Монастирьов, імена деяких з загиблих публікували севастопольська газета «Вольний Юг» (17.12.1917) та «Крымский вестник» (№ 295. 29.12.1917). Некрологи і мартиролог публікувалися в 1920–30-ті роки в «Морском журнале» та у «Возрождение» (Париж) в 1960-ті...

На ці кроваві жахіття намагався протестувати пролетарський письменник Максим Горький. У своїй газеті «Новая жизнь» він писав: «ваши товарищи уже пробовали устраивать массовые убивства буржуазной интеллигенции, перебив несколько сотен грамотных людей. В Севастополе, Евпатории они объявили: «Что сделано, то сделано, а суда над ними не может быть». У відповідь 18 липня 1918 року Ленін закрив «Новую жизнь». Про більшовицький терор свідчив і конституційний демократ В.Оболенський: «в Севастополе шли массовые расстрелы, в Ялте офицерам привязывали тяжести к ногам и сбрасывали в море, некоторых после расстрела, а других живыми. Когда после прихода немцев водолазы принялись за вытаскивание трупов из воды, они на дне моря оказались среди стоящих во весь рост уже разлагавшихся мертвеців...». Помічник комісара севастопольської карної міліції Петро Козинець повідомляв: «24 лютого 1918 року я був удома. В гостях у

мене сидів мій сусід по кімнаті, поранений офіцер 12-го окремого важкого артдивізіону Микола Олексійович Шапкін. Несподівано у кімнату увійшли 4 матроси з лінійного корабля «Свободная Россия» і «Воля» і почали вимагати у капітана Шапкіна зброю. Але її не виявилось, і після безрезультатного обшуку матроси забрали частину документів, заарештували капітана Шапкіна і повезли його, як би у Морські збори... Про долю Шапкіна мені і господині дома до цього часу нічого не відомо; ходять чутки, що він був розстріляний у ту же ніч...». Матроси з створених «летючих загонів» не визнавали нікого і нічого. У той же день вони відібрали зброю у помічників комісара карної міліції Пільке і Закаганського, в агентів Ленера і Кожина.

Удова капітана 1 рангу А. Г. фон Різенкампа, що завідував Пристрільною станцією і складом мін Уайтхеда, писала в клопотанні про надання пенсії: «Вночі 22 (9) лютого цього року до мене в квартиру з'явилися декілька озброєних у формі матросів і наказали моєму чоловіку Анатолію Григоровичу фон Різенкампу, разом з моїм зятем Григорієм Опанасовичем Марковим (мічман з Підводної бригади) і племінником Анатолієм Олександровичем Різенкампом (армійський прапорщик) йти з ними в Совет Військових і Робітничих депутатів. Наступного дня я дізналась, що мій чоловік, зять і племінник в Севастопольській Совет не приводились, а були розстріляні біля воріт Історичного бульвару, причому чоловік і зять були вбиті насмерть, а племінник важко поранений і на його одужання надій мало. Після цієї жахливої ночі я залишилась удовою з трьома дітьми, з них дві доньки ще в гімназії, а третя залишилась удовою, пробувши заміжною за Георгієм Опанасовичем Марковим лише п'ять днів».

А у більшовицькому Советі під акрмпонент пострілів в місті процвітало безпробудне п'янство. Так, 20 лютого робоча охорона Графського тунелю затримала автомобіль, в якому їхали члени Ради - Бакан, Лаврентьев і Євсіков, - «при огляді автомобіля було виявлено 55 пляшок вина, які і були відібрані». Прибувши до Севастополя у лютому представник ВЦВК Г. Коломін відмічав, що в Севастопольській Совет потрапили люди, що скомпрометували її: під час інспектування він побачив у дворі Ради масу порожніх пляшок і почув від кухарів, що члени Ради напиваються до безумства.

Ще одне свідцтво тих днів - прохання удови генерала Г.М. Милошовича: «Мій чоловік... Григорій Микитович Милошович, 63-х років, учасник російсько-турецької і російсько-японської війн, ...о 2 години ночі з 22 на 23 лютого був взятий озброєними людьми разом із сином господарки нашого дому відставним гусаром Жираром, причому заяви-

ли, що в Севастополі оголошена загальна мобілізація і всіх чоловіків забирають... Яким же був мій жах, коли наступного дня зранку я дізналась, що він вбитий біля воріт Історичного бульвару, поблизу від мосі квартири, без будь-якого суду та слідства, і тіло його викинуте у море...».

Вранці 24 лютого, коли у місті оплакували безневинні жертви, коли ще не застигла їх кров, у Севастополі був проведений грізний парад переможців: грав оркестр, під звуки маршу під червоними прапорами стрункими рядами йшли колони «революційних» матросів. Зберігся протокол Другого Загальнофлотського з'їзду на якому була оголошена «телефонограма Севастопольського Совета военных и рабочих депутатов, призывающих все части выйти вооруженными на демонстрацию для поддержания Советской власти 24 февраля. Постановлено: Вторым Обще-Черноморским Съездом немедленно присоединится полным составом Съезда и Центрофлота к демонстрации, по окончанию ея начатъ работу по секциям».

Як проходила ця демонстрація залишив спогади О. Капп: *«жахливіших хвилин Севастополь не переживав. Перед цим ходом торжествуючого вбивці, перед цими радісно голосними звуками переможних маршів померкли жахи ночі і стихли постріли розстрілів, тому що тут усенародно немовби узаконювалося те, що було зроблене 12 годин тому. Віднімалася остання розрада, що ця зла справа була зроблена купкою злочинців...».*

За спогадами очевидців, трагедію терору зуміли перервали севастопольські робітники, які разом з залишками демократичних сил флоту *«своїм енергійним, збройним втручанням приборкали диких звірів і покладали кінець безглузді, нелюдській бойні... І якби не їхнє втручання, хто знає, скільки ще кривавих жертв поглинуло б Чорне море».* Так, Центральний комітет фортечної артилерії потребував «віддати розпорядження загонам, що здійснюють обшуки і арешти, щоб вони не позбавляли свободи та життя тих товаришів-артилеристів, які обрані на демократичних засадах на командні посади, а тільки перевіряти документи». Побоюючись за життя своїх командирів, окремі судові комітети зверталися до Військово-революційного комітету (ВРК), у Севастопольську Раду і ЦК ЧФ. Збори учнів училища ім. Менькова клопотали про видачу викладачу полковнику у відставці І. Д. Липовко-Половинцю «посвідчення, яке може захистити його від всіляких насильницьких заходів з боку осіб, що здійснюють незаконні обшуки, грабежі та вбивства». В цьому їм було відмовлено Виконкомом Севастопольської Ради, бо «таке не може захистити особу від насильства». Збройний виступ севасто-

польських робітників та зусилля Українського військового комітету примусив Військово-революційний комітет шукати виходу з загрозливої ситуації, скликати спеціальне засідання Виконкому міського Совета 25 лютого. Однак Пожаров, наполягаючи на тому, що «після останнього засідання відбувся терор» намагався засідання провести закритим і таким його оголосили, але Пожарову вдалося уникнути обговорення питання «трьох кошмарних днів». Врешті, Совет так і не розглянув питання нічних кошмарів і кровавого терору, і не шукав винних. Застрягнувши у дебатах стосовного організації опору німецькому наступу і партизанської війни, питання відповідальності за терор прикрили крикливими гаслами «показати, як вмирають справжні соціалісти», тож до розгляду питання про трагедію не дійшли. Більше до питання терору у Севастополі Совет не повертався, мовби й не було його зовсім.

27 лютого 1918 року на вимогу демократичних сил флоту останні севастопольські події обговорювали делегати Другого Загальночорноморського з'їзду на спеціальному конфіденційному засіданні. Попервах головний комісар флоту В. Роменец відчував себе героєм: «Я всё перенёс, всё пережил, передо мной падали ниц жены и дети, слёзы лились рекой, но я действовал как истинный революционер, я действовал так, как предсказывал мне долг...».

Спіро і Пожаров всю вину за скоєні вбивства переклали на з'їзді на «чорносотенців», організацій яких у Севастополі, між іншим, на той час не існувало. Проте делегат з'їзду Сафронов у своєму виступі прямо вказав, що *«большую роль здесь сыграло последнее заседание Совета. ... Не было бы заседания, не было бы событий...»*. М. Пожаров же, перекладаючи провину за кровопролиття від Совета на Центрофлот, причину севастопольських подій вбачав у тому, що *«... Германское правительство заключило тайный договор с буржуазией. ... Волнения, нервное настроение уже были готовы, им использовались черносотенными агитаторами, чтобы подорвать ненавистную власть советов. ... Узнали, что организовалась комиссия, которая решила вырезать всю буржуазию Севастополя. Это решение, вероятно, было разослано по судам, т. к. на Каменную пристань собралось больше 2500 матросов, желавших резать буржуазию и вместе с ней женщин, стариков и детей»*.

Про нічні кошмари делегатам з'їзду розповідали очевидці: САФРОНОВ: ... События ведь печальны, всюду плачут и скорбят, отовсюду слышны вопли, просьбы, мольбы о спасении. Звонит телефон: слышатся крити – к ним лезут в окна, сами не знаем кто, спасите нас. Когда Совет заседал, то два матроса пришли и сказали, что это не Со-

вет, а хаос. ... Я тогда говорил Пожарову, что следует остановить заседание, потому, что должно что-то произойти».

ШЕРСТНЬОВ: «Всего две недели я здесь. И вот здесь я услышал, что Черноморский флот вышел ночью, чтобы закончить с буржуазией. Я услышал ужасы, от которых леденела кровь, я слышал рассказы о кошмарных ночах... Эти рассказы заставляли думать, что мы живём в первобытном веке. ... Я не могу допустить мысли, что то, что свершилось, совершали матросы. И в городской больнице, ... оказались трупы и на базарной площади... Под лозунгом защиты советской власти шли убивать и грабить. ... Печально было слышать беспомощные вопли женщин и детей. ... Что происходило: «Мы ищем оружие», говорили одни, перерывая весь хлам в доме, «Мы ищем золото для уплаты контрибуции» говорили другие. «Мы ищем...» и сами не знали, что сказать, чего они ищут. А потом всё награбленное делили. Эта подлая делёжка происходила тут же, во дворе, где убивали детей, которые, ползая на коленях, умоляли подарить им отцов, они прикалывали [штыками] больных в постелях...».

КОЗЕНКО: «Во флоте должны служить честные, революционные демократы, а убийцам, грабителям, в которых руки обгажены кровью невинных детей, слабых, незащитных женщин и самых дряхлых стариков, нет места... Эта банда посеяла зло среди матросов. Они убивали нами же избранных людей, докторов, офицеров, этих невинных, которые кроме добра ничего больше не принесли. О, ужас!, они ещё убивали детей... Эти звери в облике человека мучили, били безневинных, незащитных детей, резали их волосы, мучили зверски и издевались. И это делали с наслаждением эти палачи, звери. Наш долг, священный долг найти участников убийств, грабителей... Вы сами ведёте нас к гибели».

У інших виступах говорилося як «революційні матроси» виривали у мервих золоті зуби і вирізали з їх пальців перстні... Делегати з'їзду відверто звинувачували у організації «трьох кошмарних ночей» Пожарова, Спіро, Романовського і Роменца, але самі вони своєї вини з того, що відбувалося в Севастополі, не вбачали, нічні виступи матросів, яких напередодня самі закликали виступити «на захист Совета», назвали «контрреволюційними», які загрожують існуванню радянської влади – тобто все звернули на контрреволюцію, і лише запропонували створити комісію для розслідування здійснених злочинів та запропонували арештувати і віддати під суд голову Центрофлоту Саву Романовського.

З приводу тих подій на спільному засіданні Другого Загальночорноморського з'їзду, Центрофлоту, судових і берегових комітетів,

представників демократичних партій і організацій 27 лютого 1918 р. з'їзд виніс резолюцію: «Второй Обще-Черноморский Съезд в экстренном заседании совместно с представителями социалистических партий, демократических организаций и представителями судовых комитетов постановляет: 1). Заклеймить самым энергичным образом позорное выступление, бывшее в Севастополе в течении трёх кошмарных ночей. 2). Немедленно создать комиссию из лиц собрания для установления степени виновности замешанных лиц и решить, как с ними быть и [избрать] меры пресечения, а судовые комитеты и товарищи матросы обязуются способствовать раскрытию всего этого жуткого дела; дабы показать пролетариату западных государств, что русские социалисты не палачи, подобно царским, имевшем место при кровавом Николае II. 3). Председатель Центрофлота до разбора этого дела комиссией временно слагает свои полномочия. 4). Никакой вызов к выступлению флота не должен быть без осведомления о том Центрофлота, каковой и делает соответственное распоряжение. 5). Просить все судовые и береговые комитеты флота совместно с командой обсудить этот вопрос и резолюции представить Съезду».

Однак на з'їзді звучало й таке: «винних не має і не може бути», «матроси не винні», «що сталося, того не вернути». Реакція матросів на події у місті та на резолюцію з'їзду була далеко неоднозначною. Щоправда, більшість команд засудила «контрреволюційні виступи», однак команда лінкора «Свободная Россия» заявила, що «винуватих в цих подіях бути не повинно. А якщо їх будуть віддавати до суду, ми виступимо на їх захист». Команда ескадреного міноносця «Громкий» вважала, що потрібно розслідувати дії лише голови Центрофлоту С. Романовського. А команда Блокшива № 9 (база Мінної бригади) вважала дії моряків справедливими і заявила: «Накладаючи на нас ганебну пляму, ви саме так помиляєтесь, як помилялись і ми, називаючи контрреволюціонерами товаришів балтійців, які в перші дні революції вели рішучу боротьбу, знищуючи царизм». В результаті винуватці до відповідальності не притягувались, був тільки тимчасово усунений з посади голова Центрофлоту С. Романовський, що стало підставою до продовження репресій у місті і на флоті.

Яка доля спіткала арештованого на з'їзді Саву Романовського архівні документи не розкривають, проте з великою вірогідністю можна стверджувати, що розплата його оминула бо створена комісія винних так і не знайшла, і це дозволило продовжити терор севастопольців і моряків флоту. 27 лютого «летючим загоном» був арештований матрос підводного човна «Кіть» Лазар Чернов, 28 лютого заарештований і уби-

тий Лазар Шульман, а також заарештовані і розстріляні неугодні більшовикам навіть члени Центрофлоту Мухін і Царьов. 4 березня 1918 року «летючим загonom» заарештовані військовослужбовці Ломакін і Кісельов, а 6 березня – Макарій Осадченко. Членами «летючого загону» порту 10 березня на лінкорі «Борець за свободу» за «контрреволюційні настрої» були вбиті матроси Тарас Козаченко і Стрюков.

У Севастополі в умовах кривавого червоного терору та втрати національних ілюзій багато моряків стали покидати Севастополь. Член Військово-революційного комітету більшовик К. Зедін, виправдовуючи себе і своїх однопартійців за скоєні злочини і розвал флоту, звалював всю відповідальність на українську Раду: *«Как на всем юге, так и на Черноморском флоте, благодаря провокационным приказам контрреволюционеров, сидящих в Раде... крепость Севастополь оставлена без гарнизона: уехали не только великороссы, но и украинцы. Крепость, пороховые погреба, мастерские брошены без охраны»*. Однак, як свідчать севастопольські архіви, організувати і проводити розстріли у Севастополі та вести справи до знищення флоту Центральна Рада змоги не мала взагалі – Український Чорноморський військовий комітет та Українська громада влади на флоті не мали.

Сьогодні ми вже маємо достатньо підстав аби стверджувати, що на той час у час національно-визвольної боротьби в Україні Севастополь та севастопольський гарнізон понесли найбільші жертви серед міст України: жертвами більшовицьких агресорів у боротьбі за флот стали тисячі севастопольців і моряків флоту! Велика кількість замордованих страшною смертю севастопольців осталась не врахованою, загальну кількість жертв сьогодні вже, напевно, не встановити. Лише можемо стверджувати, що подібного числа жертв у той час не понесло жодне місто в Україні.

Опанувавши Севастополем остаточно, вчинені злочини комуністична влада стала прикривати міфом про «легендарний» Севастополь як «город русской славы», легендою якої прикрили тисячі і тисячі замордованих більшовиками його мешканців. І ця трагедія Севастополя до сих пір приховується глибокою мовчанкою, а пам'ять про безневинні жертви залишається не увічненою...

Захопивши владу у Севастополі, севастопольський ВРК негайно почав її розширювати на Кримський півострів. В Криму існувала можливість об'єднання організацій українців і кримських татар, тож Військово-революційний комітет у грудні місяці силами бригади есмінців розпочав терористичні дії в Євпаторії, Сімферополі, Ялті і Феодосії проти встановленої там влади кримськотатарської Директорії на чолі з

Таврійським муфтієм Номаном Челебіджиханом. Між іншим, більшовицькі лідери Росії після жовтневого перевороту одразу проголосили звернення «До всіх трудящих мусульман Росії та Сходу», в якому, зокрема, були згадані і кримські татари. Кримськотатарський парламент – Курултай, – слідуючи проголошеним принципам свободи народам, 13 грудня 1917 року «проголосив відокремлення Криму від Росії за формулою «Крим для кримчан», розраховуючи на широку автономію і не ставлячи за мету повного розриву зв'язків з Україною.

Військово-революційний комітет Севастополя силами підвладних їм збільшовизованих екіпажів кораблів Чорноморського флоту відразу розвернув відкриту війну проти створеного Курултаєм уряду – Директорії. За наказом Гавена муфтії і більшість членів Курултаю у січні 1918 року «революційними матросами» були арештовані і доставлені для розправи до севастопольської тюрми. Попри декларації, завданням більшовиків стало завдання повернути Крим до складу Росії рядовою областю без будь якої участі у владі кримських татар. Легалізуючи на практиці принцип «революційної доцільності», Крим з грудня 1917 року теж перетворився у дослідний полігон використання насильства. Хвиля більшовицького терору з Севастополя прокотилася й по Криму.

Страшну славу залишили за собою транспорт «Трувор» і гідрокрейсер «Румыния» у Євпаторії. Матроси з цих суден свої жертви (а це були в основному офіцери, кримськотатарська і українська інтелігенція) піддавали звірячим розправам і страшним тортурам на палубі суден у присутності їхніх родин, яких заставляли з берегами спостерігати за мученицькою смертю своїх рідних. Та дамо слово документам із документальної хроніки «Трагедия русского офицерства», від якої і сьогодні кров застигає в жилах: *«В Евпатории 15–18 января было арестовано свыше 800 ч. Казни производились на транспорте «Трувор» и гидрокрейсере «Румыния». На «Румынии» казнили так: «Лиц, приговоренных к расстрелу, выводили на верхнюю палубу и там, после издевательств, пристреливали, а затем бросали за борт в воду. Бросали массажи и живых, но в этом случае жертве отводили назад руки и связывали их веревками у локтей и кистей. Помимо этого, связывали ноги в нескольких местах, а иногда оттягивали голову за шею веревками назад и привязывали к уже перевязанным рукам и ногам. К ногам привязывали колосники... На «Труворе» вызванного из трюма проводили на так называемое «лобное место... За 15–17 января на обоих судах погибло около 300 чел. Вот описание очевидца о расправе над одной из партий: «Все арестованные офицеры (всего 46) со связанными руками были выстроены на борту транспорта, один из матросов ногой сбрасывал их в мо-*

ре. Эта зверская расправа была видна с берега, где стояли родственники, дети, жены... Все это плакало, кричало, молило, но матросы только смеялись. Ужаснее всех погиб штабс-ротмистр Новацкий. Его, уже сильно раненого, привели в чувство, перевязали и тогда бросили в топку транспорта... Кроме того, 9 офицеров было расстреляно 24 января и еще 8 (с 30 другими лицами) 1 марта под городом.... ..перед казнью по распоряжению судебной комиссии к открытому люку подходили матросы и по фамилии вызывали на палубу жертву. Вызванного под конвоем проводили через палубу мимо целого ряда вооруженных красноармейцев и вели на так называемое «лобное место» (место казни). тут жертву окружали со всех сторон вооруженные матросы, снимали с жертвы верхнее платье, связывали веревками руки и ноги и в одном нижнем белье укладывали на палубу, а затем отрезывали уши, нос, губы, половой член, а иногда и руки, и в таком виде жертву бросали в воду. После этого палубу смывали водой и таким образом удаляли следы крови. Казни продолжались целую ночь, и на каждую казнь уходило 15–20 минут. во время казней с палубы в трюм доносились неистовые крики, и для того, чтобы их заглушить, транспорт «Трувор» пускал в ход машины и как бы уходил от берегов Евпатории в море».

В ночь на 24 января в Евпатории расстреляны 9 человек: среди них граф н.в. Клейнмихель, гимназист Евгений Капшевич, офицеры... В ночь на 1 марта увезли за город и расстреляли еще около 40 евпаторийцев: барон Герт, татарин помещик абиль Керим Капари, помещик и общественный деятель барон Сарача, помещик и благотворитель Эдуард Браун... ..Было установлено, что перед расстрелом жертв выстраивали неподалеку от вырытой ямы и стреляли в них залпами разрывными пулями, кололи штыками и рубили шашками. Зачастую расстреливаемый оказывался только раненым и падал, теряя сознание, но их также сваливали в одну общую яму с убитыми и, не смотря на то, что они проявляли признаки жизни, засыпали землей. Был даже случай, когда при подтаскивании одного за ноги к общей яме он вскочил и побежал, но свалился заново сажень в двадцати, сраженный новой пулей...».

Керувала цими середньовічними розправами і підписувала смертні вироки «тендітна, худорлява жінка з коротко підстриженим волоссям» – за багатьма спогадами це була Надія Островська та евпаторійські сестри-комуністки Неміч.

27 січня 1918 року у Севастополі отримали телеграму від Євпаторійського Військово-революційного комітету: «Местами всплывают трупы контрреволюционеров, преданных смерти в дни революции дей-

ствующим Черноморским отрядом, которые незаметно предаются земле. В ночь на 25-е отрядом под предводительством комиссара флота Федосеенко было вывезено с тюрьмы десять человек, ...которые были расстреляны за городом...».

В «отчёте» комісії Мейнгарда занотовано: «Красноармейцы, сознавая, что дни их власти в Крыму сочтены, принялись с особенною злобою уничтожать имущество этих селений и убивать попадавших в их руки татар, не успевших скрыться вместе с молодежью в горах. Поселки поджигались, и когда хозяева прибегали из своих горных убежищ, чтобы попытаться спасти остатки последнего достояния, большевики устраивали засады и убивали несчастных погорельцев целыми партиями, заставляя затем кого-либо из оставшихся татар зарывать трупы, даруя за этот труд жизнь».

Більшовицький геноцид проти кримських татар на узбережжі Чорного моря розслідувала спеціальна слідча комісія, створена Кримско-татарським парламентом. Комісія встановила: «в районі обстеження за два-три дні апреля місяця убито мирних жителів більше 200, знищено майно, точно зареєстрованого, на 2 928 000 рублів. Загальний же збиток, завинений більшовиками татарському населенню Алушты, Кизильташа, Дерекоя, Алупки, більше малих поселків по приблизительному підрахунку перевищує 8 000 000 рублів. Тисячі жителів опинилися бідними».

За спогадами очевидців тих подій, багато офіцерів, які лікувалися в кримських санаторіях, представників кримськотатарської інтелігенції та їх громадських активістів в Ялті, Алушті та в Феодосії були живцем спалені в топках парових котлів есмінців «Гаджибей», «Керчь», «Федониси», «Счастливый», які з більшовицьким десантом на борту прибули у ці порти.

У січні 1918 г. есмінець «Счастливый» обстрілював імператорську резиденцію у Лівадії. У «архівно-кримінальній справі» полковника І.С. Кашуби (в УФСБ по Архангельській області) зберігся лист, направлений йому з Ялти: «то, что было и есть вы себе представить не можете. Совершенно то, что переживала Бельгия. Когда обстреливали город, то жители обстреливаемой местности прятались в подвалы. ...Все готовились к смерти. После 8-дневного обстрела начались обыски оружия. К нам в три часа ночи начали ломиться с криком: «откройте, или начнем стрелять». Открыли. Ворвались пьяные солдаты один приставил к моей голове наган и стал требовать оружия. ...22 января вдруг появилось на улице объявление: «С капиталистов Ялты Совет рабочих и солдатских депутатов требует 20 миллионов рублей. Если через два дня

не будет внесено, за последствия не ручается» (последнее подчеркнуто), а пока не внесены деньги начнут арестовывать и обыскивать. И вот для начала арестовали княжню Барятинскую, графиню толстую и других богачей. ...на молу расстреляли 162 человека. Половина из них офицеры. ...Вчера в газете «Севастополь» написано, что в Севастополе перерезаны мужчины, женщины и дети «за сопротивление при реквизиции вещей». Говорят погибло 120 человек. Вот так и живешь. С 8 января не выпускают из города никого».

Морський десант на Ялту очолювали севастопольські більшовики латиші Карл Зедін і Карл Вагул, останній ще очолював «Ревтрибунал». Про діяльність цього «Ревтрибуналу» засвідчив арештований ним генерал Петро Врангель, якому чудом вдалося вижити: «Мне бросились в глаза лежавшие на молу два трупа, кругом стояла лужа крови». Серед арештованих: «...были и генералы и молодые офицеры, и студенты, и гимназисты, и несколько татар, и какие-то оборванцы. ...За три дня были расстреляны более 100 человек. Трупы их с привязанным к ногам грузом, бросали тут же у мола в воду. По занятию немцами Крыма часть трупов была извлечена, в том числе и труп молодого князя Мещерского. Труп старого генерала Яйцева был выброшен на берег в Симеизе через несколько недель после расстрела. ...Убивали и грабили, конечно, и мирных обывателей. Разграбили санаторий Александра III с его ценностями. В окрестностях Ялты – Алуште, Алушке, Дерекое, Бахчисарае, Массандре: везде убийства и грабежи.... Освобождение пришло от немецкой армии и галицийских частей. Их приближение вызвало антибольшевистское восстание татар. 22 апреля 1918 г. галичане под командой атамана Балбачана, шедшие в авангарде частей 52-го германского корпуса, освободили Симферополь. Узнав об этом, татарская молодежь образовала отряд и выступила наперерез отступавшим большевикам. Отряд татар был слишком малочисленным. Его разбили и началась расправа!

Після захоплення Криму Збройними Силами Півдня Росії генералом Денікіним була створена Особлива слідча комісія по розслідуванню звірств більшовиків. Її матеріали промовисто свідчать, що *«13 января Ялта и ее окрестности после четырехдневного сопротивления со стороны вооруженных татарских эскадронов и небольших офицерских отрядов были заняты большевиками, преимущественно матросами миноносцев «Керчь» и «Гаджибей» и транспорта «Прут». Немедленно закрепившись здесь, большевистский военно-революционный штаб приступил к аресту офицеров. Последних доставляли на стоявшие в порту миноносцы, с которых после краткого опроса, а часто и без такового,*

отправляли или прямо к расстрелу на мол, или же помещали предварительно на один-два дня в здание агентства Российского общества пароходства, откуда почти все арестованные в конце концов выводились все-таки на тот же мол и там убивались матросами и красноармейцами. Расследований о расстреливаемых никаких не производилось; пощады почти никому не давалось... Всего в первые два-три дня по занятии Ялты было умерщвлено до ста офицеров, не принимавших никакого участия в гражданской войне, проживавших в Ялте для укрепления своего здоровья или лечившихся в местных лазаретах и санаториях». Трупы розстріляних з прив'язаним до ніг грузилом тут-же скидалися з мола у воду. Один з свідків тих днів привів Особливій слідчій комісії такий епізод: «В Ялте начались окайные убийства офицеров. Матросская чернь ворвалась и в тот лазарет, где лежал брат. Толпа глумилась над ранеными, их пристреливали на койках. Николай и четверо офицеров его палаты, тяжело раненные, забаррикадировались и открыли ответный огонь из револьверов. Чернь изрешетила палату обстрелом. Все защитники были убиты». У Феодосії було вбито більше 60 офіцерів, як описав ті часи Максим Горький, червоногвардійці там навіть відродили рабовласництво, торгували полоненими, продаючи на феодосійському базарі людину за 25 рублів.

Севастопольські більшовики не оставили стороною і Сімферополь. В ніч на 24 лютого матроський загін під командуванням співголови штабу Військово-революційного комітету та члена виконкому Севастопольської Ради С. Шмакова розстріляв у Сімферополі 170 беззбройних офіцерів, загинули всі офіцери кримського українського штабу на чолі з підполковником Макухою та Кримського кінного полку. Захопивши півострів, більшовики розстріляли за мінімальними даними більше 1000 офіцерів, у тому числі у Сімферополі – близько 700. Багато з розстріляних перед смертю піддавалися тортурам, катувалися. Більшовики ні з ким не церемонилися. Розстрілювали не лише офіцерів, а й членів їхніх сімей, у тому числі і дітей. Як свідчать матеріали доповіді ЦК Російського Червоного Хреста: «Жена, мать, дочь офицера бросаются в тюрьму, расстреливаются. Иногда это происходит потому, что офицер исчез. Есть подозрение, что он перешел к белым. Иногда офицер уже давно убит, а родных все-таки берут в плен потому, что весь офицерский клас держится под подозрением».

Архівні документи промовисто свідчать, що грудневий червоний терор мав своєю метою захоплення більшовиками влади у Севастополі і в Криму та силове припинення українізації Чорноморського флоту. Терор же у лютому місяці 1918 року направлявся на остаточне винищення

будь якої опозиції задля перетворення Криму при підтримці Чорноморського флоту в плацдарм подальшої боротьби проти незалежності Української Народної Республіки, за відтворення втраченої імперії в образі соціалістичної країни Рад.

З наступом німецьких військ на Севастополь «соціалісти» - організатори і виконавці кровавого кошмару у Севастополі і в Криму - не збиралися вмирати і грудьми захищати радянську владу, як проголошували протягом останніх двох місяців у своїх виступах на пленумах Совета та на засіданнях Центрофлоту. Одними з перших втекли на кораблях до Новоросійська і покинули Севастополь Гавен, Пожаров, Богданов, Алексакіс, Роменец, Спіро, Басов і інші злочинці. Та як не намагалися втекти від відповідальності за вчинені злочини, багатьом більшовицьким лідерам це не вдалося. Уцілівший соратник Гавена писав: «22 апреля находившиеся в Ялте народные комиссары Тавриды А. Слуцкий, С. Новосельский, Ян Тарвацкий, А. Коляденко и другие пытались пробраться в Керч, чтобы уйти с полуострова морем, но попали в засаду и погибли».

Під натиском більшовицьких військ поступово стала виходила з під контролю Центральної Ради ситуація і в Одесі. На початку січня 1918 року більшовицькі війська Михайла Муравйова прорвалися під Одесу. За спогадами старшого лейтенанта флоту УНР Василя Пилишенка, у той же час в Одесі почала набувати сили третя організація, «тобто отих 35 тисяч злодіїв і «нальотчиків», з тією різницею, що до революції вони працювали потайки, а тепер явно і були озброєні з ніг до голови. Називали вони себе «Красною гвардією». Командував ними відомий в кримінальному світі «злодій в законі» Япончик. «Ворожо наставлені супроти української влади, продовжує Василь Пилишенко, вони формально були зобов'язані тримати лад і спокій у місті, а тому виставили свою варту коло міських установ. Серед молодшої групи українців постала думка цю «Гвардію» розігнати, але старші були проти цього. Та молодші таки не стерпіли і певної ночі розігнали всіх вартових червоногвардійців і поставили своїх, українських. На другий день все місто було заалармоване, стали скликати збори-митинги, збільшевичені елементи і москалі, які ненавиділи українську владу, кричали, що це «контрреволюція». Скінчилося усе тим, що обрали Міський Комітет Десятьох, у склад якого увійшли: від українських соціал-демократів В. Чехівський і Рошахівський та есер Пісоцький, від «Румунського фронту» - Іваницький і від моряків В. Пилишенко».

Старший лейтенант Василь Пилишенко очолив охорону адміністрації міста, для забезпечення порядку у його розпорядженні було три

автомобілі з чотирма кулеметами і 10 матросами на кожному. Завданням цього загону була боротьба з дезертирами і грабіжниками. За його спогадами, спершу ситуацію у місті вдавалося втримувати і спокій у Одесі тривав до 3 січня 1918 року.

Події на Одеському рейді.

3 січня 1918 року у Одесі, синхронно з повстанням проти Центральної Ради в Києві, розпочалося відкрите більшовицьке повстання одеських «красногвардійців», яке фінансувалося і підтримувалося російськими більшовиками. «Красная Гвардія» в Одесі, за спогадами Василя Пилишенка досягала тридцять п'ять тисяч багнетів, а українські частини налічували всього три тисячі гайдамаків. У перші дні боїв за Одесу успіх був на стороні української залоги, які зуміли витіснити красногвардійців до лінії моря та за браком зброї змушені були відступити. Як стверджує Пилишенко, «той бій тривав від 3-го до 18 січня 1918 року».

Знаходячись з початком боїв за Одесу на зовнішньому рейді, частина екіпажів крейсера «Пам'ять Меркурія» і есмінців «Завидний», «Звонкий» і «Зоркий» на початку січня 1918 року у складі матроських загонів під командуванням Василя Пилишенка виступили на захист Одеси і разом з гайдамаками взяла участь в боях з більшовицькими військами М. Муравйова. Однак 5 січня Центрофлот приймає рішення повернути з Одеського рейду до Севастополя всі кораблі і формує у Севастополі Окремий революційний загін по боротьбі з контрреволюцією. 13 січня 1918 року Народний міністр морських справ Дмитро Антонович зробив спробу взяти ситуацію в свої руки і направив на флот телеграму з вимогою виконувати виключно його накази, невиконання яких та зносини з представниками іноземних держав, у тому числі і з Росією, будуть розглядатися як державна зрада.

На флоті до виконання цього наказу не дійшло, було вже занадто пізно, більшовицький корпус Муравйова рвався до Одеси, а у Севастополі влада знаходилася в руках більшовиків. В ніч з 14 на 15 січня 1918 року у Одесі спалахнули вуличні бої між червоногвардійцями і гайдамаками. Спершу, згадував в еміграції активний учасник організації оборони Одеси в ті дні старший лейтенант флоту УНР Василь Пилишенко, більшовицький виступ у Одесі вдавалося втримати силами самих одеських моряків і гайдамаків. Та ситуацію у місті змінили прибулі з Севастополя на одеський рейд збільшовизовані лінкори «Ростислав», «Три святителі», «Синоп», крейсер «Алмаз» і наступ з берега на місто біль-

шовицького корпусу Муравйова з підтримкою їх військовими частинами Одеської військової округи і Румунського фронту. Прихід ескадри з Севастополя, висаджений ними десант дозволив більшовикам захопити порт і локалізувати незначні сили українського гарнізону.

Деякі вітчизняні історики, описуючи одеські події початку 1918 року, беруть за основу спогади більшовицького комісара матроса О. Кривошеєва, який приписав собі заслугу в тому, що нібито особисто збільшовичив на одеському рейді всі кораблі, в тому числі і «Ростислав» з «Синопом», екіпажі яких й до прибуття до Одеси відзначалися яскравою українофобією і знаходилися під червоними прапорами. Ар-

Василь Пилишенко
Фото 1970-х р.

хівні документи свідчать про інакше, на кораблях більшовицької ескадри, що прибула з Севастополя до Одеси, крім комісара Кривошеєва знаходилися голова Центрофлоту Кнорус, голова Військово-революційного комітету Ю. Гавен, голова Севастопольського Совета М. Пожаров та інші члени ВРК. Разом з ними знаходився і голова Української громади Севастополя Терещенко, треба думати, що після жаклих грудневих розстрілів у нього іншого виходу й не було. Тодішню ситуацію у Одесі і в Миколаєві виразно висвітлюють матеріали засідань Центрофлоту і севастопольської Ради військових і робітничих депутатів, які збереглися у севастопольському державному архіві.

Прибувши на одеський рейд, севастопольська ескадра від імені Центрофлоту одразу заявила кораблям під українським прапором свій ультиматум: підняття червоних прапорів або розстріл з гармат головного калібру. Крейсер і три старих есмінці з далеко не повними екіпажами були оточені ескадрою. Прямо на зовнішньому рейді розпочалося протистояння кораблів, свої важкі гармати розвернув і крейсер «Пам'ять Меркурія». Командир крейсера мічман Дяченко на погрози ескадри спершу заявив протест. Тоді на пропозицію Терещенка на лінкорі «Ростислав» відбулися перемовини членів ВРК з командиром «П. Меркурія» Дяченком, якому більшовики спершу пригрозили розстрілом. У відповідь Дяченко таки відмовився збройно підтримувати більшовиків і оголосив нейтралітет (по українцях стріляти не буду!) – для екіпажів українських кораблів ситуація в Україні, особливо у Києві, була не ясною, не бачилося і військової підтримки. Вірогідно, «революційна» ескадра таки страхалася брати українізовані кораблі штурмом, бо більшовики,

знаючи ситуацію у Києві, пішли на хитрість і запропонували направити делегата з есмінця «Звонкого» до Києва, щоб той сам вияснив там політичну ситуацію і повідомив екіпажам. Не відомо, чи той делегат був у Києві, чи ні, і з ким на березі спілкувався. 2 лютого (за новим стилем) 1918 року крейсер «Алмаз» радирував з Одеського рейду Центрофлоту, що після повернення на «Звонкий» делегованого до Києва матроса Миколи Чеканова і його доповіді екіпажу про ситуацію в українській столиці, більшість команди ескадреного міноносця «Звонкий» вирішила спустити український прапор, підняти червоний і прийняла резолюцію про визнання УНСР, заявила недовіру Київській раді і Генеральному морському секретаріату. Відчувається, що Чеканов доповів екіпажу якраз те, чого хотіли почути від нього більшовики.

З крейсером виявилось складніше. Можемо з впевненістю допустити, що делегат «Звонкого» матрос Чеканов виступив і перед екіпажем крейсера, якому «розповів» про ліквідацію в Україні влади УНР і встановлення влади Ради Народних Комісарів з Харкова. Бо наступного дня, 16 січня, крейсер «Пам'ять Меркурія» вже від імені підлеглої йому «української ескадри» («Звонкий», «Завидний») радирував (радіо № 0140) в Севастополь з Одеси: *«3-й гайдамацький куринь виступил вчора, 15 январа с.г.,... и до сих пор идет перестрелка. Мы на стороне революционного штаба. «Ростислав» стреляет, мы готовы, но не стреляем.»* Однак, треба думати, що радіо в Севастополь крейсер направив вимушено, бо, заявивши про підтримку революційного штабу, крейсер український прапор не спустив.

16 лютого питання спуску з крейсера «Пам'ять Меркурія» українського національного прапора розглядалося на пленарному засіданні Центрофлоту. З протокола засідання виглядає, що на крейсері побував і комісар Народного секретаріату по морських справах більшовицького уряду з Харкова Любицький, якого морякам виставили як морського комісара УНСР. За підсумками обговорення Центрофлот поставив вимогу до крейсера «спустити український прапор і підняти соціалістичний червоний прапор», бо інакше буде визнаний контрреволюційним. 17 лютого 1918 року, у день, коли більшовики повністю опанували Одесою, екіпаж крейсера обговорив постанову Центрофлоту і більшістю голосів команда «Пам'ять Меркурія» вирішила спустити Український прапор з гафеля і підняти взамін червоний – виходу у екіпажа не було, допомоги чекати було ні від кого. Однак червоний прапор на гафелі крейсера жодним чином не значив про його зраду українській національній справі. 24 лютого «Пам'ять Меркурія» взяла курс з Одеського рейду до Севастополя. 29 лютого 1918 року, вже повернувшись до

Севастополя, команда крейсера «Пам'ять Меркурія» прийняла резолюцію за № 179, розповсюджену на флоті: *«Считая... (себя) гражданами Украинской Народной Республики... (признаём) власть Народной Украинской Республики, на следующих условиях: 1. Чтобы Флот принадлежал только украинскому народу, без всяких посягательств со стороны империалистов Запада. ... Обіймитесь, братиши наші, молимо, благасмо!»* і жовто-блакитний прапор знову замайорів на грот-щоглі крейсера у Севастопольській гавані.

Врешті 17 лютого Одеса, через кілька днів жорстоких боїв між червоною гвардією та юнкерсько-гайдамацькими частинами Центральної Ради, остаточно опинилася під контролем більшовиків. Останнім, силою примушений зберігати нейтралітет у цій борні, в порту гордо

Михайло Муравйов

продовжував стояти під українським прапором військовий транспорт № 56. Лише після опанування Одесою червоногвардійці його таки роззброїли, вилучивши з судна шість замків від б-двоймових гармат та весь боезапас.

18 січня 1918 року, після перемоги більшовицьких матроських загонів і Червоної гвардії над гайдамацькими загонами Центральної Ради, в Одесі Рада солдатських депутатів, Румчеррод (Румунський фронт, Чорноморський флот, Одеська Червона гвардія) оголосили про створення Одеської радянської республіки, яку підпорядкували Раднаркому Петрограда і РНК у Харкові. Головою Одеського Раднаркому був поставлений голова Румчерроду і військово-революційного комітету більшовик В. Юдовський.

У ході боїв за Одесу більшовики захопили всі кораблі і судна Дунайської флотилії та судна Транспортної флотилії, які стояли під українськими прапорами. Окупувавши Одесу, більшовики провели масовий терор серед військовослужбовців і мешканців міста. Смертю хоробрих впали на вулицях Одеси матроси і кондуктори крейсера «Пам'ять Меркурія», міноносців «Завидний» і «Зоркий», а ті з них, хто дістався до рук більшовиків живими, були закатовані мученицькою смертю. Оплотом «чрезвычайки» став крейсер «Алмаз», на якому розміщувався спеціально створений воєнний трибунал. У Одесі захоплених більшовиками піддавали витонченим тортурам. За спогадами українського командарма УНР М. Омеляновича-Павленка, у грудні 1917 року коменданта міста, у топках цього «кружляка» матроси-більшовики живцем спалювали українських моряків-патріотів і всіх тих, хто не сприймав їхньої

ідеології. Їх не лише жорстоко катували, але, крім того, прив'язували ланцюгами до дошок і поволі, жарячи живцем на вогні, засовували в корабельну котельну топку, других розривали корбамми на шпильових механізмах, третіх занурювали у кип'яток, а затим кидали в море чи котельну топку.

Матеріали Денікінського слідства доводять, що на крейсері «Алмаз» у ті холодні січневі дні офіцерів роздягали догола і поливали водою, поки ті не перетворяться в крижані глиби, які затим скидали з борту у воду. За кілька днів більшовиками у місті було вбито більше 400 осіб. Містом ходили чутки, що і самого Омеляновича-Павленка, якого червоногвардійці активно розшукували, спалено в топці того крейсера. А коли топки не вміщували захоплених «контрреволюціонерів», згадував генерал, їх просто топили, прив'язуючи до ніг каміння. «В Одесі слова «взяти його на Алмаз», згадував В. Пилишенко, ще довгий час після тієї трагедії були на устах у мешканців». За спогадами М. Омеляновича - Павленка після звільнення Одеси від більшовиків *«водолази не могли знести тих картин, які відкривала перед ними морська глибінь. Люде, як казкові істоти, творили на дні легіон мертвих»*. І справді, обслідувавши після звільнення Одеси морське дно, українські водолази на місці якірної стоянки «Алмаза» виявили і підняли 12 тіл закатованих. Серед встановлених осіб виявилися три старшини Одеської Гайдамацької дивізії: Сис, Туз і Іваницький. В севастопольському архіві зберігся список полонених чорноморців - «контрреволюціонерів» в кількості 161 особи, доставлених в трюмах судна «Святий Миколай» з Одеси до Севастополя. Зі свідчень очевидців, всі вони були переведені на броненосець «Адмірал Грейг» і згодом утоплені на зовнішньому рейді. Василь Пилишенко приводить свідчення водолаза Сергія Коваленка, який посивів після побаченого під водою на Одеському рейді: *«Електричний ліхтарик освітив величезний натовп чоловіків, які стояли немов свічки, притримувані до дна тягарями за ноги, і злегка погойдувалися і ніби жестикулювали... То був морський цвинтар живих покійників»*.

Та більшовицька влада у Одесі тривала недовго, до міста підходили німецько-австрійські і українські частини. Про події в Одесі доповідав на засіданні Севастопольської Ради 15.03.1918 року М. Пожаров, який знаходився у той час на кораблях ескадри: *«...рабочие Одессы не принимали никаких мер для защиты. Они спорили между собой, под чьим игом им лучше жить: под игом немцев, гайдамаков или румын. ...В неко(то)рых заводах выносились резолюции с требованием удаления большевиков... Когда мы, представители Черного моря, заявили,*

что если не будут приняты решительные меры к защите Одессы, то Одесса будет разрушена, тогда начались формироваться дружины. Было сформировано тысяч пять рабочих, но эти рабочие, ... когда шли для отражения врага, то от одного выстрела разбегались. Вот такое сопротивление оказывали эти рабочие. Видя такое положение, мы не могли ничего предпринять, как только то, чтобы увести свои незначительные отряды, дабы не подвергнуть их поражению с двух сторон, так как одесситы были настроены враждебно против наших отрядов...». За такі «пробуржуазні» настрої більшовики вирішили Одесу покарати. Колишній царський підполковник Михайло Муравйов як командувач російського окупаційного корпусу наказав Центрофлоту обстрілювати Одесу з моря гарматами головного калібру лінкорів «Ростислав», «Три святителя» і «Синопа». Однак під час перших залпів на лінкорі «Ростислав» стався вибух і пожежа, внаслідок яких загинуло декілька матросів. Після цього на ньому розпочалася паніка, грабіж майна і просто втеча з нього. Паніка перекинулася на інші кораблі, велика кількість матросів була просто п'яна і Центрофлот терміново 6 лютого 1918 року повернув кораблі до Севастополя.

Це і врятувало Одесу від руйнувань. Газета «Одесские новости» від 24 січня (6 лютого) 1918 року повідомила, що по Одесі з гармат «Ростислава», «Синопа», «Завидного» і канонерки «Дунай» було випущено по місту понад 100 снарядів від 3-х до 6-ти дюймів, один з яких влучив у військовий шпиталь і вбив медичну сестру. Здається, у цій інформації більше йдеться про бажане чим дійсне, бо телеграми між берегом, «Ростиславом» і ВРК та протоколи засідання Центрофлоту свідчать лише про беспорядну стрільбу по залізничному вокзалу лише «Ростислава». 16 березня 1918 року Центрофлот отримав грізну телеграму розлюченого «Главкоюза і Наштаверха» М. Муравйова: *«Эскадра, стоящая на Одесском рейде, не выполнила моего боевого приказа, по видимому, поддавшись общей панике, мотивируя невозможностью действий техническими соображениями, которые для специалистов казались смешными. Я настойчиво требую отдать распоряжение эскадре защищать и охранять побережье от Одессы до Очакова, содействуя сухопутным войскам. Отряд матросов, присланный вами, после первого же боя, под предлогом похорон товарищей, самовольно покинул фронт... Матросы из Николаевского порта тоже разбежались. Это ужас».*

Про стрільбу по Одесі лише «Ростислава» свідчить радіо з крейсера «Память Меркурия»: *«Ростислав» стреляет, мы не стреляем...»* та протоколи засідання Центрофлоту, де обговорювалася ситуація як на

«Ростиславі», так і на Одеському рейді. І вони підтверджують, що по Одесі з рейду було здійснено лише кілька пострілів з «Ростислава», після яких на лінкорі відбувся вибух, пожежа і... втеча з корабля багатьох «революціонерів». Більшовицький комісар Чорноморського флоту Веніамін Спіро на надзвичайному засіданні Центрофлоту і Севастопольської Ради 20.03.1918 року з приводу подій в Одесі і Миколаєві вимушений був визнати: *«...Наша беда в том, что немцы идут победным маршем. Одесса взята 150 немцами, приехавшими на мотоциклетах, Николаев взят 4 немцами... Меня спрашивают, ...почему не была разбита Одесса, когда вошли туда немцы. На это я отвечаю: ...товарищи с «Ростислава» хотя и постановили разгромить Одессу, если она не будет защищаться, но не привели своего решения в исполнение. Одесский совет вел себя не очень храбро... Чем был поврежден «Ростислав»(?) Я думаю, что это не одна измена, но и вино, принесенное на корабль, которое хуже измены... Матросы (19)14 года (призыва), уехавшие отсюда (в Україну – авт.) с винтовками, были почти поголовно вырезаны...».*

Ситуація, подібна до одеської, продовжилася і при підході німців до Миколаєва. На засіданні Центрофлоту 18.03.1918 р. член Центрофлоту Вальков *«...указал на полную неспособность защищаться Очакова и Николаева ввиду полной царящей там разрухи».* Того ж дня військово-політична частина ЧФ прийняла телеграму з Миколаєва від 17.03.1918 р.: *«...Советская власть выехала, забрав с собой все ценности, а также 20 миллионов денег, оставив население без таковых. Войска советские отступили. Сегодня утром вступили в город через Варваровский мост германо - австрийские войска».*

Та поразки національного руху в Севастополі і в Одесі ще не стали остаточним знищення флоту УНР – ряд кораблів ще не втратили віру в перемогу української ідеї, а морська піхота та берегові загони військових моряків продовжували боротьбу за життя вільної Української Народної Республіки. Підхід до Одеси і Миколаєва німецько-австрійських і українських військ викликав серед більшовицьких «революціонерів», на відміну від місцевих мешканців, справжній переполох. Утікаючи від союзних військ, більшовики вивели з Одеси до Севастополя крейсер «Пам'ять Меркурія», міноносець «Завидний», «Зоркий», канонірський човен Дунайської флотилії «Терець», 4 бронекатери та кілька транспортних суден.

Під час повторного захоплення більшовиками Одеси за три місяці з квітня 1919 р. ними було розстріляно 2200 мешканців міста. Списки

про розстріл 26, 27, 16 і т. д. чоловік щоденно публікувалися у місцевій пресі. Пам'ять про ці жертви у Одесі й досі не увічнена...

Перехід Чорноморського флоту під юрисдикцію УНР

Не будучи спроможними протистояти українським, німецьким і австрійським військам, більшовицький уряд РРФСР своєю базою для подальшої боротьби за Україну обрав Крим, який за IV Універсалом не входив до території УНР. Опорою у цій боротьбі більшовики визначили Чорноморський флот і стали різними способами збільшувати тут свої позиції, використовуючи дипломатичні промахи УНР у Бресті. Стаття 5 Брестського договору визначала, що до завершення Світової війни Чор-

Петро Болбочан

номорський флот мав би придержуватися нейтралітету і йому заборонялося виводити кораблі в море, тобто, він мав знаходитися в своїх базах і не втручатися у політичні події і воєнні дії до завершення війни. Та підписавши договір з Німеччиною, уряд Леніна - Троцького мислив інакше. За одеським сценарієм, випереджаючи німецький наступ, заслані в Крим більшовицькі комісари 10 березня 1918 року за допомогою Червоної гвардії утворили так звану «Радянську республіку Таврида». Ця «республіка» оголосила про прилучення до Криму колишніх запорозьких земель з Чорноморським флотом, після чого заявила про свою належність до

РРФСР. За цим планом московські більшовики намагалися не допустити вступу німецьких і українських військ на територію штучно створеної ними «сусідньої країни».

Розбиті в Україні військові формування більшовиків тепер стягувалися і переформовувалися на «території» РРФСР – у Криму, для чого «радянський уряд Криму» надавав їм всебічну допомогу. Таким чином Кримський півострів перетворювався в плацдарм розгортання боротьби більшовиків проти української державності.

Питання захисту від німців Криму, Севастополя і флоту обговорювалося на надзвичайному засіданні Центрофлоту і севастопольської Ради 20 березня 1918 року. У своєму виступі комісар В. Спіро розповів севастопольським і флотським більшовикам суть інструкції - плану РНК РРФСР: «...Я должен сказать, что дабы не дать юридического

повода немцям входит на территорию Крыма, мы должны, по замыслу IV Универсала, образовать так называемую Таврическую республику, потому что она не входит в Украину. Мы эту мысль подали Тавриде, но она, объявив себя Таврической республикой (головой її було обрано петроградського більшовика, відрядженого на ЧФ члена ЦК РСДРП(б) Антона Слуцького – авт.), захватила в своем объеме Мелитопольский, Бердянский и (Днепровский) уезды, сделав этим большую глупость... Тов. Пожаров выехал в Симферополь, чтобы выяснить, что оборона происходит из Севастополя...».

Тактику подальших дій більшовиків у Криму окреслив на Других Загальнофлотських зборах у Севастополі більшовик А. Слуцький: «...О Крыме мы имеем определенное заявление: полуостров не входит в состав Украинской Рады, он входит в Российскую Федерацию... Мы будем соблюдать нейтралитет... Да, мы подписываем мир, но это не значит, что мы не будем бороться скрыто, подпольно... Мы будем посылать через Перекоп агитаторов, мы будем снабжать людей, едущих с агитацией деньгами... Если бы мы были сильнее, мы бы открыли военные действия...». Однак бажаючих воювати за більшовицькі ідеї було

Всеволод Петрів

небагато. Повідомлення, що до Криму успішно просувається українське військо піднесло українську ідею на флоті як би того не хотілося лідерам Центрофлоту - під час більшовицької окупації і терору українські військові громади Севастополя не розпустилися, не були до кінця розгромлені, а згуртувалися разом. Більшовики вимушені були зважати на військові успіхи союзних військ та на наявність серед особового складу флоту 80% українців («не мы уже держим Севастополь в руках» – член Центрофлоту Єрмолін), тому більше не наслідувалися відкрито виступати проти них.

Після ганебних намагань «захистити» Одесу, Очаків і Миколаїв від німецько-українського наступу авторитет Центрофлоту серед матроської маси у Севастополі сильно підупав. Тому, намагаючись не повторити подібні події у Севастополі, Центрофлот вирішив повернутися до «єдиноначалія» і 22 березня 1918 року оголосив наказ про призначення контр-адмірала Михайла Сабліна командувачем Чорноморського флоту, а комісаром при командувачі - голову Центрофлоту більшовика Кноруса. З підходом німецьких військ, коли у більшовицьких рядах почався моральний розлад, поміркованій матро-

ській масі вдалося дещо опанувати ситуацію. А. Монастир'єв згадував про ті дні: *«Події останніх днів сильно змінили матросів. Вони зрозуміли, що їх так звані «народні вожді» збігли з награваним добром та коштовностями кинувши обманутих моряків на свавільство долі. Матроси почали розуміти, що пішли за боягузами і покидьками вбивати своїх командирів...»*. На щоглах деяких кораблів за прикладом крейсера «Пам'ять Меркурія» знову з'явилися українські прапори. Як зазначав у своїх спогадах член Центрофлоту лейтенант Святослав Шрамченко, у Севастополі потроху почала встановлюватися дисципліна.

Просування союзних військ територією України і звільнення її від більшовиків значно похитнуло більшовицьку владу у Севастополі та її вплив на флот. 5 березня 1918 року українські прапори, попри волю Центрофлоту, підняли три допоміжні крейсери, а 10 березня – ще два. Вранці 14 березня 1918 року у Севастополі та на кораблях флоту було оголошено закон про флот УНР. Великої радості, у першу чергу серед офіцерів та кондукторів на кораблях, які підняли українські прапори з вірою в Українську Республіку, він не викликав, бо Україна, хоч і брала під свою юрисдикцію весь Чорноморський флот, однак проголошувала створення лише невеликої флотилії. Екіпажі і команди Севастопольської фортеці, крейсерів і лінкорів, де крім військового флоту, не було промислових підприємств, не могли в рамках проголошеного закону визначити своєї подальшої долі. Тому «закон про флот» на самому флоті був зустрінутий з осторогою.

У той же час в Севастополі прибували чи не щодня втікаючі від німців червоноармійські загони, чим посилювали безлад, багато більшовиків з Севастополя втікало до Новоросійська і Керчі. Занепокоєний успішним наступом союзних військ і втратою позицій в Севастополі Наркомат по морських ділах РРФСР прийняв рішення вивезти флотське майно з Севастополя до Новоросійська і 26 березня 1918 року віддав такий наказ командуванню ЧФ. Однак загальний спротив портових робітників і українізованих моряків залишив його без виконання, а намагання більшовиків заставити силою портових робітників грузити транспорти завершилися 11 квітня 1918 року загальним страйком і, слідом, антибільшовицьким повстанням севастопольських портовиків. У порту і в місті Севастополі доходило до бійок між пробільшовицьки налаштованими матросами з робітниками і мешканцями міста на Приморському і Історичному бульварах, в центрі міста і в порту. У зв'язку з конфліктом збільшовичених матросів з робітниками порту Центрофлот вимушений був 11 квітня 1918 року попередити радіограмою *«товарищай моряков, что могущая начаться кровавая война между рабочими и*

матросами может привести к гибели всего Севастополя и военного флота...». Створивши власні сили самооборони, робітники при підтримці Українського військового комітету захопили пакгаузи та основні установи міста і, таким чином, навели спокій в гарнізоні. Справжні настрої у севастопольській фортеці і на флоті продемонстрували чергові вибори 20 квітня 1918 року до Севастопольської Ради, в якій більшовики отримали лише третину голосів виборців.

Як вже зазначалося вище, створений 24 березня 1918 року уряд В. Голубовича в умовах бойових дій об'єднав морське і воєнне міністерства в єдине, що не сприяло вирішенню флотського питання. Постановою Ради Народних Міністрів ч.1-16 від 9 березня обов'язки «народного морського міністра» були покладені на О. Жуковського. Військові міністри, спершу О. Греков, а згодом і О. Жуковський у березні-травні 1918 року намагалися дещо організувати флот, видали накази про введення єдиноначалія і відміну виборності командного складу, про організацію будівництва і ремонту кораблів у Миколаєві, про базування бойового складу флоту у Севастополі, про скасування на флоті виборних військових комітетів. Попри урядову політику «Україна без Криму», воєнне міністерство все-таки намагається якось взяти чорноморське узбережжя під контроль, відкрити країні вихід до моря і організовує флот як може в тій ситуації. Наказом в.о. «Народного Міністра Справ Морських» О. Жуковського від 15 березня 1918 року в термін до 25 березня у командувача Чорноморського флоту вимагалось: а) *«негайно зібрати всі боєздатні кораблі у Севастополі, а кораблі, які потребують ремонту, зібрати до Миколаєва. В бойовій флоті, як і в екіпажах, в полуекіпажах – та всіх командах провести повну демобілізацію, наказавши матросам негайно явитися до Повітово-Військових Начальників і до волосних... для одержання свідоцтва на право проживання в Українській Народній Республіці, згідно Закону, ухваленому... 2 березня 1918 р. про право громадянства... Кондуктори українці можуть звернутися до Штабу Командуючого фльотою для запису на службу, на яку їм дозволяється приймати в разі необхідності. Офіцерам, які підлягають умовам закону..., або тим, які бажають залишитися на службі в Чорноморській флоті, негайно явитися до Штабу... для запису на службу.* б) *Позаяк оголошена повна демобілізація флоту і його виборчі організації втрачають свою силу, виборче начало командного складу касується. Через се судовим дивізіонним комітетам і Центрофлоту наказую припинити своє існування, а всі справи і документи здати до Штабу Командуючого фльотою. Командуючому фльотою видати відповідне розпорядження про прийом всіх діл від різних інституцій і надіслання їх до*

Штабу Народного Міністерства Справ Морських. Видачу коштів на утримання цих інституцій припинити. в). Командуючому Чорноморською фльотою ... вжити всіх заходів аби, як кораблі, так і судове майно, а також майно екіпажу, ... і всіх команд перед демобілізацією було здано командірам, або заступаючим його начальникам...». Згодом наказом (за) Міністра Справ Морських В. Лотоцького ч. 31 від 19 квітня 1918 року «Отаманом охорони побережжя Кримського півострова і Комендантом м. Севастополя призначається Микола Містников, котрому доручається організувати всі справи Морського відомства з тимчасовими правами Командуючого Флотом в військовий час». Капітану 2 рангу Миколі Містникову доручалося організувати свій Штаб флоту і представити на затвердження. Таким чином Морське міністерство УНР, оголосивши повну демобілізацію, намагалося взяти флот під свій контроль. Направляючи до Севастополя наказ від 15 березня, Морське міністерство не оперлося на відданих Україні флотських адміралів і офіцерів та не врахувало того, що збільшовизований Центрофлот добровільно від влади не відречеться, а ричагів впливу на нього УНР у Криму ще не мала. Містников не був авторитетним на флоті офіцером і на той час направлявся в Крим у групі військ Болбочана.

В цей же час Чорноморський флот все більше охоплювала анархія, викликана як наступом німецьких і українських військ, так і більшовицькою пропагандою про знищення флоту в УНР. Знову виникали конфлікти і бійки матросів з робітниками, кораблі самовільно виходили в море, де порушували не лише умови Брестського миру, а й взагалі міжнародні правила мореплавства. Пароплав «Труд» під червоним прапором атакував німецький підводний човен, але, отримавши пряме попадання снаряда від човна, підняв білий прапор і здався, після чого був захоплений німецьким підводним човном «як воєнна здобич». У зв'язку з цим інцидентом Головнокомандувач імператорським німецьким і турецьким флотами в Константинополі в радіограмі на ім'я голови Центрофлоту від 16 квітня 1918 року через радіостанцію «Османіє» повідомив, що відновлення війни на морі не входить в його плани, але при умові, що Чорноморський флот суворо виконуватиме умови Брестського договору. В протиріч ст. 5 цього договору, радирував Головнокомандувач, російські судна зустрічалися на шляху між портами, в Херсоні обстріляли війська союзників; міноносці ЧФ обстріляли турецькі війська на Анатолійському узбережжі. «Благоволите мне сообщить, - вимагав турецько-німецький Головнокомандувач, - к какому флагу принадлежат суда Черноморского флота. Судно, уведенное подводной лодкой, не несло ни одного из флагов, признаваемых союзника-

ми, і само відкрило огонь проти підлодки», і просив голову Центрофлоту наказати кораблям не виходити з портів і утримуватися від ворожих дій проти союзних держав. Ситуацію у Севастополі і на флоті та проблеми, викликані підходом німецьких та українських військ до Перекопу обговорювали II делегатські збори ЧФ 17 квітня 1918 року. Більшовик Слуцкій, наприклад, говорив таке: «Идите на Перекоп и посмотрите, что представляет из себя наша Красная армия... Отряды... разложились, превратились просто в вооруженные банды. ...Среди крестьян царит возмущение, есть известие, что Мелитополь взят не немцами, а восставшими против анархии крестьянами. Точно такое же положение и в Перекопе. Там красноармейцы уводят лошадей из-под плуга, чтобы убивать их и есть, были насилия над девушками... Красноармейцы... .. уходят с Перекопа..., не считают себя обязанными защищать окопы, отвечают, ...что там, мол, 82 китайца, их наняли, и они обязаны защищать Крым. ...Так, опираясь на настроения рабочих, они (німці - авт.) докатятся и сюда». Людей нет ... Мы должны были их оплачивать, а они, получив деньги, разбежались.

Не кращої думки про робітничо - селянську Червону армію був і Микола Пожаров: «...*Наши отряды – ...просто бандиты, которые ни с чем не считаются. ...Такие отряды в Джанкое разогнали Совет и все реквизировали в крестьян. ...обложили данью Перекоп, Великие Копани. От неприятеля они бегут... Недавно на вокзале у совершенно пьяного красноармейца был мною взят план наших расположений на Перекопе, который показывал всем желающим смотреть его...*». Ось такою, що визнавали і самі більшовики, була Червона армія, при допомозі якої «пролетарська» партія намагалася встановити в Україні своє бачення свободи, братерства і рівності.

Німці вважали позиції на Перекопі добре укріпленими і замінованими, а їхній штурм – божевільям, тому не перечили Болбочану в його планах. Блискавичним ривком в ніч з 21 на 22 квітня 1918 року група Болбочана прорвала оборону «червоних китайців» на Перекопі і під кінець дня на плечах відступаючого ворога зайняла Джанкой. 25 квітня 1918 року український національний прапор був піднятий над Сімферополем і Бахчисараєм. 26 квітня 1-й кінний полк імені Кості Гордієнка вийшов під Алушту і Ялту, а в другій половині цього дня – під Балаклаву, де командир полку полковник Всеволод Петрів провів перемовини про зайняття українськими військами Севастополя з двома представниками Чорноморського Українського військового комітету.

Як описував згодом цю зустріч сам Всеволод Петрів, досягти якихось спільних домовленостей з моряками не вдалося через невір-

ну позицію самих флотських представників. Виглядали вони як люди, що *«щойно пережили бойову грізну небезпеку»*, були нервові і грубі. Не вірячи *«своєму контрреволюційному начальству»* і не бажаючи йти на *«катування й загибель»* до Новоросійська, флотські представники запропонували на кораблях флоту поряд з червоними прапорами підняти жовто-блакитні, прийняти на кораблях комісарів Центральної Ради і не допустити німців до Севастополя. У разі наступу німців на фортецю моряки обіцяли боронитися, але відмовилися забезпечити прохід загону гордієнківців до севастопольського порту. Власних твердих державницьких позицій делегати УВК не проявили, плану якихось власних заходів запропонувати не змогли, тому певного плану спільних дій з моряками досягнуто не було.

Під Алуштою гордієнківцям спільно з татарським чамбулом і сотнею колишніх полонених турків довелося витримати артилерійську дуель з крейсером «Алмаз», вогонь якого з моря підтримував спробу контрнаступу більшовицьких військ. Та довелося відступити і червоноармійцям, і крейсеру. Населення Криму, в тому числі кримськотатарське, радо вітало визволителів від більшовиків. В Сімферополі, Джанкої і Бахчисараї одразу ж приступили до формування місцевої влади.

Однак успішний розвиток подій зупинив наказ начальника штабу корпусу Натієва, який вранці 28 квітня 1918 року доставили гордієнківцям німецьким літаком з вимогою виходити з Криму, тому кінний полк Всеволода Петріва вимушений був повернутися до Бахчисараю. Успіхи українського корпусу в Криму не прийшлися до душі німецькому командуванню, яке, разом з значною перевагою в силах, мало власні погляди на Крим і флот. Німецьке командування виходило з того, що право опанувати Кримом мають лише їхні, німецькі війська, бо Крим за Універсалами УНР не входив до складу української держави. Переслідуючи власні інтереси імперії в Криму, командувач німецькими військами в Криму генерал Роберт фон Кош заявив протест українському уряду з вимогою вивести з Криму українські війська. Болбочан, збираючись продовжити наступ на Севастополь, відмовився виконувати німецький ультиматум і ситуація почала набирати конфліктної форми. І коли взаємовідносини між союзниками загострилися настільки, що назрівав збройний конфлікт вже між ними, за наказом воєнного міністра УНР кримська група військ полковника Болбочана вимушена була залишити Крим і перебраться до Мелітополя.

Командувач Чорноморським флотом контр-адмірал М. Саблін, людина суто військова, попросту не зміг розібратися у мінливій політичній ситуації, коли німці вже вели наступ у Криму. Його виступи у

кінці березня і у квітні 1918 року на засіданнях Центрофлоту і сесіях Ради зводилися в основному до тез: необхідно *«выяснить вопрос – кто у нас неприятель. Мы играем... втемную. Много говорят, но позиция может быть занята только по выяснению вопроса о противнике... (19.03.1918 р.)»*, або *«...я не знаю, для чего немцы хотят захватить наш флот. Или для того, чтобы послать его в Средиземное море, пустить его против союзников, или затем, чтобы отдать его Украине, а потому мы должны выяснить желание Севастополя, тогда предомной становится ясная картина и тогда только я могу дать то или иное указание (після 18.04.1918 р.)»* і т.д. То ж як командувач, не

Михайло Саблін

бажаючи приймати власне рішення та брати відповідальність за долю флоту на себе особисто, 20 квітня 1918 року на засідання Центрофлоту він склав повноваження командувача. Того ж дня Центрофлот передав владу виконавчому комітету Ради військових і робітничих депутатів, про що і було повідомлено по флоту пізно ввечері фонограмою № 223: *«Товарищи! 20/IV Севастопольский совет военных и рабочих депутатов взял от Центрофлота власть в свои руки... Все распоряжения будут исходить только от Исполнительного комитета, которые должны исполняться беспрекословно»*.

В Севастополі авторитетна влада перестала існувати взагалі. Тому екіпажі кораблів вже самі почали визначатися. 20 квітня 1918 року, під час засідання Центрофлоту, підняли українські прапори ескадрені міноносці «Беспокойний», «Поспешный» і «Громкий». Та передаючи владу, Центрофлот не збирався з нею прощатися і того ж дня направив радіограму німецькому фельдмаршалу Мекензену, який вів наступ на Крим: *«Так как русский Черноморский флот и Таврическая республика, составляющая часть Российской Федеративной республики, признают Брестский договор, то мы просим Вас остановить движение ваших войск на Крым и указать, куда мы можем послать наших делегатов, дабы путем личных переговоров устранить недоразумения и придти к соглашению»*. Для німецького командування політичні хитрості з проголошенням Таврійської республіки не були новиною, тому німецький фельдмаршал цю телеграму залишив без відповіді – вести переговори з флотом без командувача німецький фельдмаршал не збирався.

Знаходячись у безвиході, голова Центрофлоту Кнорус наступного дня, 21 квітня, вирішив фельдмаршала полякати: *«Не получая ответа*

на вчерашнее радио и считая, что продолжающееся продвижение германских и украинских войск по территории Крыма представляет нарушение Брестского договора и угрожает безопасности флота, флот будет вынужден принять меры для обеспечения своей безопасности». На це радіо у Севастополі відповіді теж не отримали, тому, полишивши погрози, вирішили назустріч німецьким військам направити делегацію Центрофлоту.

А на більшості основних сил флоту вже розвівалися жовто-блакитні прапори, і з позицією екіпажів лінкорів і крейсерів неможливо було вже не рахуватися. Тому 22 квітня 1918 року Центрофлот, рятуючи своє реноме, видав прокламацію, в якій заявлялося, що Чорноморський флот підпорядковується і належить Українській Народній Республіці. Контр-адмірал Михайло Саблін знову погодився взяти командування флотом на себе. Під впливом прокламації Центрофлоту, а також на вимогу особового складу Керченської фортеці та Феодосійського гарнізону М. Саблін змінив свою позицію і того ж дня оголосив наказом по флоту, що *«всі судна, портове майно, які знаходяться в портах Криму та на його узбережжі, є власністю Української Народної Республіки. А тому наказую скрізь, де треба, підняти українські прапори».*

23 квітня при підході українських і німецьких військ до Сімферополя капітан 2 рангу М. Містников віддав наказ береговим військам ЧФ підняти українські прапори по всьому кримському узбережжі і попередив, що *«всякий збройний напад проти УНР, її влади та майна, виступ окремих осіб і організацій вважається розбійним».*

Для улагодження ситуації через кілька днів до Севастополя прибула спеціальна делегація військового відомства для перемовин з керівництвом флоту і його підпорядкуванню уряду Української Народної Республіки. Внаслідок їх перемовин 24 квітня 1918 року у Севастопольській бухті українські прапори підняли ще чотири ескадрені міноносці Мінної дивізії. В той же час наступ німецько-українських військ у Криму продовжувався. Червона армія, як свідчать виступи на II Загальнофлотських зборах, втекла з позицій від першого гарматного пострілу, коли противник був на відстані 10 верст.

У такій обстановці 25 квітня 1918 року Центрофлот знову намагався «виробити рішення про війну і мир», і знову скликав чергові делегатські збори моряків, на які був запрошений і виступив комісар Центральної Ради Данило Сотник. У своєму виступі він заявив *«делегатському собранию флота, ...что по миру, заключенному Украиной с державами Четвертного союза, Крым и Севастополь, а равно и Черноморский флот, отходят к Украине, и предложил флоту поднять*

украинский флаг и признать власть Киевской Рады, выразив надежду, что в этом случае удастся предупредить занятие Севастополя германским гарнизоном». На питання можливого затоплення флоту, він відповів: «...Я считаю лишним отвечать на этот вопрос. Я не буду вас насилловать. Угодно губить себя – губите».

На засіданні Центрофоту були і представники Українського військового комітету та крейсера «Пам'ять Меркурія», присутнім був і голова Української громади Терещенко. Та більшість присутніх не сприйняла пропозицію доручити перемовини з німцями представникам крейсера, багато українців не спонукалась до думки про національний флот України і позабуту морську славу рідного народу, думали не про порятунок і долю України, а про майбутнє єдиної Росії. Так, збільшовизований кубанський малорос т. Козенко у відповідь комісару заявив, що *«...предложение комиссара Украины – это уже последняя пощечина бывшему Черноморскому флоту, ...вы, конечно, откажетесь принять эту пощечину и ответите на нее ударом...»*. Своєрідним, наповнений турботою не так про майбутнє рідного народу, як майбутнє нової Росії, став виступ голови Української громади Севастополя Терещенка, який *«иначе смотрит на положение, чем Комиссар»: «...украинское общество думает, что русская революция в целом погублена, что нужно спасать остатки. Чтобы империалисты Запада не захватили Украины и не разрушили ее армии и флота, нужно передать Севастополь и Черноморский флот Украине. Украинская громада стоит на защите революции, на той точке зрения стоит и Центральная Рада, которая не является контрреволюционной и буржуазной, как говорят, так как состоит из социалистов. Громада не хочет допустить немцев в Севастополь, и тогда мы спасем хоть часть революционной России, иначе эта часть погибнет... во имя интересов всего славянства, во имя будущего всей России, к которой Украина рано или поздно присоединится, не губить Севастополь и флот и тем приносит вред всей революции»*. Подібна позиція свідчила лише про повну відсутність у багатьох делегатів з українськими прізвищами національних державницьких позицій та вкорінене у їх свідомості почуття малоросійства. Тож резолюція цих зборів, як і 21 квітня, лише підтвердила дві діаметрально протилежні позицій і відсутність чіткої позиції самого командувача.

Після палких дебатів 61 голосом проти 13 і 11 тих, що утримались, делегатські збори прийняли резолюцію у більшовицькій редакції: *«Революционный Черноморский флот был авангардом революции им и будет, и знамя революции никогда не спустит, ибо это знамя всех угнетенных и моряки его не продадут»*, а також затвердили постанову

Центрофлоту від 20.04.1918 р.: *«Не дожидаясь возвращения делегации, немедленно приступит к подготовке судов второстепенного значения к выводу их в Новороссийск, если будет к тому техническая возможность, в противном случае, при уходе эскадры из Севастополя привести эти суда в непригодность, суда 1-й линии привести в полную боевую готовность...».*

Та поки у Севастополі мітингували і голосували резолюції, німецькі війська вже зайняли Сімферополь, і це привело до повної паніки серед тамтешніх більшовиків, які за спогадами очевидців, стали просто в паніці «рятувати свої шкури». Таврійська республіка зникла настільки раптово, як і появилася, ніхто з місцевих мешканців її захищати не збирався – в Криму встановлювалася нова влада. Не маючи підтримки в масах, більшовики, «щоби не пропала ця частина Росії», стали провокаційними телеграмами вимагати допомоги у Петрограда. Ситуація знову швидко радикалізувалася. Більшовики розвернути шалену агітацію, твердячи, що Центральна Рада допомагає німцям заволодіти флотом, який вони не могли перемогти під час війни, і стали домагатися негайного переходу флоту до Новоросійська, як того вимагав уряд Леніна. Багато хто з екіпажів піддавався на агітацію і теж волів втікати від німців подальше від Севастополя.

Більшовицький уряд Росії, судячи з його реакції, підпорядкування Чорноморського флоту Україні розцінював як захоплення його ворожою державою. Саме такий висновок навіває московська телеграма від 23 квітня 1918 року з Москви на флот: *«Совнарком предлагает Черноморскому флоту оказать энергичное сопротивление захвату Севастополя, а в случае невозможности удержатъ Севастополь со всеми судами, могущими выйти в море, перейти в Новороссийск, уничтожив все остающиеся в Севастополе суда, имущество и запасы».* Ось таку турботу про робітників і мешканців Севастополя, про флот проявив робітничо-селянський уряд – коли не можливо вивезти з України, все знищити! Дивує, що не повторили наказу знищити місто гарматами головного калібру, як наказували розстріляти непокірну більшовикам Одесу! Та солдати артилерійської берегової батареї № 10 прийняли резолюцію, що у випадку евакуації флоту відкриють по кораблях вогонь, а портові робітники знову відмовилися не лише знищувати майно і запаси, але і навантажувати його на більшовицькі транспорти. Стався конфлікт між робітниками порту і матросами з дредноута «Воля», доходило до бійок і погроз застосувати проти робітників зброю.

Тут слід відзначити, що більшовики після спуску з дредноута Українського прапора міцно взяли його в свої руки. Укомплектувавши

команду дредноута вірними матросами, особливо «старими матросами», що повернулися з червоноармійських загонів, «Воля» зайняла різко агресивну до України позицію. 21 квітня на пленарному засіданні Центрофлоту представник «Волі» заявив, що «Воля» постановила ніякого другого флага, крім червоного, не піднімати, і, якщо суди піднімуть флаг Український, то «Воля» підніме флаг анархистський, так як він вважає, що підняття Українського флага це означає погубити Україну, всю Російську Республіку».

Протидіючи більшовицькій пропаганді, Український військовий комітет організував зустрічі з командами кораблів і роз'яснював, що німці підходять до Криму як союзники внаслідок договору з УНР, а не загарбують її територію. 21 квітня він офіційно звернувся до Центрофлоту з пропозицією підняти Українські прапори на суднах флоту і визнати протекторат над флотом України – німці в такому випадку до Севастополя не ввійдуть, однак пропозиції були відхилені. Особовий склад 2-ї бригади лінкорів, бригада підводних човнів капітана 1 рангу В.Клочковського, транспортної флотилії та бригади крейсерів відмовилися виконувати рішення делегатських зборів по евакуації до Новоросійська. Та в Севастополь почали стікатися втікаючі від німців та козаків Болбочана червоноармійські частини, загопи матросів і артилерійські обози з Криму, які в місті створили ще більшу паніку. «Борці за світову революцію» більше всього боялися появи на навколишніх пагорбах німецьких солдатів.

Штаб німецьких військ в Криму розмістився у Сімферополі. Німецькі війська вже зайняли Бахчисарай і підходили до Севастополя. Пізно ввечері 28 квітня 1918 року для переговорів з німецьким командуванням до Сімферополя була направлена делегація Центрофлоту і Севастопольської Ради, яку очолили начальник підводної бригади капітан 1 рангу В'ячеслав Клочковський, начальник севастопольської фортеці капітан 1 рангу Михайло Остроградський і капітан 1 рангу Чернілівський-Сокол. Командувач німецьких військ в Криму генерал фон Кош відмовився вести переговори з Центрофлотом як з «безвідповідальною організацією» і погоджувався спілкуватися лише з командувачем флоту. Погодившись прийняти письмові пропозиції командування флотом, фон Кош заявив, що припинить наступ на Севастополь лише за умови, що флот повністю визнає владу УНР і підніме українські національні прапори.

Того ж дня німецькі війська підійшли за 10 верст до Севастополя і зайняли позиції на Північній стороні міста. Для контролю за севастопольською гаванню встановили важку артилерійську батарею на горі

біля Братського кладовища. Повернувшись з Сімферополя до Севастополя, флотська делегація вранці 29 квітня 1918 р. проінформувала М. Сабліна про хід переговорів з німецьким командувачем і вимогу генерала фон Коша зустрітися з поновленим у правах командувачем флоту особисто. Однак командувач флоту, замість організації зустрічі з німецьким командувачем, розпорядився зібрати представників кораблів на чергові екстрені збори на лінкорі «Воля».

Делегатські збори, вислухавши учасників переговорів з німецьким командувачем, погодилися на умови німецького генерала і вирішили, не гаючись, підняти українські прапори і підкоритися УНР. Всю повноту влади на флоті збори знову передали від Центрфлоту контр-адміралу М. Сабліну, поновивши його в повних правах командувача. Представники Мінної дивізії, якою, до речі, тривалий час командував сам М. Саблін, і більшість кораблів якої стояли під червоними прапорами, вимагали виходу кораблів до Новоросійська. Делегати лінкора «Воля» пригрозил силою свого головного калібру заставити їх спустити червоні прапори. Ті у відповідь пообіцяли мінну атаку на лінкор, покинули збори і заявили, що приступають до негайної евакуації. Ситуація на флоті знову загострювалася.

Рішення підпорядкуватися українській владі підтримали не лише матроські депутати. Його підтримали командири кораблів, більшість офіцерів і першими серед них були контр-адмірал С. Бурлей, капітани 1 рангу В. Ключковський, М. Остроградський і багато інших. Саме вони радили М. Сабліну покінчити гру в уявну демократію і, як належить, вступити в командування флоту та приступити до наведення порядку і організації служби.

По завершенні зборів М. Саблін вже не вагався. Врешті-решт, спираючись на потужні проукраїнські настрої серед переважної більшості моряків-чорноморців і, маючи метою врятувати флот від анархії та подальшого руйнування, він прийняв виважене рішення про перехід Чорноморського флоту на службу Українській Народній Республіці.

29 квітня 1918 року о третій годині дня на флагманському лінкорі «Юрій Победоносець», який являвся штабним кораблем флоту і стояв на мертвих якорях недалеко від Графської пристані, підняли сигнал Михайла Сабліна вже як командувача: *«Вступив у командування Українським Чорноморським флотом»*.

Рівно через годину, о 16.00, з наказу командувача флотом контр-адмірала М. Сабліна штабний лінкор «Георгій Победоносець» підняв сигнал *«Флоту підняти український прапор!»*. І на більшості кораблів, як в старі спокійні часи, на флоті вишикувалися екіпажі і під звуки сурм

і дудок по команді «Стати до борту! На прапор і гюйс – струнко!» на гафелі і флагштоки злетіли українські прапори! В цей чудовий сонячний день, пригадував учасник тих подій лейтенант Святослав Шрамченко, великі жовто-блакитні полотнища замайоріли над кораблями і гладдю севастопольських бухт. Під вечір зі штабу флоту до Києва була направлена радіограма: *«Браття Київської Центральної Ради! Сьогодні числа Севастопольська фортеця і флот, що знаходиться в Севастополі, підняли український прапор. Контр-адмірал Саблін»*. Подібного змісту телеграму з флагмана направили і в штаб німецьких військ. Таким чином, український національний прапор замайорів на кораблях, у військових частинах і над фортецями на просторах від устя Дунаю до Керчі у всіх портах українського чорноморського узбережжя і проголосив відродження українського національного військового флоту, флоту Української Народної Республіки!

Ця історична, знакова подія, за висновками кандидата історичних наук капітана 1 рангу Андрія Лубенця, створила юридично легітимний і незаперечний політичний прецедент, що ліг наріжним каменем в основу українського військово-морського будівництва доби Української революції, яке негайно було поновлено після відродження української незалежності у 1991 році.

Здавалося, що флот вирішив своє майбутнє остаточно, і в Севастополі запанує мир і спокій. Біля приміщення Української ради Севастополя, яке знаходилося на Нахімовській вулиці, вже вишикувалися черги севастопольців, які бажали записатися в українське громадянство. Українська рада звернулася до мешканців міста з відозвою: *«Громадяни й громадянки Севастополя! Від Вашої поведінки і ставлення до поточного моменту буде залежати доля Севастополя на багато років вперед. Чорноморський український флот і фортеця підняли український прапор і цим сказали своє вагоме слово про свою долю. Черга за вами, громадяни! Зараз не час детально висвітлювати становище. Більшість громадян знайомі з ним. Ми закликаємо всіх громадян Севастополя виразити в даний момент свою волю, як це вже зробили флот і фортеця.*

Усім громадянам Української Народної Республіки без огляду на класи, партії, статі, вік і національність пропонується наступне:

- 1. Прикрасити свої будинки національним жовто-голубим прапором.*
- 2. Бажано було б, аби прикрасили свій одяг якимось українським національним значком.*
- 3. Усіх громадян Севастополя, що не належать до громадян Української Народної Республіки, просимо надати свою моральну підтримку»*. Під вечір М. Саблін отримав розпорядження від

німецького командувача підняти о 8 годині наступного дня українські прапори і у Керченській фортеці, де він ще не був піднятий.

Однак з заходом сонця почала заковуватися за горизонт і впевненість самого командувача у раніше прийнятому ним рішенні – перемогло «сполохане малоросійство». Все розпочалося з любимі ним Мінної дивізії. Команди дев'яти есмінців цього з'єднання червоних прапорів не спустили і розпочали завантаження майна і припасів самостійно. Кораблям, що стояли під українськими прапорами, ескадрений міноносець «Керчь» передав сигнал «Позор и продажа флоту».

Вечері до контр-адмірала Михайла Сабліна прибула делегація з кількох матросів збільшовизованих міноносців і членів Військово-революційного комітету на чолі з його головою Юрієм Гавеном. Большевики умовляли командувача відмовитися від командування українським флотом і вивести кораблі до Новоросійська. Як згодом згадували в еміграції сучасники тих подій, спершу заперечуючи більшовикам, а затим розплакавшись на грудях у Гавена, командувач... запевнив його, що він не вважає себе справжнім командувачем українського флоту, що душею з ними, і віддав наказ підняти українські прапори лише для того, щоб виграти у німців час і не заперечує проти виходу флоту до Новоросійська. Доводи комісара УНР Данила Сотника, що теж у той час знаходився у командувача, до уваги вже не бралися.

Наслідком такої позиції командувача флоту стала його наступна радіограма-розпорядження по флоту: *«Желающие уходит должны покинуть бухту до 12 часов ночи. После 12 выход будет закрыт и минирован»*. Подальші бесіди з більшовиками привели до того, що М. Саблін погодився особисто очолити перехід до Новоросійська під «нейтральним» Андріївським прапором і віддав наказ *«приготовится к походу в 22 часа»*. Наказ адмірала, який ще з часу бойових дій флоту під час Світової війни користувався довірою на флоті, збентежив команди кораблів, там не знали, що трапилося у відношеннях з німецькими військами, і почали екстрено готувати кораблі до виходу в море.

Близько 12 години ночі 29 квітня 1918 року вихід з севастопольської бухти розпочали кораблі Мінної дивізії, кілька підводних човнів і транспортів, переповненими червоноармійцями, які ними рятувалися від німецького полону після невдалої спроби утримати Одесу, Миколаїв і Крим. Останніми, вже під ранок 30.04.1918 року, Севастополь покинули лінкори «Свободная Россия» і «Воля». Всього до Новоросійська вишло з Криму два лінкори, 14 есмінців, десять бронекатерів, гідрокрейсер, яхта і 4 транспорті. Одними з перших, втікаючи від відповідальності за содіяне в Севастополі і на флоті, на кораблі погрузилися головні

севастопольські більшовики Гавен, Пожаров, Спіро, Басов, Роменец, Алексакіс, Шерстньов і капітан 2 рангу Богданов. Незабаром в Новоросійську опинилася і Ніна Островська. Втікаючи до Новоросійська, більшовики намагалися вивести за собою і всю бригаду підводних човнів, та самі підводники не дозволили їм цього зробити.

Німецькі війська, знаходячись на Північній стороні, виявили серед ночі вихід кораблів з севастопольської бухти, освітили рейд ракетами і відкрили вогонь з польових гармат. Ряд кораблів отримали пошкодження і мали поранених, есмінець «Гневный» був підбитий німецьким снарядом і викинувся на берег. У головній базі під українськими прапорами залишилися 4 крейсери, 7 старих лінкорів, колишніх броненосців, 12 ескадрених міноносців, дивізія з 14 підводних човнів, 5 плавбаз, 3 допоміжні крейсери, транспортна флотилія і 2 авіабригади.

Деякі з вцілілих після репресій офіцерів флоту, які відмовилися від служби на флоті УНР і перебування у Севастополі в умовах його захоплення німцями, довірилися більшовицькій пропаганді і вийшли з Сабліним і Гавеном до Новоросійська. Та з ними більшовики поступили по-більшовицьки: матеріали розслідування злочинів більшовиків створеної генералом Денікіним Особливої слідчої комісії задокументували, що ці офіцери на переході до Новоросійська були викинуті з кораблів за борт в море.

Коли німецький генерал Роберт фон Кош довідався про факт виходу кораблів, наказав військам захопити Севастополь. Напередодні, не маючи впевненості в виконанні флотом виставлених ним йому вимог, він радіограмою запросив командувача німецько-турецьким флотом адмірала Рабейра-Пашвіца вислати до Севастополя ударну групу кораблів з крейсером «Гебен».

Відмова більшої частини флоту виконати наказ Сабліна про перехід до Новоросійська стала головним результатом роботи Українського військового комітету та Української громади Севастополя по пробудженню національної самосвідомості українських моряків, проявом їхньої національної гідності, а день 29 квітня на довгі роки у нашій діаспорі був проголошений святом Українського Чорного моря і Державного флоту України.

У непростій ситуації зради командувача флоту і втечі частини флоту до Новоросійська та надзвичайної політизації команд кораблів, командування залишками флоту, який залишився у Севастополі, тимчасово взяв на себе начальник Севастопольської фортеці капітан 1 рангу Михайло Остроградський-Апостол і опівночі направив для переговорів з командувачем німецьких військ генералом Робертом фон Кошем

В'ячеслава Клочковського. Одночасно М. Остроградський доповів у військове міністерство УНР про прийняття ним командування українським флотом і про те, що кораблі, які не підняли українських прапорів, контр-адмірал М. Саблін разом з більшовиками на борту вивів до Новоросійська.

Переговори з німецьким командуванням були важкими. Німецький генерал розцінив вихід частини кораблів до російського порту як грубе порушення флотом умов Брестського договору, дії командувача ЧФ оцінив як втечу від обов'язків і зраду, а ситуацію на флоті і у Севастополі визнав неуправляемою командуванням та місцевою владою, тому й умови були змінені. Севастополь буде окупований, заявив фон Кош, Чорноморський флот оголошується тимчасово полоненим і роззброюється, його особовий склад розформовується і, після переформування, буде переданий у розпорядження штабу Українського флоту. Флот до кінця війни буде знаходитися у бездіяльності під наглядом німецького командування і лише затим буде повністю переданий Українській державі. Лише за таких умов всім морякам буде забута їхня боротьба проти німецьких військ і Української Держави, буде гарантована недоторканість їхньої особи та дозволено, хто побажає, повернутися на батьківщину. В іншому разі, у випадку непослуху вимогам німецького командування, фон Кош пообіцяв до винних застосувати закони воєнного часу.

Того ж дня, 29 квітня 1918 року, коли Чорноморський флот перейшов під юрисдикцію УНР у Києві при сприянні німецького командування відбувся гетьманський переворот, було повалено Центральну Раду УНР і проголошено Українську Державу на чолі з Гетьманом Павлом Скоропадським.

У зв'язку з переворотом в Києві, який по часі збігся з втечею кораблів ЧФ від німецьких військ з Севастополя до Новоросійська, багато дослідників, спираючись на спогади сучасників, у першу чергу Святослава Шрамченка, вважають зміну влади в Україні головною причиною виходу кораблів з Севастополя і флотської трагедії, що розігралася згодом у Новоросійську, та привела не лише до повної втрати Україною флоту, а й контролю над всім чорноморським узбережжям. Мовляв, М. Саблін не дочекався відповіді з Києва, якому в той час було не до проблеми флоту, був примушений ситуацією йти до Новоросійська. Та більш глибокий аналіз подій в Севастополі 28 і 29 квітня 1918 року показує, що зміна влади в Києві до виходу кораблів з Севастополя відношення не має зовсім.

По-перше, у М. Сабліна як командувача флотом у взаємовідносинах з німцями була повна ясність: кораблі піднімають українські прапори, визнають українську владу і німці до Севастополя не входять, флот не чіпають. В той час, коли М. Саблін приймав рішення і вів кораблі до Новоросійська, про гетьманський переворот йому відомо не було і, відповідно, він втік до Новоросійська від німців, а не від Гетьмана України.

По-друге, умови Брестського договору УНР з німцями і РРФСР, а також урядова позиція УНР стосовно Чорноморського флоту йому були відомі з урядових роз'яснень від 19 квітня і ніяких інших розпоряджень з Києва у цьому питанні йому більше було не потрібно. Центральна українська влада додатково направила до командувача флотом ще й свого комісара Данила Сотника із спеціальними інструкціями, тож у цьому питанні потреби в якихось окремих вказівках у командувача не було зовсім. Врешті, М. Саблін і не потребував, і не вимагав вказівок. Коли він ставив Київ до відома, що вступив у командування українським флотом, який за його ж наказом підняв українські прапори, йому як військова, так і політична ситуації були зрозумілими.

Про організацію хоч якогось реального опору німецьким військам зі сторони флоту не йшлося зовсім. Про практичну організацію опору німцям не говорилося ні в одній з численних резолюцій засідань Центрофлоту, Севастопольського Совета та загальнофлотських зборів. Попри патетичну демагогію «про захист Криму» питання стояло одне: йти до Новоросійська чи не йти?

То ж що стало причиною такої ганебної і тайної втечі кораблів з Севастополя? У першу чергу, позиція самого командувача, відсутність у нього бодай якогось національного патріотизму. Так, Михайло Саблін народився в Севастополі, володів українською мовою і по своєму любив свою землю. Але він, вихований у великоросійському дусі, бачив місце України лише у складі демократичної Росії, яку обстоював, був малоросом у душі і в своїх поступках. Недарма поміж собою офіцери звали цього бойового в часи війни офіцера «мазницею». Він був мужнім і відважним у відкритому бою з визначеним ворогом, але абсолютно не розбирався у політичних комбінаціях. Тож у час, котрий вимагав духовної мужності, прояви відданості своєму народу і політичної принциповості, контр-адмірал Саблін просто морально зламався і перейшов, як це не раз бувало в нашій історії, на сторону ворогів волі і свободи свого народу. Командувачем українського флоту він так і не став, однак надав більшовикам можливість організувати Україні флотську проблему як з німцями, так і з Росією, та позбавити свою Батьківщину надійного за-

хисту з приморських напрямків. Саблін до самого підходу німецьких військ відмовлявся підпорядкуватися Міністерству морських справ Центральної Ради. Якщо б він так вчинив, то зняв би зовсім флотську проблему, а німців поставив би перед доконаним фактом наявності організованого флоту, морської сили України. В таких умовах командувач німецьких військ в Криму генерал Роберт фон Кош не зміг би ставити умови флоту в Севастополі. Але так не сталося.

Врешті, 29 квітня 1918 року завершився революційний етап військово-морського будівництва УНР і наступив новий період будівництва флоту Української Держави в умовах «тимчасового» його захоплення союзними німцями.

Німецька політика стосовно Криму і флоту

Німеччина визнала незалежність і підписала Брестський мир з УНР насамперед під тиском воєнних обставин – надіючись уникнути поразки у Світовій війні їй вкрай необхідно було позбутися Східного фронту та забезпечити себе і особливо союзу Австрію продовольством. У самій Німеччині під час війни зовнішню політику творив не стільки її політичний центр на чолі з урядом, як Вище військо-

***Олександр
Жуковський***

кове командування з маршалом Гінденбургом. У той же час, коли з Берліна постійно твердили Києву, що ми вам допомагаємо забезпечити вашу безпеку, військова Оберкоманда встановлювала в Україні режим, який рівнявся окупації, рушійною силою якого був багнет. Німецький майор С. фон Фельзен у статті «Україна і ми. Ретроспективний погляд на окупацію» і не приховував, що німецькі вояки своє перебування на українській землі сприймали як окупацію. Тож командування німецьких військ в Україні не відчувало себе її тимчасовими гостями і союзниками, а споглядало

на неї як на окупаційний терен, коли накази німецьких генералів попри рішення українського уряду підлягали безумовному виконанню.

Німецька політика стосовно Криму повністю відповідала вимогам, виставленими німецьким командуванням генералові П. Скоропадському на нараді у резиденції начальника Штабу німецьких

військ в Україні генерала В.Гренера 24 квітня 1918 р. А вони були наступні: 1. «В часи перебування австро-угорського і німецького війська на Україні ніяка українська армія не може формуватися. Може тримати війнятково лише поліцейські відділи за порозумінням з обома командуваннями. 2. Для всіх злочинців супроти союзних військ установлюються німецькі і австро-угорські польові суди... 3. З усіх державних установ мають бути усунені неблагонадійні елементи. Всі земельні та інші надзвичайні комітети мають бути розпущені й замінені нормальними державними або земельними органами. 4. Якщо на Україні нема військових, судових законів, то вони мають бути замінені відповідними законами Центральних

Альфред фон Мумм

держав. 5. Всі розпорядження, що гальмують торгівлю харчовими і сирими продуктами, мають бути скасовані на користь Австро-Угорщини та Німеччини. Особливо має бути допущена вільна торгівля під сильним контролем союзників і українського уряду, а всі заборони вивозу й залізничний контроль мають бути скасовані. Має бути встановлений один спільний контроль на кордоні. 6. Аграрне питання має бути розв'язане через відновлення приватної власності й виплату за розділену між ними землю».

З цих позицій, не зважаючи на договір про надання УНР військової допомоги у боротьбі з агресією більшовицької Росії, німецьке командування повело власну політику і демонструвало неприховані наміри стосовно Криму і Чорноморського флоту. Коли німецькі війська за спиною запорожців підійшли до Криму, німецький посол в Україні барон Альфред фон Мумм у листі до Центральної Ради відразу поставив питання Чорноморського флоту. Справа з листом німецького посла слухалася на засіданні Ради Народних Міністрів УНР 19 квітня 1918 року. За підсумками обговорення Рада міністрів доручила голові уряду і міністру закордонних справ відповісти барону Мумму, що законом УНР Чорноморський флот оголошений флотом української держави і уряд України просить допомоги у німецьких військ звільнити кораблі від злочинних більшовицьких елементів, які їх захопили, і привести до послуху Українського уряду. Окремо наголошувалося, що Український флот проти німецьких військ не виступає, а ті кораблі, що знаходилися під командою злочинних елементів і виступають проти *«германських військових сил, вважаються морським призом»*. На цьому засіданні бу-

ло вирішено попередити телеграмою командування Чорноморського флоту, що флот не повинен «боротися з германськими військовими силами» і довести урядову позицію до командування флоту. Наступного дня, 20 квітня 1918 року, голова уряду УНР Всеволод Голубович надіслав на ім'я барона фон Мумма урядову заяву: *«Весь Чорноморський флот належить Українській Народній Республіці. Правда, деякі його частини перебувають поки що в руках банд, проти яких за допомогою ваших славних вояків ми ведемо боротьбу і надіємося скоро довести її до кінця. Виходячи з цього штабтпункта, я прошу Вас, Пане После, не змушуйте себе до надмірних заходів у боротьбі з бандами, які безсовісно захопили наші судна. Я прошу далі повідомити відповідні Ваші власті, що всі без виїмку кораблі Чорноморського флоту належать Українській Народній Республіці, не вважаючи на вчинки банд, які їх захопили, а через те ні в якому випадку не мають бути трактовані як приз».*

Зробивши заяву стосовно свого права на Чорноморський флот, Центральна Рада, однак, не заявила про таке ж право на території і порти, в яких цей флот базується. А флот без берегової інфраструктури, як відомо, існувати не може.

**Генерал
Роберт фон Кош**

З приближенням німецьких військ до Криму між німецьким і українським командуванням не могло не постати питання контролю над півостровом та флотом. За умовами союзного договору Крим мали окупувати сили німецького контингенту, і німці для наступу на Крим зосередили біля Катеринослава кілька своїх дивізій. Однак військовий міністр УНР полковник О. Жуковський не міг допустити втрати контролю української влади над півостровом і флотом, тому 10 квітня 1918 року для походу в Крим наказав сформувати Кримську армійську групу під командуванням полковника Петра Болбочана. 18 квітня війська Болбочана успішно прорвали лінію оборони «Червоної армії Кримської соціалістичної республіки» під Мелітополем, взяли Мелітополь і відтиснули більшовиків за Сиваш. Далі простягалася дорога до Криму, перегороджена укріпленням Сивашем.

Командувач німецької групи військ генерал Роберт фон Кош, підійшовши до Криму, попередив Болбочана: «Сиваш по своїй природі неприступний, і його навіть з малими силами можна обороняти без кінця... А Ваш наступ більшовики легко зметуть одним гарматним вогнем. Для збереження своїх сил і уникнення лишніх жертв у людях Ви повин-

ні залишити свій намір». Як пригадував офіцер його групи Борис Монкевич, «Болбочан рішив йти по лінії найбільшого спротиву» і стрімко увірвався в Крим залізницею, звідки шлях простягався до Севастополя. Однак Крим остався поза договором, і це у подальшому дало підстави німецькому командуванню вести власну політику стосовно Криму, в основу якої була поставлена теза, що Крим має самовизначитися після завершення Світової війни. Брестський договір визначав, що Чорноморський флот (і це визнавалося урядом РРФСР) мав до завершення війни перебувати нейтральним, без права виходу в море, однак договір не визначав, яка країна мала його утримувати. Недовершеність цього дипломатичного акту давала право відразу претендувати на Крим Україні, Росії, самому Криму і... німцям.

У військовому відомстві УНР, однак, з цього приводу мали окрему думку: в інтерв'ю турецькій газеті «Османський Ллойд» пред-

Мацей Сулькевич

ставник морського відомства УНР віце-адмірал Олександр Хоменко заявив, що Крим належить до української держави. Таким чином виразно позначилася відсутність єдності в українському уряді по кримському питанні. Після завершення переговорів з Четверним союзом у Бресті в.о. Морського міністра полковник Олександр Жуківський звернувся з відозвою до моряків-чорноморців: *«Війна скінчилася, настав час приступити до будування життя на демократичних началах..., і ліквідувати той розлад і безладдя, які принесла держава... під більшовицькими прапорами. ...Народне міністерство морських справ закликає до громадянського по-*

чуття всіх чорноморців..., пропонуємо повернутися на свої місця і приступити до роботи на користь рідного краю...».

Німеччина, ступивши на територію Криму, повністю використала в своїх інтересах політичні і дипломатичні промахи українського уряду, політичний безлад на півострові і повела відносно Криму власну політику. Якщо 25 березня 1918 року міністр закордонних справ імператорського німецького уряду Буже повідомляв в Москву, що відносить Крим до України, то вже 29 березня 1918 року німецький уряд, керуючись III Універсалом Центральної Ради та Брестським договором, змінив свою позицію і повідомляв Москву, що не відносить Крим до території України і надасть йому «право на самовизначення». І таке «право» півострову надав. Опанувавши кримським півостровом, німецьке ко-

мандування, по суті, пішло шляхом більшовиків і проголосило в Криму краєвий кримський уряд, залежний лише від них. Увійшовши до Криму, німці, як і напередодні більшовики, прагненнями мешканців кримського півострова не переймалися. То ж, прибираючи Крим до рук, вони розпустили установлені напередодні місцеві органи влади.

Непослух командування Чорноморського флоту уряду УНР дав підстави німецькому командуванню у своїх відношеннях з Україною змусити українське військо вийти з Криму, вважати Чорноморський флот не українським, наступати на Севастополь самостійно і оголосити весь бунтівний флот своїм «військовим призом», тобто захопленим під час військової операції. Німцям для забезпечення своєї армії потрібний був послухний Крим, а Чорноморським флотом малося на меті зміцнити німецьку військово-морську могутність в Чорноморсько - Середземноморському регіоні та використати його транспортні засоби для організації морського забезпечення свого Східного фронту. І вони таки намагалися влітку 1918 року в обмін на повернення кораблів Україні провести «демонстраційний» похід Українського флоту в Середземне море під командуванням адмірала А. Покровського. Гетьман Скоропадський від такої акції відмовився, бо розумів, що в такому випадку говорити про нейтральний статус України у війні вже би не доводилося. Цей похід у Європі розцінили б не інакше як виступ України союзником Німеччини у її протистоянні з Антантою.

Виходячи з такої позиції Гетьмана німецьке командування повело власну політику стосовно Криму, пов'язуючи її не лише з флотом, а й з німецькою колонією в Криму. 7 червня 1918 року у Сімферополі при підтримці німецьких військ відкрився з'їзд німців - колоністів, який висловив німецькому командуванню «подяку» за захоплення Криму і запропонував розповсюдити німецьку владу на весь півострів.

Крім німецької, використали німці і кримськотатарську ситуацію. Напередодні німецького з'їзду, 19 травня, відбувся Курултай кримськотатарського народу, який проголосив себе кримським парламентом і обрав прем'єр-міністром Джофара Сайдамета. Однак самовизначення кримськотатарського народу не входило в німецькі плани, тому не знайшло підтримки у командування німецьких військ в Криму. Німецьке командування намагалось ситуацію в Криму повернути собі на користь і проголосило кримським прем'єром колишнього командира 1-го мусульманського корпусу російської армії, литовського татарина генерал-лейтенанта Мацея Сулькевича, який 25 червня 1918 року розповсюдив в Криму оголошення про встановлення на півострові нової кримської влади, яка не підлягала юрисдикції Української держави:

«Объявляю во всеобщее сведение, что с согласия Германского командования я принял на себя управление Крымом и формирование правительства с целью довести страну до Краевого Парламента». Обов'язки прем'єр-міністра, а так же міністрів внутрішніх і воєнних справ Сулькевич поклав на себе. Став таким собі кримським самодержцем. Проголошений кримський прем'єр негайно заявив про незалежність Криму і... про підпорядкування йому Чорноморського флоту.

Проголосивши без погодження з Києвом свою самостійність, кримський уряд, розраховуючи на німецьку підтримку, намагався використовувати Україну як свого дармового економічного донора, як це було в імператорські часи. Та Гетьман проявив характер, від офіційної зустрічі з Сулькевичем відмовився і не визнав його самостійним керівником півострова. З цього приводу Сулькевич жалівся в інтерв'ю ялтинській газеті: *«Мое правительство не было ни за Украину, ни против нее, а стремилось лишь к установлению добрососедских отношений... После того, как я сообщил в Киев о моем новом назначении, я неожиданно получил от украинского правительства телеграмму, адресованную мне как «губерниальному старосте» на украинском языке. Я ответил, что я не «староста», а глава правительства самостоятельного края, и что я прошу установить сношения между нами на общественном языке — на русском. Этот мой поступок объявили в Киеве «разрывом дипломатических отношений». Мы, то есть крымское правительство, послало своего уполномоченного в Киев для установления экономического соглашения, но оно там натолкнулось на абсолютно закрытые двери».*

Тут німці у випадку з «незалежним Кримом» і Україною зіграли подвійну гру: позбавляючи Гетьмана впливу на ситуацію в Криму, повністю розв'язували собі руки не лише у флотському питанні, а й в загальному протистоянні з Антантою. Проголошуючи «порядок і спокій» краю, німці відразу позакривали у Криму не лише більшовицькі, а й усі українські національні організації. За повідомленням голови Феодосійської української Ради Луки Бакуна «німці ставилися дуже вороже до українських організацій. Відношення було таке ж..., як і червоних москалів до білих». І лише після наполегливих зусиль уряду Гетьмана покращення їх відношення до українців Криму наступило заледве на кінець літа 1918 року.

Як союзники України, німці офіційно захопити флот не могли. Але контр-адмірал М. Саблін, пішовши на поводу більшовиків, не остеріг флот від порушення нейтралітету у діях, подарував німцям чудову нагоду поповнити у Севастополі з українських кораблів власний флот і

цим зміцнити свої військово-морські потуги у протистоянні з Антантою. Маючи Туреччину за ненадійного союзника, німці боялися прориву у Чорне море флоту Антанти і висадки його десанту на українському узбережжі. То ж, увійшовши до Севастополя, вони за рахунок Чорноморського флоту одразу почали зміцнювати власний флот у Чорному морі. У відношенні до Чорноморського флоту командувач німецькими військами в Криму за основу взаємовідносин з українським військовим відомством взяв діючий «Тимчасовий закон про флот», який з Чорноморського флоту мало що оставляв для флоту України. Німці вимоги цього закону виконали: хоч і з обмовками, згодом передали Україні два кораблі (крейсер і лінкор) та не перечили створенню в Одесі «флотилії» - бригади тральщиків, що теж було в їх інтересах. За спогадами Д. Донцова, німці повели політику відносно Українського флоту в тому розумінні, що потужний флот Українській Державі взагалі-то й не потрібний – їй знадобиться лише «флот берегової оборони».

Опанувавши військовим флотом, німецьке командування так поступити з торговим флотом у Севастополі не могло, хоча і призначило в Севастопольський порт свою адміністрацію. Після зміни влади у Севастополі об'єднані збори Союзу моряків 12 травня 1918 року відмінили постанову про націоналізацію порту, яка була здійснена в період існування більшовицької влади у місті. Далі Союз моряків виставив німецькому командуванню свої умови організації праці. Відповідно до трудової угоди, укладеною професійним Союзом моряків Севастопольського торгового порту з німецькою адміністрацією 16 травня 1918 року, в Севастопольському порту вводився 8-годинний робочий день для моряків і 7-годинний для службовців управління, безплатне медичне забезпечення і обов'язкове страхування всіх робітників і службовців за рахунок порту. Німці погодилися на вимогу Союзу моряків виходити в море для обслуговування виключно торгових операцій лише в комерційних цілях і тільки під Українським прапором, на погашення боргів по зарплаті та організували оплату праці робітникам – двічі в місяць, службовцям – щомісячно. Для забезпечення дисципліни в порту, в портових майстернях, в усіх цехах, майстернях та в установах порту трудові колективи з поміж себе обирали відповідних старост.

Звичайно, після тривалого безладу Севастопольський порт не мав змоги розпочати активну професійну діяльність і організувати морські перевезки самотужки. У зв'язку з таким станом, йому на допомогу прийшло Морське міністерство України, яке виділило йому відповідні кошти на заробітну платню працівникам порту, забезпечило установи мебеллю та устаткуванням, а в червні місяці об'єднало Севастопольський

порт з Одеським у єдину морську транспортну структуру. Шлях до відновлення морських торгових шляхів України, хоч і під німецьким контролем, був відкритий.

Формування Державного флоту Української Держави у Севастополі в умовах інтернування Чорноморського флоту німецькими військами (травень-грудень 1918 року)

9 лютого 1918 року у білоруському Бресті між Українською Народною Республікою і Центральними державами (Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною і Болгарією) був укладений мирний договір. Уклавши військовий союз, тепер вже союзні українські і німецько-австрійські війська повели наступ на більшовиків. 1 березня 1918 року, після запеклого бою під Ірпенем, Запорозький корпус Петра Болбочана, підтриманий німцями, увійшов до Києва. *«З величезним ентузіазмом зустрічало їх населення Києва. Люди плакали, дивлячись на запорожців, ...бо за три тижні окупації української столиці большевики справили в ньому криваву різанину, якої місто не бачило з часів Андрія Боголюбського...»*. 13 березня 1918 року українсько-австрійські війська звільнили Одесу, 17 березня – Миколаїв, а 21 березня – Херсон.

1 травня 1918 року під музику оркестрів у Севастополь увійшли і стали на постій 1-й і 9-й німецькі егерські батальйони 53-го Вестфальського полку полковника Меллентіна. Безперечно, що зустріч німецьких військ у Севастополі була оговорена зарані, бо німецькі війська у центрі Севастополя зустріли «військовим парадом», яким керував комендант фортеці Севастополь полковник Карпов. З командуванням німецьких військ та німецьким агентом (військовим аташе) з питань флоту контр-адміралом Альбертом Гопманом зустрілися капітан 1 рангу Михайло Остроградський, який обійняв командування флоту, комісар УНР Данило Сотник, Міський голова Севастополя Сергій Ніконов, керівники Українського військового комітету і Української громади Нестреляй і Терещенко, депутати міської Думи та представники інших національних організацій. Офіційна зустріч української і німецької сторін відбулася у палаці командувача флоту, а святковий концерт у театрі «Ренесанс».

Ввечері того ж дня разом з німецьким командуванням у Севастополі було організовано «масові гуляння» на Приморському бульварі, які присвячувалися звільненню міста від більшовицької окупації. Гра-

ла музика німецьких і флотських оркестрів, мешканці, які чи не вперше за останні місяці року вийшли на вулиці без страху за своє життя, придивлялися до вчорашніх ворогів, які тепер демонстрували себе не вчорашніми запеклими супротивниками, а союзниками, визволителями і друзями. Місто прикрасилося жовто-блакитними прапорами, на бульварі цвіли весняні квіти, піднімалися бокали вина з надією на нове життя.

З приходом німецьких військ цивільна влада у місті перейшла до міської управи, яка поновила свої повноваження, позаяк Совет розбігся, більшість його депутатів втекли до Новоросійська. Міським головою до часу відходу німецьких військ з Севастополя був Сергій Ніконов, лікар за професією, обраний міським головою ще у липні 1917 року і відсторонений від посади більшовиками у грудні того ж року.

**Михайло
Остроградський**

Німецькі війська севастопольці зустріли як визволителів від кровавого більшовицького терору, який панував містом з грудня місяця. Найперше німецьке командування розпорядилося зібрати і по-християнськи поховати останки більшовицьких жертв, для чого була сформована група водолазів. Про стан Севастополя після втечі більшовиків і перші заходи німецьких військ у місті маємо спогади підполковника

ка 6-го Морського полку, Георгіївського кавалера Миколи Кришевського, якому вдалося уникнути більшовицької розправи і у «Варфоломіївські дні» перебратися з Севастополя до Керчі. Повернувшись у перші дні травня до Севастополя, він занотував побачене. «...Между прочим, немцы попытались ввести на железной дороге те же порядки, что и в Германии, и когда я получил билет, то не вышел, как обыкновенно, на платформу, а попал в огромную толпу, тесно сжатую коридором, и ожидавшую момента открытия двери. У дверей стоял кондуктор, ожидая, что, как и в Германии, каждый предъявит билет для контроля и чинно направится занимать место. В помощь ему, имея в виду, что это Россия, а не Германия, дали двух солдат.

...Тщётно немцы уверяли, что «нельзя во время движения оставаться на площадке», тщётно доказывали, что лестницы и крыши не места для пассажиров — вагоны были заняты крепко, и удивлённым немцам пришлось капитулировать, тем более что сделанная ими проволочная изгородь кругом станции была сразу же разнесена до основания и бесплатных пассажиров было, пожалуй, больше, нежели

платных. Так печально кончилось стремление немцев насадить у нас свои порядки, и вскоре они везде махнули на это рукой, оставив в каждом поезде половину состава для себя и предоставив бесконечному числу пассажиров помещаться как и где хотят, забивать площадки и лестницы, падать и разбиваться. Везде на станциях характерные немецкие каски, везде дежурные с ружьями, местами — пулеметы. В дороге разговоры только про немцев, удивление их порядку, дисциплине, вежливости и привычке расплачиваться.

В Севастополе те же пушки, угрожающе направленные вдоль улиц пулеметы на балконах, офицеры и солдаты без конца, аккуратные подводы, наглухо закрытые брезентом, марширующие взводы и ряды, конные и пешие патрули и полное отсутствие той наглой матросской толпы, что в декабре так резко бросалась в глаза.

Последние минуты большевистского Севастополя — его агония продолжалась недолго. Немцы, распрощавшись в Симферополе с украинцами, которые по своему «вильному» духу к ним совсем не подошли, быстро покатались к Севастополю, встречая ничтожное сопротивление матросов, невзирая на кричащие красные плакаты, где указывалось, что скорее все матросы лягут до единого, нежели немцы будут в Севастополе. Паника, которая поднялась среди красного Севастополя, не поддается описанию, и все эти декабрьские и февральские убийцы, грабители крымских городов, палачи, убившие тысячи безвинных людей, как стадо баранов лезли с награбленным добром в транспорты, наполняя их свыше меры. ...Слишком страшна была мысль остаться в Севастополе, когда на дне Южной бухты еще качались трупы замученных офицеров, слишком ясна была уверенность, что виновным пощады не будет. Однако перед отъездом матросы хотели посчитаться — «хлопнуть дверью» и думали последней резней покончить с офицерами, остающимися в Севастополе. Это стало известно немцам, и они, стремясь не допустить резни, послали конную батарею с небольшим прикрытием, на рысях, через Бельбек на Северную сторону.

Паника — было бы слабым определением того, что случилось с «красой и гордостью революции»: давя друг друга, без всякого строя бросились суда к выходу, хотя снаряды германцев без вреда отскакивали от брони. Матросы забыли, что у них есть могучая артиллерия, нескольких выстрелов которой было бы достаточно, чтобы уничтожить кучку храбрецов с их пушками...

Среди ушедших было много офицеров, горячих патриотов, которым было невыносимо сдать любимые корабли немцам. Они поверили матросам, поверили в их патриотизм и решили грудью отстаивать род-

ной Андреевский флаг, под которым вышли из Севастополя... Но это единение было недолго. Уже в пути матросы бросили в море несколько офицеров, а в Новороссийске разыгралась трагедия, кончившаяся гибелью лучших кораблей флота...

В момент моего приезда на «Георгии», где раньше был штаб адмирала Колчака, развевался германский морской флаг, медленно колыхаясь на флагштоке... На других кораблях еще развевались «жовто-блакитные» украинские флаги. Какая радость была в Севастополе — поймет каждый при мысли, что за короткое время в этом небольшом городе было вырезано около 1000 офицеров, когда жизнь в Севастополе была не жизнь, а лишь покорное ожидание издевательств, мучений и позорной смерти...

Я застал Севастополь в слезах. Все родственники замученных офицеров собрались во Владимирском соборе, где служили общую панихиду — первую после убийств. Что это была за картина безысходного человеческого горя, что делалось в соборе, где рыдали даже священники, где слезы перемешивались с истерикой, воплями, жалобами — почти безумие горя, которое тронуло даже холодные тевтонские сердца!.. А водолазы доставали тела, уже разложившиеся и объеденные крабами, и каким-то чутьем многие узнавали своих близких... По улицам тянулись похоронные процессии, появилась масса дам в трауре, и радость освобождения вновь всколыхнула острые воспоминания недавнего горя и потерь, которые уже притуплялись временем...».

*Фельдмаршал
Ейхгорн*

М. Кришевський особисто спостерігав як німецькі війська входили до міста Керчь: «Батальон за батальоном, полк за полком, артиллерия, пулеметы, обозы - все в дивном порядке, все вычещенное, сияющее и новое-как будто только из магазина игрушек... Все они шли, как на парад, и не верилось, что эти люди, лошади, пулеметы, пушки и обозы сняты с самых тяжелых участков французского фронта, после четырехлетней упорной, жестокой войны...

Первого мая в Керчь вошла баварская (или ганноверская, хорошо не помню) дивизия. ...Настала пора германской оккупации. Войска быстро разошлись по заранее выработанному плану и разводились по квартирам с такой же уверенностью - как в собственные казармы. Местами, вдоль улиц, поставили орудия, местами - из окон торчали пулеметы. По улицам днем и ночью появились патрули, и жители сразу убедились и

уверились, що о виступленнях нечего и думать. На бульваре, где гуляла масса солдат и офицеров, стал играть оркестр, и вообще жизнь приняла мирный характер...».

3 травня 1918 року в Севастополі було оголошено наказ генерала Роберта фон Коша про призначення комендантом Севастополя генерала Ашауера, командувача головної армійської групи, яка вела наступ на Крим та на Севастополь. Одним з перших своїх наказів Ашауер «в умовах воєнного часу» під загрозою смерті виставив вимогу мешканцям Севастополя негайно здати наявну у них зброю. Слідом за сухопутними військами, 3 травня, до севастопольської бухти увійшли і стали на бочки німецький лінкор «Гебен» з німецькими есмінцями і турецький крейсер «Гемідіє», захід яких вийшло спостерігати чимало моряків і севастопольців. Особливо приглядалися до «Гебена», який ще зовсім недавно являвся острахом для Чорноморського флоту і протягом війни не раз обстрілював чорноморське узбережжя і Севастополь.

Через кілька днів з Стамбула до Севастополя прибули транспорти з 4 тисячами німецьких матросів на борту. Німці з першого дня почувалися господарями ситуації і швидко, без будь-

Альберт Гонман

якого спротиву, опанувавши містом і флотом. Коли стихли труби оркестрів на першій українсько-німецькій нараді німецькі генерали заявили, що Чорноморський флот, порушивши у Севастополі умови Брестського мирного договору, оголошується їх «призом», анексується ними без застережень і повністю, а кораблі і укріплення беруться під німецьку охорону, на них піднімаються німецькі військово-морські прапори. Особливий склад ЧФ німецьке командування запропонувало заарештувати і направити у спеціальні інтернаційні табори, звідки демобілізувати. Було заявлено, що на порушників їх вимог очікує кара по законах воєнного часу. Під німецький контроль підпали 7 лінкорів, 3 крейсери, 12 есмінців, 15 підводних човнів, 5 плавбаз, 3 допоміжних крейсери, торгові, учбові судна, мінні загороджувачі, Повітряна дивізія - 67 справних літаків. Остроградського запевнили, що кораблі з часом, після приведення їх екіпажів «до послуху», будуть передаватися штабу українського флоту у відповідності до закону УНР про флот при умові їх комплектації українськими залогами, прийнятими на службу по найму. Така постановка питання викликала протест Михайла Остроградського, який

справедливо вважав, що кораблі, які у Севастопольських бухтах вже стояли під українськими прапорами, вибороти це право у важкій боротьбі з більшовиками, що за діючим законом УНР вони є українськими, умов Брестського договору не порушували і інтернуванню, тобто захопленню їх німцями, не підлягають. Однак німецьке командування на те не зважило і 3 травня 1918 року оголосило всі кораблі тимчасово полоненими, а 4 травня фактично інтернувало всі без виключення кораблі, судна і берегові укріплення, підняли на них німецькі прапори, виставили в порту і біля бойових кораблів свої караули, опломбували порохові погреби та оголосили екіпажі розформованими і демобілізованими.

Попри протести Остроградського, німецький військово-морський прапор був піднятий і на штабному лінкорі Українського флоту «Георгій Победоносець», на якому Михайло Остроградський ще 30 квітня 1918 р. розмістив свій штаб. Німецькі генерали проти розміщення українського штабу на лінкорі не перечили, проте розмістили на ньому ще й свою радіостанцію.

**Павло
Скоропадський**

У червні 1918 року німці пішли на уступки і на штабному лінкорі «Георгій Победоносець» перестали піднімати свій військово-морський прапор. Однак до чорноморських моряків німецьке командування довіри не мало зовсім і спершу намірилося всіх матросів і офіцерів флоту заарештувати і направити у спеціальні табори для інтернованих. Та на заваді виконання цього плану стали комісар українського уряду Д. Сотник і капітан 1 рангу М. Остроградський, які з такими діями «союзників» не погодилися і не дозволили їм цього зробити. Взявши моряків на поруки, вони прийняли рішення їх самостійно демобілізувати, чим, по суті, оголили флот не лише від збільшовизованих, а й від відданих українській справі флотських кадрів. Через кілька днів, у середині травня, шість ешелонів з демобілізованими моряками було відправлено з Севастополя на Батьківщину. Разом їхали патріоти України, прихильники Центральної Ради, монархісти і більшовики.

При стоянці і заправці паровозів у Маріуполі частина пробільшовицьки і анархістськи налаштованих моряків розпочала у місті провадити звичні для Севастополя мітинги. Їх розгнuzдана поведінка і анархістська агітація стали причиною того, що за наказом штабу дивізії 2-й Запорізький полк військ УНР ешелони арештував і запроторив моряків

до місцевої в'язниці. Коли про це стало відомо у Кримській групі військ УНР, виручати моряків до Маріуполя негайно прибув полковник Всеволод Петрів, за клопотами якого через три дні всіх моряків з в'язниці відпустили і відправили по домівках. Однак більшість з них вийшла на волю зневіреною і озлобленою на український уряд і військо, і, таким чином, для подальшої боротьби за флот їх було втрачено остаточно.

Захоплення німцями всіх кораблів під українським прапором у Севастополі викликало напругу не лише між українським і німецьким командуванням у Криму, а й між урядами України і Німеччини. Спершу рішуче спротивився силовому спуску українських прапорів з кораблів флоту і підняттю на них німецьких, а так же і виставленню біля них німецьких караулів представник Гетьмана в Криму і тимчасовий командувач флотом України Михайло Остроградський-Апостол. На знак протесту він відмовився нанести візит німецькому генералу Р. фон Кошу до Сімферополя, хоча цього вимагали не лише німецький генерал, а і морське відомство УНР.

Конфлікт посилювався, бо М. Остроградський, вважаючи себе господарем у фортеці і на флоті, бойкотував і навіть відміняв накази німецького коменданта в Севастополі. Дії і позиція М.Остроградського викликали конфлікт між німецьким і українським командуванням. Провідавши про ситуацію у Севастополі, в знак своєї незгоди з діями німецьких військ відмовився послати свого військово-морського аташе до Берліна і Гетьман, хоча з Німеччини військово-морський аташе контр-адмірал Альберт Гопман прибув до України вчасно. Прибувши до Севастополя, цей німецький адмірал став вважати себе мало не командувачем інтернованого німцями Чорноморського флоту. Піднявши на кораблях флоту свої прапори та розмістивши на багатьох з

Микола Максимов

них свої екіпажі і десантні війська, німецьке командування фактично впливу українських адміралів на них намагалося не допускати. Примиритися з підлеглим становищем у відношеннях з союзними військами Михайло Остроградський не побажав. Його положення у відношеннях з німецьким командуванням погіршував й той факт, що на той час він ще не мав відповідних повноважень від Гетьмана Української Держави, проте німецьке командування його як командувача флоту Української Держави визнавало. Вгледівши, що від конфлікту з Остроградським користі для німців мало, німецькі генерали поволі пішли на уступки

українцям. Оці, інтерновані німцями кораблі Чорноморського флоту, які законом УНР були проголошені українськими, утримувалися коштом України, а господарями їх фактично стали німці, серед частини сучасних істориків отримали назву «німецько-український флот» у Севастополі.

Оцей «німецько-український флот», який таким по суті спершу і не являвся, став головною причиною конфліктів між німецькими і українськими адміралами до самої осені 1918 року. Врешті, слід відзначити, що створення такої ситуації у Севастополі спершу не планували ні німецька, ні українська сторона. Вона виникла внаслідок втечі частини флоту до Новоросійська і порушення ними умов Брестського договору: не будь втечі з Севастополя, не було б і підстав для існування подібної ситуації в Севастополі. Врешті, за попередньою домовленістю між урядами України і Німеччини, справу з поверненням захоплених німцями кораблів ЧФ мав вирішувати призовий суд - «призова» німецько-українська технічна комісія, яку очолив німецький контр-адмірал А. Гопман. З української сторони групу офіцерів мав очолювати контр-адмірал М. Остроградський. Однак створення призової комісії німці відтягували, і вона так і не була створена. Німецькі генерали і фельдмаршали радили українцям замість боездатного морського створювати «флот берегової оборони». Виходило, німцям у Чорному морі потужний флот був необхідний, а Україні – потреби в ньому не було!

Крім українських кораблів під німецькими прапорами, у Севастопольській гавані з травня 1918 року знаходилися і кораблі суто німецького флоту, з німецькими екіпажами, під німецькими військово-морськими прапорами і з німецькими бортовими номерами. Ряд інтернованих кораблів у Севастополі, у першу чергу есмінці, німецьке командування включило до власного флоту. Українські есмінці на німецькій службі позначалися буквою «R» (рейдери) і відповідним номером, підводні човни мали маркування «UR» (підводний корабель), сторожові кораблі – букву «F» (сторожове судно). Включивши інтерновані кораблі до німецького флоту, німці запропонували їхнім екіпажам тимчасову службу у складі німецького флоту за контрактом, і багато хто погоджувався. Серед таких був і представник України в Українсько-німецькій міжнародній навігаційно-технічній комісії капітан 1 рангу Карл Лівен, який командував німецьким рейдером R-11 (колишній есмінець «Звонкий»).

Для доведення до уряду Української Держави ситуації, що склалася у Севастополі і на флоті внаслідок інтернування його німцями, Михайло Остроградський направив до Києва флотську делегацію у

складі начальника штабу флоту капітана 1 рангу Олексія Ніщенкова, капітана 1 рангу Павла Келлера і флаг-капітана оперативної частини флоту капітана 2 рангу Миколу Протасова. Делегація мала довести до уряду ситуацію на флоті і вияснити плани уряду та військового міністерства України стосовно його використання і подальшу долю особового складу. Після відповідних зустрічей і нарад у Морському міністерстві, Рада Міністрів Української Держави заслухала моряків при розгляді питання «О положении Черноморского флота» на засіданні від 24 травня 1918 року.

Це засідання свідчить, що Гетьманський уряд не залишився безучасним до судьби флоту і військових моряків, як і до наміру німецького командування використовувати флот у власних цілях. Як свідчить «Особый журнал Совета министров» Рада міністрів відзначила, що *«По недостатку своих людей германское командование для восстановления сообщения по Черному морю и обеспечения себе базы весьма заинтересовано в использовании личных и материальных средств Севастопольского порта»*. Далі, після доповідей флотської делегації і товариша Воєнного міністра капітана 1 рангу М.Максимова Рада міністрів прийшла до висновку: *«1. Известный период времени Черноморский флот в его полном составе носил Украинский флаг. 2. Некоторые колебания во флоте при определении линии его поведения в отношении национализации флота объясняются особо тяжелыми условиями, в которые ставилось командование флотом при разрушенном большевистскими требованиями дисциплине и стремлении, прежде всего сохранить флот и его единство. 3. Отдельные мелкие случаи столкновений с германскими частями, как, например, обстрел в Одессе германских аэропланов, не имеют характера незакономерных действий, так как полёт иноземных аппаратов над нейтральной даже зоной – воспрещен. 4. Выход судов из Севастополя ночью, без огней и не под Украинским флагом, объясняется опасением нападения подводных лодок и невозможностью идти в Новороссийск под Украинским флагом. 5. Попытка установить связь с Севастополя с Новороссийском делалась, но не удалась, почему о положении там судов, ушедших из Севастополя, пока ничего неизвестно. 6. Суда эти по их личному составу и запасам небоеспособны, но имеют возможность взорваться в случае опасений их захвата. 7. О намерении уйти из Севастополя германское правительство было предупреждено с объяснением, что иначе нельзя ручаться за сохранность флота»*.

«Особливий Журнал» засідань свідчить, що Рада міністрів з пояснень моряків не змогла повністю вияснити ситуацію в Севастополі. Урядовці у своїх виступах відзначали *«некоторую неопределённость и*

неполноту полученных объяснений, главным образом в вопросе о том, почему адмирал Саблин не нашел способов заблаговременно вступить в связь с Киевом и получить отсюда необходимые указания...». Члени українського уряду висловили одностайну думку про необхідність збереження всього флоту за Україною як за правопріємницею колишньої Російської імперії незалежно від того, як вирішиться подальша доля Криму і Севастополя, а так же зберегти досвідчені флотські кадри, підготовка яких в Україні на той час була відсутня. На підставі отриманої інформації з Севастополя та обміном думками членів уряду Рада міністрів прийняла відповідну постанову: «1. *Черноморский флот в полном его составе должен быть признан украинским.* 2. *Поручить министрам военному и иностранных дел по их соглашению с германским командованием в Киеве командировать в срочном порядке особо уполномоченное лицо в Новороссийск с предложением командующему находящимися там военными судами выйти из Новороссийска в Севастополь как части Украинского флота при условии получения от германского командования гарантий, что вернувшиеся в Севастополь суда не будут признаны военной добычей.* 3. *При переговорах по этому вопросу с германским командованием обратить внимание последнего, что весь флот известный период времени носил Украинский флаг, что активного сопротивления германским войскам при их вступлении в Севастополь не оказывал, что уход части флота в Новороссийск объясняется отсутствием связи его командного состава с Киевом и неполучением ответа делегации его, отправленной германскому командованию, и что за отдельные выступления большевистских банд командный состав флота не может быть признан ответственным.* 4. *Поручить капитану [2 ранга] Максимову: а) доложить о принятых Советом министров решениях по настоящему вопросу Гетьману и б) предоставить на одобрение Совета проект сметы расходов на учреждение резерва морских офицеров и чиновников различных специальностей по военноморскому ведомству, а также на содержание кадров необходимых квалифицированных рабочих».* Так сталося, що у той же день, коли український уряд розглядав питання порятунку Чорноморського флоту, голова Раднаркому РРФСР В.І. Ленін на доповіді Вищій військовій раді про становище на ЧФ наклав резолюцію: «флот негайно потопити» і надіслав відповідну таємну телеграму-вимогу до Новоросійська. В Київ і німецькому командуванню в Україні з Москви повідомили, що наказали флоту негайно повернутися до Севастополя...

Слід зазначити, що Гетьман Української Держави Павло Скоропадський, на відміну від керівників Центральної Ради, хоч і за його ж

особистим визнанням «боявся адміралів», проте добре розумів значення флоту у зміцненні держави в причорноморському регіоні, більш послідовно і професійно відносився до вирішення флотського питання і військової справи взагалі. Він не бачив майбутнього України без Криму, як і Криму без України. Тому пріоритетними в діяльності уряду Гетьмана виглядають його зусилля вирішити питання Криму і проблем, пов'язаних з колишнім Чорноморським флотом та створення національного флоту. Тому наполягав перед німецьким урядом і командуванням німецьких військ в Україні на швидкому і беззастережному поверненню інтернованого флоту України.

Найперше Гетьман у травні 1918 року реорганізував Військове міністерство, взявши за зразок російський приклад. Морське відомство, як і в останні місяці УНР, ще залишалося у складі Військового міністерства і лише у жовтні 1918 року було виокремлено у окреме. У загальному вигляді морське відомство складалося з Генерального морського штабу, Головного штабу, Головної господарської управи, Головного відділу кораблебудування, Головної медично-санітарної управи, Головної військово-судочинної управи, Особливого відділу військово-морської освіти і канцелярії міністерства. Військовим і морським міністром був призначений колишній царський генерал Олександр Рогоза, фактичним керівником морського відомства з 5 травня 1918 р. був капітан 2 рангу Микола Максимов, який, за спогадами Скоропадського, *«був щиро вірний своїй праці та прикладав всіх зусиль, щоб як-небудь зібрати залишки того колосального майна, яке ще так недавно представляв собою наш Чорноморський флот»*.

На відміну від своїх попередників, Гетьман організацію національного флоту довірив офіцерам - фахівцям колишнього російського флоту, які мали військовий досвід, проте, як показав час, далеко не всі вони мали віру в Українську Державу. На різні відповідальні посади морського відомства були призначені і в різний час працювали: адмірал Андрій Покровський, віце-адмірالی Олександр Хоменко, Володимир Шрамченко, Дмитро Ненюков, контр-адмірالی Михайло Остроградський-Апостол, Юрій Свірський, Олександр Гадд, Олександр Кликов, П. Патон-де-Верайон, Сергій Євдокимов, Микола Черніловський-Сокол, В'ячеслав Ключковський, Семен Фабрицький, Микола Протасов, Михайло Білинський, Михайло Римський-Корсаков, Сергій Ворожейкін, генерал-майор флоту Мстислав Єрмаков, генерал-хорунжі флоту Вадим Богомолець, Володимир Савченко-Більський, Олександр Степанов, капітани 1 рангу Микола Злобін, Павло Келлер, Олексій Ніщенков, Семен Овод, Озеров, Лев Постріганєв, Микола Протасов, Андрій Пчельніков,

М. Єфремов, Дмитрієв, полковники Ястржемський, Іларіон Ісаєвич, Володислав Дашкевич-Горбацький, військовий інженер Олександр Коваленко та інші офіцери. Загалом на службу до українського флоту була зарахована значна кількість офіцерського складу флоту колишньої Російської імперії, більшість з яких присяги Гетьману і Українській Державі не складала і були прийняті на службу за контрактом.

Вже на початку травня 1918 року морське відомство отримало розпорядження Гетьмана відпрацювати нормативні документи по організаційній структурі флоту, бойової і повсякденної діяльності, системи забезпечення, однострою, символіки флоту тощо. Розпочалася велика робота з підготовки ґрунтового закону про флот, який, як передбачалося, мав стати основою морської політики держави.

Для вироблення єдиної організації і структури флоту Української Держави 10 травня 1918 року наказом Гетьмана була створена спеціальна комісія з реформування флоту під керівництвом адмірала Андрія Покровського. До неї увійшли досвідчені моряки віце-адмірал О. Хоменко, контр-адмірала Д. Ненюков, О. Кликов, П. Патон-де-Верайон та капітан 2 рангу М. Максимов. Першого червня комісія представила Гетьману організаційну структуру і розрахунки кошторису українського флоту. Затверджені Гетьманом, вони стали основою будівництва національного флоту України. Для контролю за ситуацією в Криму, організації флотського життя та військово-морського будівництва у Севастополі було створене Українське військово-морське представництво в Криму, обов'язки якого було покладено на штаб Михайла Остроградського. 21 травня 1918 року був оголошений наказ в. о. Морського міністра: «По наказу Ясновельможного Пана Гетьмана Всієї України капітан 1 ранги Михайло Остроградський призначається офіційним представником Морського міністерства Української Держави до м. Севастополя для зв'язку з германським командуванням на Кримі по питаннях, котрі торкаються: воєнних кораблів, транспортів і пароплавів, що базуються у Севастополі, їх особового складу, севастопольського портового правління, а також по всіх воєнно-морських питаннях по Кримі». Того ж дня Михайлові Остроградському було присвоєно військове звання «контр-адмірал». Начальником штабу українського флоту в Севастополі був призначениц контр-адмірал Сергій Бурлей.

Рішення українського уряду по Чорноморському флоту були не деклараціями і заявами. 10 липня 1918 року Рада міністрів Української Держави затвердила постанову про відпуск в розпорядження Морського міністра 1 мільйона карбованців. На потреби Севастопольського порту виділялося: 300 тис. карбованців - на утримання офіцерів, 200 тис. крб.

– на утримання портової адміністрації, 100 тис. крб. - на утримання госпіталів, 200 тис. крб. - на портові роботи і т. д.

Гетьман, розуміючи складність флотського питання, його відмінність від загального військового і вплив на ситуацію в Україні в цілому, таки бачив морське відомство окремим від Військового міністерства, тому на початку травня місяця доручив підшукати відповідного кандидата на посаду Морського міністра. До сих пір існують дві версії вирішення цього питання. Перша з них доводить, що Гетьман запропонував цю посаду віце-адміралу Колчаку, який пропозицію Гетьмана відхилив. Однак на той час Колчак був вже далеко від Києва і є досить сумнівним наявністю хоч якогось зв'язку з ним. Друга версія, яка підтверджується публікаціями в білоемігрантській еміграції, Гетьману було запропоновано кандидатом на посаду Морського міністра контр-адмірала Олександра Немітца, колишнього командувача Чорноморського флоту, який сам добровільно намагався підпорядкувати його Центральній Раді ще у листопаді 1917 року. У травні 1918 року він проживав у Одесі і погодився очолити морське відомство Української Держави.

Найперше кандидатуру Немітца міг запропонувати Остроградський чи Покровський, тим більше, що сам Покровський підтверджує, що особисто пропонував Гетьману в Морські міністри досвідченого адмірала, який мешкав «в одному з південних міст» України. Немітца з Покровським пов'язували не лише спільна бойова діяльність в роки Світової війни, а й загальне бачення розвитку ситуації на флоті. Гетьман вже було погодився з пропозицією, і вже був йому представлений на підпис відповідний указ, але проросійське флотське оточення не бажало бачити на чолі морського відомства проукраїнськи налаштованого авторитетного на флоті, досвідченого і бойового адмірала, який міг досить швидко використати з чорноморського узбережжя антиукраїнський дух.

А далі розпочинаються намагання проросійських сил, що оповили Гетьмана, не дати йому можливості опертися в морських питаннях на національно-патріотичні кадри. Офіцери, які у кінці року зраджуть Україну, розв'язали авантюрні кар'єристські ігри навколо кандидатів на посаду Морського міністра Української Держави. Показовою є вдала агентурна акція цілого ряду російських морських офіцерів, які знайшли «затишок» в Генеральному морському штабі, не допустити призначення на цю посаду саме Олександра Немітца. Замовними публікаціями у газеті «Голось Кієва» вони звинуватили Немітца у кар'єризмі та «заграванні з матросами» у 1917 році, а його намагання підпорядкуватися Центральній Раді і проголосити флот УНР було виставлене «совершенною беспринципностью». Публікації отримали розголос і протести се-

ред цвівших рясним цвітом як російських так і соціалістичних та патріотичних організацій столиці України. Призначення Немітца прибирало викривлене громадсько-політичне звучання, яке і стало причиною відмови Гетьмана від кандидатури Немітца. У підсумку йому, як би противнику Гетьмана, було запропоновано покинути межі України.

Цю агентурну антиукраїнську акцію вже відверто розкрили їх учасники в еміграції в 1930-х роках на сторінках емігрантського «Морського журналу»: «В период гетмановщины, когда создалось украинское морское министерство, Немитцу удалось втереться в доверие гетмана, и он был выдвинут как главный кандидат на пост морского министра. Однако, несмотря на его шаги в сторону морских офицеров, те, зная прошлое поведение адмирала, решили не допустить этого назначения и к. 2 р. Лукин написал в газете «Голос Киева» статью, разоблачающую прошлую деятельность кандидата в морские министры. Статья произвела шум. Немитцу было предложено опровергнуть сообщенное, что ему и удалось сделать, собрав несколько подписей. Но тогда в свою очередь к. 2 р. Лукин собрал 20 подписей морских офицеров, подтверждающих правильность своих сведений. В результате всего этого гетман разорвал приготовленный было указ о назначении и Немитцу предложено было покинуть пределы Украины». Подібні події розвивалися і навколо постаті представника Гетьмана у Криму і тимчасовим командувачем флоту у Севастополі Михайла Остроградського, що теж незабаром вимусило його подати у відставку і покинути Севастополь.

Не вбачаючи кандидата у Морські міністри, Гетьман не став спішитися з виокремленням Морського міністерства в окреме відомство. Залишивши об'єднаними обов'язки Морського з Військовим міністром, Гетьман товаришем, тобто заступником Військового міністра з морських питань, з 5 травня 1918 року призначив начальника Генерального Морського штабу капітан 2 рангу Миколу Максимова, не без допомоги якого не відбулося призначення Немітца. Цього й добивалася «опозиція» Немітца. Максимов Гетьману сподобався і увійшов у його довіру. Тому Гетьман незабаром розпорядився Максимову здати справи начальника Генерального Морського штабу капітану 1 рангу Миколі Протасову, і з 27 травня 1918 року виконувати обов'язки виключно товариша військового міністра, фактичного керівника військово-морського міністерства, зосередившись, за словами Гетьмана, на головному питанні – «добитися повної передачі флоту» німцями. Третього червня 1918 року Миколі Максимову було присвоєно військове звання «капітан 1 рангу».

В той же час в Севастополі, у зв'язку з раніше оголошеною демобілізацією особового складу Чорноморського флоту, Михайло Остро-

градський розпочав зараховувати бажуючих офіцерів, унтер-офіцерів і матросів ЧФ до резерву Українського флоту, розписуючи їх по кораблях з 27 травня 1918 року. Всіх зареєстрованих резервістів ставили на матеріально-фінансове забезпечення Морського міністерства Української Держави. 30 травня 1918 року законом було затверджено текст присяги («обіцянки») військовослужбовців армії і флоту Української Держави, а також закон про відповідальність і про воєнну підсудність перед законом, затверджені Гетьманом того ж дня. Текст присяги був наступного змісту: *«Обіцяю й присягаю Всемогущим Богом і святим Євангелієм, що буду служити, не жаліючи свого життя, вірно і щиро аж до останньої краплі крові Українській Державі і Ясновельможному Гетьманові, верховному вождєві Української Армії й Флоту. Я буду ставити в усіх випадках якнайбільший опір ворогам Української Держави, буду пильнувати всіх інтересів Української Держави й свято берегти доручену мені службову таємницю і слухатись без заперечень усіх наказів для потреби служби й Держави, совісно виконувати всі мої обов'язки й нічого задля власної користі не робити такого, що перечило б моїй службі й присязі. Я ніколи не покину своєї частини й свого Прапора і в усіх випадках буду поводитися, як личить чесному, вірному, совісному, хороброму й свідомому (офіцерові, або воякові). Хай мені в цім Бог допоможе, а на закінчення цілую св. Письмо і Хрест мого Спасителя. Амінь.»*

У морському відомстві під керівництвом М. Максимова робоча група відпрацьовує і законодавчо впроваджує «Положення про Раду морського міністра», «Штати корпусу морської охорони узбережжя», «Положення про корпус старшин військово-морського санітарного відомства», «Штати лоцмейстерських дистанцій», «Положення про казенні підприємства військового відомства» та ряд інших регламентуючих флотське життя і службу документів. У першу чергу реформувалися Генеральний і Головний Морські штаби, зачатки яких були закладені Морським відомством УНР в наказі від 13 березня 1918 року «Внутрішній розпорядок Морського міністерства». Цей «Розпорядок» відзначається особливою плутаниною в організації штабної роботи, відділи і департаменти були розкидані по всьому міністерстві і практично працювали не на флот, а самі на себе, тому вимагали негайного реформування. У висліді проведених реформ Генеральний Морський штаб було відділено від Військового міністерства і на нього поклалися наступні завдання: 1. Розробка проектів розвитку флоту і оперативно-стратегічних планів його застосування. 2. Суднобудівництво і організація ремонту кораблів, забезпечення стратегічними запасами і комплектування

флоту особовим складом. 3. Організація бойової підготовки і регламенту флотської служби. 4. Міжнародні відносини з флотами інших держав. 5. Розвідка. 6. Видання спеціалізованого журналу «Морський журнал». Для виконання цих завдань у Генеральному Морському штабі були створені відділи: оперативний, організаційно-тактичний, закордонний, загальний і редакція «Морського журналу». Начальниками Генерального Морського штабу були:

- капітан 1 рангу Микола Максимов – до 27.05.1918 р., з тим же званням (заступник) Військового міністра і Морський міністр (24.10 – 14.11.1918 р.); після 14.11. і до 29.12.1918 р. – товариш Морського міністра і начальник Генерального Морського штабу;
- капітан 1 рангу Микола Протасов – до 10.11.1918 р.;
- капітан 1 рангу Лев Постріганєв – до 1.10. 1919 р.;
- контр-адмірал Михайло Білінський – до 20.03.1920 р.

Як і Генеральний Морський штаб, Головний Морський штаб («Голмор») бере свій початок ще з Секретаріату морських справ кінця 1917 року. З часом у Морському міністерстві він набирає відповідної організаційної форми. Після реформування «Голмор» підпорядковувався начальнику Генерального Морського штабу і структурно складався з двох Головних управлінь, начальники яких одночасно являлися заступниками начальника Головного Морського штабу.

Перед «Голмором» стояли завдання організації повсякденного життя особового складу національного флоту, стройова (муштрова) підготовка і організація комендантської служби, кадрова робота, пропагандистська і патріотична робота, підготовка законодавчих актів з військово-морської служби і мобілізаційних проектів, забезпечення морської піхоти та організація навчального процесу і діяльності військово-морських навчальних закладів. До першого Головного управління по справах особового складу входили офіцерський (старшинський) і матросський відділ, пенсійний відділ, загальний відділ, стройовий і відділ морської піхоти. До другого Головного управління військово-морськими навчальними інституціями організаційно входили відділи навчальний, загальний і військово-морських шкіл.

Начальниками Головного Морського штабу були:

- капітан 1 рангу Семен Овод – до 31.05.1918 р.;
- капітан 1 рангу Юрій Свірський – до 15.09.1918 р., з 10.10. до 14.11.1918 р. – заступник морського міністра з отриманням військового звання «контр-адмірал», згодом призначений військово-морським аташе до Німеччини. Після поразки УНР став першим командувачем польського флоту, віце-адміралом;

- капітан 1 рангу Андрій Пчельніков – до 20.11.1918 р.,
- капітан 2 рангу Михайло Єфремов – до 31.12.1918 р.;
- капітан 1 рангу Андрій Пчельніков – до 03.01.1919 р.;
- генерал-хорунжий Олександр Степанов – до 26.04.1919;
- капітан 1 рангу Андрій Пчельніков – до 01.01.1920 р.

Після більшовицького погрому морському відомству прийшлося відновлювати флот у надзвичайно складних військово-політичних, економічних і юридичних обставинах. Відміна Гетьманом Тимчасового закону про флот, прийнятого Центральною Радою, нічого у відносинах з німцями не змінила, тому Гетьман постійно наполягав на беззаперечному поверненні ними Українській Державі всіх без винятку кораблів і берегових укріплень Чорноморського флоту. Німці ж намагалися якнайкраще використати ситуацію у власних цілях.

Врешті, після приходу німецьких військ життя в Севастополі почало поступово входити в спокійне русло, політичні акції вщухли. Відновилася робота порту і судових майстерень, в чому німці були особливо зацікавленими. Та головною завадою для Михайла Остроградського в організації українського флоту стало бажання німецького командування одноосібно розпоряджатися кораблями і майном флоту. Протягом першого тижня перебування у Севастополі німці укомплектували своїми екіпажами декілька захоплених кораблів, в основному есмінець та транспортів, і використовували їх для вивозу у своїх потребах флотського майна. 13 травня 1918 року без відома М. Остроградського німці одноосібно передали Туреччині крейсер «Прут», колишній турецький крейсер «Меджіє», який затонув на мінному полі під Одесою 24 червня 1915 року і після ремонту був включений до складу Чорноморського флоту. Взявши в свої руки управління містом, німецьке командування не зуміло одноосібно налагодити роботу порту і судноремонтних майстерень, наклало арешт на роботу банків. Почалися затримки заробітної плати, у зв'язку з чим робітники порту 23 травня 1918 року оголосили страйк, який підтримали робітники судноремонтних майстерень. Остроградський вирішення цих питань залишив німцям, вони ж у відповідь заборонили друкувати в пресі розпорядження Остроградського. Подібні заходи викликали гострі конфлікти між штабами українського і німецького флотів.

Окрім Михайла Остроградського, німецьке командування розпочало переговори і з Головним командиром портів Чорного і Азовського морів адміралом Андрієм Покровським. Було домовлено спершу вирішити справи з суднами, мобілізованими на війну у цивільних пароплавств. 8 травня 1918 року була створена Міжнародна навігаційно-

технічна комісія (НАТЕКО) під головуванням німецького контр-адмірала А. Гопмана. За пропозицією адмірала А. Покровського, взамін непокірного Остроградського-Апостола від Української держави до неї увійшов капітан 1 рангу князь Карл Лівен. Слід відзначити, що робота цієї комісії була непростою. На флот у різних власників було мобілізовано майже 200 суден і всіх їх треба було роззброїти і передати власникам у первісному виді.

20 травня на вимогу А.Покровського комісія повернула під український прапор перші три великі судна: «Микола І», «Петро Великий» і «Олександр І» і передала їх довоєнному власнику Російському товариству пароплавства і торгівлі (РОПіТ). У другій половині 1918 року комісія повернула власникам всі портові і лоцманські судна, які спершу використовувалися німцями, та близько 40 торговельних суден. До осені 1918 року українському торговельному флоту було повернуто і 6 великих пароплавів тоннажем 9155 тон. Протягом літа 1918 року комісія вирішила питання з реквізованими іноземними пароплавами. Було повернуто власникам 19 німецьких, болгарських, румунських і турецьких

пароплавів, затриманих і реквізованих як морські призи під час війни. За Бухарестським мирним договором Румунії повернули три гідрокрейсери: «Імператор Кароль», «Дакія» і «Принцеса Марія».

Хоч влада Остроградського у Севастополі була обмеженою, та він зумів таки добитися повернення до складу Українського флоту штабного лінкора «Георгій Победоносець», на якому перебував його штаб, та крейсера «Кагул» - колишній «Очаков», - який стали використовувати в якості плавучої аварійно-рятувальної бази. З цих кораблів розпочалося відродження Українського Державного флоту у Севастополі, хоча

**В'ячеслав
Клочовський**

У формі ВМС Польщі

німці й виставили умову, що при потребі зможуть їх використовувати у німецькому флоті. Спроба повернути захоплені німцями 9 есмінців лише привела до чергового конфлікту з ними. Не бажаючи повертати кораблі, німці завжди опиралися на недосконале українське законодавство про флот.

Штаб Українського флоту у Севастополі відновив рятувальні роботи по підйому з дна севастопольської бухти корпусу затонувшого 21 жовтня 1916 року під час Світової війни лінкора «Імператриця Марія», з яким довгий час не знали як поступити. Німці не вважали за можливе

підняти перевернутий лінкор. 23 травня 1918 року рятувальна партія під керівництвом морського інженера з штабу Українського флоту Сіденснера та команда крейсера «Кагул» завершила надзвичайно складну у інженерному відношенні рятувальну операцію і підняла з dna бухти корпус лінкора «Імператриця Марія». «Марійку», як її називали між собою матроси, українські моряки бажали капітально відремонтувати та ввести до бойового складу флоту. Німці ж, не зважаючи на те, що операцію з підйому здійснили українці, вирішили лінкор залишити за собою, і лише згодом, за наполяганням Морського міністерства, попри пропозиції перетворити його в зерновий склад чи транспорт, було визнано за Українською Державою. 8 серпня 1918 року корпус «Імператриці Марії» українськими рятувальниками було заведено у Севастопольський сухий док і на цій рятувальна операція українських рятувальників з крейсера «Кагул» була завершена остаточно. Цей день, 8 серпня 1918 року, міг би по праву стати Днем професійного свята особового складу Пошуково-рятувальної служби сучасних ВМС ЗС України.

Німецьке командування високо оцінило дії крейсера «Кагул» як рятувального судна і вирішило привласнити його, включити до свого флоту і відвести до Стамбула. Врешті, цей план перевести «Кагул» до Стамбула не вдався через бунт німецьких матросів. Але плани його подальшої експлуатації у німців осталися. Остаточно зірвала їх навігаційна аварія крейсера. Восени 1918 року при буксируванні у нього розсунувся гребний вал і морська вода потрапила у топки котлів. Засолені котельні установки вимагали серйозного ремонту, часу на такий вже не було і крейсер без ходу німці до свого флоту не включили. З того часу і до приходу Антанти до Севастополя «Кагул» ніс брандвахту на Північному рейді.

Взявши командування флотом в свої руки, Михайло Остроградський не став очікувати окремих циркулярів по формуванні Українського флоту, і не став озиратися на «німецьких союзників», а з початку травня 1918 року вже розпочав практичну роботу з будівництва основ національного флоту. Улагодивши свої відносини з німецьким командантом у Севастополі, він з 27 травня 1918 р. у своєму штабі розпочав прийом особового складу, у першу чергу офіцерів і унтер-офіцерів, до резерву Українського державного флоту. Питання було не просте, бо після оголошеної німецьким командуванням демобілізації з флоту було демобілізовано багато досвідчених моряків, чимало з тих, що осталися, теж бажали звільнитися, а закон УНР про флот вимагав приймати на флот добровольців. Офіцерів, які виявили бажання продовжувати службу в українському флоті, записували в резерв, розписували по екіпажах.

Їхнє грошове забезпечення від Української держави складало: одруженим – 400 (за іншими даними – 450), неодруженим – 300 карбованців. За спогадами М. Монастирєва, українське командування щиро намагалось допомогти тим офіцерами, які терпіли тоді важку скруту.

У Севастополі, крім військових кораблів, знаходилися і цивільні пароплави під українським прапором: «Посадник» («Цар»), «Чатир-Даг», «Владимир» і «Алексей». Їх оголосити своїм призом німці не могли, не дозволив їх інтернувати і Остроградський, який після більшовицького погрому намагався хоч якось організувати у Севастополі життя. Швидко привівши пароходи до життя, Остроградським 18 травня відкрив пасажирське морське сполучення Севастополь – Одеса, яке обслуговував пароплав «Алексей». 20 травня під українським прапором він з 429 пасажирами на борту прибув до Одеси, чим викликав велике пожвавлення як у Севастополі, так і у Одесі. Згодом, після завершення ремонту, це сполучення обслуговував ще й «Цар». 30 травня пароплав «Владимир» під українським прапором відкрив пасажирський рейс Керч - Одеса. Одночасно було налагоджене і перше міжнародне морське сполучення між Севастополем і Стамбулом. Однак цей міжнародний морський напрямок німецьке командування українцям не віддало і виставило для його обслуговування захоплені ними пароплави «Костянтин», який ходив в рейси під німецьким прапором.

Після офіційного визнання 2 червня 1918 року Німеччиною Української Держави, німецьке командування стало пом'якшувати умови інтернування кораблів у Севастополі, не перечило проти підняття на укомплектованих штабом українського флоту суднах українських прапорів. Та щоби продовжити утримання в своїх цілях інтерновані кораблі, німецькі генерали і далі обстоювало думку, що Україні потрібний лише невеликий флот «берегової оборони». Про свою розмову з Гетьманом на військово-морську тему згадує Дмитро Донцов: *«Гетьман... похвалився, що з фльо́тою добре. Москалям признали балтійську фльо́ту, нам – чорноморську. Але довірливо заявив мені, що не цілу. Підводні човни і ще деякий дріб'язок забирають німці собі за гроші. Заявили вони гетьманові, що Україні потрібна ж тільки оборонна фльо́та...»*.

Остроградський рішуче виступив проти подібного сценарію вирішення німцями проблем інтернованого флоту. Він вважав, що Україна є правонаступником колишнього Російського флоту у Криму, а для захисту держави необхідний потужний надводний і підводний флот та, що німці, як союзники України, не маю права прибирати до своїх рук флот і формувати де заманеться уряди. Він мислив себе самостійним командувачем, а не підлеглим німецького генералітету у Криму. З цих

причин відношення М.Остроградського з командувачем німецьких військ в Криму генералом Робертом фон Кошем все більше ускладнювалися. Вважаючи себе у військово-морському відношенні повним господарем у Криму, Михайло Остроградський не допустив німецького контр-адмірала А.Гопмана до управління справами на флоті, залишивши йому лише головування у військово-технічній комісії. Затим, вважаючи, що флот не може бути полоненим союзником, віддав наказ німецькі прапори на кораблях піднімати лише поряд з українськими, а на своєму штабному лінкорі німецький прапор взагалі не піднімати.

Німецькі залоги не дозволили наказ Остроградського привести до виконання. Далі, вихід кораблів і суден флоту в море М. Остроградський вимагав погоджувати з ним особисто, а свої дії не погоджував з німецьким командуванням. Німці у відповідь заборонили посилати транспорти за українськими вояками в грузинські порти Поті і Батумі. Коли А.Гопман звелів забрати на погашення затрат Німеччини у війні технічне майно і боєприпаси з складів Сухарної балки, Остроградський заборонив це робити. Ремонт німецького дредноута «Гебен» в Севастопольському сухому доці Остроградський повністю залишив на клопоти А.Гопмана. Із найнятих німцями 600 докових робітників осталося лише 140 (згодом всі робітники, задіяні на ремонті «Гебена», після встановлення радянської влади у Севастополі були без суду розстріляні). Все це образило німецького адмірала, який почав скаржитись Гетьману на непоступливого українського командувача. Не склалися відносини у Остроградського і з новим керівництвом Морського міністерства, особливо з в.о. Морського міністра Миколою Максимовим, який у всьому повторював російські традиції і досвід, до того ж не відзначався особливою прихильністю до української національної ідеї, в яку Остроградський вірив широко. Про загострення стосунків з німцями у Криму Максимов доповідав Гетьману, при цьому у всьому винив Остроградського, його запальність та відсутність дипломатичного такту у відношеннях з німецькою стороною. Свою позицію у відношеннях з німцями доповів Гетьману і Остроградський.

Гетьман вирішив не загострювати стосунки з німцями. Для налагодження співпраці з німецьким командуванням за пропозицією М. Максимова Павло Скоропадський 10 червня 1918 року взамін Михайла Остроградського-Апостола призначив своїм Представником в Криму і тимчасовим командувачем Державного флоту у Севастополі начальника бригади підводних човнів В'ячеслава Ключковського, зобов'язавши його здійснити візит генералу фон Кошу. Начальником штабу флоту був призначений контр-адмірал Микола Чернелівський – Сокол. Контр-

адмірал Михайло Остроградський призначався командиром майбутньої 2-ї бригади лінійних кораблів і був зарахований у розпорядження Головного командира портів Чорного і Азовського морів адмірала А. Покровського. Своїм флагманським кораблем М. Остроградський визначив лінкор «Св. Євстафій», на якому до 1 жовтня 1918 року тримав свій прапор. Втім, літо і осінь 1918 року він перебував у Одесі, де очолював Українську громаду міста.

В'ячеславу Ключковському вдалося поступово залагодити конфлікт з німецьким командуванням, і німці згодом перестали піднімати свої прапори на кораблях, які український штаб укомплектовував українськими екіпажами. Протягом червня 1918 року по новому сформовані екіпажі кораблів Українському флоту склали присягу на вірність Українській Державі і Гетьману. За спогадами очевидців, одні присягали щиро, інші з переконанням, що це є тимчасовий етап в розвитку Російської держави. Багато офіцерів і кондукторів було прийнято на контракт і без складання присяги, по найму, що згодом відіграло фатальну роль у долі флоту.

На літо 1918 ситуація у Севастополі виглядала такою. Реально німці передали Українському флоту старий лінійний корабель «Георгій Победоносець» та крейсери «Кагул» і «Пам'ять Меркурія». Останній ще в липні слугував плавучою казармою для німецької середземноморської дивізії. Однак, при їх передачі, німці залишили за собою право ці кораблі, крім крейсера «Пам'ять Меркурія», остаточно переданого Українському флоту у серпні місяці, при потребі включити до складу німецького флоту. Користуючись своїм положенням, німці вивели до Босфору плавучу майстерню «Кронштадт», перейменувавши її у «Фляйс», а 9 есмінців: «Щасливий», «Бистрий», «Гневний», «Капітан Сакен», «Зоркій», «Завидний», «Живой», «Звонкій», «Жуткій», три кораблі типу «Ельтіпіфор», 4 підводних човни, 4 буксири та інші пароплави використовували для своїх потреб у Чорному морі як сторожові і патрульні кораблі німецького флоту.

Для флотських потреб і облаштування портів українським урядом виділялися значні кошти, на службу до українського флоту перейшло більше половини офіцерського складу колишнього Чорноморського флоту. Однак насиченість морського відомства офіцерами, не пов'язаних з Україною як з своєю Батьківщиною, не завжди відповідала оборонним завданням молодій державі, оточеною війною. Так, не особливо переймаючись історичним минулим та майбутнім України і її флоту, виконуючий обов'язки морського міністра капітан 1 рангу М.Максимов почав висловлювати думку, що Севастополь *«буде перет-*

ворений на нейтральну базу українського, російського, а може і більше, флотів». То ж і самі німці не бачили причин поспішати з вирішенням питання українського флоту.

Повністю опанувавши українськими портами та кримським півостровом, німецьке командування не збиралося полишати напризволяще питання втечі кораблів ЧФ з Севастополя до Новоросійська, розцінювало їх як факт бруталного порушення російською стороною мирного Брестського договору і вважало повернення їх до Севастополя чи не головним своїм завданням – їм вкрай потрібні були новозбудовані і потужні дредноути «Воля» і «Свободная Россия». Головнокомандувач австро-німецькими військами в Україні фельдмаршал фон Ейхгорн вже 11 травня 1918 р. заявив уряду радянської Росії ультиматум, що у випадку не повернення кораблів вимушений буде продовжити наступ в район Новоросійська *«проти суден Чорноморського флоту, які вийшли з Севастополя»*. Обмін нотами тривав місяць. Ленін стосовно Чорноморського флоту вів подвійну політику. Для видимості виконання умов Брестського договору до Новоросійська була направлена відкрита радіограма з вимогою повернути кораблі до Севастополя, а вже 24 травня 1918 року В. Ленін дійшов висновку, що *«ніяка передача кораблів ворогам революції неможлива»*, і наклав резолюцію *«флот знищити негайно»*. 2 червня для організації виконання волі Леніна до Новоросійська прибув його спеціальний комісар, член колегії Наркомату з морських справ матрос І. Вахрамєєв. 9 червня 1918 року радянський уряд Росії офіційно сповістив німецьке командування і Україну про готовність повернути з Новоросійська кораблі Українській Державі, хоча виконувати свої зобов'язання В. Ленін не збирався: того ж дня до Новоросійська прийшла таємна урядова телеграма з вимогою про негайне затоплення кораблів. У цей же час уряд РРФСР вів переговори з Україною стосовно укладення мирного договору, що обумовлювалося в Бресті договором з Четверним союзом від 9 лютого 1918 року. Більшовики облудливо стверджували про намагання встановити «братерські» стосунки і в той же час робили все для того, щоб не повертати кораблі Україні і потопити їх в Новоросійську, крім цього, за спиною української делегації готували більшовицьке повстання в Україні.

Окрім німців у Гетьмана Павла Скоропадського в Криму виникли проблеми і з новоствореним урядом Криму. Уже в своєму першому зверненні до мешканців півострова Кримський Крайовий уряд заявив, що *«...находит необходимым для ограждения внутреннего порядка и внешних границ постепенное создание сухопутного войска и морских*

сил на условиях, которые будут выработаны особо. Для несения службы береговой охраны Правительство надеется получить часть военных судов русского флота, захваченных германскими войсками в Севастополе».

Сторожову службу і контроль за мореплавством біля Кримського узбережжя здійснювали німецькі рейдери. Попри те, в портах Крима справді процвітала контрабанда товарів і навіть піратство. Так, 28 липня 1918 року кілька більшовицьких озброєних суден напали на баркас з борошном біля порту Феодосія і були затримані німецьким міноносцем біля мису Чауда. 21 вересня у Феодосії були перехоплені 30 вагонів зерна, які мали бути відправлені турецькими фелюгами в Анатолію. Та й турецькі фелюги використовували ситуацію, заходили в кримські порти під українськими прапорами за контрабандним товаром.

Спершу кримський уряд Сулькевича намагався вести незалежну від українського уряду політику. Та Гетьман, даючи йому можливість бути самостійним, врешті оголосив йому економічну блокаду і заборонив до Криму, окрім німецьких військ, поставляти без оплати воду, лісоматеріали і продовольство. То ж позиція кримського уряду швидко змінилася на користь автономії у складі Української Держави.

Павло Скоропадський вважав Україну без Криму «тулубом без ніг», бачив Крим автономною частиною України і наполягав перед німцями на скорішому вирішенні виниклих з Кримом і флотом питань, та проблем, пов'язаних з життям української громади Криму. І вже 28-29 серпня погодивши організаційні питання з краєвим «Кримським Урядом» і німецьким комендантом у Сімферополі, був проведений з'їзд Українських Організацій Криму, в роботі якого взяли участь представники українських громадських кооперативів Сімферополя, Севастополя, Ялти, Алупки, Євпаторії та міст Таврії. Рішенням з'їзду було створено Краєву Українську Раду Криму, яка розпочала свою діяльність з 30 серпня 1918 року.

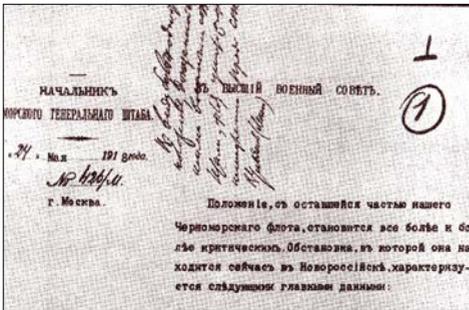
Морське відомство, згадував Святослав Шрамченко, «базуючись на здоровому державному розумі, ніколи не дивилося на Крим як на якусь окрему від України землю і, не рахуючись з існуванням бутафорного кримського красового уряду ген. Сулькевича, безупинно і неухильно провадило українську воєнно-морську політику у Криму, розпоряджаючись Чорноморською фльотою в тій чи більшій мірі, що зрештою поступово все більше і більше допускало німецьке окупаційне командування». Зокрема, 1 липня 1918 року окремим наказом Морського міністерства пояснювалося, що всі старшини і підстаршини, зараховані до резерву українського флоту, можуть перебувати у Севастополі і в Кри-

му на тих же підставах, що і в Україні. Більше того, оголосивши Чорноморський флот власністю Української Держави, уряд прийняв на себе і всі права і обов'язки, які виходили з цього акту, субсидіював видатки і задовольняв потреби всіх портів, в тому числі і у Криму. Були матеріально задоволені і потреби навіть грузинського порту Батумі, військово-службовці якого вступили на українську службу.

Позицію Гетьмана, що «самостійний Крим зробиться злісним ворогом України», і відстоювала українська делегація на мирних переговорах з РРФСР. Членом делегації як фахівець з військово-морських питань був капітан 3 рангу Михайло Білінський. Офіційно в україно-російських переговорах, які у травні 1918 року проходили у Києві, питання Криму і флоту не стояло. Проте російська сторона, яку на переговорах представляв... майбутній голова уряду Радянської України болгарин Х. Раковський, на відміну від української, передбачливо отримала «Инструкцию-требование, совершенно необходимую для военно-морской стороны переговоров», написану Л. Троцьким. Інструкція вимагала у російській делегації виходити з того, що Крим являється «історичною» територією Російської РФСР, а Чорноморський флот – її «достоїнством». Крім того, вимагалось повернути радянській Росії кораблі-новобудови, що знаходилися на стапелях суднобудівних заводів Миколаєва і Херсона. У випадку, коли б Україна виставляла власні претензії на флот, російська сторона мала б *«настаивать на опросе населения Крымского полуострова, сохранение которого за Советской Федерацией считается основой существования Черноморского флота и выхода на Черное море»*, тому *«всякие покушения на него с украинской стороны должны быть со всей категоричностью отвергнуты»*.

Під час україно-російських переговорів вперше появилася ідея і розподілу Чорноморського флоту між Російською Федерацією і Україною та спільного базування в Севастополі флотів України і Росії. Однак позиція російської делегації була своєрідною. Щоби відносини між РРФСР і Україною стали «братерськими» та носили дружній характер, Українській Державі пропонувалося визнати російський статус Севастополя і погодитися на базування українського флоту в севастопольських бухтах лише на умовах оренди. В інтересах «спільного історичного минулого і слов'янського пролетарського братерства» до Української Держави ще висувалася вимога підписати договір «по вопросам морской обороны». Суть пропонованого договору була в тому, що разом з Кримом і флотом РРФСР великодушно взяла би на себе охорону всього українського чорноморського узбережжя, взамін чого Україна мала надати їй право безперешкодно використовувати українські порти. Одеса і

Миколаїв мали стати «вольними городами». Україні ставилося завдання забезпечити вільне транзитне використання по українській території залізниці Севастополь – Москва, а (і тут вже ніяких умов!?) «*владение Керченским проливом и контроль над судоходством должны быть прерогативой исключительно России*». 12 червня 1918 року між Українською державою і РРФСР накінець-то було підписане перемир'я. У одному із його пунктів оговорювалося повернення кораблів з Новоросійська до Севастополя. Пункт був обманливий, бо ще 11 травня 1918 року В.І. Ленін направив «Протест германському правительству против оккупации Крыма», яким демонстрував, що питання Криму і флоту не збирається обговорювати з Україною, а лише з Німеччиною. В «Протесте...» стверджувалося, що, флот, який вже стояв в Севастополі на українській службі, і той, що у Новоросійську, являються власністю Російської Федерації, а Україна «ни на первую, ни на вторую часть флота не имеет прав». З свого боку, міністр закордонних справ України Дмитро Дорошенко, користуючись прихильністю кримчан до української влади, направив ноту послам Німеччини і Австро-Угорщини, в якій поставив питання про приєднання півострова до України на правах автономії.

Резолюція Леніна про затоплення кораблів у Новоросійську

ответствуем этот шаг правительства». Восени 1918 року питання автономії Криму у складі України мав затверджувати Курултай, але зміна політичної ситуації змінила і долю Криму, і долю Українського флоту.

13 травня 1918 року нотою НКЗС московські комісари повернення кораблів з Новоросійська до Севастополя оговорювали звільненням «*Севастополя от оккупации со стороны Германии, Турции, Австро-Венгрии или Украины*». Та німці на поступки не йшли, а 19 червня 1918 року закінчувався термін німецького ультиматуму, після якого міг розпочатися реальний наступ німецьких військ з Криму на Новоросійськ.

Гетьман П. Скоропадський вважав за можливе надати Криму широку автономію, а флот передати під юрисдикцію Української Держави. Ідею Гетьмана про автономію Криму у складі Української держави підтримав і губернський з'їзд землевласників і хліборобів Таврії. 12 червня 1918 року голова з'їзду Закеров, ознайомившись з пропозиціями гетьманського уряду, телеграфував до Києва: «*Горячо при-*

У Москві вирішили німців обманути, офіційно погодившись на повернення флоту до Севастополя. У цій ситуації командувач флоту контр-адмірал М. Саблін знову уникнув прийняття відповідального рішення і черговий раз склав з себе повноваження командувача флоту. Найвірогідніше у цьому випадку він вважав, що і в разі затоплення ескадри ВЧК не простить йому залишення половини флоту у Севастополі, бо на той час головний більшовицький комісар В. Спіро вже перебував під слідством «чрезвычайки». Ще 6 квітня 1918 г. Ленін письмово доручив Дзержинському негайно арештувати комісара Чорноморського флоту лівого есера Вільяміна Спіро, якого звинувачував «в бездействіи, сепаратизме, провоцированіи войны с немцами, противопоставленіи Черноморского флота Советской власти и государственной измене».

**Олександр
Тіхменєв**

16 квітня під тиском есерів його з під арешту звільнили, але незабаром все одно розстріляли.

Взамін Сабліна тимчасовим командувачем ескадри у Новоросійську став командир дредноута «Воля» капітан 1 рангу О. Тіхменєв.

Мовби для підтвердження намірів виконати вимоги німецького ультиматуму, 11 червня до Новоросійська на адресу О. Тіхменєва була направлена відкрита урядова радіограма № 28 з повідомленням про ноту статс-секретаря німецького МЗС Кюльмана від 23.05.1918 р. з категоричною вимогою німецького уряду повернути кораблі до Севастополя і необхідності її виконання. Однак, це була політична гра, якою уряд Леніна намагався виграти час і не тільки врятувати кораблі, як відтермінувати новий німецький наступ. Як згодом писав Бонч-Бруєвич, *«Офіційно мы согласились на перевод флота в Севастополь, но на самом деле твердо решили уничтожить его в море, взорвав все суда, прибывшие в Новоросийск»*.

Представники більшовицького уряду в Новоросійську Вахрамєєв і Глебов-Авілов на нараді флагманів ескадри почали вимагати у Тіхменєва виконати розпорядження Леніна і віддати наказ про затоплення кораблів. Тоді командувач заявив, що впевнений у тому, що як тільки він накаже топити кораблі, то їх команди викинуть його, всіх офіцерів за борт разом з Вахрамєєвим та Авіловим і запропонував їм самим оголосити матросам наказ Леніна, від чого ті, звичайно, відмовилися. 8 червня Тіхменєв від імені ради флагманів направив до Москви телеграму: «Москва. Ленину и Троцкому. Совет флагманов, собравшись 7-го июня с. г. на линейном корабле «Воля» и ознакомившись с секретным докла-

дом Морського генерального штаба за №... і предписаним за №... постановили: ввиду того, що никакая реальная опасность от наступления германских войск как со стороны Ростова, так и Керченского пролива Новороссийску не угрожает, то корабли уничтожать преждевременно. Попытка отдачи подобного приказа будет принята за явное предательство. Подписали: капитан 1 ранга Тихменев, капитан 1 ранга Терентьев, капитан 1 ранга Лебединский и капитан 2 ранга Гутан 2-й».

Однак у Москві твердо вирішили кораблі топити. 13 червня в Новоросійськ О. Тіхменеву була направлена чергова таємна телеграма за підписом Леніна і Свердлова: *«Підтверджуємо приказ: негайно знищити судна. В протилежному випадку флот буде оголошено поза законом. Відкрите радіо за номером 28 не виконувати»*. Телеграму повторили ще в 14.30 14 червня 1918 року. Для організації і контролю виконання рішення по знищенню флоту, В. Ленін, крім Вахрамєєва, прислав до Новоросійська ще одного свого комісара, наркома морських справ колишнього мічмана Ф. Раскольнікова, який мав особисто керувати «операцією» із затоплення флоту.

Питання затоплення кораблів обговорювали делегатські збори кораблів ескадри ЧФ 11 червня 1918 р. Та делегати екіпажів кораблів ескадри не наважилися прийняти рішення про їх затоплення і винесли питання на референдум особового складу, за підсумками якого виявилось, що більшість матросів топити свої кораблі не бажали. Резолюцію Леніна підтримало лише чверть особового складу, решта була категорично проти і вимагала повернення до Севастополя. Опираючись на волю абсолютної більшості підпорядкованого йому особового складу капітан 1 рангу О. Тіхменев прийняв рішення таки повернути кораблі ескадри до Севастополя і 17 червня віддав наказ ескадрі виходити на зовнішній рейд. З кораблів, які вирішили повернутися до Севастополя, боячись відповідальності, почали втікати матроси, «які були з душком», тобто приймали участь у терорі проти севастопольців.

Пополудні того ж дня кораблі ескадри, які вирішили повернутися до Севастополя, виконали наказ О. Тіхменєва: *«Знятися з якоря і швартових і вийти на зовнішній рейд»*. Втративши вплив на особовий склад ескадри, більшовики взялися до улюбленої тактики погроз і заявили Тіхменєву, що підірвуть його дредноут мінною атакою міноносців і не дозволять повернутися в Севастополь. У відповідь «Воля», розвернувши гармати головного калібру і взявши під приціл міноносці, пригрозила потопити кожного, хто спробує приблизитися на дистанцію мінної атаки. Так, протягом доби, протримавши збільшовичені міноносці під прицілом на дистанції поза межами мінної атаки, лінкор-

дредноут «Воля» дав можливість гідрокрейсеру «Імператор Траян», семи есмінцям («Беспокойный», «Дерзкий», «Громкий», «Живой», «Жаркий», «Пылкий», «Поспешный») і посильній яхті «Креста» безпечно вийти на зовнішній рейд. За спогадами очевидців тих подій «...выходит из гавани судам приходилось под дикий рев и проклятия огромной толпы, собравшейся на оконечностях обоих молов, что тоже сильно нервировало команды. Суда не были оставлены в покое и на внешнем рейде, где до самого вечера все время на катерах и шлюпках подходили к кораблям разные темные личности, пытавшиеся уговорить их вернуться.

Ввиду того, что на «Поспешном» было больше всего нефти, то командующий приказал ему подойти к «Воле» и перекачать на нее часть запаса. Приблизительно в это же время на «Волю» неожиданно прибыли с берега Глебов-Авилов и Вахрамеев. Они тоже просили командующего не уходить, а подписать приказ о потоплении судов. Командующий наотрез отказался от такого предложения. Тогда комиссары решили обратиться к команде, но сами это сделать не рискнули, а послали говорить с ней бывшего председателя судового комитета «Воли», тоже стоявшего за потопление судов и покинувшего свой корабль перед выходом на рейд. Едва тот раскрыл рот, как команда стала уже кричать, что и его, и комиссаров необходимо выкинуть за борт. После такого приема он, Глебов-Авилов и Вахрамеев спешно спустились по штурмтрапу на катер и отвалили от борта».

Юрій Свірський.
У формі ВМС Польщі

В 11.30 18 червня 1918 року командир «Волі» капітан 1 рангу О.Тіхменев віддав наказ по своїй ескадрі зніматися з якорів і слідувати курсом на Севастополь. Того ж 18 червня на Новоросійському рейді розпочався розстріл приречених кораблів. На дно пішли лінкор, сім ескадрених міноносців («Громкий», «Керч», «Гаджибей», «Фидониси», «Калиакрия», «Капитан Баранов», «Лейтенант Шостаков»), два міноносці і посильне судно. Символічно, що більшовики пустили на дно і дредноут-лінкор «Свободная Россия», в якого, щоб він затонув, есмінець «Керч» довелось випустити аж шість торпед. Останнім вранці 19 червня на морське дно під Туапсе пішов і найбільш відданий більшовикам есмінець «Керч», який проводив безжалісний розстріл Новоросійської ескадри. Таємний наказ Леніна було виконано лише частково: на дно було пущено 14 бойових кораблів загальною водотоннажністю

35643 тон. Увечері могильщик Чорноморського флоту Федір Раскольников направив телеграму-звіт Раднаркому і морському Генштабу. Однак і після 18 червня 1918 року ще протягом кілька днів більшовики топили транспорти і торговельні судна в Новоросійську, у тому числі і ті, що належали країнам Антанти.

Довідавшись про повернення частини кораблів Чорноморського флоту до Севастополя, В.І. Ленін страшенно розлютився. «Обуренню Володимира Ілліча не було меж, коли він отримав повідомлення про цілковитий провал Вахромєєва та про відплиття частини ескадри з Новоросійська до Севастополя ..., писав у своїх спогадах поплічник вождя пролетаріату Бонч-Бруєвич. Шкода, - казав В.І. Ленін, - що наші розгубилися і не відкрили вогонь по тих, хто відходив до Севастополя! Їх обов'язково треба було розстріляти і потопити ...».

19 червня 1918 року, вранці, загін кораблів О. Тіхменєва прибув на Севастопольський рейд і став на якорі на траверзі Стрілецької бухти. На підході до Севастополя О. Тіхменєв радіограмою повідомив командира порту про повернення ескадри, кількість і типи кораблів. Решта кораблів за його поясненням, з технічних причин не змогла вийти у відкрите море. У складі екіпажів кораблів, які поверталися до Севастополя, було всього лише 730 моряків. Перехід морем був важким, більшість кораблів немала ходу, а екіпажі деяких з них нараховували по кілька чоловік. Допоміжний крейсер «Траян», есмінці «Живой» і «Дерзкий» буксирували до Севастополя під Українськими і Андрєєвськими прапорами решту есмінців ескадри. По їх прибуттю до севастопольської гавані контр-адмірал В. Клочковський утворив з них «Українсько-Кримську флотилію» під командуванням контр-адмірала С.І. Бурлея.

Однак німці інтернували і цю «Українсько-Кримську флотилію», підняли на її кораблях свої прапори і включили до складу німецького флоту, а Бурлей був відсторонений від посади. Лінкор «Воля» після повернення з Новоросійська, попри протести українського штабу та команди корабля, був роззброєний, на ньому згодом мешкало кілька десятків російських офіцерів. Після 1 жовтня 1918 р. на недовгий час лінкор був укомплектований німецьким екіпажем і включений до складу німецького флоту. Яхту «Креста» було повернуто колишньому власнику з українського торгового флоту, а гідрокрейсер «Імператор Траян» – Румунії, як викуплений у неї і мобілізований у 1916 році царським урядом. Контр-адмірала С. Бурлея, який остався без посади, Кримський крайовий уряд призначив товаришем воєнного міністра уряду Сулькевича по морських справах. 8 серпня 1918 року С. Бурлей як товариш воєнного міністра Кримського уряду здійснив інспекційну поїздку до

Севастополя і направив для затвердження Сулькевичу «Завдання і напрямки роботи Морського відомства Кримського крайового уряду» та штатний розпис з 7 чиновників і розходами на утримання апарату в сумі 19,3 тис. карбованців. 17 серпня він доповів, що німецьке командування, не зважаючи на відсутність заперечень з сторони України, не визнає прав Кримського уряду на створення Морського відомства. На цьому робота цього відомства завершилася.

Гетьман Павло Скоропадський і його уряд не безпідставно приділяли Державному флоту та морській політиці багато уваги. 19 травня 1918 року Павлу Скоропадському передали радіоперехват промови німецького кайзера Вільгельма II на урочистому засіданні ландтагу в м. Аахен. *«У Севастополі, - говорив кайзер, - ми взяли багатющу здобич – сильний торговий флот. Це дає нам можливість відновити сполучення по Чорному морю».* Хоч насправді німці взяли під свій контроль лише військовий флот і лише в Севастополі, Гетьман зробив висновок, що німцям для перевезень, у першу чергу з Туреччини, незабаром стануть необхідні українські транспортні судна. А гетьманському уряду вкрай необхідні були кошти, і випадала нагода їх заробити на австро-німецьких морських перевезеннях. Про можливість організації морських перевезень Чорним морем Гетьман справився у адмірала Андрія Покровського, направивши йому відповідну телеграму в Одесу. І того ж дня отримав відповідь, що для організації торгових перевезень необхідне очищення торгових шляхів від виставлених під час війни мін і створення для цього тральної бригади.

Для тралення морських комунікацій Гетьман наказав Покровському сформувати бригаду тральщиків і, не гаючись, розпочати бойове тралення акваторій причорноморських портів. 6 липня 1918 року бригада тральщиків в Одесі у складі 2 канонірських човнів і 20 тральщиків з Дунайської флотилії попри австрійську протидію була сформована і забезпечена всім необхідним. Вона стала першим корабельним з'єднанням Українського флоту ХХ століття. Український флот на Чорному морі став де-факто!

Командиром першого українського бойового флотського корабельного з'єднання призначили героя Цусімської битви та учасника I Світової війни капітана 1 рангу Олександра Гадда. До бригади входило три дивізіони тральщиків: першим командував лейтенант Опанасенко, другим – лейтенант Кривицький, третім – старший лейтенант Благовещенський з відповідними штабами. Командир бригади капітан 1 рангу О. Гадд наказ А. Покровського виконав успішно: протягом місяця всі підходи до Одеського порту, Буго-Дніпровського лиману та Дунаю були

повністю очищені від мін, і жодне транспортне судно в цьому районі не отримало пошкоджень.

Гетьман П. Скоропадський не помилився. Наприкінці липня до нього звернувся Головнокомандувач німецькими військами в Україні фельдмаршал Ейхгорн з проханням організувати морські перевезення для потреб австро-німецьких військ. Гетьман очікував на подібне прохання – на морських перевозках можна було поповнити державну казну, тому дав згоду і надіслав відповідне розпорядження до Одеси та до Миколаєва. В кінці липня, після узгодження капітаном 1 рангу М. Максимовим з начальником штабу німецьких військ в Україні генералом Гренером «Інструкції українським комендантам портів і визначення їхніх взаємин з українською сухопутною та австро-угорською і німецькою владою в портах», українські транспортні судна після тривалого часу стоянки знову вийшли в море. Флот надійно забезпечував транспортні перевезення до кінця 1918 року, жодне торгове судно не підірвалося на мінах. Врешті, український транспортний флот поповнив державну скарбницю до 2 блрд. карбованців.

З початком формування Морського міністерства і структур флоту виникло питання приведення флотських одностроїв Українського флоту до єдиного зразка і затвердження військово-морського прапора. Гетьман закон УНР про флот відмінив, а Військово-морський прапор, як і форма одягу, так остаточно визначені і не були. Насамперед адмірал А. Покровський запропонував створеній при Морським відомстві геральдичній комісії взяти за прапор Українського флоту Андреевський прапор, мотивуючи тим, що від нього більшовицька Росія відмовилася, а українські моряки мають повне право повернути його на Чорне море. Однак геральдична комісія не погодилася з такою думкою і запропонувала взяти за основу синій прямий грецький хрест архістратига Михаїла з морської короги Чорноморської козачої флотилії Війська вірних козаків, яка у XVIII ст. уславилася в боях за Очаків, Одесу і Ізмаїл: на білому полі прямий синій хрест.

Пропозиція була прийнята, але з урахуванням морських традицій європейських країн, у першу чергу Німеччини. Гетьман П. Скоропадський 16 липня 1918 року затвердив закон про Військово-Морський прапор України. В описі флотського прапора України визначалося: *«Військовий прапор Української Держави – білий прапор з рівним синім хрестом, якій ділить прапор на чотири рівних частини. Ширина прапора – 1/11 всієї довжини прапора. Відступивши 1/8 ширини хреста, проходить кругом нього такої ж ширини (т.е. теж 1/8 ширини хреста) синя смужка, крім тих його боків які прилягають до крижса. В крижі ж*

теж відступивши 1/8 ширини хреста від його боків міститься національний прапор Держави, (складений з блакитної і жовтої горизонтальних смуг), в центрі яких міститься золота печатка Св. Володимира такої ж ширини як хрест і в 11/2 раза вище своєї ширини. Прапор шиться з матерії відповідного кольору, а печатка малюється бронзовою фарбою». Святослав Шрамченко, як колишній член тієї геральдичної комісії, у своїх спогадах писав, що хрест над середнім зубом тризубця

Уніформа матросів флоту УНР

був збережений «яко традиція, що походить і від того хреста, який був на запорозьких прапорах, під якими вони плавали на чайках по Чорному морю в дні далекої минувшини», та, що національний прапор у кряжі флотського прапора з тризубом посередині значив флотський гюйс. Таким чином, національний прапор у флоті Української Держави служив гюйсом або фортечним прапором. Сьогодні клейноди Українського флоту 1918 року (лише без тризубця у кряжі прапора) служать Військово-морським прапором Збройних Сил України і гюйсом ВМС ЗС України та являються одними з найстаріших клейнодів Українського війська. 18 липня 1918 року наказом №192/44 по Генеральному Морському штабу виконуючий обов'язки Міністра морських справ М. Максимов оголосив про затвердження Військово-морського прапора України і наказав його піднімати на кораблях і суднах флоту. «Ясновельможний Пан Гетьман, - говорилося в наказі, - в присутності Своїй у місті Києві 16 липня зіволів затвердити малюнок Військового прапора по прикладеному описанню. Оголошуючи про це приписую на Військових суднах підняти цей прапор, являючийся одніні емблемою нашої Держави. Всі установи, належні по законах Російської імперії до кормового військового прапора лічити в силі по відношенню до Військового прапору Української Держави».

17 вересня 1918 року окремими наказами затверджуються прапори посадових осіб та вимпел (майовець), про що були сповіщені морські держави. Доктор Роман Климкевич дослідив, що «Про встановлення нової майви для українського флоту було повідомлено своєчасно і як слід великі морські держави. Від д-ра О. Нойбекера, передового німе-

цького геральдиста і генерального секретаря геральдично-генеалогічного наукового товариства «Дер Адлер» у Берліні, знаємо, що в архіві цієї ж установи зберігається лист від німецької мореплавської технічної комісії на Чорному морі від 26 вересня 1928 р., в якому стоїть між іншим (подаємо в дослівному перекладі): «...українське військово-морське міністерство повідомило, що встановлено білий майвець з синім рівностороннім хрестом на кутнику. Висота хреста рівняється ширині майовця».

Літня уніформа матросів УНР

Військові моряки, які перейшли на службу до флоту УНР, продовжували використовувати форму старого зразка з жовто-блакитними стрічками. Тому морське міністерство вводить перші зміни – наказом товариша Морського міністра, число 21 від 21 травня 1918 року вводиться кокарда нового зразка – на металічному щитку жовтого кольору з синім полем і зображенням Архистратига Михаїла. З приводу морської форми одягу говорилося, що «поки-що форма одягу остається зразка 1917 року». Для розробки національної військово-морської уніформи 20 травня 1918 року була створена спеціальна комісія Військового міністерства Української Держави, до складу якої увійшли контр-адмірал Михайло Остроградський, капітан 1 рангу Андрій Пчельников, офіцери Петро Буков і Лев Озоревиц. Підсумком роботи цієї комісії став наказ від 16 червня 1918 року за № 166/28, яким був прийнятий закон про уніформу військово-морського флоту Української Держави. Закон про військово-морську уніформу діяв до останніх днів існування військового відомства УНР, до літа 1924 року. На жаль, в архівах України відсутній наказ про уніформу флоту УНР, проте ветеран Армії УНР сотник і художник Микола Битинський користуючись архівами, що зберігалися у Святослава Шрамченка, в 1930-х роках виконав ряд малюнків, за якими ми сьогодні можемо зробити реконструкцію уніформи флоту УНР. Одночасно з символікою та уніформною, морське міністерство розпочало розглядати і питання самостійної підготовки кадрів для національного флоту. Підготовка у відповідних навчальних закладах старшинського складу для майбутнього Українського Державного Флоту та забезпечення ним безпеки держави ставала найважливішою і найскладнішою проблемою. Зважаючи на брак кадрів, виконуючий обов'язки

Народного Міністра Справ Морських УНР Володимир Лотоцький ще 14 березня 1918 року дозволив «приймати на службу до Міністерства Морських Справ осіб жіночого полу на посади урядовців». Керівництво ж гетьманського уряду і військового відомства з початку своєї діяльності по створенні національних збройних сил зараховувало у першу чергу на службу Українській Державі офіцерів колишнього Російського імператорського флоту, і лише згодом береться до енергійних заходів з підготовки вже нового покоління офіцерів – українських морських старшин – шляхом створення системи вітчизняної військово-морської освіти.

Прийом на український флот всіх бажаючих, у першу чергу морських офіцерів колишнього імператорського флоту, не поліпшував справи вирішення питання кадрів і будівництва національного флоту та підвищення його бойової готовності. У більшості таких офіцерів була повністю відсутня національна самосвідомість, вони не були пов'язані з Україною, осталися в Україні лише з причин громадянської війни в Росії і, як згодом пригадував учасник тих подій капітан 2 рангу С. Холодовський, притримувалися чисто російської орієнтації. Велике їх число відмовлялися приймати присягу Гетьману й Україні і зараховувалися на український флот по вільному найму. Для таких морських офіцерів самостійність України сприймалася як «перехідна хвороба», після якої буде «воссоєдинение России, и весь Черноморский флот перейдѣт опять к России». Для України, оточеної фронтами, це було надто небезпечно. І ця небезпека повністю проявила себе після падіння Гетьманату, коли більшість морських офіцерів перейшла як до білої, так і до червоної армій, і разом, хоч і під різними прапорами, виступили «за єдиную Росию» проти незалежності України.

Врешті, слід зауважити, що у добу Гетьманату морське відомство проблему організації підготовки старшинського (офіцерського) складу для флоту таки намагалося вирішити автономно шляхом створення власних навчальних закладів. З метою забезпечення української армії старшинським складом згідно з Наказом Військового Міністра Української Держави від 17 червня 1918 р. починає свою діяльність «Комісія по утворенню військових шкіл та академій». Ця комісія, приходять до висновку дослідник питання військово-морських навчальних закладів тих часів А. Лубенець, замість двох запланованих, працювала чотири місяці, але напрям її діяльності не торкнувся створення навчального закладу для підготовки флотських офіцерів-старшин. Цю роботу Морське відомство мало проводити самотужки. Планувалося, що головним навчальним закладом для Українського Державного Флоту повинна була ста-

ти Гардемаринська школа. Підготовчою ланкою для неї мав стати Морський кадетський корпус. У свою чергу обидва заклади об'єднувалися у Морський корпус у Миколаєві. Начальником цього об'єданого навчального закладу передбачалося призначити контр-адмірала С.І. Фролова – колишнього начальника Окремих гардемаринських класів у Петрограді. Основним контингентом майбутнього набору гардемаринів, на який розраховували організатори вперше створюваного українського військово-морського навчального закладу, повинні були стати петроградські гардемарини і кадети – уродженці України, які поверталися на батьківщину наприкінці 1917 – початку 1918 рр. Крім того, розрахунок йшов також на прийом до Школи осіб з числа цивільної молоді – громадян України, які мали середню освіту і бажання пов'язати свою долю з морем, зі службою в Українському флоті. Головною ланкою, на яку саме покладалась організація Школи, був Гардемаринський відділ Головного морського штабу. Його очолював старший лейтенант В.Ю. Афанасьєв, який у свій час був командиром роти юнкерів флоту в одному з петроградських ВМНЗ.

Місцем дислокації Гардемаринської школи було обрано місто Миколаїв, яке за влучним висловленням одного з делегатів 1-го Загальночорноморського з'їзду вважалось «матір'ю» Чорноморського флоту. Це було справді морське місто – великий кораблебудівний центр на півдні України, який вже на той час мав поважну військово-морську історичну спадщину: у XIX сторіччі тут знаходився штаб Головного командира Чорноморського флоту, успішно функціонувала Штурманська школа, на стапелях його заводів будувалися найсучасніші військові кораблі Російського імператорського флоту, якісно виконувалися найскладніші судноремонтні роботи.

На вибір м. Миколаєва місцем дислокації першої кузні українських флотських офіцерів вплинуло й те, що на час початку формування цього ВМНЗ статус Криму та Севастополя ще був не визначений. На думку організаторів, розташування Гардемаринської школи на той час у Севастополі мало б негативний вплив на організацію навчально-виховного процесу, серйозно ускладнювало б процес її становлення.

У той же час наміри відкриття у «столиці» Чорноморського флоту іншого українського військово-морського навчального закладу були, і були вони досить серйозними. Йдеться про вищезгаданий Морський кадетський корпус, на території якого лише треба було завершити будівельні роботи. Але німецьке командування вважало це питання на той час «надто складним... не знаючи точки зору Великоросійського уряду». Після прийняття остаточного рішення щодо відкриття Гардемарин-

ської школи у Миколаєві там було визначено будівлю, яка б могла задовольняти відповідним вимогам. Це була будівля колишньої Фельдшерської школи, на переобладнання та ремонт якої було виділено 40 тисяч карбованців.

За поданням безпосередніх організаторів Гардемаринської школи Морське відомство вирішило у найкоротший термін здійснити набір гардемаринів, причому, на всі три курси одночасно. На 3-й та 2-й курси планувалось набирати колишніх гардемаринів та кадетів Петроградського морського училища та Окремих гардемаринських класів, які не закінчили курсу цих ВМНЗ через їхню ліквідацію більшовиками у березні 1918 р. Загальною умовою прийому до Гардемаринської школи була наявність українського підданства, закінченої середньої освіти, а також вікові межі – 17-21 рік. Загальна кількість гардемаринів повинна була складати 200 осіб. За основу бралось те, що щорічний випуск флотських офіцерів повинен був дорівнювати близько 60 осіб. При цьому брався до уваги досвід Петроградського гардемаринського училища, з якого щорічно відраховувалось через різні причини від 15 до 20 відсотків гардемаринів. Таким чином, на молодшому курсі новостворюваної Гардемаринської школи повинно було навчатися не менше ніж 72 особи, на середньому – 66, та на старшому, відповідно, – 62 гардемарина. З початку вересня 1918 року в розпорядження гардимаринського відділу з одеської бригади тральщиків був переданий канонірський човен «Кубанець», перейменованій на «Запорожець», який став першим українським військово-морським навчальним кораблем. 15 липня 1918 року було оголошено закон про уніформу для старшин і матросів українського флоту, який з 10 вересня того ж року вводився в дію спеціальним наказом по морському відомству.

Врешті, завдяки дипломатичними заходами гетьманського уряду та організаційної роботи по формуванню українського флоту, тривалим перемовинам з імператорським урядом німецьке командування в Україні почало потроху поступатися українським вимогам у поверненні інтегрованих ними кораблів. Німці у своїх потребах використовували не всі кораблі у Севастополі, хоча і залишали їх під своїм контролем, і могли в будь-який час зарахувати їх до німецького флоту. Та, не зважаючи на застереження, на цих кораблях влітку теж підняли українські прапори, у тому числі на дредноуті «Воля», лінкорах «Св. Євстафій» та «Іоанн Златоуст». Восени 1918 р. німецьке командування, очікуючи десанту Антанти на українське узбережжя, знову ввело їх до складу свого дієвого флоту і намагалось залучити до нього ще й «Кагул». Німецьке командування найперше намагалось використати заходи гетьманського уряду

по формуванню українського флоту і його бойову потугу у цілях покращення власного військового положення в чорноморсько-середземноморському регіоні. Виходячи саме з цих інтересів німецьке командування умовою передачі Україні всього інтернованого ними флоту висунуло вимогу, щоби Український флот під українським Військово-морським прапором вийшов в Середземне море на демонстраційний збройний похід під командуванням адмірала Андрія Покровського. У Морському міністерстві виявилось чимало прихильників такого проекту, головним з них був в.о. Морського міністра Микола Максимов. Прихильно до цієї ідеї ставився і сам адмірал А. Покровський. Інформація про можливий похід українського флоту не залишилася таємницею і поширилася у Європі, навіть досягла берегів Америки. Так, в українському часописі у США «Свобода» № 74 за 22.06.1918 року появилася замітка «Співучасть чорноморської флоту у боротьбі проти альянтів». Ясна річ, що ця звістка була з тривогою сприйнята державами Антанти в Європі і розцінена ними як відмова України від свого нейтрального статусу та перехід на сторону Німеччини і Туреччини. Однак Гетьман передбачав поразку Німеччини у війні і ідею походу Українського флоту у Середземне море відхилив.

2 червня 1918 року Німеччина офіційно визнала Українську Державу і для вирішення питання флоту Гетьман активізував дипломатичні стосунки з нею. 4 липня Гетьман затвердив закон «Положення про військово-морських агентів (аташе – *М.М.*) за кордоном», згідно якого розпочали свою роботу військові представники при посольствах України за кордоном і першими закордонними представниками Збройних Сил Української Держави стали військові моряки. Так 6 липня 1918 року на дипломатичну роботу військово-морським аташе до Румунії було призначено капітана 2-го рангу С. Баманова. 12 серпня 1918 року військово-морським аташе в Туреччині було призначено капітана 1-го рангу О. Зарудного. 15 серпня 1918 року військово-морським аташе в Австро-Угорщині призначено капітана 2-го рангу В. Дашкевича-Горбацького, до Німеччини – капітана 1 рангу Юрія Свірського.

У другій половині серпня для переговорів з німецьким урядом до Берліна виїхала висока урядова делегація України на чолі з головою Ради народних міністрів Ф. Лизогубом. До складу делегації був включений і військово-морський агент капітан 1 рангу Юрій Свірський з повноваженнями вести переговори по поверненні Україні інтернованих кораблів. До списку кораблів, яких Україна вимагала повернути у першу чергу, були включені лінкор-дредноут «Воля», 7 лінкорів (старих броненосців, перейменованих в 1916 році в лінкори): «Пантелеймон»,

«Євстафій», «Іван Златоустий», «Ростислав», «Три святиителя», «Синоп», «Юрій Побєдоносець», крейсер «Кагул», 11 ескадрених міноносців, дивізія підводних човнів, транспортна флотилія і загін допоміжних суден, всі з базуванням на Севастополь. У списку був відсутній крейсер «Пам'ять Меркурія», який на той час вже був німцями повернутий і перебував у повному підпорядкуванні штабу українського флоту.

Переговори в Берліні для української делегації завершилися досить успішно. Було підписано ряд важливих угод з німецькою суднобудівною компанією «Блом і Фосс» і німецький уряд погоджувався, хоч і з умовами, повернути інтерновані кораблі. У вересні 1918 року до Берліна з візитом відбув і сам Гетьман Павло Скоропадський. В ході візиту він відвідав Кіль і разом з командувачем німецьким Балтійським флотом адміралом принцом Генріхом Пруським виходив в море на підводному човні. Вихід в море на підводному човні і занурення під воду справили на Гетьмана незабутнє враження і тільки подвоїли його впевненість у необхідності розбудови українського флоту. Вже перебуваючи в еміграції, Гетьман згадував у своїх «Спогадах»:

**Андрій
Покровський**

«Поїздка ця в Берлін дала добрі результати, і питання Криму й флоту, здавалося, були вирішені на нашу користь... Із флотом справа також нібито налагоджувалась... однак німці, як виявилось, пов'язували це з питанням розрахунку наших грошових зобов'язань з Німеччиною». Виявляється, що німці за повернення флоту вимагали від гетьмана 200 мільйонів карбованців. Гетьман спершу не заперечував, та міністр фінансів

Ржепецький відмовив його від укладення подібних домовленостей, доводячи, що німці вимушені будуть віддати флот і так. Врешті, візит Гетьмана до Берліна таки значно пришвидшив повернення німцями кораблів. 1 вересня німці у Севастополі повернули Українському флоту есминець «Звонкий», а 17 вересня передали Україні всю підводну бригаду з 17 підводних човнів у Севастополі, 23 тральщики і 23 катеривинищувачі

У Севастополі штаб українського флоту взявся організувати роботу з відновлення бойової готовності повернутих їм кораблів. 31 липня 1918 року наказом № 453 контр-адмірала В.Клочковського була створена спеціальна технічна комісія, яка розпочала визначення технічного стану лінкорів і крейсерів. До складу комісії були підібрані досвідчені корабельні інженери, які перейшли на службу до Українського флоту.

Після ретельного огляду кожного корабля складався детальний протокол його технічного стану, які передавалися в Морське міністерство для організації ремонтних робіт на судноремонтних заводах України. Перший протокол технічного стану комісія склала ще 26 липня після ретельного огляду лінкора «Пантелеймон». До середини серпня був визначений технічний стан майже всіх кораблів і плавзасобів флоту і визначені кошториси для забезпечення їх ремонту. Протягом літа були відремонтовані ескадрені міноносці «Счастливый», «Капитан Сакен», «Зоркий» і підводний човен «Гагара». На кораблях налагодилася служба і нормальне життя, особовому складу і флотським службовцям стали регулярно сплачувати грошове забезпечення і заробітну плату.

Починаючи з осені 1918 року на Гетьмана Павла Скоропадського посилювався тиск опозиції з вимогою більшої українізації уряду, в якому українців були одиниці. Цього вимагало у нього й командування німецьких військ в Україні. Політика Гетьмана все більше втрачала підтримку населення в Україні, у різних регіонах якої виникали антигетьманські селянські бунти і Гетьман України вимушений був піти на поступки опозиції. У вересні, після повернення з Берліна до Києва, Гетьман Павло Скоропадський провів і перші перейменування кораблів Українського флоту. Першими 15 вересня 1918 року отримали нові цифрові номери тральщики і катери-винищувачі, що базувалися на Севастополь, 17 вересня канонірський човен «Кубанець» в Одесі отримав назву «Запорожець», а крейсер «Пам'ять Меркурія» – ім'я видатного гетьмана-державника «Гетьман Мазепа», у листопаді два одеські криголами стали іменуватися «Гайдамак» і «Джигіт».

20 жовтня 1918 року указом Гетьмана товаришу воєнного міністра Миколі Максимову було присвоєно військове звання «контр-адмірал». 24 жовтня 1918 року Гетьман затвердив новий склад кабінету міністрів Федора Лизогуба, до якого увійшов і Микола Максимов уже як повноправний Морський міністр. Цим актом Гетьман повністю відокремив військове і морське міністерства. 21 жовтня 1918 року Головним командиром портів Чорного і Азовського морів, а 12 листопада 1918 року і командувачем Морських сил Чорного моря призначено контр-адмірала В'ячеслава Клочковського. З черговою зміною уряду наказом від 12 листопада 1918 року Морським міністром Української Держави адмірал Андрій Покровський призначався в новому складі гетьманського уряду, а його заступниками в Києві – контр-адмірал Олександр Гадд і заступником міністра - начальником Генерального Морського штабу з базуванням в Одесі – контр-адмірал М. Максимов.

Після розпаду Російської імперії на території України залишилися значні сили морської піхоти. В районі гирла Дунаю, була дислокована Балтська дивізія морської піхоти, яка входила до сил Румунського фронту, у Севастополі знаходилася Спеціальна десантна дивізія, частини якої ще знаходилися на лінії Кавказького фронту. Ця дивізія спеціально формувалася для завдань прориву протоки Босфор, і тому один із її полків носив назву Царгородський. Обидві дивізії були в далеко не бойовому стані, але для організації захисту чорноморського узбережжя на їх базі для оборони морського узбережжя віце-адмірал А. Покровський ще у травні місяці 1918 року запропонував Гетьману сформувати корпус української морської піхоти і представив відповідний проект дислокації частин сухопутної оборони північно-західного району Чорного моря. Проект передбачав створення Системи морської берегової оборони узбережжя Чорного моря (корпусу) з трьох відділів: 1-й – від Дністровського лиману до Сичівки, 2-й охоплював район Очаків - Миколаїв і 3-й – район: Станіславчик (село у Херсонській обл.) – Херсон – Перекоп. Кожен відділ мав складатися з 2-х артилерійських дільниць берегової оборони, полку морської піхоти, ескадрону морської кавалерії та різних допоміжних частин. Управління корпусу планувалося розмістити в Одесі. За проектом штаб 2-го відділу берегової оборони мав знаходитися у Миколаєві. Його перша артилерійська дільниця мала складатися з 3-х важких берегових батарей фортеці Очаків, друга – з 2-х батарей (в кожній по 4 гармати) у районі Миколаєва. До складу відділу мав входити 2-й полк морської піхоти, штаб і 2 курені якого також мали бути розміщені у Миколаєві, а 3-й курінь – дислокуватися в Очакові; тут же мав бути дислокованим 2-й ескадрон морської кавалерії. Як і в Одесі, у Миколаєві планувалося розташувати два інженерні взводи (телеграфний і телефонний), а у Очакові – півроту саперів і мотоциклетну команду. 2-й відділ сухопутної берегової оборони мали обслуговувати радіостанції Миколаєва та Очакова.

*Святослав
Шрамченко*

Однак проект, запропонований адміралом А. Покровським, був реалізований в життя лише частково, хоча указом Гетьмана по Морському міністерству від 23 травня 1918 року він був затверджений. Проблема полягала, в першу чергу, у командному складі, який призначався у штаби виключно з колишніх царських російських офіцерів, його позиції до гетьмана і України, і небажання форсувати ідею відродження

української морської піхоти. Така кадрова політика та протидія німецького командування привели до проблеми комплектування особовим складом названих полків.

Сильне українське військо у своєму тилу німецькому командуванню виразно було не потрібне. Німці погоджувалися на кадрований склад полків, але перечили їх повному розгортанню. Німецьке командування, особливо після вбивства російськими есерами в червні 1918 року у Києві фельдмаршала Ейхгорна, стало підозріло сприймати заходи по зміцненню української армії і флоту, хоч і декларувало їм всебічну допомогу. У зв'язку зі складною ситуацією з німцями, вирішено було формувати полки обмеженого трикуріного складу. Кожний курінь мав мати три чоти і кулеметну команду. В таких умовах були лише частково сформовані три курені морської піхоти неповного, в основному кадрованого складу, та деякі допоміжні підрозділи, як-то «позиційні аеробатареї», повітроплавальний загін. Наказом по Морському відомству 31 серпня 1918 року було визначено місця дислокації створених частин оборони Чорного моря і місця базування штабів: 1-го полку – в Одесі, 2-го – в Миколаєві, 3-го – в Херсоні. Кінні ескадрони морської кавалерії були дислоковані в Одесі, Очакові і в Перекопі. Начальником берегової оборони Південно-Західного району України 1 серпня 1918 року указом Гетьмана по Морському відомству і командувачем корпусу морської піхоти Державного флоту був призначений колишній російський контр-адмірал Семен Фабрицький.

Для оперативного керування процесом формування берегової оборони морського узбережжя у Головному Морському штабі був утворений відділ морської піхоти, який спершу очолив полковник В. Дашкевич-Горбачський, а згодом, з 21 квітня 1918 року, – полковник Ястржембський, і, з 1 січня 1919 року, підполковник Гаврило Никогда. 15 липня 1918 року наказом по морському відомству була встановлена форма одягу для морських піхотинців. Від форми одягу польової піхоти вона відрізнялася лише чорним кантом навколо погон. Для старшин і підстаршин на погоні додавалися золоті якорі, а для матросів – жовті.

Врешті, не зважаючи на складну внутрішню і зовнішню військово-політичну ситуацію, заплутаність флотського питання, станом на 1 жовтня 1918 року до українського флоту належало: 1 броненосець («Героїї Победоносець»), 2 крейсери («Пам'ять Меркурія» і «Кагул»), 1 есмінець, 2 канонірських човни, бригада з 17 підводних човнів, 27 бронекатерів, 40 тральщиків, 23 катери-винищувачі та більше 50 допоміжних суден. Всі вони знаходилися у бойовій готовності. Флотська авіація нараховувала 20 гідропланів, а морська піхота – три кадровані полки.

По своїй бойовій могутності Український флот у Чорному морі поступався лише німецько-турецькому і перевершував флоти Болгарії, Румунії і «білої Росії» разом взяті.

Восени 1918 року німецьке командування реально очікувало десант на українське узбережжя флоту Антанти, який вже знаходився у Середземному морі, і з цієї причини затягувало повернення головних кораблів Чорноморського флоту – дредноута «Воля», крейсера «Алмаз», броненосців «Іоанн Златоуст», «Св. Євстафій» та 6 есмінців, утримуючи їх під своїм прапором і плануючи на випадок появи у Чорному морі ескадри Антанти включити їх до сил своєї оборони. Українських військових моряків на ці кораблі при включення їх до німецького флоту німецьке командування не залучало – 1 жовтня 1918 року німецький воєнно-морський аташе віце-адмірал А. Гопман заявив командирам лінкорів «Св. Євстафій» і «Іоанн Златоуст», що їхні екіпажі мусять залишити свої кораблі, бо німецьке командування вирішило тимчасово їх разом з дредноутом «Воля» включити до бойового складу свого флоту. Однак ескадра Антанти не збиралася воювати в Чорному морі з німецьким флотом. Володіючи ситуацією в самій Німеччині, там очікували завершення військових подій без застосування сил флоту Антанти у Чорному морі.

23 жовтня 1918 року військово-морський агент (аташе) Німеччини в Україні віце-адмірал А. Гопман на зустрічі з В. Ключковським повідомив, що німецьке командування вирішило передати Україні Чорноморський флот повністю і вручив йому порядок і особливі правила його передачі. З приводу передачі флоту А. Гопман скликав 8 листопада 1918 року спеціальну нараду в Одесі, на якій представляли: Україну – контр-адмірал В. Ключковський, радянську Росію – капітан 1 рангу Олександр Тіхменев і «білу Росію» від Денікіна – капітан 1 рангу Олексій Ніщенко. На нараді А. Гопман оголосив, що у зв'язку з тим, що червона Росія свою частку флоту добровільно затопила під Новоросійськом, флот, що базується в Україні і в Криму, передається Українській Державі. На цьому перший в історії Чорноморського флоту його розподіл було завершено.

11 листопада 1918 року німецьке командування повністю повернуло Україні кораблі всього Чорноморського флоту, що базувалися на Севастополь, Миколаїв, Одесу і Керч без будь яких застережень і поставило перед командувачем Державним флотом України контр-адміралом В. Ключковським вимогу підняти над кораблями Військово-морські прапори Української Держави. На кораблях флоту вже готувалися урочисто їх підняти...

Цього ж дня наказом Гетьмана України було затверджено бойовий розклад флоту, впроваджено тимчасовий табель про укомплектування кораблів і частин особовим складом, призначено старшин, священників і кондукторів. Наказом від 12 листопада 1918 року оголошено перший призов до українського війська і на флот громадян України та призначено штаб навчального відділу нового поповнення флоту на чолі з капітаном 2 рангу Левом Шрамченком.

12 листопада 1918 року Гетьман офіційно призначив контр-адмірала Вячеслава Клочковського Тимчасовим командувачем Державного флоту Української Держави. Того ж дня до складу українського флоту прийнято передану німцями Мозирську (Пінську) флотилію, яку очолив капітан 1 рангу Олександр Ільютювич. На її озброєнні знаходилися бронекатери, виготовлені Одеським суднобудівним заводом Ревенського, а також 6 американських бронекатерів типу «Муллінз». Взимку 1918 року Прип'ять була затягнута кригою, тож флотилія участі в бойових діях брати не могла. Але відомий з її історії листопадовий епізод на Дніпрі, коли її чотири катери з 75 десантниками на борту при 9 кулеметах разом з німецьким бронекатером вели бій в районі Обухова і Трипілля з загоном отамана Зеленого. Тоді флотилія розблокувала 13 пароплавів з вугіллям для Києва.

До війни 1914 року в басейні Дніпра нараховувалося 382 парових і 2218 непарових суден, які були мобілізовані на час війни. Оскільки Центральна Рада не планувала створення річкових військових флотилій, ці судна повернулися до торгового флоту Української Держави, а Дніпро став важливою транспортною артерією України. Український торговий флот з весни 1918 року проводив регулярні рейси між портами Чорного і Азовського морів, з Дніпра до Криму, Болгарії і Румунії.

Дніпровська військова флотилія була створена в час Світової війни і нараховувала 6 американських бронекатерів «Муллінз». У травні 1918 року вона була інтернована німцями і використовувалася ними для сторожової служби на Дніпрі. 11 листопада 1918 року всі «річкові броненосці» німці теж повернули Україні.

13 грудня 1918 року по Морському міністерству видається постановова Ради міністрів по фінансовому забезпеченню Державного флоту України. З цього приводу в наказі по морському відомству визначалося (подаємо мовою оригіналу): « ...приказом по Морському Ведомству от 13 декабря 1918 г. ч. 684/47 объявляется утвержденное постановление Совета Министров про ассигнацию в распоряжение Морского Министерства 23.944.780. рублей:

1) На ремонт миноносца «Жуткий» 1 189 000 руб.;

- 2) *На демобилизацию кораблей торгового флота 11 000 000 руб.;*
- 3) *На исполнение работ по приведению в состояние долговременного хранения боевых и вспомогательных кораблей Черноморского флота 1 000 000 руб.;*
- 4) *Представителю Морского Министерства при императорском германском командовании в Крыму на содержание личного состава флота и разные работы 1 640 000 руб.;*
- 5) *За работы выполненные РОПиТ в июле, августе и авансом за сентябрь 3 900 000 руб.;*
- 6) *За 2 месяца содержания дунайской речной и транспортной флотилии 1 500 000 руб.;*
- 7) *На санитарные работы против холеры 10 000 руб.».*

Однак воєнно-політична ситуація в Європі складалася не на користь України. У Німеччині вибухнула революція і німецькі війська поспіхом поверталися на свою Батьківщину. Антанта вбачала Україну німецьким сателітом і, виходячи з власних інтересів, взамін незалежної Української Держави воліла бачити «демократичну» Росію «єдиною і неділимою» у старих кордонах, зробивши ставку на білий рух.

Про визнання України незалежною державою країнами-переможцями у Світовій війні на той час майже не йшлося. Зрештою, це саме було проголошено і американським президентом Вільсоном у його відомих 14-и пунктах. Україна залишалася наодинці з більшовицькою Росією, яка серйозно готувалася приборкати Україну до своїх рук. Більшовицькі лідери під виглядом народного антигетьманського руху в Україні, не жалкуючи грошей, формували п'яту колону в Україні. Брак часу, відсутність політичного порозуміння між різними політичними силами не дозволили створити боєздатну армію і флот, які могли б твердо і надійно стати на захист суверенності Української держави.

Одночасно в Україні розгорнулася кампанія по дискредитації українського війська. Дали себе знати різноманітні «союзи» руських офіцерів та інших відверто антиукраїнських організацій, що пишно цвіли при гетьманському управлінні. У різних регіонах України на повітря почали злітати склади з вибухівкою. Під Києвом, на Лисій горі, вибухнули і горіли порохові склади майже тиждень. Від їхнього вибуху в районі Звіринця вигоріла територія на 12 кілометрів навколо і, за твердженням тодішньої преси, від вибуху і пожеж у Києві загинуло тисячі людей. Про ці вибухи і антиукраїнські рухи в Україні широко писала емігрантська преса в США і Канаді.

Вибухнув військовий арсенал і в Одесі. У зв'язку з подіями в Одесі був заарештований по цій справі російський консул М. Бек, під

час обшуку у якого було знайдено «Інструкцію для Червоних гвардій» для підготовки загальноукраїнського більшовицького повстання. Червона армія вже була готова до вирішального походу в Україну, більшовицькі загони вже з'явилися на північно - східних теренах України, а в Курську знаходився сформований в Москві «український» (тільки без українців) уряд радянської України. У цей же час завершився процес передачі кораблів і сил флоту Українській Державі і наказом Морського міністра № 594/288 від 12 листопада 1918 року флот Української Держави остаточно організується в повноправний вид Збройних Сил Української Держави. Український державний флот в 1918 році став реальністю у Чорному морі і навічно увійшов таким в історію України та її Збройних Сил.

Здавалося, розвиток національного флоту вийшов на чистий фарватер. Та досить швидко плани Гетьмана і Морського міністра по будівництву національного флоту змінилися на протилежні, Український державний флот разом з моряками був відданий Антанті, тому й втратив можливість виступити на збройний захист своєї Вітчизни від трагедії, що на неї насувалася.

Внутрішня ситуація в Україні на осінь 1918 року вкрай загострилася, у різних регіонах ширилося і набирало сили антигетьманське і антинімецьке повстання. Селяни нищили садиби повернутих Гетьманом поміщиків – «хліборобів», а разом з ними і німецькі карні відділи, які стали «військовою асистенцією» повернутих в українське село в основному колишніх російських поміщиків. За статистикою німецького військового штабу, у боях з загонами українських селян полягло майже 20 тисяч німецьких солдат.

«Виконуючи доручення гетьманського уряду, розстрілюючи українське селянство, випалюючи цілі села, описує тогочасну ситуацію в Україні М. Ростовець, німці викликали до себе страшну ненависть з боку українського села. Німці і поміщики – ці два явища злилися в уяві селянина в єдиний образ лютого ворога, що його треба було винищити за всяку ціну...».

На цім внутрішнім політичнім тлі Гетьман різко міняє зовнішню політику Української Держави і 14 листопада 1918 року проголосив грамоту про федерацію з демократичною Росією з завданням «відбудови єдиної Росії на федеративних началах із задержанням на Україні всіх прав на розвиток її державности і національної самобутности».

Відмова Гетьмана від незалежності викликала збройний виступ опозиції і того ж дня у Білій Церкві Директорія УНР розпочала антигетьманське повстання. Про подальші події на флоті маємо дві основні

версії. Перша свідчить, що В. Клочковський, прийнявши у своє підпорядкування кораблі флоту, запросив дозволу на проведення урочистої церемонії по підняттю українських прапорів у Морського міністра Андрія Покровського, а коли той відмовив – у Гетьмана. Павло Скоропадський у відповідь мовби заборонив піднімати затверджені ним же самим і ніким не відмінені українські Військово-морські прапори, наказав в руслі своєї нової зовнішньої політики підняти Андріївські прапори. Причиною такого рішення Гетьмана була отримана ним того дня телеграма від князя Фірстенберга з Відня, що Антанта визнає уряд Гетьмана, а її війська йдуть в Україну як «друзі народу» лише при умові федерації України з демократичною Росією. Багато сучасників тих подій стверджують, що найбільшим прихильником русифікації українського флоту тоді виступали Андрій Покровський і Микола Максимов, які, буцімто, і умовили Гетьмана на такий крок.

За другою версією, автором якої є ад'ютант Морського міністра Святослав Шрамченко, події відбувалися наступним чином. *«Тоді ж (24 листопада 1918 р. – М.М.) одержано в Києві від контр-адмірала Клочковського телеграму на ім'я Морського Міністра, що до Севастополя прибув англійський крейсер «Centerbury» з міноносцями. Зараз же з наказу товариша міністра старший ад'ютант зателефонував ад'ютантові Гетьмана, лейтенантові флоту Сергієві Дружині, щоби він доповів про це Гетьманові. Через кілька днів нова телеграма, якою повідомлялося про, що прибули ще французькі, італійські, і грецькі воєнні кораблі і просилося дозволу підняти Андрієвський прапор. Коли товариш Морського Міністра контр-адмірал Гадд разом зі старшим ад'ютантом поїхали з докладом до Гетьмана, від нього, страшенно незадоволеного, одержали відповідь, що «підняти Андрієвський прапор це означає спустити наш – український, а про це не може бути й мови» І того ж дня старший ад'ютант надіслав до конир-адмірала Клочковського, що Гетьман категорично забороняє Андрієвський прапор. А на другий день від контр-адмірала Клочковського нова телеграма, в якій він докладає, що підняв Андрієвський прапор. Обуренню Гетьмана не було границь...».* З цієї версії військовий історик Я. Тинченко робить висновок, що Андріївські прапори на щоглах кораблів українського флоту... появилися внаслідок змови Клочковського з Тіхменевим, який на той час мешкав у Севастополі. Очевидно, що такий розвиток подій є мало ймовірним, бо за багатьма спогадами Андріївські прапори на кораблях флоту вже розвивалися при заході ескадри Антанти до Севастополі. Сам Гетьман у своїх «Спогадах» обходить це питання мовчанням. Врешті, найбільш вірогідною є перша версія, бо Андріївські прапори

повністю відповідали проголошеному Гетьманом новому курсу «відбудови єдиної Росії на федеративних началах».

Врешті, на той час вже не кольори прапорів на щоглах кораблів і не їх екіпажі визначали державну належність флоту і його призначення. Колір прапорів, як і доля Українського флоту були вирішені раніше, бо 26 листопада 1918 року у Стамбулі, український посол Михайло Суковкін, маючи міністерські повноваження від Гетьмана, «в ім'я українського уряду» передав флот Української Держави в оренду союзному командуванню Антанти в Середземному морі. Це було зроблено в руслі нової політики Гетьмана - для боротьби за демократичну Росію! А в Антанті ставки робилися на білий рух в Росії, тож вже незабаром і флот України був переданий генералу Денікіну. 26 листопада 1918 року український народ власним урядом був позбавлений захисту з чорноморського узбережжя і тим самим національно-визвольна боротьба в Україні прирікалася на остаточну поразку.

Внаслідок перемоги антигетьманського повстання Гетьман Павло Скоропадський 14 грудня 1918 року зрікся влади і виїхав за кордон. Туди ж подалася і більшість його адміралів. Морський міністр Андрій Покровський за здачу флоту урядом Директорії був заарештований і відправлений у тюрму до Миколаєва. Однак під тиском Антанти, напередодні Пасхи 1919 року, був відпущений на підписку про невийзд. Дочекавшись приходу білогвардійців, А. Покровський направився в Ростов-на-Дону, де отримав закордонний паспорт і виїхав до Болгарії в еміграцію. Туди ж утік і контр-адмірал М. Максимов.

Аналізуючи період флотського будівництва в час гетьманської держави слід відзначити, що Гетьман і його уряд схилилися до думки, про можливість оборони України з Півдня силами «флоту берегової оборони», тобто, прийняли ідею, запроваджену ще їх попередниками, Центральною Радою УНР. Однак, ідея «флоту берегової оборони» виникла не в самих українців. Спершу її запропонували «фахівці» з колишнього російського флоту, які наводнили морське відомство УНР, і навіть зуміли провести цю ідею відповідним законом УНР, а затим її уже почали обґрунтовувати німці. Перші, зважаючи на успіхи і популярність серед українського народу влади УНР, вбачали можливість реставрації російського флоту в бухтах України, щоб згодом його привести під прапор «єго імператорського величства». Німецьке командування ж просто використовувало нагоду коштом України уникнути поразки у війні і зміцнити свою слабку ланку – відсутність достатніх сил на чорноморсько-середземноморському театрі бойових дій, примножити свої морські сили кораблями українського флоту. Обидві ідеї виявилися не

життєвими, привели до втрати національного флоту і спричинилися до втрати контролю над чорноморським узбережжям України.

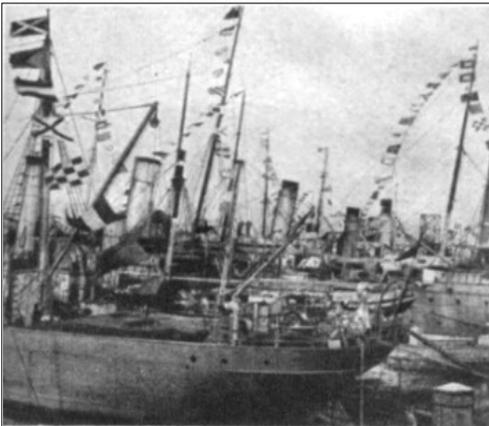
Однак ситуація з розбудовою національного флоту Української Держави у Одесі і Миколаєві у період Гетьманату докорінно різнилася від ситуації, що на той же час мала місце у Севастополі. Зважаючи на факт, що розбудова національного флоту в Одесі і Миколаєві в минулі десятиліття особливо ретельно приховувалася від суспільства, їх варто виокремити і дослідити окремо.

Формування Державного флоту України у Одесі

Як вже наголошувалося, приймаючи IV Універсал, Центральна Рада не заявила про належність Криму до території України, не оговорила це територіальне питання і у Бресті на переговорах з Четверним союзом і РСФСР. Тож організація Українського флоту була юридично можливою лише поза межами Криму, у Одесі. Одеса і її порт не були пов'язані міждержавними договорами, тому місто після його звільнення

від більшовиків стало першою флотською столицею Української держави, хоча такою спершу не планувалося.

Першими проти більшовицьких військ в одеському регіоні розпочали бойові дії румунські війська і флот, які форсували Дунай і у ніч з 21 на 22 січня захопили Ізмаїл. Опір їм вчинила Дунайська флотилія. Створена в 1916 році, вона у своєму складі числила 9 річкових канонерських човнів, 1 підводний човен, 1 загороджувач, 1 тральщик, 6 посильних суден. Ще восени

1918 р. Мінна бригада в Одесі у день іменин Гетьмана України.

На флагштоках видно Державні прапори України

1917 року моряки флотилії активно підтримували УНР, але наступ більшовиків на Україну у грудні 1917 року і захоплення ними Києва привів її до стану більшовиків. Втративши Ізмаїл, флотилія перебазувалася до села Вилково, звідки до середини лютого 1918 року вела бойові дії проти румунського військового флоту на Дунаї. Наступ німецьких і австро-угорських військ змусив флотилію покинути Вилкове і 16 лютого

1918 року залишки Дунайської флотилії перейшли до Одеси. На Дунаї булопо кинуту підводного човна, 8 річкових канонерок, тральщик і 1 посылне судно.

Більшовики, як свідчать розпачливі телеграми Муравйова при приближенні німецьких і австро-угорських військ планували вперто захищати Одесу, але ганебно втекли як з Одеського рейду, так і з під міста. Крім проросійських організацій, у Одесі на початку 1918 року діяла Українська морська рада, яку очолював матрос Босий. Мобілізований нею об'єднаний український морський загін, складений з моряків Одеси та поповнений матросами з прибувшої на рейд українізованої ескадри з Севастополя, під командуванням мічмана Василя Пилишенка разом з одеськими гайдамаками бився у вуличних боях проти більшовиків в січні 1918р. Ці сутички закінчилися перемогою червоногвардійців, проте, панування більшовиків було недовгим – 13 березня 1918 року перші підрозділи австро-угорських військ увійшли до Одеси без бою і зайняли порт, пакгаузи і заводи.

16 березня українськими моряками був створений «штаб морського начальника в районі Одеської військової округи», який очолив капітан 1 рангу Шрамченко Яків Володимирович. Для визначення плану дій українського уряду в умовах окупації Одеси союзними військами Яків Шрамченко відбув до Києва, де зустрівся з керівництвом УНР. З Києва він повернувся затвердженням начальником створеного штабу.

День створення «штабу морського начальника в районі Одеської військової округи», вповні заслуговує на його відзначення як День заснування Західної військово-морської бази Військово-Морських Сил України, створення якої в Одесі відбулося у 1994 році.

20 березня 1918 року посаду австро-угорського коменданта Одеси обійняв фельдмаршал-лейтенант фон Ессер, німецьким комендантом був призначений полковник Фогель, комендантом порту – генерал-майор фон Цейдлер. Головним комісаром УНР по Одеській окрузі був призначений С. С. Коморний, комісаром Морського відомства - Поплавський.

Нові керівники Одеси скасували всю політичну діяльність і заявили, що визнаватимуть лише офіційних представників УНР. Однак, не забарився конфлікт і з ними. Яків Шрамченко розпорядився підняти на всіх кораблях і суднах українські жовто-блакитні прапори, німці зажадали їх спустити, але отримали категоричну відмову Шрамченка. Німецьке командування подало на Шрамченка скаргу до Києва і ... це стало причиною його усунення від посади. Так Центральна Рада підтримала відданих їй патріотів.

27 березня 1918 року наказом по військовому відомству створюється Район охорони Південно-Західної частини Чорного моря з штабом в Одесі, Транспортна і Дунайська флотилії, які разом склали флот УНР. До його складу увійшло 11 озброєних самохідних барж типу «Боліндер» за № 27, 432, 437, 447, 606 та шість інших барж, чий номери залишилися невідомими, а також кораблі і судна, залишені більшовиками на Дунаї. Таким чином кораблі, що залишилися в Одесі, і стали першими військовими кораблями відродженого Українського флоту. 26 березня 1918 р. німецькі кораблі в Чорному морі отримали радіограму, що всі судна під жовто-блакитним прапором слід приймати за дружні.

Начальником району і одночасно командувачем флоту УНР 27 березня 1918 р. призначається начальник військового порту в Миколаєві, колишній начальник штабу ЧФ віце-адмірал Андрій Покровський, його начальником штабу – контр-адмірал Сергій Ворожейкін. Транспортну флотилію очолив капітан 1 рангу Степанов, а Дунайську – капітан 2 рангу Хомотиян. Комендантом Одеського порту призначено капітана 2 рангу Озерова, а комендантом Одеси – капітана 2 рангу Местнікова. Кап. 1 рангу Яків Шрамченко призначався до відділу перевезень Чорного моря. У зв'язку з цим наказом Яків Шрамченко розформував свій штаб. У останньому наказі він написав: «Временный штаб мой, образованный приказом от 16 (3) марта, упраздняется с сего числа с обращением чинов штаба в наличие своих частей и передачей дел по принадлежности. С сего числа я возвращаюсь к исполнению своих прямых обязанностей по ликвидации дел и операций управления грузовыми перевозками по Черному и Азовскому морям».

22 квітня 1918 року в Одесі з 20 гідропланів створюється 1-й Гідропланів дивізіон флоту УНР, якого можна вважати першим українським морським авіапідрозділом. 24 квітня 1918 року віце-адмірал А. Покровський був призначений ще й Головним командиром портів Чорного і Азовського морів зі штабом в Одесі.

Гетьманський переворот в Одесі був сприйнятий доволі спокійно. У часи Гетьманської держави військово-політична ситуація в місті була зовсім відмінною від Севастополя. Посаду австро-угорського Імператорського і Королівського губернатора Одеси обійняв фельдмаршал-лейтенант Едуард фон Бельц. Указом Гетьмана міським отаманом Одеси призначається генерал-майор Володимир Мустафін, його заступником – М. Богданович, робота яких відбувалася в умовах нестабільності серед політичних сил у місті – соціалістів і соціал-демократів, які ще й ворогували між собою. За деякими свідченнями, вони у середині травня навіть намагалися при допомозі полковника Запорозької дивізії П.

Болбочана підняти антигетьманське повстання і проголосити Гетьманом України Василя Вишиваного та оголосити Одесу столицею «соціалістичного гетьманату». Врешті плани ці осталися не реалізованими. Крім того, у Одесі діяло чимало іноземних розвідок, активно відновлювалося більшовицьке і формувалося білогвардійське підпілля, активну допомогу якому надавав контр-адмірал Ворожейкін. Відірваний від основних сил флоту, які базувалися на Севастополь, одеський штаб флоту УНР фактично не впливав на ситуацію і стан справ у головній базі Чорноморського флоту - Севастополі. Це були наслідки політичної помилки Центральної Ради, яка, сліпо слідкуючи гаслу права територій на самовизначення, позбавила Чорноморський флот впливу державної влади, віддавши його під вплив політичних партій.

Після гетьманського перевороту у Києві А. Покровський запросив Гетьмана Павла Скоропадського про своє подальше перебування на службі та поцікавився «його політичним кредо». Відповідь Гетьмана повністю задовольнила адмірала і він остався на посаді. На Пасху 1918 року Гетьман присвоїв Андрію Покровському військове звання «адмірал», хоча Покровський, як згодом сам признавався в еміграції, рахувався лише з «чинами Царського производства» і у еміграції продовжував «себя именовать вице-адмиралом».

Опанувавши Одесою, австрійці спершу теж інтернували всі тамтешні кораблі. Та все ж Гетьману і адміралу А. Покровському у травні 1918 року вдалося домовитися з Головнокомандувачем німецьких військ фельдмаршалом Ейхгорном і австро-угорським командуванням про повернення Україні всіх кораблів і суден Дунайської флотилії – на відміну від севастопольських, одеські і дунайські моряки умов Брестського договору не порушували. Таким чином, протягом травня місяця Австро-Угорщиною було повернуто Україні два, хоч і не нові, але в артилерійському відношенні потужні 32-річні канонерські човни «Кубанець» і «Донець», (на кожному з них знаходилися на озброєнні дві 152 мм, одна 120 мм, одна 47 мм гармати і кулемет), 20 тральщиків, 4 баржі типу «Боліндер», кілька десятків пароходів, буксирів, барж, транспортів і допоміжних суден.

Тоді ж німці передали флоту УНР захоплені ними у квітні під час морської сутички під Ялтою і Євпаторією більшовицькі пароходи «Труд» і «Ольга». Німецький воєнний журналіст доктор Фріц Вертгаймер так описав момент передачі цих пароплавів: «Український прапор красиво повівав над двома транспортними суднами, які ще тільки вранці були захоплені нашим підводним човном. Кораблі мали 12 сантиметрові гармати, і вони відстрілювалися до того часу, поки підводний чо-

вен не переконав їх в німецькій перевазі, влучивши в них своїм пострілом».

З установленням у Одесі гетьманської влади Морське міністерство взялося відновлювати Район охорони Північно-Західного регіону Чорного моря, кораблі якого після революційних подій і вуличних боїв мали досить жахливий технічний стан. До того ж, за спогадами як Покровського, так і німецького адмірала Гопмана, багато перешкод формуванню української військової флотилії в Одесі чинило австрійське командування. В Одесі і Херсоні вони захопили вісім пароходів, які тривалий час не хотіли повертати. І лише коли Гетьман через фельдмаршала Ейхгорна втрутився у ситуацію, їх повернули. Сам адмірал Покровський у своїх спогадах, опублікованих у емігрантському «Морском журнале» своєю головною заслугою вбачав вирішення наступних завдань: «Моя служба в гетманское время дала возможность поддержать голодавший несколько месяцев офицерский состав, не получавший давно никакого жалования, и восстановить кое-какой порядок. Это было морально очень тяжелое время, так как почти всё было в руках австрийцев. Только давлением немецкого командования в Киеве удавалось достигать цели. Давление получалось благодаря участию Гетмана».

8 травня гетьманський уряд прийняв рішення про демобілізацію і повернення власникам мобілізованих в них царським урядом для потреб війни суден. Демобілізацію і роззброєння цих суден в Одесі провадила спеціально створена Демобілізаційна комісія.

Першим оглядом бойової готовності створеної флотилії в Одесі можна вважати святкування 15 травня 1918 року дня народження Гетьмана Павла Скоропадського. Цей день був оголошений святковим, кораблі і судна у порту вже стояли під парами, викрашені, на щоглах розвівалися урочисто підняті прапори розцвічування, на флагштоках – Державні прапори України. У моряків почала відчуватися впевненість у флоті і у своїй необхідності для держави.

Першою флотську службу Україні розпочала Транспортна флотилія. Після революційного безладу Одеса відчувала гостру нестачу палива, продовольства, великим дефіцитом стали товари першої необхідності. Завдання забезпечити місто всім необхідним було поставлене Транспортній флотилії флоту Української держави. Як вона справилася з цим завданням мешканцям міста оперативно повідомила одеська газета «Нова Рада». 12 червня вона писала, що «завдяки енергійній діяльності транспортної флотилії протягом одного тижня до Одеси прибуло 20 транспортів, випущених з Маріуполя та Керчі. «Бурдеїл» привіз 240

тис. пудів вугілля для потреб трамваю та лікарень, а транспорт «Софія» - 50 тис. пудів хліба». За спогадами очевидців моряки українського флоту багато зробили для відновлення економіки міста та налагодженню мирного життя у гетьманській Одесі.

Перший одеський пароплав за маршрутом Одеса - Константинополь відбув з Одеси 23 липня. Міська газета «Одесский листок» з цього приводу написала: «Вчера отошел в Константинополь первуей русской пароход. Сообщение с Турцией возобновилось после четырёхлетнего перерыва. Ушел пароход «Батум» принадлежащий морскому ведомству и поднимающий до ста пудов. Вся команда на «Батуме» - русская, флаг - украинский. Пароход, зафрактованный турецкой компанией, ушел из Одессы без груза, но обратный его рейс обеспечен полным грузом восточных продуктов: маслами, изюмом, лимонами, желудями и проч.».

Влітку 1918 року Район охорони Північно-Західного регіону Чорного моря став повноцінним бойовим військовим організмом Українського флоту.

Олександр Гадд

Враховуючи складність ситуації з флотом у Севастополі, Морське міністерство направило свої зусилля на наведення порядку і зміцнення сил флоту у Одесі, звідки планувалося згодом перенести військово-морське будівництво і на Крим. В першу чергу були вирішені організаційні і фінансові питання з Одеським суднобудівним заводом Ревенського, який незабаром відновив виробництво броньових річних катерів. Цими катерами поповнили Дунайську флотилію. За розпорядженням Гетьмана п'ять таких катерів, про що згадував у еміграції віце-адмірал Д. Ненюков, було виготовлено на замовлення і продано Війську Донському.

Новий етап розвитку Одеського району пов'язаний зі створенням 6 липня 1918 року одеської Мінної бригади з завданням розчистити Одеський і Буго-Дніпровський морські регіони від мінних полів та забезпечити безпеку судноплавства українського торговельного флоту. Склад бригади визначався наказом командира бригади капітана 1 рангу Олександра Гадда № 350 від 6.07.1918 р. (подаємо мовою оригіналу):

«Приказ Начальника Бригады Траления. Рейд Одесский. 6 июля 1918 г. №350. При сем объявляю список тральщиков, с распределением их по дивизионам и список офицеров, состоящих в штабах этих дивизионов.

При штабе бригады:

Канонерская лодка «Кубанец»; Канонерская лодка «Донец»; Пароход «Граф Платов»; Катер «Этор»; Баржа № 27; Баржа № 606; Баржа «Ольга»; Баржа «Нина».

1-й дивизион тральщиков:

Тральщик «Мэри»; Тральщик «Димитрий Герой»;

Тральщик «Роза»;

Тральщик «Петр»; Тральщик «Смелый»; Тральщик «Тесть».

2-й дивизион тральщиков (бывший 5-й дивизион):

Пароход «Васильев»; Пароход «Граф Игнатъев»; Тральщик «Доброволец»; Тральщик «Альбатрос»; Тральщик «Алкивиадис»;

Тральщик «Амвросия».

3-й дивизион тральщиков (бывший 8-й дивизион):

Посыльное судно «Салгур»; Тральщик «Виктория»; Тральщик «Анатра»; Тральщик «Анна»; Тральщик «Первенец»; Тральщик «Перикл».

Суда, стоящие под австрийским флагом:

Тральщик «Аспазия» в Херсоне; Пароход «Брусиллов» в Одессе;

Пароход «Сулин» в Одессе.

На призовом суде в Констанце:

Тральщик «Ольга» №352.

Список господ офицеров.

1-й дивизион:

Начальник дивизиона лейтенант Опанасенко.

2-й дивизион:

Начальник дивизиона лейтенант Криницкий; Флаг-офицер мичман Мандрыка;

Минный офицер мичман Успенский;

Врач дивизиона Коллежский Советник Кременцов; Инженер-механик дивизиона мичман Горбов;

3-й дивизион:

Начальник дивизиона старший лейтенант Благовеценский; Флаг-офицер мичман Ершов;

Минный офицер лейтенант Богданович;

Инженер-механик лейтенант Муромцев;

Ревизор подпоручик Калинин; Врач дивизиона Коллежский Советник Дорошевский;

Капитан 1-го ранга Гадд.

Верно: Старший флаг-офицер Оперативной части Штаба Глапора мичман Михайловский».

Одеська бригада у складі трьох дивізіонів тральщиків під українськими прапорами і командуванням капітана 1 рангу Олександра Гадда успішно провела тралення Одеського рейду і Буго-Дніпровського лиману, чим забезпечила торгове мореплавство України. Німецький воєнно-морський аташе в Україні віце-адмірал Альберт Гопман залишив спогади про роботу цієї української бригади: *«Сформований Україною дивізіон тралення розчистив мінове загородження поблизу Цареградська. Тепер він працює над розташованим на схід від Одеси великим мінім полем. Робота дивізіону страждала від того, що команди не отримували жалування і відмовлялися виходити на службу. Я поставив це питання перед морським міністром України, обіцяна допомога. За виключенням цього робота українського дивізіону виглядає добре. На жаль, в Одесі австрійці створили дивізіону зайві труднощі при формуванні»*.

Зусиллями українських моряків старі мінні поля, виставлені в часи Світової війни, перестали існувати, і навігаційна комісія змогла налагодити торговельні перевози з Одеси до Констанци, Стамбула, Поті і Батума, а вже з 14 серпня були встановлені регулярні рейси на Болгарію та Румунію. В Одесу почало повертатися жваве цивільне життя. Як відзначав один з сучасників: *«В городе, по внешнему виду, жизнь кипит. Поражает повсюду обилие меняльных лавок и контор. На каждом шагу столишки, за которыми менялы производят свои операции. Немецкие, австрийские, украинские, старые русские и керенки размениваются одни на другие. Донские деньги и английские фунты достаются тут же, но не легко»*.

Щоправда, такі обставини як повоєнний розгул злочинності та спекуляцій в Одесі, разом з присутністю австрійського військового контингенту не змогли не накласти свій специфічний відбиток на місто. Так, Павло Скоропадський згадував, що в Одесі якийсь австрійський генерал за великого хабара дозволив одній вірменсько-єврейській компанії ловити рибу за допомогою тралів, що було заборонено законами України.

Після завершення операції по траленню району Буго-Дніпровського лиману деякі з тральщиків з сформованої бригади були роззброєні, демобілізовані і повернуті власникам. Канонірський човен «Кубанець» був переведений як навчальне судно до гардемаринського відділу морського міністерства. 17 вересня 1918 року наказом в. о. Морського міністра М. Максимова «Кубанець» був перейменований на «Запорожець». Це перейменування стало першим в історії Українського флоту і на знак цього навіть була вибита пам'ятна відзнака з слідкуючою компо-

зицією: являла собою «якір з накладеним на ньому рятувальним кругом, на якому з однієї сторони був викарбуваний напис «Запорожець», а з іншої – «Україна понад усе!» і дата: «17.IX.1918». З 1 жовтня 1918 року цим «малим крейсером», як моряки називали канонерки, командував капітан 2 рангу Олександр Кисловський.

На початку жовтня 1918 року адмірал А. Покровський офіційно повідомив Морського міністра, що у Одеській бригаді підняті нового зразка Військово-морські прапори, затверджені Гетьманом. До того часу всі кораблі в Одесі стояли під Військово-морськими прапорами, затверджених Центральною Радою, тобто під прапорами, що повторювали національні жовто-блакитні кольори. Саме тому у багатьох спогадах очевидців тих подій стверджується, що кораблі Українського флоту стояли в Одесі під національними прапорами.

Вибух військових складів в Одесі 1.09.1918 р.

на Дунаї. Що стосується проведення подальших бойових операцій кораблями УНР, то після завершення мінно-тральної операції крім кількох виходів тральщиків у море для прийому захоплених німецькими підводними човнами більшовицьких пароплавів-призів, у подальших боях за звільнення чорноморського узбережжя від більшовиків одеський Район захисту південно-західної частини Чорного моря участі не брав. Слід відзначити, що і Головний командир адмірал А. Покровський цього і не прагнув.

Сьогодні вже є очевидним і доведеним фактом, що у своїй більшості морські офіцери колишнього російського імператорського флоту, прийняті на службу до флоту Української Держави, відмовилися, у тому числі і у Одесі, присягати Гетьману і Україні. Командувач флотом, морський міністр і Гетьман оставили ці факти без належної уваги. Досить швидко ці офіцери стали кісткою антиукраїнських організацій

Добровольчої Армії Денікіна на чорноморському узбережжі України, а у Одесі їх очолив державний чиновник високого рангу - представник морського міністерства у справах демобілізації торгового флоту віце-адмірал Дмитро Ненюков. У цій організації так же перебували начальник штабу Району контр-адмірал Сергій Ворожейкін, начальник відділу морських перевезень контр-адмірал Володимир Шрамченко та інші високопоставлені офіцери, антиукраїнська діяльність яких незабаром буде гідно оцінена білогвардійським керівництвом. Ненюков і Шрамченко особисто організували таємні контрабандні поставки зброї і спорядження, воєнної амуніції і медикаментів з Одеси, Миколаєва, Кілії і Ізмаїла до Новоросійська. Ось як цю ситуацію описує дослідник цієї теми Ігор Гриценко: «Так, 25 жовтня 1918 р. з Одеси з цією метою вийшов пароплав «Моряк». На ньому знаходилося два десятки офіцерів-білогвардійців та десяток цивільних осіб, які перевозили з собою викрадені «из какого-то общественного хранилища» військові знамена, велику кількість кулеметів, медикаментів, ручних гранат та патронів. Німецьке командування, знаючи це, прийняло рішення затримати корабель, проте вони запізнилися – адмірал Ненюков таємно попередив екіпаж про це, і він мусив вийти з Одеси, не встигши до кінця завантажити все військове майно. На своєму шляху корабель мав зупинитися в Кілії, де треба було забрати гарматні набойки, але там судно було заарештоване місцевою румунською адміністрацією. Та за кілька днів, після отримання хабара, румуни відпустили корабель, дозволивши при цьому контрабандистам отримати гарматні набойки та порох, які були навантажені в трюм «Моряка» з борту орендованої по фальшивим документам румунської баржі «Анастасія». 4 листопада «Моряк» вийшов з Кілії, і через 5 днів він прибув в Новоросійськ. Все це відбувалося під українським торгівельним прапором, що особливо дратувало численних російських патріотів на борту. Один з учасників цієї авантюри пригадавав: «При входе в реку (Дунай – прим. авт.) наш «Моряк» поднял желто-голубой флаг, что немедленно вызвало всеобщее наше возмущение. Однако, капитан, кстати человек милый, объясняет, что в данный момент он не может поднять русский флаг по формальным причинам — «Моряк» приписан к одесскому порту и обязан иметь украинский флаг». Трохи раніше до Новоросійська прийшов ще один український пароплав з контрабандою – «Саратов». На ньому знаходився загін добровольців-лікарів з Червоного Хреста, а його вантаж складався цілком з медикаментів. Ось таким чином непримиренний ворог української державності генерал Денікін отримував з української ж території

зброю, медикаменти та боєприпаси, які будуть так потрібні українським арміям в наступному році».

У цей історично поворотний для України час повною мірою і проявили себе так звані морські «фахівці». Знаковими в цьому відношенні стало святкування 6 листопада дня Морського корпусу Російської імперії. Контр-адмірал Сергій Ворожейкін згадував в еміграції, що він відповідне клопотання направив Гетьману спільно з в.о. Морського міністра Миколою Максимовим, з яким й прибув на канлодку «Запорожець» в... «русской форме», і що «Велика была моя радость, когда через несколько часов я получил телеграмму от гетмана, разрешавшего на военных судах поднимать Андреевские флаги». Типовий представник таких «фахівців» начальник штабу Головного коменданта портів Чорного і Азовського морів контр-адмірал Сергій Ворожейкін з сарказмом заявляв на еміграції, що в Одесі нібито *«все чины флота как служившие на кораблях, так и находящиеся на берегу, считали себя служащими в русском флоте, и корабли были под Андреевскими флагами, и только спустя некоторое время Андреевские флаги были заменены украинскими»*.

Звичайно, флот УНР при такій роздвоєній духовній складовій реальної бойової сили не представляв. У гетьманській Одесі, не особливо і криючись, активно діяло як більшовицьке, так і білогвардійське підпілля, які постійно намагалося дестабілізувати становище в регіоні, не гребуючи навіть терористичними актами та всілякими збройними диверсіями і провокаціями. 28 червня 1918 р. на авіазаводі Анатра більшовик Сташинський здійснив акт саботажу, внаслідок якого на підприємстві згоріли кілька літаків та літаючих човнів авіазагону. 31 липня 1918 року Одесу потряс сильний вибух, стовп вогню і диму піднявся до небес - це був підірваний склад патронів на Дальницькій вулиці. 1 вересня вибухи повторилися на військових складах. У пожежі, що продовжувалася три дні, вигоріло цілий ряд будинків передмістя і склади амуніції на Стрільничому полі. Вибухи артилерійських набойів поблизу станції Одеса-Застава тривали понад 10 годин, продовжуючись до 2 вересня. Вибухом було зруйновано багато споруд, загинуло близько 40 людей, а майже 100 були поранені. Проведене слідство виявило, що вибухи якими організували французькі дипломати, які... проживали в Кишиневі, а також... працівники італійського посольства в Яссах. Про «руку» Антанти і особливо Англії широко повідомляла одеська преса. Однак, виявлені інструкції «Красной гвардии» у російському консульстві в Одесі по організації безпорядків у місті ясно вказували, де треба було шукати провідників цих диверсійних акцій. Та організа-

торів терористичних актів в Одесі так і не знайшли. Сучасний аналіз тих подій підказує, що якраз Антанті диверсії і провокації в Одесі були зовсім ні до чого. У штабі Антанти в Яссах добре знали політичний кут нахилу більшості так званих «фахівців» флоту УНР. Тому після підписання Акту-меморандуму у Стамбулі про передачу їм флоту УНР, ескадра флоту «друзів народу» під командуванням французького віце-адмірала Амета сміливо у ніч на 16 листопада 1918 року увійшла у Чорне море і взяла курс до Одеси. Саме Одесу штаб Антанти в Яссах визначив головним пунктом інтервенції в Україну.

Наступного дня, 17 листопада, міський голова (отаман) генерал В. Мустафін видав наказ по організації урочистої зустрічі десанту Антанти в Одесі. Його розміщення у місті розглядала міська дума під головуванням самого міського отамана.

З приходом 12 грудня в порт Одеси ескадри Антанти Український державний флот ще існував. Коли туди ж увійшли війська Директорії УНР деякі кораблі ще стояли під українськими прапорами. 15 грудня 1918 року провідні інформаційні агентства Європи і США розповсюдили інформацію, що «війська під командуванням антинімецького лідера Петлюри, сьогодні зайняли Одесу». Та через тиждень білогвардійські загони, підтримані Антантою, атакували українські війська. Бої у місті точилися два дні, внаслідок яких сили Директорії були вибиті з Одеси, а Українським флотом остаточно опанувала Антанта. На кораблях були спущені як українські, так і Андріївські прапори, взамін яких були підняті французькі і англійські. Згодом Антанта передала українські кораблі до складу Добровольчої армії генерала Денікіна, у зв'язку з чим Симон Петлюра виразив протест.

Влітку 1919 року весь південь України при підтримці Антанти був зайнятий силами Добровольчої армії. Червона армія, яка наступала зі сходу, зупинила білогвардійців і направила свої сили на Одесу і Миколаїв. Перед наступом Червоної армії з Миколаєва до Одеси перевели легкий крейсер-новобудову «Гетьман Богдан Хмельницький», який, хоч і був у стані ще не завершеного будівництва, але вже мав випробувані машини і міг самостійно виходити в море. На початку 1920 року Врангель розпорядився крейсер передислокувати з Одеси до Севастополя, маючи на увазі використати його для потреб евакуації своїх військ з Криму. Екіпаж крейсера, який складався з моряків-українців, передбачав, що під тиском більшовиків Добровольчій армії прийдеться емігрувати з Криму і залишати свою Батьківщину не бажав, тому у районі Тендрівської коси навмисне посадив крейсер на мілину.

Флот Української Держави у Миколаєві

Увійшовши в березні 1918 року до Миколаєва і вигнавши звідти більшовиків, німці захопили порт і верфі та оголосили їх інтернованими. Миколаїв у ті часи представляв собою потужний суднобудівний центр. На верфях суднобудівних заводів «Руссуд» і «Наваль» у різній готовності знаходилися лінійний корабель «Демократія» (перейменованний згодом на «Соборна Україна»), 4 крейсери: «Адмірал Нахімов», «Адмірал Істомін», «Адмірал Лазарєв», «Адмірал Корнілов», 12 ескадрених міноносців, 8 підводних човнів, 1 плавучий док, плавуча база підводних човнів «Ельбрус», канонірський човен, танкер «Баку», 12 невеликих десантних барж типу «Боліндер». Останні були майже у добудованому стані, тому могли бути швидко пристосованими до морських транспортних перевезень, чим найбільше зацікавили німецьке командування. Та через революційний безлад робота на суднобудівних заводах вже була припинена.

Зруйновані заводи стояли, місцева влада відновити їхню діяльність не спромоглася і 20 березня 1918 року оголосила про закриття кораблебудівних заводів. Зупинка роботи заводів і безробіття поновили вплив більшовицьких організацій на маси робітників, особливо заводу «Руссуд». Це викликало їх загальне невдоволення, яке вилилося у більшовицьке повстання 22 березня 1918 року. Його центром стали райони заводу «Руссуд» і Слобідки. Та розрахунок більшовиків на загальну робітничу підтримку та підтримку моряків провалився. На четвертий день німецькі і українські війська повністю оволоділи ситуацією, але внаслідок бойових дій інфраструктура заводів і міста зазнала ще більших руйнувань. У ситуації безладу та неспроможності місцевої влади забезпечити порядок у місті та функціонування його підприємств, командувач німецькими військами у Миколаєві генерал-майор Моргенштерн-Дерінг оголосив про перехід миколаївських суднобудівних заводів у тимчасове підпорядкування і охорону німецької військової влади та видав розпорядження: *«...Всякого роду страйки на діючих в даний час підприємствах забороняються. Учасники страйків чи ті, які закликають інших до здійснення страйків чи прийняття участі в страйках, будуть каратися тюремним заточенням до двох років або штрафом до 7500 рублів...»*.

Ситуація на суднобудівних заводах і в місті почала нормалізуватися. Але дії німецького командування по підпорядкуванню заводів і всіх суден в Миколаєві викликали рішучий протест як у Миколаєві, так і у Києві. Для вивчення ситуації з суднобудівництвом до Миколаєва

прибув начальник кораблебудівного відділу Морського міністерства військовий інженер капітан 2 рангу Микола Неклієвич. Ознайомившись з станом справ в Миколаєві, він зробив ґрунтовну доповідь Морському міністру про нагальну необхідність підпорядкування суднобудівних заводів уряду України, проблеми фінансування та добудови кораблів. Гетьман на дії німецького командування заявив протест німецькому верховному командуванню, яке, уникаючи конфлікту з Гетьманом, в кінці травня 1918 року повернуло порт, верфі і всі тамтешні кораблі і судна у власність Української Держави. Налагодженням порядку і роботи суднобудівних заводів у Миколаєві і Херсоні став опікуватися капітан 2 рангу М. Неклієвич. За його планами до Миколаєва мали прибувати з Севастополя для відновлювальних робіт ще й корпус лінкора «Імператриця Марія». Ним було підготовлено необхідні обґрунтування для ухвали Ради міністрів і для затвердження Гетьманом Закону «Про перетворення колишнього відділу Балтійського корабельно-будівельного і механічного заводу у м. Миколаєві, на Херсонщині, в самостійний казенний завод Української Держави». Коли це підприємство набуло самостійного статусу, військовий і торговий флоти України придбали необхідну для них кораблебудівну і ремонтну базу.

19 вересня 1918 року між урядами Німеччини і України в Берліні було підписано угоду про відновлення роботи суднобудівних заводів в Україні при допомозі німецької корабельні «Блом і Фосс». Угода була дійсна на час перебування німецьких військ в Україні і передбачала фінансування та забезпечення українських заводів німецькою стороною. Головним замовником виступали німці, а українська сторона могла розмішувати на заводах лише замовлення, угода про які була укладена раніше цього договору. Німці намагалися у першу чергу добудувати кораблі, які вже стояли на стапелях для власних інтересів. Морське міністерство України воліло їх добудувати самотужки для потреб національного флоту. Тож відмова України передати замовлення на ці кораблі німецькій корабельні «Блом і Фосс» завершила українсько-німецьку співпрацю в області кораблебудівництва. А майже одночасна зміна урядів в Україні і Німеччині остаточно анулювала раніше укладений договір.

Останнім морським походом суден Державного флоту України, дислокованого в Миколаєві, стала втеча на транспортах «Труд» і «Архангел Михаїл» з Миколаєва до Одеси миколаївського градоначальника Де – Бонді разом з генералом Богаєвським напередодні вступу до міста військ Директорії УНР.

Як Українським флотом опанувала Антанта

11 листопада 1918 року німецьке командування оголосило наказ про завершення свого перебування в Україні і проінформувало українську сторону про повернення інтернованого ними Чорноморського флоту Українській Державі. Німці, програвши війну, спішили на Батьківщину, і вже якихось додаткових умов українцям стосовно флоту не виставляли та власної вигоди тут вже мати не могли. 12 листопада 1918 року контр-адмірал В'ячеслав Клочковський обійняв командування над Українським державним флотом, який складали: дредноут «Воля», дві бригади лінкорів (7 колишніх броненосців), дві бригади крейсерів, мінну бригаду і бригаду підводних човнів, дві бригади тральщиків, Дунайська, Азовська і Транспортна флотилії та більше сотні допоміжних суден і транспортів у всіх портах України і Криму, на Дунаї і Дніпрі. Кораблі і судна були у більшості в бойовій готовності, в основному укомплектовані досвідченим і лояльно налаштованими до Української Держави особовим складом. Український державний флот представляв собою реальну і найпотужнішу силу серед флотів Чорного моря! Та втрачений він був країною і народом у власних портах без бою. В наступних подіях агресії російських як більшовиків, так і білогвардійських добровольців разом з десантом Антанти проти України його потужні лінкори, крейсери і броненосці не виступили на захист незалежності своєї Батьківщини. Які причини призвели до того, що дворічна боротьба за флот, що увінчалася конечною перемогою, таки завершилася втратою головних сил флоту і контролю України над своїм власним чорноморським узбережжям?

Знаковим стало призначення активних прихильників російської імперії на ключові посади Українського Державного флоту. Разом з денікінськими і більшовицькими агентами вони зробили величезну юдову роботу в дезорганізації життя українського флоту, у підриві його бойового потенціалу і морального духу. У час, коли на політичний кін було поставлено питання існування української незалежності, вони, вигодувані на українських хлібах, зрадили Україну і перейшли до відвертих ворогів незалежності України – білих і червоних, і разом вдарили в спину захистившої їх від вірної смерті держави.

Знищення військових арсеналів у Києві, Одесі, диверсії, показові повстання проти української влади і вбивства українських патріотів у різних містах України є прямим свідченням ворожої українському народу діяльності борців за так звану демократичну Росію. У сучасній українській і російській літературі на флотську тематику є багато опо-

відань на цю тему. Суть їх зводиться до одного: інтервенція військово-морських сил Антанти, захоплення ними разом з Білою російською гвардією українських портів і кораблів привело до втрати місць базування національного флоту і доступу України до власних портів, унеможливило їй отримання міжнародної допомоги – все це сприяло подальшому захопленню обезкровленої України більшовиками. Це найбільш розповсюджені причини, причім, однаково як більшовиками так і, з невеликими видозмінами, білогвардійцями. Цікавий збіг поглядів вчорашніх кровних ворогів, який і на сьогодні є офіційним у історії і російського Чорноморського флоту і флоту України. Та чи дійсно ця позиція відповідає історичним фактам?

Опинившись в міжнародній ізоляції і не маючи підтримки серед населення України, та розуміючи, що з відходом австро-німецьких військ Україна залишиться віч-на-віч з непокірним народом і більшовиками, Гетьман Павло Скоропадський 14 листопада 1918 року грамотою проголосив федерацію України з небільшовицькою Росією. Цим актом відмови від незалежності він остаточно викликав проти себе і своєї внутрішньої політики широке народне повстання, тому для досягнення своїх цілей після відходу німців Гетьман став розраховувати на підтримку Антанти, особливо Франції, та білогвардійців, яким багато допоміг в їх озброєнні. Згодом, в еміграції, виправдовуючи свої дії, в інтерв'ю швейцарській газеті «Газет де Лозанн» Гетьман сказав, що він старався створити українські збройні сили, і що це було головною причиною його візиту до Німеччини у вересні 1918 року, намагався поєднати визнання державами Європи незалежності України з отриманням нею технічної допомоги, але держави Антанти виставили йому тверду умову: Україна має бути у федерації з небільшовицькою Росією. В цьому разі Антанта вустами свого консула Енно обіцяла Гетьману військову підтримку та, що «армії Антанти прибудуть... не як вороги чи гнобителі, але як друзі народу, що боровся на нашому боці впродовж двох років».

Та чи були слова Гетьмана щирими, чи насправді Антанта домогалася знищення незалежності Української держави, яка на той час вже мала міжнародне визнання? Світло на ті події проливають спогади сучасників Павла Скоропадського. Білогвардійський генерал Денікін, з яким Гетьман намагався побрататися навіть не зважаючи на яскраві факти його україноненависництва, у своїх спогадах передає таку розмову Скоропадського з послом Добровольчої армії в Україні В. Марковим: *«В грамоті (про федерацію – авт.), – сказав гетьман В. Маркову, – я ясно висказав те, що давно хотів, але не міг раніше... Я писав Ніколаю Ніколаєвічу (великому князю, брату царя – авт.), що прошу його і про-*

поную йому взяти командування над всіма військами колиш. Росії і владу. Його особа повинна поєднати всіх нас генералів... Коли він зробиться не тільки головнокомандувачем, але й правителем, я з радістю і без вагань передам йому цілу свою владу». Коли московська депутація від «Союзу земельних власників» поставила перед Гетьманом питання рубом про «сепаратизм», наводить приклад російський письменник Іван Нажівін, він відповів: «Да, господа, я конечно, стою за самостоятельную Украину. Но эту самостоятельную Украину, когда придет время, я положу к ногам Его Императорского Величества».

Очевидно, прибуття ескадри Антанті в Чорне море, капітуляція Туреччини та революційні події в самій Німеччині і були визнані Гетьманом саме тим «часом», коли можна було взятися за реалізацію намірів, проголошених ним своїм сподвижникам з самих початків гетьманства, про що, опираючись на відвертість оточення Гетьмана, писав Кришевській:

Висадка десанту Антанті

«Я беру Украину Революционной и хмельною, чтобы создать в ней порядок и сохранить от большевизма. Но, когда наступит оздоровление России, я поднесу ее государю уже выздоровевшую, как лучшую жемчужну в царской короне, как неотемлимую часть Российской империи».

Про оборонні «старання» Гетьмана свідчить і генерал Чечурякін: «Уряд і особливо гетьман, в душі без сумніву прихильний Росії, боявся, як мені здавалося, творення української армії, боявся антимосковських настроїв тої армії». Для характеристики ситуації, за якої втрачалися сприятливий час і умови державного військового будівництва, слід згадати докладну записку дев'яти міністрів Кабінету міністрів прем'єру Лизогубу у жовтні 1918 року, якою вони вимагали проголошення федерації України з Росією. Підписів під цією реляцією Військового міністра генерала О. Рогози та Морського міністра контр-адмірала М. Максимова немає, але обидва таки були прихильниками «об'єднаних» армій.

У той час, коли Гетьман писав свій Універсал, начальник Генерального штабу Українського війська Олександр Сливинський зібрав

нараду з генералами і офіцерами Генерального штабу, на якій проголосив програму подальшого військового будівництва в Україні: *«Теперь настал момент, когда необходимо говорить откровенно и прямо. Уже шесть месяцев на Украине идет работа по созданию армии под руководством 300 офицеров Генерального штаба. За их и вашу работу моральная ответственность падает на меня, почему я считаю необходимым высказаться. Настал час возрождения России, и в каких формах это совершиться, решать не нам, но что она будет, не подлежит никакому сомнению. И в этом смысле работа Генерального штаба не может не быть ни односторонней, ни неопределенной. ...Прошу Вас считать, что впредь вы работаете в этом смысле и в этом направлении, и что ваша работа имеет целью участие в процессе возрождения России в тесном контакте со всеми силами, идущими к той же цели»*. За спогадами сучасників, тодішній міністр Морських справ М.Максимов тут же похвалився перед учасниками наради, що *«його міністерство готове перебраться до Петерграда»*. Нарада вищих офіцерів Генштабу війська незалежної Української Держави висловилася... за призначення командувачем об'єднаних армій на території колишньої Росії генерала Денікіна! Ясна річ, що й нарада найвищих військових керівників і її рішення не могли бути прийняті мимо волі і «політичного

**Олександр
Сливинський**

кредо» Гетьмана! «Кредо» Гетьмана повністю збіглося і з «кредом» його Головного командира портів Чорного і Азовського морів та Морського міністра адмірала А. Покровського, про що в еміграції відверто писав сам Покровський. Видається, не так перешкоджали німці, як не було нагального бажання самих урядовців оперативно сформувати корпус української морської піхоти, який би міг надійно замкнути берегову оборону українського морського узбережжя.

Отже, головними противниками національного військового будівництва в Україні і організації опору інтервентам виступили ті високопоставлені генерали і адмірали, які мали створювати національну армію і флот та захищати свободу народу. У важку для народу хвилину повністю проявилися результати кадрової політики Гетьмана і його військових міністрів. Відсторонення від флоту відданих народу національно-патріотичних офіцерів і опора «на досвідчених руських адміралів» привели до провалу оборонної політики та унеможливили створення націо-

нального війська, яке б зуміло захистити свій народ. Головним посередником у перемовинах Гетьмана з Антантою виступав французський «консул» Енно, насправді помічник французького консула в Ясах. Що стосується самих вимог Антанти, то, по-перше, консул Енно в Одесі, за неодноразовою заявою міністра закордонних справ Франції, не являвся офіційним представником уряду Франції в Україні, він скоріше являвся завербованим білогвардійським агентом, по-друге, Антанта, знаючи ситуацію і настрої при дворі Гетьмана, вимагала у Скоропадського того, чого пристрасно бажав сам глава України і його уряд, тобто того, чого можна було досягти, не докладаючи надто багато зусиль і матеріальних ресурсів. Виходячи з таких намірів і дій Гетьмана, вже по-іншому виглядає вигнання контр-адмірала Олександра Немітца з України і відсторонення контр-адмірала Михайла Остроградського від командування флотом та відмова призначити його на посаду до Морського міністерства, яке відчувало гостру потребу в професійних і національно відданих кадрах. Найімовірніше, не стільки скарги німецького командування на непоступливого українського адмірала, як активність останнього в розбудові національного флоту стали основ-

Лінкор «Агамемнон»

ною причиною його відставки з посади представника Гетьмана в Криму і командувача флотом в Севастополі.

Військово-політична ситуація в Європі змінювалася швидко і не на користь України, окремі представники дипломатичного корпусу якої, до того ж, докладали зусиль у більшості лише до знищення її державності. Як приклад, можна привести дії українського посольства у Туреччині, яке зіграло фатальну роль у знищенні Українського державного флоту. У жовтні 1918 року Гетьман Павло Скоропадський призначив повноважним послом Києва у Стамбулі колишнього губернського комісара Тимчасового уряду Росії в Київській губернії, великого київського землевласника і російського поміщика Михайла Суковкіна з вповні конкретним настановами. Цього посла його сучасники згадують як відвертого українофоба, який, будучи послом українського уряду, на подив іноземних дипломатів визнавав себе представником не уряду незалежної України, а частини Росії, показово ігнорував українську мову.

30 жовтня 1918 року на борту англійського лінійного крейсера «Агамемнон» у порту Мудре на острові Лемнос в Середземному морі

між Великою Британією і Туреччиною було підписано Мудроське перемир'я, за яким Туреччина виходила з I Світової війни. Підписаний договір передбачав відкриття Чорноморських проток для флотів Антанти з наданням союзникам права окупувати фортеці в Босфорі і Дарданеллах. Умови Мудроського перемир'я передбачали використання турецької території і протоки Босфор як плацдарму для боротьби з більшовицькою Росією.

Якби українська дипломатія на той час боролася за національні інтереси і добивалася гарантій незалежності Української Держави, то наявність потужного і боєготового національного флоту в портах України була б найкращим аргументом в переговорах з командуванням сил Антанти – вона не змогла б піти шляхом конфронтації з Україною в українських портах і вимушена була б визнати Українську Державу союзником у боротьбі з більшовиками. Однак у Стамбулі українські дипломати пішли шляхом національної зради, просто віддали флот іноземцям «в аренду» в обмін на обіцянку, що «друзі народу» допоможуть їм перетворити незалежну Українську Державу на територію «демократичної Росії». При підході самої української сторони, коли незалежність її країни виступала їм завадою, Головному представнику Військоморських сил Антанти на Сході віце-адміралу Амету не стало проблемою 26 листопада підписати з українським послом Михайлом Суковкіним у Стамбулі спеціальну угоду – Акт-меморандум. Цією угодою спешу командування сил Антанти визнало право Української Держави на Чорноморський флот, а Українська Держава в особі посла М. Суковкіна взамін «в ім'я українського уряду» ... передавала Український державний флот, порти і суднобудівні заводи України у повне підпорядкування Антанті у її боротьбі з більшовиками за... «демократичну Росію». По цьому Акт-меморандумі Україна відмовлялася від прав на свій флот і вже виступала не як незалежна держава – союзниця Антанти, а як частина «нової Росії». Врешті, якщо Україна в особі гетьманського уряду сама відмовлялася від власної незалежності, тому й Антанта у боротьбі з більшовизмом робила ставку на Білий рух Росії і незалежність України не визнавала, сприймаючи його ворожим до «демократичного» білого руху, а Україну - виключно частиною Російської держави.

Флот Української Держави став розмінною монетою у міжнародних політичних маніпуляціях з Україною. Звичайно, без волі Гетьмана Павла Скоропадського і згоди ставшого у той час Морським міністром Андрія Покровського подібний Акт-меморандум підписаним бути не міг – цей дипломатичний крок остаточно висвітлив їх державотворчі устремління. Отже, якби цього нам сьогодні не хотілося, але мусимо

визнати, що у Стамбулі 26 листопада 1918 року була перекреслена важка і жертвна боротьба тисяч українців за відродження національного флоту. Там, у Стамбулі, Українська Держава юридично і без бою втратила свій флот, в боротьбі за який полягли кращі моряки України. Командувач флотом Антанти, у свою чергу, згодом офіційно передав Державний флот України у підпорядкування ставленику Антанти у боротьбі з російськими більшовиками генералові Денікіну. Чорноморський флот знову став російським, лише не червоним, а білим. Після виконаної роботи по ліквідації флоту України посол М. Суковкін довів до уряду Туреччини і акредитованих у Стамбулі дипломатичних представництв, що ...Україна більше не вважає себе самостійною державою, а є частиною Росії, і на дипломатичних прийомах перший голосно співав «Боже, царя храни». Ось така українська дипломатія!

Не патріотичнішим за українське посольство у Стамбулі виявився і штаб Українського флоту в Одесі. Прикладом у якому напрямку направлялися його зусилля може служити діяльність начальника штабу Району охорони Чорного моря контр-адмірала Ворожейкіна, який з Одеси не лише направляв контрабанду, а й регулярно сповіщав в Єкатеринодар генерала Денікіна та адмірала Врангеля про стан справ та направляв їм рекомендації по організації захоплення Севастополя і всього українського узбережжя.

Туреччина 15 листопада 1918 року перед Антантою капітулювала і 16 листопада в Чорне море увійшла об'єднана ескадра Антанти: 10 лінкорів, 9 крейсерів, 12 міноносців, 1 протичовновий корабель з загонном десантних і допоміжних суден та з міждержавним Актом-меморандумом, який засвідчував, що Український державний флот Української Держави в портах Чорного моря вже не являється українським, а офіційно являється власністю Антанти.

Німецькому командуванню було все рівно яка буде подальша доля флоту на Чорнім морі. Володіючи інформацією про події у Стамбулі і не бажаючи остаточного захвату ворожою Німеччині Антантою флоту в українських портах, німецький військовий аташе віце-адмірал А. Гопман зажадав від командувача Державним флотом України контр-адмірала В. Клочковського підняти над кораблями переданого Україні флоту Військово-морські прапори Української Держави. Однак командувач морських сил Української Держави контр-адмірал В. Клочковський у руслі нової політики Гетьмана наказав підняти Андріївські прапори. Незабаром і сам перейшов до флоту Добармії генерала Денікіна, отримавши посаду головного командира Севастопольського порту. А

вже незабаром з Севастополя емігрував до рідної йому Польщі, ставши заступником командувача польського флоту.

23 листопада 1918 року англо-французькі кораблі без будь якого опору зайняли Севастополь. 17 грудня 1918 року два бойових французьких кораблі з 156-ю десантною французькою дивізією на борту увійшли до Одеси і підняли на українських кораблях прапори англійські, французькі і грецькі.

На той час у Одеському гарнізоні співіснували дві військові частини 3-го Одеського корпусу, одна з яких під командуванням полковника Грішина-Алмазова, заявила себе складовою Добрармії Денікіна, друга – армії УНР. Наступного дня, 18 грудня, командир французької десантної дивізії генерал Боріус оголосив про прийняття міської влади на себе і призначив генерал-губернатором Одеси білогвардійського полковника Грішина-Алмазова та запропонував українській частині вийти з міста. Разом з білогвардійцями французи вибили українські війська за межі міста, внаслідок чого під Одесою виник Південний фронт УНР проти білогвардійців і військ Антанти. Опанувавши українськими кораблями, вона передала їх збройним силам Півдня Росії. В українських портах національний флот перестав існувати остаточно...

Сьогодні важко уявити, що після двох років напруженої боротьби відчували українські моряки, зражені своїми командирами. Вже здавалося всім, що питання флоту вирішене остаточно, відкривалися широкі перспективи його відродження – і раптом... не поразка у бою, а зрада тих, кому вірили і за ким йшли в ім'я рідної і вільної України.

Вже після повалення Гетьмана Павла Скоропадського 14 грудня 1918 року військами Симона Петлюри, знаходячись в еміграції, колишній Морський міністр Микола Максимов відверто відкрив правду, для чого і як вони з Гетьманом будували Український флот: *«Ніколи б цього (повалення Гетьмана Скоропадського – авт.) не було, коли б Скоропадський не поспішився. Занадто скоро він розкрив свої карти. Він повинен був би ще трохи «поводить українцев за нос». Ми всі приїхали на Україну тому, що це був єдиний закуток Росії, де ще заховався якийсь порядок. Звідсіля, з Києва, й повинно було початися відновлення єдиної Росії. Повторюю: коли б Скоропадський не поспішився, справи виглядали б зовсім інакше».*

Отже, ключових міністрів Скоропадський підбирав з відвертих русофілів, таких, що нічого спільного з Україною не мали, якої не знали і не любили, у яких про долю України і українців не йшлося зовсім, а заходи Гетьмана і Морського міністра по будівництву флоту мали кінцевою метою відновлення імперського російського флоту у портах

України коштом українського народу. Які були будівничі, таким став і результат! Нинішні будівничі незалежної України мали б добре пам'ятати цей історичний урок: ключі до чорноморського узбережжя України знаходяться у руках командувача Українським флотом!

Останній морський міністр Української Держави, колишній бойовий адмірал 1-ї Світової війни Андрій Покровський замість організації рішучої боротьби за український флот і оборони Одеси, Миколаєва і Херсона та проявлення твердої волі перед Гетьманом і інтервентами, спершу спокійно спостерігав, як іноземний флот входить до Одеської гавані, а з тим щось намагався вимовити у помічника французького консула Енно та генерала Боріуса. Чи була у нього можливість організувати оборону Одеси з моря? Була. В Одесі існувала Мінна бригада, і велика кількість морських мін, якими можна було надійно закрити вхід як до Одеси, до Дніпро-Бугського лиману таї до Севастополя. У такому випадку англійський адмірал де-Робек вже не зміг би погрожувати Україні головним калібром лінкора «Мальборо», а вимушений був би сісти за стіл переговорів з українським адміралом. Але для цього потрібна була політична мудрість, мужність і воля флотоводця, безмежна любов і відданість рідному народу, чого у адмірала у критичний час не виявилось. Це ще один урок для українських флотоводців.

Кінець воєнної кар'єри адмірала Покровського повторив кінець його міністерства: арештований Директорією за державну зраду і здачу флоту, він під тиском Антанти в квітні перед пасхою 1919 року був звільнений з-під арешту на поруки, заміненої на підписку про невиїзд. Однак він з Миколаєва втік і заховався на пшеничних полях та у колодязях с. Царедарівка нинішнього Доманівського району Миколаївської області. Дочекавшись у колодязі приходу денікінців, подався до білогвардійців з допомогою яких таємно побував у Ростові і в Таганрозі. Там роздобув у білогвардійської влади закордонний паспорт і дозвіл на еміграцію. 24 грудня 1919 року з Одеси виїхав до Варни, попередньо, 16 жовтня, направивши туди ж і свою сім'ю. З Варни емігрував до Відня і звідти вже до Бельгії. Знаходячись в еміграції за кордоном так і не зумів знайти свого місця як серед української, так і серед російської еміграції, працював звичайним машиністом паровоза. З Бельгії у 1931 році емігрував до Єгипту, де у Каїрі знайшов свій останній притулок. Контрадмірал М. Максимов у Одесі теж довго не затримався. Звільнений з української служби, перейшов до рідних його серцю білогвардійців, але про міністерство в Петрограді йому залишилося лише мріяти з французького Алжиру.

Зайнявши українські порти, війська «друзів народу» приступили до приватизації флоту, позаймали порти і виставили свої караули. За спогадами деяких очевидців, коли загін французьких моряків прибув до Практичної гавані в Одесі спускати з підводних човнів українські Військово-морські прапори, то зустрів рішучий опір українських моряків. В конфлікт, який загрожував перейти у збройний, вмішалися британці і підтримали українців. Підводні човни там залишились під українськими прапорами аж до остаточного захоплення Одеси більшовиками.

З приходом до Севастополя союзних військ Антанти владу у місті обійняла міська Управа і міський Голова. На честь прибуття Союзних військ 24 січня 1919 року в «Зимнем Общественном Собрании» на Приморському бульварі відбувся святковий концерт і офіційний прийом міським самоуправлінням Севастополя та новим урядом Криму командного складу Союзних військ. Для англійських, французьких і грецьких офіцерів співала популярна в той час актриса театру «Рене-санс» Валентина Павловська. Для розквартирування нових союзників при міській управі була створена «Особлива комісія по задоволенню потреб Союзних військ».

Командування в порту і фортеці у Севастополі перебрав командир британського крейсера «Контербері», за його наказом на всіх кораблях Українського державного флоту було піднято британські, а також французькі, італійські і грецькі прапори.

Зміна одних окупаційних сил іншими не викликала радості в Україні. Коли представники Антанти разом з білогвардійцями повністю опанували Одесою і Севастополем, Гетьман, треба думати, для їх успішного господарювання на флоті, підписав 13 грудня 1918 року останній закон доби Гетьманщини про виділення Радою міністрів 23945 тисяч карбованців з бюджету України на відновлення бойової і технічної готовності флоту, який вже перестав бути українським. Цим рішенням черговий раз було підтверджено, що гетьманський уряд протягом 1918 року будував не національний флот України, а в українських портах коштом українців відновлювався флот «демократичної Росії».

Підсумовуючи сказане, слід признати, що твердження російських, радянських та багатьох українських істориків як в Україні, так і в діаспорі, про захоплення англо-французькими інтервентами портів і кораблів флоту Української Держави як воєнної здобичі не є історично підтвердженими і юридично вірними, бо Українська Держава в особі гетьманського уряду сама добровільно відмовилася від власного флоту і фактично передала його в «оренду» іноземцям на базі міжнародного юридично-правового документу. Антанта, а за нею і збройні сили Півд-

ня Росії Денікіна і Врангеля, прийшли в українські порти вже на «законних» підставах за «юридично власним флотом».

Таким чином будівництво флоту Української Держави завершилося великою зрадою українських моряків і українського народу як Гетьманом, так і багатьма адміралами морського міністерства, більшість з яких, як виявилось, нічого спільного з національними інтересами українського народу не мали. Виконавши волю Гетьмана, значна більшість з них перейшла на службу до флоту Денікіна чи подалася в еміграцію, полишивши Україну і її моряків наодинці з їхніми ворогами. Якими патріотами України були організатори її збройного захисту, таким виявився результат їхньої роботи по організації оборони не їхньої Вітчизни – втрата свободи і обеззброєння українців. У цьому криється головний підсумок військово-морського будівництва періоду гетьманської Української Держави.

**Відродження
Українського державного флоту
Директорією УНР.
Участь і загибель флоту УНР
у Другій російськобільшовицько-українській війні.**

18 грудня 1918 року війська Директорії УНР урочисто вступили до Києва. На Софіївській площі відбулися молебень і урочистий військовий парад. Обійнявши владу, Директорія оголосила Гетьмана і його міністрів поза законом, частину з них арештувала і скасувала Універсал про федерацію, а з ним і Акт-меморандум про передачу флоту Антанті.

Події осені 1918 року у Одесі, головним керівником яких виявився помічник французького консула в Яссах Еміль Енно, почали набирати загрозливого для України значення. Ще 17-23 листопада 1918 року цей фіктивний «консул» провів у Яссах нараду з впливовими російськими монархічно-соціалістичними діячами, у тому числі і з українськими малоросами В. Дяченком (колишній київський міський голова), М. Браїкевичем (колишній одеський міський голова), монархістом Н. Савичем. Ця нарада виробила програму політичної акції Антанти в «Південній Росії». Енно виявився свідомим агентом в руках білогвардійців, бо, не маючи мандата французького уряду, а лише усний дозвіл французького посла у Румунії, провокував у листопаді відозви до населення України від імені держав Антанти. Його завданням було ставити країни Антанти перед доконаним фактом, і такі антиукраїнські факти не заставили себе довго чекати.

Вже 2 грудня до Одеси прибув французький броненосний крейсер «Мірабо», через кілька днів – крейсер «Жюстіс». Захід французьких кораблів до українського порту змусив Директорію приступити до переговорів з Енно як з консулом від Антанти, позаяк за ним стояла військова сила. Адмірал А. Покровський, який ще перебував в Одесі при своїй посаді, спершу спробував було вступити в перемовини з французьким командуванням але безрезультатно. 10 грудня 1918 року українські війська входять до Одеси і займають місто, крім невеликої його частини, зайнятої російськими добровольцями. Французи в Одесі були поставлені перед фактом підтримки української влади збройною силою і розпочали проти українських військ провокації.

*Михайло
Білінський*

Директорія, маючи надію на порозуміння з Антантою, заборонила українським військам вживати заходів до білогвардійців, яких підтримували французи, і поширювати українську владу на все місто. Після антигетьманського перевороту, 17 грудня 1918 року, до Одеси прибули перші транспорти з французькими і грецькими військами під командуванням генерала Боріуса. Під впливом консула Енно Боріус поставив вимогу Директорії, щоб українські війська залишили Одесу. Позаяк кораблі флоту УНР вивести було нікуди, то вони були прибрані до рук французами. Коли ця вимога Боріуса була виконана, французьке командування передало владу в місті російським добровольцям, однак, ненадовго, бо 13 січня 1919 року до Одеси прибув штаб французької десантної дивізії на чолі з генералом д'Ансельмі, який і взяв владу у місті в свої руки. Спроби Симона Петлюри допомогти одеським морякам наштовхнулися на рішучий спротив Антанти, яка виразно стала на сторону білого руху Росії. Коли загони УНР наблизились до Одеси, командувач «союзного» флоту англійський адмірал де-Робек заявив С. Петлюрі, що не допустить його війська до Одеси ближче десяти миль, для чого вже приготовлено головний калібр лінкора «Мальборо» і артилерію загону міноносців. Петлюра, не бажаючи протистояння з антантівським десантом, віддав наказ про відхід своїх сил від чорноморського узбережжя.

26 грудня 1918 року було створено уряд Директорії УНР на чолі з Володимиром Чехівським. В новому уряді посаду Міністра морських справ обійняв молодий і енергійний капітан 3 рангу Михайло Білінський, представник партії соціалістів-самостійників. За спогадами Свято-

слава Шрамченка, Михайло Білинський був людиною великих організаційних здібностей і *«найвідповідальнішою постаттю з усіх осіб, що стояли на чолі морського відомства України за весь час його існування. Людина вогняної енергії, кристалевих чеснот, з доброю військовою освітою і службовим досвідом, він мав ще ту велику чесноту, що на всі справи дивився з огляду інтересів держави. Тобто, мав широкий державний розум, якого якраз бракувало тоді багатьом провідникам інших наших відомств...»*. Його товаришами (заступниками) стали соратники по будівництву національного флоту контр-адмірал Михайло Остроградський, нащадок Гетьмана Данила Апостола, і капітан 1 рангу Лев Постриганев, обидва з академічною освітою. Робота Морського міністерства суттєво змінюється. Однак становище нового уряду було надзвичайно тяжким, до того ж не було єдності і в самому уряді. Одна його частина з В. Винниченком, В. Чехівським, М. Шаповалом і М. Грушевським схилилася до спілки з більшовиками, інша частина на чолі з С. Петлюрою – до співпраці з Антантою.

Користуючись відмовою Антанти визнати український уряд на чолі з Директорією, німецькі війська стали вважати себе вільними від обов'язку перед Антантою утримувати східний кордон з радянською Росією і зі зброєю в руках облишили територію України. Щойно німці покинули Україну, на Директорію зі сходу, з так званої «нейтральної зони» повила наступ Червона армія РСФСР.

Ця «нейтральна зона» шириною в 15 кілометрів на кордоні між РСФСР і Україною була утворена внаслідок мирних переговорів між гетьманським і радянським урядами в травні 1918 року. Ось на цій «нейтральній зоні» знаходилися далеко не нейтральні до України полк Червоного козацтва, 1-а радянська богунська і 2-а радянська тарашанська дивізії, укомплектовані в основному українськими більшовиками, на допомогу яким додавалися Московська робітничка дивізія, Орловська бригада, 8-тисячний татарський відділ Кожевнікова з-під Уфи, Кавказький полк, 2 полки Всеросійської Чрезвычайки з латишів, китайців і корейців, різні угорські частини та Робітничий полк. Всі разом вони склали «Українську Червону армію».

Ще до антигетьманського повстання, 11 листопада 1918 року, в Москві РНК РСФСР ухвалила директиву в десятиденний термін розпочати наступ на Україну «для підтримки повсталих робітників і селян». 17 листопада для її виконання була створена «Українська Револьюційна рада» у складі Сталіна, П'ятакова, Затонського і Антонова-Овсієнка, замаскована під назву «Група курського напрямку», та армія Українського фронту. 5 грудня 1918 року ця армія вже була повністю сформова-

на і без оголошення війни 6 грудня 1919 року виступила в напрямку на Харків «на допомогу» створеному у Росії радянському «робітничо-селянському уряду» України.

Так почалася Друга російськобільшовицько – українська війна. Антонов писав у той час Леніну: «Зараз можна голими руками взяти те, що потім доведеться брати чолом». Вичерпавши всі спроби порозумітися з РСФСР, Директорія УНР 16 січня 1919 року оголосила про початок бойових дій. У той же час на південному сході збирала сили Біла армія генерала Денікіна. Польща стояла на Заході, а чорноморське узбережжя на півдні окупувала Антанта. Відповідно до Парижської мирної угоди з Антантою, після відходу німців її війська мали захистити східні кордони України від більшовиків, та країни Антанти, у першу чергу Франція, весь уряд УНР вважали майже більшовицьким і в своїй співпраці проти більшовицької загрози повністю поклалися на білогвардійський рух. Відмовляючи у допомозі Директорії УНР у її боротьбі проти радянської Росії, Антанта щедро підтримувала Добровольчу армію Денікіна.

В середині січня 1919 року в Одесі додатково висадилася французька дивізія на чолі з генералом д'Ансельмом та начальником штабу полковником Фрейденбергом. Першою справою генерал д'Ансельм, за порадою помічника французького консула Енно, видав відозву, що «Франція і союзники прийшли в Росію..., (а не в Україну – авт.), щоб відновити порядок у краї». У цій відозві про Україну і не згадувалося зовсім. Одночасно д'Ансельм поставив вимогу Директорії відвести свої війська ще далше, на «демаркаційну» лінію Тирасполь – Бірзула – Вознесенськ – Миколаїв – Херсон.

З висадкою на українське чорноморське узбережжя англо-французького десанту Симон Петлюра почав активно шукати порозуміння з Антантою. Переговори між делегаціями Директорії УНР (голова делегації – С. Остапенко, заступник воєнний міністр генерал О. Греков, члени делегації І. Мазепа та С. Бачинський) і французьким командуванням експедиційних сил Антанти розпочалися в Одесі третього лютого. Оскільки ці переговори мали пряме відношення до долі Українського флоту і УНР в цілому і досі не являються відомими для широкої громадськості, на них слід зупинитися більш докладно, беручи їхній перебіг зі спогадів їхнього учасника І. Мазепа.

На першій зустрічі делегацій були висунуті наступні вимоги Антанти до Директорії: *«1. Директорія й уряд реорганізуються з тим, що до їх складу не входять Винниченко, Петлюра і Чехівський. 2. Для спільної боротьби з большевиками український уряд формує армію в 300000 чоловік, яка підлягає зверхній команді держав Антанти. 3.*

Українська армія повинна бути сформована в тримісячний термін, причому в разі нестачі українських старшин запрошуються офіцери з російських добровольців. 4. На час боротьби з большевиками залізниці і фінанси переходять під контроль французів. 5. Справа державної незалежності України вирішується на мировій конференції. 6. Директорія звертається до Франції з проською про прийняття України під свій протекторат», а також Директорія зобов'язується звільнити з під арешту гетьманських міністрів і священнослужителів-реакціонерів.

Вимоги Антанти обговорювалися на Трудовому Конгресі, скликаному у Вінниці. Вони стали «холодним душем» для соціалістичних романтиків і з обуренням були відхилені. Чергові переговори з ініціативи французького командування відбулися шостого березня на станції Бірзула у салон-вагоні полковника Фрейденберга. Французький полковник «...тримав себе так, ніби він був не на Україні, а в якійсь африканській колонії з дикими неграми. ...Говорив і тримався, наче переможець, самовпевнено, гордо». У відповідь Директорія висунула свої домагання: «1. Признання Антантою самостійності України і допущення української делегації на мирову конференцію в Парижі. 2. Суверенність Директорії. 3. Забезпечення народнього ладу і соціальних реформ на Україні. 4. Забезпечення українських колоній в Сибірі. 5. Повернення Україні Чорноморської флоти. Чорноморська флота була взята антантським командуванням скоро після того, як на побережжі Чорного моря висадився грецько-французький десант, і частину флоти виведено до Царгороду. 6. Признання автономності української армії з правом свого представника в зверхній команді».

«Фрейденберг, - згадував учасник переговорів І. Мазепа, - спершу слухав Остапенка спокійно, потім спаленів і відразу ж накинувся на ті домагання в його заяві, що торкалися суверенності Директорії. Ми не тільки вимагаємо, сказав він, усунення Винниченка, Петлюри та Чехівського, а й надалі вважаємо необхідним, щоб зміни в складі Директорії відбувалися за нашою згодою... Для нас ця вимога принципова... Винниченка і Чехівського треба вигнати, як собак, за большевизм, а Петлюра мусить зникнути сам, бо, мовляв, вже кожний бандит називає себе петлюрівцем». Після винесення рішучого протесту голови української делегації Фрейденберг змінив тон, став перепрошувати українців і, врешті, відмовився від своїх слів у відношенні до українського уряду. Він погодився надалі не торкатися справи української самостійності, згодився на автономність української армії і на наявність в ній французьких інструкторів замість російських. Французьке командування вже погоджувалося і на те, щоби в «українській зоні» не було іноземних

відділів, а кордони між Україною і Польщею встановила Парижська мирна конференція. Але у справі Чорноморського флоту Фрейденберг патетично заявив, що флот взятий союзниками як німецька здобич і може бути повернутий Україні лише у зв'язку з розв'язанням питання української незалежності.

Французькі вимоги українською делегацією були відхилені і викликали у членів української делегації відчуття відвертої ворожості Антанти до України і української справи. Однак Директорія вирішила продовжити переговори з Антантою, доручивши цю справу військовому міністру генералу Грекову. Йдучи на поступки, відрізаний від всього світу «з огляду на нові міжнародні моменти в українській справі», уряд Чехівського подав у відставку. Винниченко і Грушевський виїхали в еміграцію.

13 лютого 1919 року був сформований новий уряд С. Остапенка, у складі якого Михайло Білинський залишився на посаді Морського міністра. На дальші поступки французам Директорія не пішла, бо це означало би ліквідацію Української Народної Республіки.

У такому становищі було прийнято рішення орієнтуватися лише на власні сили, та в цей час зрадив отаман Григор'єв, який, порозумівшись з більшовиками, завдав сильного удару у праве крило фронту та у тил армії УНР і зайняв Херсонщину з Катеринославщиною. Ось у такій військово-політичній ситуації новий склад морського відомства взявся надолужити згаяне і виконати сплановане своїми попередниками.

Сподіватися приходилося лише на власні сили, тому М. Білинський першочерговим завданням поставив створення правової і організаційної бази національного флоту, надіючись при допомозі міжнародного права повернути флот державі. Антанта взяла під свій контроль Одесу і Севастополь, вільними від «союзників» залишалися Миколаїв і Херсон. На тамтешніх верфях знаходилися кораблі, що добудовувалися чи ремонтувалися. Тому Морське міністерство робить ці порти опорою українського флоту. Всього за кілька тижнів напруженої праці, 11 січня 1919 року, вводиться Закон «Про Гардемаринську школу» в Миколаєві «з уведенням його в життя з 1 жовтня 1918 року». 20 січня спеціальним законом вводиться структура (закон про штати центральних установ) Морського міністерства і Морського Генерального штабу, створюються технічне, будівельне, гідрографічне і судове Головні управління. І, на кінець, 25 січня вводиться в життя довгоочікуваний на флоті «Закон про флот» – основа морської політики держави, будівництва і розвитку її флоту. Закон остаточно визначав структуру флоту, системи берегової охорони і зв'язку, визначав роди сил: надводні сили, повітряний флот і

морську піхоту, встановлював терміни служби і ремонту кораблів, систему бойової підготовки і її забезпечення, визначав театри плавання і зони відповідальності військового флоту. Військово-морські сили УНР кількісно мали складатися з 800 старшин (офіцерів) і 12,5 тисяч матросів, в тому числі кондукторів (надстроковиків). Однак відкрити Гардемаринську школу у Миколаєві не дозволили англійці, вважаючи цю справу «не доцільною».

Закон передбачав і перебудову морських портів і фортифікацій, створення гідрографічної морської експедиції, лоцманської служби в портах та забезпечення торгового мореплавства. Цим Законом УНР остаточно перебирала на себе всі зобов'язання Російської імперії з утримання флоту на Чорному морі та суднобудування в українських портах.

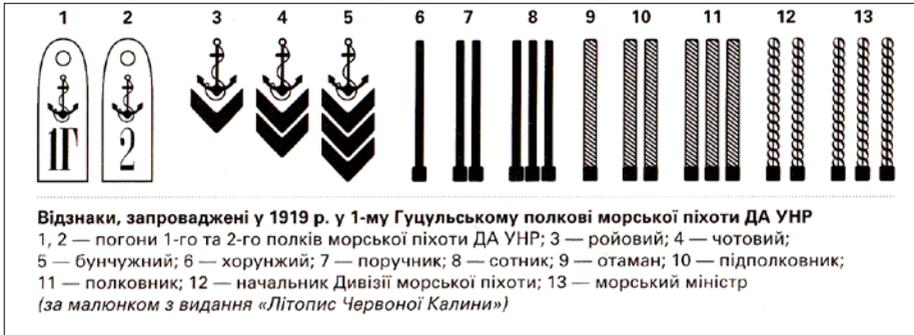
3 січня 1919 року Головний Отаман Військ і Фльоти УНР Симон Петлюра підтвердив легітимність Військово-морського прапора часу Гетьманату (наказ по Морському Генеральному Штабу №10/1) *«лічити прапором Воєнної фльоти Української Народної Республіки прапор, затверджений 18-го липня 1918 року. Зазначений прапор негайно підняти на усіх воєнних кораблях і інституціях, відповідно до ухвали, прийнятої Директорією»*. Цей самий прапор флоту Української Народної Республіки, лише без тризуба у кряжі, був повернутий Українському флоту як Військово-морський прапор Військово-Морських Сил сучасної України у 1992 році.

Морське відомство для забезпечення надійного зв'язку морськими шляхами України зі світом у першу чергу намагалося забезпечити флот бойовими кораблями. З цією метою для підтримки флоту та суднобудування з державної казни у січні місяці було асигновано 100 мільйонів карбованців. Ще 20 мільйонів було виділено на погашення заборгованостей перед робітниками суднобудівних заводів «Россуд» і «Наваль». Морське міністерство сподівалося, що «новобудови», а це лінкор-дредноут типу «Волі», чотири крейсери, 12 есмінців, 8 підводних човнів та 16 допоміжних суден, стануть ядром національного флоту на час вирішення питання з Кримом і Севастополем.

Наказом № 57/28 по морському відомству від 25 січня 1919 року було перейменовано кораблі, завершення будівництва яких на Миколаївській і Херсонській верфях планувалося в 1919-1920 роках. Українські кораблі дістали назви: дредноут «Соборна Україна», крейсери «Гетьман Богдан Хмельницький» (згодом перейменований більшовиками в «Червону Україну»), «Гетьман Петро Дорошенко» (перейменований в «Красный Кавказ»), «Гетьман Петро Сагайдачний», «Тарас Шевченко», ескадрені міноносці дістали назви «Київ», «Львів», «Батурін», «Чиги-

рин», «Іван Виговський», «Іван Сірко», «Петро Могила», «Кость Гордієнко», «Іван Котляревський», «Іван Підкова», «Пилип Орлик», «Іван Богун», «Мартин Небаба», база підводних човнів - «Дніпро». Було виділено кошти на добудову 8-ми великих підводних човнів типу «Щука», «Карась» та «АГ-21» — «АГ-26». Для організації суднобудівного виробництва наказ передбачав відправку двох урядових комісій до Миколаєва і Херсона.

Та надії на краще перекреслила Антанта, десант якої 1 лютого 1919 року захопив Херсон, 2 лютого – Миколаїв, і остаточно відрізав Україну від Чорного моря. Навальний наступ Червоної Армії заставив Директорію 3 лютого 1919 року залишити Київ і відступити на захід. Протистояти військам Антанти на узбережжі було нічим: полки морської піхоти так і не були розвернуті, і являли собою в основному лише кадровані штаби. У цій надзвичайно складній ситуації наказом Головного отамана Симона Петлюри у смузі 75 верст навколо Миколаєва,

Очакова і Херсону створюється Приморський фронт, а його командувачем призначається Міністр морських справ М. Білинський. Передбачалося сформувати два корпуси і дивізію морської піхоти. Тим часом стараннями морського міністра М. Білинського був продовжений початий ще в травні 1918 року процес створення дивізії морської піхоти, але окупація іноземними «друзями українського народу» чорноморського узбережжя застала перенести штаб берегових військ з Миколаєва до Вінниці, куди, згідно наказу Морського міністра від 3 лютого 1919 року Директорія перенесла відділ командування морським полком, а згодом, за погодженням з Військовим Секретаріатом Західно-Української Народної Республіки, до Коломиї на Прикарпатті.

24 березня 1919 року було затверджено штат 1-го Гуцульського полку морської піхоти, ядро якого склали колишні моряки Австро-Угорського флоту та сплавщики лісу на карпатських ріках Черемош і Прут. Організував полк і дав йому назву «Гуцульський» його перший

командир, колишній начальник Начальної команди у Львові полковник УНР Гнат Стефанів. Сам виходець з Прикарпаття, він добре знав регіон і людей, тому формування полку морського полку під його керівництвом пройшло успішно. 5 квітня до полку отримали призначення сотники брати Ілько і Петро Сичі, Омелян Гемпель, Модест Семирозум, кондуктор флоту Всеволод Бубицький, юнак Яків Рябоконь, хорунжий Микола Заболотний, більшість яких раніше служили у 2-му Запорізькому полку Петра Болбочана. Представником Морського міністерства з часу формування полку був старший лейтенант Кость Мандрика. Сформувавши полк, Стефанів передав командування ним сотнику Володимиру

Гнат Стефанів

Гемпелю. Однак Гемпель 23 квітня взяв участь у заколоті проти Директорії УНР отамана Володимира Оскілка, навіть намагався втягнути в заколот і полк, чого йому організувати, втім, не вдалося і він від командування Гуцульським полком був відсторонений. Згодом 1-м Гуцульським полком командували тимчасово полковник морської піхоти Гаврило Нікогда і Кость Мандрика; останнім його командиром був сотник, згодом полковник Петро Сич.

Формування полку морської піхоти проходило не без проблем. Якщо з обмундирування морських піхотинців проблему допомогли вирішити місцеві жителі – по селах здавали чорні хромові чоботи, галіфе і чорні кожухи, то з медично-санітарним забезпеченням було важче, міжнародна допомога була відсутня. Ці питання у значній мірі вирішив колишній головний лікар Австро-Угорського флоту, керівник медичної місії ЗУНР у Відні і начальник санітарної управи Української Галицької армії контр-адмірал Ярослав Окуневський. Використовуючи свої старі зв'язки у Відні, у великій мірі і за власні кошти, він організував доставку на потреби армії УНР чотирьох ешелонів різних медикаментів і військово-медичного майна.

Ярослав Окуневський асигнував коштами і надав значну організаційну допомогу військово-морському аташе УНР у Відні капітану 2 рангу Дашкевичу-Горбацькому в організації відправки з Адріатичних портів флоту Австро-Угорщини та з Італії вихідців з Західної України для комплектування ними полків морської піхоти УНР та організації матеріальної допомоги боротьбі українців.

Для організації набору стрільців Морський міністр М. Білінський разом з офіцерами М. Злобіним, С. Шрамченком та Г. Стефанівим у

квітні місяці здійснили подорож зі Станіслава, нинішнього Івано-Франківська, через Коломию, Заболотів, Косів в Жаб'є (Верховину), під час якої організували поповнення полку не лише людьми, а й припасами та матеріальними засобами. За спогадами С. Шрамченка, контингент набору на Гуцульщині виявився якісним, гуцульські сплавники та колишні моряки Австро-Угорського флоту охоче записувалися до полку, а по селах організовувалася матеріальна допомога морським піхотинцям.

9 квітня 1919 року пройшла зміна уряду УНР, у зв'язку з чим Михайло Білінський, не бажаючи працювати в соціалістичному уряді Мартоса, 24 квітня подає у відставку з посади Міністра морських справ УНР, і 22 травня приймає командування дивізією морської піхоти флоту УНР та відбуває на фронт. Начальником штабу дивізії морської піхоти призначається полковник Олександр Удовиченко. Морським міністром призначається капітан 1 рангу Микола Злобін. Однак Михайло Білінський, не будучи палким прихильником Симона Петлюри і вузько партійних справ Директорії, сприяв і надавав підтримку полковнику

*Олександр
Удовиченко*

Болбочану у його вимогах термінового зміцнення армії. Тож у справі Болбочана 12 червня 1919 р. М. Білінський був арештований і відсторонений від посади командира дивізії морської піхоти, командування якою прийняв О. Удовиченко. Слідство не виявило вагомих підстав у антиурядових звинуваченнях Білінського, і його 9 липня з під варти було звільнено, а 10 жовтня призначено начальником Генерального морського штабу флоту УНР. Разом з призначенням на посаду начальника Генерального морського штабу наказом Головного отамана Білінський був підвищений у ранзі до військового звання «контр-адмірал», однак цей наказ Білінський відмовився вводити наказом по Генеральному штабу і продовжував себе вважати капітаном 3 рангу. Тут, найперше, вбачається образа за арешт.

Наказом по морському відомству від 16 квітня 1919 року було встановлено форму одягу морським піхотинцям: для старшин – чорний френч, чорні штани-галіфе з золотими лампасами, а для підстаршин і моряків – з червоним кантом. Для підстаршин встановлювалися жовті відзнаки на лівому рукаві під жовтим якорем. Для старшин – золоті нашивки на обох руках. Холодною зброєю морських піхотинців був багнет, але більшість старшин і підстаршини, слідуючи усталеній морській традиції, використовували морський кортик. З Коломиї 1-й Гуцуль-

ський полк морської піхоти для завершення формування був переведений в Броди, де отримав наказ для остаточного озброєння і технічного оснащення виступити до Рівного. В Рівному він пройшов допідготовку, отримав зброю і технічне оснащення і вирушив на фронт під Київ. У складі полку рахувалося 2374 чоловік особового складу: старшин – 63, урядовців – 9, лікарів – 5, козаків – 2297, верхових коней – 142, обозних – 273. 25 травня 1919 року Гуцульський полк організовано прибув на ст. Богданівка, звідки пішим маршем прибув до Чернілівки. 2 червня південніше Оріхівця переправився через річку Збруч, а 3 червня після короткого бою без втрат захопив місто Волочиськ та залізничний вузол.

2-й полк морської піхоти УНР розпочав своє формування на Тернопільщині 22 травня 1919 року у більшості з жителів Правобережної України. Разом з Гуцульським полком і 1-ю батареєю морської піхоти він мав скласти дивізію морської піхоти УНР. 16 липня командиром 2-го полку морської піхоти було призначено сотника Ілька Сича, який розпочав активну роботу по його формуванню. Всього на той час до полку було включено не більше 100 бійців.

Ярослав Окуневський

29 липня на майдані перед залізничним вокзалом Кам'янець-Подільського відбулася інспекція морської піхоти Морським міністром УНР М. Злобіним. Добре вдягнуті, з доброю стройовою підготовкою морські піхотинці справляли надзвичайне враження на місцеве населення. Після інспекторського огляду Морський міністр виступив з палкою промовою, привітав морських піхотинців з успіхами на фронті і побажав скорої перемоги над ворогами України. Того ж дня сформовані полки були включені до складу 1-ї дивізії морської піхоти і відбули на фронт.

Святослав Шрамченко, який приймав активну участь у формуванні української морської піхоти, так згадував про ті дні: *«Пригадую собі, яке гарне вражіння робила запасово-учбова сотня 2-го полку, коли добре одягнена і вимуштрована, вона з піснями проходила по Кам'яні. 29 липня 1919 р. відбувся її інспекторський перегляд морським міністром на площі біля кам'янецького залізничного двірця. Був гарний день. Тільки що одержано відомості про успіх наших з'єднаних армій проти більшовиків. Уже звільнені від ворога були і Проскурів, і Жмеринка, і Вапнярка. Під команду «струнко!» морський міністр прийняв рапорт коменданта 2-го полку, який приїхав з фронту і в супроводі автора цих*

рядків і сотенного коменданта обійшов фронт сотні. Потім морський міністр у короткій промові поздоровив сотню з нашими успіхами на фронті і побажав їй того ж, що сотня зустрінула «Славою». Сотня в той же день вирушила на фронт до місця перебування штабу дивізії морської піхоти».

В Броди мало прибути поповнення і для другого полку морської піхоти з двох тисяч галичан, які мобілізувалися на Покутті і в Гуцульщині. Та ускладнення військової ситуації в Західній Україні заставило змінити плани. 15 травня 1919 року польський уряд направив на український фронт сформовані у Франції для боротьби з більшовиками дивізії генерала Галлера. 24 травня румунські війська вдарили у спину ЗУНР, захопили безборонні Чернівці, а 25-го травня форсували річку Черемош і окупували Галицьке Покуття, дійшовши майже до Станіслава (Івано-Франківська). Призив до морської піхоти УНР на Прикарпатті був зірваний. Дивізія морської піхоти під командуванням Михайла Білинського розпочала бойові дії в неповному складі.

Модест Семірозум

У вітчизняних архівах зберігся «Журнал військових дій Гуцульського полку Морської піхоти». Ось деякі виписки з нього:

«25 травня 1919 р. Полк вирушає в похід на ст. Богданівка і прибув на ст. Богданівка...

1 червня 1919 р. Полк по Наказу Штабу Січі походним бойовим порядком пересовується до с. Черничувка, яке послужило ісходним бойовим пунктом для наступу на ст. і місто Волочиськ.

3 червня 1919 р. Розвідочна служба веде перестрілку з ворогом і посовується на ст. Волочиськ. Полк захопив і м. і ст. Волочиськ. Одбив у ворога кулемет, набой для рушниць і гарматні. В полку втрат не має, ворог залишив 7 чоловік убитими.

5 червня 1919 р. Полк пішов в 5 год. ранку наступом на місто Фельштин. В 6 год. вечора м. Фельштин після упертого бою було зайняте полком.

6 червня. На ранок полк був оточений з усіх боків ворогом в м. Фельштині. Сотня Січі, яка перебувала з полком в сьому місті, утікла і полк не сповістила. Полк після двох упертих атак прорвався з містечка і за допомогою Січі повів наступ на м. Фельштин, вибив ворога і вспять захопив Фельштин... Важко поранений був в атакованих схватках сотник Могильницький. В полон попало 16 козаків і забитих 15 козаків.

14 червня. Полк вирушує на м. Єлтушків і з упертими боями захопив се містечко.

17 червня. Уперті бої з ворогом під Баром. Взяли більшовиків багато в полон. Втрати у нас великі...

18-19 червня. Уперті бої під Вонь-Ківцями з наступаючим ворогом веде полк спільно з Запорізькою Січчю.

23 червня. Упертий бій за Баром з наступаючим ворогом.

24 червня – 20 липня. За ці часи полк поруч з Січчю ніс величезні бої за Жмеринку з великими силами ворога. Більшовики кинули сюди всі свої резерви. В боях полк стратив 3/4 свого складу. Один час полк захопив і ст. і м. Жмеринку в своїх руках з 4 по 7 липня. Але ж ворог кинув сюди всі сили біля 3000 людей і 5 танків і полку довелося відступити аж за Бар на Копай-город. Потім полк перейшов впрямь в наступ і захопив ст. і м. Бар і до 20 липня полк зайняв впрямь позицію у села Голодки...

**Михайло
Омельянович-Павленко**

25 липня. Ворог ранком повів наступ проти полка на с. Маньківці під прикриттям ураганного гарматного вогня з 2-х бронепотягів; наступ був отбитий...

3 серпня. Рано полк повів наступ на Коростовецький ліс, зайняв його з великим боєм і став на позиції перед Коростівцями.

9 серпня. Вночі на 9 серпня полк разом з повстанческою дивізією зайняв Жмеринку без бою.

21 серпня. Полк прибув на ст. Звенигородка.

29 серпня. Полк в авангарді 12 дивізії просувається на південь... Окремі козаки були обстріляні з розвідкою Махна.

30 серпня. Сьогодні в 12 годині дня на полк повели наступ більшовики з півдня. Позицію полк зайняв позаду с. Орлова на скалах, підпустив ворога на кроків 200 і раптовим вогнем одбив наступ. ... Полком було захвачено 35 фір з майном... Позаяк ці фіри були селянські, то були повернуті власникам, ідна тільки фіра була більшовиків...

31 серпня. В 8 год. ранку ворог всьпять повів наступ в далеко ширшому масштабі. На сей раз полку, як і 12 дивізії прийшлося відступити...

6 вересня. Сьогодні до вечора вся наша Київська група очутилась в мішку у більшовиків... Дві години тягся завзятий бій. Була вся кавалерія і Гуцульський полк кинуті в атаку. Два наші брон-потяги були під-

биті, багато ранених і забитих. Нарешті ворог рухнув і ми пробили вихід...

9 вересня. Ворог вспять повів наступ на полк по залізниці, але був відбитий. Нервовий настрій у козаків. Невідомо, що готуються викинуть більшовики, а ми порядком намучені.

10 вересня. ...К 5 год. рано під Антонінами зійшлися з ворогом і зав'язався завзятий бій в лісах. Ворога було далеко більш... 4 години тривав бій... довелося відступити. Гуцульський полк здержував ворога покаж відступила 12 дивізія. В сьому бою сила потер з обох боків, а в Гуцульськомцу полку 10 забитих і 12 ранених.

11 вересня. Сьогодні зайняли ст. Балабанівка... Полк в резерві».

Журнал підписал командир Гуцульського полку полковник Петро Сич і

Яків Рябокiнь

осавул полку сотник Заболотний. Коли морські піхотинці разом з козаками-чорноморцями звільнили Вознесенськ і Роздільну, появилася надія на відродження флоту, остатки якого знаходилися поряд, в Одесі. С. Шрамченко згадував: *«В початках вересня 1919 р. блиснула, було, надія на Одесу, на море...».*

Та під ударами переважаючих сил противника, а більше від пощесті тифу, споловинені полки морської піхоти вимушені були відступати до кордонів з Польщею. На 16 серпня 1919 року дивізія була вже зведена в Гуцульський полк морської піхоти з 250 козаків і 200 багнетів під командуванням полковника Петра Сича та включена до складу 2-ї пішої дивізії «Запорізька Січ». 16 вересня 1-й Гуцульський полк був переданий до складу Київської групи військ. У вересні з нього залишився лише один курiнь не більше 200 багнетів. У листопаді 1919 року виснажений боями Гуцульський полк захопила пощесть тифу, яка практично споловинила його особовий склад. Для поповнення полку було направлено 25 хорунжих – випускників Житомирської юнацької школи.

6 грудня 1919 року рештки морської піхоти у складі Збірного пішого полку Київської дивізії, а кінна сотня морської піхоти під командуванням сотника Новікова у складі Київського кінного полку Дієвої Армії УНР виступили у Перший Зимовий похід. Поки тиф не вклав на похідного воза командира полку морської піхоти полковника Петра Сича, морські піхотинці, піші і кінні, воювали поряд, переважно у 1-й «морській» сотні 29 стрілецького куреня 4-ї Київської дивізії. Коли за-

хворів командир, його взявся супроводжувати додому його брат Ілько Сич. Незабаром обидва були схоплені більшовиками і розстріляні як вороги «трудового народу». Втративши командира, рештки морського куреня розчинилися у складі Київської дивізії. Командувач Дієвої Армії генерал Михайло Омелянович-Павленко у своїх спогадах писав, що у складі Київської дивізії *«відзначилися моряки»*. Про морально-психологічний стан дивізії він написав так: *«Нарешті українська мова, що все лунала у війську, єднала його з суспільством. У нашому війську під той час вже не було ані зрадників, ані втікачів, не вважаючи на те, що чимало вояків проходило повз самі свої хати. Оце ж той ґрунт, на якому не тільки деморалізувалось, а навпаки, зміцнилось і ґрутувалось в тісне коло військової сім'ї наше військо...»*.

Про бойову звитягу морської піхоти УНР згадував і колишній голова уряду УНР Ісак Мазепа, за його словами вона *«жодного разу не схилила національного прапора»*. Останній свій бій морські піхотинці провели в районі сіл Мясківка – Вербка 5 травня 1920 року. Під переважачими силами ворога, білого і червоного, зріділим українським полкам прийшлося відступити з рідної землі на територію Польщі, де вони вчорашніми союзниками були інтерновані до спеціально створених таборів.

Та історія 1-го Гуцульського полку морської піхоти цим не завершилася і отримала продовження. Колишні морські піхотинці взяли участь у Другому Зимовому поході Української Повстанської армії в листопадів 1921 року під керівництвом генерал-хорунжого Юрія Тютюнника. З своїми морськими піхотинцями йшов і колишній їх командир дивізії Михайло Білинський. Останніми з морських піхотинців на вівтар Вітчизни поклали своє життя в цьому поході сотник Михайло Піддубний, який пропав безвісти, загинули під Базаром Михайло Білинський і поручик Петро Маринич, у бою з більшовиками отримав поранення поручик Іван Петренко.

Тим часом французький десант в Одесі і в Севастополі поволі розкладається більшовицькою пропагандою, між французами і греками почали виникати конфлікти. На допомогу більшовикам з Франції до Одеси прибула французька комуністка Жанна Лябур, яку в Одесі згодом було заарештовано і розстріляно. Зреволюційовані французькі матроси, противлячись продовженню інтервенції, вимагали повернення додому і на знак протесту проти продовження війни на початку березня 1919 року посадили на прибережні камені крейсер «Мірабо». Група білогвардійських морських офіцерів, захопивши у ті ж дні колишній

український крейсер «Пам'ять Меркурія», з його допомогою зняла з каменів французький крейсер і вивела його на рейд.

Командування Антанти головні сили союзної ескадри сконцентрувало на севастопольському рейді, однак наступ Червоної армії і революційні настрої французьких моряків викликали французько-грецький конфлікт, і Антанта втрачає свої опорні порти в Чорному морі. Спершу здавалося, що розклад французького десанту дає сподівання Україні на опанування нею чорноморського узбережжя. Та надії на повернення флоту і Одеси під український прапор перекреслила зрада отамана Григор'єва, який 1 лютого 1919 року оголосив про перехід підпорядкованих йому військ з Південної групи армії УНР на сторону Червоної армії. 9 березня Григор'єв захоплює Херсон, а 12-го – Миколаїв. 6 квітня Григор'єв двома своїми загонами при 2-х артилерійських батареях скидає в море 2 корпуси французького і грецького десанту і захоплює Одесу. Цей успіх Григор'єва та отаманщина серед командування армії УНР, амбіції отаманів Волоха і Оскілка призвели до розгрому більшовиками Південної групи військ УНР і до втрати шансів на загальний успіх на всьому українсько-більшовицькому фронті.

Після рівненського заклоту Оскілка, бажаючи позбавити вище командування «малоросійства і впливу білогвардійщини», уряд «під впливом надзвичайних обставин тої доби» за пропозицією Симона Петлюри ввів у війську «військову інспектуру», тобто своєрідних комісарів. 13 травня 1919 р. було ухвалено відповідний закон разом з інструкцією до нього «Про державний інспекторат у військових частинах та інституціях»: *«Завдання державного інспекторату, говорилося в інструкції, стежити за своєчасним і точним виконанням всіх наказів центральної військової влади, перестерегати її в пні винищувати демагогічність, саботаж, розпусту, пияцтво, мародерство, грабіжництво, та недбале відношення до служби... Про ворожий та непевний елемент інспектори своєчасно повідомляють відповідних муштрових начальників, а в крайньому випадку ворожий і непевний елемент інспектор може негайно усунути з армії, рівночасно повідомляючи про це відповідне начальство, правительство і головного отамана».*

Згодом їхні права були ще більше поширені. У Морському міністерстві таким комісаром став урядовець з Головної господарчої управи капітан 2 рангу Євграф Акімов, колишній комісар Центральної Ради на Чорноморському флоті. Свою діяльність він розпочав з реорганізації морського міністерства на «демократично-соціалістичний лад» і масового звільнення офіцерів флоту. Введення інституту інспекторів в армії і у військовому міністерстві, які мали невисокі військові чини, виклика-

ло багато нарікань зі сторони вищих старшин армії і флоту, тим більше, що не всі комісари «стояли на висоті свого призначення». З цього приводу товариш Морського міністра контр-адмірал Михайло Остроградський висловився так: *«Смердить розкладом Морського Міністерства. Не розумію, невже часи Центральної Ради нічого не навчили. Поки урядує цей комісар, я не хочу брати жодного уділу в його роботі по розго-ну персонального складу Міністерства... Але... ще урятуємо ситуацію, як тільки призначать міністра»*. Новим Морським міністром 23 квітня 1919 року призначається капітан 1 рангу Микола Злобін, його заступником – капітан-лейтенант Святослав Шрамченко. У червні місяці морське відомство тимчасово очолив С. Шрамченко, а затим, до 7 липня 1921 року, але вже Морську управу військового відомства, очолював капітан 1 рангу М.Злобін.

Крім утворення частин морської піхоти Морське відомство вело загальну працю державного характеру, намагалося зберегти та підготувати нові кадри морських офіцерів для майбутнього. Активний учасник військово-морського будівництва часу УНР С. Шрамченко у своїх мемуарах занотував: *«По здобуттю Київа в Кам'янці-Подільському було відчинено Гардемаринську школу»*. До школи навіть було набрано невелику групу з 20 гардемаринів, але *«через несприятливі події, що незабаром наспіли, ця надія тоді ж загинула і згасла»*. В той же самий час в 1919 році йшла жорстока боротьба за південь України, Крим і Севастополь між УНР, більшовиками і білогвардійцями генерала Денікіна, якого підтримувала Антанта. В березні радянські війська увійшли до Криму і на початку квітня наблизилися до Севастополя.

Підхід більшовиків прискорив революційні виступи французьких моряків з вимогою повернення на Батьківщину – антантівську коаліцію перемогла більшовицька пропаганда. Перед наступом більшовицької армії призначений генералом Денікіним головним командиром портів Чорного і Азовського морів контр-адмірал М. Саблін вдруге в своїй біографії, тільки на цей раз вже перед наступом Червоної армії, вивів з Севастополя до Новоросійська, контрольованого ще Білою гвардією, крейсер, 5 міноносців, три підводні човни і частину флотського майна.

Щоб якимось затримати наступ 2-ї Української Червоної армії, 16 квітня 1919 року французькі лінійні кораблі «Жан Бар», «Франс» и «Вернію» почали обстріл Севастополя. Снаряди падали на Корабельну сторону, в район Малахового кургану і Англійського цвинтаря. Обстріл припинився наступного дня, коли прибули більшовицькі парламентарі від Червоної армії з пропозицією про перемир'я. Командувач союзної ескадри французький віце-адмірал Д. Амет у відповідь заявив: *«1. До 30*

квітня союзні війська завершать евакуацію; 2. Підводні човни, які знаходяться в порту, будуть затоплені, а бойові кораблі, що не зможуть вийти, будуть виведені з ладу підривом циліндрів їх машин». Умовити Амета не нищити бойові кораблі Чорноморського флоту червоним парламентарям не вдалося, позаяк уряди Англії і Франції не визнавали більшовицький уряд і на цьому було сторони розійшлися – червоноармійці завадити діям Антанти не могли. Залишаючи Севастополь в квітні 1919 року, війська Антанти прихопили з собою більшість боєготових кораблів, в тому числі дредноут «Воля», два крейсери, шість есмінців, три підводних човни і перевели їх до Стамбула.

Перш ніж залишити севастопольський порт, екіпажу англійського лінійного корабля «Емперор оф Індія» була доручена юдова робота по знищенню флоту у Севастополі. Між іншим, адмірал Саблін зі своїм штабом були обізнані з умовами перемовин віце-адмірала Амета з представниками 2-ї Червоної армії, однак спокійно спостерігали, коли їх англо-французькі союзники 26 квітня виводили на глибини зовнішнього рейду підводні човни «Орлан», «Гагара», «Кит», «Кашалот», «Нарвал», АГ-21, «Краб», «Скат», «Судак», «Лосось», «Налим» і топили їх підірваними патронами. Напередодні підводний човен «Карп» був затоплений у Північній бухті.

Так інтервентами і російськими добровольцями були знищені Підводні сили флоту України. Далі інтервенти підірвали гармати севастопольської фортеці та головні машини на 11 бойових кораблях, на інших вивели з ладу зброю, в порохових арсеналах спалили порох. Загинула вся друга бригада лінійних кораблів і дивізія Підводних сил. Вихід Антанти з українського Причорномор'я став другою трагедією Чорноморського флоту.

Віце-адмірал Амет Загинула вся друга бригада лінійних кораблів і дивізія Підводних сил. Вихід Антанти з українського Причорномор'я став другою трагедією Чорноморського флоту.

А у Одесі 27 квітня 1919 року повстали матроси французького крейсера «Вальдек-Руссо», вимагаючи повернення до рідного порту. Повстання матросів та поразки на фронтах змусили французький уряд оголосити про евакуацію своїх сил, і до початку травня 1919 року англо-французький флот покинув Чорне море.

29 квітня 1919 року війська «Українського радянського фронту» увійшли до Севастополя, але в кінці червня білогвардійські війська при допомозі Антанти вибили їх з Севастополя, а в серпні – з Одеси, Херсона і Миколаєва. Боротьба за чорноморське узбережжя України продовжувалася.

У вересні 1919 року в Стамбулі відбулася передача виведених Антантою з Севастополя кораблів уряду Південної Росії. З приводу передачі кораблів Денікіну та «підняттю на українських кораблях російських прапорів» українське посольство Директорії УНР в Стамбулі виразило протест вищому союзному командуванню. Українська місія вимагала, щоб «1. Українські кораблі, надані в розпорядження високого командування Франції, залишаються під французьким прапором, і повертаються до уряду України під українським прапором. 2. Українські судна будуть використовуватися для перевезення союзних сил і військових матеріалів. «Ці міркування і це прохання, говорилося в протесті, продиктовані необхідністю отримання Республікою Україна необхідної ефективної допомоги проти російських більшовиків на Чорному морі».

У відповідь на протест, повідомляла англійська газета «The Ogden standard» 9 жовтня 1919 року, союзне командування в Чорному морі відповіло, що дана акція передачі кораблів білій Росії була узгоджена з США. «Французькі сили під командуванням віце-адмірала Амета включають в себе ряд українських суден, які були передані до французьких військово-морських сил в аренду, відповідно до угоди між віце-адміралом Аметом і українським міністром М. Суковкіним (в оригіналі - М. Soukovine), укладеної в ім'я французького та українського урядів 26 листопада 1918 року у Константинополі. До недавнього часу ці кораблі носили золоті емблеми Української республіки. Однак на верхівки щогл піднімалися і біло-синій та червоний російські прапори. Всі судна залишаються об'єктом кредиту французького високого військово-морського командування». Таким чином своїм «кредитом» союзні держави позбавили УНР флоту на Чорному морі.

Після створення у Стамбулі «бази Чорноморського флоту Збройних Сил Півдня Росії» під командуванням віце-адмірала В. Шрамченка, вони були повернуті до Севастополя і прийняли активну участь у боротьбі Збройних Сил Півдня Росії генерала Денікіна з радянськими військами і військами УНР.

Більшовицька окупація і репресії не знищили остаточно український рух у Криму, в підпіллі продовжувала діяти обрана у 1918 році Українська Краєва Рада Криму. З відступом більшовиків з Кримського півострова виникла можливість налагодження національного життя на півострові, тому Краєва Рада і скликала 11 серпня 1919 року у Севастополі проведення Українського з'їзду Криму. З'їзд обрав головою Кримської Крайової Української ради Павла Горянського і прийняв постанову: *«Аби Краєва Українська Рада в Криму могла обстоювати права української людности перед Кримською владою і провадити широку*

організаційну, просвітницьку та економічну діяльність серед українців Криму, з'їзд постановив надати виконавчому Комітету Краєвої Ради, котрий зветься Малою Радою, право Українського консульства і Голову Малої Ради Павла Єрофеїча Горянського визнати Консулом Української Народньої Республіки в Криму. Місцем перебування Консула є м. Ялта». Керуючись рішеннями з'їзду у складній військово-політичній ситуації Павло Горянський шукає шляхів розгортання української національної справи, звертається за допомогою, у першу чергу фінансової, до Представництва УНР на Кавказі та до Міністерства закордонних справ УНР з проханням заснувати на півострові дипломатичне представництво. Та у планах відродження «єдиної і неділимої Росії» генерала Денікіна бодай якогось місця українцям не передбачалося, тому ідея створення українського консульства в Криму була ним категорично відкинута. Надати практичну допомогу війську УНР, коли флот знаходився під контролем Денікіна, Краєва рада змоги не мала.

Григорій Дугельний

У подальшій боротьбі за незалежність України її флот представляла лише морська піхота. У квітні 1920 року переформований полк морської піхоти УНР взяв участь в спільному україно-польському визвольному поході і 7 травня Київ був звільнений. Та звільнення Києва не принесло загального успіху у війні. На думку багатьох дослідників, головний отаман військ і флоту УНР Симон Петлюра у виборі напряму головного удару на Київ допустився стратегічної помилки. Досвідчені морські офіцери, і в першу чергу контр-адмірал Михайло Остроградський-Апостол, а також президент ЗУНР Є. Петрушевич, радили головний удар українсько-польських військ спрямувати на Одесу, звідки відкривалася можливість отримання міжнародної допомоги. В цьому випадку могли б докорінно змінитися і політика та відношення країн Антанти в цілому до України, переговори з якою в Яссах на той час вели уповноважені уряду УНР Кость Мацієвич та контр-адмірал Михайло Остроградський. Однак, Головний отаман вирішив діяти інакше.

Після звільнення Києва знову появилася нова надія на флот. У зв'язку з загальною ситуацією на фронті наказом Директорії УНР 17 квітня 1920 року «Головним начальником Чорноморського флоту і заступником Військового Міністра по справах Військового і Торговельного мореплавання» призначається контр-адмірал Михайло Остроград-

ський. Цим же наказом Остроградському доручалося утворити военно-дипломатичні місії в Румунії, Болгарії і Туреччині, надавалось право міжнародних зносин та створювати мобілізаційні комісії для торгового флоту. В цей же час на Дніпрі за наказом Остроградського почала формуватися Дніпровська річна флотилія, 1-й Флотський півекіпаж в Києві, а в дивізії морської піхоти – бронепоезд «Чорноморець». В Кам'янець-Подільському генерал-хорунжим В. Савченко-Більським організувалася Гардемаринська школа.

Влітку 1920 року виникла ситуація, коли і Антанта, в першу чергу Англія, і білий рух в Росії вимушені були змінити своє ставлення до України, і виникла можливість порозуміння між ними. В листопаді Російський політичний комітет у Польщі на чолі з лідером Савінковим підписав договір з УНР, яким визнавав самостійність України. Відповідно до умов договору, Окрема російська армія генерала Перемикіна підпорядковувалася командуванню армії УНР, планувалося разом з військами Врангеля створити спільний антибільшовицький фронт. З цією метою Севастополь відвідала українська делегація на чолі з полковником

Дмитро Леванда

Іваном Омеляновичем-Павленком, зустрівся з офіцерами-чорноморцями, які бажали дізнатися про уряд Директорії та українське військо. Полковник Цапко, який був в складі тієї української місії, згадував: *«Пор. Іванів передав мені, що морські старшини в Севастополі, довідавшись про прибуття нашої Місії, хочуть отримати відомості про боротьбу українського війська. Вони прохали, щоб члени Місії прибули на прийняття, що має бути влаштоване вечором 14 травня. Полк. Ів. Ом.-Павленко на зустріч з моряками погодився. Зрештою, всі ми були зацікавлені нагодою зустріти морських старшин, які певно ще пам'ятають про піднесення українського прапору на кораблях Чорноморської фльоти в 1918 році й лише через збіг несприятливих обставин, а потім через відрізаність від України з її урядом і військом, не змогли носити відзнаки Української военно-морської фльоти. [...] Після того, як ми зайшли до середини, за нами зараз же позамикано двері й ми опинилися в довгій залі, де за довгими рядами столів було до 300 морських старшин, які зірвались зі своїх місць зі співом «Заповіту». Співали вони, можливо, не так для пошани прибулих, як тому, що національні відзнаки українських старшин пригадали їм Україну. Поміж зібраними старшинами було багато капітанів 1-го ступня й один адмі-*

рал. Нас щиро гостили, обмінювалися спогадами, хоч і не всі вони добре знали українську мову, але відчувалося, що у цих моряків є щось спільне з нами. Бенкет тривав до глибокої ночі, на прощання один капітан палко вітав Україну, її провід й козацтво, після чого майже кожний з присутніх рахував за обов'язок підійти до нас з чаркою в руці з останнім привітом. Потім, як ми встали, щоб відійти, почувлось могутнє — «Ще не вмерла Україна!» й всі застигли на хвилину в пошані до Батьківщини, якій їм не довелося служити. Вже перед світанком, пор. Іванів в товаристві ще одного лейтенанта, допровадив нас до готелю. Враження від цієї конспіративної зустрічі з старшинами Чорноморської флотії на довгий час залишилися незатертими в нашій пам'яті».

Однак генерал Врангель, на словах визнаючи право України на незалежність, виставив умови, що допомагатиме тим, хто визнає його Верховним Головнокомандувачем та якщо в УНР визнають двомовність. Мовна карта вже в ті часи повним ходом розігрувалася шовіністами в Україні!

У барона Врангеля був у підпорядкуванні Чорноморський флот в Криму, отже і торгові шляхи, від яких Україна була відрізана фронтами. Тому переговори з бароном про взаємодопомогу в боротьбі з спільним ворогом та подальшу долю флоту К. Мацієвич і М. Остроградський планували провести в жовтні в Севастополі, і Остроградський збирався в Севастополь приїхати особисто. Однак Симон Петлюра виступив як проти умов, так і місця проведення: «Ясла до волів не ходять». На думку Головного отамана, Врангель вів з Директорією «хитру гру», а сама «поїздка до Криму могла би значно утруднити наші внутрішні відносини». Стосовно «рівноправності мов», то Симон Петлюра рішуче заявив, що це «*скрита тенденція вдарити по одному з головних моторів нашої державності і будівничої нашої праці з тим, щоб розкласти нас в самій основі нашого будівничого плану*». Тому центр переговорів залишився в Бухаресті.

В кінці-кінців Врангель погодився на спільну боротьбу з УНР проти більшовиків і підпорядкування головному командуванню УНР, але дорогий час було безповоротно згаяно. Більшовицькі війська зі сходу і півдня почали витіснити українську армію з України, а так звані Збройні Сили Півдня Росії притиснули до Чорного моря. Контакти УНР із Чорним морем було перервано остаточно. Чорноморський флот в Севастополі у складі Добровольчої армії Врангеля приймав участь у боротьбі з більшовиками, але ця боротьба вже стала приреченою.

Остаточний успіх боротьби за Україну став залежати від військово-технічного забезпечення війська УНР, яке терпіло скруту майже у

всьому. Як писав С. Петлюра до Бухаресту К. Мацієвичу, запас рушничних набоїв в жовтні 1919 року складав 600000 – лише на один день бою. Тому Директорія намагалась порозумітися з Антантою і добитися її військово-технічної допомоги в боротьбі з більшовицькими силами в Україні. З цією метою М. Остроградський направився в Ставку Антанти в Ясах. Відрізана від моря ворогами, Директорія помалу почала втрачати інтерес до флоту. Під тиском армійських кіл 29 серпня 1919 року Кабінет Міністрів ухвалив закон про скасування Морського міністерства і приєднання його до Військового.

З цього приводу капітан 1 рангу Микола Злобін звернувся з рапортом до Головного отамана Симона Петлюри, в якому зазначив, що представники Уряду зовсім його не визнають як тимчасового голову Морського міністерства і не рахуються з його поглядами. Тому М. Злобін просив Симона Петлюру «вирішити остаточно питання про скасування Морського Міністерства, а також привести законним шляхом мої тимчасові призначення.» Наслідком цього рапорту стало остаточно скасування Морського міністерства і створення 24 вересня 1919 року на його місці Головного управління Військово-морського флоту Військового міністерства. Його керівниками були капітан 1 рангу Микола Злобін до 6 вересня 1921 року, і з 6 вересня 1921 року до його ліквідації у 1922 році – генерал-хорунжий по адміралтейству Володимир Савченко-Більський.

На початку грудня 1919 року Головне управління Військово-морського флоту разом з Воєнним міністерством було витіснене на територію Польщі і з 1 січня 1920 року його діяльність була тимчасово припинена. Коли ж Головний отаман Симон Петлюра досяг угоди з польським урядом про спільну боротьбу з більшовицькою Росією, 20 березня 1920 року військове міністерство було відновлене.

Наказом Головної Управи Війська УНР № 14 від 31 березня 1920 року у його складі була відновлена Головна Військово-морська управа, яку очолив капітан 1 рангу Микола Злобін. Його заступником став Михайло Білинський, якого 3 травня змінив генерал-хорунжий флоту Володимир Савченко-Більський. Як писав М. Злобін, Військово-морська управа «була улаштована лише яко мінімум, де можна було б хоронити ідею Української Державної Флоти». Згідно нового штатного розпису до її складу входило шість осіб (начальник, помічник, три начальники відділів) та машиністка. Генеральний Морський штаб згорнувся в Організаційно-тактичний відділ цієї управи. Цей відділ з 20 березня до 19 травня 1920 р. очолював генерал-хорунжий флоту Володимир Савченко-Більський, затим до 10 грудня 1920 р. – капітан-лейтенант Святослав

Шрамченко, і до його остаточного згорання в 1922 році – капітан 2 рангу Дмитро Леванда. 20 березня 1920 року перестав існувати і відділ Генерального Морського штабу. 14 квітня 1920 року заступником Військового міністра з морських питань був призначений контр-адмірал Михайло Остроградський-Апостол. У той складний час головним завданням Військово-морської управи було сформувати з морських старшин і матросів військові частини, які мали слугувати базою для відродження українського флоту. Наказом Головної Команди Війська УНР № 34 від 21 травня 1920 року Микола Злобін отримав наказ відновити на Дніпрі Дніпровську річкову флотилію, яка повинна була взяти під охорону мости і переправи в районі Києва. До складу флотилії планувалося включити 17 бронекатерів, 26 катерів і 10 барок, захоплених у більшовицьких військ в Київському порту. Було створено штаб флотилії у складі чотирьох старшин і п'яти матросів, який очолив мічман Борис Остроградський.

Однак наступ більшовицьких військ не дозволив реалізувати план створення Дніпровської річкової флотилії. З наступом більшовицьких військ на Київ штаб флотилії на початку червня був переведений до Кам'янця-Подільського, а у перші дні липня 1920 року – до польського міста Ланьцут, в якому формувалася Українська збірна станиця.

Одночасно з Дніпровською річковою флотилією у Києві відповідно до наказу Головної Команди Війська УНР № 35а від 27 травня 1920 року почалося формування 1-го Флотського півекіпажу, формування якого мало «дати можливість мати з екіпажів суден, в той час коли вони знаходяться на суші, зовсім здатні до пішого бою частини». Начальником 1-го Флотського півекіпажу був призначений полковник Володимир Омелянович, начальником штабу – старший лейтенант Л. Костарів. Штатна чисельність 1-го Флотського півекіпажу мала складати 531 чоловік, у тому числі 400 матросів, зібрані у три сотні. На озброєння їм поставлялося 16 кулеметів, 600 гвинтівок, 30 пістолетів, 300 ручних гранат. Грошове утримання визначалося у розмірах: капітан 1 рангу – 2600 гривен, старший лейтенант – 2000 грн, лейтенант – 1600 грн, мічман – 1200 грн, корабельний гардемарин – 1000 грн, кондуктор – 900 грн, боцман – 186 грн, матрос – 60 грн. Однак малочисельний 1-й Флотський півекіпаж повторив долю річкової флотилії і у липні теж відступив до польського Ланьцута.

У другій половині серпня 1920 року 1-й Флотський півекіпаж сформував команду для бронепотягу «Чорноморець», якого збудували залізничники станції Станіславів (нинішній Івано-Франківськ). За спогадами М. Омеляновича-Павленка, бронепотяг «Чорноморець» нагаду-

вав бойовий корабель: мав «капітанський місток, мачти і ін.». Його командирами були спершу старший лейтенант Л. Костарів, затим лейтенант М. Сокальчук, на бронепотязі в серпні місяці числилося 25 старшин і 205 матросів та козаків. 19-22 серпня «Чорноморець» знаходився на тилкових позиціях Дієвої Армії УНР в районі станції Боднарів, а затим ліквідував прорив більшовицької 8-ї кавалерійської дивізії, оперуючи залізницею Стрий – Миколаїв на Львівщині. З наступом українських військ «Чорноморець» 8 жовтня поступив у розпорядження командувача Лівій групи Дієвої Армії УНР, а з 25 жовтня переданий 1-й Запорозькій стрілецькій дивізії. З початком наступу Червоної армії бронепотяг оперував на лінії Дунаївці – Проскурів (Хмельницький).

Під час загального відступу Армії УНР бронепотяг прикривав відступ своїх військ. 21 листопада 1920 року щоб не попасти в руки ворога за наказом командування бронепотяг на станції Волочиськ був підірваний, а його команда перейшла через річку Збруч на територію Речі Посполитої.

Борис Гловацький

У серпні місяці 1920 року в Ланьцуті відбулася реорганізація українських флотських частин. Особовий склад флотилії був включений до складу реорганізованого 1-го Флотського півекіпажу. Його новий штат мав становити 21 старшину, 482 муштрових матросів і козаків, 114 немустрових, лікаря і священника. Необхідне майно і спорядження було закуплене в Польщі. У польських приватних швейних майстернях була замовлена і флотська уніформа чорного кольору з традиційними безкозирками, на стрічках яких писалася назва частини. 13 серпня Військове міністерство повідомило командувача Дієвої Армії УНР, що «найближчі дні з Ланьцута прибуде ... у Ваше розпорядження курінь морської піхоти в складі 300 чоловік. Головний Отаман наказав прохати Ваших розпоряджень, аби цей курінь, яко основа майбутньої морської піхоти, не розпорозувався б поміж частинами армії, а залишався окремою частиною...». 10 вересня 1920 року, після завершення організаційних заходів, через Коломию і Львів 1-й Флотський півекіпаж прибув до Дієвої Армії УНР. Однак 14 жовтня він був розформований і на його базі почалося створення Військової флотилії.

19 жовтня 1920 року на створення Військової флотилії начальник Військово-морської управи виділив 200 тисяч гривень, з Дієвої Армії УНР ще асигнували 2 мл. гривень, забезпечили штатним озброєнням,

боезапасом і уніформою. Першим командиром Військової флотилії був призначений капітан 1 рангу Микола Злобін, 7 листопада 1920 року його на посаді замінив сотник Г. Дугельний, її начальник штабу був старший лейтенант С. Логінов.

Союзниками УНР у боротьбі проти більшовицької агресії виступала Польща. Однак перемир'я, укладене поляками з Червоною Армією 9 листопада 1920 року у Ризі, позбавило УНР не лише союзників, а й надій на шкоре повернення до берегів Чорного моря. Командування Червоної Армії, стягнувши з території Росії свої головні ударні сили, добилось перелому в бойових діях, і восени 1920 року перейшло в рішучий наступ. 12 листопада Військова флотилія була направлена під містечко Деражня, де взяла участь в боях з більшовицькими військами, звідки під їх тиском разом із 1-ю Запорозькою дивізією змушена була відступити на захід. 21 листопада в районі села Ожигівці (зараз Хмельницької обл.) останні морські піхотинці Воєнної флотилії перейшли Збруч і на території Польщі у селі Токи (зараз Тернопільська обл.) були інтєрновані поляками до спеціальних таборів.

Перебування української місії у Севастополі дієво позначилося на відродження українського національного руху, який завершився створенням українського національного блоку при уряді Врангеля у Севастополі. Намагаючись об'єднати українців Кубані і Криму 17 серпня 1920 року спершу організувався «Кружок Українських Старшин» на чолі з генералом Киреєм. Врангель погодився з ідеєю «Кружка Українських Старшин» і запропонував Кирею організувати Тимчасовий Український Уряд. Однак відразу виявилось, що створюючи кишеньковий «Український Уряд», Врангель намагався таким чином протиставити його уряду УНР і Головному Отаману С.Петлюрі і це особливо ствердилось при прибутті з Франції до Севастополя «Української місії» Моркотуна. Появившись у Севастополі, Моркотун і К° відразу повели шалену пропаганду проти уряду Петлюри та кримських просвітницьких організацій. Конфронтація монархічного блоку врангелівського «Українського Уряду» з Просвітними радами Криму привела до проведення 1 жовтня у Севастополі селянського з'їзду регіону. В протигагу намаганням моркотунівців, з'їзд прийняв постанову, якою визнавав законною владою в Україні владу УНР на чолі з Симоном Петлюрою, необхідність повної згоди Врангеля з Петлюрою і організацію українського війська і флоту під національним прапором і командою українських старшин та, що цивільна влада в Україні має належати українцям. Генерал Врангель з постановами з'їзду погодився, однак його уряд разом з обраним з'їздом керівним «блоком» до виконання рішень з'їзду так і не

приступали. Та і загальна ситуація їх виконанню вже не сприяла – час було незворотно упущено.

У той же час Кримський півострів, за образним виразом багатьох дослідників, викликав асоціації з кораблем, що тоне у бурхливому морі. Радянські війська Південного фронту Червоної армії Михайла Фрунзе зламали оборонні редуті Білої гвардії і невпинно наближалися до Севастополя, Феодосії і Керчі. Правитель Півдня Росії барон Врангель прийняв рішення евакуювати свої війська кораблями і транспортами Чорноморського флоту.

14-16 листопада 1920 року дредноут «Воля», перейменований білогвардійцями на «Генерал Алексеев», один лінкор, два крейсери, 10 есмінців, 4 підводні човни, 12 тральщиків, 119 транспортів і допоміжних суден назавжди покинули Севастополь і Крим. На них, добре памятаючи про більшовицькі порядки і погроми, в еміграцію направилось 116758 військовослужбовців і 28935 цивільних осіб, серед яких не менше половини було українців. Втрат при здійсненні евакуації не було. Евакуація проводилася під безпосереднім керівництвом генерала Врангеля. Лука Бакун згадував про евакуацію, що «можна сказати, що то щось ніким ніде не видано і важко намалювати ту картину. Досить сказати того, що першими погрузилися начальник гарнізону та Комендант міста зі своєю ротою козаків, відчаливши пароплавом від берега, чим примусили офіцерство, яке лишившись на березі, стріляти самих себе. Повстанці погрузилися тільки дякуючи рішучому впливу Отамана Чорна Хмара, який силою зброї заставив подати для повстанців окремих пароплав старійший». На кораблях ескадри Врангеля відбуло в еміграцію і чимало колишніх адміралів, офіцерів і матросів флоту УНР, в тому числі віце-адмірالی О. Хоменко, В. Шрамченко та багато офіцерів і матросів.

21 листопада 1920 року у Стамбулі врангелівський флот був реорганізований в Русскую ескадру, останнім притулком якої став середземноморський порт Бізерта – французька військово-морська база в Тунісі на півночі Африки.

Незабаром барон Врангель підпише письмове зобов'язання: *«Отдавая себе отчет, что Франция – единственная держава, признающая правительство Юга России... я отдаю мою армию и мой флот... под ее (Франции) покровительство. Я рассматриваю также эти корабли как залог в уплату тех издержек, кои предстоят для оказания первой помощи, вызываемой текущими событиями».*

Отже, спільними зусиллями багатьох антиукраїнських сил флот України було знищено, а те, що зосталося у бухтах, Чорноморським

флотом вже назвати було неможливо. Корабельний склад як українського, так і російського флотів фактично перестав існувати. З цього приводу призначений уповноваженим Реввійськради РФ по Україні і Криму Михайло Фрунзе писав: «...*На долю морського флота выпали тяжёлые удары. В результате их мы лишились большей и лучшей части его материального состава, ...потеряли основное ядро флота и рядового состава. Все это в сумме означает, что флота у нас нет.*»

А в цей час остатки сил українського флоту, сконцентровані в Збірному полку морської піхоти і витіснені радянськими військами на територію Польщі, насмерть стояли перед військами М. Тухачевського під Замостям, були тією цементуючою силою, об яку розбилися атаки 1-ї Кінної армії. Там, під Замостям, українські морські піхотинці і козаки створили «чудо під Замостям», без якого не відбулося би оголошеного згодом поляками «чуда на Віслі». Опинившись волею військової долі в еміграції, вони не втратили надії добитися волі і незалежності для рідної землі. Та досягти справдження надій ставало все тяжче. Уклавши з Польщею мирний договір, радянська Росія виборолала собі умову, що на польській території антирадянські організації діяти не можуть. Тому, маючи метою підняти всеукраїнське повстання проти більшовицької влади, українські моряки на території Польщі і Румунії могли формувати Українську Повстанську Армію і планувати Визвольний похід в Україну лише в підпільних умовах.

В цей час Україною вже ширився більшовицький терор. Захопивши українські землі, більшовицька влада під прикриттям багнетів встановила терор і жорстоке насильство над населенням, насувалася розплата українців за бажання мати власну державу і бути господарями у власному домі. Над Україною вже дихав голод 1921 року, перший в її історії голодомор: «продотряди» забирали все, що могли знайти в коморі українського селянина.

Голова РНК РРФСР В. Ленін вимагав негайних поставок з «ситої» України для «голодающего пролетариата» не менше 150 млн. пудів зерна, то ж зобов'язання Центральної Ради за Брестським мирним договором поставити до Німеччини і Австро-Угорщини взамін військової допомоги 60 млн. пудів хліба стали виглядати зовсім невинними поставками. Для придушення будь якого руху опору українців в Україні було дислоковано війська Червоної Армії, які нараховували 1 млн. 200 тис. чоловік. У створених Харківському та Київському військових округах дислокувалося 35 стрілецьких і кавалерійських дивізій, 10 бригад та різних частин, які були зведені у п'ять армій. Українці в них склали

лише 9%. Червона Армія в Україні стала виразно окупаційною, чого В. Ленін в своїх телеграмах і не приховував.

У цій, з військової точки зору безнадійній ситуації, для порятунку народу від геноциду і збереження честі Українського війська, флоту і Української Зброї на території Польщі і Румунії з колишніх вояків армії і флоту УНР створюється Українська Повстанська Армія під командуванням генерала Ю. Тютюнника. 25 жовтня 1921 року вона зважається на похід з надією підняти народне антибільшовицьке повстання. Цей похід увійшов в історію як 2-й Зимовий, чи «Льодовий» похід. Просуваючись у важких зимових умовах в напрямку на Київ, терплячи великі нестатки в озброєнні і забезпеченні, група військ Ю. Тютюнника вела безперервні бої з переважаючими кавалерійськими дивізіями більшовицьких військ. Народного повстання, як і з'єднатися з повстанськими загонами Придніпров'я, здійснити не вдалося. Не дійшовши 40 кілометрів до Києва, група військ Тютюнника в битві під Базаром 21 листопада 1921 року була розбита кіннотою дивізії Г. Котовського і змушена була повернути та пробиватися назад до польського кордону. В бою під Базаром загинув і контр-адмірал Михайло Білинський, долю якого розділили і останні морські піхотинці флоту УНР.

В бою під Базаром Державний військовий флот УНР завершив майже чотирирічну боротьбу за незалежність Української Соборної Держави. У цій боротьбі, покритій ратною славою, подвигами і трагедіями, як відзначав учасник тих подій Святослав Шрамченко, українські морські піхотинці загинули смертю «гідної вояка, смерти на варті, в час виконання свого героїчного обов'язку – оборони Батьківщини». Влітку 1924 року Військове міністерство УНР в еміграції було ліквідоване остаточно, а з ним ліквідована і військово-морська управа. Національне військово-морське будівництво оружною силою сусідніх країн було перерване. Але залишилися морська традиція та історія боротьби за Український флот, які вимагали продовження.

І вона продовжиться рівно через сімдесят років.

Управління і командний склад Українського флоту (1917-1921 рр.)

Міністри Морських справ
(Генеральні секретарі Морських справ,
голова Морської Генеральної Ради УНР,
Начальники військово-морської управи)
(1917-1921)

- Володимир Лотоцький: хорунжий по адміралтейству, голова Моргенради УНР з жовтня до 28.04.1918 р.
- Дмитро Антонович: Генеральний секретар справ морських з 23.12.1917, з 09.01.1918 р. до 14.03.1918 – міністр морських справ УНР;
- генерал Олександр Жуківський: Міністр військових і морських справ 14.03.1918 р. – 28.04.1918 р.;
- капітан 1 рангу Семен Овод: 1.05. – 5.05.1918 р.;
- генеральний бунчужний Олександр Рогоза: Військовий і Морський міністр 5.05. – 14.10.1918;
- контр-адмірал Микола Максимов: з 27.05 – в.о. Морського міністра, 24.10 - 14.11.1918 р. - Морський міністр Української Держави.;
- адмірал Андрій Покровський: Міністр морських справ Української Держави 14.11. - 19.12.1918 р.;
- контр-адмірал Михайло Білинський: Міністр морських справ Директорії УНР 26.12.1918 - 9.04.1919 р.;
- капітан 1 рангу Микола Злобін: 24.04.1919 – 31.03.1920 р., з 31.03.1920 р. до 21.11.1920 р. – тимчасово виконувач обов'язки Морського міністра, начальник Військово-морської управи Військового міністерства і одночасно з 19.10.1920 до 07.11.1920 р. командир Військової флотилії війська УНР.
- капітан-лейтенант Святослав Шрамченко (в.о Морського міністра): квітень-червень 1919 р.

Товариші (заступники, віце-міністри)
міністра Морських справ України

- військовий інженер Олександр Коваленко — 1917-початок 1918 р.;

- контр-адмірал Микола Максимов: 5.05.- 27.05.1918 р.; 14.11.-19.12.1918 р.;
- контр-адмірал Юрій Свірський: з 10.10.1918 р.;
- контр-адмірал Олександр Гадд: з 14.11.1918 р.
- контр-адмірал Михайло Остроградський-Апостол: з 26.12.1918 р.;
- капітан-лейтенант Святослав Шрамченко: 24.05. – 01.06.1919 р.

Начальники Генерального Морського штабу:

- контр-адмірал Микола Максимов — до 27.05.1918 р.;
- контр-адмірал Микола Протасов — до 10.11.1918 р.;
- капітан 1 рангу Лев Постриганєв — до 1.10.1919 р.;
- контр-адмірал Михайло Білинський — 10.10.1919 - 20.03.1920 р.;
- капітан-лейтенант Святослав Шрамченко: 19.05.20 – 10.12.1921 р.

Начальники Головного морською штабу:

- капітан 1-го рангу Семен Овод — з 28.04. 1918 р.;
- контр-адмірал Юрій Свірський — з 1.06.1918 р.;
- капітан 1-го рангу Андрій Пчельников — з 15.11.1918 р.;
- капітан 1-го рангу Михайло Єфремов — з 20.11.1918 р.

У Генеральному морському штабі на головних позиціях в різний час працювали:

- ген. хорунжий флоту Олександр Степанов;
- капітан 1-го рангу Юрій Постриганов;
- контр-адмірал Сергій Євдокимов.

Командувачі флотом України:

- адмірал Андрій Покровський: начальник Району охорони Південно-Західного району Чорного моря, Головний начальник портів Чорного і Азовського морів з 27.03 – 14.11.1918 р.;
- контр-адмірал В'ячеслав Клочковський: командуючий відділом флоту в Севастополі 10.06 - 12.11.1918, командуючий Державним флотом УНР 12.11. – 24.12.1918 р.;
- контр-адмірал Михайло Остроградський-Апостол: командуючий відділом флоту у Севастополі з 29.04. до 10.06.1918 р., Головний начальник морських сил УНР з 17.04.1920 р.;

Команднийний склад Державного флоту України:

- контр-адмірал Сергій Бурлей - начальник Українського морського штабу у Севастополі з 29.04. по 10.06.1918 р., командир Українсько-Кримської флотилії і товариш військового міністра Кримського крайового уряду в 1918 році;
- контр-адмірал Микола Чернелівський-Сокол – начальник штабу Державного флоту Української держави з 10.06.1918 р.;
- капітан 1 рангу Олексій Ніщенко, начальник штабу флоту Української Держави у Севастополі 10.06.- 12.11.1918 р.
- генерал-майор флоту Мстислав Єрмаков – командувач Дунайської флотилії;
- капітан 2 рангу Хомотиян – командувач Дунайської флотилії в кінці 1918 р.
- капітан 1-го рангу Дмитрів (Дмитрієв) – командувач флотилією Азовського моря;
- капітан 1-го рангу Озеров – комендант Одеського військового порту;
- контр-адмірал Михайло Римський-Корсаков - комендант Миколаївського військового порту;
- контр-адмірал Семен Фабрицький – комендант корпусу берегової охорони;
- контр-адмірал Сергій Ворожейкін – начальник штабу Головного начальника портів Чорного і Азовського морів;
- контр-адмірал Володимир Степанов – командувач транспортною флотилією
- капітан 1 рангу Олександр Гадд – командир мінної бригади УНР у Одесі.
- полковник Володислав Дашкевич-Горбацький – командир відділу морської піхоти при Головному штабові Морського міністерства;
- полковник Ястржембський – командир відділу морської піхоти при Головному штабові Морського міністерства;
- контр-адмірал Михайло Білинський, командир дивізії морської піхоти флоту УНР з 22 травня 1919 р.;
- полковник Олександр Удовиченко – начальник штабу, командир дивізії морської піхоти флоту УНР з 12 червня 1919 р.;
- підполковник Григорій Дугельний, командир Військової флотилії Війська УНР у листопаді 1920 р.
- полковник Володимир Омелянович, командир 1-го Флотського півекіпажу восени 1920 р.

Інші важливі посади на флоті:

- генерал- хорунжий флоту Вадим Богомолець – голова Військово-морського суду і начальник Головного військово-морського судового управління при Народному Міністерстві Морських Справ.
- генерал- хорунжий флоту Володимир Савченко-Більський – начальник канцелярії Морського міністерства в 1917-18 рр., начальник Гардемаринської школи у 1919 р.
- капітан 2 рангу Микола Протасов – начальник оперативної частини штабу флоту у Севастополі – до травня 1918р.
- старший лейтенант Костарів Л., начальник штабу 1-го Флотського півекіпажу, командир бронепотягу «Чорноморець» (1920р.).
- лейтенант Микола Сокальчук, командир бронепотяга «Чорноморець» (1920-1921 р.)

РОЗДІЛ II

МАРТИРОЛОГ офіцерів та урядовців Українського державного флоту (1917-1921рр.)

Історію творять люди. Але їхні імена не завжди залишаються на скрижалях самої історії. Прикладом подібного може служити історія вітчизняного флоту періоду національно-визвольної революції 1917-1921 років. Як не прикро визнавати, але відсутність відомостей про діяльність українців, які на зорі XX століття відроджували наш національний флот, які на морі і на суші героїчно боролись за волю і свободу українського народу, за державну незалежність України, ще й сьогодні створює проблему для військово-морського будівництва у сучасній Україні. Нас і сьогодні переконують, що у минулі часи в Україні ніколи власного флоту не було, що серед нас не було ніколи і справжніх військових моряків, нас знову підводять до висновку, що Україні для свого захисту з моря військового флоту не потрібно, що для цього достатньо наявності в українських портах флоту сусідньої держави.

Та настав час розвіювати численні міфологеми не української історіографії та пропаганду наших сучасних недоброзичливців навколо флотського питання і відновити історичну правду про своїх, викинутих чужою силою з рідних портів, українських моряків, абсолютна більшість яких і за кордоном залишалися великими українцями, щиро любили свій народ і свій край, багато зробили для популяризації українства в зарубіжних країнах, зберегли неоціненні історичні пам'ятки та документи тієї епохи.

У 1989 році в далекій Америці помер останній український військовий моряк УНР старший лейтенант Василь Пилишенко і свідків тих подій вже не залишилося. То ж зараз можемо лише опиратися на нечис-

ленні і розкидані світом спогади очевидців і учасників тих подій. На щастя, в еміграційних українських виданнях публікувалися спогади і оповідання окремих учасників і свідків подій у Севастополі, в Криму, Одесі і Миколаєві, але по флотській темі їх надзвичайно мало, і окремого списку морських офіцерів, будівничих українського військового флоту, до сих пір не складено. Сьогодні, вибираючи з цих спогадів прізвища українців-моряків, ми робимо чи не першу скромну спробу об'єднати їх, розкиданих долею по всіх континентах світу, в єдиний мартиролог морських офіцерів України і повернути ці імена історії Військово-морських сил Збройних Сил України. На їхніх ратних подвигах, відданості народу і звитязі мають виховуватися сучасні захисники Батьківщини.

На жаль, ми ще досить мало знаємо про наших морських попередників, про тих, хто на початку ХХ ст. боровся за Український флот і зі зброєю в руках захищав незалежність нашої країни та боровся за українське Чорне море. В радянські часи їх імена з історії флоту були викреслені, а документи якщо не знищені, то заховані в спецхрани й у більшості випадків вивезені за межі України. А самих українських морських офіцерів, хто не відбув в еміграцію, знищила кривава рука червоних окупантів як «ворогів народу».

Приведений нижче список морських офіцерів минулої епохи є далеко не повним, це лише початок великої дослідницької роботи зі встановлення історичного зв'язку з попередніми поколіннями українських моряків на шляху повернення нашої історичної правди. Ґрунтовна робота по встановленню імен офіцерів флоту УНР і Української Держави ще попереду, але на сьогодні складений мартиролог відповідає нашим знанням історичного минулого. Автор має надію, що до цієї непростой роботи приєднається багато дослідників нашої морської минувшини і відкриють широкому читачеві біографії тих, хто насправді складає гордість морської історії України, і цим лише прислужаться не лише відродженню історичної справедливості, а й справі ствердження України як морської держави.

Слід зважати, що військовим морякам-українцям Чорноморського флоту доводилося діяти при надзвичайно складних військово-політичних зовнішніх і внутрішніх умовах, відроджувати національний флот в час незавершеної Світової війни, розвалу світових імперій, загальної розрухи і політичної кризи. То ж бойові офіцери не завжди могли розібратися в політичних програмах і платформах численних партій, не завжди швидкоплинна зміна військово-політичної ситуації давала їм час на прийняття виважених рішень у відповідності до свого світогляда-

ду. У багатьох випадках остаточні рішення приймалися під тиском безвихідних обставин. Більшість офіцерів флоту, виховані флотською школою та консервативними традиціями імперського флоту не завжди могли швидко змінити власний світогляд на вимоги часу національно-визвольної боротьби українського народу і у багатьох випадках йшли на службу Українській Державі не по волі своїх національних почуттів, а за збігом обставин і плином тодішніх подій.

Першим морським офіцерам і адміралам УНР і Української Держави довелося служити і будувати флот України в часи жорстокого військового і політичного шторму в Чорному морі. Не всі з них втрималися українського берега в цьому штормі, але кожний з них вніс свій вклад у відродження морської традиції українського народу, без якої було би неможливим створити сучасні Військово-Морські Сили України. То ж хай цей, перший, мартиролог буде первинною цеглиною в некрополь пам'яті славних морських лицарів України, продовжувати справу яких історія визначила нашому поколінню.

А

1. Акімов (Акимів) Євграф Миколайович (р.н. – р.с. не від.), капітан 2 рангу, учасник 1-ї Світової війни, комісар Центральної Ради УНР на Чорноморському флоті з жовтня 1917 р., комісар Директорії УНР в Морському міністерстві в 1919-20 рр., подальша доля не відома.

2. Антонович Дмитро Володимирович (02.11.1877 – 1945), видатний державний і політичний діяч, вчений-історик і філолог, товариш (заступник) Голови Центральної ради УНР, організатор Морського міністерства УНР, перший Генеральний секретар морських справ, а згодом міністр Морських справ УНР (23.12.1917 – 14.03.1918), з 1920 р. в еміграції у Відні, став одним з організаторів Українського вільного університету і членом оргкомітету Всеукраїнського Національного Конгресу, у Празі являвся директором музею Визвольної боротьби в Україні та головою історико-філологічного товариства, помер і похований у Празі.

3. Афанасій Володимир Юрійович (р.н. – р.с. не відом.), старший лейтенант, до 1917 р. командир роти юнкерів у Петрограді, з кінця 1917 р. на українській службі, начальник Гардемаринського відділу навчальної частини Головного морського штабу в жовтні 1918 р., подальша доля не відома.

Б

4. Барнів Борис (р.н. – р.с. не від.), мічман, інженер-механік, – начальник Головного морського технічного і будівельного управління Військово-морської

управи УНР (2.03.1920-1922 р.), в 1921 р. воював у складі Збірного (морського) куреня 3-ї Залізної дивізії Дієвої армії УНР, подальша доля не відома.

5. Бачманов Михайло Петрович (р.н. не від. – 31.01.1972), капітан 1 рангу, учасник Цусімської битви з японським флотом в 1905 р. та 1-ї Світової війни, військово-морський аташе в Румунії, на еміграції поселився в Австрії, помер і похований в м. Еннс.

6. Білинський Михайло Іванович (17.11.1882 - 21.11.1921), контр-адмірал, брав участь у 1-й Світовій війні на Балтійському флоті, прибув в Україну 20.12.1917 р., з 26.12.1917 р. – директор контрольного департаменту секретаріату Морських справ, з 28.04.1918 р. – начальник головної військово-морської господарчої управи Морського міністерства УНР, у травні-жовтні 1918 р. входив до складу делегації, яка вела переговори з РРФСР про умови мирного договору, морський міністр УНР (26.12.1918 – 09.04.1919), з травня 1919 р. – командир дивізії морської піхоти і учасник 1-го Зимового походу Дієвої Армії УНР, 12.06.1919 р. заарештований С. Петлюрою у справі П. Болбочана, звільнений з під арешту 9.07.1919 р., з 10.10.1919 р. – начальник Морського Генерального штабу, з травня 1920 р. – міністр внутрішніх справ УНР, з 18.10.1920 р. – радник міністерства народного господарювання, в еміграції - член Ради Республіки у Тарнові, розглядався прем'єром уряду УНР в екзилі, восени 1921 р.- учасник Другого Зимового походу Української Повстанської армії, під час якого в бою з червоноармійцями Г.Котовського в с. Малі Миньки під Базаром загинув. Похований в с. Малі Миньки.

7. Білець (р.н. – р.с. не від), бунчужний 1-го Флотського екіпажу УНР в 1920 р., подальша доля не відома.

8. Богацький Михайло Васильович (22.11.1899 – р.с. не від.), мічман, старшина Головної військово-морської Управи в 1919 році, в 1921 р. – старшина бронепотягу «Чорноморець», інтернований до польських таборів в листопаді 1921 р., подальша доля не відома.

9. Богданович (р.н. – р.с. не від.), лейтенант, мінний офіцер дивізіону тральщиків Одеської бригади тральщиків, в 1918 р. розмінював мінні поля під Одесою і в Буго-Дніпровському регіоні, подальша доля не відома.

10. Богомолець Вадим Михайлович (22.10.1878 – 19.04.1936), в роки 1-ї Світової війни підполковник, прокурор і начальник судового управління Чорноморського флоту, в 1917 році член Українського Чорноморського військового комітету ЧФ, керівник агітаційно-пропагандистської секції Ради Української Чорноморської Української громади і активний організатор українізації флоту, в 1918 р. Генерал-хорунжий судової управи, голова військово-морського суду флоту УНР, військово-морський аташе УНР в Румунії в 1919 р., в еміграції з кінця 1920 р. у Стамбулі, затим у Парижі, редактор журналу «Libre Ukraine», помер і похований у Парижі.

11. Божко Іван (р.н. – р.с. не від.), під старшина 1-го Гуцульського полку морської піхоти у 1919 році. Подальша доля не відома.

12. Босий (р.н. – р.с. не від.), матрос, у березні – травні 1918 р. голова Української морської ради у Одесі. Подальша доля не відома.

13. Боксар Самійло (р.н. – р.с. не від.), активний учасник культурно-просвітницького гуртка «Кобзар», приймав активну участь в українізації флоту, член президії Ради Української Чорноморської громади в 1917-у році. Подальша доля не відома.

14. Благовещенський (р.н. – р.с. не від.), старший лейтенант, командир дивізіону тральщиків Одеської бригади тральщиків флоту Української Держави, після 1918 р. подальша доля не відома.

15. Будолатті Михайло Георгійович (09.09.1899 – р.с. не відом.), ранговий збірного куреня морської піхоти Збірного полку Дієвої армії УНР в 1919 році, в 1921 р. – старшина бронепотягу «Чорноморець», В листопаді 1921 р. інтернований в Польщі, подальша доля не відома.

16. Буков Петро (р.н. – р.с. не від.), у 1918 році офіцер Морського міністерства Української Держави, член комісії по розробці уніформи Державного флоту України. Подальша доля не відома.

17. Бурлей Сергій Іванович (15.01.1861 – 11.1920), контр-адмірал, учасник 1-ї Світової війни, в 1912-13 рр. командир Керченського порту, 1913-1917 рр. – градоначальник Севастополя, в 1915 р. – адмірал особливих доручень командувача ЧФ, в 1917 р. прихильник українізації флоту, з 29.04. до 10.06.1918 р. - начальник штабу українського флоту у Севастополі, з червня 1918 р. – командир Українсько-кримської флотилії, після інтернування німцями якої - товариш військового міністра Кримського крайового уряду Сулькевича, брав участь в українізації ЧФ, в 1920 році — викладач наук при Дирекції маяків, відмовився від евакуації. В листопаді 1920 р. заарештований більшовиками і помер під тортурами ЧК у севастопольській тюрмі. Могила не віднайдена.

В

18. Вінграновський О. (р.н. – р.с. не від.), мічман штабу військової флотилії УНР в 1920 р., подальша доля не відома.

19. Веселкін Михайло Михайлович (13.11.1871 – 12.1918.), контр-адмірал, генерал-губернатор Севастополя, в березні 1917 р. на вимогу матроських мас командувачем ЧФ віце-адміралом О.Колчаком був відсторонений від посади, воєнно-морський аташе Української Держави в Болгарії у 1918 р, після падіння гетьманату переїхав до Петрограду, де був арештований і у грудні 1918 р. розстріляний ЧК як заложник.

20. Величко Дмитро (р.н. – р.с. не від.), прапорщик морської піхоти, учасник I Світової війни, активіст Українського національного руху в Севастопольському гарнізоні. У листопаді 1917 року добровільно вступив до Морського куреня ім. П. Сагайдачного, з яким виступив на захист Центральної Ради. Найвірогідніше був захоплений і розстріляний більшовиками чи загинув у вуличних боях 8-9.02.1918 р. у Києві.

21. Величко Костянтин Петрович (1894 – р.с. не від.), прапорщик, делегат до Установчих зборів від Чорноморського флоту в 1917 р., член Центральної Ради

і член Українського Генерального військового комітету в 1917 р., голова Севастопольської ради воєнних і робітничих депутатів в 1917 р., восени 1917 – комісар УНР на Кавказському фронті, голова Українського Чорноморського військового комітету у 1918 р. Подальша доля не відома.

22. Верцінський Іван Іванович (26.09.1898 – р.с. не від.), лейтенант, старшина бронепотягу «Чорноморець» армії УНР в 1921 р., подальша доля не відома.

23. Віжинський В. (р.н. – р.с. не від.), севастопольський лікар, член президії Ради Української Чорноморської військової громади в 1917-1918 рр., подальша доля не відома.

24. Вітинський Василь, (р.н. – р.с. не від.), власник кав'ярні на проспекті Нахімова родом з Галичини, член президії Ради Української Чорноморської громади у 1917 р., один з організаторів українізації Чорноморського флоту у 1917-18 рр. Подальша доля не відома.

25. Волконський Валентин Михайлович, (р.н. не від. – 24.07.1960), учасник I-ї Світової війни, в 1920 р. - мічман штабу Військової флотилії УНР, інтернований до польських таборів в 1921 р, емігрував до Англії, де і помер.

26. Волошин Кость (р.н. – р.с. не від.), осавул штабу дивізії морської піхоти флоту УНР в травні 1919 року. Подальша доля не відома.

27. Ворожейкін Сергій Миколайович (р.н. не від. – 27.03.1939), контр-адмірал, в 1918 р. начальник штабу Головного командира портів Чорного і Азовського морів Української держави, в 1919 р. перейшов до білогвардійців, в жовтні 1919 р. директор Морського кадетського корпусу в Севастополі. В 1935р. віце-адмірал еміграційного російського імператорського флоту в Бізерті, помер у Бізерті.

28. Вершинський Іван (р.н. – р.с. не від.), лейтенант, офіцер Головної військово-морської Управи в 1919 р. Подальша доля не відома.

Г

29. Гайдай (р.н. – р.с. не від.), флотський інженер, відряджений Центрофлотом 28.12.1917 р. з Севастополя до Моргенради УНР. Подальша доля не відома.

30. Гадд Олександр Оттович (р.н. не від. – 26.12.1960), один з перших російських підводників, учасник російсько-японської і I-ї Світової воєн, контр адмірал, в 1918 р. командир бригади кораблів флоту Української Держави в Одесі, розмінував мінні поля в морських районах Одеси і Буго-Дніпровського лиману, в листопаді 1918 р. віце-міністр Морського міністерства Української Держави, після падіння гетьманату був звільнений в запас і емігрував до Фінляндії, помер в Гельсінгфорсі.

31. Гаух А. (р.н. – р.с. не від.), поручик, начальник постачання 1-го Флотського півекіпажу в 1920 р., подальша доля не відома.

32. Гелів (р.н. не від. – 1920), севастопольський лікар, активіст Української громади, як повстанець загинув у бою з військами ЧК в 1920 р.

33. Гемпель Омелян Олександрович (1892 – р.с. не від.), підполковник, командир 1-го Гуцульського полку морської піхоти флоту УНР у 1919 р., підтримав повстання отамана Оскілка проти Директорії і був відсторонений від посади, в 1920 р. начальник зв'язку (телеграфної чоти) штабу 1-ї Запорозької дивізії Дієвої Армії УНР, подальша доля не відома.

34. Герман, священник 1-го Флотського півекіпажу УНР в 1920 р., подальша доля не відома.

35. Горбов (р.н. – р.с. не від.), інженер-механік дивізіону тральщиків в Одесі в 1918 р., приймав участь в розмінуванні Одеської і Буго-Дніпровської заток в 1918 р. Подальша доля не відома.

36. Горянський Павло Єрофієч (р.н. – р.с. не від.), голова Української громади Ялти у 1918 р., голова Кримської крайової Української Ради з 11.08.1919 року і консул УНР в Криму, подальша доля не відома.

37. Гребенніков І. (р.н. – р.с. не від.), мічман, в 1920 р. – старшина 1-го Флотського півекіпажу, подальша доля не відома.

Д

38. Данчич (р.н. – р.с. не від.), мічман, учасник Світової війни, член Української Військової Ради в Одесі в 1917 році, активіст українського національного військового руху. Подальша доля не відома.

39. Дашкевич-Горбацький Володислав Володиславович (16.08.1879 – 07.05.1952), генеральний хорунжий, учасник 1-ї Світової війни, начальник штабу 50, 68 піхотних дивізій, 36 піхотного корпусу, в Україні з початку 1918 р., фактичний керівник перевороту Гетьмана Скоропадського 29.04.1918 р., начальник Штабу Ясновельможного Пана Гетьмана, з 27.06.1918 р. – генеральний старшина для доручень Гетьмана, з жовтня 1918 р. голова надзвичайної місії Української Держави в Румунії. Після падіння гетьманату з Одеси відбув до Туреччини, але отримав відмову від Денікіна за співпрацю з Гетьманом. З осені 1919 р. – у адмірала Колчака, командувач Північної групи військ, учасник Сибірського Льодового походу, з 1922 р. – в еміграції в Німеччині. В 1945 р. інтернований і засуджений в СРСР, помер в Інтинському каторжному таборі, похований в с. Азень Республіки Комі.

40. Дашкевич-Горбацький Микола Володиславович, (01.05.1873 – ?), капітан 2 рангу Морського міністерства УНР, на службі в Українській Державі з 1918 р. - начальник відділу морської піхоти Головного Морського штабу Морського міністерства, з серпня - офіцер для особливих доручень Военного міністерства, з жовтня 1918 р. - військово-морський аташе у Австрії. Після падіння гетьманату 18.07.1920 через Болгарію прибув до Севастополя і був призначений начальником відділу - інспектором Морського Корпусу. 30.10.1920 р. відбув в еміграцію на дредноуті «Генерал Алексєєв» («Воля»). З 1920 р. з дружиною проживав у Хорватії як біженець, де досить бідував.

- 41. Дежур Юрій** (р.н. – р.с. не від.), мічман, комісар Центральної Ради УНР на Чорноморському флоті по виборах до Установчих зборів УНР, голова Чорноморської окружної виборчої комісії в грудні 1917- січні 1918 рр. Подальша доля не відома.
- 42. Дем'яненко Йосип** (р.н. – р.с. не від.), моряк-підводник Чорноморського флоту, учасник 1-ї Світової війни, керівник Українського гуртка 4-го підводного дивізіону і Школи підводного плавання у Балаклаві в 1917 р. Подальша доля не відома.
- 43. Дерев'яно** (р.н. – р.с. не від.), голова судового комітету крейсера «Пам'ять Меркурія» в 1918 р., учасник Світової війни. Подальша доля не відома.
- 44. Дорошевський** (р.н. - р.с. не від.), колезький радник, лікар дивізіону тралящиків в Одесі в 1918 р., подальша доля не відома.
- 45. Дмитрів Михайло Олексійович** (р.н. не від. – 18.02.1965), капітан 1 рангу, в 1918 р. - командир флотилії флоту Української Держави в Азовському морі, перейшов в січні 1919 р. до Добрармії, евакуювався з флотом з Севастополя до Бізerti, зтім емігрував у Францію. Помер і похований у Парижі.
- 46. Дроздовський Левко Антонович** (15.02.1869 – 1951), генерал-хорунжий УНР, учасник російсько-японської і I Світової війни, генерал-майор російської армії, Георгіївський кавалер, у 1918 р. – військово-морський аташе у Швейцарії, за Директорії – військовий аташе у Швейцарії і Італії. З 1920 р. – на еміграції, жив в Абіссинії, з 1948 р. – у Перу. Помер і похований у м. Ліма (Перу).
- 47. Дугельний Григорій Макарович** (20.11.1893 – 23.11.1921), підполковник УНР, учасник 1-ї Світової війни, Георгіївський кавалер, штабс-капітан російської армії, 07.11.1920 р. – помічник начальника Військово-морської управи і командир 1-го Флотського півекіпажу УНР, зтім Військової флотилії. Учасник II-го Зимового походу Повстанської Армії УНР, 17.11.1921 р. був важко поранений у останньому бою з кіннотою Г.Котовського біля с. Малі Миньки і захоплений в полон. Відмовився перейти до Червоної армії, розстріляний під Базаром.
- 48. Дубицький В.** (р.н. – р.с. не від.), кондуктор флоту, в 1920 р. – старшина 1-го Флотського півекіпажу УНР, подальша доля не відома.
- 49. Дяченко Вадим** (р.н. – р.с. не від.), мічман, учасник Світової війни, член Моргенради УНР, командир крейсера «Пам'ять Меркурія» флоту УНР в 1917-1918 рр., учасник боїв з більшовиками в Одесі, після захоплення крейсера більшовиками у січні 1919 р. подальша доля не відома.

Е

- 50. Егельман П.** (р.н. – р.с. не від.), мічман, старшина Морського відомства УНР і Української Держави, в 1921 р. – старшина штабу 1-ї Запорізької стрілецької дивізії. Подальша доля не відома.

Є

51. Єрмак (Єрмаков) Мстислав Петрович (р.н. не від. – 26.07.1960), генерал-майор флоту Української Держави, командир Дунайської флотилії флоту Української Держави, перейшов до білогвардійців. В листопаді 1920 р. «за особые отличия по службе» бароном Врангелем підвищений до генерал-лейтенанта, помер і похований у Парижі.

52. Єршов (р.н. – р.с. не від.), мічман, флаг-офіцер дивізіону тральщиків Одеської бригади тральщиків флоту Української Держави, приймав участь в розмінювання Одеської і Буго-Дніпровської заток у 1918 р., подальша доля не відома.

53. Євдокимов Сергій Володимирович (р.н. не від. – 22.04.1960), контр-адмірал, заступник начальника (молодший флагман) Генерального морського штабу в 1918 р., емігрував до США, помер у Нью-Йорку.

54. Єфремов Михайло Васильович (р.н. не від. – 10.10.1943), капітан 1 рангу, начальник Головного морського штабу, після поразки УНР емігрував до США, помер у Нью-Йорку.

Ж

55. Жук Гаврило (22.11.1884 - 1925), сотник, начальник штабу морської дивізії флоту УНР в 1919 році. Подальша доля не відома.

56. Жуковський Олександр Тимофійович (22.11.1884 - 1925), підполковник, в.о. Морського міністра Української Держави (14.03. – 29.04.1918), з 15.12.1918 р. – начальник Окремого корпусу кордонної охорони, з березня 1920 р. – посол і військовий аташе УНР в Чехословаччині та голова всіх посольств УНР за кордоном. З 16.03.1920 р. – ревізор закордонних місій УНР. Емігрував до Відня (Австрія) звідки в 1922 р. повернувся до УРСР, де за нез'ясованих обставин помер.

57. Жуковський (р.н. – р.с. не від.), мічман, вахтовий офіцер есмінця «Завидний», після захоплення корабля більшовиками в січні 1918 р. у Одесі доля не відома.

З

58. Заболотний Микола (р.н. – р.с. не від.), учасник I Світової війни, хорунжий, затим сотник і осавул 1-го Гуцульського полку морської піхоти з травня 1919 р. В бою з більшовиками 21 липня 1919 року під м. Бар, командуючи резервом полку, забезпечив розгром ворога. Отримав поранення в груди і руку, але бою не покинув. Подальша доля не відома,

59. Запаснюк М. (р.н. – р.с. не від.), ранговий 1-го Флотського півекіпажу в 1920 р., подальша доля не відома.

60. Зарудний О. (р.н. – р.с. не від.), капітан 1 рангу, учасник Цусімської битви з японським флотом, командир лінкора «Синоп», відряджений до Моргенради 28.12.1917 р., старшина Морського міністерства, у жовтні 1918 р. призначений воєнно-морським аташе Української Держави в Туреччині, остався в еміграції, подальша доля не відома.

61. Злобін Микола Миколайович (14.08.1874 - 1933), капітан 1 рангу, в 1907-1909 рр. командир міноносців «Живучий» і «Свірепий», в 1912-17 рр. – командир канонірського човна «Вьюга». З 23.04.1918 р. товариш Морського міністра УНР і Української Держави, Морський міністр УНР 20.04.-16.09.1919 р., з тим начальником Військово-морської управи Військового міністерства УНР до 07.07.1921 р., одночасно з липня до 7 листопада 1920 р. – командир Військової флотилії Дієвої Армії УНР. 6.09.1921 р. інтернований в Польщі, там покинув посаду і був звільнений з Армії УНР. Емігрував до Франції, життя в еміграції не досліджене.

I

62. Іванів І. (р.н. – р.с. не від.), поручик, старшина 1-го Флотського півекіпажу УНР в 1920 р., подальша доля не відома.

63. Ісаєвич Іларіон (р.н. – р.с. не від.), полковник морської піхоти з 24.10.1918 р., в 1919 р. – комендант (командир) 1-го Гуцульського полку морської піхоти УНР, подальша доля не відома.

64. Ілютович Олександр Володимирович (? – 26.04.1934), капітан 1 рангу, інженер-механік, голова комісії з питань Мозирської (Пінської) флотилії. В 1919 р. перейшов на службу до польського флоту і командував Пінською флотилією ВМС Польщі, помер у Пінську.

65. Ілютович-Яхновський, (р.н. – р.с. не від.), лейтенант флоту УНР, член місії Військового міністерства УНР до Грузії в квітні і в травні 1920 р. до Севастополя для переговорів з Денікіним. Подальша доля не відома.

66. Іванів, (р.н. – р.с. не від.), поручик адміралтейства у Севастополі, 11-16 травня 1920 р. забезпечував місію Військового міністерства УНР до Севастополя і переговори з Денікіним. Родом з Балти, штурман торгового флоту. Подальша доля не відома.

K

67. Калін (р.н. – р.с. не від.), підпоручик, ревізор штабу Одеської бригади тральщиків флоту Української держави, подальша доля не відома.

68. Капустін Г. (р.н. – р.с. не від.), мічман, учасник Світової війни на лінкорі «Пантелеймон», активіст українського військового руху, голова суднового комітету лінкора «Борець за свободу» («Пантелеймона») з 24.04 до 29.12.1917

р. Організатор підняття на кораблі українських прапорів. Переобраний під тиском більшовиків після захоплення ними влади у Севастополі і на флоті, подальша доля не відома.

69. Карпенко (р.н. – р.с. не від.), мічман, учасник Світової війни, активіст українського військового руху в Одесі, член Комітету військових організацій округи від Української Військової Ради в Одесі в 1917 р. Подальша доля не відома.

70. Кисилів Іван Кузьмович (р.н. – р.с. не відом.), мічман, старшина куреня морської піхоти Дієвої армії УНР в 1919-1920 рр., з літа 1920 р. – старшина 1-го Флотського півекіпажу УНР, в 1921 р. – старшина бронепотягу «Чорноморець», подальша доля не відома.

71. Келлер Павло Федорович (21.05.1883 – 17.06.1980), капітан 1 рангу, граф, учасник I Світової війни, командир есмінця «Пилкий», в 1918 р. флаг-офіцер оперативної частини штабу флоту Української Держави, з падінням Гетьманату перейшов до ЧФ ЗС Півдня Росії, емігрував до Румунії, з 1936 р. – полковник ЗС Румунії, в 1945 році арештований СМЕРШем і вивезений до СРСР, до середини 1950-х знаходився в сталінських таборах, після звільнення виїхав до Німеччини. Помер і похований у м. Ойтин, ФРН.

72. Кисловський Олександр Дмитрович (р.н. – 1923), капітан 2 рангу, командир навчального канонерського човна «Запорожець», відбув в еміграцію з денікінцями, помер у Стамбулі.

73. Кириченко (р.н. – р.с. не від.), в 1918-1920 рр. активіст Української громади і українського військового комітету в Севастополі, емігрував з врангелівським військом, оселився в Югославії, приймав участь у емігрантському русі.

74. Коваленко Олександр Петрович (1875 – 1963), капітан, флотський інженер-механік, учасник повстання на броненосці «Потьомкін» в 1905 р., після якого емігрував у Швейцарію. Повернувся в Україну в 1917 році, військовий інженер, директор інженерно-механічного відділу Генерального морського штабу УНР, віце-морський міністр УНР, з 1919 р. – в дипломатичній місії в Женеві, затим консул в Парижі, в 1920 р. брав участь в роботі Асамблеї Ліги націй. В еміграції відомий вчений, професор-інженер, декан, почесний доктор наук, автор ґрунтовних підручників українською мовою з вищої математики, аналітичної геометрії, прикладної механіки та інших точних і технічних наук, а так же спогадів, викладач технічних дисциплін в Українській господарській академії в Подєбрадах (Чехія), уклав ряд технічних словників українською мовою, помер і похований у Женеві.

75. Ковтун Петро (р.н. – р.с. не від.), поручик 1-го Гуцульського полку морської піхоти, з яким здолав весь його бойовий шлях. Подальша доля не відома.

76. Козік Петро (р.н. – р.с. не від.), ранговий 1-го Флотського півекіпажу УНР в 1920 р, подальша доля не відома.

77. Коломієць Микола (р.н. – р.с. не від.), учитель чоловічої гімназії в Севастополі, один з перших членів просвітницького гуртка «Кобзар», в 1917-1918 рр. член президії Ради Української Чорноморської громади, один з активних організаторів українізації Чорноморського флоту. Після 1918 р. доля не відома.

78. Костяченко Л. (р.н. – р.с. не від.), прапорщик флоту, в 1919-20 рр. командир бронепойзда «Чорноморець» дивізії морської піхоти Дієвої армії УНР. Подальша доля не відома.

79. Костарів Л. (р.н. – р.с. не відом.), старший лейтенант, учасник 1-ї Світової війни, начальник штабу 1-го Флотського півекіпажу, сформованого в Ланьцуті 10 серпня 1920 р., в 1921 р. – командир бронепотягу «Чорноморець», подальша доля не відома.

80. Кошельний (р.н. – р.с. не відом.), матрос, член Одеської Морської Ради і товариства «Українська хата» в 1917 р., організатор загальноміських заходів по підтримці УНР, представник Одеської Морської Ради у Генеральному військовому комітеті в 1917 р., подальша доля не відома.

81. Ключковський В'ячеслав Євгенович (16.02.1873 – 05.01.1930), контр-адмірал УНР і Польщі, один з перших організаторів Підводних сил Чорноморського флоту Російської імперії, учасник Цусімської битви під час російсько-японської війни 1905 р. і 1-ї Світової війни в Чорному морі, командир підводної бригади, представник Гетьмана України в Криму і Севастополі, тимчасовий командувач флотом Української Держави в Севастополі та командувач морськими силами Української Держави - головний командир портів Чорного і Азовського морів Української Держави в 1918 р. Після падіння гетьманату перейшов до флоту Збройних сил Півдня Росії Врангеля і на початку 1919 р. був призначений начальником Північного порту в Севастополі. В кінці 1919 р. перейшов на польську службу – заступник командувача польського флоту, згодом повноважний військовий аташе Польщі в Англії, радник посла у Франції, бригадний генерал і командир дивізії Війська Польського. Помер і похований у Варшаві.

82. Кликов Олександр Михайлович (р.н. не від. – 07.01.1951), контр-адмірал, член Центрофлоту, член комісії Морського міністерства по реформуванню флоту Української Держави, після падіння гетьманату був звільнений з служби і перейшов до білогвардійців, згодом емігрував до США, помер у Сіетлі, Вашингтон.

83. Кременцов (р.н. – р.с. не від.), колезький радник, дивізіонний лікар дивізіону тральщиків в Одесі у 1918 році, на українській службі за контрактом, подальша доля з 1918 р. не відома.

84. Кривицький (р.н. – р.с. не від.), лейтенант, командир дивізіону тральщиків Одеської бригади тральщиків флоту Української Держави в 1918 р., подальша доля не відома.

85. Лазаревський Борис (р.н. – р.с. не від.), сотник, оберавдит флоту, член Чорноморського Українського військового комітету в 1917 р.

Л

- 86. Ладжинський** (р.н. – р.с. не від.), боцманмат лінкора «Пантелеймон», перший голова його судового комітету в 1917 р., ініціатор перейменування корабля на «Борець за свободу». Подальша доля не відома.
- 87. Лашенко В'ячеслав Митрофанович** (р.н. – р.с. не від.), директор жіночої гімназії у Севастополі, організатор в 1900 році і голова у першій половині 1917 р. українського просвітницького товариства «Кобзар», з квітня 1917 р. - голова Української Чорноморської громади у Севастополі, один з активних організаторів руху по українізації Чорноморського флоту. В 1920 р. член Тимчасового Українського уряду в Криму – Українського національного блоку при Уряді генерала Врангеля. Подальша доля не відома.
- 88. Ліник** (р.н. – р.с. не від.), матрос, учасник Свйтовоь вийни, український активист у Севастопольському гарнізоні, член Ради Чорноморської Української військової ради, делегат І Українського військового з'їзду від Української громади Севастополя, подальша доля не відома.
- 89. Лихоніс Іван** (р.н. – р.с. не від.), учитель гімназії в Севастополі, член президії Ради і скарбник Української Чорноморської громади в 1917 р., голова Українського кооперативу у Севастополі, голова з'їзду Українських організацій Криму 28-29 серпня 1918 р., після 1918 р. доля не відома.
- 90. Литвиненко Володимир Федорович** (13.07.1898 – р.с. не від.), мічман, офіцер Головної військово-морської управи Військового міністерства УНР в 1920 р., в 1921 р. – старшина бронепотягу «Чорноморець», подальша доля не відома.
- 91. Личек М.** (р.н. – р.с. не від.), мічман, флотський артилерист, в 1918 р. офіцер Морського відомства Української Держави, в 1920-21 рр. старшина 6-ї гарматної бригади Армії УНР. Подальша доля не відома.
- 92. Лівен Карл** (р.н. – р.с. не від.), капітан 1 рангу, князь, представник Української Держави і Морського міністерства в українсько-німецькій технічно-навігаційній комісії (Nateko) і одночасно командир ескадреного міноносця «Звонкій» т.з. українсько-німецького флоту у Севастополі у 1918 р., після приходу до влади Директорії УНР був звільнений з служби і перейшов до білого флоту, білоемігрант.
- 93. Левчук** (р.н. – р.с. не від.), мічман, відряджений на початку 1918 р. з Севастополя до Моргенради для організації радіотелеграфного вузла зв'язку Моргенради, подальша доля не відома.
- 94. Леванда Дмитро Дмитрович** (17.04.1884 – 11.08.1931), капітан 2 рангу, народився в Умані. В 1903 р. закінчив морський кадетський корпус, служив в управлінні головного начальника Архангельська та тилового водного району. У 1917-1918 рр. на посаді флаг-капітана штабу білогвардійської флотилії Північно-Льодовитого океану. З 30.10.1919 р. капітан 2 рангу білогвардійського флоту. В 1920 році повернувся на Батьківщину і перейшов на службу до УНР, 20.03.1921-1922 - очолював відділ Головного морського штабу (Генморштаб), затим ад'ютант (він же секретар) Головної військово-морської Управи Військового міністерства УНР. Після поразки УНР емігрував до Литви, затим до Польщі. Помер і похований у Варшаві.

95. Леонтович Іван Миколайович (р.н. – р.с. не від.), активний член Української громади Севастополя у 1917 р. Найімовірніше загинув під час більшовицької різни в Севастополі у лютому 1918 р.

96. Лінлінський М. (р.н. – р.с. не від.), лейтенант, у 1920 р. - старшина штабу Військової флотилії УНР, після інтернування в Польщі 21. 11. 1921 р. подальша доля не відома.

97. Логінов С. (р.н. – р.с. не від.), старший лейтенант, в 1920 р. – начальник штабу 1-го Флотського екіпажу УНР, подальша доля не відома.

98. Лотоцький Володимир (р.н. – р.с. не від.), хорунжий адміралтейства, український військово-морський і державний діяч, голова Морської Генеральної ради у 1917 р., організатор Генерального Морського секретарства Центральної Ради, у березні-квітні 1918 р. – виконуючий обов'язки Народного міністра справ морських УНР, в 1919 р. – керуючий справами Директорії УНР, в 1920 р. – старшина штабу командувача запасними військами, подальша доля не відома.

99. Луценко Іван (р.н. – р.с. не від.), військовий лікар, полковник медичної служби, учасник Світової війни, голова Української Військової Ради частин армії і флоту в Одесі в 1917 р. Комендант Одеського військового Коша і учасник боїв з більшовицькими військами в січні 1918 р. Подальша доля не відома.

100. Любицький (р.н. – р.с. не від.), товариш (заступник) завідувача морським відділом при Військовому міністерстві УНР восени 1917 р., один з активних організаторів Морського міністерства УНР. Подальша доля не відома.

101. Любич-Могильницький (р.н. не від. - 1919), колишній матрос Австро-Угорського флоту, учасник 1-ї Світової війни, родом з Галичини, ординарець морського міністра, молодший адміністративний старшина 1-го Гуцульського полку морської піхоти, загинув під м. Фельштином, нині м. Гвардійське Хмельницької обл.

102. Ляковський Корній (р.н. – р.с. не від.), офіцер флоту, член Ради Української Чорноморської військової громади в 1917 р. Після 1918 р. доля не відома.

М

103. Максимов Микола Лаврентійович (25.10.1880 - 15.11.1961), контр-адмірал, учасник оборони Порт-Артура в 1905 році і 1-ї Світової війни, начальник Генерального морського штабу флоту УНР, товариш військового міністра з 05.05.1918 р. і Морський міністр Української Держави з 24.10. по 14.11.1918 р., затим до 14.12.1918 р. - товариш (заступник) Морського міністра зі штабом в Одесі. Після падіння гетьманату був звільнений з служби і перейшов до білогвардійців Врангеля, разом з якими емігрував до Алжиру. 20.04.1930 р. призначений головою білоемігрантської групи Військово-морського союзу в Алжирі. Помер у Франції, похований у Ніцці.

104. Мандрика Кость (р.н. – р.с. не відом.), старший лейтенант, згодом капітан 3 рагу, учасник I Світової війни, представник Морського міністерства УНР,

короткий час командир Гуцульського полку морської піхоти, згодом начальник відділу Головної військово-морської Управи Військового міністерства УНР, подальша доля не відома.

105. Мандрика Михайло Іванович (р.н. не від. – 14.02.1965), мічман, флаг-офіцер дивізіону тральщиків флоту УНР в Одесі, розмінював мінні морські поля в Чорному морі в 1918 р. Після падіння гетьманату у січні 1919 р. перейшов до флоту Збройних сил Півдня Росії. У тому ж місяці підвищений Врангелем до лейтенанта, евакуювався у 1920 р. разом з білим флотом з Одеси, жив у Франції, в м. Антіб, де помер і похований.

106. Марар К. (р.н. – р.с. не від.), капітан торгового флоту, урядовець 1-го Флотського півекіпажу в 1920 р., подальша доля не відома.

107. Маринич Петро Іванович (1899 – 22.11.1921), випускник Спільної Військової Школи (14.11.1919), хорунжий 1-го Гуцульського полку морської піхоти, з яким пройшов весь його бойовий шлях, учасник Першого і Другого Зимових походів. За бойову доблесть в Першому Зимовому поході нагороджений Залізним Хрестом. Розстріляний більшовиками під Базаром 22 листопада 1921 р. Посмертно нагороджений Хрестом Симона Петлюри.

108. Містников Микола (р.н. – р.с. не від.), капітан 2 рангу, учасник 1-ї Світової війни, обіймав різні посади у Морському міністерстві, 19.04.1918 р. військовим міністром О. Жуковським призначений комендантом Севастополя і начальником оборони кримського узбережжя, однак із-за непоступливої позиції німецького командування з Криму змушений був повернутися і на посаду не вступив, подальша доля не відома.

109. Михайлик Михайло (р.н. – р.с. не від.), поручик (однорічник) авіації флоту, в 1917-1918 рр. член президії і секретар Ради Української Чорноморської громади, організатор українізації Чорноморського флоту. Делегат I Українського військового з'їзду від Української громади Севастополя. Після падіння УНР опинився в еміграції де і помер. Автор спогадів про Севастополь 1917 року.

110. Михайлов Всеволод Володимирович (р.н. не від. – 1944), мічман, флаг-офіцер штабу дивізіону Одеської бригади тральщиків флоту Української Держави в 1918 р., емігрував і жив у США, помер і похований у Сієтлі.

111. Могильницький (р.н. – р.с. не від.), сотник 1-го Гуцульського полку морської піхоти. У бою з більшовиками 6.06.1919 р. отримав важке поранення, подальша доля не відома.

112. Муленко Максим (р.н. – р.с. не від.), у 1918 році член ревізійної комісії Української Чорноморської громади, делегат з'їзду Українських організацій Криму 28-29 серпня 1918 р.

113. Мурашко Василь Опанасович (6.03.1894 – після 1957 р.), учасник Світової війни, штабс-капітан Севастопольської школи авіації ЧФ, член президії Ради Української Чорноморської громади в 1917 р. Організатор і режисер українського театру у Севастополі. В 1918 р. – старшина 4-го Сердюцького полку Армії Української Держави, в 1919 р. – командир Київського авіаційно-го загону Дієвої Армії УНР, полковник. З 20.08.1919 р. – експерт у справі за-

купівлі авіа майна у Австрії, Німеччині і Чехословаччині, з 13.09.1920 р. – начальник Управи Повітряного флоту Армії УНР. З 1922 р. жив в еміграції в Чехословаччині. З 1938 р. активний член Союзу гетьманців, був заступником керівника Союзу, у 1942 р. відвідав Україну. В 1944 – 45 рр. активний учасник чеського антифашистського руху. Влітку 1945 р. арештований радянським СМЕРШем, але за наполяганням чеських партизан через 9 місяців з сталінських застінків був звільнений. Жив і похований у передмістях чеського м. Підмокле.

114. Муромцев Петро Харлампович (р.н. – 8.07.1924), мічман, інженер-механік дивізіону тральщиків Одеської бригади тральщиків флоту Української Держави в 1918 р., у січні 1919 р. перейшов на службу до білого флоту, 28.03.1920 р. підвищений ген. Врангелем до лейтенанта, на еміграції проживав в Парижі, за іншими даними – у м. Брод в Югославії.

Н

115. Ніщенков Олексій Аркадійович (р.н. не від. – 07.07.1934), капітан 1 рангу, учасник 1-ї Світової війни, начальник штабу Українського державного флоту у Севастополі в 1918 р., після антигетьманського перевороту звільнений з служби і перейшов до ЗС Півдня Росії, емігрував з Врангелівськими військами, жив і помер в Белграді (Югославія).

116. Неклісевич Микола Корнелійович (1888 – після 1938), капітан 2 рангу, в 1917 р. очолював військову секцію Ради Української Чорноморської громади, у 1918 році начальник відділу кораблебудування Головної військово-морської технічної управи Морського міністерства Української Держави. З січня 1919 р. у білих – інженер-механік крейсера «Кагул» флоту Збройних Сил Півдня Росії. У січні-лютому 1920 р. повернувся у розпорядження командувача флотом УНР. У 1920 р. знову повернувся до Севастополя і служив рульовим на шхуні «Орлик» врангелівської армії. У 1921 р. приїхав до Польщі і вступив у розпорядження Морської управи Військового міністерства УНР. Автор спогадів про український Чорноморський флот, з 1924 р. жив у Франції де і помер.

117. Ненюков Дмитро Всеволодович (18.01.1869 – 05.07.1929), віце-адмірал, учасник російсько-японської війни і оборони Порт-Артура в 1905 р., учасник 1-ї Світової війни. Начальник військово-морського управління у Ставці Верховного Головнокомандувача в 1914 р., командувач Дунайської флотилії в 1917 р. За Гетьманату – представник Морського міністерства Української Держави в справах демобілізації торговельного флоту у Одесі, одночасно очолював конспіративну організацію білогвардійських офіцерів Одеси – Миколаєва, віце-міністр Морського міністерства Української Держави у жовтні-листопаді 1918 р. З грудня 1918 р. командир Одеської віб. і керівник одеського центру Добрармії при Антанті. З 20.02.1919 до 08.02.1920 р. - командувач Чорноморським флотом Збройних сил Півдня Росії генерала Денікіна і з 28.08.1920 р. - командувач ЧФ Добрармії Врангеля. Забезпечив евакуацію Білої армії з Криму 2-

5.11.1920 р. Емігрував з Білою армією, в еміграції оселився під Белградом (Сербія), де і помер.

118. Нємітц Олександр Васильович (26.07.1879 – 01.10.1967), віце-адмірал, учасник 1-ї Світової війни, в 1914-15 рр. – у ставці Верховного Головнокомандувача Російської армії, в 1916 р. – командир дивізіону есмінців ЧФ, в 1917 р. – командир Мінної дивізії, з серпня 1917 р. – командувач Чорноморським флотом з присвоєнням звання «контр-адмірал», після проголошення УНР визнав її владу над флотом, за що був усунутий з посади, в 1919 р. перейшов до більшовиків, начштабу 12 Червоної армії Українського фронту, лютий 1920 – грудень 1921 р. – командувач Морськими силами РСФСР і одночасно управділами Наркомату морських справ, з 1924 р. – викладач у військово-морській академії СРСР, професор, завідувач кафедри стратегії і тактики, з 1941 р. – віце-адмірал. Помер у Ялті.

119. Нєстрєляй (р.н. – р.с. не від.), з червня 1917 р.– голова Чорноморського українського військового комітету, з листопада - комісар УНР при командувачі Чорноморського флоту, подальша доля не відома.

120. Никогда Гаврило (р.н. – р.с. не відом.), полковник морської піхоти, командир 1-го Гуцульського полку морської піхоти УНР у 1919 р., подальша доля не відома;

О

121. Овод Семен Петрович (р.н. – р.с. не відом.), капітан 2 рангу, в. о. Морського міністра Української Держави 1-5.05.1918 р., віце-морський міністр, начальник Головного морського штабу, після падіння УНР подальша доля не відома.

122. Омєльянович Володимир Степанович (02.05.1866 - ?), полковник, влітку 1920 р. – начальник управління постачання Морського флоту Військового міністерства УНР, з 8.11.1920 р. – начальник постачання Технічних військ Армії УНР. Подальша доля не відома.

123. Озеров (р.н. – р.с. не від.), капітан 1 рангу, з квітня 1918 р. комендант Одеського військового порту, в 1919 р. перейшов до білогвардійців, білоемігрант.

124. Озорович Лев (р.н. – р.с. не від.), у 1918 р. офіцер Морського міністерства Української Держави, член комісії по розробці військово-морської уніформи. Подальша доля не відома.

125. Окуневський Ярослав Іполитович (05.03.1860 – 24.10.1929), контр-адмірал медичної служби флоту Австро-Угорської імперії, начальник Санітарної служби головного штабу ВМФ Австро-Угорської імперії, створив положення, проект і збудував перший в Європі військово-морський госпіталь у м. Пулі (Хорватія), учасник 1-ї Світової війни, начальник санітарної управи УГА і керівник медичної місії УНР у Відні, надавав матеріальну і організаційну до-

помогу у створенні дивізії морської піхоти УНР на території ЗУНР, помер і похоронений у м. Городенка Івано-Франківської обл.

126. Омелянович Володимир Степанович (02.05.1866 – р.с. не від.), полковник УНР, учасник I-ї Світової війни, влітку 1920 р. - офіцер Військово-морської управи Військового відомства УНР, з 28 серпня до 10 жовтня 1920 р. – командир 1-го флотського півекіпажу, з 08.11.1920 р. – начальник постачання Технічних військ Армії УНР, інтернований до польських таборів, подальша доля не відома.

127. Остроградський-Апостол Михайло Михайлович (1870 - 30.10.1923), контр-адмірал, командир канонірського човна, крейсера і бригади лінійних кораблів в роки I-ї Світової війни, комендант Севастопольської фортеці у 1917 р., командувач флоту УНР у Севастополі, представник гетьмана України в Криму в 1918 р., голова комісії Української Держави на переговорах з німцями по поверненню Чорноморського флоту та голова Української громади в Одесі у 1918 р., заступник Морського міністра УНР в 1919 р., з 17.04.1920 р. - Головний начальник Чорноморського флоту УНР, військово-морський представник УНР в штабі Антанти в Ясах, (Румунія) у 1920 р., помер і похоронений у Бухаресті.

128. Остроградський Борис (р.н. – р.с. не від.), мічман флоту УНР, начальник штабу Києво-Дніпровської флотилії УНР у 1920 р., в 1920 р. направлений контр-адміралом М.Остроградським-Апостолом до Румунії в місію УНР до Антанти, подальша доля не відома.

129. Осканів Яків Христофорович (20.08.1898 – р.с. не від.), мічман флоту УНР, управлінець Військово-морської управи Військового міністерства УНР в 1920 р., в 1921 р. – старшина бронепотягу «Чорноморець», Подальша доля не відома.

130. Опанасенко (р.н. – р.с. не від.), лейтенант, в 1918 р. командир дивізіону тральщиків Одеської бригади тральщиків флоту Української Держави, подальша доля не відома.

П

131. Патон-де-Верайон Петро Іванович (р.н. не від. – 07.09.1941), контр-адмірал, учасник I-ї Світової війни, член комісії Морського міністерства по реформуванню флоту Української Держави, офіцер штабу флоту УНР в 1918 р., після падіння гетьманату перейшов до білогвардійців, помер у Франції.

132. Пащенко Михайло (р.н. – р.с. не відом.), матрос Чорноморського флоту, учасник I-ї Світової війни, організатор українізації на Чорноморським флоті, з квітня 1917 р. – заступник голови Української Чорноморської громади, доля після 1918 р. не відома, найбільш вірогідно загинув під час більшовицьких репресій у Севастополі взимку 1918 р.

133. Пількевич С. (р.н. – р.с. не від.), лейтенант флоту УНР, в 1920 р. – старшина 1-го Флотського півекіпажу, подальша доля не відома.

134. Піддубний Михайло (р.н. – р.с. не від.), сотник 1-го Гуцульського полку морської піхоти, учасник Першого Зимового походу Дієвої Армії УНР. Пропав безвісти під час Другого Зимового походу у листопаді 1921 року.

135. Петренко Іван (р.н. – р.с. не від.), поручик 1-го Гуцульського полку морської піхоти флоту УНР, учасник Першого і Другого Зимових походів, під час останнього був поранений. З кінця 1921 р. – в еміграції, автор спогадів про бойову діяльність полку.

136. Перебаскін Борис, капітан 2 рангу, начальник відділу мінних загорожень і тралів Військово-морської управи Військового міністерства УНР в 1919 р. Подальша доля не відома.

137. Пилипенко (р.н. – р.с. не від.), мічман, учасник I-ї Світової війни на Чорному морі, вахтовий офіцер, командир ескадреного міноносця «Завидний» флоту УНР в 1917-1918 рр. Після захоплення корабля більшовиками в січні 1918 р. - старшина Морського міністерства УНР. Подальша доля не відома.

138. Письменний Степан Дмитрович (? - 1940), військово-політичний діяч УНР, матрос Балтійського флоту, учасник I-ї Світової війни, член і секретар Українського Генерального Військового комітету, з лютого 1918 р. – секретар Військового міністерства УНР, 02.07.1918 р. звільнений з військової служби, з 25.12.1918 р. – начальник канцелярії головного управління Генерального штабу УНР, в 1919-1921 рр. - скарбник Військового міністерства УНР. З 1922 р. жив в еміграції в Рівному (Польща). Після окупації Рівного радянськими військами в 1939 році був схоплений НКВС і у 1940 році розстріляний у концтаборі в Старобільську під Харковом.

139. Пилькевич Олександр Меркурійович (02.05.1877 – 15.10.1922), генерал-хорунжий армії УНР, в роки I-ї Світової війни офіцер 8-ї Повітроплавної роти у Севастополі, активіст Українського Чорноморського військового комітету від якого був обраний делегатом на I-й Всеукраїнський військовий з'їзд 20.05.1917 р. З кінця липня 1917 р. – представник Українського Генерального Військового комітету при Головному штабі Російської армії в Петрограді, з осені консул Української Держави у Москві. З 16.05.1919 р. – командир 12-го Немирівського полку Дієвої армії УНР, в 1920 р. – командувач Окремого корпусу прикордонної охорони. Помер у польському таборі для інтернованих Щепіорно, похований у Калішу.

140. Пилишенко Василько (Василь) Михайлович (1.01.1889 - 16.08.1989), старший лейтенант флоту УНР, учасник I-ї Світової війни. Народився в с. Мухівці на Брацлавщині. Призваний на флот у 1912 році з Немирова Брацлавського повіту, з 1913 - навчався в офіцерській школі у Петрограді, з жовтня того ж року на броненосному крейсері «Росія» здійснив кругосвітнє плавання, яке завершилося 28.02.1914 р. Після успішної здачі випускних екзаменів у квітні 1914 р. мічманом призначається на Чорноморський флот на броненосець «Синоп», з яким вступив в I Світову війну в районі Одеси. У березні 1917 р. обраний головою судового комітету корабля, восени 1917 р. організував і очолив Українську Військово-морську раду Одеської округи. В 1917 року обирається членом Національного Конгресу УНР і членом Центральної Ради. Делегат I і II

Військових з'їздів. З 4.11.1917 р. – організатор і голова Української Морської ради в Одесі, член міського уряду «десятьох» в Одесі, командир матроського загону по обороні Одеси від червоногвардійських військ Муравйова в січні 1918 року. Учасник революційного руху і січневих 1918 р. боїв з більшовиками в Одесі. Був двічі полоненим, двічі засуджувався до смертної кари. Призначений Центральною Радою повітовим комісаром Єлисаветського повіту на Херсонщині, в період Гетьманщини інспектор – контролер Хлібного бюро Подільської губернії. У листопаді 1918 р. – заступник голови Головного інформаційного бюро Армії УНР, підвищений до старшого лейтенанта. Після поразки УНР з 1921 р. жив в еміграції в с. Поромів на Волині (Польща). У 1938 р. як організатор «Просвіти» за національно-просвітницьку діяльність був арештований польською владою, в тюрмі знаходився до нападу Німеччини на Польщу і захоплення Варшави у вересні 1939 р. У 1945 р. – у таборі для переміщених осіб в Ашафенбурзі (Німеччина) у американській зоні, емігрував з родиною до Чехословаччини, з 1950 – у США. Нагороджений Хрестом Симона Петлюри (1936), Хрестом Комбатанта в 1950-х р. і Воєнним Хрестом УНР в 1966 р. Активний учасник ряду національно-патріотичних організацій, автор спогадів про флот УНР і національно-визвольну боротьбу. Помер і 20 липня похований на православному цвинтарі святого Андрія Первозванного в Саут Бавид Брук, штат Нью-Йорк.

141. Плещук (р.н. – р.с. не від), підполковник флоту, офіцер берегової оборони в Севастополі, командир Морського куреня ім. П. Сагайдачного, направленого з Севастополя до Києва на підтримку Центральної Ради у листопаді 1917 р. Подальша доля не відома. Найвірогідніше був захоплений у вуличних боях і розстріляний більшовиками у Києві 9.02.1918 року.

142. Покровський Андрій Георгійович (1862 – 1944), адмірал УНР, у роки 1-ї Світової війни командир бригади лінійних кораблів Чорноморського флоту, начальник штабу флоту в 1915-1916 рр. (з перервою), в 1917 р. – начальник Миколаївського військового порту, з проголошенням УНР - начальник Району охорони південно-західної частини Чорного моря зі штабом в Одесі. У травні 1918 р. очолював комісію Морського міністерства по реформуванні Українського державного Флоту, у 1918р. - Головний командир портів Чорного і Азовського морів, з 14.11. до 15.12.1918 р. - Морський міністр Української Держави. Після падіння гетьманату був арештований, після звільнення з тюрми на підписку про невізд від військової діяльності відійшов, в кінці 1919 р. емігрував до Болгарії. З 1924 р. - у Бельгії, де працював машиністом тепловоза. З 1931 року проживав у Єгипті. Помер і похований у Каїрі.

143. Поплавський (р.н. – р.с. не від.), уповноважений комісар Моргенради УНР в Одесі в 1917-1918 рр. Подальша доля не відома.

144. Поплавський (р.н. – р.с. не від.), в 1917 р. уповноважений комісар Центральної Ради УНР в Одесі. Після захоплення Одеси більшовиками в 1918 році подальша доля не відома.

145. Погорецький Володимир Володимирович (р.н. – 24.02.1970), капітан 2 рангу, командир підводного човна «Тюлень», з вересня 1918 р. – командир

дивізіону підводних човнів флоту Української Держави. Після антигетьманського перевороту перейшов до флоту Збройних Сил Півдня Росії генерала Врангеля. «За отличия в службе» 28.03.1920 р. підвищений Врангелем до капітана 1 рангу. Емігрував до Канади, помер і похований у Ванкувері.

146. Постриганов Юрій (р.н. – р.с. не від.), капітан 1 рангу, займав різні посади в Генеральному морському штабі флоту Української Держави у 1918 р., подальша доля не відома.

147. Постриганєв Лев Юрійович (? – 01.09.1952), капітан 1 рангу, учасник 1-ї Світової війни, обіймав різні посади у Морському міністерстві УНР і Української Держави, з 10.11.1918 р. до 01.10.1919 р.- начальник Генерального морського штабу, після скасування Морського відомства – на еміграції. Помер у Парижі.

148. Прокопович Володимир (р.н. – р.с. не від.), голова суднового комітету есмінця «Завидний» у 1917 – 1918 рр., учасник I-ї Світової війни. Добровільно вступив до Морського куреня ім П. Сагайдачного і виступив на захист Центральної Ради в листопаді 1917 р. Найвірогідніше загинув у вуличних боях з більшовиками у Києві 8-9.02.1918 р.

149. Протасов Микола Іванович (р.н. не від. – 20.04.1957), капітан 2 рангу, флаг-офіцер оперативної частини штабу Чорноморського флоту в 1917 р., контр-адмірал УНР, начальник Генерального морського штабу за Гетьманату у 1918 р. Після антигетьманського повстання був звільнений зі служби і перейшов до білогвардійців Врангеля. Білоемігрант, помер у Ніцці.

150. Пчельніков Андрій Андрійович (1880-1935), капітан 1 рангу, начальник Головного морського штабу в 1918, 1919-1920 рр. З наступом Добровольчої армії перейшов до лав Збройних Сил Півдня Росії. Мешкав у Люблян (Словенія) як білоемігрант де і помер.

Р

151. Раць (р.н. – р.с. не від.), секретар Морської Генеральної Ради УНР в 1917 і на початку 1818 р. Подальша доля не відома.

152. Римський-Корсаков Михайло Михайлович (25.02.1872 – 14.02.1950), контр-адмірал, учасник оборони Порт-Артура, учасник 1-ї Світової війни, начальник Батумського загону кораблів ЧФ, згодом – Північно-Західного загону ЧФ, начальник Миколаївського військового порту в 1918 р., після падіння гетьманату у січні 1919 р. перейшов до білогвардійців, евакуювався з Феодосії до Стамбула з Білою армією в 1920 р., жив і помер в Копенгагені, похований на цвинтарі о. Амогер.

153. Рибко (р.н. – р.с. не від.), голова Чорноморської окружної комісії по виборах до Установчих зборів УНР на початку 1918 р.

154. Романченко (р.н. – р.с. не від.), голова судового комітету крейсера «Пам'ять Меркурія» в 1917 р. Подальша доля не відома.

155. Рябоконт Яків (р.н. – р.с. не від.), юнак 1-го Гуцульського полку морської піхоти в 1919 році. Подальша доля не відома.

С

156. Саблін Михайло Павлович (17.07.1869 – 17.10.1920), віце-адмірал, учасник 1-ї Світової війни, начальник мінної бригади, командир бригади лінійних кораблів, начальник штабу флоту, командувач Чорноморського флоту з 25.12.1917 – 29.04.1918 рр. (з перервами), член Центрофлоту у 1917-18 рр., завідувач його військово-технічним відділом. В квітні 1918 року обраний командувачем ЧФ. 29.04.1918 р. підпорядкував Чорноморський флот владі УНР але змінив думку і того ж дня вночі вивів головну ескадру до Новоросійська. За відмову топити там кораблі був арештований більшовиками у Москві. Після втечі з тюрми емігрував до Англії, звідки повернувся в Крим до білого руху. З 25.03. до 20.08.1919 р. у Денікіна і з 19.04.1920 р. – у Врангеля командувач ЧФ Збройних Сил Півдня Росії. Помер від важкої хвороби, похований у Севастополі.

157. Савченко-Більський Володимир Олександрович (14.07.1867 – 21.09.1955), генерал-хорунжий флоту УНР, заступник Морського міністра. Учасник 1-ї Світової війни. В 1917 р. командир флотського екіпажу у Севастополі, якого українизував, активний діяч українського національного руху в Севастополі і на флоті, з 23.12.1917 р. – директор канцелярії Морського секретарства Центральної Ради УНР, 19.04.1920 р. – начальник морського Генерального штабу УНР, згодом начальник військово-морської управи. З 1921 р. в еміграції у Польщі, а затим в Німеччині. В 1943 р. був одним з ініціаторів створення у складі вермахту Українського визвольного війська. З 1945 р. в еміграції у Франції, помер і похований у м. Абодант.

158. Свірський Юрій Володимирович (05.04.1882 – 12.06.1959), контр-адмірал, начальник Головного морського штабу Українського флоту, в 1918 р. – представник Морського міністерства Української Держави в Берліні. З 10 жовтня 1918 р. заступник міністра Морських справ. Після антигетьманського перевороту переїздить до Польщі і з 1919 р. на службі в збройних силах Польщі у званні командира I рангу. З 1920 р. – заступник начальника морських справ військового міністерства і командувача Морського побережжя. В 1922 р. призначений Першим командувачем військово-морського флоту Польської Республіки. У 1925—1939 рр. обіймав посаду начальника Військово-морського управління в міністерстві з військових питань у Варшаві. З початком Другої Світової війни разом з міністерством військових справ емігрує до Франції, а згодом — до Великобританії. Разом з міністром оборони Владиславом Сікорським від імені Польщі підписує польсько-британську угоду. Був членом польського уряду у екзилі. З 1941 р. — віце-адмірал. Після «звільнення» Польщі військами СРСР емігрував до Франції, жив у Парижі. У 1946 р.

виїхав до Великої Британії. Помер у Лондоні, похований на цвинтарі в Бромптоні.

159. Свідерський Анатолій (24.06.1869 – р.с. не від.), полковник, комісар військового міністерства УНР на Анатолійському узбережжі (Кавказькому фронті), забезпечував демобілізацію українців Кавказького фронту з війни і повернення в Україну через Феодосію, Ялту і Севастополь. З 01.06.1918 р. – помічник начальника управи персонального складу Генерального штабу Української Держави. Подальша доля не відома.

160. Сербін Хведір Макарович (1893 – р.с. не відом.), мічман, на початку 1921 р. – старшина бронепотягу «Чорноморець», на 9.04.1921 р. у складі Збірного (морського) куреня 3-ї Залізної дивізії Дієвої армії УНР, інтернований в Польщі. Подальша доля не відома.

161. Семирозум Модест (р.н. – р.с. не відом.), сотник 1-го Гуцульського полку морської піхоти в 1919 році, до того твоював у складі Запорізької дивізії. Подальша доля не відома.

162. Сич Петро (р.н. не від. - 1920), отаман, командир полку Дієвої армії УНР, один з керівників антигетьманського повстання, очолив Повстанську селянську армію Лівобережжя в Лубнах, з квітня по вересень 1919 р. командир 1-го Гуцульського полку морської піхоти флоту УНР, з 06.12.1919 р. останній командир збірної сотні морської піхоти у складі Збірного пішого полку Київської дивізії Дієвої армії УНР. У січні 1920 р. захворів на тиф і, хворий, разом з братом намагався дістатися Полтавщини. По дорозі був захоплений більшовиками і розстріляний без суду.

163. Сич Ілько (р.н. не від. - 1920), хорунжий збірної сотні Гуцульського полку морської піхоти флоту УНР, колишній старшина 1-ї Козацько-стрілецької (Сірожупанної) дивізії, молодший брат Петра Сича. Захоплений і розстріляний більшовиками при намаганні доставити хворого брата на лікування в рідні околиці на Полтавщину.

164. Сіндерсен (р.н. – р.с. не від.), корабельний інженер, в 1918 р. – на українській службі за контрактом, керівник інженерно-технічних робіт по піднятті з дна бухти в Севастополі затонулого в 1916 році лінкора «Імператриця Марія», після 1918 р. доля не відома. Можливо припустити, що був розстріляний більшовиками в 1919 р. в числі 160 робітників і механіків, які працювали в судових майстернях під час німецької окупації Севастополя в 1918 р.

165. Сліпченко Федір (1899 – р.с. не від.), матрос, народився в Гуляйполі, учасник Світової війни, писар Севастопольської школи авіації Чорноморського флоту, голова Української військової громади авіаційної школи ЧФ в Качі, член Ради Української Чорноморської військової громади, делегат 1-го Загальної української з'їзду в Києві від ЧФ. Доля після 1918 р. не відома.

166. Сокальчук Микола Фотійович (25.08.1896 – р.с. не від.), лейтенант, офіцер Головної військово-морської управи Військового міністерства УНР, в 1921 р. – командир бронепотяга «Чорноморець», в листопаді 1921 р. інтернований в Польщі. Подальша доля не відома.

167. Сокович (р.н. – р.с. не від.), севастопольський лікар, член президії Ради Української Чорноморської військової громади, активний учасник українізації Чорноморського флоту. Подальша доля не відома.

168. Сотник Данило (р.н. – р.с. не від.), комісар Центральної ради УНР на Чорноморському флоті в 1918 році, подальша доля не відома.

169. Степанов (р.н. – р.с. не відом.), контр-адмірал, командувач Транспортною флотилією Чорноморського флоту в 1917 і Державного флоту Української Держави в 1918 р. Після антигетьманського перевороту був звільнений з військової служби, перейшов до ЧФ ЗС ПР генерала Врангеля. Емігрував з білим Чорноморським флотом. Подальша доля не відома.

170. Степанов Олександр (1884 – 1947), генерал-хорунжий флоту УНР, в роки 1-ї Світової війни полковник Генерального штабу, з 3.01.1919 р. по 26.04.1919 р. - начальник Головного морського штабу УНР, помер в еміграції.

171. Стефанів Гнат (1885-1949), полковник Української Галицької Армії і Армії УНР. Народився в с. Топорівці Городенківського району Івано-Франківської обл. Учасник 1-ї Світової війни, в 1918 р. організував Листопадовий зрив у м. Золочеві на Львівщині, затим очолив Начальну команду українських військ у Львові. У 1919 році організував і очолив Гуцульський полк (кіш) морської піхоти війська УНР. В 1920 – 1923 консул ЗУНР в Ужгороді. Помер в еміграції.

172. Стовбун (р.н. – р.с. не від.), секретар Чорноморської окружної комісії по виборах до Установчих зборів УНР на початку 1918 р. Подальша доля не відома.

173. Сухоцький Іван Іванович (21.06.1876 – 13.09.1922), підполковник армії УНР, в роки 1-ї Світової війни служив у Севастопольській фортечній артилерії, член Українського Чорноморського військового комітету, з 6.06.1918 р. до листопада 1918 р.– командир 2-ї батареї Коша морської оборони Армії Української Держави, в 1920 р. інтернований в таборі Ланцут, з 12.08.1920 р. старшина для доручень артилерійської управи Військового міністерства УНР. Помер в Щепіорно.

Т

174. Терещенко (р.н. – р.с. не від.), голова Української громади в Севастополі зимою 1918 р., подальша доля не відома.

У

175. Успенський Михайло Михайлович (р.н. не від. – 27.03.1972), мічман, дивізійний мінний офіцер Одеської бригади тральщиків в 1918 році, приймав участь у розмінуванні Одеської і Буго-Дніпровської заток, перейшов на службу до білого флоту, 19.01.1919 р. підвищений ген. Врангелем до лейтенанта, в 1920 р. евакуювався до Стамбула, в еміграції поселився в Бостоні, США.

176. Удовиченко Олександр Іванович (20.02.1887 – 19.04.1975), генерал-хорунжий УНР (генерал-полковник в еміграції), учасник 1-ї Світової війни – воював на Кавказі, як голова Української ради 3-го Кавказького корпусу делегат I і II-го Всеукраїнських військових з'їздів від Кавказького фронту, з січня 1918 р. - начальник штабу, командир 3-го Гайдамацького полку, з березня до середини червня 1919 р. - начальник штабу і командир дивізії морської піхоти флоту УНР, з 17.06.1919 р. - командир 3-ї Залізної дивізії Дієвої армії УНР. У жовтні 1919 р. хворим на тиф був полонений білогвардійцями і вивезений до Одеси, звідки зумів вибратися і 29.05.1920 р. очолив 3-ю Залізну дивізію Дієвої армії УНР, з 5.10.1920 – генерал-полковник, з 1921 – член Вищої військової ради УНР. З 1925 р. на еміграції у Франції, працював робітником на шахті, голова комбатанської організації у Франції, помер і похоронений на хуторі Ля Парк Мантенан під Парижем.

177. Усенко Іван (р.н. – р.с. не відом.), боцман, учасник I Світової війни, член Українського військового комітету у Севастополі. У листопаді 1917 р. вступив до Морського куреня ім. П. Сагайдачного, з яким виступив на захист Центральної Ради у листопаді 1917 р. Найвірогідніше загинув у вуличних боях з більшовиками у вуличних боях у Києві 8-9 лютого 1918 року.

Ф

178. Фабрицький Семен Семенович (14.02.1874 – 03.02.1941), контр-адмірал, учасник 1-ї Світової війни, начальник берегової оборони південно-західного району Української Держави з 1.08.1918 р. до 14.12.1918 р. з штабом в Одесі, після падіння гетьманату був звільнений з служби і перейшов на Дон, з 31.01.1919 р. - командувач Донської флотилії Збройних сил Півдня Росії, з 10.01.1920 р. – начальник штабу річних сил ЗС Півдня Росії, в листопаді 1920 р. емігрував спершу в Стамбул, затим в Бельгію, де являвся головою союзу російських морських офіцерів Бельгії. Помер у Брюсселі.

179. Федченко (р.н. – р.с. не від.), поручик авіації Чорноморського флоту, заступник голови і секретар Українського Чорноморського військового комітету в 1917-1918 рр., учасник 1-ї Світової війни. Після 1918 р. доля не відома.

180. Фролов Сергій Іванович (р.н. – р.с. не відом.), контр-адмірал, до 1917 р. – начальник Окремих гардемаринських класів Імператорського флоту у Петербурзі, в 1918 р. перейшов на українську службу і був призначений начальником Миколаївської Гардемаринської школи яку так і не створив. З захопленням Миколаєва Антантою перейшов до білого Чорноморського флоту Збройних сил Півдня Росії, білоемігрант, доля на еміграції не відома.

Х

181. Хоменко Олександр Олександрович (25.03.1867 – 12.11.1939), віце-адмірал, учасник 1-ї Світової війни, командир Транспортної флотилії Чорно-

морського флоту з штабом у Одесі, 8.08.1917 р. загальноматроський мітинг в Одесі вимусив подати у відставку з посади командира Транспортної флотилії і припинити планування операції на Босфор, в 1918 р. голова демобілізаційної комісії Морського міністерства Української Держави, в січні 1919 р. перейшов до білогвардійців, білоемігрант, помер у Швейцарії.

182. Хомотиян (р.н. – р.с. не відом.), капітан 2 рангу, з березня 1918 р. – командувач Дунайською флотилією флоту Української Держави, подальша доля не відома.

183. Христич Яким (09.09.1884 – 27.03.1971), мічман, під час 1-ї Світової війни служив в частинах берегової оборони Севастопольської фортеці, співзасновник Українського морського клубу у Севастополі, командир севастопольського матроського загону, який у листопаді 1917 року вирушив на захист Центральної Ради УНР до Києва, учасник оборони Києва від більшовицьких військ Муравйова. У 1918 р. – комісар Центральної Ради у Криму, державний інспектор продовольчих і земельних справ, в 1920 р. – комісар Могилів-Подільського повіту, в 1920 р. – у штаті Військово-морської управи Військового міністерства УНР. З липня 1921 р. проживав у Коломиї на Прикарпатті, редагував часопис «Воля Покуття», був підпільником ОУН. В 1944 р. емігрує до ФРН, з 1962 р. – до США. Автор спогадів про флот УНР, помер і похований в Чикаго.

184. Худяк А. (р.н. – р.с. не від.), поручик, командир 1-ї сотні 1-го Флотського півекіпажу в 1920 р., подальша доля не відома.

Ч

185. Чернелівський-Сокол Микола Іванович (27.08.1881 – 26.11.1936), контр-адмірал, учасник бою крейсера «Варяг» з японською ескадрою в 1905 р. З квітня 1914 р. – на ЧФ, старший офіцер крейсера «Кагул». В роки 1-ї Світової війни начальник загону по боротьбі з ПЧ, в 1917 – начальник Чорноморської Повітряної дивізії. З 10.06.1918 р. – начальник Українського морського штабу Державного флоту України у Севастополі, після падіння Гетьманату – начальник штабу флоту Збройних сил Півдня Росії (Денікіна), в березні 1919 р. з Одеси відбув в Сибір до Колчака, в 1920 р. – командувач Сибірської флотилії, з 1921 р. в еміграції в Китаї, помер і похований в Тяньцзіні.

186. Черниш (р.н. – р.с. не від.), один з найбільших діячів українського руху в Севастополі, восени 1920 р. у Севастополі вів переговори з представниками уряду Директорії УНР. Подальша доля не відома.

187. Чібіс Григорій Семенович (1894 – р.с. не від.), в 1921 р. ранговий бронепотяга «Чорноморець», в квітні 1921 р. – Збірного куреня морської піхоти 3-ї Залізної дивізії Дієвої армії УНР. Після 1921 р. подальша доля не відома.

Ш

188. Шейко (р.н. – р.с. не від.), матрос, заступник голови українського військового судового комітету крейсера «Пам'ять Меркурія». Подальша доля не відома.

189. Шелестун Євген Миколайович (р.н. – р.с. не від.), матрос, учасник 1-ї Світової війни, лівий есер, голова судового комітету дредноута «Воля», голова Центрофлоту у другій половині 1917 р., голова Української ради воєнних і робітничих депутатів у Севастополі у 1918 р., подальша доля не відома.

190. Шпортко (р.н. – р.с. не від.), голова Севастопольської Української ради воєнних і робітничих депутатів в 1917-1918 рр. Подальша доля не відома.

191. Штепа Павло, (29.08.1897-02.03.1980), народився в станиці Нова Дмитрівка на Кубані, старшина Чорноморського флоту і активний організатор його українізації в 1918 р., у 1917-20 рр. році воював у складі матроського загону в Одесі і дивізії морської піхоти УНР. Після падіння УНР в еміграції, спершу в Подєбрадах в Чехословаччині, де закінчив Господарчу академію та захистив вчену ступінь доктора наук. Став одним з організаторів УВО, згодом член провладу ОУН. У 1927 р. за завданням ОУН емігрував до Канади, де став відомим письменником і громадсько-політичним діячем та «духовним батьком» націоналістичної еміграції. Письменник і публіцист. Помер і похований в Торонто.

192. Шрамченко Володимир Миколайович (1878 – 1945), контр-адмірал, начальник відділу перевозок Чорного моря флоту Української Держави, з падінням гетьманату був звільнений з служби і подався до Врангеля, в 1919 р. командував Російською флотилією у Стамбулі. Врангелем підвищений до віце-адмірала, білоемігрант, помер у Франції.

193. Шрамченко Лев (р.н. – р.с. не відом.), капітан 2 рангу, начальник матроського відділу Головного штабу Морського міністерства в 1918-1919 рр. Подальша доля не відома.

194. Шрамченко Яків Володимирович (р.н. не від. – 17.10.1967), капітан 1 рангу, учасник I Світової війни, командир ескадреного міноносця «Неспокойний», після проголошення УНР з 18.03 до 27.03.1918 р. – начальник штабу морського начальника Одеської округи, в подальшому – офіцер відділу перевезень Чорного моря флоту Української Держави. Після падіння Гетьманату – подався до білогвардійців. Емігрував з Врангелівськими військами. Проживав у Нью-Йорку в США, де й помер. Автор спогадів «Жуткие дни. Агония Черноморского флота».

195. Шрамченко Святослав Олександрович (03.05.1893 – 26.06.1958), капітан-лейтенант, учасник I Світової війни, в 1917 р. член військово-революційного штабу Балтійського флоту, в 1917 р. на Чорноморському флоті, від дредноута «Воля» обраний членом Центрофлоту; з зими 1918 року у Морському міністерстві УНР - ад'ютант, товариш і в.о. Морського міністра УНР і Української Держави, начальник відділу Головного морського штабу, заступник начальника Військово-морської управи Військового міністерства УНР. В 1920 р. – начальник Морського Генерального штабу Військово-морської управи Військового міністерства УНР. Член урядової делегації УНР на переговорах з Польщею про військову допомогу в 1920 р. Один з організаторів Гардема-

ринської школи флоту УНР та Другого Зимового походу армії УНР в 1921 р. На еміграції з 1921 р. у Польщі (Ченстохов). В 1941-1944 рр. голова Українського допомогового комітету в Холмі, добивався звільнення полонених українців з німецького полону, активний провідник українських громад за кордоном, публіцист і історик флоту УНР, відомий філателіст. З 1944 р. мешкав у Західній Німеччині, з 1950 р. - у США. Помер у Філадельфії.

196. Шредер Вацлав Донатович (р.н. – р.с. не від.), головний лікар Севастопольського шпиталю і санітарний інспектор Севастопольського порту, на службі флоту Української Держави з 27.05.1918 р. Звільнений у відставку за станом здоров'я 29.09.1918 р., подальша доля не відома.

Щ

197. Шербак Микола Карлович (01.07.1893 – р.с. не від.), лейтенант, учасник 1-ї Світової війни, в 1921 р. – заступник командира бронепотяга «Чорноморець», на 9.04.1921 р. командир сотні Збірного (морського) куреня 3-ї Залізної дивізії Дієвої армії УНР, 28.11.1921 р. інтернований на території Польщі, подальша доля не відома.

Ю

198. Ющенко (р.н. – р.с. не від.), заступник голови Севастопольської ради військових і робітничих депутатів у 1917 р. На Першому Загальночорноморському флотському зїзді у листопаді 1917 року був представником Центральної Ради України, подальша доля не відома. Організатор створення морського куреня, який 9 листопада 1917 року був відправлений з Севастополя на захист Центральної Ради УНР.

Я

199. Ярмоленко (р.н. – 6.06.1919.), полковий лікар 1-го Гуцульського полку морської піхоти. Загинув, кинувшись рятувати важкопораненого бійця під час атаки більшовиків в бою під м. Фельдштин.

200. Ястржембський (р.н. – р.с. не від.), полковник, начальник відділу морської піхоти УНР в 1918 р., подальша доля не відома.

Пам'ять знищити не вдасться

12 жовтня 1917 року екіпаж ескадреного міноносця «Завидний» підняв Національний прапор України в Севастополі. 21 листопада 1921 року під тим же прапором відбулася остання битва української морської піхоти під Базаром. Цей чотирьохрічний період є часом існування реального національного флоту незалежної Держави українського народу. Протягом чотирьох років український прапор, як колись в старі козацькі часи, майорів над хвилями Чорного моря та на полях бойових дій. Флот зробив все, що зміг в тих обставинах, і дії його були звияжні як на морі, так і на суші.

Та військовий флот міг зробити для України значно більше, якби на те була державна воля. Якби... Якби Центральна Рада діяла політично мудро, рішуче і оперативно, не втрачала дорогий час на пустопорожні дебати і відкинула утопічні соціалістичні гасла, якби розуміла значення для країни флоту в час незавершеної Світової війни – Чорноморський флот Російської імперії вірою і правдою служив би Українській Народній Республіці і не допустив би інтервенції з півдня, відкрив би порти і забезпечив би міжнародну допомогу країні у важкий для неї час. Коли б українські урядовці мали сміливість думати по-державному і відповідально, ситуацію міг врятувати флот УНР. Була добра нагода добитися підтримки Антантою армії УНР у її боротьбі з більшовиками – сухопутні війська УНР стояли у Одесі. І Антанта вимушена була б погодитися, бо іншого шляху і можливостей у її ескадри не було, висадка експедиційного корпусу без бою і штурму приморських фортець та розмінування рейдів ставала не можливою. В цій ситуації під Одесою було продемонстроване державне нерозуміння значення флоту для оборони держави, яке, між іншим, простежується і сьогодні в незалежній Україні. І не лише простежується, а й багато чого робиться, щоби правда про боротьбу флоту за незалежну Соборну Україну в 1917-1921 роках і надалі залишалася невідомою широкому суспільству.

В 2008 році українська громадськість і військові моряки взялися відзначити пам'ятною дошкою у Севастополі 90-річчя українізації Чорноморського флоту. З цього приводу для належного оформлення документів начальник управління особового складу штабу ВМС України контр-адмірал Ігор Тимчук звернувся до директора Державного архіву у м. Севастополі документально підтвердити подію того часу. Відповідь державного службовця незалежної України, не зважаючи на зневажливо перекинуте прізвище і посаду українського адмірала, варте того, щоби його привести повністю.

Севастопольська міська
державна адміністрація
Державний архів
міста Севастополя

99059, м.Севастополь, пр.Гер.Сталінграда, 64

тел: 41-64-47, тел.факс 41-66-45

E-mail: arhivsev@ukrpost.net

24.03.2008 № 147
на № 107/15 Б/02 від 21.03.2008

Начальнику управління особового
складу Штабу командування
Військово-Морських Збройних
Сил України
Тильчук І.В.

Шановний Ігорю Володимировичу!

19 квітня 1918 року під тиском німецьких і українських військ червоноармійські загони залишили Перекоп та Джанкой, а 22 квітня – Сімферополь. При цих обставинах, аби не допустити німецькі війська у Севастополь та запобігти захоплення ними Чорноморського флоту, на об'єднаному засіданні Центрофлоту, Севастопольської Ради, головного заводського комітету порту та представників судових та берегових комітетів була прийнята резолюція про початок переговорів з Центральною Радою. Відразу була відправлена телеграма до Києва з проханням прийняти Севастополь та Чорноморський флот під юрисдикцію Української Народної Республіки. Німецьке командування зупинило частини генерала Натієва у центральній частині Криму та примусило їх залишити Крим (згідно з III Універсалом Крим не входив до складу Української республіки).

29 квітня адмірал Саблін наказав підняти на судах українські прапори, але цей наказ був виконаний частково. На ескадреному міноносці «Керч» був піднятий сигнал «Позор и продажа флоту», а вночі загін у складі 13 есмінців та міноносців, декількох транспортів та швидкісних катерів під командуванням капітана 2 рангу Гернет вирушив до Новоросійська. 30 квітня, з переговорів з німецьким командуванням, з Сімферополя повернулася делегація, яка повідомила рішення, що генерал Кош не може відмовитися від окупації Севастополя та надати автономію Чорноморському флоту. За наказом Сабліна українські та червоні прапори були спущені і лінкори «Свободная Россия» і «Воля» у супроводі есмінця «Дерзкий» під Андріївськими прапорами вийшли з Севастополя та взяли курс на Новоросійськ.

1 травня місто зайняли німецькі війська, а з 3 травня на всіх судах, які залишилися у Севастополі, були спущені українські та підняті німецькі прапори.

З повагою,

Директор

В.В.Крест'янніков

Ось так написав державний чиновник України з присвоєним нею йому званням «заслужений діяч», який був зобов'язаний посадою слідкувати букві і духу історичної правди, у підпорядкуванні якого знаходилися всі архіви тієї пори, які ретельно роками приховувалися від дос-

лідників історії Українського флоту, виставляючи на показ лише шовіністичний вибрик есмінця «Керч». Не будемо розбиратися, звідки він взяв тезу про якесь «прохання», «автономію» флоту, таких недоречностей, а точніше – історичної неправди, у листі багато – бо ж на угоду певним силам у Севастополі треба було довести, що українців, Українського флоту і України як такої в Севастополі не існувало в природі, і подібній Пам'ятній дошці у Севастополі не місце.

Позиція головного хранителя пам'яті про наше морське минуле стала провокаторським підкиданням палаючого сірника в уже підготовлений ґрунт українофобії, викликала хвилю антиукраїнських емоцій, історичних і політичних маніпуляцій, стала підставою для широкого політичного протистояння у Севастополі та варварського знищення вже встановленої Пам'ятної дошки на Графській пристані 5 липня того ж року. У Севастополі, не зважаючи на наявність тут головної бази Українського флоту, було зроблено все можливе, щоби пам'ять про буремні події 1918 року у Севастополі не дісталася широкої гласності, продукується відчуження громадськості від власної історії, національної ідентичності, нищиться духовна основа українського флоту.

Спроба встановити в 2008 році Пам'ятну дошку на честь 90-річчя українізації Чорноморського флоту у Севастополі наштовхнулася на спротив не лише севастопольських колаборантів, а й, як це не дивно, місцевої влади і силових структур. Пам'ятну дошку – твір мистецтва – по-варварськи знищили і втопили в морі, як нищили все українське в часи радянського режиму. Перші двадцять років нашої незалежності у Севастополі стали нагадувати період УНР...

Нас знову штовхають до безпам'ятства, армію і флот України, нас з вами, позбавляють історичної пам'яті, бо чого ж тоді вже у 2010 році у міністерстві оборони відкинули ідею присвоїти військово-морському ліцею ВМС України не лише ім'я героя 1-ї Світової і національно-визвольної боротьби в 1917-1921 рр., командувача Державного флоту УНР у 1918 і в 1920 роках контр-адмірала Михайла Остроградського-Апостола, а й ім'я Героя Радянського Союзу віце-адмірала і доцента Володимира Пилипенка. Останнього за те, що в часи незалежності України в останні роки життя першим з Героїв війни і генералів-фронтовиків не лише примирився, а й подружився з ветеранами УПА.

Але документи і пам'ять про наше морське минуле знищити не вдалося ні тоді, ні зараз – наслідком чого стала ця книга. Безсумнівно, герої боротьби за флот України на Чорному морі таки будуть гідно увічнінені, пам'ять про наших попередників стане складовою частиною

нашої історії і історії Севастополя – бо ми ж бо не безбатченки та не без роду.

Ми сьогодні твердо впевнені, що боротьба за національний флот на початку ХХ ст. не була даремною. Військові моряки 1917-1921 років після 350-річного бездержав'я перенесли морську справу і морську традицію українського народу з історичного мрійництва у сферу практичного перетворення українців в морську націю, у сферу морських геополітичних пріоритетів майбутнього.

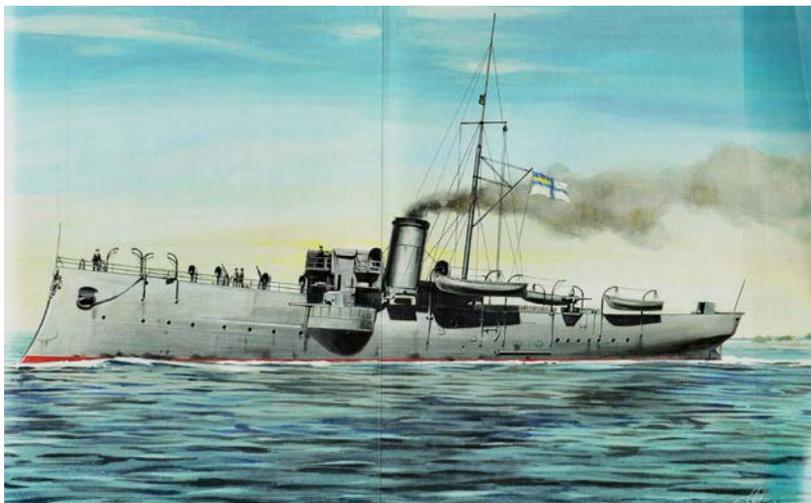
Боротьба за флот в 1917-1921 роки була програна фізично, але виграна духовно. Вона створила образ українського військового моряка і філософію «національний, державний флот України». Образ цих буремних штормових років геніальний поет Юрій Липа у вірші «Дев'ятнадцятий і Двадцятий» висловив так: «Державо, ти була як огненна злива! Державо, прощай! ...Правдо, ти – зброя Нації, ми – гнів». А один з останніх Морських міністрів УНР Святослав Шрамченко, як би переводячи слова Ю. Липи на флотську площину, в 1957 році пророче написав: *«І на нашому славному Чорному морі ми знову розбудуємо свою могутню бойову Українську Морську Флоту для безпеки і розбудови вільної Української Незалежної Соборної Держави. Бог допоможе, і так буде, бо мусить бути, бо Українська Правда таки ж переможе».*

Українська правда перемогла в 1991 році проголошенням державної незалежності України, перемогла історична справедливість відродженням Військово-морських сил України у 1992 році. Історія і український народ надали честь продовжити справу відродження і розвитку національного флоту нашому поколінню. Не повторімо минулих помилок. Будьмо гідними цієї честі!

У англійців є популярним прислів'я: «Флот існує, тому багато чого не трапилося». Ми ж, українці, мусимо з гіркотою визнати, що у період, коли у нас флоту не існувало, у країні трапилося дуже багато жахливих і трагічних речей.

Пам'ятаймо історію, бо вона має властивість повторюватися.

Розділ III.

Кораблі-герої флоту України

Оповідання

«...бо все гине, -
Слава не
Поляже, а
Розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чий ми діти».

Тарас Шевченко

**Ескадрений
міноносець
«Завидний»
(«Марті»)**

Лютнева революція 1917 року у Петрограді скинула вікові заслони з національно - демократичного руху пригноблених народів імперії, у тому числі і українського. Очолений передовою інтелігенцією, рух українського національного відродження досить швидко створив центр, який під тиском мас перетворився в загальноукраїнський політичний і державний центр під назвою Центральна Рада. Національне відродження українців захопило і змучене багаторічною Світовою війною військо і флот, і, не у останню чергу, кораблі і з'єднання Чорноморського флоту.

У загальному русі українського відродження військовий демократичний рух зайняв чільне місце і швидко ширився флотом. Внаслідок демократизації флотського життя, поглиблення національного пробудження моряків-чорноморців серед екіпажів кораблів флоту, на 80 відсотків укомплектованих українцями, виник державницький рух по українзації Чорноморського флоту в портах України і в Криму. Одним з найактивніших в цьому русі був екіпаж ескадреного міноносця «Завидний» Мінної бригади Чорноморського флоту. Ще весною 1917 року на кораблі був створений корабельний Український гурток, головою якого був обраний надзвичайно енергійний та інтелігентний матрос Прокопович. Цей гурток зіграв надзвичайно важливу роль у пробудженні національної свідомості військових моряків.

Делегація екіпажу «Завидного» 18-23 червня 1917 року приймала участь у роботі II Всеукраїнського Військового з'їзду у Києві, рішення якого викликали надзвичайно потужний заряд духовного піднесення особового складу корабля. Виконуючи ухвали з'їзду стосовно негайної «націоналізації армії на національно-територіальному принципі» екіпаж ескадреного міноносця «Завидний» за майже одноголосним рішенням команди вперше в історії України 12 липня 1917 року підняв український прапор на щоглі свого корабля і тоді ж заявив про свою готов-

ність служити українському народу. Привітати корабель з знаменною подією, що сколихнула весь флот, прибули члени президії Чорноморського Українського військового комітету Володимир Савченко-Більський і Вадим Богомолець, які виступили перед екіпажем з полум'яними промовами. За спогадами сучасників, «Завидний» під жовто-блакитним прапором навіть виходив в море в бойовий дозор. Та на патріотичний поступок екіпажу не було отримано відповідної реакції з Центральної ради, на корабель не поступило і ухвали чи подальших розпоряджень Українського Генерального Військового Комітету. У той же час на підняття жовто-блакитного прапора на «Завидному» виніс протест Центрофлот, своєрідний загальнофлотський парламент, який у той час підміняв собою вище командування Чорноморським флотом. Не отримавши розпоряджень з Києва, екіпаж вимушений був підкоритися волі Центрофлоту і спустити з гафеля український національний прапор. Врешті, спуск національного прапора не змінив прагнення екіпажу корабля надалі служити під національним прапором.

Історія будівництва «Завидного» починається з планів будівництва 350-тонних міноносців типу «Буйний» на Балтійських заводах в рамках суднобудівної програми на 1882-1902 рр. Спершу бачилося збудувати корабель на Балтиці, а затим міноносець мав своїм ходом перейти з Балтійського в Чорне море. Та, бажаючи прискорити будівництво, Морське відомство замовлення на міноносець передало заводу «Наваль» у Миколаєві.

Міноносець, а саме так спершу називався даний проект кораблів, був закладений на стапелі Миколаївського заводу «Наваль» 22 березня 1902 року під назвою «Завидний» і тоді ж зарахований до переліку військових кораблів Чорноморського флоту. Під час процесу будівництва в конструкцію корабля було внесено суттєві зміни до первинного проекту: приміщення для офіцерів було переплановано на окремі каюти, камбуз було винесено на верхню палубу, був розширений ходовий місток, встановлена грот-мачта. Носовий торпедний апарат зняли, притому боєзапас торпед зменшили до 4-х, а калібр торпедних апаратів збільшили до 457 мм.

Корабель був спущений на воду навесні 1903 року, у кінці того ж року прийнятий до бойового складу флоту. До 10 жовтня 1907 року рахувався міноносцем, надалі – ескадреним міноносцем, чи скорочено – есмінцем (ЕМ). За роки, що передували Першій Світовій війні, міноносець став вже морально застарілим, тому в 1911-1913 рр. його капітально відремонтували, на Франко-Руському заводі в Миколаєві провели

суттєву модернізацію корпусу і механізмів, повністю замінили водотічні трубки в котлах та артилерійське озброєння.

Після модернізації тонаж «Завидного» сягнув 515 тон. Довжина міноносця рівнялася 64,0 метрам, ширина – 6,4 м, осадка – 2,2 м. Хід кораблю забезпечували 4 вугільних парових котли, 2 паросилові машини потужністю 6000 к.с. працювали на 2 гвинти. Міноносець міг розвинути швидкість до 26 вузлів. Запас вугілля складав 80 тон. Екіпаж нараховував 72 чоловік і на період Світової війни в основному був укомплектований українцями. На озброєнні міноносця знаходилися два однотрубних торпедні апарати калібром торпед 457 мм, 18 мін, дві 75-мм гармати і 4 кулемети.

Ось у такому стані і при такому озброєнні міноносець «Завидний» вступив у Першу Світову війну. В період війни йому прийшлося приймати активну участь в набігових операціях на морські комунікації та на Анатолійське узбережжя супротивника, ставити мінні поля в Буго-Дніпровському лимані, на підступах до Одеси і Севастополя, нести блокадну службу біля берегів Туреччини, мінувати підходи до протоки Босфор. Він забезпечував і прикривав набігові операції сил флоту на порти ворожих держав, приймав участь у мінно-загороджувальних діях інших сил флоту.

В 1915 році «Завидний» був передислокований до створеного у грузинському порту Батум мінного дивізіону. У його складі з 10 січня по 16 лютого 1916 року приймав участь у силах Чорноморського флоту по підтримці Ерзерумської наступальної операції Кавказького фронту. Разом з іншими кораблями за період війни міноносець знищив до 490 різних кораблів та плавзасобів ворога. Велика кількість екіпажу за проявлену мужність і героїзм в бойових операціях протягом війни була нагороджена бойовими нагородами, а сам міноносець, один з небагатьох кораблів флоту, – бойовим Георгієвським Андріївським прапором. Після завершення активних бойових дій в Чорному морі «Завидний» був повернутий до Севастополя.

З розвалом Російської імперії та початком національно-визвольного руху в Україні команда міноносця, як і в часи війни, виходить в авангард національно-патріотичного руху на Чорноморському флоті. «Завидний» одним з перших на флоті організовує судовий Український комітет, засновує просвітницький гурток та активно виступає за українізацію флоту. Головними активістами і провідниками українського національного руху на кораблі стали голова Українського гуртка матрос Прокопович, прапорщик флотської служби Кіслін, матроси і кондуктори Кубко, Семенко, Скакун, Дегтярьов.

З проголошенням Центральною Радою Української Народної Республіки Український Чорноморський військовий комітет поставив перед Центрофлотом вимогу відзначити цю подію «святкуванням України» 12 жовтня 1917 року, на честь якої підняти на кораблях Чорноморського флоту жовто-блакитні українські прапори. Центрофлот погодився, оговоривши в постанові, що українські прапори піднімаються лише на один день і мають з заходом сонця бути спущені. У цей день на кораблях і у портах організовувалося крім підняття на стеньгах українських національних прапорів ще підняття на реях прапорових сигналів «Хай живе вільна Україна» та святкових прапорів розцвічування.

Тож 12 жовтня 1917 року, відзначаючи проголошення III Універсалом Центральної Ради Української Народної Республіки, «Завидний» разом зі всіма кораблями Чорноморського флоту підняв український національний прапор і єдиний з усіх кораблів Чорноморського флоту відмовився його спускати. Зранку, о 8 годині, під музику оркестру піднявши замість Андріївського український національний прапор, екіпаж ескадреного міноносця «Завидний» ввечері відмовився його спускати, заявивши, що триматиме національний прапор і прапоровий сигнал «Хай живе вільна Україна» до Установчих зборів. Підйом Українського прапора викликав незвичайне духовне піднесення екіпажу «Завидного». Стеньговий сигнал: «Хай живе вільна Україна» моряки піднімали і читали зі сльозами на очах.

Після ритуалу підняття українського прапора екіпаж прийняв відповідну заяву до особового складу флоту, якою продемонстрував надзвичайно високу національну свідомість і морально-психологічну стійкість. Ця заява стала своєрідним маніфестом всім морякам-українцям на віки: *«Ми, українці ескадреного міноносця «Завидний», - говорилося в ній, - підняли свій національний український прапор на гафелі для того, щоби показати, що, незважаючи на віковий гніт, все-таки живі сини нашої славної матері-України, відповідно, жива й та сила, яка повинна відновити права нашої славної дорогої матері-України...*

...Так ми, українці, дали слово твердо стояти на тому революційному шляху, на який ми ступили о 8 годині 12 жовтня 1917 р., на знак чого ми, українці, не спустимо піднятий нами наш національний Український прапор до тих пір, поки живе і існує міноносець «Завидний». Ввечері того ж 12 жовтня Центрофлот терміново викликав на звіт про ситуацію на «Завидному» голову суднового комітету Прокоповича, після чого прийняв постанову за підписом секретаря ЦК ЧФ Ногачевського: *«1. Срочно снесите с Центральным Комитетом Балтийского флота для того, чтобы он подробно обрисовал, как происходила укра-*

инициация крейсера «Светлана» и какие в настоящее время подняты на «Светлане» флаги – Андреевский или Украинский. 2. Сообщить в Всероссийский Центрофлот о желаниии команды миноносца «Завидный» держать на миноносце вместо Андреевского флага Украинский флаг, и просить срочно сообщить мнение Всероссийского Центрофлота по данному вопросу. 3. Предложить миноносцу «Завидный» спустить Украинский флаг и поднять Андреевский впредь до разъяснения этого вопроса. 4. Пригласить на завтрашнее заседание представителя Украинского войскового комитета и Величко, и в присутствии представителей судовых и береговых комитетов флота поднять данный вопрос для освещения его перед представителями всей эскадры».

Однак екіпаж есмінця категорично відкинув вимогу Центрофлоту спустити підняті український прапор і сигнал. Підняття українського прапора на «Завидному» і відмова екіпажу його спустити викликала непорозуміння у середовищі корабельної команди. Окремі моряки підтримували партійні гасла більшовиків, інші меншовиків чи інших партій. Тому вісімнадцять членів екіпажу, які не погодилися служити під українським прапором на тепер вже фактично українізованому есмінці, на знак своєї незгоди ввечері з`їхали з корабля на берег.

Проблемною виявилася доля корабельної реліквії - кормового бойового Георгіївського Андріївського прапора, яким особливо пишався весь екіпаж. Він викликав гордість за спільно звершені бойові походи у кожного матроса і офіцера однаково, тому прихильниками «єдиної демократичної Росії» ця бойова реліквія виставлялася як причина неможливості українізації корабля. Коли ж ця теза відхилялася, вони на знак протесту показово покидали корабель. Та команда не поступилася принципами і спущений прапор було вирішено передати на зберігання до флотського екіпажу, щоб затим розмістити його у музеї флоту.

Прецедент з міноносцем спершу викликав шок у всіх демократично-великодержавних та більшовицьких сил, а затим – надзвичайно велике занепокоєння Центрофлоту як у Севастополі, так і в Петрограді, збудив чергове напруження у відношеннях між Центральною Радою і Тимчасовим урядом Росії. Центрофлот з Петрограду, а згодом і військовий міністр Тимчасового уряду Росії поставили категоричну вимогу кораблю спустити український прапор, розцінюючи поступок екіпажу як акцію «сепаратизму», скеровану Центральною Радою. Надзвичайна згуртованість екіпажу, високий бойовий дух моряків, який піднявся до рівня бойового в роки війни, викликали занепокоєння у тих, хто під «демократичними перетвореннями» вбачав можливість продовження існування Російської імперії в нових шатах. 22 жовтня Морський мі-

ністр Росії адмірал Вердеревський на імя «Київської Української Ради» та Центрофлоту ЧФ категорично заявляє, що *«подъём на судах Черноморского флота иного флага, кроме русского военного, есть недопустимый сепаратизм, так как Черноморский флот есть флот Российской республики...»*. Слідом йшли вимоги до міноносця від голови петроградського Центрофлоту Абрамова негайно спустити український прапор, а їхній поступок характеризувався як «преступление перед революцией», як зрада Росії. Та, не зважаючи на погрози і шельмування, воля українського екіпажу «Завидного» залишилась незворушеною: на його флагштоці гордо розвівався український національний прапор. За деякими спогадами в еміграції сучасників тих подій, у відповідь на погрози Центрофлоту моряки перейменували свій корабель на український лад - «Заздрій», хоча це слово не є точним відповідником російського «Завидний».

Та не зважаючи на оцінку поступка «Завидного Морським міністром і Всеросійським Центрофлотом» як «недопустимый сепаратизм» та на його вимогу спустити Український прапор, команда «Завидного» не підкорилася, її підтримали і у тому ж місяці підняли Українські прапори міноносець «Федонісі» і учбове судно «Березань». 26 жовтня питання з підняття Українських прапорів обговорювали вже на спільному засіданні Центрофлоту з 60 представниками судових комітетів. *«Принимая во внимание чрезвычайную серьезность событий, переживаемых в последнее время революцией, говорится у принятой постанове, когда необходимо напрячь все силы и употребить все усилия к укреплению взятой Советами власти, для чего требуется полное объединение всех, а не гибельное разъединение масс, какое вызывает поднятие на судах разных флагов, считается так же с тем, что Центральный Комитет Черноморского флота ответственен перед лицом всего флота может успешно выполнять своё дело только при полном доверии и содействии всех своих избирателей, поэтому Центральный комитет полагает, что самостоятельное выступление отдельных частей флота помимо Центрального Комитета ни в коем случае не должны иметь места так как они явно подрывают силу и сеют рознь в рядах революции. Оценивая с этой точки зрения поведение команд миноносцев «Завидный», «Федониси» и учебного судна «Березань», не желавших подчиниться распоряжениям высшей Центральной морской организации в то самое время, когда власть взята этой демократией, Центральный Комитет Черноморского флота и собрание представителей судовых и береговых комитетов постановили: 1. Признать действия указанных частей вредными для общего дела всего флота как вносящие в него не*

желательные раздоры и смуты.2. Поручит Ц.К.Ч.Ф. разработать в срочном порядке проекты замены Андреевского флага красным флагом, который будет обсуждён на общце – Черноморском съезде имеющим быть 5-го ноября, до этого же времени предложит всем судам Черноморского флота держать на гафеле только Андреевский флаг». Однак постанова Центрофлоту не змінила позиції команди міноносця, його позиція і дії і далі стали служити прикладом для флоту, хоча, здається, «Федонісі» і «Березань» постанові Центрофлоту підкорилися і Український прапор спустили. У крайнім разі у виступах на I Загальночорноморському з'їзді при обговоренні питання українізації назви двох останніх кораблів не звучали.

Центральна Рада, Український Генеральний військовий комітет на цей раз підтримали дії екіпажу «Завидного» і у відповідь Тимчасовому уряду Росії та Петроградському Центрофлоту твердо заявили, що *«раз прапор на кораблі піднятий, то спущеним бути не може».* «Завидний» при підтримці Українського Чорноморського військового комітету гордо тримав український прапор на гафелі, закликаючи українців з інших кораблів слідувати його прикладу. Позиція екіпажу корабля заставила командувача Чорноморського флоту контр-адмірала О. Немітца у кінці жовтня 1917 року змиритися з його волею, і, таким чином, «Завидний» серед кораблів Чорноморського флоту став першим бойовим кораблем Українського державного флоту, практично підпорядкованим Українському Чорноморському військовому комітету. Центрофлот при вирішенні питання з кораблем вимушений був узгоджувати їх з Українським військовим комітетом.

Поступок «Завидного» і конфлікт з цього приводу з Петроградом змусив і Центральну Раду прискорити розгляд питань, пов'язаних з флотом, і направити до командувача Чорноморського флоту свого комісара. І коли капітан 2 рангу Євграф Акімов як комісар Центральної Ради прибув повноправним представником Української держави до Севастополя, «Завидний», не зважаючи на протести Центрофлоту та погрози слідством з Петрограду, підпорядкувався йому. Крім того, заявив, що розпорядження командування флотом і Центрофлоту без узгодження з комісаром УНР виконуватися на кораблі не будуть.

Той день, 12 жовтня 1917 року, і слід вважати початком практичного створення флоту УНР, а комісара Центральної Ради капітана 2 рангу Євграфа Акімова – першим тимчасовим командувачем військового флоту УНР. Так ескадрений міноносець «Завидний» розпочав процес відродження національного військового флоту України. «Завидний» першим на Чорноморському флоті виразно проявив своє українство не

лише в намірах, а й у практичних діях по відродженню на Чорному морі українських морських традицій і Українського військового флоту. На вимогу команди корабля командиром «Завидного» було призначена мічмана Пилипенка, який твердо стояв на позиціях українізації флоту і будівництва Державного флоту УНР.

Приклад «Завидного» став ширитися флотом, і після проголошення Української Народної Республіки українізація кораблів флоту набула особливої актуальності і гостроти. У листопаді 1917 року приклад «Завидного» повторили крейсер «Пам'ять Меркурія», есмінці «Зорькій» і «Звонкій», у грудні - флагман флоту лінійний корабель-дредноут «Воля», судно «Олег» та ряд інших. Підняття українських прапорів на найпотужніших і найновіших кораблях, поширення ідеї українізації флоту означало фактичне створення флоту України на Чорному морі та визначало, що питання українізації Чорноморського флоту відбудеться силами самого особового складу вже незабаром.

Самостійна українізація флоту у Севастополі надзвичайно стримувала і більшовицьких лідерів, які захопили владу у Росії. На відміну від Києва, у Петрограді – як білому демократичному, так і червоному більшовицькому – добре розуміли значення флоту для їхньої подальшої експансії в Крим і південь України. Тому після більшовицького перевороту в Петрограді до Севастополя була направлена вказівка будь-яким чином спустити з кораблів флоту український прапор і захопити українізовані кораблі.

Центрофлот разом з більшовицькою організацією та прибулими у листопаді-грудні 1917 року до Севастополя балтійськими матросами і червоногвардійцями оголосили відродження в Чорному морі національного флоту України «контрреволюцією», об'явили йому «жестокую войну» і з допомогою провокацій, терору і агітації їм на кінець 1917 року таки вдалося підняти червоні прапори на більшості міноносців Мінної бригади, яка й стала оплотом більшовизму на флоті.

Однак команда есмінця «Завидний» оставалася непорушною, а дії моряків есмінця у тодішній ситуації були рівнозначні подвигу. Екіпаж корабля щоденно витримував масований психологічний тиск, образи і погрози розправи від балтійських матросів і місцевих більшовиків. Дійшло до того, що команді есмінця за наявність на його гафелі українського національного прапора почали погрожувати затопленням корабля. Такі чутки з погрозами міноносцю були реальними, ходили не лише Севастополем, а й по всьому флоту. 5 грудня для в'яснення ситуації з міноносцем прибув делегат від Ради з міста Сулич, з гирла Дунаю, який того ж дня телеграфом з Севастополя повідомляв, що у Севастополі

«затопленнях миноносцев нет». 24 грудня 1917 р. озброєному загону більшовиків з Мінної бригади вдалося захопити дредноут «Воля», який напередодні прибув з-під Трабзона і стояв без запасів палива, води і продовольства. Тепер і в Києві почали дещо розуміти. Через загрозу захоплення більшовиками, есмінець «Завидний» разом з крейсером «Пам'ять Меркурія» отримав наказ українського морського міністерства здійснити перехід з Севастополя до Одеси. Виходили з Севастополя не тайком, а сповістивши про своє рішення Центрофлот. Та Одеса виявилася прифронтовим містом, її вже штурмували більшовицькі війська під командуванням Муравйова, що вдерлися з території Росії. Прибувши на Одеський рейд, частина екіпажу «Завидного» поповнила сформований морський загін, який взяв участь в обороні міста від більшовицької навали.

У розпалі боїв за Одесу за розпорядженням того ж «Главковерха» Муравйова з Севастополя для блокади Одеси з моря 17 січня 1918 року під командуванням керівників севастопольського Військово-революційного комітету Ю. Гавена та керівників Центрофлоту була направлена ескадра Чорноморського флоту у складі лінкорів «Ростислав», «Три святителі», «Синоп» і крейсера «Алмаз». «Завидний» з невеликою частиною екіпажу на борту стояв на одеському рейді. Оточеному з усіх сторін громадами лінкорів есмінцю був виставлений ультиматум підкоритися і підняти червоний прапор. Командиру «Завидного» пригрозили розстрілом. Есмінець у відповідь відмовився спускати український прапор і оголосив нейтралітет - допомоги і бойової підтримки очікувати було нівідкого, на есмінці намагалися виграти час. Та більшовики не мешкали, десантом з ескадри невеликий есмінець «Завидний», на борту якого знаходилася лише мала частина екіпажу, був захоплений. Український прапор був зірваний з гафеля і викинутий за борт, замість нього на щоглу був піднятий червоний прапор більшовиків, команді залишилося лише примиритися з фактом захоплення корабля і зарахування його до складу ескадри.

А далі на Одеському рейді відбулися події, про які оповіла газета «Одесские новости». У ніч з 27 на 28 січня 1918 року за наказом Муравйова севастопольська ескадра обстріляла з рейду бойові порядки Одеської гайдамацької дивізії, яка обороняла місто від наступу більшовицьких військ. Серед стрілявших кораблів, говорилося в повідомленні, був і «Завидний». Таке повідомлення важко сприймати за достовірне, бо взяте воно було з більшовицького штабу. Наступного дня крейсер «Пам'ять Меркурія» радирував з Одеського рейду до Севастополя, що стріляв лише лінкор «Ростислав», а остальні кораблі не стріляли. Про

стрільбу по місту лише «Ростислава» свідчать і інші телеграми з берега, з вимогою до лінкора припинити стрільбу, та розгляд питань, пов'язаних з подіями на лінкорі, на засіданнях Центрофлоту.

Доля захоплених в Одесі матросів «Завидного», як і його командира, залишилась невідомою, але, зважаючи, як більшовики ненависно зривали з гафеля корабля і шматували український прапор, як озвіріло розправлялися з захопленими оборонцями Одеси, вона для них, напевно, стала не завидною. Однак, щоб zostавити корабель на ходу, муіли головних спеціалістів залишити в живих. 17 березня 1918 року, втікаючи з Одеси, більшовики вивели з собою до Севастополя і міноносець «Завидний», але вже під червоним прапором. Знаємо лише достеменно, що тоді більшовики доставили з Одеси до Севастополя на плавучу тюрму, організовану на броненосці берегової оборони «Адмірал Грейг», 161 полонених матросів, яких зати розстріляли. Найбільш вірогідно, що серед них були і моряки «Завидного».

Та більшовицькі репресії не вбили український дух в екіпажі. У політично тривожний час, 29 квітня 1918 року, «Завидний» знову підняв український прапор і відмовився переходити до Новоросійська. 3 травня 1918 року німецьке командування, увійшовши до Севастополя, поряд з іншими кораблями оголосило «Завидний» своїм військовим призом, а його екіпаж – інтернованим. Далі німецьке командування включило корабель до складу свого флоту під номером R-13, укомплектувало своїм екіпажем і до листопада 1918 року використовувало есмінець у власних інтересах як рейдер берегової охорони.

11 листопада 1918 року німецьке командування повернуло «Завидний» флоту Української Держави, і його планувалося перейменувати на «Полковник Шрамченко». Однак плани перекреслила Антанта, десант флоту якої у кінці грудня 1918 року захопив весь флот, в тому числі й есмінець «Завидний», і оголосив його військовим призом. 24 квітня 1919 року під час відступу білогвардійських і союзних сил з Севастополя есмінець «Завидний» разом з багатьма кораблями Чорноморського флоту за наказом французького віце-адмірала Амета був підірваний англійцями у Севастопольській бухті. Через п'ять днів Севастополь і остатки флоту захопили вже війська Червоної армії Українського фронту, але 24 червня 1919 року вони були вибиті з Криму білогвардійськими військами.

Після другого і остаточного заняття Севастополя частинами РСЧА 14 листопада 1920 р. більшовики з відомих причин есмінець «Завидний» перейменували і він отримав нове ім'я – «Марті». Це значило, що попередня історія і бойова діяльність міноносця піддавалися забут-

тю, вважалося, що навічно. Після англійсько-білогвардійського погрому на флоті гостро не хватало бойових кораблів. Серед флотського руйновища «Марті» після капітального ремонту було можливим відновити, і це збиралися зробити, навіть поставили есмінець на капітальний ремонт. Та не забули кораблю його, як кажуть, біографічні дані – замість ремонту в травні 1922 року «Марті» був законсервований і більше питання його ремонту не піднімалося. В 1923 році «Марті», нова назва якого серед моряків у Севастополі не приживалася і есмінець вперто називали «Завидним», вирішили не ремонтувати і прибрати з флоту назавжди – здали в «Комгосфонд» для реалізації на металобрухт. 21 листопада 1925 року «Марті» - «Завидний» був остаточно виведений із складу Чорноморського флоту, розібраний на метал, а ім'я його забуто і викинуто з історії Чорноморського флоту.

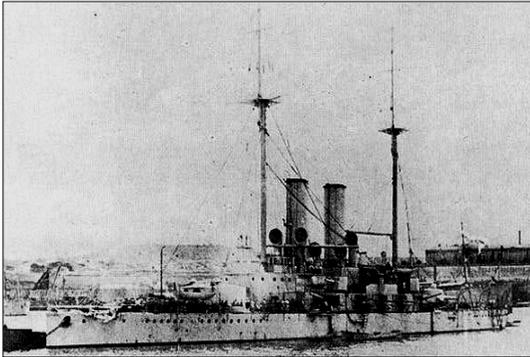
Сьогодні, повертаючись до справжньої історії флоту, ми відкриваємо яскраву бойову історію ескадреного міноносця «Завидний», який волею долі став прапороносцем українського флоту, а заява його екіпажу від 12 жовтня 1917 року стала гімном відродження українського флоту в Чорному морі і духовним заповітом сучасному поколінню українських моряків.

Ніщо в історії не проходить безслідно. В липні 1992 році подвиг есмінця «Завидний» повторив екіпаж сторожового корабля Чорноморського флоту СКР-112, який на той час взагалі не відав про існування «Завидного». Але історія повторилася. Піднявши український державний прапор на оз. Донузлав та попри протидію і переслідування ескадри кораблів і авіації ЧФ, під фактичним артилерійським артилерійським вогнем СКР-112, як колись ЕМ «Завидний», здійснив свій переможний перехід до Одеси.

За двадцять років Україна створила Військово-Морські Сили. Та як це не прикро, але мусимо відзначити, що і в сучасних ВМС України мало що знають про корабель-герой «Завидний». Врешті, якщо ми дійсно бажаємо надійно захистити незалежність нашої держави, то духовний потенціал і приклад «Завидного» має надихати сучасних українських моряків на надійне забезпечення волі, незалежності і безпеки свого народу, а сучасний корабель з цим іменем на борту мав би бути серед флагманів Військово-Морських Сил Збройних Сил України. То ж було б історично справедливим, щоб ім'я першого українського військового бойового корабля ХХ ст. носив корабель сучасних Військово-Морських Сил України. Це було б не тільки відданням данини пам'яті нашим попередникам, а й свідчило б про неперервність наших військово-морських традицій.

**Бронепалубний
крейсер
першого рангу
«Іван Мазепа»**

(«Кагул», «Пам'ять Меркурія», «Комінтерн»)

Цьому крейсеру Чорноморського флоту під гордою назвою «Пам'ять Меркурія» і єдиному на флоті крейсеру з Гвардійським прапором на борту довелося брати участь у всіх бойових операціях флоту під час Першої Світової війни. Під командуванням нащадка гетьмана

Данила Апостола капітана 1 рангу Михайла Остроградського він по праву став кораблем-героєм Чорноморського флоту, колективним героєм Світової війни, носієм найкращих флотських гвардійських традицій, грозою ворожого флоту в Чорному морі. Укомплектований в основному українцями, цей новий у технічному відношенні крейсер став на флоті носієм українського вільного козацького духу, який лише піднесли та загострили події воєнної пори.

Біографія корабля-героя починається з суднобудівної програми морського відомства Російської імперії 1882-1902 рр. по модернізації імператорського флоту, відповідно до якої розпочиналось будівництво серії нових типів універсальних лінійних легкоброньованих крейсерів. Для Чорноморського флоту було сплановане будівництво на суднобудівних заводах Миколаєва двох однотипних бронепалубних крейсерів першого рангу.

Крейсер під первісною назвою «Кагул» був закладений на елінгу Миколаївського адміралтейства 23 серпня 1901 року і спущений на воду 20 травня 1902 року. В 1905 році розпочалися ходові і заводські випробування корабля, після завершення яких весною 1908 року «Кагул» був зарахований до бойових сил Чорноморського флоту і разом з однотипним крейсером «Очаків» вважався кращим представником класу середніх бронепалубних крейсерів початку ХХ століття.

Крім крейсерування, він в морі міг діяти одиночно і в складі ескадри, самостійно вести артилерійський бій з ворожими крейсерами,

броненосцями і лінійними кораблями, з авіацією супротивника, вести пошук підводних човнів та боротьбу з ними, проводити і охороняти конвої, вести розвідку на морських комунікаціях.

Довжина крейсера складала 134,1 м, ширина – 16,6 м, осадка – 6,3 метра, а водотоннажність – 6645 т. При цьому дальність плавання економним 10-вузловим ходом складала близько 5320 миль (9260 км). Екіпаж корабля нараховував 19 офіцерів, 12 кондукторів та 539 матросів, всього – 570 чоловік. Палуби крейсера були покриті бронєю товщиною 35-70 мм, каземат і машинне відділення – 35-79 мм, артилерійські башти – 125 мм і бойова рубка – 140 мм. Корабельна силова установка складалася з 2 вертикальних машин трійного розширення і 16 водотрубних котлів системи Бельвіля, які працювали на 2 гвинти. Потужність силової установки рівнялася 19500 к.с. і розвивала швидкість до 23 вузлів. Автономність плавання крейсера сягала 30 днів.

Крейсер мав потужне артилерійське озброєння: дванадцять 152 мм гармат головного калібру, стільки ж гармат 75 мм, дві гармати 64 мм, вісім гармат 47 мм та 2 кулемети 37 мм, торпедно-мінне озброєння складало два 381-мм торпедні апарати, крейсер міг нести морські міни.

Після придушення революційних подій на Чорноморському флоті 1905 року і розстрілу моряків бунтівного крейсера «Очаків» саме йому, щоби назавжди викреслити як цю назву з історії флоту, так і саму згадку про «Очаків», наказом по морському відомству від 23 березня 1907 року було передано назву «Кагул». А «Кагул» на честь героя російсько-турецької війни 1826-1828 рр. брига «Меркурій» був перейменований на «Пам'ять Меркурія» з врученням йому гвардійського Георгіївського прапора героїчного вітрильника. З тих пір «Пам'ять Меркурія» єдиним кораблем російського флоту ходив з Георгіївським прапором.

Перед початком Першої Світової війни крейсер з 6 січня 1913 року по 1 травня 1914 року пройшов доковий ремонт корпусу і капітальний ремонт корабельних механізмів у Севастопольському порту.

З початком війни «Пам'ять Меркурія» брав активну участь у бойових діях проти німецько-турецького флоту на Чорному морі. 28 липня 1914 року його командиром був призначений один з найдосвідченіших і хоробрих офіцерів Чорноморського флоту капітан 1 рангу Михайло Остроградський, який командував кораблем протягом майже всього часу активних бойових дій в Чорному морі. Під час війни крейсер проявив себе одним з найактивніших бойових кораблів флоту, входив до другої тактичної групи кораблів ЧФ і як самостійно, так і у складі ескадри проводив операції на ворожих комунікаціях в районах Босфору, Варни, Констанци та Кавказького узбережжя: Батумі – Поті –

Сухумі, забезпечував і прикривав набігові і мінно-загороджувальні дії інших сил флоту. В листопаді – грудні 1914 року «Пам'ять Меркурія» був учасником всіх шести походів Чорноморської ескадри. 18 грудня 1914 року брав участь в бою біля мису Сарич з німецьким лінійним крейсером «Гебен», а на початку 1916 року брав участь у блокаді Вугільного району турецького Анатолійського узбережжя і в десантній операції поблизу Трапезунда, успішно прикривав висадку російського десанту в районі Ризи.

4 листопада 1916 року крейсер спільно з есмінцем «Пронзительний» провів успішну набігову операцію на захопленій турецько-болгарськими військами румунський порт Констанца. В ході цієї операції крейсеру доводилося вести боротьбу одночасно з підводними човнами, гідроавіацією та береговими батареями противника. Операцію Михайло Остроградський завершив переможно, знищив топливні і нафтові бази в порту противника і без пошкоджень та втрат серед особового складу повернувся до Севастополя. В листопаді – грудні 1916 року крейсер вогнем корабельної артилерії забезпечував висадку десанту в гирлі Дунаю на Румунському фронті. Там йому довелося витримати артилерійську дуель з береговими батареями противника, однак уміле маневрування та висока бойова майстерність корабельних комендорів заставили замовкнути більшість ворожих берегових батарей та забезпечили успішну висадку десанту. Інтенсивне використання крейсера в численних бойових операціях флоту призвели до пошкодження корпусу судна та до зношеності артилерійських стволів гармат головного калібру, тому в період з грудня 1916 по квітень 1917 року крейсер знаходився в ремонті та модернізації зброї у Південній бухті Севастополя. Тут, у цій бухті, і застали його зимові події 1917 року, на цьому його участь у бойових діях Першої Світової війни була завершена.

За самовіддану службу та проявлену мужність в бойових операціях під час Першої Світової війни 90 членів команди крейсера було нагороджено Георгіївськими хрестами та медалями, а крейсер – кормовим Георгіївським Андріївським прапором і по праву вважався одним з найбільш заслужених і бойових кораблів флоту.

Події Лютневої революції 1917 року активізували національно-визвольний рух українців на Чорноморському флоті і не обійшли стороною екіпаж «Пам'яті Меркурія». Делегація матросів крейсера брала участь у більшості Всеукраїнських Військових з'їздах. Одразу після проведення II Військового зїзду на кораблі була створена одна з найпотужніших на флоті організацій – судновий військовий комітет. Судячи з його активності, він з часу свого створення наполегливо вимагав від

Центральної Ради рішучих дій з формуванням на базі Чорноморського флоту Українського державного флоту. Врешті, у Центрофлоті зважали на силу і вплив українського національного руху на флоті, тому намагалися окремими поступками, як-то підняття українських прапорів чи організації «свята України», звести нанівець український національний рух з його намаганням українізувати флот у Севастополі.

12 листопада 1917 року Український Чорноморський Військовий комітет організував на флоті святкування і паради на честь проголошення III Універсалом Центральної Ради Української Народної Республіки. Це рішення було підтримане Центрофлотом і Севастопольською Радою, і викликало у Севастополі загальне духовне піднесення як мешканців, так і військовослужбовців флоту.

Напередодні святкування проголошення Української Народної Республіки, 11 листопада 1917 року, судовий комітет на вимогу більшості членів екіпажу крейсера «Пам'ять Меркурія» ухвалив рішення у день святкування проголошення УНР 12 листопада підняти взамін Андріївського кормового Український національний прапор, і піднімати його на флагштоці затим щодня. Того ж дня судком своє рішення офіційно довів до Центрофлоту. На цьому історичному засіданні судкому крейсера 11 листопада був присутній делегат установчих зборів від флоту і голова Українського ради воєнних і робітничих депутатів Костянтин Величко. Однак, як свідчать протоколи засідань Центрофлоту, він не одобрив рішення судкому і не підтримав його, пропонуючи команді крейсера утриматися від спланованої ними акції до проведення Установчих зборів в Україні та у Росії, мовляв, виникне не бажаний конфлікт з великоросами. Та екіпаж не сприйняв і відхилив ці пропозиції, проявив твердість і свого рішення не змінив – український прапор підняти і не спускати – під українським прапором вже стояв есмінець «Завидний»!

Заява команди крейсера «Пам'ять Меркурія» напередодні «свята України» і її рішення підняти 12 листопада 1917 року Український кормовий прапор взамін Андріївського викликала того ж дня ввечері екстрене засідання Виконавчого комітету Севастопольської Ради воєнних, робітничих і селянських депутатів. Голова виконкому Ради Баккал терміново виніс на обговорення, вірніше на засудження виконкомом, заяву екіпажу крейсера «Пам'ять Меркурія». Його більше всього турбувало, що на крейсері «большинство украинцев» і всі вони одностайні в своєму рішенні: «12 ноября в 08.00 поднят Украинский национальный флаг вместо Андреевского». Поведінку «великоросов», які у відповідь високомірно заявили, «что с поднятием такового уйдут с корабля в

екіпаж» Рада депутатів навіть не взяла до розгляду. Та з позицією екіпажу крейсера Рада вимушена була рахуватися, тому й прийняла досить миролюбну постанову: «Послать 3-х депутатів для ліквідації и удаленія этого конфликта». Обраними посланцями Ради виявилися «товарищи Пчелин, Гавен, Величко».

Вранці 12 листопада 1917 року екіпаж крейсера вишикувався у парадній формі одягу на урочистий підйом Українського національного прапора. Під Запорожський марш корабельного оркестру матроси – ветерани корабля і Світової війни – урочисто винесли національний прапор. На ритуал підйому українського прапора прибув голова Українського Військового комітету Величко, голова Центрофлоту Євген Шелестун, комісар Центральної Ради капітан 2 рангу Євграф Акімов та член виконкому Севастопольської Ради Юрій Гавен. Не зважаючи на «уговори голови Центрофлоту і протести частини команди», вранці 12 листопада 1917 року на крейсері «Пам'ять Меркурія», значну більшість (більше 400 чоловік) екіпажу якого становили українці, замість Андріївського Георгіївського прапору було урочисто піднесено Український національний прапор, і команда корабля заявила про перехід на службу Українській Народній Республіці.

Більшість офіцерів і близько 200 матросів з екіпажу крейсера, в основному мобілізованих на службу з Російських губерній, не сприйняли українізацію корабля і відмовилися продовжувати службу на кораблі під Українським прапором. Були серед них і «малороси» - більшовики і анархісти. Наступного дня, 13 листопада, ця частина «великоросів» екіпажу з'їхала на берег і прийняла патетичне звернення до командувача флотом з вимогою відправити їх в Миколаїв на один з крейсерів, що там будувався, щоби продовжити службу під Андрєєвським прапором. Однак замість Миколаєва опинилася у Флотському екіпажі. Командування крейсером «Пам'ять Меркурія» обійняв мічман Вадим Дяченко. Після підписання з попереднім командиром акту прийому-передачі справ і обов'язків командира корабля, він, відповідно до наказу командувача флоту контр-адмірала Немітца, вступив в командування крейсером.

На зберіганні на крейсері знаходився Гвардійський кормовий прапор – реліквія легендарного брига «Меркурій», і навколо нього розгорілася полеміка. Російська частина екіпажу вимагала передати прапор їй, українська заперечувала фактом, що колишній екіпаж героїчного брига в основному був укомплектований українцями, а тому Гвардійський прапор має залишитися на кораблі. Зійшлися на тому, що прапор слід зберігати в будинку Морських Зборів і його урочисто, під му-

зику оркестру, звезли на берег. Так крейсер «Пам'ять Меркурія» офіційно став першим крейсером українського флоту і другим кораблем державного флоту України за реєстром. Про цю подію широко повідомляла місцева преса.

У російській літературі опубліковано багато повідомлень, що крейсер «Пам'ять Меркурія» підняв український прапор, знаходячись на рейді в Одесі. Береться до уваги доповідь депутата Ілюхи на пленумі Севастопольської Ради воєнних, робітничих і селянських депутатів 7 листопада 1917 року, де він розказав про своє недавнє перебування на крейсері в Одесі, на якому нарахував аж 17 політичних організацій. Насправді крейсер «Пам'ять Меркурія» 10 листопада вже знаходився у Севастополі. Тут прослідковується і бажання применшити розміри українського руху в Севастополі, видаючи, що, мовляв, це в Одесі панував український дух і там тоді умовили екіпаж на підняття українського прапора, а у нас, в Севастополі, Чорноморський флот сприймався виключно з позицій Петрограда.

З підняттям на крейсері українського національного прапора та передачею його до Українського флоту, зняття з крейсера 200 членів його команди, у тому числі майже всіх офіцерів, що на знак протесту з'їхали на берег, місцева преса та більшовики підняли галас про втрату крейсером бойової готовності. Однак «Пам'ять Меркурія» бойову готовність не втратив. Поповнений українцями з інших кораблів та з флотського екіпажу, крейсер і надалі знаходився у повній бойовій готовності, тепер вже на сторожі Української Народної Республіки.

Та на початку 1918 року оперативно-стратегічна ситуація в Україні змінилася на користь більшовиків, війська яких окупували більшу частину України, у тому числі й Крим. Прибираючи Україну до своїх рук, Морське відомство РСФСР 10 грудня 1917 року «по соображениям политического и стратегического характера отрицает всякую украинизацию Черноморского флота».

Більшовики готувалися збройним шляхом захопити владу і у Севастополі та підпорядкувати флот. Після захоплення 24 грудня 1917 р. у Севастополі дредноута «Воля» і, щоб уникнути подібного з крейсером і зберегти його для українського флоту, за наказом морського міністра Д. Антоновича крейсер «Пам'ять Меркурія» з есмінцями «Завидний», «Зоркий» і «Звонкий» під українськими прапорами здійснили перехід до Одеси, яка тоді фактично стала єдиним українським портом, і де формувався район охорони Південно-західної частини Чорного моря флоту УНР. Та у січні 1918 року більшовицькі війська Антонова-Овсієнка прорвалися під Одесу. За наказом начальника штабу більшо-

вицьких військ Муравйова 17 січня 1918 р. збільшовизовані лінкори «Ростислав», «Три Святителі», «Синоп» і крейсер «Алмаз» прибули з Севастополя до Одеси і, оточивши крейсер «Пам'ять Меркурія», що стояв на якорях на одеському рейді, під направленими гарматами головного калібру ультимативно зажадали підпорядкуватися Центрофлоту та Військово-Революційному комітетові.

Ситуація у Одесі була вкрай важкою, вже йшли бої з більшовиками за місто, становище в Києві було не відомим. Для перемовин з Гавеном, Пожаровим, Роменцем і Романовським командир «Пам'ять Меркурія» мічман Дяченко був викликаний на «Синоп», де йому виставили ультиматум спустити Український і підняти червоний прапор – інакше розстріляємо. Попри погрози розстрілом мічман В. Дяченко ультиматум відхилив і, зважаючи на наявність на борту невеликої частини команди – більшість команди з'їхала на берег боронити Одесу – оголосив свій нейтралітет. Однак голова Севастопольського ВРК Ю. Гавел пригрозив обстріляти український крейсер головним калібром лінкорів. Присутній з ним голова української громади Севастополя Терещенко теж виступив з пропозицією не чинити опору, мотивуючи свою позицію рішенням Центрофлоту та захоплення Києва більшовиками. Однак крейсер український прапор не спускав, погодившись лише не виходити з підпорядкування Центрофлоту.

Ескадра, яка прибула до Одеси, отримала завдання разом з червоногвардійськими військами «главковерха» Муравйова взяти участь у штурмі Одеси, та «Пам'ять Меркурія» відмовився стріляти по місту, який боронила і частина його команди. Та після перемоги більшовицьких військ під Одесою і звістки про опанування ними Києвом 16 січня 1918 року крейсер радирував до Севастополя: «Ми на стороні революційного штабу... «Синоп» стріляє... Ми не стріляєм».

Врешті, утримати надовго Одесу більшовикам не вдалося. Заключивши в лютому 1918 року мир із Центральними державами та заручившись їхньою військовою підтримкою, вже цілком незалежна УНР разом зі своїми новими німецькими і австро-угорськими союзниками повела наступ проти більшовиків. Тікаючи з Одеси, більшовицька ескадра вивела з собою до Севастополя і крейсер «Пам'ять Меркурія».

Крейсер, хоч і підпорядкувався Центрофлоту, українського прапора не спускав. Спершу в переговори з судкомом крейсера з приводу спуску українського прапора вступив більшовицький комісар флоту Романец, але безуспішно – екіпаж рішуче не погоджувався на пропозицію більшовиків. Тоді питання винесли на обговорення пленуму Центрального комітету Чорноморського флоту (Центрофлоту) того ж

дня, 16 лютого. За пропозицією більшовика Власюка Центрофлот приймає внесену ним пропозицію: «Ввиду того, что Черноморский флот является достоянием Российской Федеративной Республики, а не отдельной нации, в состав её входящей, ввиду того, что в настоящее время флагом российского флота является красный флаг, Центрофлот предлагает крейсеру «П. Меркурия» немедленно спустить украинский флаг и поднять социалистический флаг. Неисполнвшие настоящего будут признаны контрреволюционерами». А як більшовицька влада поступала з такими у Севастополі вже знали за грудневими подіями.

Однак Центрофлот вимушений був рахуватис з крейсером, тому закликав на допомогу приборкати українців комісара Любицького з Харківського більшовицького уряду, який був представлений морським комісаром РНК УНРР. Вранці наступного дня він разом з комісаром Центральної Ради Акімовим, головним комісаром флоту Романенцем, членами Центрофлоту і виконкому Севастопольської Ради прибули на крейсер. Після бурного обговорення резолюції Центрофлоту воєнно-політична частина ЧФ екстремним випуском оголосила флоту, що на крейсері «Пам'ять Меркурія» «большинством голосов постановлено спустить украинский, а поднять красный флаг».

Та рішення спустити український національний прапор було тактичним маневром екіпажу у великій мірі в невизначений час боротьби за Україну. Вже 29 лютого, визначившись остаточно в політичній ситуації, команда крейсера «Пам'ять Меркурія» розповсюдила слідуєчу заяву: *«Сердце обливається кровью, видя, что кака-то провокаторская сила сеет в наши братские ряды демократии рознь, ненависть, суету и разединение сил истинных борцов за свободу. Считаю... (себя) гражданами Украинской Народной Республики, (признаем – це слово в протоколі згодом було витерте – авт.) власть Народной Украинской Республики, на следующих условиях: 1. Чтобы флот принадлежал только украинскому народу, без всяких посягательств со стороны империалистов Запада. ...Объимитесь, брати наші, молимо, благаємо!»*. Над крейсером знову замайорів український національний прапор.

Не маючи змоги упокорити український екіпаж, Центрофлот 28 березня 1918 року прийняв рішення ненадійний крейсер законсервувати та передати в Севастопольський воєнний порт на зберігання а екіпаж розсіяти по інших кораблях флоту. Однак законсервованим він так і не був. У той же час з очищенням території України від більшовицьких військ українці та моряки з Чорноморської громади стали знову розгортати діяльність по українізації флоту. Протягом квітня екіпаж крейсера знову динамічно і наполегливо вимагав підпорядкувати флот УНР і

найбільше прислужився в тому, що 29 квітня 1918 року майже всі кораблі та установи Чорноморського флоту підняли український прапор.

Команда «Пам'ять Меркурія» виступила категорично проти виходу кораблів у ніч з 29 на 30 квітня до Новоросійська, відмовилася покидати корабель і крейсер залишився у Севастополі як флагман українського флоту. Однак німецьке командування, зайнявши своїми військами Севастополь, мало свої розрахунки щодо Чорноморського флоту. Вихід частини кораблів з Севастополя до Новоросійська лише посприяв їм у здійсненні їх планів – за порушення умов Брестського миру флот був оголошений тимчасово полоненим, інтернованим і німецьким призом. Ця доля не оминула і крейсер «Пам'ять Меркурія»: 3 травня 1918 року німецькі караули спустили на ньому український прапор і підняли німецький, а сам крейсер використовували як плавказарму для військ своєї середземноморської десантної дивізії. В кінці липня 1918 року завдяки зусиллям українських адміралів М. Остроградського і А. Покровського німці остаточно передали «Пам'ять Меркурія» командувачу українським флотом у Севастополі контр-адміралу В. Клочковському. 17 вересня 1918 року згідно наказу Морського міністра Української Держави крейсер був перейменований на честь гетьмана Івана Мазепи і став флагманом українського флоту. Так за свою історію крейсер отримав третю назву і став називатися крейсер «Гетьман Іван Мазепа» Державного флоту Української держави.

Однак, як виявилось згодом, формування боєздатного потужного українського флоту, який в умовах воєнного часу незавершеної Світової війни та загрози більшовицької окупації зміг би забезпечити безпеку Української Держави з морських напрямлень, не входило в стратегічні плани гетьманського уряду і флот був переданий в аренду морському командуванню Антанти на Близькому Сході.

Після зайняття портів півдня України в грудні-січні 1919 року кораблями і військами Антанти крейсер «Гетьман Іван Мазепа» як «свій приз» займають англійці, і 19 лютого 1919 року його роззброюють. Затим командувач флотом Антанти офіційно передав колишній державний флот України у підпорядкування ставленику Антанти у боротьбі з російськими більшовиками генералові Денікіну. Під час евакуації білогвардійців і військ Антанти з Севастополя 26 квітня 1919 року за наказом віце-адмірала Амета механізми головних машин крейсера «Пам'ять Меркурія» були підірвані і корабель був виведений з ладу.

29 квітня 1919 року Севастополь захопили війська Червоного Українського фронту і крейсер був включений до складу Червоного флоту Радянської України. Однак ненадовго, бо 24 червня контрнасту-

пом Добрармії Севастополь був захоплений нею знову, і крейсер «Гетьман Мазепа» перейшов під контроль білогвардійців. З окупацією Севастопольського порту білогвардійцями крейсеру було повернуте старе ім'я «Пам'ять Меркурія».

У листопаді 1920 року, під час остаточної евакуації військ генерала Врангеля з Криму, через поганий стан механізмів та корпусу крейсер був повністю виведений з ладу і залишений у Севастополі.

З зайняттям Севастополя більшовиками крейсер «Пам'ять Меркурія» був зарахований до складу Червоного Флоту УСРР, а згодом – до Морських сил Чорного і Азовського морів РСФСР. Більшовики, на відміну від соціалістів УНР, добре розуміли значення флоту в українських бухтах, тож відразу приступили до відродження флоту в Україні. 6 травня 1922 року спеціальна комісія Реввоенсовета флоту, провівши технічний огляд остатків флоту, що залишилися після втечі з Криму військ Врангеля, ухвалила рішення відремонтувати крейсер та ввести його до лав флоту. Для ремонту машин та механізмів були використані деталі з однотипного корабля з балтійського флоту крейсера «Богатир» та старих лінкорів «Св. Євстафій» і «Св. Іоан Златоуст» флоту Чорноморського.

31 грудня 1922 року крейсер був черговий раз перейменований і отримав нове ім'я – «Комінтерн». Після завершення капітального ремонту і ходових випробовувань 8 вересня 1923 року «Комінтерн» був офіційно введений до складу Червоного флоту. В 1924-1925 роках «Комінтерн» брав участь в загальнофлотських маневрах, являвся флагманським кораблем начальника Морських сил Чорного моря.

В 1925 році для відзначення 20-річчя першої революції 1905 року було вирішено створити кінофільм «Броненосець Потьомкін». Цей суто пропагандистський кінофільм партійним керівництвом СРСР було доручено знімати режисеру Сергію Ейзенштейну. Роль революційного броненосця у фільмі виконував крейсер «Комінтерн». У 1930 році крейсер-ветеран знову став в ремонт, під час якого з нього було демонтовано 4 котли, а на їхньому місці розміщені учбові класи. Була демонтована і перша димова труба. Після завершення ремонтних робіт 1931 році «Комінтерн» переводиться до розряду навчальних кораблів Чорноморського флоту.

Крейсеру одному з небагатьох кораблів флоту довелося приймати участь у двох світових війнах. Початок Другої Світової він зустрів у ранзі мінога загороджувача. Брав участь у бойових діях у районі Севастополя, Одеси, Феодосії, Новоросійська. Перед початком оборони Севастополя був передислокований у грузинський порт Поті, який з

втратою Севастополя став головною базою флоту. 16 червня 1942 року під час нальоту більш ніж 20 німецьких бомбардувальників на порт Поті «Комінтерн» був пошкоджений авіабомбою, вибухом котрої йому відірвало корму. Ремонт крейсера в тодішніх умовах був неможливим, і у вересні 1942 року за наказом командувача флотом «Комінтерн» роззброїли. Зняті з корабля гармати встановили на береговій лінії оборони поблизу Туапсе.

Сам крейсер 10 жовтня 1942 року в якості брандера і хвилелома було посаджено на мілину в гирлі річки Хобі, поряд грузинського села Кулеві на північ від Поті. На палубі підтопленого крейсера була встановлена артилерійська батарея та обладнано спостережний пункт. Через півроку «Комінтерн» офіційно було виключено з реєстру Чорноморського флоту СРСР. Встановлені на корпусі крейсера артбатарея і спостережний пункт мали завданням в роки війни охороняти вхід з моря до гирла річки Хобі, в якій дислокувалися бригади торпедних катерів і десантних кораблів. 31 березня 1946 року на корпусі крейсера була встановлена протикатерна артилерійська батарея № 626. В 1960 роках артбатарею з корпусу «Комінтерна» демонтували. Лише на його щоглі залишився світитися створний знак, що означав рейд Кулеві.

Пам'ятаю, на початку 1970-х років, під час строкової служби в Потійській військово-морській базі Чорноморського флоту, мені доводилося бувати в Кулеві. Видніючі на горизонті останки корпусу «Комінтерна» викликали у нас, тодішніх молодих матросів і старшин, жвавий інтерес, тим більше що про крейсер нам ніхто нічого конкретного не хотів говорити.

- Це чорний корабель, про нього не можна говорити і ходити до нього забороняється. Він свого часу втікав. - Тільки куди і від кого – не пояснював нам військовий комендант підполковник Табукашвілі.

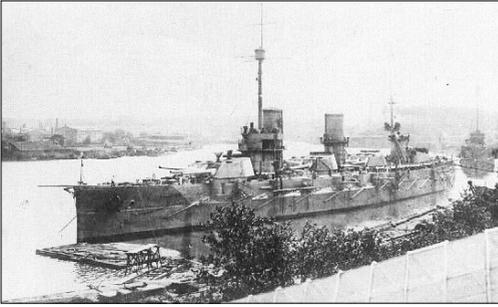
Ця інформація ще більше збуджувала наш інтерес до корабля. Та одного разу нам вдалося умовити місцевого літнього грузина, що обслуговував сигнальний вогонь на крейсері, взяти нас з собою на баркас, і ми разом з ним добралися до старого крейсера.

Морська вода, час і шторми зробили свою справу – крейсер зовсім не нагадував корабель-острах турецько-німецького флоту часів Першої Світової війни. Лише місцями в його носовій частині виднілися залишки палуби. Колись потужну корабельну броню нагадували куски наскрізь проржавілого металу, якого можна було ламати просто руками. Більш-менш безпечно можна було пройти в носовій частині крейсера, де була встановлена своєрідна доріжка для обслуговування сигнального вогника.

Наше перебування на «Комінтерні» не залишилося не поміченим – хтось доповів про це начальнику політвідділу бази. Нас не покарали. Тільки суворим басом начпо Ю.Нуждін заборонив нам більше ходити на крейсер, бо він, за його словами, не являвся славою радянського флоту. А ось старий боцман мічман Буга, за плечима якого було 57 (!) років служби на флоті, в тому числі і на «Комінтерні», згодом якось по-батьківськи нам сказав: «А ви молодці, що відвідали крейсер і тим вшанували його пам'ять. Багато років ходити до нього забороняють. Справжня його назва – «Пам'ять Меркурія», був він колись українським і служили на ньому справжні моряки-герої. Нас ще «мазепинцями» називали. Лише, коли не хочете накликати на себе біди, не говоріть про це нікому».

Там, біля узбережжя Колхіди, далеко від українських берегів, з чудернацькою назвою «Комінтерн» доживав свої дні колишня слава українського Державного флоту і герой двох світових воєн броненосний крейсер першого рангу «Пам'ять Меркурія» – «Іван Мазепа», біографія якого назавжди вписана славною сторінкою в морську історію України, в історію відродження Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

**Лінійний корабель
(дредноут) «Воля»**
(«*Император Александр III*»,
«*Генерал Алексеев*»)

Лінійний корабель «Воля» був найновішим і найпотужнішим кораблем Імператорського Чорноморського флоту Росії, а за часів УНР – короткий час флагманом Українського державного флоту у грудні 1917 року. Рішення про будівництво важких лінійних кораблів класу

«Дредноут» на Чорноморському флоті було прийнято у зв'язку з підготовкою до Першої Світової війни, і на його прискорення у великій мірі відіграв намір Туреччини закупити для свого флоту три важких лінійних кораблі класу «Дредноут». Аби підсилити Чорноморський флот і пришвидшити час практичної реалізації будівництва російських дредноутів, було вирішено архітектурний проект і головні проектні рішення взяти з проекту лінійних кораблів типу «Севастополь», закладених в Петербурзі в 1909 році.

Будівництво чорноморських лінкорів при широкому залученні банківського і приватного капіталу було доручено Миколаївському заводові «Руссуд», проект яких «с разрешения Морского министерства вела группа видных, находившихся на действительной службе корабельных инженеров». Лінкор, який моряки за його класом називали «дредноут», при будівництві отримав назву «Імператор Александр III». Церемонія його закладки відбулася 11 червня 1911 року одночасно з закладкою однотипних лінкорів «Імператриця Марія» і «Імператриця Скатеріна Великая».

Водотоннажність «Александра» рівнялася 22600 тонам, довжина – 168 м, ширина – 27,43 м, осадка – 9 м. Силу установку лінкора склали двадцять водотрубних котлів трикутного типу і чотири турбінних агрегати загальною потужністю 33200 к.с., працювала на 4 латунних гвинти діаметром 2,4 м і могла розвивати швидкість корабля до 21,5 вузлів. Сумарна потужність корабельної електростанції складала 1849 кВт. Турбіни, допоміжні механізми, гребні вали і дейдвудне обла-

днання виготовлялося на заводі «Джон Браун» в Англії. Корабель був обладнаний трьома втяжними якорями системи Холла вагою по вісім тон кожний. Дальність плавання при 12-вузловому ході могла сягати 2960 миль. Екіпаж лінкора складався з 1386 чоловік.

Лінкор ніс потужне артилерійське озброєння: 4 трьохгарматні башти головного калібру 305 мм, двадцять гармат 130 мм, 5 зенітних 76,2-мм гармат, а також чотири 450-мм торпедних апарати. Корабель мав надійний броньовий захист: палуба – броня 25-27 мм, артилерійські башти – 125-250 мм, каземати – 100 мм, бойова рубка – 250-300 мм. Верхня палуба поверх броні була покрита настилом з соснових дощок товщиною 50 мм.

Дредноут «Імператор Александр III» був спущений на воду 2 квітня 1914 року. В результаті доробок і змін проекту в процесі будівництва він, по-суті, представляв собою вже самостійний проект. 28 березня 1917 року корабель розпочав швартові і підготовку до ходових випробувань. Весною і літом того ж року державна прийомна комісія прийняла до використання артилерійські системи озброєння, механізми і допоміжні пристрої корабля.

Період завершення будівництва лінкора припав на розвиток національно-визвольного руху, Лютневої революції 1917 року в Росії і падіння самодержавства. Потужний національно-демократичний і робітничий рух в Миколаєві не міг оминати і екіпаж лінкора, абсолютну більшість якого склали моряки-українці. Тож не виглядає дивним, що на ньому ще в заводі був створений один з перших в Миколаєві український військовий комітет, лідером якого став лівий ессер матрос Євген Шелестун. Першою справою новообраного комітету була вимога перейменувати корабель, прибрати з його борту царські імена, які з кожним днем ставали все більш одіозними як для матросів, так і для кораблебудівників заводу. Подібні вимоги висунули команди й інших кораблів. Йдучи назустріч вимогам матросів, наказом командувача флотом віце-адмірала Колчака лінкор «Імператор Александр III» 16 квітня 1917 року був перейменований на лінійний корабель «Воля».

Нова назва лінкора виникла не спонтанно і не була дарована командуванням флоту. Абсолютну більшість екіпажу склали моряки-українці, їх активно підтримували робітники-українці і слово «воля» було для них символом вікової боротьби за своє національне визволення з-під колоніального гніту, і саме на їхню вимогу кораблю була присвоєна назва, яка найбільше відповідала їхнім духовним і національним прагненням. Національно-демократичний рух вимагав вирішення військових питань, питання війни і миру і, відповідно, реформи російсько-

го війська, яке у тогочасному стані більше існувати не могло. Військові питання в Україні мав вирішити скликаний Всеукраїнський Військовий з'їзд. Від лінкора «Воля» до Кисва відбула велика делегація екіпажу корабля, яка взяла активну участь у роботі I-го Всеукраїнського Військового зїзду і, повернувшись, донесла до екіпажу його рішення: грізна зброя лінкора має надалі стояти на сторожі волі і свободи рідного народу, з рук якого корабель отримав життя і путівку в море.

Після завершення будівничих робіт лінкор наказом по флоту 23 червня 1917 року був включений до бойового складу Чорноморського флоту з передислокацією з Миколаєва до Севастополя. Наступного дня на лінкор повернулася корабельна делегація, яка приймала участь у роботі II Всеукраїнського Військового з'їзду і довела його рішення до відома команди. Звістка про відродження національного флоту України в Чорному морі була сприйнята моряками з надзвичайним піднесенням – в цьому вбачали сповнення вікових мрій українських моряків. Судовий комітет корабля при абсолютній підтримці екіпажу постановив підняти і того ж дня підняв на кораблі український прапор. Екіпаж «Волі» бажав вийти в море саме під українським національним прапором, але цьому спротивилися командир лінкора і офіцери. Тоді судком прийняв рішення списати їх з корабля і поставив вимогу перед командувачем флотом замінити їх.

З того дня відверто проявилася національна нерівність, яка панувала в імперському флоті, яку Тимчасовий уряд Росії, а згодом і більшовики, намагалися навечно законсервувати у флотську «традицію»: знаходитися українцям під російським прапором вважалося за честь, а росіянам під українським прапором – за ганьбу. Флотськими офіцерами на той час в основному були або росіяни, або зросійщені іноземці на російській службі - всі вони вірно служили імперії, але, пам'ятаючи уроки «Потьомкіна» і «Очакова», заявили, що на знак протесту сходять на берег. Без офіцерів лінкор вийти в море, та ще й на випробування зброї, не міг, і тому його вихід затримувався. Ситуацію залагодив тодішній командувач флотом контр-адмірал В. Лукін, який умовив українців лінкора питання офіційного підняття українського прапору перенести до часу скликання Установчих зборів, тим більше, що їхнє скликання теж було у вимозі екіпажу «Волі». 2 липня, перед виходом лінкора в море, взамін українського на гафелі лінкора був піднятий Андріївський прапор, а конфлікт був тимчасово припинений. 4 липня 1917 року своїм ходом та під ескортом цілої ескадри кораблів Чорноморського флоту «Воля» прибула з Миколаєва до Севастополя. Під час переходу морем були успішно випробувані її баштові артилерійські установки та

зенітні гармати. За спогадами сучасників тих подій, «Воля» під охороною ескадри кораблів вийшла з Миколаєва під Андрієвським прапором на гафелі, але з багатьма жовто-блакитними прапорами, встановленими на артилерійських баштах, надбудовах та щоглах корабля.

Лінкор зустрічали в Севастополі урочисто. На мис Хрустальний, Приморський бульвар, Графську пристань вийшли тисячі моряків і севастопольців. За свідченнями очевидців, найчисельнішою серед них була українська громада, яка зустрічала лінкор з національними прапорами. З прибуттям до Севастополя лінкор був поставлений в сухий док. Після докового ремонту з 3 по 4 серпня 1917 року були випробувані його котли і механізми машинного відділення. Турбіни лінкора розвивали у середньому 320 об/хв. при потужності на валах 27270 к.с. 30 серпня було проведено кренування корабля, а 8-11 жовтня – останні в графіку випробування аерорефрижерації артилерійських погребів, після чого лінкор був зарахований до реєстру бойових кораблів флоту.

По-суті, в час, коли «Воля» була зарахована до бойового складу флоту, активні бойові дії ворогуючих флотів на Чорному морі припинилися, тому лінкор у Першій Світовій війні приймав незначну і коротку участь. «Волі» для контролю за морськими комунікаціями та перехватом крейсерів німецько-турецького флоту прийшлося всього кілька разів виходити в море, але обійшлося без бойових зіткнень – ворожі кораблі, дізнавшись про наявність її в морі, зустрічей з лінкором уникали. Врешті, внаслідок революційного руху на фронтах бойові дії воюючих сторін увійшли у стадію позиційних протистоянь, а в Чорному морі взагалі припинилися.

У осінні дні 1917 року Україна була охоплена національним піднесенням, викликаним проголошенням III Універсалом Центральної Ради Української Народної Республіки. У всіх причорноморських містах – в Одесі, Миколаєві і Херсоні 9 листопада (за ст.ст. – авт.) пройшли величні маніфестації мешканців і військовослужбовців гарнізонів, присвячені створенню Української Республіки. Український Чорноморський Військовий комітет спільно з Севастопольською українською Радою спланували на честь проголошення УНР провести парад і маніфестацію у Севастополі 12 листопада. Центрофлот підтримав їхню ініціативу, і протягом всього дня всі кораблі піднесли український національний прапор та стеньгові сигнали «Хай живе вільна Україна».

Ця велична демонстрація відродження українського національного духу, заява крейсера «Пам'ять Меркурія» і відмова його екіпажу спустити український прапор значно вплинули на розвиток ситуації на флоті і виразно заявили всім, що створення українського флоту є спра-

вою недалекого часу. Є всі підстави стверджувати, що саме «Пам'ять Меркурія» вплинула на остаточне самовизначення екіпажу найпотужнішого корабля флоту – лінкора «Воля», в його екіпажі розпочалися дебати про українізацію корабля. Але ще 3 листопада значна більшість екіпажу корабля була під впливом соціалістичних гасел партії есерів, про що говорить прийнята того дня резолюція: *«Мы, весь личный состав л. к. «Воля» обсудив вопрос об украинизации флота, считаем в настоящее время украинизацию флота недопустимым ибо этим мы совсем обессилим флот, в тот момент, когда мы накануне ликвидации кровавой Европейской бойни. Считаем долгом заявить, что только в совместном единении всех национальностей, под общим знаменем труда и мира есть спасение свободы и революции, а посему этот вопрос должно разрешить только Всенародное Учредительское собрание»*. В цьому немає нічого дивного. У час Світової війни, коли Європа була залита кров'ю, соціалістичні гасла єдності народів були найбільш поширеними у суспільстві, а Установчі збори Центральної Рада, як і всі партії, вважали мало не панацеєю у вирішенні національних проблем, то ж і моряки склали надію, що саме Установчі збори вирішать актуальне питання створення і українського флоту.

Врешті, більшовицький переворот у Петрограді, намагання більшовиків захопити владу у Севастополі та організований ними кровавий терор у Севастополі в грудні 1917 року досить швидко переконали моряків-українців у тому, який мир несе під собою червоне більшовицьке знамено і корінним чином змінили політичну ситуацію на лінкорі. Команда «Волі» виступила проти розв'язання урядом РСФСР братовбивчої війни з Україною і підтримала позицію Центральної Ради УНР.

Настав час рішучих дій і «Воля» прийняла рішення стати на шлях захисту волі і свободи рідного народу. 22 грудня 1917 року переважною більшістю екіпаж лінкора «Воля» прийняв рішення українізуватися і урочисто підняти український прапор на кораблі. Команда дредноута заявила, що з цього дня підпорядковується генеральному комісару УНР на Чорноморському флоті. Не зважаючи на протести російської меншості екіпажу, вранці 22 грудня Український прапор було урочисто піднято на флагштоку лінкора. З цього дня «Воля» стала флагманом і гордістю українського флоту, прикладом для всіх моряків, і довела, що українізація не знижувала, а підвищувала бойову готовність корабля. Слідом за дредноутом українські прапори підняли ескадрені міноносці «Зорький», «Звонкий», судно «Остап» та ряд менших допоміжних суден. Звістка про підйом на «Волі» національного українського прапора блискавкою облетіла всі порти і гарнізони флоту в Україні.

Першою екіпаж «Волі» щиро привітала міська Рада міста Миколаєва, де будувався дредноут: *«Рада міста Миколаєва, - телеграфував 23 грудня до Севастополя її голова Проскуров, - щиро вітає моряків, козаків і старшин українського корабля «Воля» з приводу підняття свого рідного прапору України. Нехай розвівається рідний український прапор на користь нашої молодой республіки, волю котрої ми, українці, будемо приймати до домовини».*

Українізація одного з найбільших і найпотужніших кораблів флоту викликала і хвилю національного піднесення в портах України. Того ж дня екіпаж «Волі» привітали телеграмою і з Одеси: *«Щиро вітаємо Вас с поднятием рідного прапора, приєднанням к нььки України. Оповещаем, що сей час Одеська пошта українізувалася и підняла прапор на будинку. А також щиро вітают Вас гайдамаки: першого конного полку, перший и другий (куринь) пластунского полку, перший ... легкою ... батареи, п'ятой запасной дивизии пушкарської та инши».*

Про відданість екіпажу лінкора «Воля» українській ідеї наочно свідчать архівні документи. Спроби більшовицьких агітаторів змінити переконання її екіпажу успіху не мали і вона стала головною перешкодою на шляху виконання у Севастополі і в Криму більшовицьких планів узурпації місцевої влади: екіпаж лінкора неочікувано і не прогнозовано для більшовицьких лідерів самостійно українізувався і підпорядкувався ненависній для Петрограда Центральній Раді УНР.

Коли київські більшовики після здійсненого в Петрограді перевороту підняли антиукраїнське повстання проти Центральної Ради, екіпаж «Волі» одним з перших на флоті не лише виступив з різким протестом, але й направив найбільше членів свого екіпажу до сформованого Українським Військовим комітетом матроського «полку захисту революції» з 600 моряків і виділив для нього 600 гвинтівок та вручивши їм свій «барвистий жовто-блакитний прапор». Цей загін під командуванням мічмана Якіма Христича 19 листопада 1917 року трьома ешелонами виступив з Севастополя на захист Центральної Ради.

В листопаді-грудні 1917 року «Воля» виходила в море на перехват турецького крейсера «Міділлі», несла патрульну службу, а за наказом Морського міністра УНР разом з загоном міноносців забезпечувала повернення українських вояків з Кавказького фронту в Україну. «Воля» першою з бойових кораблів Чорноморського флоту пронесла український прапор румбами всього Чорного моря. У грудні 1917 року за викликом члена Центральної Ради, комісара УНР на Кавказькому фронті полковника М. Свідерського дредноут під українським прапором явився на рейді турецького Трапезунда, російський комендант якого

протривився демобілізації з фронту українців і відправлення їх на Батьківщину. Поява на рейді Трапезунда могутнього лінкора під жовто-блакитним прапором з розвернутими на берегову гарнізонну фортецю баштами головного калібру дозволила швидко досягти порозуміння між комісаром Центральної Ради УНР і російським командуванням Кавказського фронту. Рішучі дії «Воли» в Трапезунді збавили войовничий запал місцевого фронтового командування, чим значно активізували процес демобілізації українців з далекої і чужої для них війни. Українських моряків у цьому турецькому місті зустрічали як посланців миру, тому для них місцевою владою був організований урочистий прийом, а на честь цієї події навіть була проведена багатолюдна маніфестація-парад військ гарнізону Трапезунда, участь в якій взяло і багато місцевих жителів. Однак успіх місії і походу лінкора до турецького узбережжя, ріст її авторитету на флоті ламав революційні плани більшовиків по відновленню імперського флоту під червоними прапорами. Дредноут, крейсер, три ескадрені міноносці, флотський екіпаж, балаклавські підводники – всі разом вони представляли собою серйозну силу відродженого флоту молодій українській державі. Наявність у бухтах Севастополя кораблів під українським прапором була визначальним аргументом і в питанні приналежності Криму. Саме з цих причин севастопольським більшовикам було поставлене завдання будь-якою ціною не допустити створення українського флоту у Севастополі.

19 грудня 1917 р. радіостанція лінкора «Воля» передала до засобів масової інформації та в гарнізоні флоту наступну радіограму: *«...В Севастополі було отримане радіо із Харкова про перехід влади в Україні в руки більшовиків. ...Це чергова провокація більшовиків, справа яких остаточно програна в Києві, Полтаві, Козятині, Жмеринці і на фронті. ...мізерна група більшовиків і розсилає радіотелеграми від імені Рад України. Роз'ясняйте всім ці провокаційні прийоми більшовицьких фанатиків і авантюристів і що з'їзд України виразив повну довіру Центральній Раді і підтримку в її роботі»*. Екіпаж лінкора став опорою і прикладом для флоту у боротьбі за національні інтереси.

На кораблі з грудня 1917-го розміщувалася Чорноморська окружна комісія по виборах до Установчих зборів Української Народної Республіки. 21 грудня окружна комісія після обговорення на кораблі прийняла і розповсюдила радіограмою по флоту звернення «К гражданам Украины!»: *«Тяжелое время переживает украинский народ в этот ответственный момент. Нужно мобилизовать все демократические силы, нужно всем около них собраться, чтобы услышать их голос, которым говорит украинская демократия, чтобы понять, чего*

жаждет украинский пролетариат. Рабочие, крестьяне, довільно слушают всякие неправды, какие бросают между нами наши враги и враги освобождения страдающего, разброанного судьбой от Карпат до Дальнего Востока украинского народа – крестьян и рабочих. Приближается час выборов в Украинское Учредительное собрание, это лучшее желание украинской демократии, которых она жаждет, установит истинное народовластие и закрепит завоевания украинского пролетариата... Со скорбью приходится сознавать, что наши рабочие и крестьяне не все идут за украинской демократией, потому что неясно представляют её задачи. Горькая правда особенно касается украинского народа в Черноморском округе, где украинские рабочие и военные почти совсем не интересуются группировкою сил около своей демократии...Побольше же, граждане, осведомления».

Переагітувати екіпаж «Воли» та інших українізованих кораблів виявилось неможливим, тому більшовицькі комісари, що масово почали прибувати на флот, взялися перетягувати на свою сторону, за їхніми ж висловами, «прибирати до рук» спершу Центрофлот, з тим міською радою. В хід йшли різні засоби, у значній мірі і гроші, тож поступово Центрофлот, деякі керівники судових комітетів та міська рада стали підігрували позиції більшовиків.

В ніч на 16 грудня 1917 року більшовицька меншість Центрофлоту при підтримці прибулих до Севастополя червоногвардійців і кронштадських моряків силою розігнала міську раду і заснувала Військово-революційний комітет (ВРК) на чолі з Ю.П. Гавеном (колишній латишський стрілок і голова Мінусинської ради Ян Ернестович Дауман, спеціально присланий ЦК РСДРП до Севастополя), який, не церемонячись з демократичними принципами, силою зброї узурпував всю повноту влади у Севастополі.

Коли був підготовлений відповідний ґрунт, під тиском Військово-революційного комітету Центрофлот 23 грудня позачергово прийняв рішення силовим методом, «революційним ударом» розправитися з лінкором, підпорядкувати його волі Петрограду та «спустити з лінкора «Воля» український і підняти червоний прапор». Більшовик Зедін на засіданні Центрофлоту прямо заявив, що «українізація «Воли» являється контрреволюційним дійством. Політика Рады веде к дезорганізації боевых сил, к ослабленню мощи революции. Во что бы то ни стало необходимо противодействовать контрреволюційним стремлениям рады». За його пропозицією Центрофлот прийняв заборону сходу моряків з корабля на берег і відвідування лінкора представниками інших кораблів та вирішив скликати на наступний день представників

судових комітетів в приміщенні Морських зборів. Українізація «Волі» прискорила створення революційного трибуналу на флоті і у гарнізоні. Того ж дня Центрофлот тричі обговорював ситуацію на лінкорі, на кораблі в естренному порядку направлялися відповідні радіо і фонограми.

«Воля» нещодавно повернулася з Трапезунда до Севастополя і стояла на якорі у Південній бухті. На кораблі проводилися післяпоходові роботи. Спершу, після повернення, Центрофлот відмовив кораблю у заправці паливом, водою та продовольчими запасами, мотивуючи це тим, що питання поповнення запасів українського корабля не узгоджені комісаром Центральної Ради. Насправді з ним, як і з головою Українського військового комітету Нестреляєм, Центрофлот узгоджувати будь які питання не бажав, позаяк не хотів визнавати їхні повноваження. По суті, «Воля» вийти в море без поповнення запасів не могла, чим і скористалися більшовицькі провокатори.

Вранці 24 грудня 1918 року на лінкор прибула група більшовиків з пропозицією від Військово-революційного комітету (ВРК) спустити на кораблі «буржуазний» український прапор і підняти революційний пролетарський – червоний. Командир «Волі» капітан 1 рангу О. Тіхменев з вимогою ВРК погодився, однак судовий комітет відповів рішучою незгодою. Позиція ж командира зіграла не останню роль в подальшому захопленні корабля більшовиками...

Ввечері того ж дня, коли велика частина команди лінкора з'їхала на берег, до «Волі» з обох бортів підійшли баржі з озброєними стрілковою зброєю «революційними матросами», більшість яких склали балтійські агітатори та матроси зі збільшовизованих Мінної бригади і лінкора «Свободная Россия». Вдершись на борт, вони у першу чергу захопили корабельний арсенал і артилерійські погреби, виставили озброєний караул і веліли командиру зібрати екіпаж корабля.

Коли екіпаж, що знаходився на борту, вишикувався на юті корабля, йому під загрозою зброї оголосили рішення Військово-революційного комітету: лінкор переходить у підпорядкування ВРК, спускає український і піднімає червоний прапор. Незгодні можуть покинути корабель, з'їхавши у флотський екіпаж – на український рух в Севастополі все ще мусіли зважати.

Таким чином 700 обеззброєних українців – членів екіпажу з'їхало на берег у флотський півекіпаж, 300 моряків погодилися продовжити службу під червоним більшовицьким прапором. Комісаром лінкора «Воля» було призначено більшовика матроса Олександра Мацюру, а екіпаж поповнено збільшовиченими матросами з інших кораблів і з'єднань. Так «Воля» була виведена з підпорядкування комісара

Центральної Ради УНР на Чорноморському флоті і збільшовизована. Інформація про захоплення більшовиками лінкора була негайно передана до Генерального секретаріату в Київ. За наказом Генерального секретаря морських справ, аби запобігти захопленню більшовиками інших українізованих кораблів, крейсера «Пам'ять Меркурія» і есмінцям «Завидний» і «Зоркий» було наказано негайно залишити Севастополь і вийти до Одеси.

Українські кораблі вийшли на зовнішній рейт і стали на курс до Одеси. Їхній вихід не на жарт стривожив «революційний штаб», де прийняли рішення остаточно витравити у Севастополі «український буржуазний дух». Після захоплення «Волі» більшовицькі загони зуміли лише захопити українізований екіпаж судна «Остап» та інші малі судна під українськими прапорами і підняли на них «соціалістичні» прапори.

Розправившись з українізованими кораблями, «для захисту революції» у Севастополі створюються комітет захисту міста, фортечна і залізничні комендантські команди, в'їзд до Севастополя з берега і вхід з моря закривається спеціально виставленими заставами, місто «вичищали від контрреволюціонерів» спеціально створеними «летючими загонами» збільшовичених матросів і робітників порту.

3 грудня 1917 року у Севастополі почало творитися пекло: терор, грабежі, різня і розстріли постійно супроводжували «захист революції» до кінця лютого. Активну участь у «захисті революції» брав і новий більшовицький комісар «Волі» О. Мацюра та матроси нової команди дредноута – більшовикам необхідно було продемонструвати гарнізону, що українська історія лінкора була його випадковим явищем.

Однак не весь екіпаж «Волі» піддався більшовицькій агітації. 29 квітня 1918 року за наказом командувача ЧФ контр-адмірала М. Сабліна дредноут разом з більшістю кораблів і установ флоту підняв український прапор. Але вже ввечері командувач флотом віддав розпорядження, що *«желающие уходят должны покинуть бухту до 12 часов ночи. После 12 выход будет закрыт и минирован»*. Не маючи об'єктивної інформації, що відбулося у відношеннях з німцями, які просувалися до Севастополя, останнім, хоч і з деякими ваганнями, пізно в ночі під командуванням особисто командувача флотом контр-адмірала М.Сабліна та під вогнем німецьких батарей в море, вже під Андріївським прапором, вийшов і дредноут «Воля».

Ескадру, яка втікала від німців, Новоросійськ зустрів вимогою голови РНК В. Ульянова-Леніна негайно потопити кораблі. Екіпаж новітнього дредноута відмовився виконувати наказ з Москви, і на його вимогу 10-11 червня 1918 року в Новоросійську проводиться референ-

дум серед екіпажів кораблів стосовно виконання вимоги затопити кораблі. Екіпаж «Воля» рішуче висловився проти і виставив домагання повернутися до своєї бази, в Севастополь. За підсумками проведеного референдуму на Новоросійській ескадрі лише чверть чорноморців висловилися за підпорядкування своїх кораблів більшовикам і з'їхала на берег. У цій ситуації, виконуючи волю абсолютної більшості особового складу ескадри, командир лінкора «Воля» капітан 1 рангу Олександр Тіхменев, котрий змінив М. Сабліна на посаді командувача флотом, 17 червня прийняв рішення повернути до Севастополя кораблі, екіпажі яких відмовилися їх топити. Комісару і голові судкому лінкора Мацюрі, який вимагав потопити лінкор, під загрозою «бути викинутим за борт» прийшлося у Новоросійську покинути корабель.

Втративши вплив на особовий склад ескадри, більшовики заявили Тіхменеву, що підірвуть його дредноут мінною атакою міноносців і не дозволять повернутися до Севастополя. У відповідь «Воля» розвернула в напрямку міноносців свої гармати головного калібру і, взявши їх під приціл, пригрозила потопити кожного, хто спробує приблизитись на дистанцію мінної атаки. Так протягом доби, протримавши збільшувачені міноносці під прицілом на дистанції поза межами мінної атаки, лінкор «Воля» дав можливість іншим кораблям безпечно вийти на зовнішній рейд.

18 червня 1918 року лінкор «Воля» на чолі ескадри вийшов з червоного Новоросійська і повернулася до Севастополя. З кораблів, що повернулися, тимчасовий командувач Чорноморським флотом Української Держави контр-адмірал Вячеслав Клочковський створив Українсько-кримську флотилію під командуванням контр-адмірала С.І. Бурляя. Втім, німецьке командування у Севастополі таки розформувало екіпаж «Воля», зняло з лінкора боезапас, підняло на ньому німецький прапор, включило до так званого українсько-німецького флоту і використовувало його як казарму для своїх військ. В жовтні 1918 року німці, побоюючись десанту на українське узбережжя середземноморської ескадри Антанти та бажаючи зміцнити свою бойову корабельну потугу, ввели лінкор до бойової лінії німецького флоту з власним екіпажем. Та революційні події у самій Німеччині у листопаді 1918 року примусили німецьке командування розпочати повернення своїх військ з України до Німеччини і потреба в українських кораблях для них відпала.

У листопаді 1918 року німецьке командування остаточно повернуло дредноут до складу флоту України і на ньому знову замайорів український прапор. На жаль, через недолугу українську морську політику, лінкору «Воля» не судилося довго перебувати у складі флоту

України та не прийшлося виступити на захист Батьківщини. У грудні 1918 року ескадра Антанти увійшла в порти України, окупувала її південні території та зайняла кораблі Чорноморського флоту Української держави як свою законну власність. Командуючий українським флотом контр-адмірал В'ячеслав Клочковський разом з Морським міністром адміралом Андрієм Покровським намагалися провести перемовини з союзниками, але англійське командування, маючи за собою Акт-меморандум «оренди» флоту України, віднеслось до українського флоту як до власної здобичі.

На лінкорі «Воля» був піднятий англійський прапор, і з англійською залогою він був відправлений до турецького порту Ізмід. Там у серпні 1919 року «Воля» з низкою інших колишніх кораблів ЧФ командуванням флоту Антанти були передані командувачу білогвардійської армії генералу Денікіну. З отриманих кораблів він утворив «Русскую ескадру», яка у тому ж місяці прибула до захопленого білогвардійцями Севастополя. Денікін і його гвардія бачили Україну виключно як російську губернію, ненавиділи українську незалежність не менше більшовиків, тож місця «Волі» у складі білогвардійського флоту не було – лінкору наказом Денікіна присвоїли назву «Генерал Алексеев». Лінкор був визначений флагманом морських сил Збройних сил півдня Росії у Чорному морі і брав участь у бойових діях проти більшовиків у Дніпро-Бузькому басейні.

В листопаді 1920 року лінкор у складі російської ескадри генерала Врангеля очолив евакуацію білогвардійських військ з Криму. Разом із захопленими рештками Чорноморського флоту він з сотнями російських емігрантів на борту здійснив перехід до Стамбула, а пізніше звідти – до туніського порту Бізерта. Там і залишився назавжди.

Згодом радянський уряд заявив свої права на кораблі «Русской ескадри», вимагаючи від Франції повернути їх до СРСР. Уряд УНР в еміграції у свою чергу через Лігу націй виставив Франції свої претензії на незаконно інтернований флот Української держави. Французький уряд, посилаючись на цю заяву уряду УНР в еміграції виконувати вимогу СРСР відмовився. Врешті, французський уряд поступився, і 29 жовтня 1924 року визнав «Волю» власністю СРСР. На корабель прибули представники СРСР А. Крилов і Е. Беренс, однак повернути лінкор в Чорне море радянський уряд не спромігся. В 1936 році «Воля» у Франції була розібрана на металобрухт, а її 12 гармат головного калібру та 18 гармат калібру 130 мм відправили в арсенал Сіді-Абдулах в Бізерті. 4 січня 1940 року ці гармати закупила Фінляндія і трьома транспортами направила їх у свої порти. Однак один транспорт – «Ніна» – з чотирма

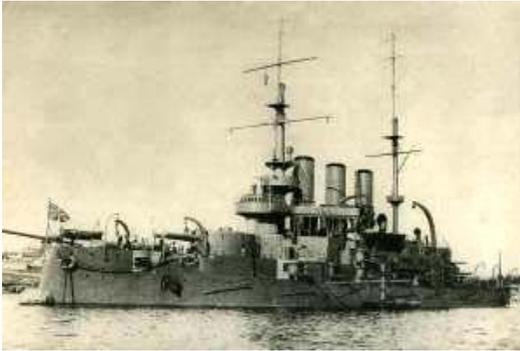
гарматами на борту був затриманий у Генуї і згодом захоплений німцями, інші два дісталися до порту призначення. Захоплені німцями гармати «Волі» були встановлені на німецькій береговій батареї в районі французького Бреста, і в 1943 році обстрілювали англо-американські морські конвої.

А перші 8 гармат головного калібру з лінкора «Воля» Фінляндія використала для укріплення своєї лінії берегової оборони на островах Макілуото й Куйвисаарі, на яких були збудовані двогарматні баштові батареї. Ці артилерійські батареї служили фінській армії ще довгий час і після завершення Другої Світової війни.

Ось така доля судилася флагману Українського Державного флоту лінійному кораблю-дредноуту «Воля». Кораблі – як люди: бездержавність та відсутність державної морської політики в Україні заставили могутній і найновіший, створений руками і розумом українського народу корабель загинути на чужині. Його могутня і грізна зброя прислужилася не обороні рідного народу, який беззахисним вимирав від організованого більшовиками-переможцями Голодомору й геноциду в Україні, а інтересам чужих держав, які хижим оком споглядали на Україну. В цьому криється історичний урок для всіх українців.

Лінійний корабель (броненосець) «Борець за свободу»

(«Князь Потёмкин-Таврический»,
«Пантелеймон»)

Броненосець під пер-
вісною назвою «Князь По-
тьомкін-Тавричеській» навіч-
но увійшов в історію росій-
ського Імператорського
флоту та в морську історію
України початку ХХ століт-
тя. «Корабель-бунтар», «ко-
рабель-революціонер», «не-
переможна територія рево-
люції» і «острів революції»

– по різному називали його представники різних класів суспільства і політичних партій. А він був звичайним броненосцем та саме йому випало першим на флоті виразити стан національного закабалення українського народу російським царизмом.

Броненосець (панцерник) «Князь Потьомкін-Тавричеській», який в нових революційних умовах 1917-20 років отримає горду і заслужену назву «Борець за свободу», був восьмим і останнім корпусом броненосців у рамках суднобудівної програми Російського флоту на 1882-1902 роки. Відповідно до указу імператора Миколи II по морському відомству від 7 грудня 1897 року майбутній броненосець отримав первісну назву «Князь Потьомкін-Тавричеській» на честь засновника Севастополя і Чорноморського флоту, російського фельдмаршала і Великого гетьмана військ козацьких князя Григорія Потьомкіна.

Князь був головнокомандувачем російсько-українських військ під час російсько-турецької війни у другій половині XVIII ст., звільняв чорноморське узбережжя від турецького панування, з його ініціативи та під його керівництвом нищилася Запорізьська Січ і її козацький флот у 1775 році, під його ж керівництвом з колишніх запорожців відновлювалося Військо вірних козаків, і їхня знаменита Лиманська флотилія. Григорій Потьомкін списав гори паперу, доводячи імператриці Катерині II необхідність імператорського флоту на Чорному морі та будівництва

портів Миколаїв, Херсон і фортеці Севастополь. Тож його ім'я броненосець прибрал не випадково.

Перший лист горизонтального кіля корпусу броненосця був встановлений 15 грудня 1897 року в елінгу № 7 Миколаївського адміралтейства, а безпосередньо сам броненосець «Князь Потьомкін-Таврічеській» був закладений 28 вересня 1898 року на верфі Чорноморського суднобудівного заводу у місті Миколаєві. Автором проекту та керівником будівництва був корабельний інженер севастопольського військового порту Олександр Шотт.

За основу проектування нового броненосця конструкторами був взятий проект ескадреного броненосця «Три святителі», який являв собою модернізований проект броненосців типу «Пересвет», а схема бронювання була взята з англійського броненосця «Мажестік».

Закладений броненосець для свого часу являв собою нове покоління бойових кораблів російського флоту. На ньому вперше на флоті була застосована новітня система централізованого управління артилерійським вогнем. Крім цього, він став першим кораблем російського флоту з котлами для рідкого палива – флотського мазуту – замість вугілля. 25 вересня 1900 року комісія з корабельних інженерів: О. Шотта, Г. Іванова, портового інженера Антипенка на чолі з портовим корабельним інженером Михайловим, що супроводжувала будівництво корабля, і командира броненосця капітана 1 рангу М. Баля підписали акт про готовність корабля до спуску та його наступної добудови на воді.

26 вересня 1900 року «Князь Потьомкін-Таврічеській» був урочисто спущений на воду. 12 квітня 1902 року було прийнято рішення продовжити добудову броненосця у Севастополі, куди він під командуванням нового командира капітан 1 рангу О. Тіхменєва був доставлений буксирами 21 червня 1902 року. Тут, у Севастополі, й проходила остаточна добудова корабля під керівництвом корабельного інженера В.Константинова.

На броненосці була встановлена енергетична установка корабля потужністю 10600 к.с., яка складалася з 2 вертикальних парових машин потрібного розширення, трьох груп з 22 котлів Бельвіля, 14 з яких (дві групи) працювали на рідкому паливі, а одна (8 котлів) на вугіллі. Симетрично розміщені гребні вали були оснащені гвинтами діаметром 4,2 м. Повний запас палива рівнявся 1100 тон, у тому числі вугілля – 340 тон. Корабельний запас прісної води складав 14 діб, а провізії – 60 діб. Це забезпечувало кораблю дальність плавання економічним ходом до 3600 миль. Недоліком броненосця була порівняно невелика швидкість повного ходу – всього 16,7 вузла.

На початку березня 1903 року була завершена установка в середній частині корабля плит броньового поясу з крупівської броні товщиною 229 мм, в його конечностях – 178 мм, каземату – 127 мм, палуби – 38/63 мм. Бронювання башт головного калібру досягало 254 мм, а бойової рубки – 229 мм. Броненосець, вже готовий для установки корабельної артилерії, 4 травня 1902 року отримав наказ встановити артилерійські системи і підготуватися до плавання.

До російсько-японської війни «Потьомкін» володів найпотужнішим артилерійським озброєнням серед свого класу кораблів російського флоту. На його борту були встановлені дві башти головного калібру з гарматами 305-мм, 16 гармат калібру 152 мм, 14 гармат калібру 75 мм та зенітні кулемети 2 x 63-мм, 6 x 47-мм, 2 x 37-мм, а також чотири торпедних апарати калібром 456 мм.

Формування екіпажу корабля розпочалося разом з початком його будівництва у Миколаєві, для чого був спеціально створений 36-й флотський екіпаж. В списках команди значились 21 офіцер, 69 унтер-офіцерів і 768 матросів, значна більшість яких, відповідно до судового журналу, була призвана з України: інженер-механік О. Коваленко, стройовий квартирмейстер Денисенко, артилерійський унтер-офіцер Вакулечук, старші боцмани Димченко і Мурзак, боцман Кузьменко, стерновий боцман Костенко, квартирмейстер Коров'янський, мінний машиніст П. Матюшенко, унтер-офіцери і матроси Кулик, Різниченко, Пархоменко, Дорошенко, Осадчий, Шевченко, як і багато інших членів його залоги.

8 жовтня 1903 року «Князь Потьомкін-Таврійський» під командуванням капітана 1 рангу Є. Голікова прийняв з берега прапор 36-го екіпажу і з цього дня був включений до кампанії з одночасним продовженням на ньому добудівних робіт. Це привело до того, що 20 грудня 1903 року під час ходових випробувань на кораблі сталася велика пожежа, внаслідок якої він практично весь 1904 рік провів у ремонті з усунення наслідків вогню. Завершивши ремонтні роботи, «Потьомкін» 29 квітня 1905 року вийшов у море і вперше провів випробувальну стрільбу 305-мм гарматами головного калібру, а 5 травня з прийнятною комісією на борту виконав торпедні стрільби. У червні 1905 року він здійснив свій перший самостійний вихід у море.

Український національний гурток на броненосці був створений ще в 1902-1903 рр., ще в час його будівництва. На кораблі під керівництвом інженер-механіка О. Коваленка діяла підпільна організація РУП (Революційна українська партія), серед матросів поширювалися в рукописних списках «Кобзар» Тараса Шевченка та революційна література.

Затим на кораблі була створена організація, так звана «матроська централка» на чолі з унтер-офіцером Григорієм Вакуленчуком.

Одночасно з поширенням революційного руху на флоті зростали і репресії проти особового складу, що їх організував тодішній командувач Чорноморського флоту віце-адмірал Чухнін. Значно загострили ситуацію не лише на «Потьомкіні», а й на інших кораблях та в частинах флоту масові виступи матросів в казармах Чорноморської флотської дивізії 3 листопада 1904 року та заворушення у Лазаревських казармах 4 грудня, коли матроси на знак протесту проти репресій захопили гвинтівки і відкрили вогонь у повітря. В цих виступах йшлося не лише про безправ'я, а й, власне, про людську і національну гідність особового складу, якими матроси більше поступатися не воліли. Репресивні заходи проти матросів лише підсилювали революційний ґрунт на флоті. Інженер-механік Олександр Коваленко у спогадах писав, що на кораблі найчастіше звучала українська мова і, що «дивлячись на звичаї команди, йому спадає на думку, що ось так морем ходили запорожці». За його ж свідченням, на той час на панцернику більшовики мали підтримку десь 150 осіб, 70 були запеклими противниками революції, а решта була «болотом» й переходили на бік то однієї, то другої партії. Вагомий вплив на екіпаж корабля мали євангельські християни або як тоді їх називали – «штундисти».

Панцерник знаходився в районі Тендрівської коси, де на полігоні випробовував зброю. 1 серпня 1904 року командир броненосця «Князь Потьомкін-Таврічеській» капітан 1 рангу Є. Голіков особисто у грубій формі здійснив огляд особистих речей екіпажу та приміщень корабля у пошуках забороненої літератури. Такі дії командира і офіцерів викликали обурення команди корабля, і ситуація у взаємовідносинах між старшими і молодшими чинами почала поволі загострюватися. Свого командира та старшого офіцера матроси і унтер-офіцери корабля почали ненавидіти. По суті, з того дня дистанція між матроськими кубриками і офіцерськими каютами перетворилася в провалля – будь-який конфлікт міг привести до непередбачуваних наслідків. І такий день настав 14 червня 1905 року, коли вперше в історії російського флоту спалахнуло збройне повстання моряків на броненосці «Князь Потьомкін-Таврічеській».

Вважається, що організатором і першим керівником повстання на «Потьомкіні» став уродженець Житомира артилерійський унтер-офіцер Григорій Вакуленчук, хоча за сучасними дослідженнями він виступав за одночасне повстання на всіх кораблях флоту. Приводом для повстання став борщ, приготовлений екіпажу з зіпсованого м'яса. Коли Ва-

куленчук звернувся до старшого офіцера корабля українською мовою з вимогою пояснень, той у відповідь ударив його кулаком в лице. Команда корабля не знесла такої зневаги свого товариша і відмовилася від обіду. Командир броненосця навіть не став вникати в суть конфлікту, і віддав наказ корабельному караулу розстріляти 30 матросів, які категорично відмовилися сідати за обідні столи. Тоді Григорій Вакуленчук вигукнув свою знамениту фразу: «Та доки ж ми будемо рабами!». За ці слова, вимовлені українською мовою, Григорій Вакуленчук був застрілений старшим офіцером І. Гіляровським. За іншою версією Вакуленчук був важко пораненим за відмову стріляти в своїх товаришів, будучи старшином караулу. Українські слова Вакуленчука і вбивчий постріл стали сигналом до повстання, яке підтримали всі «нижні чини» – матроси та унтер-офіцери корабля. До них добровільно приєднався лише один офіцер – інженер-механік Олександр Коваленко. Моряки захопили корабельний арсенал; командира корабля, старшого офіцера та ще чотирьох ненависних їм офіцерів розстріляли, решту офіцерів арештували. Кілька офіцерів погодилися співпрацювати з повсталими на так званих «добровільно-примусових» засадах. На кораблі був спущений Андріївський прапор, замість нього на гафель підняли малиновий козацький, за іншою версією – червоний, який став символом повстанців. Після смерті Григорія Вакуленчука керівником повстання став мінний машиніст (відав носовими мінними апаратами) Панас Матюшенко. За його наполяганням на кораблі для керівництва повстанням був обраний корабельний комітет, до якого був включений єдиний офіцер – О. Коваленко. Залишилася досі не в'ясна роль представника партії меншовиків студента Костянтина Фельдмана, який постійно перебував на кораблі і був серед керівників повстання.

Під прапором повстання «Потьомкін» в ніч на 15 червня виїшов в море і прибув до охваченої загальним страйком Одеси з вимогою дати можливість йому взяти воду і вугілля. В Одесі матроси відпустили на берег арештованих офіцерів.

Вранці 15 червня в Одесі з броненосця на берег було доставлене тіло Вакуленчука. В записці на грудях загиблого було написано: «Перед вами лежить тіло вбитого матроса Григорія Вакуленчука, убив старший офіцер ескадреного броненосця «Великий князь Потьомкін-Таврійський» за те, що він сказав, що борць не годиться. Помстимося кровопивцям! Смерть гнобителям, нехай живе свобода!». До вечора на одеській набережній вже зібралось близько 10 тисяч осіб.

До екіпажу броненосця з палкою промовою звернувся Олександр Коваленко: «...Ми тепер брати не тільки по крові, а й по духу –

стоїмо за одне і вимагаємо своє, і доб'ємося того, що потрібно не тільки нам, а й нашим дітям та онукам. Хай живе свобода!». За пропозицією О. Коваленка повстала команда корабля ухвалила два звернення – «До гнобителів народу» і «До всіх поневолених народів Росії» з вимогою проведення Установчих зборів, надання свободи і волі народам. Ці звернення промовисто свідчать про національно-визвольну спрямованість повстання на кораблі.

Врешті, революційну ситуацію та загальне невдоволення народу у місті почали використовувати та творити провокації ще й злочинні елементи, деякі крамниці були розбиті і підпалені. Сталися заворушення і в порту, до якого стали стягуватися урядові сухопутні війська. Під час похорону Вакуленчука відбулися ще одне заворушення, під час якого урядові війська вбили кількох моряків з «Потьомкіна». Війська відкрили вогонь по натовпу. Потьомкін по скупченню військ і поліції здійснив кілька пострілів у відповідь.

Окремо слід відзначити, що повстання на «Потьомкіні» не мало нічого спільного з пролетарською революцією і РСДРП (б), хоча більшовицькі лідери стали використовувати повстання в своїх інтересах. Ленін у своїх статтях і телеграмах називав корабель «непереможеним островом революції» та пропонував висадити з корабля в Одесу десант, нанести артилерійський удар по місту та розпочати бойові дії, таким чином поширити повстання. Однак, «острів революції» відкинув такі пропозиції. Повсталі матроси, привівши свій панцерник до Одеси, навіть не захотіли говорити з посланцем Ульянова-Леніна. Так само вони не захотіли говорити і з представниками місцевих більшовиків. Відкинувши їхні пропозиції, матроси вирішили порятувати місто від руйнування, тому корабель залишив порт Одеса і вийшов у відкрите море. Як згодом влучно висловився український письменник Іван Багряний, який прискіпливо вивчав історію повстання та працював над романом про повсталий броненосець, «це було повстання української стихії. Повстання кріпаків князя Потьомкіна, нащадків Самійла Кішки і всього українського Запоріжжя».

І тільки значно пізніше, коли радянська влада утвердилася і почала створювати власну міфологію замість реальної історії, ЦК ВКП(б) виставив повсталий корабель як наслідок проведеної ними роботи і їхнього впливу на флот та на революційні події в країні. Формуванню комуністичного міфу про «червоний броненосець» найбільше сприяв створений у 1925 році однойменний фільм С. Ейзенштейна.

Повстання на «Потьомкіні» викликало великий резонанс на флоті. До повсталого панцирника приєднався міноносець № 267. Підт-

римав повсталих і екіпаж учбового судна «Прут», яке 19 червня 1905 року під керівництвом І. Адаменка, І. Чорного, Захарченка, Бойка, Козуба та А. Петрова розпочало повстання і, для підтримки повсталого броненосця, вийшло з Миколаєва до Одеси. В морі воно було перехвачене ескадрою флоту і примушене було здатися. Поширення повстання на флоті і підтримка команди корабля серед «нижніх чинів» та народу викликали велике занепокоєння при імператорському дворі, і цар Микола II віддав наказ командувачу Чорноморського флоту віце-адміралу Г. Чухніну бунтівний броненосець розформувати, а при неможливості його захоплення – потопити його разом з командою чи жорстоко покарати моряків на виду всієї Одеси.

На виконання волі царя і придушення повстання командувач Чорноморським флотом 16 червня 1905 року послав ескадру у складі крейсера, 5 броненосців і 7 міноносців. 17 червня ескадра під командуванням віце-адмірала А.Х. Крігера зустрілася в морі з повсталим кораблем, але моряки ескадри відмовилися стріляти по «Потьомкіну» і кораблі розійшлися курсами. «Потьомкін» двічі прорізав стрій ескадри. Матроси з броненосців «Синоп» та «Георгій Побєдоносець», повз яких проходив повсталий «Потьомкін», гучно кричали йому «Ура!» Під тиском повсталі команди броненосець «Георгій Побєдоносець» самовільно змінив курс і теж приєднався до повсталого корабля. Повстання на «Георгії Побєдоносці» очолили теж українці – Дорофій Кошуба та Семен Дейнега. У цій ситуації, щоб запобігти дальшому поширенню повстання на кораблях ескадри, командуванню не залишалося нічого іншого як відвести інші кораблі на зовнішній рейд.

«Потьомкін» і «Георгій Побєдоносець» взяли курс на Одесу. Та 18 червня на внутрішньому рейді одеського порту офіцерам броненосця «Георгій Побєдоносець» вдалося посадити корабель на мілину і умовити команду здатися воєнній владі.

Чи підтримувала вся команда повстання одностайно? Напевно, ні, чому свідченням є лист шкіпера з «Потьомкіна» Г. Зубченка, знайдений у викинутій за борт пляшці: *«Православные люди! Прошу сообщить моей жене и деткам, что я умираю не от врага, а от руки своего брата... По милости трюмного механика Коваленко, артиллерийского кондуктора Шопарева, старшего боцмана Мурзака я оставлен ещё на мучения... Дорогая Маруся, прошу, прости меня. Я умираю за Веру, Царя и Отечество. Крепко вас обнимаю предсмертною рукою. 19 июня 1905 года. Ответ не пиши, а похорони меня на севастопольском кладбище»*. Однак, коли повстання вибухнуло стихійно, вже всі матроси зрозуміли, що від режиму пощади не буде нікому і вибору в них не

осталося. Тому повсталала команда «Потьомкіна» повела свій корабель з Одеси до румунського порту Констанца, і там, скликавши представників іноземних консульств та преси, 20 червня передала звернення «До всього цивілізованого світу» та «До всіх європейських держав», в яких роз'яснила мету своєї боротьби.

Прибуття до румунського порту повсталого корабля та поширення інформації про причини повстання моряків викликали в Європі інформаційну бурю. Щоб якось зупинити її і бажаючи поскоріше повернути корабель, російська влада стала обіцяти команді броненосця прощення та помилування мало не самого царя. Однак моряки були добре обізнані з демократією у російській імперії та підступністю її охранки. Румунська влада, гарантувавши командам особисту свободу, запропонувала екіпажам повсталих кораблів здатися на умовах військових дезертирів і відмовила в поповненні корабельних запасів. Судовий комітет «Потьомкіна» пропозиції румунського уряду відхилив і 20 червня покинув Констанцу, взявши курс на Феодосію. При спробі зійти на феодосійський берег по повсталих матросах з берега був відкритий рушничний вогонь, однак погрозою застосувати у відповідь зброю «Потьомкін» заставив порт поповнити корабельні запаси палива і провізії. 23 червня 1905 року «Потьомкін» вийшов з Феодосії знову до Констанци і, не маючи більше запасів, судовий комітет вступив в переговори з місцевою владою. Румунська влада знову відмовила кораблю в поповненні запасів, проте румунський уряд погодився визнати членів команди політичними емігрантами. 25 червня судовий комітет повсталого броненосця прийняв рішення здатися румунським властям на правах політичних емігрантів.

Царський уряд настирливо вимагав у Румунії видати повсталых. Для підтвердження рішучості своїх намірів розправитися з повсталыми навіть послав до Констанци цілу ескадру на чолі з адміралом С. Пісаревським, виставляючи при цьому світу «потьомкінців» кримінальними злочинцями. Та румунський уряд так і не погодився на видачу повсталых моряків.

26 червня румунська влада повернула броненосець Російському флоту, і 1 липня броненосець «Синоп» на буксирі привів «Потьомкіна» до Севастополя. Невелика частина команди (47 матросів і кондукторів, прапорщик і підпоручик) довірившись слову адмірала Пісаревського про їхнє помилування, повернулася на борту корабля в Севастополь з ескадрою Пісаревського. Однак у Севастополі одразу ж по заході у гавань вони були арештовані і направлені під охорону на учбове судно «Прут». До Севастополя був доставлений і активний учасник повстання

машиніст Ф. Кашугін, якого офіцерам ескадри вдалося захопити у румунському порту. У Севастополі одразу ж запрацювали військові суди, і більша частина повсталих була запроторена до виправно-арештантських відділень (попередники радянських дисциплінарних батальйонів – *М.М.*). Керівники повстання на учбовому судні «Прут» І. Адаменко, І. Чорний, А. Петров і Д. Титов були засуджені до страти, 16 матросів – до каторги.

Після розправи над «прутівцями» судили 75 «потьомкінців» і матросів з «Георгія Победоносця», яких командуванню флота вдалося взяти в свої руки. Суд проходив з 16 до 26 серпня 1905 року. Керівників повстання на «Георгії Победоносці» С. Дейнегу, Д. Кошубу та І. Степанюка засудили до страти, інших повстанців – до вічної каторги чи каторжних робіт від 4 до 20 років.

Тимчасово зупинило судилище над «потьомкінцями» повстання на крейсері «Очаків» і у лазаревських казармах 4 лютого 1906. Після їхнього придушення у Севастополі продовжили суд над «потьомкінцями» і моряками міноносця № 267. Трьох учасників тих подій – А. Заулошнова, Ф. Луцасва і Т. Мартьянова – розстріляли, інших направили на каторгу і в арештантські роти.

26 вересня Микола II намагаючись «випалити» на флоті призрак революції, викликаний повстанням на броненосці, «височайше повелів» перейменувати корабель на безлику назву «Св. Пантелеймон» (останній корабель з такою назвою закінчив службу в 1838 році). 6 жовтня 1905 року наказом головного командира Чорноморського флоту і портів назва «Князь Потьомкін - Таврічеській» назавжди щезла з реєстру кораблів, взамін якої появилася інша - «Пантелеймон». «Теперь же уничтожить все служебные бланки с надписями «Князь Потёмкин-Таврический», - резолюцією від 27 жовтня 1905 року адмірал Г. Чухнін намагався завершити історію повсталого корабля. Однак, не вдалося добитися цього адміралу. Дух «потьомкінців» на кораблі таки зостався, бо 15 листопада вже «Пантелеймон» підтримав повсталий «Очаків» і підняв над кораблем свій малиново-червоний прапор.

Укомплектований новою командою «Пантелеймон» був включений до складу Практичної ескадри Чорного моря і йому належало розробити нову школу артилерійського мистецтва. 1 жовтня 1906 року Практичну ескадру перейменували в Окремий практичний загін Чорного моря начальником якого призначили контр-адмірала Г. Цивінського, прибувшого з Балтики. Флагманом створеного загону став «Пантелеймон», а місцем базування – Двоякірна бухта. Щоб якось відвести революційну загрозу та вберегти екіпажі від впливу революційної пропага-

нди, яка все більше проникала на флот, новий командувач вирішив активізувати бойову підготовку в морі, проводячи різноманітні навчання і тренівки з виконанням практичних стрільб. Протягом місяця Практичний загін броненосців здійснив рейд до кавказького узбережжя, побував у Феодосії і Новоросійську

Так конаюча імперія ще вишукувала свої жертви. Влітку 1907 року до Миколаєва зі Швейцарії підпільно прибув Панас Матюшенко, котрий на той час вже став професійним революціонером. В Миколаєві він був упізнаний одним з офіцерів броненосця, якого свого часу не дозволив повстанцям стратити на кораблі. За його доносом Матюшенка арештували і спершу направили до Одеси. Командувач ЧФ удостоїв Панаса Матюшенка «особливої честі» – за ним був спеціально посланий контрміноносець «Строгий» і караул з 7 офіцерів та 60 солдатів. В Севастополі Матюшенка засудили до смертної кари через повішення. Стратили видатного українського моряка вдосвіта 20 жовтня 1907 року. Більшість команди броненосця оставалися в еміграції, і лише після падіння монархії Романових у березні 1917 року до Росії змогли повернутися 245 останніх колишніх «потьомкінців».

Корабель продовжував модернізуватися. В лютому 1909 року на «Пантелеймоні» під керівництвом інженера Р. Ніренберга на одному з перших кораблів флоту була встановлена «станція звукопідводного зв'язку», з чого розпочався процес розвитку гідроакустичного озброєння на флоті. 29 липня 1910 року в процесі реорганізації структури флоту броненосці були віднесені до класу лінійних кораблів і на їх базі була сформована окрема бригада лінійних кораблів. До її складу увійшли «Пантелеймон», «Євстафій», «Іоан Златоуст», «Ростислав» і крейсер «Кагул». В 1910 році «Пантелеймон» пройшов капітальний ремонт корпусу і механізмів у майстернях Севастопольського порту

9 серпня 1911 року, після завершення ремонту, «Пантелеймон», «Євстафій», «Іоан Златоуст» і «Ростислав» у супроводі двох дивізіонів есмінців вийшли у морський похід, з заходом до турецьких портів Трабзон, Сіноп, Пендераклію та в болгарські Бургас і Варну. Після їх повернення «височайший смотр» кораблів провів сам імператор Микола II. Після смотру «Пантелеймон», як флагман, під прапором командувача Морськими силами Чорного моря віце-адмірала І. Бострема очолив похід загону кораблів до румунського порту Констанца, однак 2 жовтня 1911 року при виході з рейду Констанци сів на мілину. У зв'язку з цією навігаційною подією для усунення отриманих пошкоджень йому прийшлося проводити ремонт підводної частини корпусу у Севастопольському порту протягом 1912 року.

В 1912 році на флоті готувалися пишно відсвяткувати 100-річчя Бородінської битви, а в 1913-у – 300-річчя дому Романових. Ці ювілеї викликали нову, більш широку хвилю революційного руху на флоті За спогадами багатьох сучасників тих подій, у 1912 році готувалося велике «грандіозне повстання» на всіх великих кораблях. Флот знову покрила хвиля арештів. З 500 арештованих моряків 67 було арештовано на лінійному кораблі «Пантелеймон», на якому так і не вдалося «випалити» «потьомкінський» дух.

Однак в повітрі вже пахло порохом великої війни. 18 липня начальник Морських сил Чорного моря віце-адмірал А. Ебергард підняв на «Пантелеймоні» свій прапор командувача флотом. Цього дня кораблі флоту завершили мобілізаційні заходи. Вечором 19 липня 1914 року «Пантелеймон» підняв сигнал: «Флот извещается: Германия объявила войну России».

З початком Першої Світової війни «Св. Пантелеймон» брав активну участь у бойових діях флоту протягом всього часу війни. В грудні місяці він приймає участь в поході сил флоту для прикриття мінних постановок під Босфором. Того ж місяця на підході до Севастополя він вів нічний бій з німецьким крейсером «Бреслау», а 24 грудня своїм вогнем на широті Туапсе заставив «Бреслау» покинути район кавказького узбережжя. Успішною для «Пантелеймона» була і кампанія 1915 року, в ході якої він у складі бригади проводив походи до кавказького і анатолійського узбережжя, проводив обстріл з моря ворожих берегових укріплень. В середині квітня під час чергового походу до Босфору своїм головним 305-мм калібром провів бомбардировку форту Анатолі-Кавак. 24-28 квітня він вже в новому поході бригади кораблів здійснює пошук в морі німецького лінійного крейсера «Гебен», потопив кілька ворожих пароходів біля Зонгулдакського вугільного району та обстріляв берегові укріплення Босфору. У цей час підійшов німецький лінкор «Гебен» і атакував «Євстафія» з максимальною частотою пятигарматних залпів, намагаючись його потопити. «Євстафій» часом повністю закривався сплесками від розривів ворожих 280-мм снарядів. На виручку поспішив «Пантелеймон», який з максимальної дистанції з другого залпу 305-мм бронебійними снарядами наклав «Гебена». Капітан 2 рангу Г. Леман, який спостерігав за цією морською битвою засвідчив: «Когда около 8 ч 12 мин, обогнав линейный корабль «Ростислав», «Пантелеймон» дал залп, легший за кормой «Гебена», лейтенант Мальчиковский скомандовал «четыре влево», и около 8 ч 13 мин, подходя к линейному кораблю «Три Святителя», «Пантелеймон» вновь дал залп с исправленной установкой целика... В это время «Гебен» держал нас на

курсовом углі градусов 120—130. Слыша отчетливо предуведомления гальванера «Товсь!», «Падение!», я увидел, что одно падение этого залпа легло за кормой «Гебена» сажнях в 30—40, причем снаряд разорвался в воде, другое же падение дало попадание в район задней трубы и третьей башни и, как мне казалось, пришлось на верхний пояс брони. Снаряд при разрыве дал густое облако черного дыма, которое прорезалось ярким красноватым пламенем. В это время кроме «Пантелеймона» стрелял только «Евстафий», снаряды которого ложились большими недолетами и взрывов о воду не давали... Следующий залп мог оказаться гибельным для «Goeben», и он поспешил немедленно, резко отвернувшись, выйти из боя. Из сделанных «Goeben» 32 залпов (от 100 до 150 снарядов) попаданий отмечено не было».

Бойову майстерність команди «Пантелеймона» окремим наказом відзначив командувач Морськими силами Чорного моря.

Бій бригади лінійних кораблів ЧФ з «Гебеном».

На фото видно сплески від ворожих снарядів.

зом відзначив командувач Морськими силами Чорного моря. За цей бій знаком з відзнакою ордена Святого Георгія 4-ї ступені був нагороджений старший комендор Андрій Жуков, ордени Анни 3-го ступеня з

мечами і бантом та Станіслава 2-го ступеню з мечами отримав лейтенант В. Мальчіковський, нагороди отримали командир корабля, старший офіцер та ще ряд офіцерів і матросів, які відзначилися в бою. Згодом визнала відмінною стрільбу «Пантелеймона» у цьому морському бою і німецька сторона.

Новий 1916 рік лінкор зустрів на севастопольському рейді під прапором начальника дивізії лінійних кораблів. На ньому, як на флагмані, і далі розміщувався штаб дивізії. По полудні 1 січня 1916 року «Пантелеймон» разом з лінкором «Імператриця Марія» під охороною ескадрених міноносців «Дерзкій» і «Беспокойний» взяв курс до Кавказського узбережжя. 31 березня він став на батумському рейді і був включений в групу кораблів вогневої підтримки Приморського корпусу Кавказської армії, яка вела наступ на турецький Трапезунд. Разом з «Ростиславом» 1 квітня вів досить ефективний вогонь по ворожих бе-

регових укріпленнях, що дозволило російським сухопутним військам за добу пройти більше тридцяти кілометрів і захопити Трапезунд. Затим «Пантелеймон» у складі загону кораблів здійснював охорону міста з моря на випадок появи німецьких кораблів. Восени, після стабілізації фронту, вся група кораблів повернулася до Севастополя. 3 січня 1917 року «Пантелеймон» після чергового бойового походу під Босфор був поставлений в ремонт у Севастополі.

Початок весни 1917 року став початком бурхливих політичних подій і змін в Російській імперії. 2 березня 1917 року команді корабля зачитали наказ № 771 командувача флотом віце-адмірала О.Б. Колчака про революційні події в Петрограді, про створення Тимчасового комітету Державної думи на чолі з Родзянко та з закликком продовжувати виконувати свій обов'язок «перед Государем и Родиной». 4 березня команді, одітій по-парадному, оголосили ще п'ять наказів комфлоту.

Після Лютневої революції у результаті нових демократичних перетворень на Чорноморському флоті були створені Центрофлот, судові комітети на кораблях, Чорноморський Український військовий комітет та Українська Чорноморська громада. На «Пантелеймоні» був обраний судовий комітет, який очолив сигнальний боцманмат Ладиженський, а секретарем матрос Жбанов.

З цього часу розпочалася політизація флоту. На флот почали прибувати депутати Держдуми. Першим 8 березня у супроводі віце-адмірала Колчака на «Пантелеймон» прибув депутат І. Туляков, після промови якого про поточну ситуацію було прийнято «Воззваніє» до моряків флоту. За ним з лекцією «Основы государственности и патриотизма англичан» виступив лейтенант Б. Пісемський.

11 березня екіпажу лінкора «об'яснял создавшееся положение и порядок в свободной России» вже депутат Держдуми Александров. Наступного дня команді оголошують дев'ять наказів командувача флоту і заклик духовенства Чорноморського флоту. Затим лейтенант М. Томашевич критикував «старий образ правління» царського уряду і його відношення до різних шарів суспільства. Затим Б. Пісемський у лекції «Сведения о пропаганде социал-демократических партий в пользу мира, идеи социал-демократической партии; статьи, изобличающие эту партию; призыв к служению Родине, ее защите и защите завоеваний свободы» закликав офіцерів і матросів до перевороту. 24 квітня головою судового комітету лінкора «Пантелеймон» замість Ладиженського обрали мічмана Г. Капустіна, а 19 червня лейтенанта Б. Пісемського обрали депутатом від корабля до Севастопольського Совету військових і робітничих депутатів.

13 квітня 1917 року по Морському відомству був виданий наказ про перейменування кораблів з монархічними назвами і поверненням назв, які царизм відмінив, тож лінкору була повернута первісна назва «Князь Потьомкін-Таврієській». Однак команда лінкора добре відала про причини революційного зриву на кораблі і відмовилася прийняти такий «дар» Тимчасового уряду, поставила вимогу назвати лінкор «Борець за свободу». Та у Морському відомстві не спішили прислухатися до голосу моряків лінкора. Тоді судновий комітет 19 квітня 1917 року направив до виконкому Севастопольської ради депутатів повторну резолюцію за підписом голови судкому Ладижинського і секретаря Жбанова, в якій заявив про відмову команди лінкора від повернутої назви: «Мы не расстанемся с нашим дорогим «Пантелеймоном» до тех пор, пока высшая власть не даст нам просимого названия «Борец за свободу», ибо «Пантелеймон» в настоящую войну имеет великие боевые заслуги и может уступить только нашему борцу 1905 года, но не «Потёмкину». І принципово не записували назву «Потьомкін-Таврієській» в корабельні документи.

У Морському відомстві, не бажаючи конфронтації з бойовим лінкором, 28 квітня 1917 року таки видали наказ про присвоєння «Пантелеймону» нової назви – «Борець за свободу». Але наказ урочисто був оголошений на кораблі лише 18 травня, під час приїзду Керенського до Севастополя. Після оголошення наказу про перейменування корабля були виготовлені георгіївські стрічки з написом «Борець за свободу», які матроси носили з особливою гордістю, але попередня назва на кормі корабля оставалася ще довгий час.

4 червня команда лінкора вітала прибувший з Миколаївського суднобудівного заводу третій чорноморський новозбудований лінкор-дредноут «Воля», а у серпні місяці під прапором нового командувача флоту контр-адмірала О. Немітца лінкор проводив практичні стрільби та учбові навчання в морі.

31 серпня 1917 р. «Борець за свободу» у складі бригади лінійних кораблів під брейд-вмпелом нового командира бригади капітана 1 рангу Михайла Остроградського вийшов в море на виконання головного завдання війни – пошук і захоплення німецьких кораблів «Гебен» і «Бреслау», яке здійснювали три маневрені групи кораблів під загальним командуванням командувача флотом. Під Босфором виявлений радіопереговорами, в оточення російських маневрених груп, до складу кожної з яких входили дредноут з лінкорами, попав «Бреслау. Шансів у нього уникнути бою не було, однак у цей час екіпаж дредноута «Свободная Россия» відмовився виконувати накази і силоміць повернув ко-

рабель до Севастополя. Вихід «Свободной России» з бойового ордеру дозволив «Бреслау» скористатися «коридором» і благополучно заховатися у Босфорі. Цей похід виявився останнім великим походом кораблів флоту, який завершився 23 жовтня 1917 р.

Та 29 жовтня із-за нехватки кредитів командувач вимушений був поставити кораблі в збройний резерв. У грудні місяці «Пантелеймон» пройшов доковий ремонт, а з початку 1918 року розпочав ремонт кормової групи котлів.

З початком демократизації флоту «Борець за свободу» поринув у вир революційних подій, які охопили флот. За новим порядком офіцери корабля стали обиратися на посади судовими комітетами, сам судом владу над матроськими масами мав умовну, особливо над прихильниками різноманітних партій, які створювали свої організації на кораблях.

4 листопада, виконуючи резолюцію Центрофлоту, судом лінкора прийняв постанову про роззброєння офіцерів корабля, відібрана від них зброя затим видавалася матросам «летючих загонів» у грудні місяці. Центрофлот обмежив владу командирів кораблів, всі питання службової діяльності їм необхідно було узгоджувати з судовим комітетом, наприклад, брати дозвіл на заборону паління близько бомбових погребів, узгоджувати порядок призначення в наряди і т.д. Вимогливість завідуючого артилерійською частиною лінкора офіцера Петровського до забезпечення виконання заходів пожежовибухонебезпеки привела до відсторонення його від посади. Виборність посад, приниження честі і гідності офіцерів «революційними» матросами, постійні загрози фізичної розправи над ними привела до уходу з корабля багатьох офіцерів, одним із перших його покинув командир лінкора капітан 1 рангу Лебединський, затим старший офіцер В. Сухотін, мічмани Путілін, Терещенко, Велюгурський і Касаткін, артилерійський офіцер М. Харін.

Капітан 1 рангу О.І. Лебединський командував лінкором з початку війни і до 5 січня 1918 року, протягом 1917 року йому вдавалося лагодити справи з судовим комітетом і оминати більшовицький терор у грудневі дні 1917 року. Та не витримавши «революційних» порядків, він подався до Добровольчої армії генерала Денікіна на Дон, його наступником на лінкорі став капітан 1 рангу Зарін.

На лінкорі була організована досить сильна «українська партія» і український просвітницький гурток. Саме на його вимогу попри спротив антиукраїнськи налаштованої частини команди «Борець за свободу» урочисто підняв сигнали «Хай живе вільна Україна» 12 жовтня 1917 року. З цього часу на кораблі стали вестися гострі дискусії про Україну і український флот. Вдруге Український національний прапор

та сигнали розцвічування «Хай живе вільна Україна» над щоглами «Борця за свободу» замайоріли 12 листопада у день святкування проголошення Української Народної Республіки. Більшість команди відмовилася їх спускати і лише рішення Центрофлоту та Загальночорноморського з'їзду, що проходив у ті дні, заставили екіпаж «Борця за свободу» спустити Український прапор, погодившись на вирішення цього питання Установчими зборами. Однак на знак протесту матрос Микола Чабан покинув лінкор, перебравшись на крейсер «Пам'ять Меркурія».

Після проголошення Української Народної Республіки особовий склад «Борця за свободу» приймав активну участь у всіх заходах, організованих Українським військовим комітетом, на кораблі більшало прихильників УНР. 28 листопада на кораблі підняли сигнали «Хай живуть Установчі збори. Всю владу Установчим зборам», що було в руслі політики Центральної Ради.

З того часу корабель-флагман знаходився і під пильною увагою більшовицької партії і севастопольського Совета, які, використовуючи його назву, проводили на його борту активну пропагандистську роботу. Під час більшовицького терору у грудні 1917 року лінкор став використовуватися більшовиками як місце постійних нарад з Центрофлотом.

Ситуацію на користь більшовиків на лінкорі змінило поповнення екіпажу 127 молодими моряками, які восени 1917 року прийшли взамін убувшими по демобілізації та переведеним на інші кораблі. Завдяки їм після більшовицького перевороту у Севастополі та захоплення ними дредноута «Воля» більшовикам вдалося 29 грудня провести переобрання суднового комітету, який очолив мічман Фьодоров. На 1 січня 1918 року на лінкорі числилося 38 офіцерів, 745 матросів і священник, але вже на 1 березня команда корабля втричі скоротилася.

Врешті, загальна військова ситуація в Криму у січні 1918 року склалася не на користь українського національного руху – 16 січня 1918 року більшовики силою зброї встановили радянську владу на всьому Кримському півострові. У середині січня 1918 року «Борець за волю» був захоплений Червоною армією Українського фронту і включений до складу Червоного флоту Радянської України.

Виставляючи себе борцями за свободу пригнічених мас Військово-революційний комітет став використовувати назву лінкора «Борець за свободу» у своїх політичних цілях і спеціально на його борту проводити свої засідання. Одна з найреакційніших постанов Військово-революційного комітету, з якої розпочалися криваві репресії у Севастополі, 22 лютого 1918 року була прийнята на борту саме цього лінкора. Севастопольським гарнізоном прокотилася друга, більш спланована

хвиля арештів офіцерів та осіб, підозрюваних у виступах проти більшовицької влади та підтримці Центральної Ради УНР. Не оминули репресії і екіпаж «Борця за свободу», судновий комітет якого протривався заходам військово-революційного комітету. 23 лютого 1918 р. «за підозрою провокації» був заарештований і без суду розстріляний командир лінійного корабля «Борець за свободу» капітан 1 рангу Зарін, члени судового комітету унтер-офіцер Феодосій Мішок і матрос Павло Сокирко, прапорщики Василь Алешенко і Микола Сукачов. За письмовими свідченнями родичів страчених, більшовицькі «летючі загони» конвоювали арештованих до воріт Діорами, де і вчинили над ними жорстоку розправу. Членами «летючого загону» робітничої дружини севастопольського порту 10 березня 1918 року за «контрреволюційні настрої» на лінкорі «Борець за свободу» були замордовані матроси Тарас Козаченко і Стрюков. В заяві Надії Іванівни Панової, дружини старшого інженера корабля «Борець за Свободу», йдеться про те, що її чоловік Панов Костянтин Миколайович в ніч 23 лютого 1918 року був заарештований на кораблі і розстріляний без суду і слідства. Від більшовицьких репресій загинув корабельний інженер В. Крамп.

Проти більшовицького свавілля і репресій протягом квітня 1918

*Підірвані головні машини лінкора
«Борець за свободу»*

року у Севастополі відбулося два антибільшовицьких повстання робітників севастопольських портів і заводів, які активно підтримала більшість моряків лінкора «Борець за свободу». 29 квітня 1918 року «Борець за свободу» рішуче підняв український прапор, відкинув ультиматум більшовиків і відмовився виходити до Новоросійська.

Наступного дня лінкор тимчасовим командувачем флоту УНР капітаном 1 рангу М. Остроградським був зарахований до складу державного флоту УНР. Однак командування німецьких військ, зайнявши Севастополь, 3 травня корабель інтернувало і підняло на ньому німецький прапор, більшість його екіпажу було демобілізовано. До осені 1918 року лінкор використову-

вався як казарма для німецьких військ, і лише 11 листопада німці повернули лінкор до складу флоту Української Держави.

З приходом до Севастополя сил Антанти лінкор наприкінці 1918-го був захоплений англійцями, які під час евакуації з Криму 22-24 квітня 1919 року за наказом командувача морськими силами Антанти віце-адмірала Амета підірвали механізми корабля і вивели з ладу його артилерію. 29 квітня того ж року, під час окупації Криму більшовиками, бездіючий корабель був захоплений частинами червоного Українського фронту та включений до складу Червоного флоту УНРСР. Та вже 24 червня 1919 року війська Збройних сил півдня Росії відкинули більшовицькі війська з Криму і лінкор, перебуваючи виведеним з ладу, був включений до складу морських сил Збройних сил півдня Росії генерала Денікіна.

15 листопада 1920 року більшовицькі війська остаточно встановили в Севастополі і в Криму радянську владу. Лінкор «Борець за свободу», над яким тривалий час глумилися інтервенти, білі і червоні визволителі, стояв у Південній бухті Севастополя виведеним з ладу. «Непереможний острів революції», герой революційного здвигу 1905-1906 рр. та Першої Світової війни, колишній революційний броненосець «Потьомкін» еталоном пролетарської боротьби за світле комуністичне майбутнє більшовиками визначений не був – вони добре знали причини повстання матросів. Таким символом більшовизму на морі стала балтійська «Аврора». А «Потьомкіна» – «Борця за свободу» – постаралися чимскоріш позбутися з перед очей.

В 1922 році на флот поступило розпорядження з Москви списати лінкор на металобрухт, про створення з корабля музею не йшлося зовсім. У 1923 році на виконання директиви Леніна, який добре пам'ятав відношення «потьомкінців» до більшовицької партії, легендарний революційний броненосець розібрали на металобрухт. 21 листопада 1925 року «Борець за свободу» був виключений зі списків кораблів Робітничо-селянського Червоного флоту. І лише згодом, коли від корабля не залишилося й сліду, а рештки екіпажу були розсіяні чи репресовані, з «Потьомкіна» почали творити «еталон революції».

Одна частина фок-щогли броненосця в 1924 році була встановлена заднім знаком створа на острові Первомайський в Буго-Дніпровському лимані, в 1957 році вона була знята, розрізана на частини і передана на зберігання до морських музеїв. Інша щогла «Борця за свободу» використовується в Криму як основа для одного з маяків. Частина димової труби з «Потьомкіна» якимось дивом збереглася у приватній колекції родини онука матроса-потьомкінця полковника ВМС

України Олега Найдю, передана ним і сьогодні зберігається у Військово-морський музей Збройних Сил України у Севастополі.

Так завершив свою військову службу легендарний броненосець-лінкор, який став плавучою територією незламного і вільного козацького українського духу, який у великій мірі прискорив революційний підйом у країні, де панував морок реакції і національного поневолення, який першим прокреслив курс національного визволення, курс до волі і свободи, в кінцевому рахунку – до національного флоту України.

В 2005 році на відзначення 100-річного ювілею повстання на броненосці «Князь Потьомкін-Таврічеський» з ініціативи ветеранів ВМС України, підтриманого командуванням флоту, курсанти Військово-морського інституту ВМС України здійснили похід на кораблі ВМС маршрутом повсталих «потьомкінців». Цей похід курсами повсталого броненосця через століття став для флотської молоді свідченням героїзму, мужності, відданості волі і свободі, нескореності старших поколінь українських моряків, традицій, продовжувати які належить сучасним українським морякам. Та про «Борця за свободу» у ВМС України інформація майже відсутня.

Пам'ять про «Потьомкіна» – «Борця за свободу» має навечно бути вкарбована в історію національного флоту України. Він це право заслужив тим, що, слідуючи шевченковому «Борітесь – поборете!» першим під прапором, колір якого сьогодні визначає прапор Збройних Сил України, прокладав перші румби майбутнього флоту вільної України – сучасних Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

Ескадрений міноносець «Звонкий»

Більшовицький жовтневий 1917 року переворот у Петрограді викликав загальне обурення моряків Чорноморського флоту – всі розуміли, що більшовицькі лідери, попри демагогічні гасла, ве-

дуть справу до братовбивчої війни і привели до висновку багатьох моряків флоту, що лише підпорядкування Центральній Раді УНР може зупинити процес розвалу флоту, допоможе уникнути конфронтації і революційної розрухи.

Питання «що робити і як поступити» тривалий час обговорювалося і в екіпажі есмінця «Звонкий». Слід зазначити, що історія і бойова діяльність в роки Світової війни і в період революційних подій у Севастополі цього есмінця є маловідомою на флоті, майже забутою, згадки про його існування є короткими і уривчасті, пам'ять про нього старалися стерти як малозначущу для флоту.

Однак есмінець «Звонкий» разом з своїм собратом по Мінній бригаді «Завидним» восени 1917 року вніс вагомий вклад в розвиток українського національного руху на флоті. Як і на інших кораблях того часу, переважну більшість екіпажу склали вихідці з України, і бажання йти проти волі свого народу, проти визнаної і популярної в Україні Центральної Ради в екіпажу есмінця не виникало. Не сприймалася на кораблі і більшовицька пропаганда про її «буржуазність» та «контрреволюційність», як і теорія класової боротьби. Значна більшість екіпажу корабля, його командир лейтенант Кондренко підтримували вибір есмінця «Завидний», з яким разом ходили бойовими походами в роки війни, і саме тому, коли більшовицькі пропагандисти почали погрожувати непоступливим їх пропаганді і закликом морякам «Звонкого» репресіями, вони були просто видворені з борту корабля.

Більшовицька практика грудневих репресій у Севастополі стала для моряків наглядним прикладом майбутнього «братерства народів» та суспільного життя. То ж коли на корабель поступила інформація, що флагман флоту дредноут «Воля» 22 грудня 1917 року урочисто підніме український прапор, на есмінці вирішили завершити політичні дебати і приєднатися до лінкора.

Вранці 22 грудня 1917 року екіпаж «Звонкого» вишикувався на урочисте шиккування і підняв на щоглу український прапор про що Центрофлоту було направлено відповідну доповідь.

Міноносець «Звонкий» був того ж класу і типу, що й міноносець «Завидний». Закладений був на стапелі заводу «Наваль» Товариства Миколаївських заводів і верфей в Миколаєві 17 січня 1904 року. У листопаді 1904 року спущений на воду і у серпні 1907 року вступив до складу Чорноморського флоту. На його озброєнні знаходилися два однотрубні торпедні апарати калібром 457 мм, 18 мін, дві 75-мм гармати і 4 кулемети. На час його добудови він представляв собою вже застарілий проект, тому в 1911-1913 рр. на Франко-Руському заводі в Миколаєві він пройшов капітальний ремонт і модернізацію озброєння.

З початком Першої Світової війни входив до складу Мінної бригади і активно використовувався в бойових операціях флоту. На початку серпня 1915 року разом з есмінцями «Завидний», «Заветний» і «Зоркий» ніс блокадну службу в районі між Самсуном і Керасундом, під час якої мінним загоном було знищено 120 ворожих суден і плавзасобів. У складі цієї групи кораблів під час війни він брав участь в набігових операціях на комунікації і узбережжя противника, надавав артилерійську підтримку приморським флангам спершу Румунського фронту, а після передислокації 25 січня 1915 року до складу 5-го мінного дивізіону у Батумі – Кавказському фронту, виставляв міни в районі Босфору та висаджував диверсійні групи, проводив міннозагороджувальні операції. З 10 січня по 16 лютого 1916 року «Звонкий» брав участь в Ерзерумській наступальній операції. Всього за період війни він разом з іншими кораблями флоту був учасником знищення 480 суден і плавзасобів противника. Цілий ряд членів його екіпажу за відзначення в боях були нагороджені бойовими орденами і медалями. Після завершення бойових дій у Чорному морі «Звонкий» був повернутий до Севастополя і восени 1917 року знаходився у відстої: йому потрібний був ремонт. Після більшовицького перевороту у Севастополі в грудні 1917 року, коли владу у Севастополі захопив Військово-революційний комітет більшовиків, екіпаж «Звонкого» відмовився посылати своїх представників у загоны по «боротьбі з контрреволюцією» і заявив протест проти розпочатих репресій.

Після захоплення більшовиками dreadnought «Воля» «Звонкий» разом з крейсером «Пам'ять Меркурія» і есмінцем «Завидний» перейшов до Одеси. На одеському рейді під час боїв за місто есминець був оточений кораблями більшовицької ескадри, надісланої Центрофлотом. Лідери Центрофлоту, що знаходилися на броненосцях, виставила «Зво-

нкому» ультиматум підпорядкуватись і спустити український прапор, мотивуючи вимогу падінням Центральної Ради в Україні. Екіпаж есмінця відмовився підкорятися і ультиматум відкинув. Тоді більшовицькі лідери пішли на хитрість - для в'яснення політичної ситуації в Україні запропонували «Звонкому» направити свого представника до Києва. Таким представником став матрос Микола Чеканов. Не відомо, чи дістався він столиці України, чи ні (на той час Одеса була оточена більшовицькими військами) як і не відомо, з ким він зустрічався і чи зустрічався взагалі. Можливо, це була відповідна провокація більшовиків, на що вони були майстрами, але Чеканов повернувся на корабель з доповіддю про політичну ситуацію. З інформації Чеканова виглядало, що Центральна Рада втекла за межі України, а владу народ України вручив захисникам трудового народу: в руки більшовицької партії і створеному нею уряду у Харкові. Іншої інформації екіпаж есмінця не мав, під Одесою перемагали більшовицькі війська, Моргенрада УНР якоїсь інформації кораблям в Одесі не надавала. На «Синопі», як виглядає з архівних документів знаходився комісар харківського більшовицького уряду, і для моряків «Звонкого» найвірогідніше виглядало, що влада в Україні справді перейшла від Генерального Секретаріату УНР до Ради народних комісарів УНРСР з Харкова. Такий висновок можна зробити з телеграми, яку 17 лютого 1918 року передала радіостанція крейсера «Алмаз» з Одеського рейду для Центрофлоту: «Резолюція ескадренного миноносця «Звонкий» от 15-го/2-го февраля 1918 г. Судовой состав эскадренного миноносца «Звонкий», выслушав доклад делегата Николая Чеканова, возвратившегося сегодня из Киева, вынесла следующую резолюцию: *«Мы, команда эскадренного миноносца «Звонкий», глубоко возмущены Киевской Центральной Радой. Мы стоим всегда на страже революции и защиты только трудового народа. Наш лозунг: «С угнетёнными – на угнетателей!».* Киевская Рада совместно с Генеральным Морским Секретариатом вербовала себе таких защитников народа, как адмирал Трубецкой – хорошо известный во флоте и бежавший от нас...Мы не признаем никакого отделения нас от всех трудящихся масс Российской Федеративной Республики, и для того чтобы среди наших товарищей не было недоверия к нам, так как нам приходится вести боевые действия там, где по слухам, есть украинские буржуазные войска, мы немедленно спускаем украинский флаг и поднимаем на гафеле красный флаг революции».

Цю телеграму підписали: голова судового комітету есмінця Радзиховський з секретарем Мазуром. Завірив її командир есмінця Кондренко. У переданій заяві чітко проглядається більшовицька рука, бо

бойових дій з українськими військами «Звонкий» в Одесі не вів. З усього видно, що телеграма була завчасно скомпонована більшовицькими комісарами, позаяк князь контр-адмірал Володимир Трубецькой, начальник Мінної бригади в роки війни, а згодом у першій половині 1917 року командир Дунайської дивізії, у Морському секретаріаті, як взагалі у військовому відомстві УНР, не служив ніколи і подібної інформації корабельному делегату, крім самих більшовиків, не міг надати нічого іншого. Але для введення в оману матросів, які не знали ситуації насправді, більшовиками використовувалося прізвище і титул цього не любимого ними князя і контр-адмірала. Так есминець «Звонкий» на рейді Одеси під дулами гармат головного калібру збільшовизованої ескадри та під впливом облудної пропаганди більшовиків опинився під червоним прапором і під ним повернувся до Севастополя.

Та зміна прапорів на щоглі ще не означала корінної зміни світогляду більшості екіпажу «Звонкого». 29 квітня 1918 року «Звонкий» знову підняв український жовто-блакитний прапор і був зарахований до Державного флоту України. В деяких історичних оповіданнях, основаних на спогадах колишнього командира есмінця «Керч» старшого лейтенанта В. Кукеля, який розстріляв у Новоросійську російську ескадру, йдеться про те, що «Звонкий» теж намагався 29 квітня вночі разом з ескадрою Сабліна втекти від німців до Новоросійська, але його зупинила «лавина вогню» німецьких артилерійських батарей. Насправді тут бажане видається за дійсне, бо «Звонкий» не міг вийти в море вже з тієї причини, що у той час знаходився в ремонті. Автори цих оповідань, просякнуті антиукраїнською риторикою, намагалися тоді, а їхні нащадки намагаються зараз, продемонструвати наче б то масову несприйнятність української національної ідеї в середовищі моряків Мінної бригади, що лишень прикрий випадок і німецька артилерія заставила їх залишитися в Севастополі під українським прапором.

Увійшовши 1 травня до Севастополя, німецьке командування вирішило використати есминець у своїх потребах. У липні був завершений його ремонт, і «Звонкий» під бортовим номером R-11 був зарахований до німецького флоту, у складі якого знаходився до 11 листопада 1918 року, коли був повернутий українському флоту.

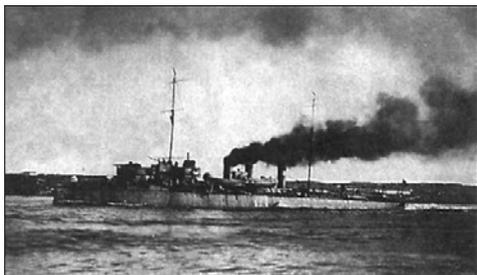
24 листопада 1918 року Севастополь зайняла англо-французська ескадра Антанти, і всі кораблі, що знаходилися у базі, були знову оголошені інтернованими. Командувач ескадри віце-адмірал Амет передав есминець «Звонкий» до складу грецького флоту, де він отримав назву «Докса». В квітні 1919 року, у зв'язку з наступом Червоної армії на Крим, «Докса» у складі ескадри Антанти була виведена в турецький

порт Ізмір в Мармуровому морі. 12 вересня 1919 року грецьке командування повернуло есмінець російській білогвардійській ескадрі Збройних сил півдня Росії генерала Денікіна, разом з якою влітку 1919 року під своєю колишньою назвою він повернувся до Севастополя.

14 листопада 1920 року «Звонкий» брав участь у евакуації врангелівських військ з Криму до Стамбула, а звідти – до туніського порту Бізерта, де 29 грудня 1920 року був інтернований французькою владою. 29 жовтня 1924 року французький уряд визнав есмінець власністю СРСР, однак повернутий йому так і не був. У кінці 1920-х років «Звонкий» був проданий на злом і на початку 1930-х років у Франції його розібрали на брухт.

Така доля судилася кораблю, створеному руками українських корабелів, і якому так і не випало стати на збройний захист свободи свого народу. Однак його екіпаж у складні для України часи гідно проявив свій український характер і вніс вагомий вклад у відродження морських традицій свого народу, проклав Чорним морем курс - перспективу відродження національного флоту України.

Ескадрений міноносець «Зоркий»

Міноносець «Зоркий» був такого ж проекту, що і есминець «Звонкий», його будівництво продовжило серію кораблів типу міноносця «Буйний». Будувався він одночасно з «Звонким» на стапелі заводу «Наваль» Товариства Миколаївських заводів і верфей у Миколаєві. Ще до початку свого будівництва «Зоркий» 13 липня 1903 року був зарахований до списку кораблів Чорноморського флоту. Закладений 17 січня 1904 року, він був спущений на воду у листопаді 1904 і введений до бойового складу флоту у грудні 1906 року. До 10 жовтня 1907 року кваліфікувався як міноносець, затим був переведений до класу ескадрених міноносців флоту.

Від базового проекту «Зоркий» відрізнявся більш зміцненим корпусом, інакшою компоновкою надбудов і внутрішніх приміщень. Як і всі кораблі цього проекту, міноносець напередодні війни вже являвся застарілим проектом, і в 1911-1913 роках пройшов модернізацію силової установки та артилерійського озброєння. Після модернізації його водотоннажність складала 515 тонн, довжина – 64 м, ширина – 6,4 м, осадка – 2,2 м. Потужність силової вугільної установки складала 6 тис. к.с., що дозволяло йому розвивати швидкість до 26 вузлів. Повний запас палива рівнявся 80 т вугілля. Екіпаж міноносця нараховував 72 чоловіки. На його озброєнні було дві 75-мм гармати (кормова і носова), 4 кулемети, два однотрубних торпедних апарати калібром 450 мм та 18 мін. Його завданням було постановка мінних загороджень, артилерійське прикриття десантів та охорона і супроводження конвоїв.

З початком Першої Світової війни «Зоркий» входив до складу 2-го дивізіону есмінців першого загону кораблів і залучався до набігових операцій на турецьке узбережжя та до артилерійської підтримки приморських флангів діючої армії. 25 січня 1915 року разом з есмінцями «Завидний», «Заветний» і «Зоркий» він здійснив перехід до грузинського порту Батума і ввійшов до складу 5-го дивізіону есмінців ЧФ. З Батума у складі дивізіону «Зоркий» здійснював систематичні набігові операції на Східну Анатолію і підтримку приморського флангу Кавка-

зького фронту, забезпечував мінно-загороджувальні заходи з прикриття дій сил флоту на театрі бойових дій, ніс блокадну службу на транспортних комунікаціях противника біля узбережжя Туреччини і Румунії.

У березні 1915 року «Зоркий» у складі ескадри Чорноморського флоту брав участь в нанесенні артилерійського удару по ворожих укріпленнях в районі Босфору, а в січні-лютому 1916 року – в Ерзерумській наступальній операції Кавказського фронту. Протягом 1916-1917 рр. використовувався для несення конвойної служби і забезпечення дій підводних човнів флоту на театрі. Після припинення бойових дій у кінці 1916 року есмінець був передислокований до Севастополя, де його захопив вихор революційних подій.

Входячи до складу Мінної бригади, «Зоркий» опинився в центрі ідеологічного протистояння за флот – більшовики саме есмінці вибрали за свою опору. Однак спершу їхня агітація певного успіху не мала – екіпаж «Зоркого», укомплектований як і інші кораблі, в основному вихідцями з України, з недовірою відносився до ідей, пропагуємих більшовицькими емісарями з Балтики, і виступав за підтримку Центральної Ради та ідеї автономії України у складі демократичної Росії. На кораблі схвально і з радістю були сприйняті рішення Вскукраїнських військових з'їздів про створення українського війська і завершення війни, екіпаж тісно співпрацював з Українським Чорноморським військовим комітетом і вважав себе невід'ємною частиною українського народу.

Про участь екіпажу «Зоркого» збереглося досить мало інформації. Дозовані її крихти у більшості стосуються участі есмінця в бойових діях під час Світової війни. Однак екіпаж есмінця не остався осторонь і національно-визвольної боротьби в Україні, хоча його участь і вклад в українізацію Чорноморського флоту покривався мовчанкою – його роль для Центрофлоту не видавалась вагомою. Активно виступав «Зоркий» і проти чини мого у Севастополі більшовицького терору.

Після підняття українського прапора на «Волі» команда «Зоркого» теж виставила вимоги перед Центрофлотом про українізацію їхнього корабля, але отримала відмову. Відмова Центрофлоту і командування корабля підтримати УНР викликало спершу обурення, а затим протест команди. Коли протест Центрофлот відхилив, на кораблі відбулося повстання екіпажу, повідомлення про яке зі спогадів колишніх матросів есмінця було опубліковане лише у 1990-х роках у Молдові. Матроси захопили корабельний арсенал, а судновий комітет виставив офіцерам умову українізувати корабель і згідно його постанови на кораблі таки був піднятий український національний прапор одночасно з екіпажем «Звонкого».

На флоті, особливо у середовищі офіцерів, добре пам'ятали події і наслідки революційних подій 1905-1906 років, тому повторювати їх в революційний час бажаючих не знайшлося. Ситуація на «Зоркому» повторила події на дредноуті «Воля»: «великороси» категорично не погоджувалися продовжувати службу під українським прапором, тому невеликій кількості прихильників «комуни», яка не визнавала УНР, на знак протесту прийшлося з'їхати з корабля на берег. «Зоркий» разом з «Звонким» підпорядкувався комісару Центральної Ради та Українському військовому комітету.

Після більшовицького перевороту у Севастополі і захоплення ними дредноута «Воля» есминець «Зоркий» разом з своїми бойовими побратимами «Завидний» і «Звонким» відбув до Одеси. Після прибуття ескадри з Севастополя на Одеський рейд керівниками Центрофлоту було заявлено команді «Зоркого» про повалення Центральної Ради в Україні і перехід влади до більшовицького уряду УНСР. Одеса в той час вже була захоплена більшовицькими військами. Не володіючи інформацією про справжній стан справ, екіпаж есмінця разом з екіпажем «Звонкого» вимушений був погодитися спустити український і підняти червоний прапор та підпорядкуватися Військово-революційному комітету. Разом з ескадрою він був повернутий до Севастополя.

Та події, що відбувалися в Севастополі в зимові дні 1918 року досить швидко визначили позицію екіпажу «Зоркого». 29 квітня 1918 року на його флагштоку знову замайорів український прапор, а екіпаж відмовився готувати корабель до переходу в Новоросійськ. Згодом севастопольські комісари виправдовували невихід «Зоркого» до Новоросійська німецьким загороджувальним артилерійським вогнем, який був збивчим для невеликого корабля.

Та не зважаючи на український прапор на флагштоці «Зоркого» міноносець німецьким командуванням 3 травня 1918 року таки був інтернований, разом з іншими кораблями флоту зарахований до німецького флоту під бортовим номером R-10 і надалі використовувався в якості сторожового корабля-рейдера. І лише 11 листопада 1918 року німецьке командування разом з іншими кораблями повернуло есминець командуванню Українського державного флоту.

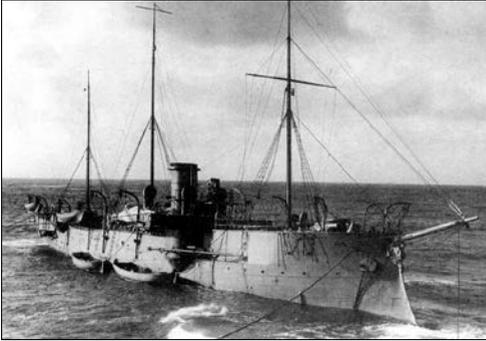
24 листопада 1918 року кораблі ескадри Антанти ввійшли до Севастопольської гавані і привласнили всі кораблі, які згодом передали білогвардійському флоту генерала Денікіна. В 1919 році «Зоркий» увійшов до 2-го загону білогвардійської ескадри і брав участь в Кубанському десанті. В листопаді 1920 року під командуванням свого останнього командира капітана 2 рангу Владислава Зілова він здійснив ева-

куацію білогвардійських військ до французької бази в Тунісі – порту Бізерта. На його борту відходило в еміграцію і чимало моряків українського флоту. Там, у Бізерті, виявилася його остання стоянка і остання пристань. В 1924 році міноносець був проданий на злом і розібраний у Франції на брухт.

Доля прирекла ескадреному міноносцю «Зоркий» закінчити свою флотську службу далеко від рідних українських берегів. Створений руками українських корабелів, він волею антиукраїнських сил змушений був відбути в еміграцію і загинути на чужині. Але його боротьба за флот України не була даремною, вона утвердила у свідомості українських моряків стремління до незалежності, до відродження національного флоту, який унеможливить у майбутньому зазіхання на українське Чорне море. Ім'я есмінця «Зоркий» назавжди увійшло в історію національного військового флоту України.

Канонерський човен «Запорожець»

(«Кубанець», «Красный Кубанец»)

Канонерський човен «Запорожець» був першим і єдиним навчальним кораблем Державного флоту Української Держави. Свою історію він бере з канонерського човна Імператорського Чорноморського флоту «Кубанець». Український період бойової історії цього корабля, його служба у складі Державного флоту

Української Держави і Української Народної Республіки в російських історичних довідниках і сьогодні старанно замовчується та обходить стороною. Однак ця сторінка історії канонерського човна «Запорожець» являється достатньо яскравою не лише у історії самого корабля, а й у історії будівництва національного флоту України.

Канонерськими човнами називали артилерійські сторожові кораблі середнього класу, які призначалися для забезпечення оборони узбережжя та охорони конвоїв і загонів кораблів при проведенні ними морських операцій з постановки мінних загороджень, висадки морського десанту та інших завдань. Їх ще за потужні гармати головного калібру моряки між собою називали малими крейсерами. Канонерські човни постійно застосовувалися при проведенні «набігових» операцій проти ворожих портів і узбережжя. Цей корабель заслужив славу бойову історію під час I Світової війни, і служба на ньому вважалася почесною.

Будівництво цього типу кораблів розпочалося в рамках суднобудівної програми 1895 року Російського імператорського флоту. За цією програмою було збудовано шість канонерських човнів. Будівництво «Кубанця» провадилося по кресленнях канонерського човна типу «Манджур» на верфі Севастопольського філіалу заводу РОПіТ. Зарахований «Кубанець» в списки кораблів Чорноморського флоту був 30 січня 1886 року, його закладка на заводі відбулася 18 травня того ж року. Будівництво на стапелях тривало менше року і 9 квітня 1887 року він був спущений на воду, а у березні 1888 року його будівництво було завершено остаточно і канонерський човен «Кубанець» урочисто був

зарахований до кораблів бойової готовності Чорноморського флоту. Довжина корабля рівнялася 67,2 м, ширина – 12,2 і осадка у воду – 3,7 метри. Загальна водотонажність була рівна 1280 тон, екіпаж човна на 1917 рік складав 137 чоловік. Силувану установку човна потужністю 1522 к.с. складали дві горизонтальні парові машини подвійного розширення та чотири парових котли, які працювали на два гвинти. Корабель на економічному ході при шести милях міг пройти 2100 морських миль. Однак його недоліком була невелика швидкість ходу, він міг розвивати максимальну швидкість всього 13 вузлів і це робило його уязвимим у морському бою, особливо з швидкісними есмінцями. Для збільшення його ходу на човні було передбачено вітрильне озброєння – встановлені три щогли з вітрилами, однак поєднання вітрильного і машинного ходу для бойового корабля парової епохи виявилось устарілим і невдалим, тому у 1912 році щогли з вітрилами демонтували. Перевагою його була можливість діяти на морських мілинах.

Незважаючи на свої відносно невеликі розміри, «Кубанець» ніс достатньо потужне артилерійське озброєння: дві 203 мм гармати головного калібру, одну 152 мм гармату, шість 47 мм і одну 37 мм зенітні артилерійські гармати та апарат для запуску рухомих мін (попередників торпед).

Після зарахування «Кубанця» до лінії кораблів постійної готовності флоту, він увійшов до складу Практичної ескадри Чорного моря, а згодом до Середземноморської ескадри. У 1890 році він брав участь у святкуванні 100-річчя заснування міста Миколаєва, а наступного 1891 року приймав участь у комплексних океанічних дослідженнях, деякий час був стаціонарним кораблем в портах Греції та Туреччини.

У 1900 році «Кубанець» пройшов свій перший ремонт на Чорноморському заводі у Миколаєві, в ході якого на кораблі модернізували котельне відділення: замінили вогнетрубні котли на водотрубні, зняли частину рангоуту, замінили верхню палубу і встановили механізми для завантаження і постановки морських мін. Після завершення ремонту «Кубанець» у 1901 році був переведений у навчальне судно і у цьому статусі в 1908 році відвідав Палестину.

У 1912 році канонірський човен «Кубанець» пройшов другий капітальний ремонт, під час якого був переозброєний. У ході цього ремонту частина вітрильного рангоуту човна була демонтована. Переозброєння стосувалося заміни устарівших типів гармат на нові зразки озброєнь: встановлено дві артбашти 152-мм головного калібру, одну 120-мм, дві установки 75-мм/50 гармат Кане, чотири 47-мм гармати та два 7,62-мм кулемети. Після ремонту «Кубанець» активно використовував-

ся в морі. Перші втрати в людях він поніс ще у мирний час - 16 листопада 1913 року у штормовому морі потерпів аварію канонерський човен «Уралець». Рятуючи команду свого собрата, з «Кубанця» спустили на воду паровий катер, який під час рятувальної операції штормова хвиля перекинула. Море тоді поглинуло шість членів екіпажу катера з «Кубанця».

З початком I Світової війни канонерський човен «Кубанець» був переведений з навчального судна в бойовий корабель і включений до складу флотилії берегової оборони Чорноморського флоту з базуванням на Одесу. Його головним завданням стало охорона Одеського регіону з моря та підтримка бойових дій на румунському фронті. 29 жовтня 1914 року він разом з однотипним канонерським човном «Донець» закриття шлях до Одеського порту турецьким есмінцям «Гайрет» і «Муавенет», які з своєю раптовою появою намагалися нанести артилерійський удар на Одеський порт. В цьому бою «Донець» загинув, однак «Кубанець» влучним артилерійським вогнем відбив напад переважаючих сил противника і заставив їх рятуватися у відкритому морі. У цьому бою два матроси човна отримали поранення. У відповідь на агресивні дії турецького флоту біля українського узбережжя «Кубанець» разом із однотипним канонерським човном «Терець» у кінці жовтня - на початку грудня того ж року прикривав мінну операцію мінних загороджувачів «Дунай» і «Бештау», під час якої було виставлено близько 1700 морських якорних мін на 13 мінних полях в районі Одеса-Очаків.

З розгортанням боїв на Кавказі «Кубанець» у 1915 році здійснив перехід до грузинського порту Батумі, де увійшов до складу створеного там мінного дивізіону і разом з ним у лютому 1916 року брав активну участь у артилерійському прикритті Трапезундської десантної операції російських військ на турецьке узбережжя. Після стабілізації Кавказського фронту «Кубанець» у вересні 1916 року був зарахований до складу Дунайської флотилії з базуванням на Одесу і використовувався у бойових діях, прикриваючи своїм вогнем операції російських військ Румунського фронту у приморському регіоні.

Початок українського національно-визвольного руху на Чорноморському флоті отримав активну підтримку екіпажу «Кубанця», і весною 1917 року на кораблі створили Українську корабельну раду. Канонерка незмінно направляла своїх делегатів на Всеукраїнські військові з'їзди до Києва. Більшість команди «Кубанця», вірна запорозьким козацьким традиціям активно виступила на підтримку Центральної Ради і з великим піднесенням зустріла проголошення Української Народної Республіки, що привело до підняття на кораблі українського націона-

льного прапора. У грудні 1917 року «Кубанець» знаходився у повній бойовій готовності і, виконуючи директиви Морської Генеральної Ради УНР, приймав участь у забезпеченні евакуації українських вояків з Кавказького фронту.

Оголошення більшовицьким урядом РРФСР братовбивчої війни молодій українській державі викликало загальне обурення і протест моряків човна. Коли більшовицькі війська у січні 1918 року прорвалися під Одесу частина екіпажу корабля збройно виступила на захист свого міста. Та після впертих боїв більшовикам вдалося захопити місто, а прибуття до Одеси севастопольської ескадри з лінкорів і крейсера 18 січня 1918 року не оставило вибору канонерському човну і «Кубанець» разом з іншими кораблями в Одеському порту був захоплений більшовиками. Під загрозою репресій з сторони захопившого владу в Одесі Румчерроду одного разу йому вдалося використати бойовий корабель для обстрілу військ румунських військ на приморському театрі бойових дій. Однак відступаючи під наступом українських і німецько-австрійських військ більшовики не змогли вивести з Одеси канонерський човен «Кубанець». Паричиною тут слід вважати протидію екіпажу, яка не дозволила вивести свій корабель з Одеси.

Після звільнення Одеси від більшовиків «Кубанець» знову підняв український прапор і став одним з перших кораблів відродженого флоту Української Народної Республіки, флагманом Району охорони Південно-західної частини Чорного моря з базуванням на Одесу. За спогадами німецьких очевидців, «Кубанець» до затвердження Гетьманом України нового зразка Військово-морського прапора плавав під українським «Handelsflagge», тобто національним прапором. Насправді то був Військово-морський прапор, затверджений Тимчасовим законом УНР «Про Український державний флот» 14 січня 1918 року.

Гетьманська Україна у 1918 році поступово переходила до мирного життя. Для організації мореплавства і морських торгових перевезень необхідно було очистити Одеський і Буго-Дніпровський морський регіон від мінних полів, виставлених у час бойових дій Світової війни. Для вирішення цієї проблеми Гетьман Павло Скоропадський розпорядився сформувати у Одесі Мінну бригаду, яка 6 липня 1918 року була створена. Канонерський човен «Кубанець» був включений до її складу, приписаний до штабу бригади і протягом літа успішно забезпечував тралення морського регіону.

На той час для вирішення проблеми флотських кадрів у Морському відомстві вирішили створити Гардемаринську школу для чого у Головному морському штабі був сформований Гардемаринський від-

діл, що мав опікуватися цією справою. Для забезпечення морської практики майбутніх українських гардемаринів (курсантів) канонерський човен «Кубанець» після завершення бойового тралення був виведений з складу Мінної бригади і підпорядкований Гардемаринському відділу, ставши першим українським військово-учбовим кораблем. Його екіпаж поповнили гардемарини і морські кадети колишніх російських морських навчальних закладів, які не завершили період навчання.

Однак назва навчального корабля не задовольняла Гардемаринський відділ, бо Кубанські козаки, хоч і були спадкоємцями колишніх запорозьких козаків, на той час являлися складовою частиною Добармії Денікіна, який не допускав не лише самостійності, а будь якої автономії України в «єдиній і невідимій Росії». Тому заради формування суто українського духовного стержня флоту, повернення його особового складу до національних морських історичних традицій «Кубанець» було вирішено перейменувати поверненням до героїчної історії Козацького флоту України. Цю пропозицію підтримав і екіпаж корабля. Завершив вирішення питання виконуючий обов'язки Морського міністерства капітан 1 рангу Микола Максимов, який наказом від 17 вересня 1918 року ч. 375/160 по Головному морському штабу оголосив: «По наказу Колегії Верховних Правителів Української Держави оголошую, що канонерський човен «Кубанець» перейменовано на «Запорожець».

Якщо в українському війську на той час вже існували полки з національними назвами – Запорозька дивізія, Сердюцький полк, полк ім. Б. Хмельницького і інші, то на флоті це було перше повернення до національних військово-морських традицій. Тому його вирішили відзначити пам'ятною нагрудною медаллю. Композиційно вона повторювала загальні морські традиції: на адміралтейський якір був накладений рятувний круг на якому викарбували напис «Запорожець. 1918», а на зворотній стороні – напис «Україна понад усе» з датою «17.IX.1918». Посередині рятувного круга був викарбуваний Державний герб – Тризубець. Знак через кільце кріпився до колодки з жовто-блакитною стрічкою. Пам'ятна медаль була вручена всім членам екіпажу корабля.

1 жовтня 1918 р. командиром човна був призначений капітан другого рангу Олександр Кисловський, який вперше на Державному флоті Української Держави тоді ж підняв Військово-морський прапор нового зразка, затверджений Гетьманом України 16 липня 1918 р.

6 листопада у Одесі організували святкування дня Морського корпусу. Позаяк більшість офіцерів «Запорожця» розпочинали свій морський шлях саме в ньому, то на честь своєї альма-матері на кораблі у той день був піднятий на стеньгу Андреевський прапор.

Однак торувати козацькі шляхи в море майбутній українській флотській еліті «Запорожцю» довго не вдалося – змінилися плани Гетьмана і його уряду: Український флот, як інструмент подальшої боротьби з більшовиками за «демократичну Росію», передавався середземноморській ескадрі Антанти. Одночасно В'ячеслав Ключковський розпорядився підняти на кораблях флоту Андреевські прапори. Однак «Запорожець» відмовився виконати наказ командувача флотом контр-адмірала Вячеслава Ключковського підняти Андреевський прапор і стояв під українським Військово-морським прапором до 17 грудня, поки до Одеського порту не увійшли кораблі Антанти. На той час команда корабля уже майже розійшлася, хто, розчарувавшись в ідеї, подався із служби взагалі, хто був переведений на інші кораблі і судна бригади.

Увійшовши до Одеського порту «друзі народу» з Антанти інтегрували всі українські кораблі в Одесі як вже свою законну власність. Однак під Одесою стояли полки Симона Петлюри. Щоб уникнути протистояння в порту з українцями, українські кораблі англійцями були виведені подалі з порту, поставлені на якорі на траверзі Тендровської коси. Там, стоячи на якорях, «Запорожець», засоливши котельні установки, був виведений з ладу.

У квітні 1919 року командування сил Антанти передало всі колишні українські кораблі Одеської Мінної бригади до складу морських сил Збройних Сил Півдня Росії генерала Денікіна. Денікін, який патологічно не сприймав все українське, повернув кораблю попередню назву «Кубанець» і розпорядився перевести канонерку до Новоросійська. 18 травня 1919 року його туди доставив буксир «Георгій». У Новоросійську канонерку роззброїли, його гармати встановили на білогвардійський бронепотяг, а сам корабель перетворили на базу аварійно-рятувальної партії.

23 серпня 1920 року, відступаючи, білогвардійці затопили канонерку в Темрюці. Опанувавши Кубанською стороною, більшовики у 1921 році канонерський човен підняли і в якості рятувального судна включили до складу плаваючих засобів суднопідйому Севастопольського порту. В 1923-24 рр. канонерка пройшла капітальний ремонт, після якого 4 червня 1924 року черговий раз була перейменована на «Красный Кубанец».

17 грудня 1924 року корабель наказом ОГПУ № 528 був переданий Чорноморській партії ЕПРОН, а в 1928 році проданий Держрибсиндикату. У 1939 році колишню канонерку списали на металобрухт, але до початку війни її розібрати не встигли. Так колишній гордий «За-

порожець» і простояв мертвим металом до 1945 року коли його остаточно розібрали на металобрухт.

Екіпаж канонерського човна «Запорожець» навічно вписав свій корабель в історію вітчизняного флоту. Він разом з ним пройшов горнило національно-визвольних змагань. Під Військово-морським прапором Української Держави він віродив і у складний військово-політичний час гордо проніс румбами Чорного моря запорозьку козацьку морську традицію, заслуживши добру пам'ять нащадків. Горде ім'я канонерки «Запорожець» мав би по праву носити один з навчальних кораблів сучасних Військово-морських сил Збройних Сил України.

**Легкий артилерійський крейсер
«Гетьман Богдан Хмельницький»**
(«Адмірал Нахімов», «Червона Україна»,
«СТЖ - 4», «ЦЛ - 53»)

Крейсер під первісною назвою «Адмірал Нахімов» було закладено на Миколаївському суднобудівельному заводі «Руссуд» 8 жовтня 1913 року. Він був головним корпусом серед чотирьох легких крейсерів, послідовно замовлених царським урядом у рамках «посиленої» суднобудівельної програми на 1912—1916 рр., яка мала метою підвищити бойову потуж-

ність Чорноморського флоту напередодні Світової війни. Всі чотири крейсери, названі на честь адміралів часів Чорноморського вітрильного флоту Нахімова, Лазарева, Корнілова і Істоміна, були представниками легких крейсерів типу «Світлана», однак дещо відрізнялися від свого прототипу зовні та конструктивними деталями побудови. Присвоєнням кораблям-новобудовам імен відомих адміралів напередодні плановано-го в столицях тодішніх імперій світового бойовища передбачалося поверненням до історичного минулого та героїзму попередніх поколінь моряків підвищити патріотичний і бойовий дух особового складу як цих крейсерів, та і флоту загалом.

В руках миколаївських корабелів робота спорилася. 31 березня 1914 року головний крейсер «Адмірал Нахімов» був внесений до реєстру кораблів Чорноморського флоту, а вже 8 листопада 1915 року спущений на воду. З початком Першої світової війни темп будівництва кораблів дещо уповільнився, але вже на січень 1917 року крейсер «Адмірал Нахімов» був готовий на 90 % і розпочав випробування корабельних механізмів.

Поразка Російської імперії у війні і її розвал у 1917 році привели до відродження масової української національної свідомості моряків-чорноморців і активного процесу українізації Чорноморського флоту. Після проголошення Української Народної Республіки і формування Генерального секретаріату морських спра УНР не добудований крейсер був зарахований до складу Українського державного флоту. Фінансове

забезпечення його добудови взяло на себе морське відомство молодого української держави, яка на своїй території проголосила себе правонапримницею Російської імперії.

На вимогу моряків-чорноморців морське відомство УНР особливо увагу направило на необхідності найшвидшої добудови кораблів на заводах у Миколаєві, особливо крейсера «Адмірал Нахімов», які мали скласти основне ядро національного флоту. Такі перспективні були цілком реальні, екіпаж «Нахімова» у листопаді 1917 року самостійно українізувався і підняв кормовим національний прапор України.

З приходом до влади Гетьмана Павла Скоропадського створенню міцного військового Державного флоту гетьманський уряд приділяв особливу увагу, він профінансував всі необхідні роботи по завершенню будівництва військових суден та погасив заборгованості попередніх урядів перед заводом. Кораблебудівні роботи в 1918 році вів начальник кораблебудівного відділу морського відомства капітан 2 рангу Микола Неклієвич. Останнє крупне фінансування заводу «Руссуд» гетьманським урядом відбулося у кінці грудня 1918 року, завдяки якому провадилися завершальні роботи на крейсері.

Після звільнення міста від більшовицьких військ і приходу до влади Директорії УНР, наказом по морському відомству від 25 січня 1919 року № 57/28 кораблі в Миколаєві були перейменовані, і крейсер «Адмірал Нахімов» отримав назву «Богдан Хмельницький». Далі, наказом по морському відомству від 27 січня 1919 року, було сплановано завершення будівництва на Миколаївській та Херсонській верфях у 1919—1920 роках для потреб оборони УНР окрім крейсера «Гетьман Богдан Хмельницький» і остальных кораблів: дредноута «Соборна Україна», крейсерів «Гетьман Петро Дорошенко» (перейменованій більшовиками в «Красний Кавказ»), «Тарас Шевченко» («Адмірал Корнілов»), ряду есмінців та інших суден. У зв'язку з трагедією, що розігралася у Севастополі з Чорноморським флотом у 1918 році, Директорія УНР сподівалася до остаточного вирішення питання з Кримом і Севастополем з миколаївських кораблів-новобудов скласти ядро українського військового флоту і на їх добудову у січні 1918 року було асигновано більше 120 мільйонів карбованців.

Та всі надії на власний флот України в Чорному морі прекреслила Антанта, десант якої 2 лютого 1918 року захопив Миколаїв. Однак вже 12 березня війська Антанти з Миколаєва вибив корпус отамана Григор'єва, який приєднався до Червоної армії.

Захопивши Миколаїв з суднобудівними заводами, більшовики всі кораблі, що знаходилися на ферфях включили до складу проголо-

шеного Червоного флоту радянської України. Шляхом насильства, терору та організації авральних робіт вони почали терміново добудовувати крейсер «Гетьман Богдан Хмельницький», лінкор «Соборна Україна» та низку міноносців. Однак довести їх будівництво до завершення їм не вдалося, бо вже влітку 1919 року весь південь України окупували війська Збройних сил Півдня Росії, заставивши більшовиків покинути чорноморське узбережжя.

Врешті, окупація півдня України різноманітними окупантами: військами Антанти, російськими більшовиками і білогвардійцями, які змінювали одні одних, не зупинила процес суднобудівництва. Кожна з воюючих сторін намагалась швидше закінчити всі суднобудівні роботи та отримати для своїх потреб сучасні бойові кораблі і використати їх у міжусобній боротьбі. Добудова кораблів в тих умовах була рівнозначна подвигу миколаївських корабелів, які не втрачали надії, що їхня праця не даремна, а створені їх руками бойові кораблі таки стануть на захист рідної землі.

Опанувавши миколаївськими суднобудівними заводами, для визначення технічної готовності новобудов у Миколаєві генерал Денікін сформував спеціальну технічну комісію з відповідних фахівців флоту. Ознайомившись з станом справ на місці, комісія визнала, що до повного завершення будівництва крейсера «Богдан Хмельницький» ще необхідно два місяці інтенсивних робіт, для інших кораблів – значно довші терміни. Командувач Добровольчої армії генерал Денікін у прізвисьці українського гетьмана вбачав «сепаратизм», тому за його розпорядженням крейсеру повернули назву «Адмірал Нахімов» і включили до складу білого Чорноморського флоту Добровольчої армії Півдня Росії, командувачем якого призначили адмірала В. Каніна.

Врешті, і російським білогвардійцям не вдалося отримати крейсер до своїх рук. В середині жовтня 1919 року розпочався контрнаступ Південного фронту Червоної армії. Війська 14-ї армії більшовиків під командуванням І. Уборевича в грудні 1919 року повели наступ в напрямі на Херсон, Миколаїв і Одесу, чим відрізали білогвардійським військам генерала Д. Шіллінга шлях відступу до Криму. Під загрозою захоплення більшовиками майже добудованого крейсера генерал Шіллінг у перші дні січня 1920 року наказав крейсер з Миколаєва перевести до Одеси, маючи на меті на борту крейсера евакуювати частину білогвардійських військ з Одеси до Севастополя.

7 лютого 1920 року за наказом генерала Врангеля крейсер виїшов з Одеси і взяв курс на Севастополь. Однак його українська команда не бажала полишати рідну землю. Більшість моряків екіпажу

внаслідок пропаганди миколаївських більшовиків втратили надію на спроможність до життя УНР і тримали надію на Червоний флот соціалістичної України, щиро вірили у популістські гасла майбутнього щастя вільної праці, рівності і братерства народів. Тож екіпаж крейсера, не бажаючи покидати рідні береги, навмисне змінив курс і посадив крейсер на мілину в районі одеського рейду. Рішення про посадку крейсера на мілину було непростим, життя людини в тій кровавій круговерті боротьби класів і ідей не вартувало нічого, екіпаж корабля міг бути просто репресованим як білогвардійцями, так і більшовиками. Однак, за спогадами учасників тих подій, офіцери були зняті з корабля суднами флоту і разом з військами Врангеля направилися в еміграцію, частина матросів зійшла на берег. Проводити аварійну операцію і знімати крейсер з мілини, заводити його в ремонт для білогвардійців вже не вистачало часу. Після остаточного заняття України більшовиками крейсер у кінці лютого 1920 року був знятий з мілини і відбуксирований до миколаївського суднобудівельного заводу ім. А. Марті на доковий ремонт і завершення будівництва. Проте більшовицька казна виявилася пустою і через брак ресурсів та спеціалістів на заводі роботи на крейсері протягом двох років майже не проводились.

Для виходу з ситуації радянський уряд вирішив повернутися до традиції царського уряду збору коштів на флот в українських губерніях, як то було після поразки в російсько-японській війні 1905 року, напередодні Світової війни. Лише це тепер обумовлювалося «всенародним шефством над флотом». З цією метою у грудні 1922 року VII Всеукраїнський з'їзд Рад постановив: «В целях закрепления братской связи между Советской Украиной и Красным Черноморским флотом... VII съезд поручает будущему ВУЦИКу (Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет) принять шефство над крейсером «Нахимов»... и принять меры к окончанию его достройки в кратчайшие сроки» і, відповідно до рішення з'їзду, 26 грудня 1922 року крейсер отримав нову «революційну» назву «Червона Україна».

Сама ж Україна в той час корчилася в муках організованого більшовиками першого голодомору. Обклавши українські губернії непосильними податками і контрибуціями, більшовицька окупаційна влада не зважаючи на жертви і страждання місцевого населення зміцнювала свій режим. Однак і в таких умовах масового пограбування населення роботи на кораблі проводились досить повільно, не вистачало матеріалів, робочої сили, обладнання. Роботи на крейсері були завершені лише влітку 1926 року. 27 березня 1927 року він увійшов до складу Чорноморського Червоного флоту СРСР. Під час добудови в дореволюційний

проект корабля були внесені деякі конструкторські нововведення – встановлені паравани, обладнання для гідроавіації, збільшено кількість зенітних артистановок.

Крейсер «Червона Україна» став першим новозбудованим кораблем, який увійшов до складу радянського флоту після жовтневого перевороту. Тоді ж крейсер як найбільш потужний був визначений флагманом Чорноморського флоту і на ньому було піднято прапор його командувача. Він і справді відповідав вимогам часу, був сучасним, красивим, елегантним і одночасно грізним бойовим кораблем.

Крейсер мав довжину 166,9 м, ширину – 15,7 м, осадку – 6,5 м. Його озброєння на 1941 рік складало п'ятьнадцять 130-мм гармат головного калібру, три артилерійські башти з двома 100-мм гарматами кожна, шість 45-мм зенітних гармат 21-К, дванадцять 37-мм зенітних гармат, сім 12,7 мм зенітних кулеметів ДШК, два трьохтрубні торпедні апарати ТА-533. Броневий пояс крейсера рівнявся 76 мм, верхній броньовий пояс – 25 мм, і броня палуби – 20 мм. Бойову рубку крейсера захищала броня товщиною 125 мм, броня щитів палубних гармат була рівною 25 мм. Електромеханічну частину крейсера складало чотири турбіни системи Брауна – Бровері – Парсонса потужністю 55 тисяч кінських сил і 14 парових котлів Ярроу, які, працюючи на чотири гвинти, дозволяли кораблю розвивати швидкість до 29,5 вузлів. Дальність плавання крейсера при економічному ході сягала 2700 миль, а екіпаж складало 852 чоловік.

Як флагман флоту, крейсер проводив активне плавання, брав участь у всіх флотських маневрах і далеких морських походах. У 1928 році в супроводі ескадрених міноносців «Незаможник» і «Петровський» «Червона Україна» з дружнім візитом відвідала Туреччину. 25 липня 1929 року крейсер відвідав Й.В.Сталін з тодішнім наркомом оборони К.Ворошиловим.

В сучасних російських ЗМІ можна знайти повідомлення, що візит Сталіна до Севастополя так вплинув на командування ВМФ СРСР, що воно висунуло ідею до 1939 року перебудувати крейсер «Червона Україна» на авіаносець з 22 літаками на борту, присвоївши йому назву «Сталін». Про це згадує і видавець американського щорічного справочника «Джейнс Файтінг Шипс» Фрэнсис Э. МакМерти. Однак ідея так і залишилася не реалізованою, а більшовицькі репресії, які поглинули командний склад флоту в 1930-х роках, унеможливили будь які подальші зусилля по розвитку і модернізації вітчизняного флоту.

В 1930 році крейсер під командуванням П. Євдокимова у супроводі ескадрених міноносців здійснив перехід у Середземне море і

наніс візити в порти Італії та Греції. В 1932 році його знову було капітально відремонтовано і в 1934 році він знову відвідав з робочим візитом Туреччину. На цьому кораблі проходили флотську школу і набували бойової майстерності майбутні радянські адміralи-флотоводці М. Кузнєцов, М. Несвіцкій, Ю. Пантелєєв.

У січні 1941 року крейсер завершив черговий плановий ремонт і повернувся до Севастополя. Початок радянсько-німецької війни він зустрів на світанку 22 червня 1941 року у складі бригади крейсерів ескадри Чорноморського флоту стоячи на бочках в Головній бухті Севастополя. За спогадами ветеранів війни, переважну більшість екіпажу корабля складали моряки, призвані з більшості областей України. Крім

Братська могила моряків у с. Дергачі

загального призову, на крейсер поступали матроси по комсомольському шефському набору, служба на флоті в Україні завжди була популярною. Перша тривога на крейсері в той день була оголошена близько другої години ночі, а вже в опів на четверту ранку зенітна артилерія корабля з шести малокаліберних гармат відкрила вогонь по німецьких літаках. З перших днів війни екіпаж крейсера вповні проявив український бойовий дух і козацьку звитягу. Корабель брав активну участь у бойових діях на Чорному морі, у серпні місяці разом з кораблями бригади підтримував артилерійським вогнем радянські війська, які протистояли ворогу в районі Дофіновки під Одесою. Влучним вогнем гармат головного калібру «Червона Україна» за сім хвилин бою заставила навіки умовкнути важку німецьку артилерійську батарею, яка тримала під обстрілом великий район одеського узбережжя. Затим крейсер проводив евакуацію до Криму військ Одеського оборонного району, а 31 жовтня доставив в Севастополь батальйон морської піхоти Дунайської флотилії. «Червона Україна» затим прикривала артилерійським вогнем позиції військ, які обороняли Севастополь, наносила артилерійські удари по скупченню ворожих військ і їх бойової техніки, захищала транспортні шляхи флоту.

З початком оборони Севастополя крейсер зайняв артилерійську позицію в Південній бухті напроти Торгової пристані і вів стрільбу гарматами головного калібру по наступаючих ворожих лавах. 5 листопада 1941 року командиром крейсера «Червона Україна» призначили ка-

пітана 2 рангу М. Зарубу. Вранці 8 листопада крейсер першим з кораблів ескадри відкрив артилерійський вогонь по німецько-румунським військах, які Бахчисарайським шляхом рвалися до Севастополя.

Особливо напруженими були бої 10, 11 і 12 листопада 1941 року, під час так званого «листопадового» наступу на Севастополь німецько-румунських військ, коли фашисти намагалися з ходу захопити Севастополь. «Червона Україна», стоячи на якорях біля Графської пристані, вела артилерійський бій з ворогом, обстрілюючи його бойові порядки і резерви на північному і східному напрямках. Лише протягом 11 листопада крейсер випустив по ворожих позиціях близько сімсот 130-мм снарядів, знищивши три німецьких батареї, 18 одиниць автобронетехніки, 4 важких танки та кілька рот піхоти противника. Вранці 12 листопада вогнем своїх гармат крейсер знищив ворожі підрозділи, що проривалися до Качі, і продовжував чотирьма гарматами головного калібру вести вогонь по ворожих позиціях під Балаклавою.

Бойова активність крейсера, яка наносила відчутні втрати ворогу, змусила ворога приймати відповідні контрміри проти нього з використанням авіації. 12 листопада з повітря корабель атакували десятки нацистських бомбардувальників і штурмовиків, що йшли ешелонами на висоті близько трьох кілометрів з сторони сонця. У першій хвилі авіанальоту приймало участь 28 німецьких пікіруючих бомбардувальників, трьом з яких в 11.00 вдалося прорвати вогневу лінію оборони корабля і скинути на корабель дві важких авіабомби, які вибухнули в районі шкафута. На кораблі виникла пожежа, яку швидко потушили. Та в 12.24 ще три ворожих бомби розірвалися по обидва борти корабля, вибухи яких утворили дві великі пробоїни у підводній частині, перебитими виявилися форштевень і киль крейсера. Екіпаж продовжував вести бій і одночасно боровся за спасіння корабля. Через пробоїни у бортах у внутрішні приміщення корабля хлинуло більше трьох тисяч тон заборотної води. «Червона Україна» замітно осіла в воду і на ніс, отримала поперечну тріщину і почала розколюватися надвоє, але продовжувала вести боротьбу з ворожою авіацією до самого вечора. Опівночі 13 листопада крен на лівий борт досяг критичних 40 градусів і за наказом штабу флоту командир корабля віддав наказ екіпажу покинути корабель. О 4 годині ранку 13 листопада 1941 року покинутий корабель ліг на дно Південної бухти.

Моряки крейсера, які вижили в цьому кровавому боєвищу з ворожою авіацією, поповнили берегові війська і у їх складі продовжили героїчно обороняти Севастополь. Та перед сходом на берег, вони здійснили ще один подвиг – під вогнем ворога зняли з затонувшего корабля

всі артилерійські установки. З піднятих корабельних гармат 17 грудня вони сформували чотири берегових артилерійських батареї, які розташували на позиціях: № 112, 113 – в районі Максимової дачі, № 114 – хутора Дергачі, № 115 – на Мекензівих горах і продовжували героїчно битися з ненависним ворогом. На жаль, списків загиблих при обороні Севастополя моряків крейсера не збереглося, на хуторі Дергачі є братська могила моряків героїчного крейсера, на гранітній плиті якої вибито, що тут покояться останки моряків крейсера «Червона Україна», які загинули при обороні Севастополя. Але це, найвірогідніше, могила лише моряків-артилеристів бойового розрахунку батареї № 114.

«Червона Україна» стала єдиним на Чорноморському флоті крейсером, який загинув при обороні Севастополя під час Другої світової війни. На думку багатьох севастопольських ветеранів війни – учасників оборони Севастополя, командування флотом спеціально утримувало крейсер на якорях біля Графської пристані, щоби на випадок прориву німецьких військ мати змогу евакуюватися з оточеного міста. Командиру крейсера під страхом розстрілу заборонили зніматися з якорів без особистого наказу на те командувача флотом. Крейсер таким чином під час бою був позбавлений можливості маневрувати і став прекрасною мішенню для авіації противника.

Для німецького командування причини утримання крейсера на якорях біля причальної стінки в розпалі штурму Севастополя, найвірогідніше, не являлися таємницею, тому не зважаючи на втрати, на нього були направлені ескадрильї штурмових і бомбардувальних літаків. «Червона Україна» в той день являлася своєрідною нерухомою мішенню для авіації ворога і була приреченою на загибель; ведучи на якорях героїчний бій з авіацією противника, вона справді стала червоною від пролітої її екіпажем крові - під час цього бою загинуло понад 70 членів її команди, багато моряків було поранено. Крейсер став жертвою нерозважливості вищого командування флотом.

Після загибелі «Червоної України» у командувача флотом віцеадмірала Ф. Октябрського розвинувся своєрідний синдром страху втратити великі бойові кораблі, тому їх перебазували в кавказькі порти. Вже після війни у Севастополі в стіну Графської пристані вмонтували червоного граніту меморіальну дошку, на якій висічено силует крейсера з написом: «Здесь, ведя бой с противником, 12 ноября 1941 года погиб крейсер «Червона Украина».

Підняли «Червону Україну» з дна Південної бухти у перші дні листопада 1947 року. З листопада на піднятому крейсері урочисто підняли Військово-морський прапор. Командування вирішило його повер-

нути флоту і 8 листопада 1948 року крейсер-герой був заведений у Севастопольський док, де йому був проведений доковий і капітальний ремонт. Після завершення ремонту крейсер був включений до лінії бойових кораблів флоту.

Проте, післявоєнна доля героя війни і оборони Севастополя була короткою. 11 вересня 1949 року крейсер в якості учбового судна передали Навчальному центру Чорноморського флоту, 6 грудня 1950 року перейменували в «СТЖ-4», а вже 30 жовтня 1950 року його було перетворено на корабель-мішень під назвою «ЦЛ-53» – про його історичну цінність та збереження для нащадків, для молодого покоління севастопольців не йшлося зовсім. 10 травня 1952 року крейсер-мішень завели на міліну в 3,5 км від берега коси Бакайська в районі Каркінітської затоки в Азовському морі і стали використовувати як морську мішень для тренувань в бомбуванні морської авіації Чорноморського флоту. Перший раз, захищаючи рідну гавань, створений руками українських корабелів крейсер гинув від ворожих бомб, після реанімації його остаточно вбивала авіація рідного флоту. Бомбували не мішень – знищували свою історію. Складається враження, що разом з крейсером з флоту витравлювали і український козацький дух – в штабах і партійних кабінетах добре відали про історію його будівництва.

Але історія «Червоної України» не вмерла на міліні Азовського моря. 31 липня 1979 року на Миколаївському суднобудівному заводі ім. 61 комунара, колишньому «Руссуд», було закладено ракетний крейсер проекту 1164.1 під назвою «Червона Україна», молодший собрат нинішнього флагмана Чорноморського флоту РФ ракетного крейсера «Москва». Новозбудований ракетний крейсер 28 серпня 1983 року був спущений на воду і 28 лютого 1990 року включений до складу Тихоокеанського флоту, подальше від самої України. На той час радянська імперія вже котилася до свого логічного розпаду, в Україні виразно набирали сили національно-патріотичний рух за незалежність, тому у Москві, пам'ятаючи уроки історії, справедливо вважали, що «Червона Україна» може досить швидко пригадати справи і славу гетьмана Богдана, традиції дідів і прадідів і перетворитися на майбутнього флагмана українського флоту – на Тихоокеанському флоті подібний сценарій реалізувати було не можливо. Але у час, коли в самій Росії червона більшовицька влада була повалена, коли поряд з Російською Федерацією існувала визнана нею незалежна держава Україна наявність на Тихоокеанському флоті ВМФ Росії корабля під назвою «Червона Україна» виглядало, м'яко кажучи, некоректно. Тому 21 грудня 1995 року, коли розпочався процес розподілу Чорноморського флоту і були втрачені

останні ілюзії по поверненню України до новітнього «оновленого» Союзу, «Червону Україну» перейменували, присвоївши кораблю ім'я героя російсько-японської війни крейсера «Варяг».

Та історія з «Червоною Україною» – «Гетьманом Богдан Хмельницький» перейменуванням ракетного крейсера на «Варяг» не завершилася. На дні Азовського моря продовжували лежати останки легендарного крейсера, які не числилися на балансі ні російського, ні українського флотів. Їх виявили підводні археологи вже в часи незалежної України і серед них виникла ідея зберегти останки корабля як реліквію флоту та провести їх дослідження. Тим більше, що в Балаклаві вже існував Морський музейний комплекс як філіал Центрального музею Збройних Сил України, там можна було б розмістити частину із збережених історичних експонатів з корабля, або законсервувати і на місці створити підводний музей. Та ні Міністерство оборони України, ні Центральний музей ЗС України, ні Військово-морські сили України не виявили своєї зацікавленості в реалізації цих ідей. За збереження пам'яті і реліквії морської історії України боролася виключно адміністрація вебсайту «История мирового судостроения».

Свої права на власність останків крейсера як «безхозного имущества» заявили кримські чиновники, вбачаючи можливість їх продати на металобрухт. На спроби зберегти останки крейсера для майбутніх поколінь українців чиновники Державної податкової адміністрації АР-Криму відповіли, що *«На сегодняшний день судьба легендарного крейсера "Червона Украина" закончилась не только доблестным служением и защитой интересов Родины в военное время, но и поступлением средств в бюджет Украины»*. Кримські чиновники одним розчерком пера вирішили долю пам'ятника морської історії і суднобудування України, про що і повідомила суспільству прес-служба Державної податкової адміністрації Криму: Первомайська міжрайонна податкова інспекція виставляє на продаж останки крейсера, який 21 серпня 2009 року за 60 тисяч гривень і продала з аукціону як металобрухт. Такою стала остаточна ціна взагалі-то безцінної історичної морської реліквії України. Хто виграв аукціон осталося комерційною таємницею.

І на завершення. Про крейсер «Червона Україна», його будівництво, історію і бойову діяльність в радянській і російській мемуарній літературі написано досить багато, ім'я крейсера внесено в скрижалі історії Чорноморського флоту Російської Федерації – тепер він став носієм виключно «русской» слави. Але у всіх цих розповідях старанно обходиться український період історії корабля-героя, ревно замовчується вклад в його будівництво уряду УНР, нівелюється ратний подвиг

українців в боротьбі з ворогом в Чорному морі і особливо при обороні Севастополя. Натомість масова історична свідомість мешканців Севастополя і Криму, особового складу ВМС України живиться імперськими міфами та дешевими «героїчними» ідеологемами про «споконвічну русскую славу» на українських землях, в яких не лише реальна історія крейсера - вся українська морська історія фактично стає її легкою здобиччю, а національний військовий флот України у власних бухтах на-вмисно позбавляється «національного паспорта». Видається, що все це чиниться далеко не випадково...

Сторожовий корабель «СКР-112»

Сторожовий корабель СКР-112 першим серед кораблів Чорноморського флоту колишнього СРСР проніс Державний прапор України Чорним морем і, не зважаючи на збройну протидію, став першим бойовим кораблем сучасних Військово-Морських Сил України. Він став не лише першим кораблем

і легендою вітчизняного флоту, але й героєм боротьби за відродження Українського флоту у Чорному морі.

Акція підняття державного прапору України на кораблі, відкрите повстання проти національного переслідування структурами колишньої флотської колоніальної комуністичної влади, відкритий опір насиллю і, без сумніву, героїчний перехід із озера Донузлав до порту Одеса явилися проявом апогею драматичних військово-політичних подій, пов'язаних з агонією військової системи колишнього СРСР і відродження на їхній базі Військово-Морських Сил незалежної України. Екіпаж СКР-112, не відаючи про події минулого морської історії України, повторив подвиг 1917 року крейсера «Пам'ять Меркурія» і есмінця «Завидний», і цим об'єднав історичний процес розвитку України як морської держави, довівши його поступовий природний характер.

Сміливий і відважний перехід СКР-112 під командуванням капітан-лейтенанта Сергія Настенка з Кримської військово-морської бази до порту Одеса підняв на Чорноморському флоті справжній політичний «дев'ятий» вал, викликав світову інформаційну сенсацію, а сам корабель був охрещений «Потьомкіним» українського флоту – про перехід до Одеси у грудні 1917 року під Державним прапором України есмінця «Завидний» і крейсера «Па'мять Меркурія» у суспільстві ще не відали.

Сторожовий корабель третього рангу «СКР-112» проекту 159А був закладений 26 квітня 1967 року на стапелі Прибалтійського суднобудівельного заводу «Янтар» у Калінінграді під заводським номером 191 і спущений на воду 15 серпня того ж року. Після завершення добудови на воді і проходження заводських випробувань він 12 січня 1968

року був зарахований до реєстру кораблів ВМФ, а 30 травня 1968 року включений до кампанії Балтійського флоту. 11 червня 1968 року був зарахований до Військово-морської бази Балтійського флоту з базуванням на порт Балтійськ. Корабель мав довжину 82,3 м, ширину – 9,2 м, осадку – 2,85 м. Водотонажність корабля була рівною 1077 тоннам. Екіпаж за штатом мирного часу досягав 96 чоловік, в їхньому числі 8 офіцерів, 6 мічманів, 27 старшин і 55 матросів. Конструктивно СКР-112 був типовим зразком радянської конструкторської думки і виявився досить вдалим і озброєним кораблем свого часу. Корпус розділявся на дев'ять відсіків, рубка мала протикульне і протиосколкове бронювання в 15 мм. Мореплавність сторожовика була достатньо висока і складала 7 балів.

Слід сказати, що ще у 1950-1960-х роках у ВМФ СРСР для заміни застарілих паросилових сторожових кораблів проекту 50 велись активні дослідження з розробки нового покоління невеликих, проте потужних

Сергій Настенко

морських протичовнових і сторожових кораблів. Підсумком цієї роботи став проект 159, модернізований в 1960-ті роки в проект 159А. Характерною особливістю їхньої енергетичної установки було цікаве конструкторське рішення по застосуванню комбінованої газотурбінної головної енергетичної установки (ГЕУ), в якій головні дизелі працювали на середній вал, а головні турбінні установки – на бортові. Потужність енергосилової установки складала 36000 к.с., і корабель міг розвивати швидкість до 33 вузлів. Дальність плавання економічним ходом при швидкості 14 вузлів під дизелем досягала 3100 миль, а під турбінами на повному ході – 315 миль. Запас палива

складав 173 т, а автономність плавання складала 10 діб.

Сторожовик був озброєний двома артилерійськими універсальними установками АК-729 з двома спареними 76-мм гарматами з боєкомплектom в 1400 снарядів, розміщеними в носовій і кормовій частинах корпусу. Протичовнове озброєння корабля було представлене двома дванадцятиствольними реактивними бомбометними установками РБУ-6000 з боєкомплектomі 120 реактивних глибинних бомб. Два п'ятитрубних 406-мм торпедних апарати ПТА-40-159 несли десять протичовнових торпед СЕТ-40. На палубу сторожовик міг прийняти 22 міни різних типів, на щоглі корабля розміщувалась РЛС виявлення надводних і повітряних цілей типу «Фут-Н», РЛС пізнання «Бізань-4б». Гід-

роакустика сторожовика була представлена відносно слабкими сонарами типів «Вичегда» і ГАС кругового огляду «Титан». Антена ГАС розміщувалася під кілем корабля в титановому обтікачу, що було першим у ВМФ досвідом застосування титану в кораблебудуванні.

21 вересня 1968 року СКР-112 був переданий Чорноморському флоту, і восени того ж року здійснив перехід навколо Європи з Балтійська до Севастополя. У Севастополі він був включений до складу бригади охорони водного району і, поряд з бойовим чергуванням з охорони головної бази флоту, виконував завдання бойової служби в Середземному морі. З 30 серпня 1969 року по 31 січня 1970 року під час бойової служби надавав збройну допомогу ВМС Єгипту.

Зі створенням нової на Чорноморському флоті Кримської військово-морської бази СКР-112 у 1975 році увійшов до складу кораблів 17-ї бригади охорони водного району (овр) з базуванням на озеро Донузлав. Для розміщення нової бази в пустинному до того озері на його узбережжі був спеціально збудований портовий комплекс і селище Новоозерне. З липня 1972 року по червень 1975 року сторожовим кораблем СКР-112 командував капітан-лейтенант Борис Кожин, майбутній перший командувач ВМС України. Під його командуванням СКР-112 п'ять разів у Середземному морі виконував завдання бойової служби тривалістю по шість місяців кожний з виходом корабля в Атлантичний океан.

З 27 травня 1980 року по 10 лютого 1981 року СКР-112 пройшов середній ремонт на Севморзаводі ім. С. Орджонікідзе у Севастополі. Перебуваючи у складі 17-ї бригади кораблів охорони водного району, СКР-112 постійно відзначався у бригаді й базі як один з кращих кораблів з багатьох видів бойової підготовки, продовжував регулярно і успішно виконувати завдання бойової служби та бойових чергувань по флоту в Середземному і Чорному морях. У 1989 році командиром СКР-112 був призначений капітан-лейтенант Сергій Настенко.

З розвалом Радянського Союзу і проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 року на Чорноморському флоті військова служба почала штучно політизуватися, направлятися колишнім командуванням ВМФ СРСР в русло відвертої антиукраїнської діяльності. В руслі тодішньої політизації флотського життя, а з ним і територій його базування, командування флотом намагалося якщо не втягнути Україну під покров СНД, то, принаймні, за допомогою створеної флотської проблеми і Чорноморського флоту залишити в кордонах Росії якщо не Крим, то бодай Севастополь.

Незважаючи на Дагомиську угоду Президентів України і Росії 1992 року, на кораблях і в частинах флоту посилювався тиск командування флотом на тих військовослужбовців і військові колективи, які присягнули на вірність українському народові. Такі дії відверто підтримувала кримська влада та багато-хто з київських урядовців. Складалася парадоксальна ситуація: за патріотизм до своєї країни і вірність своєму народу у ній же жорстко переслідувалися ті військові, хто дав клятву її обороняти, і переслідувалися людьми, по-суті, зайшлими, чужими Україні. Ці люди займали в Україні, а надто у Севастополі і в Криму, керівні посади, хоча являлися відвертими колаборантами і зрадниками українського народу. В українських моряків не вистачало терпіння, щоб винести всі приниження і утиски з боку у першу чергу командування Чорноморського флоту і місцевої влади, дії яких були синхронними. Не витримуючи щоденного психологічного натиску, моряки-чорноморці, які присягнули на вірність українському народу, в буквальному значенні втікали з кораблів ЧФ і зверталися за допомогою до орггрупи ВМС України.

Особливої гостроти набрали події у Кримській військово-морській базі по відношенню до особового складу 17-ї бригади кораблів овр. СКР-112 одним з перших визначився у тій ситуації, був чи не головним ініціатором складання присяги українському народу. Вранці у неділю 26 січня 1992 року екіпаж СКР-112 під керівництвом капітан-лейтенанта Сергія Настенка урочисто склав присягу на вірність народу України. Саме з опорою на цей екіпаж абсолютна більшість екіпажів кораблів 17-ї бригади кораблів овр того ж дня урочисто присягнула на вірність народу України, ставши першим з'єднанням Чорноморського флоту, яке майже повним складом присягнуло Україні. Для командування ЧФ, як і в цілому для командування ВМФ колишнього СРСР бригада зламала план підпорядкування флоту СНД, під вивіскою якого вбачалося зберегти флот в бухтах України для ВМФ Росії.

Тому командування флоту і Кримської бази з особливим прискіпчивістю стало відносилось до командира СКР-112 і його екіпажу. Розгром бригади і дивізіону розпочали з їх командування. Слідом за арештом і усуненням від посади командира бригади капітана 2 рангу Юрія Шалита у лютому місяці, 13 червня 1992 року усувають з посади і начальника штабу бригади капітана 2 рангу Миколу Жибарева, за ним – заступника командира бригади капітана 2 рангу Юрія Тарабукіна, помічника командира дивізіону по роботі з особовим складом капітан-лейтенанта Василя Горобця, начальника берегової бази майора В'ячеслава Устименка. Офіцерів бригади, які присягнули Україні, як

неблагонадійних, командування стало виключати зі списків на отримання житла, заборонили їхнім сім'ям поселятися у військовий гуртожиток, позбавляли чергових звань, а їхніх дітей – місць у дитсадках. Хотіли України – хай терплять цю «незалежність»! – досить часто лунало на різноманітних нарадах україноненависників.

На кораблі бригади заборонили доставку української преси, у першу чергу газет Міноборони України «Народна армія» і «Флот України». Матросам і старшинам строкової служби заборонили видавати обмундирування, протести прокурора Донузлавського гарнізону на антизаконні дії новопризначеним командиром бази контр-адміралом О. Цубіним просто ігнорувалися. Все це виявилось останніми краплинами, що переповнили чашу терпіння українських моряків, бо тих, хто присягнув Україні, зводили до положення другосортних людей в їхній державі.

Що стосується СКР-112, то засоби впливу на нього підбиралися дбайливо і всебічно. Навіть не зважаючи на те, що склавши присягу народу України, СКР-112 за підсумками навчального періоду став єдиним кораблем у бригаді, який отримав оцінку «добре» і був оголошеним кращим кораблем з'єднання. Він же був визнаний кращим кораблем по протичовновій, протиповітряній і протидиверсійній підготовці. Кращими в дивізіоні були його аварійно-рятувальна група і аварійна партія. Корабель більше всіх кораблів бригади ніс бойове чергування по флоту. І ось за таку службу від його командира капітан-лейтенанта Сергія Настенка стали вимагати рапорту на дострокове звільнення в запас. Причиною стали його відданість своїй Батьківщині – державі Україна. Коли за складання присяги на вірність народу України звільнення у запас було запропоноване і офіцерам штабу та командирам інших кораблів, терпіння в українських моряків увірвалося – юридичного захисту не існувало, дії оборонного відомства України були млявими й не відповідали ситуації.

13 липня 1992 року начальник штабу бригади капітан 2 рангу Микола Жибарев доповів начальнику штабу орггрупи ВМС України, своєму колишньому комбригу капітану 2 рангу Юрію Шалиту, що новопризначений командир бригади капітан 2 рангу П. Калашніков без оголошення наказу оголосив про усунення його з посади начальника штабу бригади, заборонив знаходитися на території з'єднання, а також про підготовку після святкування дня ВМФ розправи над офіцерами В. Устименком, В. Горобцем, В. Зарембою, С. Настенком, Ю. Воробйовим, Ю. Петровим, у першу чергу над командирами кораблів та офіцерами штабу бригади.

Розправи проводилися без будь якого впливу на ситуацію в бригаді з сторони керівництва Міністерства оборони України. Юрій Шалит доповів про ситуацію в Міністерство оборони України. До Севастополя прибув виконувач обов'язки начальника головного управління ВМС Міністерства оборони України капітан 3 рангу Ігор Тенюх. Разом з ним виконувач обов'язки начальника штабу орггрупи ВМС Юрій Шалит прибув до селища Новоозерне. З командуванням Кримської віб розмови не вийшло. Зустрілися з Настенком і Жибаревим, обговорили ситуацію. Ігор Тенюх запропонував кораблям бригади, екіпажі яких ще у січні місяці склали українську присягу, на знак протесту проти дій командування бази і флоту підняти на кораблях Державні прапори України і офіційно вийти з підпорядкування командування ЧФ і перейти в підпорядкування ВМС України. Кораблі пропонувалося не покидати і у разі протидії, під Державними прапорами України вийти до Одеси. Настенко з Жибаревим запропонували використати для цього вихід кораблів на тренування до Дня ВМС, яке було сплановане на 21 липня.

Ігор Тенюх і Юрій Шалит з такими пропозиціями погодилися. 20 липня для остаточного обговорення і контролю ситуації Юрій Шалит направив в селище Новоозерне офіцера орггрупи ВМС, автора цих рядків. Нарада відбулася на квартирі М. Жибарева ввечері 20 липня. На ній були присутні капітан-лейтенанти В. Заремба, капітан 3 рангу К. Хачатуров і мічман Леонід Палій. Настенко був відсутній, проте з ним план дій був узгоджений. Було вирішено, що вранці знімаються з якорів і вийдуть в море, а згодом до Одеси, СКР-112 (командир – С. Настенко), МПК-93 (командир – В.Заремба) і катер зв'язку КСВ (командир мічман В. Палій).

Вранці першим знявся з швартових і якорів СКР-112. На його борту були присутні начальник штабу бригади капітан 2 рангу М. Жибарев, офіцер штабу бригади капітан 3 рангу С. Шитіков, заступник командира дивізіону капітан-лейтенант В. Горобець і прибулий на борт старший на період тренування начальник штабу 307-го дивізіону капітан 3 рангу С. Семьонов. Коли корабель знявся з якоря і швартових, капітан 2 рангу Микола Жибарев о 8.15 оголосив по кораблю, що являється старшим на кораблі і поставив завдання командирі корабля підняти на гафелі Державний прапор України та вийти на зовнішній рейд. О 8.30 ранку капітан 3 рангу С. Семьонов зробив спробу змістити командира корабля і вступити в управління кораблем, але був рішуче відсторонений командиром і офіцерами штабу бригади й відправлений «на відпочинок» в каюту. О 8.56 Державний прапор України на гафель корабля підняв командир відділення сигнальщиків старшина 2 статті

Анатолій Палашов, призначений з Ялти. Командир корабля оголосив по корабельній радіотрансляційній мережі про підняття Державного прапора України та, що корабель виходить на зовнішній рейд і і направляє до порту Одеса. «Коли ми побачили на щоглі Державний прапор України і почули заяву командира корабля, що йдемо до Одеси, - розповідав згодом матрос Олександр Шохів, - в екіпажі піднявся настрій. Ми були раді. Це був час нашої перевірки на державність, і ми його чекали. Сумніву в нашій правоті і діях нашого командира ні у кого не виникало. І ми за наказом командира йшли вперед, за заданим курсом».

Як згодом виявилось, командуванню дивізіону і бригади вранці 21 липня стало відомо про намір групи кораблів взяти курс до Одеси. За свою помилку поплатився командир МПК – 93 В. Заремба – він повідомив одному з корабельних офіцерів, який не складав присяги на вірність українському народу, що корабель піде до Одеси, і порадив тому зійти на берег. Офіцер доповів про вихід кораблів до Одеси командир дивізіона, тому командування бази отримало змогу розправилось з командиром МПК-93 і з командою катера зв'язку перед їх зняттям з якоря і швартових. Командир бази контр-адмірал О. Цубін негайно доповів в штаб флоту: *«Докладаю: 21 люля с.г. в 8 часов 56 минут командир сторожевого корабля Крымской военно-морской базы СКР-112 капитан-лейтенант Настенко под руководством бывшего начальника штаба бригады капитана 2 ранга Жибарева, вместо выполнения мероприятия по плану тренировки празднования Дня ВМФ, самовольно вышел из района базирования, поднял флаг Украины и, не отвечая на запросы и приказания штаба флота, убыл в порт Одессу».*

Проте, це була не вся правда, бо С. Настенко, вийшовши у відкриті морі, сповістив по зв'язку оперативного чергового Кримської бази: *«Корабель підняв Державний прапор України і прямує в порт Одеса. Пришліть на борт представників Міністерства оборони України і ВМС України».* Та командування флоту прийняло рішення силою повернути корабель в базу і переслідування СКР-112 було організоване досить оперативно. Вийшовши з озера Донузлав на зовнішній рейд, СКР-112 відразу запримітив погоню своїх вчорашніх бойових побратимів. Вихід з озера в морі сторожовику відкрив начальник рейдового поста старший мічман Леонід Палій, який наказав черговому буксиру РБ-308 розвести бонові ворота, чим виконав розпорядження капітана 2 рангу Миколи Жибарева.

Першим у погоні за СКР-112 до бонових воріт підійшов малий десантний корабель на повітряній подушці МДК-184 типу «Джейран», за ним слідом йшов малий протичовновий корабель МПК-93. При їх

підході Леонід Палій наказав буксиру закрити бонові ворота. При цьому командир МДК-184, вважаючи МПК-93 єдиним в діях з СКР-112, перегородив своїм корпусом вихід з озера, чим заблокував МПК-93 вихід з озера у відкрите море. Розбиралися без малого пів години, бо буксир з цивільним екіпажем ворота не відкривав. Ворота відкрили лише після усунення з рейдового поста старшого мічмана Леоніда Палія.

Тим часом СКР-112 вже був у відкритому морі і ліг на курс до Одеси. Події починали набирати калейдоскопічного і небезпечного характеру. О 9.25 начальник штабу ЧФ віце-адмірал Г. Гурінов віддав наказ підняти у повітря два гідролітаки БЕ-12 «для контролю за діями СКР-112 і встановленням з ним зв'язку». О 10 годині на зв'язок з начальником штабу ЧФ вийшов командувач ВМС контр-адмірал Борис Кожин, який запропонував: «Если есть воля людей, то пусть корабль идет в Одессу». Однак начальник штабу ЧФ заявив у відповідь, що при необхідності він застосує проти корабля зброю.

СКР-112 йшов 20-вузловим ходом. У цей час кораблі погоні вийшли у відкрите море і, наздогнавши СКР-112, намагались з корми взяти його у лещата, створюючи передумови навігаційної аварії. При цьому начальник штабу Кримської віб капітан 1 рангу Є. Орлов і командир дивізіону капітан 3 рангу О. Долгов по радіозв'язку постійно погрожували Сергію Настенку примінути по ньому зброю на враження, а якщо стане на зворотній курс і повернеться в базу – обіцяли надати можливість перевестись до іншого місця служби. Та СКР-112, вміло маневруючи на швидкості, гордо йшов під Державним прапором України. Тут слід відзначити й дії заступника командира корабля по роботі з особовим складом старшого лейтенанта Дмитра Деренського, який ніс вахту вахтового офіцера, а після вахти знаходився серед моряків екіпажу, своїм словом і своїми діями забезпечував моральну стійкість екіпажу корабля.

Реакція на вихід СКР-112 командування Чорноморського флоту на чолі з адміралом І. Касатоновим була передбачливою і, як завжди, антиукраїнською. Буквально через годину після виходу корабля в море відбулася його термінова прес-конференція. Як і очікувалося, адмірал назвав підйом Державного прапора України на кораблі «воровским, убегая от преследования», факт виходу в море – походом «за должностями и звездами в Минобороны», а перехід СКР-112 під Державним прапором – злочином. Далі прозвучала заява для представників ЗМІ, де Міноборони України звинувачувалося в односторонніх діях, внаслідок яких становище на підлеглому йому флоті продовжує бути вибухонебезпечним. На його думку, орггрупа ВМС України перейшла до практики

вихоплення кораблів з бойового складу флоту, приведення їх до присяги, захоплення бойової техніки та пунктів управління.

Командувач Чорноморським флотом та залежна від нього преса аж зі шкіри лізли, щоби скласти в усьому світі громадську думку про СКР-112 як про корабель, що порушив усі норми і правила мореплавства, став справжнім терористом у Чорному морі та створювали імідж проведення в такий спосіб протиправної акції міждержавного рівня. Посипалися протести і заяви створених при ЧФ громадських організацій, активізувалися прес-конференції, на яких за старим сценарієм звинувачувалося керівництво Міністерства оборони і ВМС України. Організація командувача Військово-морських сил виставлялася «гніздом піратства і злочинності».

Тим часом у морі з радіообміну між кораблями погоні на СКР-112 зрозуміли, що начальник штабу дивізіону кораблів на повітряній подушці (КПП) капітан 3 рангу С. Трушев, який знаходився на МДК-184, таки отримав наказ на застосування зброї. Одразу ж по курсу СКР-112 було зроблено 4 бойові черги з артустановки АК-230, які лягали перед носом корабля. Розстрілявши набої, Трушев вийшов на радіозв'язок з М. Жибаревим: «Получил приказ всеми способами остановить корабль и вернуть СКР-112 на базу». У відповідь отримав тверде: «Іду під Державним прапором України в її територіальних водах і прямую в український порт Одеса. На провокації відповідати не буду, але готовий себе захищати». У цей час два літаки БЕ-12 на бриючій висоті вийшли на курси торпедної атаки корабля... На реї корабельної щогли СКР-112 підняли сигнал про готовність корабля до бою.

О 10.25 наперехват двом гідролітакам ЧФ БЕ-12 з аеродрому Одеси стартував український винищувач СУ-27 та вийшли два прикордонні кораблі. Близько полудня на траверзі Тарханкутського маяка у МДК-184 почало закінчувалося паливо. У зв'язку з його лімітом часу плавання командний пункт ЧФ дав йому наказ провести таран СКР-112. «Джейран» розпочав небезпечне маневрування, наближаючись на 10-15 метрів до борту непокірного сторожовика, але Сергій Настенко вмілим маневруванням щасливо уникнув зіткнення – таран не вдався.

Під мисом Тарханкут СКР-112 догнав прикордонний сторожовик морського погранзагону України з Севастополя, але йшов стороною, не вмішуючись в ситуацію і практичної допомоги СКР-112 не надавав. Десь о 13 годині через нестаток палива МДК-184 вимушений був повернутися в базу. На його заміну командування ЧФ з 30-ї дивізії ЧФ направило сторожовий корабель «Разітельний», а з порту Чорноморськ – ракетний катер РК-260 зі старшим на борту командиром дивізіону

капітаном 3 рангу В. Захаровим, який теж отримав наказ будь-якою ціною зупинити Настенка з Жибаревим.

Підняті у повітря два протичовнових літаки БЕ-12 морської авіації флоту отримали наказ з КП ЧФ провести з повітря торпедні атаки на корабель. Однак, передбачаючи відкриту провокацію, командир ланки гідролітаків запросив повторити команду при включеному магнітофоні – більше таких команд з КП флоту на борт літака не поступало. В подальшому літаки просто пролітали над кораблем, підсилюючи лише психологічну складову ситуації.

На думку командира СКР-112, найскладнішим був момент, коли в районі 17.00 їх догнали СКР «Разительний» і ракетний катер РК-260. Користуючись значно більшою швидкістю свого ходу, ракетний катер по курсу СКР-112 почав з дистанції 100 метрів скидати в море десятки метрів швартових маючи надію, що гвинти українського сторожовика захоплять канати, накрутять на вали і таким чином він вимушений буде зупинитися. Та вмілим маневруванням С. Настенко такої радості переслідувачам з СНД не надавав. Тоді РК-260 почав загрожувати черговим тараном. Побачивши спробу РК йти на таран, капітан 2 рангу М. Жибарев змушений був оголосити бойову тривогу і віддати наказ: «Боезапас тримати в готовності до подачі на гармати». Угледівши поворот артилерійських башт СКР-112, РК-260 відійшов від гріха подальше.

Тоді, щоб зупинити СКР-112, командир «Разительного» був виданий наказ взяти його на абордаж. Спершу він перепував СКР-112 з МПК-93 і пішов на останнього. Коли порузумілися, вже три кораблі разом взяли курс на СКР-112 та організовувати йому «тиски», намагаючись стиснути його бортами і таким чином зупинити. Під час наближення до СКР-112 у МПК-93 «раптово» вийшли з ладу рулі, і він, циркулюючи, став навалюватися на «Разительный», пройшовши за декілька метрів від нього вздовж корми, випадково його не протаранивши – на рулях несли вахту матроси з українською присягою.

Після цього МПК-93 остаточно відстав. Ракетний катер, який не зумів виконати завдання адмірала Касатонова, з командного пункту флоту повернули назад. А СКР «Разительний», приспустивши правий якір і вишикувавши на баці десантну групу, розпочав небезпечно зближення з СКР-112 з кормових курсових кутів лівого борту з метою провести навал, якорем зачепити СКР-112 і в цей час висадити на нього групу захоплення або бодай протаранити його. Однак командир СКР-112 вмілими маневрами позбавив і «Разительний» такої можливості.

При таких діях і маневрах конфлікт в морі доходив свого логічного завершення. О 13.40 з Одеси на підтримку СКР-112 вийшло два прикордонних сторожовика: ПСКР-632 і ПСКР-626 типу «Гриф», втім, вони теж йшли курсом осторонь, не прикриваючи сторожовика і не вмішуючись у конфлікт. Однак винищувач СУ-27 забезпечив чисте небо над сторожовиком, з його появою і маневром в небі БЕ-12 поспішили на свій аеродром в селище Мирний. Та й сили погоні почали рідіти – ще за мисом Тарханкут «зламався» МПК-93, знизив хід і почав відставати – матроси з українською присягою так і не дозволили продовжити погоню за українським кораблем під їхнім рідним прапором. МПК-93, РК-260 і десантний корабель на повітряній подушці МДК-184 теж змушені були повернутися в базу.

У такій обстановці постійного переслідування СКР-112 таки дістався Одеського рейду. На невеликій відстані від нього йшов СКР «Разітельний». На підході до зовнішнього рейду старший на борту «Разітельного» начальник штабу 11-ї бригади протичовнових кораблів капітан 1 рангу О. Сілін запропонував командирі СКР-112 переговори. Микола Жибарев вирішив піти на переговори особисто, залишивши командира корабля на борту, але виставив тверду умову, щоби між кораблями підтримувалася дистанція не менше 2 кабельтових. З Сергієм Настенком домовилися, що у випадку його арешту на «Разітельнім», С. Настенко через тридцять хвилин самостійно поведе корабель до Одеси.

**Дмитро
Деренський**

На шлюпці, присланій з «Разітельного», М. Жибарев, забравши з собою С. Семьонова, направився на переговори. Про перебування на «Разітельном» розказував сам Микола Жибарев:

«На кораблі мене зустрів старший помічник командира корабля і провів до О. Сіліна в каюту флагмана. За чаєм я йому пояснив становище і нашу позицію. У цей час особовий склад 11-ї бригади ЧФ теж готувався присягнути Україні, тому від О. Сіліна не відчув ворожого ставлення. Навпаки, знайшов повне порозуміння. Мені упало в очі, що моряки на кораблі чимось пригнічені, ймовірно, неприємною місією, яку їм довелося виконувати. Олександр Сілін мені сказав, що у нього на зв'язку знаходиться представник ВМС України капітан 1 рангу Євген Лупаков з командного пункту Чорноморського флоту. Якщо хочу, можу з ним вийти на зв'язок. Я відповів, що на зв'язок з ним виходити не буду, бо можу помилитися стосовно голосу, тому готовий розмов-

ляти з контр-адміралом Б. Кожиним або капітаном 2 рангу Ю. Шалитом. Сілін погодився. Він показав мені телеграми від віце-адмірала В. Ларіонова і народного депутата О. Тарасенка, текст яких мене переконав, що наші дії обидві сторони не виправдовують. Я залишився непохитним: йти вперед, не змінюючи курсу. По апаратурі БПЧ ЗАС отримав телеграму від Б. Кожина: «Доложите о Ваших намерениях и действиях!» Моя відповідь: «Следую рейд Одесса. По прибытии жду представителя МО Украины». Зв'язався з капітан-лейтенантом С. Настенком і наказав зберігати спокій і без мене не йти. Отримав по радіо від Бориса Кожина: «Следовать на рейд Одессы. Встать на якорь! Ждать представителя МО Украины». Сілін прочитав радіограму, на морській мапі визначив точки якірної стоянки для СКР-112. Згодом і Сілін, і вся команда СКР «Разительный» дружно мене провели. Прибувши на СКР-112, показав Настенку широту і довготу якірної стоянки, на що він відповів, що вважає за доцільне на зовнішньому рейді на ніч не залишатися, а зайти до внутрішньої гавані порту. Морські прикордонники перешкоджати не будуть».

Отже, народному депутату О. Тарасенку виклик старій системі СКР-112 не сподобався, порушив його депутатський спокій – про спокій на флоті і в Україні депутату не думалося. Та у цей час у конфлікт вмішався міністр оборони України Костянтин Морозов і командувач Одеським військовим округом генерал-лейтенант Віталій Радецький. Реакція Радецького на агресивні дії Касатонова була надзвичайно різкою. Касатонов спробував погрожувати генералу направленням до Одеси цілої ескадри кораблів. Та заява Радецького викинути адмірала з його флотом на середину Чорного моря значно остудила агресивні антиукраїнські амбіції командувача ЧФ і він вимушений був змиритися з ситуацією.

На Одеському рейді СКР-112 зустрів на катері начальник гідрографічного району і старший морський начальник в Одесі капітан 2 рангу О. Нерубаський. Виконуючи вказівки штабу ЧФ він спершу пригрозив не допустити швартування корабля в порту. Однак, щоб «грізний» одеський начальник не мішався, М. Жибарев його акуратно «повернув» на катер, яким той прибув на борт. У той же час прикордонник перервав спробу закрити вхід до Одеси гідрографічному катеру одеського гідрорайону.

О 18.50 21 липня 1992 року СКР-112 прибув до порту Одеса. Успішно завершивши важкий і небезпечний перехід, сторожовик ошвартувався біля причалу Потапівського молу – місця базування прикордонних кораблів 18-ї окремої бригади ПСКР Прикордонної служби

України. Позаду лишилися більше восьми годин переслідування, війна нервів, напружених змагань у бойовій майстерності, умінню маневрувати, в морській практиці одного корабля проти чотирьох. І СКР-112 вийшов переможцем. Він кинув у вічі своїм переслідувачам виклик, і цей виклик став пересторогою всім тим, хто намагався диктувати українцям свою волю і свої умови. Курс СКР-112 до Одеси прокреслив курс молодих ВМС в морське майбутнє, в широке море, засвідчив незворотність процесу військово-морського будівництва в Україні.

Ввечері втомлений, але не переможений, сторожовик вітали з прибуттям і зустрічали більше тисячі одеситів, представники місцевих органів влади, різних партій і громадських організацій. Заступник командира корабля по роботі з особовим складом старший лейтенант Дмитро Деренський не встигав приймати і проводити журналістів українських і зарубіжних ЗМІ та представників одеської громадськості. Вітали квітами, несли матросам гостинці, фрукти і овочі.

Але було немало й таких, які шукали продовження конфронтації, у першу чергу представники російської преси. *«До мене підійшов кореспондент телекомпанії «Останкіно», - розказував головний корабельний старшина Аяз Алієв, виконуючий обов'язки командира БЧ-3, - і пропонує наодинці, як земляку, розказати як мене націоналісти під снаряди ставили, хотіли вбити»*. І таких спроб було чимало. Перед постановкою на швартові радисти доповіли командирі, що щойно по радіо прийшло повідомлення про СКР-112, який підняв Державний прапор України і, подібно до повсталого «Потьомкіна», йде до порту Одеса, а сили ЧФ вживають заходи для його затримання і повернення назад. СКР-112 у своїх діях випережав масову інформацію!

О 21 годині 30 хвилин на корабель прибули командувач ВМС України контр-адмірал Борис Кожин, начальник штабу орггрупи ВМС капітан 2 рангу Юрій Шалит, командир Кримської вміб ЧФ контр-адмірал О. Цубін, офіцери штабу ЧФ капітани 1 рангу Александров і Кучін, від Севастопольської міської держадміністрації – контр-адмірал запасу М. М'ясоєдов. Пізніше на корабель прибули командувач ОдВО генерал-лейтенант Віталій Радецький з групою офіцерів і представник Президента України в Одеській області В. Ільїн.

Група адміралів і офіцерів Чорноморського флоту спершу пробувала відчувати себе в Одесі як вдома і, за словами М. Жибарева, насамперед пред'явила вимоги про те, що корабель належить ЧФ, а не ОдВО, тому не просить, а наказує зняти корабель з якоря і швартових і вивести на зовнішній рейд. Микола Жибарев відмовився виконувати подібні розпорядження і доповів командувачу ВМС контр-адміралу Борису

Кожину, що корабель в море не вийде, а особовий склад стомився і потребує необхідного відпочинку. Борис Кожин розпорядився: все залишити до ранку як є і нічних команд, крім його, не виконувати. Контр-адмірал О. Цубін запитав командира корабля С. Настенка, чиї накази буде виконувати: його чи командування ВМС України. І отримав тверду відповідь: тільки ВМС України! А зтим чорноморським адміралам була поставлена вимога покинути корабель.

Ось тоді з чорноморських офіцерів й злетіла пиха, і вони вже не вимагали, а просили дозволу переночувати на кораблі. Сергій Настенко погодився за умови, що вони не вестимуть ніякої агітації. Зранку контр-адмірал О. Цубін запропонував С. Настенку вишикувати екіпаж корабля, але останній відмовився. Адмірал знітився і зрозумів, що йому на українському кораблі робити більше нічого. В кінці дня 22 липня, побачивши безглуздість свого перебування на СКР-112, чорноморські офіцери покинули корабель з тим, з чим і прийшли. Сам же «винуватець урочистостей» продовжив стояти в Одесі. 25 червня 1992 року на зборах особового складу екіпажу СКР-112 було прийняте звернення до міністра оборони України з проханням присвоїти кораблю назву «Отаман Семен Білий». Цим моряки хотіли увічнити пам'ять кошового отамана Козацької Чорноморської флотилії, кораблі якої звільнили Одесу, Очаків і Ізмаїл від турецького панування, і який у 1873 році першим в історії Чорноморського флоту особисто привів новозбудовані бойові кораблі з Херсона до Севастополя. Але звернення моряків залишилось без відповіді Міністерства оборони України...

Командування ОдВО одразу ж після ошвартування СКР-112 для забезпечення його надійної охорони з берега надіслало взвод національних гвардійців з 15 чоловік, на пірсі біля корабля була розвернута радіостанція, встановлено телефон із комутатором на кораблі.

Через деякий час контр-адмірал Б. Кожин, давши вказівки і рекомендації, зі своєю групою теж зійшов з корабля. У місті він дав інтерв'ю для засобів масової інформації, в якому підкреслив, що треба правильно розуміти волевиявлення екіпажу корабля, а міське керівництво попросив надати морякам СКР-112 всебічну моральну і матеріальну допомогу. Контр-адмірал Кожин відверто визнав, що перехід СКР-112 є криком душі людей, які в числі перших чесно і щиро присягнули Україні, а у відповідь зазнали лише приниження та морально-психологічного тиску у рідній країні, знаходилися на рідній землі у безправному становищі.

У день переходу корабля до Одеси було оприлюднено наказ міністра оборони України № 144 від 20.08.1992 року «Про включення сто-

рожевого корабля СКР-112 17-ї бригади кораблів охорони водного району Кримської Військово-морської бази Чорноморського флоту до складу Військово-Морських Сил України». Тому кораблі і авіація Чорноморського флоту переслідували у морі вже не бунтівний корабель ЧФ, а корабель флоту українського, і силою зброї протидіяли його відродженню у Чорному морі.

Включений до складу ВМС України СКР-112 став першим бойовим кораблем Військово-Морських Сил України, з нього почалося формування 1-ї бригади надводних кораблів вітчизняного флоту України.

Однак, незважаючи на включення корабля до складу ВМС України, навколо нього продовжували нагнітати політичну істерію. Адмірал Касатонов став погрожувати самостійним формуванням російського флоту у бухтах України. З цього приводу газета «Народна Армія» 24.07.92 р. опублікувала заяву міністра оборони України генерал-полковника Костянтина Морозова з приводу становища, що склалося на Чорноморському флоті: *«Як стало відомо, 21 липня сторожовий корабель Чорноморського флоту СКР-112, згідно з рішенням екіпажу, перейшов з Кримської Військово-морської бази до порту Одеса. При виході в море екіпаж підняв Державний прапор України. На кораблі знаходились начальник штабу 17-ї бригади кораблів охорони водного району та офіцер штабу бригади. Протягом восьмигодинного переходу корабель переслідували направлені з командного пункту флоту кораблі з метою примусити його повернутися. Застосовувалося все: стрільба з артилерійської установки в повітря та по курсу корабля, небезпечне маневрування зі зближенням з метою навалу і нанесення пошкоджень, спроби висадження на корабель групи захоплення.*

Сторожовому кораблю вдалося все ж таки прибути до порту Одеса і о 18 год. 50 хв. пришвартуватися біля пірса бригади прикордонних кораблів України. Як заявив командир корабля капітан-лейтенант С. Настенко, причиною, що примусила екіпаж до несанкціонованих дій, були неправомірні дії командування Чорноморського флоту в умовах відсутності рішень щодо флоту на рівні державних комісій. З цього приводу Міністерство оборони України змушене заявити рішучий протест командуванню Чорноморського флоту і поставити вимогу негайно припинити протиправні дії проти громадян України, які проходять військову службу у своїй державі. ...На флоті служать люди, більшість з яких є громадянами України, які мають конституційне право служити своєму народові та захищати землю своїх батьків. Флот базується у водах України, забезпечується державою та фінансується з її бюджету. Виходячи з цього, Україна розглядає

питання про флот на підставі постанов Верховної Ради про цілісність, неподільність та недоторканість її території, законодавства України про державну власність, виходячи з інтересів обороноздатності країни. Для розвитку Дагомиської угоди між Україною та Російською Федерацією державна делегація України на переговорах з питань Чорноморського флоту запропонувала головні напрямки їх рішення, які привели б до окремого базування флотів України і Росії на її територіях. Незважаючи на правову основу розгляду Україною саме таких напрямків, російська сторона заявляє свої претензії на частину Чорноморського флоту, включаючи інфраструктуру, і, не погоджуючись на роздільне базування сил, заводить переговори у глухий кут. У цих умовах серед особового складу флоту зростає незадоволення ходом переговорів, з'являються сумніви щодо можливості вирішити питання політичним шляхом. Збільшується кількість випадків самовизначення офіцерів, екіпажів кораблів, частин. З особовим складом, що присягнув Україні, чинять розправи, на землі їхніх батьків грубо порушуються їхні права та свободи, гарантовані Конституцією і законами держави.

На знак протесту та керуючись бажанням повернути увагу до своїх питань, проявляють непослух екіпажі кораблів. Це веде до нарощення протиправних дій з боку командування Чорноморського флоту. У своїй телеграмі адмірал І. Касатонов попереджує про готовність і надалі вживати рішучі заходи та про можливість рівнозначних дій екіпажів з протилежними політичними цілями. Склалося становище явного протистояння з великою вірогідністю виникнення конфліктів із застосуванням зброї. Назріла гостра необхідність переглянути свої позиції людям, що причетні до питання про Чорноморський флот, переглянути з точки зору особистої відповідальності за нагнітання обстановки і можливих негативних наслідків.

Розглядаючи статус незалежної держави України як тимчасовий, у зв'язку, мовляв, з помилками її керівництва, ті, хто примушує особовий склад зберігати міфічну єдність флоту на чужій землі, роблять офіцерів, мічманів, старшин та матросів заручниками своїх політичних амбіцій, позбавляють їх елементарних прав, примушують піднімати руку один на одного. Виношуючи ідею реваншу за так звані помилки, внаслідок яких Україна створює структури своїх Збройних Сил, роблячи ставку на силу, помилку допускають ті, хто не поважає прав іншої держави, завдає політичної шкоди своїй країні.

Ми не за флот тримаємося, ми відстоюємо цілісність нашої держави. Позиція України справедлива. В цьому давно розібралися наші військовослужбовці, люди в країні та за її межами. Ми не претендуємо

на те, що знаходиться за межами нашої держави, поважаючи право інших держав на свою власність. Ми не можемо дарма віддавати те, у що вкладена праця мільйонів наших громадян, що давно заслужили покращення свого життя. Ми зобов'язані виходити з необхідності створювати свою оборону на землі, в повітрі і на морі. Для цього потрібна надійна армія, яка складається з громадян нашої держави, служить своєму народові, захищає свою Батьківщину. Ми не входимо у військові блоки, не розміщуємо свої війська на територіях інших держав. І на нашій території не повинно бути військ, підлеглих іншим державам. І вирішимо це шляхом переговорів. Ми готові на компроміси, готові проявити добру волю, але ділити Україну — ніколи! Вона неподільна і недоторкана!».

Події, пов'язані з СКР-112, вийшли на міждержавний рівень. 29 липня 1992 року МЗС Росії направило МЗС України ноту такого змісту: *«21 июля 1992 года в результате грубого попрания воинской дисциплины и неправомерных действий командования сторожевого корабля СКР-112, поднявшего Государственный флаг Украины, был совершен угон этого корабля с базы Черноморского флота на озере Донузлав. Командир корабля не подчинился требованиям командования Черноморского флота о возвращении корабля на место постоянного базирования и осуществил переход в порт Одесса. Обращает на себя внимание, что высокопоставленные представители Вооруженных Сил Украины отказались сотрудничать с командованием Черноморского флота в пресечении и скорейшем урегулировании этого инцидента.*

Все это, равно как и факт нахождения корабля в сложившихся обстоятельствах в порту Одесса, вносит дестабилизирующий элемент в обстановку на Черноморском флоте и создает сложности в деле стабилизации Дагомыских соглашений между Российской Федерацией и Украиной о дальнейшем развитии межгосударственных отношений от 28 июня 1992 года в части, касающейся Черноморского флота. Министерство иностранных дел Российской Федерации выражает озабоченность в связи с вышеизложенным и полагает, что интересам достижения общей поставленной Украиной и Россией цели – решения проблем Черноморского флота путем переговоров – отвечало бы возвращение украинского корабля в состав Черноморского флота с проведением тщательного расследования по факту угона СКР-112».

Перехід СКР-112 до Одеси проявив світу суть флотської проблеми в Україні та розкрив істинні наміри тих, хто денно і нічно клявся у слов'янському братерстві. Події навколо СКР-112 заставили керівників

України і Росії, світову громадськість прискіпливіше подивитися на факти, які супроводжували флотську проблему та на сам процес флотського будівництва в Україні. Через два дні після переходу бойового корабля у Севастополі зустрілися парламентські делегації Росії та України. Присутніх на прес-конференції особливо цікавила позиція І. Касатонова. Ось найсуттєвіше із адміральської анафема України: «Міноборони України і Служба Базпеки перейшли на поодинокі вербування кораблів», «це інспірована операція», «втеча корабля... результат того, що приймається українська присяга», «таємна війна проти Чорноморського флоту» та ін.

Одразу ж після прибуття СКР-112 до Одеси проти нього була розвернута справжня інформаційна війна. Флотські і міські журналісти А. Лоскутов, С. Должіков, Є. Юрздіцкая та інші «акули пера», сам адмірал Касатанов на спеціальних прес-конференціях 22 липня і 4 вересня, у зверненні до генерального прокурора України і т.і. екіпаж СКР-112 відверто звинувачувався у зраді, наводилися видумані брехливі факти, які зневажали честь і гідність корабельних офіцерів і матросів, їхню людську гідність. З цього приводу 15 вересня 1992 року екіпаж сторожовика звернувся до особового складу Чорноморського флоту та журналістів флотської газети «Флаг Родины» зі спеціальним зверненням, в якому закликав моряків не вірити брехливим повідомленням преси ЧФ, які підривають дружбу і товариські стосунки між моряками ЧФ і ВМС, принижують авторитет флоту і флотської газети, служать антиукраїнським силам.

«Касатонівцям» так і не вдалося очорнити героїчний вчинок українських моряків в очах представників світової громадськості. Поодинокі люди, колективи та представники різних громадських організацій всебічно підтримували моряків СКР-112. Про це свідчить наявність багатьох листів і подяки, які надходили як на корабель, так і до штабу ВМС України. Наприклад, мешканка міста Севастополя Бондаренко писала у ті дні командувачу ВМС Борису Кожину: *«Підтримую дії екіпажу СКР-112. Це приклад для всіх, як треба любити свою Вітчизну. Ті, хто вболіває за флот України і за свою Вітчизну, усі з Вами, адмірал Кожин!»*

Перехід СКР-112 до Одеси прискорив і зустріч президентів Росії і України – Бориса Єльцина і Леоніда Кравчука – і заставив їх особисто взятися за вирішення флотської проблеми, ними ж і створеної. За підсумками цієї зустрічі в Ялті 3 серпня 1992 року була підписана угода «Про принципи формування ВМС України і ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР».

15 грудня 1992 року СКР-112 вийшов з Одеси і в умовах повного ефірного радіомовчання радіотехнічних постів спостереження і вузлів зв'язку ЧФ у 5-бальний шторм успішно здійснив перехід морем до Севастопольської бази і 17 грудня благополучно ошвартувався біля Куриної пристані, яка стала місцем його постійного базування. Наказом командувача ВМС України контр-адмірала Бориса Кожина від 25 грудня 1992 року № 90 СКР-112 був включений до складу ВМС України і поставлений на всі види забезпечення. Разом з кораблем управління «Славутич» він увійшов до складу 1-ї бригади надводних кораблів ВМС України, отримавши бортовий номер вже української військово-морської кваліфікації – U102.

Корабель у Севастополі урочисто зустрічали представники української громади, товариства «Просвіта» та офіцери штабу ВМС України. Прибувши до місця постійної дислокації, СКР-112 розпочав планову бойову підготовку і з лютого 1993 року почав нести бойове чергування по охороні морських інтересів України. Другого лютого 1993 року сторожовик змінив бортовий номер на U200. З прибуттям до Севастополя Сергій Настенко незабаром був призначений командиром флагмана українського флоту сторожового корабля «Гетьман Сагайдачний», збудованого на Керченському суднобудівному заводі.

Час брав своє. СКР - 112 ще в часи його знаходження у складі Чорноморського флоту назрів середній ремонт, терміни якого давно пройшли і більше їх продовжувати було неможливо. Перехід з Одеси до Севастополя виявився останнім його морським походом. Оскільки коштів на відновлювальний ремонт у молодих Військово-Морських Сил України не було, СКР-112 в ремонт поставленим бути не міг і у море більше не виходив.

В липні 1994 року корабель знову змінив бортовий номер на U132. За іронією долі, у 1997 році цей же бортовий номер отримав і фрегат «Севастополь», який раніше йменувався «Разітельним» і був переданий Військово-Морським Силам України при розподілі Чорноморського флоту. Так доля знов поєднала на час переслідувача і того, кого він переслідував. Коштів на ремонт у ВМС не поступали, і так три роки СКР-112 стояв біля Куриної пристані без права виходу в море. І там, біля цієї пристані, розпочалася і завершилася остання гучна історія навколо СКР-112.

На початку 90-х років корабель безнадійно очікував капітального ремонту і модернізаційних робіт. Врешті, стояв приреченим СКР-112 на швартових і якорях не тому, що застарів чи у ВМС не було коштів на його ремонт – їх спеціально після відставки Константина Морозова

Міністерство оборони не виділяло! Тепер шукали причини відсторонення від посади командувача ВМС віце-адмірала Володимира Безковайного, і переноси міжремонтних термінів СКР-112 якраз підходили під таку вагому причину.

Врешті, наявність цього корабля у ВМС і його стоянка саме у Севастополі багато кому не подобалося, і не лише у Севастополі. Згадайте телеграми народних депутатів, окрики окремих високих чиновників в адрес СКР-112 і ВМС України в 1992-93 роках і стане ясніть їхньої хуторянської позиції – не було б ВМС, не було б у них проблем. Як наслідок цієї політики, ніхто з екіпажу СКР-112 не був представлений до нагород. Серед політичного бомонду Києва, у великій мірі навіть демократичного, побутувало враження, що наявність нескореного сторожовика у Севастополі не дозволяє їм з Російською Федерацією успішно вирішувати проблему розподілу Чорноморського флоту та підриває «братство» і «російсько-українську дружбу». До штабу ВМС почали приходити обґрунтування недоцільності ремонту СКР-112, окремі фахівці і в штабі ВМС, особливо в управліннях оперативному і бойовій підготовки, радо з цим погоджувалися – знімалося багато проблем, пов'язаних з ремонтом і експлуатацією сторожовика.

В 1995 році в Міністерстві оборони України прийшли до думки поступити з гордим і відданим Україні СКР-112 так, як більшовики свого часу поступили з «непереможною територією революції 1905 року» – повсталим броненосцем «Князь Потьомкін-Таврійський»: розібрати на брухт. Зі сторони міністра оборони України Валерія Шмарова та головних управлінь оборонного відомства почався відкритий тиск на командування ВМС України позбутися і списати корабель, наявність якого у Севастополі піднімала кров'яний тиск у московських україноненависників. Враховуючи технічний стан СКР-112, відсутність коштів на його утримання та ремонт і наполегливі пропозиції Міністерства оборони України, командуванням ВМС, хоч і з важким серцем, таки прийняло рішення про виведення його з бойової лінії флоту і доручило останньому командирі СКР-112 капітану 3 рангу Жуку підготувати документи на списання корабля.

У цей же час у Севастополі багато громадських організацій хотіли бачити СКР-112 в якості музею Військово-Морських Сил України. Зважаючи, що пропозиції утилізації корабля перемагають громадську думку, у Севастополі був навіть створений «Комітет захисту сторожового корабля СКР-112», до якого долучилися представники громадських організацій з багатьох областей України.

На початку серпня 1996 року в українських газетах, по радіо і телебаченню було оголошене звернення «Комітету захисту сторожового корабля СКР-112», до вищих посадових осіб держави з проханням не допустити знищення корабля. *«Ми, представники громадських організацій і демократичних партій міста Севастополя, - говорилося в ньому, - глибоко стурбовані тим, що СКР-112, військовий корабель, який першим підняв український прапор, сьогодні проданий комерційним структурам і має бути порізаним на металобрухт. Практично, на металобрухт відправляють нашу історію. Просимо вас не допустити цього святотатства. Ціна металу в сотні тисяч разів нижча за ціну нашого духу. Тому просимо вас дати розпорядження про скасування рішення щодо продажу СКР-112. Цьому кораблеві місце в музеї Військово-Морських Сил України. СКР-112 — це не металобрухт, це наша святиня. Її знищення — це знищення нашого майбутнього. Просимо вас не допустити цього».*

Підписали:

Голова «Комітету захисту сторожового корабля СКР-112»

Клавдія Трубникова.

Голова Севастопольської «Просвіти» Микола Гук.

Голова Севастопольського КУНу Олександр Кравчук.

Голова Севастопольського відділення товариства «Україна»

Петро Марчук.

Голова Севастопольської організації НРУ Олександр Подольний.

Голова Союзу українок Севастополя Богдана Процак.

Поступало багато пропозицій і з інших приморських міст. Наприклад, запорожці досить активно добивалися визначити місцем його «вічної стоянки» Дніпровську набережну в місті Запоріжжі, де на його базі бажали створити діючий військово-морський музей, який служив би справі військово-патріотичного виховання молоді. Запевняли, що є бажаючі меценати взятися за цю справу. Подібні пропозиції поступали з Миколаєва і Одеси, особливо наполягала одеська громадскість, вважаючи СКР-112 своїм героєм.

Та перемогла позиція нового міністра оборони України генерала Олександра Кузьмука – восени 1996 року СКР-112 реалізували комерційній фірмі на брухт. Пірс на Чорній річці став останньою пристанню легенди українського флоту, там його швидко розібрали на метал. Так безглуздо було втрачено корабель-історію, живу морську історію сучасних Військово-Морських Сил України, її військово-морську реліквію. А в 1997 році, мовби на посміх українським морякам та й всім українцям, замість СКР-112 у складі ВМС України опинився його пере-

слідувач – СКР ...«Разітельний», переданий по розподілу Чорноморського флоту. І командувач ВМС контр-адмірал М. Єжель з задоволенням його прийняв до складу ВМС, а через кілька років його вже як фрегат «Севастополь» теж з не меншим задоволенням списали і продали на металобрухт.

Противники відродження флоту України відверто раділи з розправи і знищення у Севастополі українського героя-корабля руками самих українських моряків. Різноманітні проросійські організації, що почали пишним цвітом квітнути у Севастополі, разом з чорноморськими адміралами на міських і громадських заходах почали глумитися і глузувати з малоросійства українських чиновників від оборони, їхнього показового хуторянського нерозуміння історичної складової бойової готовності флоту. Вже через кілька місяців після знищення першого українського бойового корабля командувач ЧФ адмірал Е. Балтін злорадно кривлявся в телеєфірі загальноросійських каналів і вся Європа дивилася і дивувалася: *«Де СКР-112, ота «Аврора» українського флоту? Вони її знищили своїми руками. Їм не можна передавати флот, бо вони (українці – М.М.) поступлять з ним так, як і зі своїм СКР-112 – все продадуть на метал!»*. Та історичну правду порізати як метал корабля неможливо. Неможливо приховати непростий шлях відродження національного флоту та правду про те, хто і як прокладав йому перші курси в море.

Врешті, історія з СКР-112 є яскравим свідченням того, що і у незалежній Україні ще існують впливові сили, які своїм завданням ставлять знищення нашої національної пам'яті, історичних традицій в армії і на флоті. Та нам, не зважаючи на протидію, слід наполегливо берегти і плекати свої духовні святині. Бо не хлібом єдиним живе людина і не економічне становище України визначає ступінь патріотизму і відданості своєму народові. Лише вітчизняні приклади мужності, патріотизму і вірності військовому обов'язку перед своєю країною і народом неzapе-речно формують духовну складову воїна, без якої обороноздатність країни забезпечити неможливо.

Екіпаж СКР-112 у надзвичайно складній військово-політичній ситуації в Криму виразно проявив свою національну свідомість, любов і відданість рідному народу, сміливо і професійно прокреслив курс в море молодому флоту України, поборов спробу силової протидії відродженню національного флоту нашої держави, продовжив і переніс традиції старших поколінь українських моряків у день сьогоднішній.

Через десятиліття, повторивши подвиг крейсера «Пам'ять Меркурія» та ескадреного міноносця «Завидний», СКР-112 об'єднав воедино

наше історичне флотське минуле з сучасним періодом військово-морського будівництва. СКР-112 не просто здійснив перехід з доби Радянського Союзу в добу незалежної України. Він продемонстрував усьому світу реальний початок практичної роботи по відродженню національного військового флоту Збройних Сил України, в які рішуче заклад відданість народу, звитягу, мужність, професіоналізм і відвагу, віднайдену ним на старих козацьких румбах Чорного моря.

Базовий тральщик «Маріуполь»

(*"Оренбургский комсомолец", "БТ-126"*)

Екіпаж базового тральщика БТ-126, ще несучи на борту назву «Оренбургський комсомолец», склав присягу на вірність українському народу 26 січня 1992 року у складі кораблів 315-го дивізіону тральщиків 17-ї бригади кораблів охорони водного району Кримської військово-морської бази Чорноморського флоту. Екіпаж тральщика на ритуал складання присяги вийшов повним складом. Їх командир капітан-лейтенант Олег Гребенюк був одним з організаторів складання української присяги не лише на своєму кораблі, а й у дивізіоні, з його екіпажу за прикладом командира присягнули рідному народові всі військовослужбовці, призначені з України.

Присягу моряки приймали урочисто, відповідно до встановленого ритуалу, з шикунанням під Державним прапором України всього особового складу дивізіону на пристані. Списки з прізвищами тих, хто прийняв присягу на кораблі, були направлені до штабу бригади, звідки доставлені в Міністерство оборони України. Після прийняття присяги морякам було оголошено поздоровлення телеграмою міністра оборони України, але корабель як і інші кораблі бригади не був зарахований до складу Збройних Сил України, на той час реалізувати виконання наказу можливостей не було. На той час ще не було створено управлінських структур Військово-морських сил України, і всі кораблі бригади продовжували перебувати у підпорядкуванні командування Чорноморського флоту. Це дало змогу командуванню флотом розпочати розправу над військовим колективом корабля. Для її здійснення прислали чисельну комісію старших офіцерів з штабу Чорноморського флоту.

Олег Гребенюк

Офіцерів, у першу чергу командира корабля капітан-лейтенанта Олега Гребенюка і його помічника - старшого лейтенанта Теймураза Лордкіпанідзе, комісія штабу флоту одразу обізвала «зрадниками», «провокаторами» і «українськими націоналістами» і з цієї ідеологічної платформи розпочала свою роботу. Всім, хто не відмовиться від української присяги, пообіцяли наслідки, і вони не забарилися.

Після усунення з посади Юрія Шалита новопризначений командир бригади капітан 2 рангу П. Калашніков розпочав методичні репресії командного складу кораблів, які переслідували мету заставити їх відмовитися від прийнятої присяги. Однак, незважаючи на дії командира бригади, офіцери і мічмани корабля продовжували відповідально нести службу і виконувати властиві завдання бойової підготовки, від української присяги не відмовлялися.

Базовий тральщик «БТ-126» проєту 1265 був спроектований Західним ПКБ і закладений 13 травня 1977 року на суднобудівному заводі «Авангард» у Петрозаводську під заводським номером 117. Спущений на воду 20 квітня 1978 року. До складу Чорноморського флоту був зарахований 29 грудня 1978 року як базовий тральщик з назвою «Оренбургський комсомолец».

Проєкт цих кораблів був найбільш чисельним видом тральщиків післявоєнного періоду. Їхнім головним завданням було забезпечувати мінну оборону портів і місць базування кораблів, шляхів морських сполучень, забезпечувати проводку морських конвоїв, здійснювати постановку мінних полів і провадити їх розмінування.

Базовий тральщик був відносно невеликим кораблем з дерев'яним корпусом, обклеєним склопластиком. Таке застосування дерева і склопластика давало можливість значно збільшити термін експлуатації корпусу корабля, дозволило досягнути значного зниження його магнітного, електричного й електромагнітного полів, а застосовані нові технічні засоби дозволили підвищити морехідність і автономність плавання та створити відповідні умови для проживання екіпажу.

БТ-126 мав водотоннажність 460 т, довжину – 49 м, ширину – 8,8 м, осадку – 2,35 м. Його силова установка з двох головних дизелів ДРА-219Б потужністю 2000 к.с., працюючи на два гвинти, дозволяла розвивати максимальну швидкість ходу в 16 вузлів та досягати 1500 миль дальності плавання при економічному ході 10 вузлів. На озброєнні корабля знаходились одна 30-мм двохствольна автоматична артустановка АК-230, одна 25-мм двохствольна артустановка 2М-3М, дві пускові установки 4 ПУ ПЗРК і морські трали. В подальшому на БТ були встановлені пошукач-знищувач мін другого покоління, нова гідроакус-

тична станція для пошуку якірних і донних мін. Екіпаж тральщика складало 39 чоловік. Після розвалу СРСР на Чорноморському флоті відбулася акція перейменування кораблів і базовий тральщик 15 лютого 1992 року дістав нову номерну назву – базовий тральщик «БТ-126».

Та перейменування не вплинуло на позицію його екіпажу, який стримів і наполегливо добивався включення його до складу Збройних Сил України. Особливо ці настрої зросли після 5 квітня, дня виходу Указу Президента України про формування Військово-Морських Сил України на базі сил Чорноморського флоту, що базувалися на території нашої держави. Свою наполегливість екіпаж підкріплював бойовою підготовкою. За підсумками зимового навчального періоду 1992 року БТ-126 вже новим, антиукраїнськи налаштованим командуванням бригади, був визнаний кращим з бойової підготовки серед тральщиків і нагороджений перехідним Кубком бази.

В кінці квітня 1992 року, після закінчення планової бойової підготовки, БТ-126 був поставлений у доковий ремонт у Севастополі. Після завершення ремонту корабель завели до Стрілецької бухти і «тимчасово» підпорядкували командуванню 68-ї бригади кораблів ОВР у Севастополі. Командування цієї бригади відзначалося особливою відданістю ідеям адмірала Касатонова і ревностно викоринювало у бригаді все українське. Колишній комбриг капітан 1 рангу Є. Орлов за послуги СНД у розправі над «Сигнальщиком» став начальником штабу Кримської військово-морської бази і продовжив боротьбу з «українським націоналізмом» на новому місці служби. А тут до його колишньої бригади прибув «націоналістичний», «бандерівський» і як тільки його не обзивали

**Теймураз
Лордкіпанідзе**

БТ-126. Щоб донузлавський тральщик не впливав на морально-психологічний стан і політичний вибір членів екіпажів інших кораблів 68-ї бригади, навколо нього виставили озброєні патрулі, вночі освітлювали прожекторами.

З кожним днем умови для служби у з'єднанні ставали все нестерпнішими, щодня посилювався диктат «старшого брата», витонченими методами принижувалася людська гідність у першу чергу офіцерів і мічманів корабля. Врешті, не добившись відмови від присяги, командир корабля капітан-лейтенанту Олегу Гребенюку у відділі кадрів бригади запропонували добровільно подати рапорти на звільнення в запас. Не зумівши добитися у командира корабля відмови від прийнятої

присяги, кадрові органи разом з спеціалістами морально-психологічних операцій записали його до когорти «отпетих націоналістів», які не піддаються перевихованню, яких можна лише вигнати з флоту.

Слідом за Гребенюком взялися «перевиховувати» й Теймураза Лордкіпанідзе.

- Ну, добре. Твій командир – український націоналіст, українець. А ти ж грузин, для чого тобі українська присяга? Давай, переведем тебе в Грузію, у Поті.
- Я служив у Криму і буду служити Україні.
- Відмовляєшся від свого грузинського народу? - запитували ті, хто давно зрадив народ український.
- Впевнений, що між грузинським і українським народами відносин, які ви демонструєте по відношенню до українців, ніколи не буде. Тому і присягнув Україні.

Після такої відповіді Лордкіпанідзе обізвали «бандерівцем», звинуватили у пропаганді «українського націоналізму» і записали до гурту «клятвопреступників» – так на Чорноморському флоті називали проукраїнськи налаштованих офіцерів і мічманів. Цим «відкривалася дорога» для звільнення офіцерів в запас. 7 липня 1992 року з формулюванням «за невідповідність займаємі посаді та за зниження бойової готовності» командир тральщика БТ-126 капітан-лейтенант Олег Гребенюк разом з своїм помічником старшим лейтенантом Теймуразом Лордкіпанідзе таки були офіційно відсторонені від посад.

Однак екіпаж корабля на знак своєї незгоди з розprawою над своїми командирами заявив протест і звернувся з заявою до особового складу і командування Чорноморського флоту та до командувача ВМС України. Моряки вимагали покласти край *«переслідуванням військовослужбовців, що прийняли присягу на вірність своїй державі, відновити справедливість і спокій в наших військових колективах»*. Заяву підписало 23 військовослужбовці, у тому числі старший лейтенант Лордкіпанідзе, мічман Твердовський, старшина 2 статті Семенов, старші матроси Муравський, Кашиця, Єсін, матроси Чорний, Складенко, Мороз, Преснов. Одночасно сім військовослужбовців екіпажу БТ-126, призваних з Росії, поставили вимогу повернути їх на свою Батьківщину, позаяк вони поза своєю волею служать на території не своєї країни.

На Чорноморському флоті зчинився великий переполох, бо досі вимог російських моряків повернути їх з Севастополя до Росії ще не надходило – ламалася вистроєна, здавалося б, бездоганна схема «третьої оборони города русской славы» від українців. А тут корінні росіяни – не нащадки емігрантів! – не бажають боронити «город русской сла-

ви». Посипалися чергові грубі звинувачення на орггрупу ВМС України, яка нібито займалася підривною роботою серед екіпажів Чорноморського флоту. У відповідь на оприлюднену заяву командування 68-ї бригади кораблів овр взагалі заборонило особовому складу кораблів бригади спілкуватися з екіпажем БТ, взявши його патрулями в щільне кільце оточення.

Так тривало кілька днів, екіпаж БТ-126 міг психологічно зірватися. Тому, аби запобігти небажаному конфлікту, глибоко вночі особовий склад корабля з українською присягою, взявши свої речі, разом з своїм командиром капітан-лейтенантом Олегом Гребенюком і старшим помічником командира старшим лейтенантом Теймуразом Лордкіпанідзе влітку 1992 року прибули до організаційної групи Військово-Морських Сил України. З офіцерами прибули мічман, 12 старшин і матросів. Більшість з них увійшли до екіпажу фрегата «Гетьман Сагайдачний», що вже формувався у ВМС України. А на БТ – 126 за розпорядженням командування флотом заселили матросів і офіцерів з інших кораблів бригади.

Час притупляє оцінку ситуації, духовні і моральні емоції, які вирували у душі кожного матроса і офіцера протягом невизначеності і жорсткого протистояння у перші місяці військово-морського будівництва України. Поступок екіпажу БТ-126 був свідомим і мужнім духовним поступом, розривав гнітючу флотську антиукраїнську атмосферу і демонстрував потяг моряків до України як своєї Батьківщини, незворотність національного державного будівництва, прискорював час розподілу останнього осколка радянського минулого – Чорноморського флоту колишнього СРСР – оцінка дій екіпажу корабля остається незмінною і такою увійшла в історію відродження Військово-морських сил Збройних Сил України.

10 січня 1996 року під час другого етапу розподілу Чорноморського флоту базовий тральщик БТ-126 був переданий Військово-Морським Силам України і на ньому було урочисто піднято Військово-морський прапор України. На той час він вже давно практично був виведений з ладу, мав просто жалюгідний вигляд, лише віддалено нагадував передовий корабель 1992 року. Більшість його технічних засобів була зломана, корабель ще тримався на плаву, але вимагав капітального ремонту і міг пересуватися лише за допомогою буксирів.

БТ-126 виявився єдиним кораблем, не знищеним на флоті, екіпаж якого присягнув українському народу до часу розподілу Чорноморського флоту, і переданим Військово-Морським Силам України. Його не відправили на розрізування раніше лише тому, що корпус цю-

го корабля був дерев'яний і з наявного на ньому металу виручка б не покривала затрати на розборку. Тому його й залишили на плаву.

У Військово-Морських Силах БТ-126 отримав нову назву, на честь міста, яке взяло над ним шефство – «Маріуполь». Його командиром був призначений старший лейтенант Теймураз Лордкіпанідзе. Новий екіпаж «Маріуполя» при допомозі маріупольських шефів взявся відновлювати бойову готовність корабля. Працювали напружено, в умовах, коли відповідних коштів на необхідний ремонт не вистачало. Тривалий час ці кошти не виділялися взагалі, і він нерухомим стояв біля пристані заводу. Та екіпаж наполегливо шукав можливості відновити його бойову готовність. Ремонтувати корабель допомагали й батьки матросів строкової служби, члени екіпажу вишукували, за власні кошти закупили необхідні запасні частини і таки ввели корабель у лінію постійної бойової готовності.

Спільними зусиллями шефів і особового складу «Маріуполь» завершив свій тривалий ремонт і повернувся до рідної пристані в Донузлавському гарнізоні, вийшов у море, став на захист морських просторів України. Він і зараз серед кращих кораблів українського флоту, виконує учбоово-бойові завдання, приймає участь у всіх заходах бойової підготовки ВМС України, у тому числі і в міжнародних морських миротворчих навчаннях.

Біографія базового тральщика БТ-126 – це наочна історія становлення Військово-морських сил України. Він став діючим експонатом непростого періоду будівництва національного військового флоту України.

Великий протицховновий корабель «Сметлівий»

Лютий 1992 року. Вже спливли встановлені Указом Президента України терміни приведення військ армії і сил флоту колишнього СРСР на території України до присяги на вірність українському народу. На Чорноморському флоті питання присяги тонуло в політичному штормі, який уміло роздмухувався штабом флоту. Великий протицховновий корабель «Сметлівий» п'ятий рік проходив ремонт і модернізацію у Севастопольському судноремонтному заводі ім. С. Орджонікідзе, здавалося, про корабель у високих штабах забули. Старший помічник командира, він же і тимчасово виконуючий обов'язки командира корабля капітан 3 рангу К. Хоружевський, заступник командира корабля по роботі з особовим складом кап. 3 рангу М. Бочаров, видячи безволля Києва на сваволю командувача ЧФ адмірала І. Касатонова, теж зайняли антиукраїнську позицію – українську присягу не приймати, Указ Президента України не виконувати, займалися власними справами.

Корабель продовжував ремонт, часу завершення якого ніхто не знав. Колишній командир корабля справи і обов'язки здавав, новий командир справи приймав і не володів ситуацією на кораблі. У той же час на «Сметлівому» і у заводі, як то завжди було під час ремонту, знаходилося багато різноманітних і дефіцитних будівельних матеріалів, металу та майна. Під антиукраїнську риторику, мітинги, збори і політичні пристрасті все те майно чудово прибиралося до липких рук, новітні ділки у цехах налагодили виробництво автогаражів. Цю тенденцію загальної флотської кризи по своєму сприйняли корабельні командири і, для власного збагачення, стали використовувати корабельний баркас разом з дармовою робочою силою, якою були матроси з екіпажу корабля, що у ті часи не було якимось окремим винятком.

Одного дня на заводі виявили крадіжку майна, про яку працівники заводу заявили в міліцію. Незабаром наряд міліції посеред ночі затримав завантажений заводським майном баркас «Сметлівого» – старший помічник командира корабля злодієм оголосив матроса В. Будя-

кіна, кермового баркаса, і віддав його для розслідування в міліцію. На кораблі не було таємницею, хто і куда наказав відправити баркас, як і те, кому призначалося вкрадене на заводі майно. Тому оголошення злодієм матроса, який просто виконував наказ свого командира, було зустрінуте з роздратуванням.

На кораблі морально-психологічна ситуація й до цього факту була складною. Збудження екіпажу розпочалося з дій капітана 3 рангу Миколи Бочарова, який встановив на кораблі цензуру і особисто перевіряв матроські листи і посилки – все, що батьки висилали своїм синам, залишалося в його каюті, бо, мовляв, матросам все те споживати «не положено». З кожним днем розширювалося провалля у відношеннях між офіцерами і матросами, а високомірне командування корабля старалося не звертати на ситуацію уваги. І коли матрос Будякін через три дні повернувся на корабель весь в синяках і з вибитими у міліції зубами, вчинене щодо нього беззаконня та його подальша втеча з корабля остаточно вивели екіпаж з рівноваги.

Юрій Лужецький

До чергового по кораблю, командира штабманської бойової частини капітан-лейтенанта Юрія Лужецького, підійшла група матросів і старшин старших призовів, неформальні лідери екіпажу, і попередили, що на кораблі визріло невдоволення беззаконням, що терпіння матросів не безмежне і що завтра офіцерів будуть «викидати за борт корабля». Посуті, назрівав матроський бунт, подібний бунту на броненосці «Потьомкін». На питання, чому саме завтра, а не в інший час вони планують розправу над офіцерами, моряки відповіли, що хотіли б дізнатися протягом цього часу про позицію молодших офіцерів. А до Лужецького звернулися, бо вважали його одним з небагатьох авторитетних офіцерів, до якого можливо було звернутися за порадою та який може вплинути на корабельну ситуацію.

Невдоволення існуючими порядками на кораблі та у 30-й дивізії протичовнових кораблів ЧФ існували й серед офіцерів – командирів підрозділів, груп та мічманів корабля: тут їхні інтереси збігалися з інтересами матросів і старшин. В дивізії вже давно процвітали корупція і бюрократизм, з молодшими офіцерами не рахувалися, проходження по службі гальмувалося. Командування дивізії з кожним днем все більше політизувалося, інтереси екіпажів і їхнє забезпечення відводилися на задній план. Ремонт корабля – ремонтом, а порядок і справедливість

мусять бути для всіх однакові. І в першу чергу для всіх треба було визначитися: кому і ради чого служимо – в екіпажі не підтримували ідею присяги СНД. Незважаючи на тиск зі штабу дивізії і 63-ї бригади БРеМК (бригада ремонтних, модернізації і консервації кораблів) та штабу флоту, на кораблі відмовилися її складати взагалі.

Юрій Лужецький зібрав офіцерів у своїй каюті і довів їм про матроський ультиматум. Заодно запропонував всім скласти українську присягу і перейти до Збройних Сил України, бо інакше нічого не зміниться. Його бесіда з моряками та проведене анонімне опитування екіпажу корабля засвідчили, що абсолютна більшість офіцерів, мічманів, старшин і матросів воліли служити українському народові. Вирішили закінчити дискусію і, не інформуючи командування корабля, запропонувати своїм підлеглим складати присягу на вірність українському народу. Командиру мінно-торпедного підрозділу капітан-лейтенанту Геннадію Кузнецову доручили зустрітися зі знайомим йому по службі офіцером Міноборони України капітаном 3 рангу Ігорем Тенюхом, який на той час знаходився у Севастополі.

Ігор Тенюх прибув корабельним баркасом, і на заводській пристані зустрівся з Г. Кузнецовим і корабельними офіцерами. У бесіді з ними Ігор Йосипович розповів про порядок складання присяги і необхідне документальне оформлення цього заходу. Було вирішено складати присягу без відома командування корабля, яке не бачило себе у Військово-Морських Силах України.

Коли завершиться ремонт корабля – ніхто не знав: ремонтні роботи через відсутність фінансування майже припинилися. Затягування вирішення майбутньої долі флоту ставило в пряму залежність і майбутнє корабля зі славною історією флотської служби.

ВПК «Сметлівий» проекту 61 під заводським номером 1710 був закладений на Миколаївському суднобудівному заводі ім. 61-го комунара 14 червня 1966 року і спущений на воду 26 серпня 1967 року. 15 червня 1968 року був зарахований до реєстру кораблів Чорноморського флоту і 21 жовтня 1969 року включений до кораблів постійної бойової готовності. Корабель за своїм призначенням створювався для охорони морських транспортних шляхів, конвоювання конвоїв і караванів суден в морях і в океанах, забезпечення протичовнової і протиповітряної оборони кораблів і транспортів у морі від атак низьколетячих літаків і крилатих ракет. Його повний екіпаж складався з 22 офіцерів та 244 старшин і матросів. Створений розумом і руками українських корабелів, «Сметлівий» представляв проект кораблів, які стали етаповими в радянському кораблебудування. Кораблі проекту 61 принципово відріз-

нялися від своїх попередників, на них вперше були застосовані два зенітно-ракетні комплекси (ЗРК) і всережимні газові турбіни в якості силової установки. За мелодичний свист газових турбін їх у флотах країн НАТО прозвали «співаючими фрегатами».

Водотоннажність корабля рівнялася 4460 т, довжина – 144 м, ширина 15,8 м, осадка – 4,57 м. Дві газові турбіни потужністю 36 тисяч к.с. кожна, працювали на два гвинти і дозволяли кораблю розвивати швидкість до 39 вузлів, а при 20 вузлах забезпечувати дальність плавання до чотирьох тисяч морських миль. На озброєнні корабля були встановлені дві спарені 76-мм артилерійські установки АК-726 (носова і кормова), два ЗРК «Волна» з комплектом 24 ракет, п'ятитрубний 533-мм торпедний апарат, чотири реактивних бомбомети РБУ-1000 та протичовновий гелікоптер.

Вже під час проходження модернізації в Севморзаводі в 1990-95 рр. «Сметливий» був модернізований за проектом 01090. На кораблі, взамін демонтованих однієї установки АК-726 і двох установок РБУ-1000, були встановлені дві протикорабельні пускові установки «Уран», в кормовій частині встановили МНК-300, а також розмістили системи постановки перешкод ПК-10 і ПК-16 та додаткові РЛС і системи управління для протикорабельних ракет. Корпус корабля розділявся водонепроникними переборками на 15 відсіків, два з яких займала силова установка – носове і кормове машинні відділення.

Вперше у практиці радянського кораблебудування на кораблях цього проекту були відсутні ілюмінатори та був створений внутрішній коридор з носа корабля в його корму, який забезпечував закритий прохід особового складу практично до всіх бойових постів. Це забезпечувало ведення бойових дій без виходу особового складу на верхню палубу в любых умовах погоди. Та головною особливістю модернізації була установка нового морського не акустичного комплексу МНК-300 з буксируємою антеною, яка могла приймати різні випромінювання і реагувати на тепловий, радіаційний і шумовий слід підводного човна.

Корабель активно використовувався в бойовій підготовці флоту, регулярно виконував задачі бойової служби, брав участь у флотських навчаннях і ракетно-артилерійських стрільбах, у міжнародній дипломатичній практиці. В 1973 році здійснив візити до Сирії і Югославії в порти Латакію і Спліт, в 1974 році – до болгарського порту Варна, в 1980 році – в порт Туніс.

Однак, за тривалий час знаходження в ремонті і модернізації, на кораблі був повністю не лише замінений екіпаж, а і скорочений до мінімальної кількості особового складу, яка лише могла забезпечити безпеку

при проведенні ремонтних і модернізаційних робіт на його борту. Працювати морякам доводилося на кораблі і в заводі, соціально-побутові умови проживання матросів і старшин були сутужними. Все це разом з неувагою командування корабля і бригади та їхнім щоденним цькуванням всього українського складо причини створення достатньо складної, вибухової ситуації в екіпажі корабля. Бажаючи змін, матроси і старшини без будь яких заперечень погодилися з пропозицією Юрія Лужецького скласти присягу на вірність українському народу. І у підрозділах корабля розпочалася організаційна робота.

11 лютого 1992 року по підрозділах у матроських кубриках великого протичовнового корабля «Сметлівий» лунали слова військової присяги на вірність українському народу. Першими присягу складали офіцери, за ними мічмани, старшини і матроси. Присягу у матросів і старшин приймали командири підрозділів, а взамін тих командирів, які бажали продовжити службу у ВМФ Росії, присягу у підлеглих приймали їхні заступники. За підсумками присягу складо більше 80 відсотків екіпажу. Після завершення ритуалу Ігорю Тенюху з корабля було передано цілий пакет документів. До встановленого зразка агального списку тих, хто склав присягу, було додано рапорти військовослужбовців з проханням зарахування до Збройних Сил України, прохання моряків, призваних з колишніх радянських республік, дати їм можливість завершити службу на кораблі і їх заяви про чесне виконання ними військового обов'язку.

А командування корабля, зайняте своїми особистими справами, про церемонію складання присяги на кораблі залишалось у невідомості – так вони піклувалися про екіпаж і володіли ситуацією на кораблі. Для них грім вдарив без малого через два тижні, коли заступника командира по роботі з особовим складом викликали в управління флоту і зажадали пояснень.

Виявляється, що на щойно завершеній зустрічі глав країн СНД, яка проходила у Мінську 20 лютого 1992 року, на заяву президента РФ Бориса Єльцина, що Чорноморський флот поділити не можливо, позаяк там ніхто не бажає служити Україні, український Президент Леонід Кравчук продемонстрував російському колезі цілий пакет заяв моряків з проханням продовжити службу у ВМС України. І першими були рапорти і заяви зі «Сметлівого». Це не пройшло повз увагу російського керівництва, і розпочалися «розборки». «Спільнокерованому» двома президентами Чорноморському флоту з Москви вимагали пояснити, як «український націоналізм» проник в кубрики і каюти флоту СНД. Пригнічений начальственным гнівом, капітан 3 рангу Микола Бочаров повернувся на свій корабель і спитав Юрія Лужецького, чи справді на кораблі складали

українську присягу. Отримавши ствердну відповідь про те, що 6 офіцерів, 8 мічманів і 84 матроси і старшини корабля склали українську присягу, доповів керівництву флоту, що так, присягу українську на кораблі таки справді складала.

Наступного дня розпочалася розправа з екіпажем корабля. Юрій Лужецький був негайно арештований на п'ять діб і відправлений на гауптвахту під наглядом офіцера, який не складав української присяги. Для достовірності накладеного арешту старший помічник командира корабля переписав книгу сходів на берег і службову картку офіцера, обернувши недавно призначеного з підвищенням офіцера на затятого негідника.

Взагалі-то, у 1992 році до офіцерів дисциплінарні стягнення у вигляді арешту з утриманням на гауптвахті вже не застосовувалися, бо були відмінені ще в 1990 році. На гауптвахті могли утримуватися лише ті офіцери, проти яких провадилося слідство. Однак на флоті на час його розподілу з Україною для утримання ситуації під контролем в інтересах СНД до осіб, які рішенням командувача флотом визначалися як «зрадники» (а такими проголошували всіх, хто присягнув Україні), покарання у вигляді арешту відновили.

В нетопленій камері гауптвахти Юрій Лужецький захворів і на знак протесту проти свавілля командування оголосив голодування. Не бажаючи мати справу з «політичним в'язнем», комендант гарнізону через два дні випровадив Лужецького з гауптвахти і його звільнили з-під арешту для можливості лікуватися в шпиталі. Інших офіцерів у лічені дні познімали з посад, а матросів і старшин розсіяли по всьому флоту поодиноці, щоб вони не складала у підрозділах значного числа і не мали більше змоги зібратися разом і визначатися на користь України. Кадрові органи у розправі над екіпажем «Сметлівого» керувалися вказівкою 1-го заступника Головнокомандувача ВМФ РФ адмірала І. Капітанця: «...к офіцерам, мичманам, прапорщикам, ...склонных к измене Родине и принятию присяги на верность Украине, применяют суровые меры воздействия вплоть до увольнения с занимаемой должности и увольнения со службы». Добре, що хоч не прирікали, як у 1918 році, до розстрілу. З сторони Міністерства оборони України офіційної реакції не поступило...

Коли репресувати на кораблі вже було нікого і на ньому повністю замінили екіпаж, у штабі флоту зітхнули з полегшенням: тепер заяви моряків «Сметлівого» втрачали силу, бо їхні автори не мали відношення до корабля, з якого були написані заяви, а новий екіпаж «Сметлівого», укомплектований надійними моряками з Росії, присягати Україні не збирався. Затим доручили командирі корабля капітану 3 рангу Валерію

Зубкову проінформувати суспільство через пресу про те, який у цього передового командира був припоганий попередній екіпаж. І він, хоч зовсім не знав тих офіцерів особисто, малював в інтерв'ю картину, що офіцери Є. Пелепелін, С. Соловійов, А. Малозьомов, С. Гринчук, Ю. Лужецький та інші офіцери і мічмани його корабля, котрі склали українську присягу, являються відвертими негідниками і присягнули Україні з однією метою – щоб і надалі на службі бити байдики. Однак згодом був звільнений у запас і передовий «виховник» флоту М. Бочаров: такого «промаху» у виховній роботі – допущення української присяги на кораблі – йому забути не змогли не лише у Севастополі, а й у Москві.

Більшість знятих з посад і звільнених в запас офіцерів ВПК «Сметлівий» з квітня місяця 1992 року продовжила службу спершу в організаційній групі ВМС, а згодом – у 1-й бригаді надводних кораблів ВМС. Юрій Лужецький став першим штурманом першого новозбудованого корабля ВМС України «Славутич», вніс вагомий внесок в організацію і становлення штурманської служби ВМС України, стояв біля відродження символіки молодого українського флоту, був членом комісії ВМС України з прийому кораблів і суден під час розподілу Чорноморського флоту. Гідно продовжили службу в українському флоті і решта офіцерів, мічманів, старшин і матросів.

А ВПК «Сметлівому», перекваліфікованому у 1992 році в сторожовий корабель, одному з небагатьох кораблів, випало на долю по розподілу флоту залишитися у складі Чорноморського флоту Росії, завершити таки ремонт у Севморзаводі і повернувся в море. У 2003 році у складі групи кораблів ЧФ РФ він брав участь у військово-морських навчаннях в Індійському океані спільно з ТОФ РФ і ВМС Індії. У бойовому реєстрі цього корабля є і відродження бойових походів і служб в Середземному морі, які він виконував успішно.

ВПК «Сметлівий» залишився останнім і єдиним кораблем проекту 61 не лише на Чорноморському, а й у складі всього російського флоту. Він залишився реальною історичною пам'яткою океанського флоту СРСР, колишніх потужностей українського кораблебудівництва, тривожних часів розпаду СРСР і розподілу Чорноморського флоту. Ось тільки про українську складову його історичного минулого чи розказують тамтешнім російським морякам?

Легкий артилерійський крейсер «Михайло Кутузов»

Вранці 8 березня 1992 року під звуки корабельної сурми на Троїцьку пристань Севастопольської бухти почали прибувати батьки і родичі членів екіпажу легкого артилерійського крейсера «Михайло Кутузов». На запитання чергового по пристані відповідали, що прибули на прийом присяги своїх дітей, які служать на крейсері. Крейсер, що тривалий час знаходився у консервації, завжди був головним на пристані, тому прибулих з різних кутків України родичів до матросів з «Кутузова» пропускали на борт без зайвих запитань.

За чверть до дев'ятої години ранку розпочалося урочисте шикуння екіпажу корабля. Рівно о дев'ятій, після підйому військово-морського прапору, на юті корабля розпочалася церемонія складання присяги на вірність українському народу. Спершу виконувач обов'язки командира крейсера старший помічник командира корабля капітан 2 рангу Володимир Шишов у вступному слові роз'яснив своїм підлеглим політичну ситуацію на флоті і процес військового будівництва в Україні. На завершення закликав екіпаж виконати свій синовій обов'язок перед своїми батьками, народом, державою та відповідний Указ Президента України про складання військової присяги українському народу військами, що дислокуються на території України. Запропонувавши екіпажу зробити свій остаточний вибір Володимир Германович першим перед строем склав українську присягу. За прикладом свого командира присягу на вірність українському народу склали командир БЧ-7 капітан 2 рангу Валерій Білий, командир БЧ-2 Віктор Борисов, командир трюмної групи БЧ-5 капітан-лейтенант Лев Широков, шістнадцять мічманів, 13 старшин і 31 матрос, тобто близько 80 відсотків екіпажу крейсера присягнули Україні. Матроси, призвані з території Росії та інших країн СНД, присягу не склали, вони просто давали письмову обіцянку чесно дослужити свої терміни служби на кораблі. Більше всіх з офіцерів хитався у

своєму рішенні заступник командира крейсера по роботі з особовим складом капітан 2 рангу В. Тарасенко, і лише після завершення ритуалу він нарешті знайшов у собі духовні сили побороти сумніви і таки склав присягу рідному народові.

Рішення щодо прийняття присяги на крейсері не виникло спонтанно. Воно обговорювалося на кораблі з часу проголошення Україною своєї незалежності 24 серпня 1991 року і набуло особливої актуальності після Всеукраїнського референдуму 1 грудня того ж року. Ще в січні, після загального обговорення прийнятого в Україні військового зако-

Володимир Шишов

нодавства, на кораблі був складений список військовослужбовців корабля, які бажають служити у Збройних Силах України. Тодішній список очолював командир корабля капітан 1 рангу Анатолій Супонін, абсолютна більшість екіпажу, майже всі офіцери і мічмани, своє майбутнє бачили в Україні, у складі її Збройних Сил.

Крейсер організаційно входив до складу 63-ї бригади кораблів ремонту і консервації Чорноморського флоту. Проти прийняття української присяги рішуче виступав командир бригади капітан 1 рангу В. Васильчук. Особливою його турботою було не допустити на кораблі бригади впливу «лазутчиків» з Донузлавського гарнізону, з 17-ї бригади кораблів ОВР капітана 2 рангу Юрія Шалита, які ще 26 січня 1992 року присягнули на вірність українському народу. Побачивши якось Юрія Шалита у каюті Шишова, комбриг заметушився, затим... суворо заборонив старпому не лише допускати Шалита на крейсер, а навіть зустрічатися з ним приватно:

- Розумієш, це той Шалит, що склав присягу Україні! Не можна з ним зустрічатися! Забороняю! Тримай це постійно на увазі!

Однак зустрічі з Юрієм Шалитом мали вплив на свідомість офіцерів крейсера. Володимир Шишов провів опитування екіпажу, і складений на його підставі список бажаючих служити Україні був переданий до Міністерства оборони України. Отримавши їх, до Севастополя прибули представники Міністерства оборони України полковник В. Лазоркін, капітан 3 рангу І. Тенюх та майор В. Холодюк.

На нараді з Володимиром Шишовим і було схвалене спільне рішення організувати складання присяги на свято 8 березня. На урочистому шикуванні того дня був присутній неповний екіпаж крейсера. Ко-

мандир корабля, хворіючи, перебував дома, знаходився у госпіталі і корабельний боцман старший мічман Микола Міхньов. Саме боцман, турбуючись про час проведення урочистого ритуалу, зателефонував з госпітала оперативному черговому бригади з проханням підтвердити час складання присяги на крейсері. Від боцмана у штабі бригади дізналися про час складання української присяги на кораблі і заметушилися, почалися доповіді в штаб флоту. У зв'язку з дзвінком боцмана за наказом командира бригади старший того дня у з'єднанні начальник берегової бази капітан 3 рангу Володимир Андрєєв відправився на крейсер з завданням відмінити проведення урочистого ритуалу.

Однак його намір залишився лише наміром, бо Володимир Шишов рішуче випровадив «старшого на бригаді» з борту корабля. Урочистий ритуал складання української присяги був завершений вчасно і успішно, з прийняттям присяги моряків тепло привітали батьки матросів, які були присутні на кораблі.

Вранці наступного дня про прийом української присяги на крейсері «Михайло Кутузов» доповіли командувачу ЧФ адміралу Ігорю Касатонову. Проведення української присяги відповідно до статутного ритуалу та ще й у присутності батьків матросів викликало нестримну лють командувача флотом. Перепало і комбригу, не помогли йому ні його «малоросійство», ні прислужництво: Касатонов прямо звинуватив його у втраті контролю й управління в бригаді. Вже наступного дня за наказом командувача флотом на крейсер була відправлена група офіцерів штабу Середземноморської ескадри на чолі з капітаном 1 рангу Віктором Фоміним, яким разом з командиром бригади капітаном 1 рангу В. Васильчуком командувач наказав навести на крейсері СНД-порядки. Найперше флотська комісія, хоч і не маючи відповідних повноважень, усунула від посади старшого помічника командира корабля Володимира Шишова, згодом його зарахували в розпорядження командувача флотом і заборонили допускати на корабель. Через кілька днів заступника командира крейсера по роботі з особовим складом капітана 2 рангу В. Тарасенка було звільнено в запас. Протягом кількох годин комбриг з офіцерами штабу ескадри проводили бесіди з екіпажем, з усіма разом і поодиночі, з окремими офіцерами, умовляючи їх відмовитися від прийнятої присяги на вірність народу України. Однак умовити когось відмовитися так і не зуміли.

Командування флотом приймало різних заходів, щоби прапор України не був піднятий на флагштоку корабля. Крейсер, хоч і знаходився у консервації, являвся візитною карткою флоту, уособлював собою повоєнну його історію. Проект 68-біс цих кораблів, елегантних за

архітектурою, увійшов до десятки кращих крейсерів світу, які були збудовані в ХХ столітті. Крейсер одним з перших кораблів флоту у повоєнний час вийшов на бойову службу за межі Чорного моря, забезпечив ряд важливих міжнародних місій, і з цих кораблів розпочинався 30-річний період розвитку океанського ВМФ СРСР, який зараз рушився. Залишати таку історичну спадщину молодим Військово-Морським Силам України у Головному штабі ВМФ у Москві не воліли.

Легкий артилерійський крейсер «Михайло Кутузов» проекту 68-біс модифікації 68-А був закладений українськими корабелями 22 лютого 1951 року в Миколаєві на суднобудівному заводі № 444 (ім. М.І. Носенка) і спущений на воду 29 листопада 1952 року. Подальше будівництво його провадилося й завершувалося вже на воді, і після установки технічних засобів, озброєння і завершення внутрішніх робіт на крейсері 9 серпня 1954 року відбулася урочиста церемонія першого підняття Військово-морського прапора.

Довжина корабля рівнялася 210 м, ширина – 22 м, осадка – 7,3 м. Дві головні паротурбінні установки потужністю 68500 к.с. кожна забезпечували крейсеру дальність плавання 9 тис. миль при економічному ході в 16 вузлів та максимальну швидкість ходу в 33 вузли.

Затим розпочалися ходові та державні випробування механізмів і озброєння крейсера, по успішному завершенні яких наказом міністра оборони СРСР від 31 січня 1955 року крейсер «Михайло Кутузов» був зарахований до складу Чорноморського флоту і призначений як для одиночного плавання, так і плавання у складі ордера. Він міг вести бойові дії як при узбережжі, так і у відкритому морі, охороняти конвої і висаджувати морські десанти.

Слід зазначити, що, незважаючи на свої красиві архітектурні форми, розміри крейсера не відповідали потужності озброєння, встановленого на його борту. На кораблі взамін спланованих спершу башт головного калібру 203 мм, які за своїми характеристиками не витримали випробувань, були встановлені чотири трьохгарматні башти МК-5-біс калібром 152 мм, шість двохгарматних башт СМ-5-1 калібром 100 мм, шістнадцять 37-мм двохствольних кулеметів В-11, які складали собою засоби його протиповітряної оборони, і два торпедних п'ятитрубних 533-мм апарати. Під час модернізації крейсера в 1988 році торпедні апарати з корабля були демонтовані.

Крейсер ніс потужне бронювання: бортовий броньовий пояс рівнявся 100 мм, броня башти – 175, бойової рубки – 130, а палуби – 50 мм. Повний екіпаж крейсера складав 1270 чол. Водотонажність корабля рівнялася 16300 т. Корабель брав на борт морські міни, і завдяки вели-

кій кількості внутрішніх приміщень міг розмістити на борту два батальйони морської піхоти десанту.

У 1961 році на крейсері проходили зйомки кінофільму «звільнення на берег» з участю Володимира Висоцького, у тому ж році крейсер відвідав перший космонавт планети Юрій Гагарін.

Крейсер активно використовувався для виконання учбово-бойових завдань у Середземному морі та в Атлантичному океані в період «холодної війни». Всього ним виконано 15 багатомісячних бойових служб, він брав участь у візитах до Югославії (порт Спліт) в 1956 році, до Албанії в порт Дуррес в 1956-1957 роках, до Болгарії в порт Варна у 1964 році. У січні-червні 1967 року крейсер виконував задачі бойової служби у зоні воєнних дій в Середземному морі і надавав допомогу збройним силам Єгипту, а в березні-липні 1970 року – збройним силам Сирії. За період знаходження у бойовому складі флоту крейсер пройшов 211900 морських миль.

У 1956 році, під час вибуху лінкора «Новоросійськ», крейсер «Кутузов» був найближчим кораблем до місця трагедії, і його аварійно-рятувальна партія першою прибула для надання допомоги аварійному лінкору. Під час проведення рятувальних робіт на лінкорі загинуло 27 матросів з пошуково-рятувальної партії крейсера «Кутузов».

У 1986-1989 роках крейсер знаходився на модернізації, був модернізований за проектом 68-А, на його борту було встановлено 8 спарених 30-мм артустановок АК-230.

Після завершення модернізації у 1989 році крейсер був поставлений на консервацію у Севастополі. Його недоліком стала паросилова установка, яка працювала на флотському мазуті і з часом стала не економічною. В 1980-х роках ціни на нафтопродукти на світових ринках стали різко зростати, і утримання крейсера в постійній бойовій готовності стало дорогим і фінансово обтяжливим для флоту. Це й була головна причина його консервації.

Крейсер так собі тихо і стояв на Троїцькій пристані, здавалося, віддалений від активного флотського життя. Однак прийом його екіпажем присяги українському народу нагадав всім про славу і значення для флоту цього колишнього флагмана, який міг тепер стати флагманом флоту українського. Звільнення в запас і переміщення ряду офіцерів з крейсера справи не змінювало, тому в грубе порушення Дагомиських угод України і Російської Федерації від 23.06.1992 року наказом командувача ЧФ адмірала Касатонова в одноосібному порядку крейсер «Михайло Кутузов» 3 липня 1992 року був виключений з складу Чорноморського флоту і переданий на списання. Розглядалося питання його

го розбору на брухт. Однак крейсер врятувала надзвичайна завантаженість фірм, які не встигали розбирати кораблі ЧФ на брухт – стояла таких ціла черга, а затим і ветеранські організації, як українські, так і російські, бажали зберегти його як реліквію для свого флоту. І так «Кутузов» дожив до розподілу Чорноморського флоту у 1997 році.

При розподілі Чорноморського флоту крейсер спершу був включений до списку кораблів, що мали відійти до Військово-Морських Сил України. Однак командувач ВМС контр-адмірал Михайло Єжель, не зважаючи на вимоги багатьох офіцерів штабу, севастопольської організації Співки офіцерів України і «Просвіти», не бачив крейсера у складі кораблів, що передаються ВМС, і не планував сформувати на ньому Військово-морський музей України, рішуче відмовився від «Кутузова». Він, як вихованець радянської флотської школи, вважав, що історія радянського ВМФ до ВМС України відношення не має, є продовженням історії виключно російського флоту, а на національну історичну складову ВМС завжди дивився косим поглядом. Командування ЧФ разом з проросійськими організаціями, звичайно, теж не хотіло бачити у Севастополі такого конкурента історії Чорноморського флоту РФ, тому навколо факту передачі крейсера ВМС України одразу ж підняли галас ветеранські організації Чорноморського флоту.

Розподіл Чорноморського флоту проходив при особистій участі Президента України Леоніда Кучми, у тісному поєднанні з енергетичною проблемою України і її боргами перед Росією. ВМС України передавалися кораблі, які без серйозного капітального ремонту вивести в море було неможливо. У такому ж стані перебував у консервації і «Михайло Кутузов». Тому без зайвих обговорень крейсер включили до списку кораблів, що віддавалися Росії на погашення міфічних боргів за спожитий газ і нафту. Таким чином «Кутузов» з списку кораблів ЧФ і не виводився зовсім.

Після 1997 року комерсанти від флоту знову намірилися продати крейсер на брухт, як це раніше зробили з однотипними крейсерами «Дзержинський» і «Ушаков». Однак організація ветеранів крейсера за активної підтримки ветеранських організацій ЧФ швидко налагодила контакт з урядом Москви. Московський мер Юрій Лужков одразу заявив про свою готовність профінансувати необхідні роботи з переобладнання крейсера під музей ЧФ, і у 2000 році крейсер був виділений зі складу Чорноморського флоту для обладнання під корабель-музей.

23 серпня 2001 року під буксирами крейсер вийшов з Севастополя у свій останній морський похід до Новоросійська. 25 серпня він пришвартувався до набережної пристані Новоросійського морського

вокзалу і, як окрема військова частина, увійшов до складу Новоросійської Військово-морської бази Чорноморського флоту РФ. 28 липня 2002 року, в день Військово-морського флоту Росії, на ньому урочисто був відкритий корабель-музей. Зараз він являється філією музею Військово-морського флоту РФ, на ньому щоденно проводяться екскурсії. Природньо, що про будівництво крейсера руками українських корабелів в цьому музей з відвідувачами мови не ведуть, як і про бажання його екіпажу в уже далекому 1922 році служити народу України.

Створенням на базі крейсера «Михайло Кутузов» корабля-музею історії російського флоту був збережений останній корабель класу артилерійських крейсерів післявоєнного періоду, який став не лише зразком кораблебудування в Україні, а й пам'ятником радянської повоєнної епохи, гордістю флоту, прекрасною базою для підготовки майбутніх поколінь військових моряків Російської Федерації.

А для України, виявляється, база героїко-патріотичного виховання майбутніх захисників Вітчизни як і пропаганда традицій національного флоту та вітчизняного суднобудівництва потрібні не були, тому погодилися їх бездарно втратити.

**Підводний
човен «Б - 871»
(«Алроса»)**

Вечері 13 березня 1992 року у штабі Чорноморського флоту оголосили мало не бойову тривогу. Ще не встигли втихнути пристрасті навколо крейсера «Михайло Кутузов», а регіональні мас-медіа, різноманітні газети, радіо і теле-

бачення вже сповіщали всьому світу про чергову «провокацію українських націоналістів», які приведенням до української присяги моряків-підводників - «мало не погубили» найкращий підводний човен Чорноморського флоту.

Дійсно, того дня під вечір українську присягу склала більшість матросів і офіцерів з екіпажу найкращого і найновішого підводного човна Б-871, гордості флоту – севастопольської «Варшавянки». Військову присягу на вірність українському народу екіпаж корабля приймав на борту підводного човна під керівництвом заступника командира дивізії підводних човнів ЧФ капітана 1 рангу Євгена Лупакова і заступника командира човна по роботі з особовим складом капітан-лейтенанта Валерія Петренка.

Проведене ними завчасне опитування моряків-підводників показало, що абсолютна більшість екіпажу Б-871 бажає скласти українську присягу, позаяк призвані на флот з України. Матроси, призвані з Росії та інших колишніх радянських республік, до прийняття присяги не залучалися, але й не перечили продовжити службу далі з українцями, відповідні угоди між країнами СНД дозволяли їм завершити військову службу за місцем служби і відтак повернутися додому виконавши свій військовий обов'язок. Та командир підводного човна капітан 2 рангу Олександр Романов виступав проти складання української присяги і не дозволяв провести встановлений ритуал у казармі особового складу. Через позицію командира вагався і старший помічник командира підводного човна. Тому Є. Лупаков прийняв рішення провести ритуал складання присяги на борту підводного човна після завершення робочого дня. Лупаков на

човен прибув катером. Коли на човен прибув і екіпаж, там йому оголосили про рішення більшості команди скласти українську присягу і на цьому завершити політичні дискусії на кораблі. Першим прийняв присягу сам Євген Лупаков, слідом за ним – капітан-лейтенант Валерій Петренко, командир БЧ-5 капітан-лейтенант Олег Клігман, командир штурманської БЧ-1 старший лейтенант М. Барінов, командир групи БЧ-5 старший лейтенант Олег Рясик, лейтенант Віктор Литвинов, далі за списком присягу почали складати матроси. Саме у цей час на борт човна зателефонував старший помічник командира, і вахтовий центрального поста доповів йому, що екіпаж знаходиться борту і «приймає присягу Україні». Старпом доповів про подію оперативному черговому бригади і командир човна. Той командир бригади. Переляканий відповідальністю перед командувачем флоту, командир бригади капітан 1 рангу О.

Євген Лупаков

Косткін тут же оголосив «бойову тривогу» по всій бригаді підводних човнів і доніс про подію у штаб флоту.

За наказом з командного пункту флоту командир човна зі старпомом і викликаними офіцерами штабу бригади прибули на підводний човен з вимогою зупинити ритуал складання присяги. Та входні люки рубки були задрасні з середини і їм залишилося лише гріювати об метал легкого корпусу та вимагати відкрити люк. Під той металевий гуркіт і лемент командира двоє матросів, призваних з Росії, закрились у п'ятому відсіку і заявили, що вони припинили вентиляцію акумуляторних батарей та відмовляються присягати і служити Україні, хоч їх ніхто і не залучав до ритуалу, і тим більше не вмовляв здійснити подібний «подвиг». Але зіграла свою роль позиція командира, тривала антиукраїнська пропаганда і політизація флотського питання.

Для запобігання аварійній ситуації командир БЧ-5 віддав наказ включити вентиляцію акумуляторних батарей по замкнутому циклу та ввімкнути апаратуру запалювання водню, що здійснюється у підводному положенні човна, чим і усунув небезпеку від дій матросів з п'ятого відсіку. Однак, за таких умов, коли під час проходження урочистого ритуалу доводилося віддавати розпорядження по експлуатації електро-механічної частини та металічний гуркіт по корпусу, що ехом віддається всередині човна, продовжувати складання присяги було неможливим. Тому Лупаков зупинив ритуал і, взявши списки тих хто вже склав присягу з собою, піднявся на мостик.

Офіцери штабу бригади разом з командиром човна зустріли свого прямого начальника мало не як супротивника чи перебіжчика на ворожу сторону, були надзвичайно збуджені розносом від командувача флотом, який ще задовго до ритуалу складання присяги на ПЧ заборонив пропускати його на територію дивізії підводних човнів, а тут він раптом особисто організовує складання української присяги на самому човні! Який недогляд!

Враз негайно видали наказ про заборону перебування на території бригади діючому заступнику командира дивізії(!) з письмовим розписом на ньому про ознайомлення всіх посадових осіб бригади, а В. Петренка просто усунули від посади і вигнали з території бригади. Інших офіцерів,

Валерій Петренко

які присягнули Україні, залишили на човнів, бо не могли без них обійтися – човен мав брати участь у заходах з святкування Дня ВМФ. А ще надіялися, що молоді офіцери «одумаються» і відмовляться від української присяги...

Розібратися з тими офіцерами, хто присягнув Україні, командувач флотом наказав командирі бригади. Той не став церемонитися і одразу ж запустив весь набір совдепівських методів і технологій. Помічник командира по роботі з особовим складом підводного човна Валерій Петренко згодом згадував ті дні так:

«Найлітературніше слово, яке я почув від командира бригади капітана І ранга Олександра Косткіна на свою адресу, – це «фашист». Про зняття мене з посади я дізнався від командира бригади вже через десять хвилин після складання присяги. Через годину черговий по бригаді передав мені наказ комбрига, щоби я вибув з території бригади і більше там не появлявся...».

Слідом за Петренком комбриг продовжив «виправно-виховну роботу» з офіцерами човна.

- Якщо Петренка ще якось можна зрозуміти, позаяк він запеклий націоналіст, то як ви, Олег Михайлович, єврей, пішли на достеменно зраду? – так комбриг розпочав розмову з командиром БЧ-5 капітан-лейтенантом О. Клігманом.

- Прошу мою національність не чіпати, вона тут ні при чому. Я народився і виріс у Криму, який, як відомо, є складовою частиною держави Україна.

Після цієї відповіді Клігман був виключений зі списку кандидатів на вступ до Військово-морської академії і знятий з посади.

- А ви хто за національністю? - звернувся комбриг до старшого лейтенанта Ігоря Барінова.
- Росіянин!
- Росіянин? - лице комбрига наповнилося ядом. Далі пролунало мов постріл, в упор:
- Який же ти після цього росіянин, коли продався хохлам за шмат сала? І Барінова без церемоній звільнили з посади та призначили на іншу, що підлягала скороченню.

З молодим офіцером В. Литвиновим теж відбулася розмова у подібному напрямі, після якої йому відмовили в присвоєнні чергового військового звання, тобто зробили з нього «вічного лейтенанта». Всі оці офіцери після невдалої виправно-виховної роботи з ними «підручними» ЗМІ відразу були оголошені на весь флот і Кримський півострів зрадниками, негідниками і п'яницями. А ще недавно, за підсумками 1991 року, човен і його екіпаж відзначався як кращий у дивізії та названий серед передових кораблів флоту. У січні 1991 року під час відвідання Севастополя прем'єр-міністром України Вітольдом Фокіним командуванням флоту було запропоновано йому відвідати саме підводного човна Б-871 як кращого на флоті. Та не пройшло й трьох місяців і... кращі стали найгіршими, бо присягнули рідній землі і своєму народу. Ось такими методами намагалися позбавити нашу країну власної оборони, флоту і Збройних Сил.

Слід зазначити, що Б-871 проекту 877В був новим вітчизняним різноцільовим дизельним підводним човном з високими тактико-технічними характеристиками, розробленим у 1970-х роках. Збудований човен на суднобудівельному заводі «Красное Сормово» у м. Горькому під заводським номером 607, і у 1990 році зарахований до складу сил постійної готовності Чорноморського флоту. Його надводна водотоннажність рівнялася 2300 т, а підводна – 3950 т. Довжиною човен був 76,2 м, шириною – 9,9 м, а осадкою – 6,2 м. Човен призначався для боротьби з підводними і надводними кораблями противника, захисту морських комунікацій, місць базування та висадки невеликих сил десанту на вороже узбережжя. Екіпаж Б-871 складався з 52 чоловік. Човен, розділений водонепроникними переборками на шість відсіків, оснащений силовою установкою з двох дизелів і електромоторами 5000 і 130 к.с., спроможний пройти у підводному положення 400 миль, у надводному положенні – 6000 миль з швидкістю у надводному положення 10 вузлів, а у підводному – 17 вузлів. Його автономність плавання як для човна такого класу є достатньо висока – 45 діб. Робоча глибина занурення човна становить 240 метрів, а максимально допустима – 300 м. На Б-871 замість звичного

гвинта встановлений дослідний водометний двигун, більшість його механізмів обладнані вібропоглинальними покриттями, скомпоновані на спеціальних платформах, що, на відміну від інших проектів човнів, дало змогу значно зменшити його шумність.

На озброєнні Б-871 знаходиться шість носових 533-мм торпедних апаратів та ПЗРК «Ігла». Два торпедних апарати розраховані на стрільбу телеуправляємими торпедами. Човен може прийняти на борт 18 торпед, або 24 міни, які виставляються через торпедні апарати. Проект підводних човнів «877» (за кваліфікацією НАТО – «Кіло») ще називають «Варшавянка», тому що ними сподівалися оснастити флоти країн Варшавського договору – звідси і назва. І вони появилися у ВМС Польщі і Болгарії. Однак при відродженні ВМС України їм у цьому відношенні було сказано «зась!». Врешті, про підйом після складання присяги на «Б-871» державного прапора України не йшлося зовсім, як і про вихід човна з підпорядкування командування ЧФ – лише про прийом присяги на вірність українському народу. Але й ці наміри викликали реакцію переслідування всього українського на кораблі.

Корабель таки взяв участь у морському параді кораблів на День ВМФ 1992 року. Аби хто з екіпажу під час проходження внутрішнім рейдом не підняв перед гостями і мешканцями міста Державного прапора України, на човен посадили майже весь штаб бригади, а з рубки забрали матросів-українців. Після Дня ВМФ офіцерів і матросів, які прийняли українську присягу, з бригади випроводили і вони всі разом прийшли до організаційної групи ВМС України. Того ж дня Б-871 був укомплектований збірним, вірним СНД екіпажем, який того ж дня через низьку професійну підготовку допустив пожежу на човні. Після усунення наслідків від вогню, через кілька місяців перший вихід в море цього ж екіпажу закінчився виводом з ладу акумуляторних батарей і човен надовго був направлений в ремонт, бо коштів на відновлення його бойової готовності на «флоті СНД» не було.

За розподілом у 1997 році Чорноморського флоту підводний човен Б – 871 відійшов до ЧФ Російської Федерації. Через відсутність коштів на ремонт він довгі роки стояв без можливості вийти в море. І лише коли на допомогу прийшла російська компанія «Алроса», стало можливим завершити його ремонт і включити корабель до сил постійної готовності. В січні 2003 року Б-871 наказом главкома ВМФ Росії був перейменований і отримав ім'я «Алроса» – ім'я своїх надійних шефів. «Алроса» стала підводним флагманом і на десятиліття вперед єдиним бойовим підводним човном флоту, кращим серед кораблів російського флоту. Але увійшла і у історію відродження ВМС України.

Морський тральщик «Сигнальщик»

Морський тральщик «Сигнальщик» 68-ї бригади кораблів охорони водного району Кримської військово-морської бази Чорноморського флоту став першим бойовим кораблем Чорноморського флоту, який після проголошення незалежності України підняв на своїй щоглі Державний прапор України у Севастополі.

Морський тральщик проекту 266 типу «Аквамарін» був закладений на верфі Середньо-Невського суднобудівного заводу в Ленінграді під заводським номером 918 у 1972 році і отримав назву «Сигнальщик». Тральщик входив до класу кораблів третього рангу. Введений до бойової лінії кораблів флоту в 1973 році, він отримав приписку до Чорноморського флоту та ввійшов до складу 68-ї бригади кораблів овер Чорноморського флоту з базуванням у Стрілецькій бухті в Севастополі.

Корабель призначався для постановки і тралення мінних загороджень, проводки і охорони конвоїв. Його довжина складала 61 м, ширина – 10,2 м, осадка – 3,6 м, водотонажність – 873 т; до екіпажу входило 68 матросів, старшин, мічманів і офіцерів.

Енергосилову установку потужністю 5000 к.с. складали два головні дизельні двигуни М-503Б, які працювали на два гвинти, що дозволяло кораблю розвивати швидкість до 16 вузлів. Автономність плавання корабля при економічному ході в 12 вузлів рівнялася 1500 миль. На озброєнні корабля знаходилися дві 30-мм артилерійські автоматичні установки АК-230, два 25-мм спарені кулемети 2М-3М, два противомінні реактивні бомбомети РБУ-1200 та протимінні трали.

Після тривалої ірако-іранської війни для забезпечення безпеки мореплавства в Персидській затоці і розмінування цього важливого для всього світу економічного морського району рішенням ООН в Персидську затоку були направлені спеціалізовані бойові кораблі флотів країн Європи. Захист і проводку радянських суден у цьому районі здійснювали кораблі Чорноморського флоту з бригади морських тральщиків, в

тому числі і «Сигнальщик». Офіційно такі морські походи називалися виконанням завдань бойової служби.

В 1986 році командиром «Сигнальщика» був призначений капітан-лейтенант Ігор Тенюх, в майбутньому командувач Військово-Морських Сил України. Під його командуванням до 1990 року включно морський тральщик «Сигнальщик» виконав в Персидській затоці завдання чотирьох бойових служб, кожна з яких тривала від 5 до 7 місяців. Ці місяці були наповнені виконанням справжніх бойових завдань в

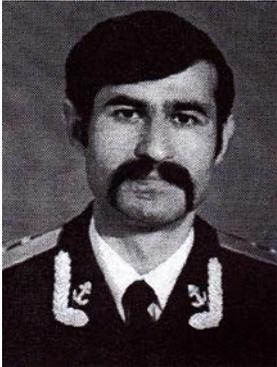
Ігор Тенюх

регіоні, де ще тривала і кровоточила війна, а плавання здійснювалося морськими мінними полями, які йому належало розчищувати та охороняти каравани суден, що проводилися протраленими коридорами. Знаходячись у цьому небезпечному і складному районі, «Сигнальщик» не допустив жодного випадку підриву караванів вітчизняних танкерів на морських мінах та нападу на них морських піратів. Тож у 1990 році за тривале і успішне виконання завдань бойової служби і забезпечення безаварійного мореплавства в районі Персидської затоки капітан-лейтенант Ігор Тенюх був нагороджений орденом «За службу Батьківщині» III ступеню та нагрудним знаком «За бойове тралення». Але у тому ж році, за членство у «Просвіті», виступ на 2-у зїзді РУХу і політичні погляди, які не збігалися з поглядами проімперськи налаштованого командувача флотом, був відсторонений від посади з формулюванням за «націоналістичні», тобто за проукраїнські, патріотичні настрої і відправлений для проходження служби на військовий склад. Командування тральщиком від Тенюха тоді прийняв його старший помічник капітан-лейтенант Теймур Сулейманов.

Початок 1990-х років характеризувався розвалом комуністичної системи влади, значною політизацією особового складу флоту і розвитком національної самосвідомості особового складу. Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року на флоті було зустрінуте як початок нового і суверенного розвитку держави українського народу, початку створення вітчизняних Збройних Сил. Однак процес українського державотворення у Севастополі командуванням флоту досить швидко був припинений, надзвичайно політизований і направлений в русло жорсткої конфронтації з Міністерством оборони України, яке тільки формувалося. Організаційного центру, який би регулював процес створення військових інститутів на флоті, швидко створено не бу-

ло. Життя поставило само по собі питання про самовизначення особового складу самостійно, доводилося вириватися з цупких обіймів відмираючої системи кожному військовому моряку і кожному екіпажу окремо.

Ігор Тенюх затримався на складі бази озброєння недовго, у другій половині 1991 року був витурений і звідти, після чого убув до Міністерства оборони України, де був зарахований старшим офіцером управління ВМС Головного штабу Збройних Сил України, в обов'язки якого було покладено супроводження Чорноморського флоту. В кінці червня 1992 року як офіцер, що здійснював зв'язок Міністерства оборони і Головного штабу Збройних Сил України з

Теймур Сулейманов

уже створеною організаційною рупою ВМС, прибув до Севастополя. Разом з виконуючим обов'язки начальника штабу орггрупи ВМС капітаном 2 рангу Юрієм Шалитом зустрівся з командиром «Сигнальщика» Теймуром Сулеймановим і його заступником по роботі з особовим складом капітан-лейтенантом Володимиром Лещенком. Спільно провели нараду по практичному виконанню Дагомиської угоди Президентів України і Російської Федерації. Теймур Сулейманов доповів про ситуацію на кораблі і про загальне бажання екіпажу скласти присягу народу України й про своє власне бажання продовжити службу у ВМС України.

Річ у тому, що Дагомиська угода по Чорноморському флоту самим командуванням флоту грубо попіралася. Відповідно до підписаних президентами України і Російської Федерації домовленостям, особовий склад флоту мав би складати військову присягу народу країни, з якої призваний на службу, і з тим продовжувати службу до часу його остаточного розподілу між Україною і РФ. Втім, за вказівкою з Москви, командувачем Чорноморським флотом адміралом Касатоновим українська присяга, де силоміць і погрозами карної відповідальності, а де цинічно, підмінялася присягою СНД. Внаслідок таких дій на «Сигнальщик», як, до речі, й на інші кораблі флоту, молоде поповнення прибуло з присягою СНД, яка домовленостями між Україною і Росією не обумовлювалася. Більшість українських юнаків були патріотично налаштованими і не хотіли миритися з відкритим обманом, відверто заявляючи, що не визнають присяги СНД і служитимуть лише Україні і вимагали надати їм можливість скласти присягу рідному народові. Ко-

мандування флоту такої можливості їм не надавало. Тому за підсумками наради у Сулейманова було вирішено ритуал складання присяги на вірність українському народу провести у вихідний день під керівництвом командира корабля без повідомлення командовання бригади і флоту, яке, звичайно, проведення ритуалу б не допустило.

У неділю, 28 червня 1992 року, о восьмій годині ранку екіпаж «Сигнальщика» під керівництвом свого командира-азербайджанця капітана 3 рангу Сулейманова Теймура Бегляр-огли та його заступника по роботі з особовим складом капітан-лейтенанта Володимира Лещенка у парадній формі одягу вишикувався у столовій команди. Урочисто з вуст матросів, старшин, мічманів і офіцерів прозвучали слова присяги українському народу: *«Я... вступаю на військову службу і урочисто клянусь народу України завжди бути вірним і відданим йому... Я присягаю ніколи не зрадити народу України»*. З 31 члена екіпажу на той час присягу українському народу прийняло 26 чоловік. Пять моряків, громадян Росії, дали обіцянку чесно продовжити службу на кораблі до завершення своєї служби. Ритуал складання присяги завершився прийняттям екіпажем корабля підготовленої Володимиром Лещенком заяви до особового складу флоту: *«Ми, офіцери, мічмани, старшини і матроси морського тральщика «Сигнальщик», сьогодні, 28 червня 1992 року, прийнявши присягу на вірність народу України, виражаємо тим самим своє вільне волевиявлення про перехід під юрисдикцію України. Наші дії*

Володимир Лещенко

явилися логічним продовженням політичних процесів, що проходять в Україні і країнах СНД.

Ми підтримуємо рішення глав держав України і Росії, прийняте в Дагомисі, і виражаємо протест проти дій командирів окремих частин Чорноморського флоту, зв'язаних з порушенням прав і свобод громадян України, примушуванням їх до прийняття присяги на вірність СНД. Наш багатонаціональний екіпаж, усвідомлюючи відповідальність за зроблений крок, вважає своїм обов'язком заявити, що наші дії не направлені на підриг бойової готовності корабля. Навпаки, екіпаж, ставши під прапор України, докладе всіх зусиль для підвищення бойової майстерності, для надійної охорони водних рубежів нашої Батьківщини. Флоту України бути! Слава Україні!».

Після завершення ритуалу прийняття присяги екіпаж корабля під звуки Державного гімну урочисто підняв Державний прапор України

на гафель корабля. Військово-морський прапор ВМФ СРСР вирішено було і далі піднімати на флагштоку до завершення розподілу флоту, але на гафелі постійно тримати Державний прапор України.

Спершу штаби дивізіону і бригади відреагували на урочисте шикування екіпажу «Сигнальщика» байдуже, вважаючи, що Сулейманов проводить огляд форми одягу свого екіпажу. Але сполошилися, коли над щоглою корабля під звуки Державного гімну України замайорів жовто-блакитний Державний стяг України. Зрозуміли, що один з найкращих кораблів бригади і флоту у повній бойовій готовності, з повним боєкомплектom, з вишколеним екіпажем і досвідом бойової служби, з піднесеною національною гідністю і вірою в свою правоту по-флотськи твердо сказав своє зичне слово і визначився остаточно в служінні народу і державі. Передбачаючи реакцію командування бригади і флоту, командир «Сигнальщика» виставив охорону Державного прапора з мічманів О. Накалюжного і Л. Рябового, посилив охорону корабля і заборонив доступ на корабель осіб, що не належать до екіпажу.

**Олексій
Накалюжний**

Та, не зважаючи на вихідний день, по відношенню до корабля негайно були прийняті заходи протидії. Ситуація повторилася як з лінійним кораблем «Воля» у 1918 році. Спершу з вимогою спустити Державний прапор України до Сулейманова прибув командир дивізіону тральщиків капітан 2 рангу Михайло Спалек, зтім – командир бригади капітан 1 рангу Віталій Цаплін. Комбриг, ще з пристані, завбачивши Державний прапор України на гафелі «Сигнальщика», почав грубо, перемезовуючи свої вимоги російською лайкою, вимагати у заступника командира дивізіону по роботі з особовим складом:

- Сорвите с мачты эту тряпку!

Той у відповідь на грубість свого начальника заявив:

- Не буду! Вам треба, ви і попробуйте зірвати прапор країни, на території якої знаходимося!

Розлючений Віталій Цаплін не зайшов, а влетів на борт «Сигнальщика» і наказав боцману корабля Олексію Накалюжному, що стояв на варті прапора, спустити з гафеля Державний прапор України. Мічман відмовився виконувати незаконний наказ комбрига, і тоді Цаплін взявся власноруч силою виривати фал прапора з рук боцмана. Однак мічман, посилаючись на наказ командира корабля, не дозволив цього зробити, а фізично комбриг здолати мічмана не зміг. Згодом комбриг

буде розказувати на військовій раді ЧФ, широкому загалу перед пресою, вибиваючи сльозу у промосковськи налаштованих бабусь і журналісток, як мічман-націоналіст ломав і викручував йому руки та наносив кроваві травми.

Роздратований невдачею, комбриг вломився до каюти Сулейманова і став спершу умовляти, затим вимагати у нього відмовитися від прийнятої присяги і віддати наказ спустити з гафеля Державний прапор України, а затим і став погрожувати розправою за непокірність. Сулейманов рішуче відмовився. Тоді Цаплін вирішив діяти інакше, і став вимагати зустрічі з особовим складом корабля, вважаючи, що йому вдасться змінити волю екіпажу і таким чином зняти з щогли Державний прапор України. Сулейманов, впевнений у своєму екіпажі, погодився зібрати екіпаж для зустрічі з комбригом. Особовий склад зібрали в столовій команді.

- Матроси, вас грубо обманули! Тому ви мусите відмовитися від української присяги. Присяга СНД єдино вірна для кожного з вас, української присяги не може бути, бо Україна не здатна утримувати флот. У Севастополі може бути лише флот російський, і ви з присягою СНД зможете продовжити на ньому службу і захищати Україну і Росію, - розпочав комбриг, улесливо при цьому малюючи перспективи слов'янського братерства і розквіту України в обіймах СНД.

Та матроси у відповідь поцікавилися, чому у цьому щасливому СНД так переслідується все українське. Чому, коли президенти погодилися флот розділити, командування не виконує міждержавних угод і наказів Верховних головнокомандувачів України і Росії?

Комбриг на такі питання округлив очі: він не очікував, що матроси зможуть задати подібного рівня питання і взагалі очікував на страх і послухництво, а тут питання, на які чесною відповіді у нього не було. Наоборот, запитували чи не понесуть відповідальності ті, хто обманював їх з присягою СНД. Матроси, виявилось, статті Дагомиських угод та законодавство України знали краще комбрига і здавати своєї позиції не збиралися. Хоч особовий склад тримали у столовій корабля до самого вечора, брали його змором, але моряки трималися стійко і абсолютно не страшилися погроз понести за свою позицію карну відповідальність. Врешті-решт, першим не витримав комбриг і вимушений був зійти з корабля ні з чим – екіпаж непорушно стояв на позиціях української державності.

Сходячи з корабля, комбриг «за підрив бойової готовності і розвал бригади» від імені командувача флотом заявив про відсторонення командира «Сигнальщика» і його заступника від посад, наказав їм зійти

на берег та наказав вступити в командування кораблем командиру дивізіона капітану 2 рангу М. Спалеку і спустити Державний прапор України з гафеля корабля. Сам «Сигнальщик» оточили з пристані додатковими патрулями з офіцерів штабу бригади. Територію бригади стали контролювати озброєні автоматами патрулі. Офіцерів орггрупи ВМС і журналістів, які прийшли на корабель, грубо, порушуючи усталені флотські традиції, випроводили під озброєним караулом. Причальну стінку пантрували офіцери штабу бригади і дивізіону. Кораблю відключили подачу з берега води і електроенергії, з сусідніх кораблів направили на них артустановки, а коли стемніло – освітили світлом як якусь окрему кримінальну зону.

Т. Сулейманов на берег не зійшов, залишився з екіпажем. Ввечері на корабель прибув командир дивізіону кап. 2 рангу Михайло Спалек, і розмістився у штабній каюті навпроти каюти командира. Почалося своєрідна двоєвладність: новопризначений командир не мав підтримки екіпажу, по-суті, боявся його, а відсторонений командир був позбавлений юридичного права віддавати команди і розпорядження – розпочався черговий психологічний наступ на командира. Озброївшись пістолетом, командир дивізіону з відчиненими дверима каюти став спостерігати за командиром, очікуючи, коли той засне, щоби його захопити – боялися наявності у Т. Сулейманова особистої зброї. Сулейманов теж відкрив настіж двері своєї каюти і ніс своєрідну вахту власної охорони. Так тривало до ранку.

З екіпажу «Сигнальщика» відмовився від складання присяги на вірність народу України лише помічник командира старший лейтенант О. Коваленко, денационалізований севастопольський українець, якого у першу чергу брав страх за поступок проти волі командування флотом. Йому командир корабля на день складання присяги надав вихідний і відправив на берег. Цікавий проявився на «Сигнальщику» факт: командир корабля азербайджанець Т. Сулейманов присягу екіпажа українському народові організував і склав її особисто, а його старший помічник українець Олександр Коваленко відмовився її приймати і надалі став активним пропагандистом присяги СНД, російського флоту та борцем з українським «націоналізмом» матросів на кораблі. Саме відсутність національної самосвідомості офіцерів-українців з Севастополя, малоросійська позиція багатьох офіцерів-українців флоту дозволила адміралу І. Касатонову затягнути морським вузлом проблему розподілу Чорноморського флоту.

Врешті, по Чорноморському флоту Київ і Москва ще з травня затіяли переговори, хоча вони й суперечили Постанові Верховної Ради

України від 21 серпня 1991 року про Збройні Сили та чинному законодавству України. Ця «травля по-флотськи», як охрестили розпочаті переговори у штабі Чорноморського флоту, зупинила включення Чорноморського флоту до складу Збройних Сил України, і тепер командувач ЧФ адмірал Касатонов майже на кожній прес-конференції, а їх він проводив чи не щодня, ехидно заявляв, що лише у Москві визначатимуть, що передавати ВМС України, а що ні. Україна ж продовжувала фінансувати (й добре фінансувати!) Чорноморський флот.

Однак не всі, хто платять, замовляють музику. «Сигнальщик» офіційно орггрупі ВМС не передавався, відразу заявив командувач ЧФ, і з підпорядкування командувача Чорноморським флотом вийти не може. А далі для наглядності розправи над прихильниками українського флоту і остраху бажаючим перейти під прапор України наступного дня викликав на термінове засідання військової ради Чорноморського флоту командира «Сигнальщика» капітана 3 рангу Теймура Сулейманова і його заступника по роботі з особовим складом капітан-лейтенанта Володимира Лещенка. Це засідання військової ради перетворилося на справжню розправу над офіцерами.

- Я вперше побачив стільки адміралів і генералів, - пригадував згодом Т. Сулейманов. Мені там зачитали наказ командуючого ЧФ про зняття з посад мене як командира корабля і мого заступника по роботі з особовим складом. Довелося вислухати немало грубих, принизливих слів; враження було таке, що я не вчорашній передовий офіцер, а якийсь злочинець...

- Ти, капітан-лейтенант, тінь, - зривався на Володимира Лещенка командувач ЧФ адмірал І. Касатонов. Тут же, на військовій раді, після оголошення наказу про звільнення з посад командувач розпорядився офіцерам протягом двох годин здати посади і відбути в розпорядження командира Кримської військово-морської бази в Донузлав, куди належало прибути до кінця дня. За виконанням наказів доручили прослідкувати військовій прокуратурі, яка слухняно взяла виконання під «козирьок». Того ж дня І. Касатонов підписав черговий наказ по флоту про звільнення обох офіцерів в запас взагалі.

Кораблі в той час стояли в Стрілецькій бухті, щільно пришвартовані бортами один до одного, зняти швартові і покинути бригаду, що стала вже чужою, «Сигнальщик» змоги не мав – прижимні канати на причальних палах і на бортах сусідніх кораблів охороняла виставлена вахта, територія бригади контролювалася цілодобово офіцерськими патрулями з сусідніх кораблів, «Сигнальщик» був зятий в щільне кільце охорони. Невелика орггрупа ВМС на той час змоги допомоги кораб-

лю фактичної надати не могла – вхід на територію бригади був заблокований.

Повернувшись на корабель під супроводженням офіцерів штабу бригади, капітан 3 рангу Теймур Сулейманов, зваживши на ситуацію, прийняв не просте для себе рішення не ризикуючи життям свого екіпажу і підкорився наказу командувача ЧФ. Він заспокоїв екіпаж швидким вирішенням питання їхньої подальшої служби в орггрупі ВМС, здав особисту зброю, боезапас, корабельні документи, наказав спустити з корабля Державний прапор України і, акуратно його склавши, зійшов з ним на берег. Разом з В. Лещенком він був вимушений відбути до штабу Кримської військово-морської бази в Новоозерне.

Наступного дня після зняття командира «Сигнальщика» командування бригади розпочало розправу над його екіпажем – офіцерів і мічманів почали знімати з посад, переводити на інші кораблі, звільняти в запас, а матросів і старшин направляти подальше від бунтівного корабля на інші кораблі бригади. Взамін них на «Сигнальщик» був направлений благонадійний екіпаж – в бригаді робилося все, щоб українського духу не залишилось в бригаді. Комбриг В. Цаплін доводив свою вірність московським адміралам і був винагороджений – за вірність адміралу Касатонову та активну розправу над «Сигнальщиком» йому через добу було присвоєне військове звання «контр-адмірал».

1 липня 1992 року на корабель зумів прибути старший офіцер орггрупи ВМС капітан 2 рангу Леонід Корнілов з двома офіцерами ВМС і зачитав особовому складу наказ міністра оборони України Костянтина Морозова № 112 «Про введення морського тральщика «Сигнальщик» 68-ї бригади кораблів охорони водного району Кримської військово-морської бази Чорноморського флоту до складу Військово-Морських Сил України». Як недавньому офіцеру штабу Кримської віб, якого у бригаді знали, але не всі там відали про його службу в орггрупі ВМС, йому вдалося пройти на корабель. Але коли про його прибуття і оголошення ним на кораблі наказу міністра оборони України прознав комбриг, офіцерів орггрупи ВМС силою виволокли з корабля і під конвоєм випроводили з території бригади. Охорону території бригади підсилили патрулюванням додатковими офіцерськими і мічманськими патрулями з автоматами в руках з завданням «в жодному разі більше не допустити лазутчиків з орггрупи ВМС України». Тож наказ міністра оборони України залишився не реалізованим, а екіпаж корабля до 1 липня був розформований взагалі.

Пробувши у штабі Квмб кілька днів, Сулейманов з Лещенком повернулися до Севастополя і, зібравши за межами бригади офіцерів і

мічманів зі свого колишнього корабля, прибули до організаційної групи Військово-Морських Сил України. Через тиждень п'ятнадцять матросів з екіпажу «Сигнальщика», розкиданих по інших кораблях бригади, домовившись зарані між собою, на знак протесту проти антиукраїнських дій командування посеред ночі спустились зі своїх кораблів по якірних ланцюгах, перепливли Стрілецьку бухту і прибули в орггрупу ВМС України. Бажання служити своєму народові виявилось непереможним! Згодом моряки «Сигнальщика» склали основу екіпажу фрегата «Гетьман Сагайдачний», який формувався орггрупою.

Незважаючи на наказ міністра оборони України № 112 від 1 липня 1992 року про зарахування морського тральщика «Сигнальщик» до складу Збройних Сил України, з «спільнокерованого президентами України і Росії об'єднаного Чорноморського флоту» його Військово-Морським Силам України так і не передали. За виразний і твердий український патріотичний козацький дух, за показовий приклад як треба любити і служити своєму народу командування Чорноморського флоту поспішило вивести корабель постійної бойової готовності з бойового складу флоту, за два тижні з нього зняли зброю і боезапас, вивезли основне майно, розібрали механізми, чим перетворили бойовий тральщик на звичайну плавказарму. А вже у 1994 році розправилися з ним остаточно, рівно так, як у 1922 році більшовики поступили з броненосцем «Потьомкін» – списали «Сигнальщик» з бойового складу флоту і продали комерційній фірмі на брухт. Вахтовий журнал і історичний формуляр «Сигнальщика», які повинні були зберігатися в архіві як основні документи корабля вічно, просто спалили. Все робилося для того, щоб знищити саму згадку про «Сигнальщик», щоб сама його назва нікому більше у Севастополі не «сигналіла» про любов до України. Та сміливий і рішучий вчинок екіпажу «Сигнальщика» у непростій військово-політичній ситуації розбудови національного флоту навічно увійшов до історичної спадщини Військово-Морських Сил України, продовжив традиції вірного і чесного служіння своєму народу, своїй землі, своїй рідній Батьківщині – Україні.

Семафор «Сигнальщика» «На державний прапор України – струнко!» не пропав в мороці великодержавного шовінізму і антиукраїнської істерії у Криму. Подана ним національно-патріотична команда була прийнята для виконання на кораблях і у частинах Севастопольського і Донузлавського гарнізонів Чорноморського флоту, які продовжили процес військово-морського будівництва в Україні.

Великий протицховновий корабель «Способний»

Великий протицховновий корабель (ВПК) Тихоокеанського флоту «Способний» вже четвертий рік поспіль знаходився на ремонті і модернізації у Севастопольському судоремонтному заводі імені С. Орджонікідзе. Протягом двох останніх років його ремонту обов'язки командира виконував старший помічник командира корабля капітан 3 рангу Сергій Єлісеєв. За плечима Сергія Станіславовича вже був великий

досвід морської служби і далеких морських походів, він не раз з успіхом виконував командирські обов'язки в походах океаном і у базі, очолював ремонтні і докові роботи, тож командування Тихоокеанського флоту не спішилося з призначенням нового командира корабля – старпомом досвідчений, з ремонтом справиться самостійно.

На ремонт і модернізацію кораблі направляються з неповним екіпажем, з так званим екіпажем ремонту. «Способний» же четвертий рік поспіль знаходився з екіпажем, скороченим до максимально можливого варіанту - із двадцяти восьми штатних офіцерів на борту осталося лише сім. Корабель практично був покинутий командуванням Тихоокеанського флоту напризволяще, а для флоту Чорноморського був не своїм, фактично чужим. І хоча він тимчасово був підпорядкованим 63-й бригаді кораблів ремонту і модернізації ЧФ, екіпаж, і в першу чергу офіцери і мічмани, в період галопуючої інфляції і економічної кризи у великій мірі були позбавлений всього необхідного їм для життя. Офіцери і мічмани, пригадував Сергій Станіславович, не мали права на житло у Севастополі, проживали без родин на плавказармі або знімали приватні квартири у місті. У важкі часи розпаду СРСР і глибокої економічної кризи в Україні для них командуванням бригади виділялися талони на продовольство за залишковим принципом, вони були позбавлені навіть тих невеликих можливостей забезпечення, які були доступні остальним морякам ЧФ. Два прізиви поспіль не поступало поповнення, а крім ко-

рабля обслуговувати доводилося ще й плавказарму, на якій проживав екіпаж «Способного». Такий стан породжував надзвичайно багато проблем, вирішувати які штаб флоту не поспішав. В душах офіцерів закипало, бо виходило, що вони зі своїм кораблем нікому на флоті не потрібні: ні у Владивостоці, ні у Севастополі.

Тривала корабельна служба і морські походи зріднили екіпаж з кораблем, у офіцерів, і в першу чергу їхнього командира, боліла душа за подальшу долю чудового корабля, який міг би ще довго служити безпеці свого народу, і який за своє двадцятирічне флотське життя вже здійснив чимало корисного для держави.

Великий протичовновий корабель проекту 61 «Способний» був закладений на Миколаївському суднобудівному заводі ім. 61-го комунара 10 березня 1969 року за заводським номером С-1713, будувався руками українських корабелів. При довжині 144 м, ширині 15,7 м і висоті 31,2 метри стандартна водотоннажність корабля становила 3300 тон, а максимальна – 4500 тон. Найбільшу осадку «Способний» мав по

Сергій Єлісеєв

кормі – 4,6 м. Корабель міг проводити автономне плавання протягом місяця, його морехідність обмежень не мала і він після завершення ремонту міг би ще довго служити на флоті.

ВПК «Способний» був передостаннім корпусом кораблів проекту 61 і не відзначався особливим новаторським озброєнням. Враховуючи його розміри, автономність плавання і озброєння, він серед флотів НАТО поряд з іменем «співаючий фрегат», отримав ще іншу назву – «беззубий красавчик». Бо дійсно, в момент його побудови на

ньому серйозного озброєння для морського бою встановлено не було. «Способний» був оснащений двома зенітними ракетними комплексами М-1 «Волна-П» з двохбалочними пусковими установками ЗІФ-101 і боекомплектom 36 зенітно-керованих ракет (ЗУР) В-601 при дистанції стрільби 24 км та системою управління ними «Ятаган». Артилерійське озброєння складало дві спарені артилерійські 76-мм башти АК-76 зі скорострільністю 90 вистрілів на хвилину на ствол і дальністю стрільби по горизонталі 15 км з системою управління артилерійським вогнем «Турель». На кораблі був встановлений п'ятитрубний 533-мм торпедний апарат, п'ять різного типу гідроакустичних станцій, три комплекси активних та комплекс пасивних перешкод, по два реактивні

бомбомети РБУ-6000 і РБУ-1000. Авіаційне озброєння корабля складав протичовновий гелікоптер Ка-27пл. Суммарна потужність енергетичної установки корабля рівнялася 72000 к.с., що дозволяло йому розвивати швидкість більше 36 вузлів. Серійна вартість будівництва «Способного» складала 17,4 млн. радянських карбованців. Після завершення будівельних робіт і державних випробувань 27 жовтня 1971 року «Способний» був зарахований до складу Тихоокеанського флоту під бортовим номером 522.

Слід нагадати, що попервах всі «співаючі фрегати» проекту 61, а їх двома суднобудівними заводами для ВМФ СРСР було збудовано 20 одиниць, були віднесені до класу сторожових кораблів (СКР), але з 14 жовтня 1980 року їх зарахували до класу великих протичовнових кораблів (ВПК). Однак з січня 1992 року вони знову були повернуті до класу сторожових кораблів.

Здійснивши перехід з Миколаєва до Севастополя, «Способний» приступив до випробування зброї і технічних засобів корабля. Успішно пройшовши державні випробування та здавши всі необхідні курсові завдання новенький корабель 15 лютого 1972 року вийшов з Севастополя до свого постійного місця базування на Тихоокеанський флот. Його морські шляхи пролягли через Атлантичний океан навколо мису Доброї Надії і виявилися багатомісячними. Увійшовши до Індійського океану, «Способний» заступив на свою першу бойову службу, яка тривала п'ять місяців. Після успішного завершення далекого морського походу «Способний» прибув у бухту Абрек с. Тихоокеанський і 26 серпня 1972 року увійшов до складу 175-ї бригади ракетних кораблів 10 оперативної ескадри (ОпЕск) Тихоокеанського флоту. З 1982 року ВПК «Способний» був зарахований до складу 201-ї бригади протичовнових кораблів 10 ОпЕкс з базуванням на 33 пристань у Владивостоці.

Пам'ятний знак корабля

«Способний» протягом всієї служби на Тихоокеанському флоті активно використовувався в бойовій підготовці флоту, брав участь у різноманітних флотських навчаннях і стрільбах, забезпечував польоти космічних кораблів, щорічно ніс бойові служби в Японському морі, Тихому та Індійському океанах, брав участь у міжнародних візитах. Під час ірано-іракської війни ніс бойову службу в районі Перської затоки, забезпечував безпеку і охорону караванів радянських торгових суден у охопленому полум'ям війни регіоні. Під час китайсько-

в'єтнамського збройного конфлікту у 1979 році надавав збройну допомогу ВМС В'єтнаму.

Моряки «Способного» гордилися службою на своєму кораблі, і у 1984 році до його 15-річчя виготовили спеціальний нагрудний знак, який був вручений кожному члену екіпажу. Високі навантаження морськими походами ВПК «Способний» викликали необхідність проведення його капітального ремонту, а нові завдання перед флотом - модернізації, які спланували на 1986 рік. Тоді ж командуванням ВМФ було прийняте рішення направити його на ремонт в Севморзавод до Севастополя з одночасною модернізацією корабля. Модернізація передбачала установку на кораблі нових зразків техніки і озброєння та надавала можливість у подальшій службі використовувати корабель в науково-дослідних цілях. Після завершення модернізації «Способний» планувалося передати на Північний флот.

Шлях «Способного» до Севастополя виявився непростим і тривалим, по суті, повторив його шлях з Севастополя до Владивостока в 1972 році. Кораблю перед постановкою в ремонт була спланована шестимісячна бойова служба в Індійському океані і у Перській затоці, після завершення якої корабель направлявся до Севастополя. Ця бойова служба виявилася для нього останньою, а трансокеанський похід з Владивостока до Севастополя – останнім морським далеким походом у історії корабля.

2 грудня 1986 року під звуки «Слав'янки» «Способний» з бортовим номером 505 назавжди залишив Владивостоцьку гавань. З 10 грудня 1986 року до 1 лютого 1987 року він входив до складу 17-ї оперативної ескадри ВМФ з базуванням у в'єтнамському порті Камрань. 15 лютого 1987 року, прибувши на рейд о. Сокотра, увійшов до складу 8-ї оперативної (Індійської) ескадри ВМФ і до травня місяця включно забезпечував безпеку проходження і охорону торгових караванів радянських суден в Перській затоці. Після короткого ділового візиту до Джібуті на початку червня корабель взяв курс на Чорне море і 21 червня 1987 року прибув до Севастополя.

...Промайнуло майже чотири роки ремонту і модернізації. На кораблі була повністю оновлена енергетична установка, проведено капітальний ремонт технічних засобів і озброєння, встановлено новий ударний ракетний комплекс «Уран», замінено тридцять відсотків корпусної обшивки, перебудована кормова частина під випробовування нових гідроакустичних систем для спостереження за підводною обстановкою. Вже під час ремонту було прийнято рішення розширити модернізацію корабля з розміщенням в кормовій частині експеримен-

тального найновішого акустичного комплексу четвертого покоління, у тому числі для виявлення підводних човнів буксируемими антенами на різних рівнях занурення неакустичною ГАС. Для цього була демонтована кормова артустановка і встановлена спеціальна надбудова з двома бортовими спонсорами для спуску буксирюємих антен. Корабель практично був оновлений повністю, а ще не встановлене озброєння і технічне обладнання корабля було доставлене і зберігалось у цехах заводу.

Втім, на 1992 рік виявилось, що вся вкладена праця, все зроблене суднобудівниками і моряками було зайвим клопотом, бо подальше фінансування ремонтно-модернізаційних робіт з ВМФ РФ ще у кінці 1991 року було припинене. Це був період, коли флот ставав розмінною монетою в політичних іграх у період становлення так званого «дикого капіталізму», коли на флот дивилися з точки зору наявності в нього великої кількості металу, на якому можна було накопичити чималі статки.

Заява екіпажу ВПК «Способний»

Найбільш вірогідно, що саме з цих причин ВПК «Способний» 29 жовтня 1992 року передали з Тихоокеанського флоту на Чорноморський. Сергію Єлісеєву стало зрозумілим, що їхній корабель з 76-відсотковою готовністю стає приреченим, а великі кошти, вкладені в його ремонт і модернізацію, витрачені даремно. І мовби для підтвердження саме такої думки 6 січня 1993 року наказом Головнокомандувача ВМФ РФ № 192 ремонт і модернізація корабля були зупинені, а екіпаж розформовувався.

Першим представником Тихоокеанського флоту, інспектуючи корабель, на «Способному» взимку 1993 року побував начальник тилу ТОФ контр-адмірал О. Риженко. Зустрівшись з командуванням ЧФ, він прибув на корабель, довів до офіцерів рішення про зупинення ремонту корабля та його списання на брухт, і на завершення бесіди запропонував офіцерам скласти присягу СНД і повернутися не у Владивосток, а у Советську Гавань, де у корабельних офіцерів і мічманів житла не було. Тихоокеанський флот не пропонував офіцерам і відповідних їхнім нинішнім посади. Сергію Єлісеєву, який протягом двох останніх років виконував обов'язки командира корабля, в управлінні

кадрів Чорноморського флоту запропонували посаду... командира взводу морської піхоти. Тобто досвідченому морському командирові з досвідом далеких морських походів, бойових служб та організації ремонту корабля запропонували первинну посаду як випускнику військового училища.

За Єлісеєвим стояли офіцери і мічмани з усіма їхніми проблемами. У непростій флотській ситуації, яка щоденно загострювалася, необхідно було шукати вихід. На Чорноморському флоті питання не вирішувалися, ТОФ для них вже став не рідним флотом. У той же час розвивалися Військово-морські сили України, яким гостро не хватало бойових кораблів. Тому в.о. командира «Способного» капітан 3 рангу Сергій Єлісеєв звернувся до першого заступника командувача ВМС контр-адмірала Миколи Кострова з пропозицією прийняти непотрібний ВМФ РФ корабель до складу ВМС України – молодим ВМС необхідні кораблі, молодий флот має надати офіцерам перспективу у службі. Корабель, пояснював Єлісеєв, у скорому часі може завершити ремонт, всі комплектуючі технічні засоби знаходяться на заводі. Та виявилось, що М. Костров не був готовим до такої розмови, боявся з цього приводу ускладнень ситуації з ЧФ, не мав власної та й не знав остаточної позиції Міністерства оборони України – там собі завважили, що для української «флотішки», як там називали ВМС України, кораблі першого і другого рангу не потрібні. Єлісеєв наполягав, і через деякий час М. Костров повідомив йому, що кораблі типу «Способний» ВМС України не потрібні і використовуватися ними не будуть.

Ситуація складалася парадоксальною: бойовий корабель є, але... нікому не потрібний. Тоді Єлісеєв звернувся до начальника відділу головних спеціалістів штабу ВМС капітана 2 рангу Вадима Махна з пропозицією прийняти його на службу як колишнього ракетника – мав великий досвід командування ракетно-артилерійською бойовою частиною корабля, виконання різноманітних ракетних і артилерійських вправ і на цьому досвіді майже підготував кандидатську дисертацію. Махно відмовив, бо вважав, що Єлісеєва, як досвідченого командира корабля відразу заберуть від нього на командну посаду. Тоді Єлісеєв звернувся до командувача ВМС України контр-адмірала Бориса Кожина. У Сергія Єлісеєва визріло рішення прийняти присягу українському народу екіпажем і таким чином зберегти корабель для майбутнього. Командувач ВМС України пропозицію підтримав, що придало діям Єлісеєва впевненості. З цим і поділився на спеціальній нараді з офіцерами корабля: «Необхідно визначитися з нашим майбутнім, і майбутнім корабля, - сказав офіцерам командир. - Тієї держави,

яка направила наш корабель на модернізацію і ремонт, вже не має. Флоту Росії корабель не потрібний, там прийнято рішення його списати на металобрухт. Отже, рішення залежатиме від нас самих. Пропоную скласти присягу народу України і підпорядкуватися командуванню Військово-Морських Сил України». Офіцери, крім двох, пропозицію командира підтримали і визначили день проведення ритуалу складання присяги на вірність народу України.

Вранці 24 квітня 1993 року ВПК «Способний» підняв державний прапор України і прапори розцвічування. В урочистій обстановці Сергій Єлісеєв провів ритуал складання присяги на вірність українському народу. Того ждня на адресу Президента України Леоніда Кравчука і Міністра оборони України Костянтина Морозова екіпаж направив звернення, в якому заявляв: *«Мы, экипаж БПК «Способный» ТОФ, находящегося в ремонте в г. Севастополе, добровольно выразили своё волеизъявление – приняли присягу на верность народу Украины. Это решение продиктовано не личными обидами и не с целью получения благ, а после долгих размышлений на фоне сложившихся обстоятельств. Все офицеры так или иначе связаны с Севастополем. Большинство их выросло, воспитывалось и постигало азы морской профессии на территории Украины. У каждого здесь проживают родственники и семья.»*

Командование ВМФ РФ приняло решение о расформировании экипажа и сдаче корабля в металлолом. Техническое управление ЧФ, дирекция ГП СМЗ им. С. Орджоникидзе, экипаж, учитывая нахождение почти всех поставок на складе завода, считает целесообразным завершить ремонт корабля, тем самым сэкономить немалые средства. Являясь гражданами Украины, имея достаточный опыт и знания, кадровый состав экипажа желает принести пользу в становлении и строительстве ВМС Украины.

Мы просим Вас взять нас под свою юрисдикцию, зачислить экипаж и корабль в состав ВМС и решить судьбу корабля...». Звернення підписали С.Єлісеєв, А.Голенський, Ю. Затюк, С. Поляков, В. Шеремета, С. Фоменко, Антоненко, Бартко, Рісін, Коломієць, Абрамов, Морев, Гуртовенко та інші члени екіпажу. Всі вони мали надію, що над їхнім кораблем підніметься прапор Військово-морських сил України, а всі вони стануть військовими моряками України.

Коли доповідь про складання екіпажем ВДК «Способний» української присяги дійшла до командування ЧФ, там не на жарт сполошилися, бо вже була домовленість про продаж корабля на брухт. На корабель негайно прислали «групу захоплення» з комендантського

батальйону на чолі з підполковником Беленком. Однак екіпаж «Способного» вчинив твердий опір і протистояння тривало цілу добу, день і ніч беззбройний загін моряків корабля протистояв озброєному загоні морських піхотинців ЧФ, весь цей час над кораблем розвівався жовто-блакитний прапор України! А в Києві все приймали рішення стосовно корабля...

Врешті кораблем цікавилися і іноземці. У 1992 році Севастополь і корабель відвідала делегація індійських ВМС. Вони запропонували українській стороні продати їм ВПК «Способний». Модернізовані кораблі цього проекту вже були на озброєнні ВМС Індії і зарекомендували себе ефективними кораблями, тому індійська сторона пропонувала за нього 170 тисяч доларів США. Однак «фахівці» з Мініборони відмовилися від пропозиції індійської сторони, мотивуючи це невірністю процесу розподілу Чорноморського флоту.

Командувач ВМС Борис Кожин був налаштований корабель не здавати, був готовий надати йому допомогу, але очікував на це дозволу з Міністерства оборони України. А там верх взяла позиція прихильників «флотішки»: такий корабель Україні і її флоту не потрібний. У Міністерстві оборони України не виявилось тієї посадової особи, яка могла б, як у 1917 році, твердо заявити: «раз прапор піднятий, спущеним бути не може». Тому взамін допомоги командир «Способного» з Києва надійшло розпорядження не лише спустити прапор, а й... «залишити корабель». З важким серцем, забравши корабельну документацію, покидав екіпаж «Способного» свій рідний корабель. Розуміли, що прощаються з ним назавжди і служити на ньому більше не доведеться ніколи.

У ВМС України офіцерів «Способного» зустрів командир 1 бригади надводних кораблів ВМС капітан 1 рангу Микола Жибарев і спершу розмістив на кораблі управління «Славутич». Капітан 3 рангу Сергій Єлісєєв тимчасово виконував обов'язки начальника штабу бригади, а згодом був призначений старшим помічником командира, а після - командиром ракетного крейсера «Україна». Після завершення навчання у Академії Збройних Сил України проходив службу на різних посадах в ескадрі різнорідних сил ВМС України. Його службова дорога простелилася до 1-го заступника командувача ВМС України, віце-адмірала.

А на Чорноморському флоті в аварійному порядку робилося все, щоб ВПК «Способний» не дістався флоту України, щоб стерти у Севастополі не лише імя, а й саму пам'ять про нього і як найшвидше позбутися корабля з перед очей командування флотом. Вже через три

дні, 28 квітня 1993 року, заводські буксири перевели приречений корабель від стінки Північного доку в Південну бухту, де розпочався демонтаж його озброєння і техніки. 20 листопада того ж року роззброєння «Способного» було завершено і те, що залишилось від корабля, було передано Севморзаводу в обмін на погашення боргів флоту перед заводом. Севморзавод, у свою чергу, продав корабель вже як брухт приватній індійській фірмі.

2 квітня 1995 року буксири виводили обеззброєний ВПК «Способний» з Севастополя. Офіцери і мічмани корабля прощалися з ним з Приморського бульвару. На вихідних створах севастопольського рейду пролунав корабельний ревун – «Способний» пішов у свій останній похід і назавжди прощався з портом, що не став йому рідним, прощався з відданими йому офіцерами, з країною, якій намагався прислужитися і яка не прийняла його до лав свого флоту.

Сумне то було явище. Офіцери корабля, члени його колишнього екіпажу не соромилися своїх сліз. Вони зріднилися з кораблем, вони хотіли зберегти його для України, але не судилося, бо хтось завважив інакше. Створений руками українських корабелів, «Способний» за чиєюсь нерозумною ідеєю виявився непотрібним українському флоту. Йшов на злом до далекої країни корабель, що гордо протягом двох десятиліть прославляв флот і досягнення вітчизняного кораблебудівництва у Світовому океані.

Та ім'я великого протичовнового корабля «Способний» назавжди залишиться в історії Військово-Морських Сил України і вітчизняного кораблебудівництва, бо він, повернувшись до пристані, з якої колись вийшов у Світовий океан, прийняв тверде рішення стати на захист народу, який його створив, своїм поступком продемонстрував незворотній шлях національного військово-морського будівництва, вніс вагомий вклад у становлення флоту України у найважчі для нього часи.

Малий ракетний корабель «Штиль»

(«Зибь», «Комсомолец Мордовії»)

Завершувався квітень 1993 року. Малий ракетний корабель (МРК) «Штиль» знаходився на ремонті в Балаклавському судноремонтному заводі «Металіст». Корабель стояв лагом до пристані майже поряд з кораблями бригади прикордонних кораблів України. Вранці 29 квітня 1993 року екіпаж МРК «Штиль» під керівництвом старшого помічника командира капітан-лейтенанта Олексія Кисельова вишикувався на підйом Державного прапора України і складання присяги на вірність українському народу. Очікували на командира капітана 2 рангу Валерія Тарлигіна, який особисто мав принести текст присяги і списки тих, хто її складатиме. Командир затримувався...

Взагалі-то тривала політична напруга та очікування політичного рішення майбутнього Чорноморському флоту на вищому рівні приводило флот до розкладу, практичного знищення, а особовий склад – до моральної деградації. З цієї штучної заполітизованої ситуації екіпажі виходили як могли, у більшості самотійно. Одні офіцери втягувалися в політичні дебати та під політичні гасла і мітинги та тягли з флоту все, що лише було можливим, інші, не бачачи перспектив, просто звільнялися в запас, а треті вибирали служіння державі – Україні чи Росії і продовжували хоч якось утримувати кораблі у бойовій готовності. Екіпаж «Штилю» ще десять місяців тому визначився остаточно: служитиме Україні.

І це не було таємницею у бригаді ракетних кораблів і в організаційній групі ВМС України. Спершу ракетники хотіли скласти присягу і перейти до ВМС України після виходу СКР-112 до Одеси в липні 1992 року, але з орггрупи ВМС України порекомендували перенести урочистий ритуал на 6 грудня – День Збройних Сил України. Та цей день на Чорноморському флоті був взятий під особливий контроль штабами флоту і дивізії, тож, аби не псувати свято, ритуал вирішили перенести на пізніше. Начальник штабу орггрупи ВМС України капітан 2 рангу Юрій

Шалит порадив командуванню корабля організувати ритуал зі складання присяги на вірність українському народу 29 квітня і таким чином відзначити 75 річницю підняття прапорів Української Народної Республіки в 1918 році на Чорноморському флоті.

Малий ракетний корабель «Штиль» проекту 1234.1 (за натівською кваліфікацією «Nanuchka-III class») був закладений на стапелі Ленінградського приморського суднобудівного заводу 28 червня 1976 року під

Олексій Кисельов

первинною назвою «Зибь» і заводським номером 70. До списку кораблів ВМФ був зарахований 14 квітня 1978 року і спущений на воду 23 жовтня того ж року. Корабель призначався для Чорноморського флоту, тому для остаточного завершення будівництва і установки озброєння, організації здавальних робіт промисловістю «Зибь» внутрішніми водними шляхами через Волгу і Дон перевели з Балтійського в Чорне море. Державні випробовування були завершені 31 грудня 1978 року, і 16 лютого 1979 року МРК «Зибь» був зарахована до складу кораблів Чорноморського флоту. У 1982 році, після прийняття шеф-

ства комсомолу над флотом, «Зибь» була перейменована на «Комсомолец Мордовії», а після остаточного розвалу СРСР 15 лютого 1992 року корабель черговий раз перейменували, але вже на «Штиль».

Кораблі проекту 1234 являлися новим етапом вітчизняного кораблебудівництва. Невеликі за розмірами, вони були маневреними і швидкісними, призначалися для захисту морських комунікацій, боротьби з надводними кораблями супротивника та проводки і охорони конвоїв у морі. Довжина МРК «Штиль» була рівною 59,3 м, ширина – 11,8 м, а осадка – 3,08 м, водотонажність складала 730 тонн. Корабельну силову установку складали три дизелі М-507 (по два спарених дизеля М-504) потужністю по 10 тисяч к.с. кожний, які, працюючи на три вали, забезпечували кораблю швидкість 35 вузлів і дальність плавання при швидкості 18 вузлів до 3500 миль.

Не зважаючи на відносно невелику водотоннажність, малі ракетні кораблі були новітнім словом у світовому кораблебудівництві, одними з кращих кораблів свого класу, несли потужне ракетне озброєння і були в морі грозою кораблів будь-якого рангу – могли приміняти ракетну зброю при швидкості 24 вузли і при хвилюванні моря в 5 балів. Ракетну атаку на противника МРК «Штиль» міг здійснювати на відстані 120-140 кіло-

метрів. Іноземних аналогів цим кораблям, рівним їм за бойовими можливостями, на той час не існувало.

Для боротьби з надводним супротивником на МРК «Штиль» були встановлені шість пускових установок надзвукових протикорабельних крилатих ракет «Малахіт» – по три в двох контейнерах по лівому і правому борту з новою радіолокаційною системою пасивного загоризонтального виявлення надводних цілей з видачею цілевказівок УРО «Тітаніт», зенітний ракетний комплекс «Оса-М» з боєкомплектom 20 ракет, автоматична артилерійська установка АК-176, дві зенітні артустановки АК-630, а також вперше встановлені засоби радіоелектронного протиракетного захисту.

«Штиль», як і інші кораблі його проекту, являв собою достатньо потужну силу в закритому басейні Чорного моря і, звісно, головне командування ВМФ СНД (так спершу себе називало колишнє ГК ВМФ СРСР) весь період розподілу ЧФ робило все від нього залежне, щоби кораблі цього проекту не дісталися Україні. Такі кораблі моглиб скласти основу бойової готовності Військово-Морських Сил України і надійно захистити її морські інтереси, тиск і шантаж флотом більше не мав би успіхів ні в політиці, ні в економіці. Тож коли звістка, що більшість екіпажів малих ракетних кораблів 41-ї бригади ракетних кораблів ЧФ мають наміри присягнути і служити народу України стала відомою у штабах 30-ї дивізії та флоту, там не на жарг стривожились.

Зранку в день складання української присяги командира МРК «Штиль» капітана 2 рангу В. Тарлигіна викликав командир бригади. Командир корабля, раз рішився на складання присяги, міг би піти до комбрига і після ритуалу складання присяги. Але замість корабля він спершу пішов до комбрига, не поставивши до відома свого старшого помічника Олексія Кисельова.

А на кораблі в строю вишикувалося більшість офіцерів, мічмани і 14 старшин і матросів. Очікували командира з документами для складання присяги. Чекають, але командир затримувався...

Тільки через годину очікування Олексію Кисельову повідомили, де знаходиться його командир. Стало зрозумілим, що командування блокує ритуал і командир тексту присяги вже не передасть. У цій ситуації Кисельов, як старший на борту корабля, віддав наказ підняти Державний прапор України.

При підйомі прапора виявилося, що піднімати його нічим, заступник командира по роботі з особовим складом та командир БЧ-5, що відмовилися складати українську присягу, порізали фали на корабельній щоглі. Але матроси Державний прапор України до гафеля на щоглі таки

пристосували, однак відсутність підготовлених документів заставила Кисельова відкласти проведення ритуалу присяги.

Після підйому Державного прапора України О. Кисельов, знаючи, яка буде реакція командування флотом, перш за все хотів перешвартувати корабель до пірсу українських прикордонників, який знаходився на якихось 30 метрів попереду. Щойно покликали чергового по пірсу, щоб там прийняли швартові, як він повідомив, що командир бригади прикордонників заборонив приймати «Штиль» на територію своєї бригади. Повторилася ситуація, як і підчас переслідування кораблями ЧФ СКР-112-го, коли українські морські прикордонники під Державними прапорами України стали сторонніми спостерігачами флотського протистояння і розправи над своїми побратимами. А прийма комбриг тоді «Штиль», питання перепідпорядкування корабля було б зняте з обговорення, значно б зменшилася антиукраїнська риторика в Севастополі, командування ЧФ стало би більш толерантно відноситися до представників українського флоту. Та так не сталося. Щойно «Штилю» заборонили перешвартовку, як до його борту прибуло більше тридцяти озброєних автоматами моряків-десантників з великого ракетного корабля «Бора», яких з пістолетом в руках вів старший помічник командира МРК «Міраж». Йому командування пообіцяло: арештуєш свого однокашника Кисельова, візьмеш «Штиль» – будеш його командиром.

О. Кисельов по борту свого корабля організував оборону, виставивши матросів з арматурою, бо більше нічого в руках не було. Тудакову на трапі шлях рішуче перегородив шлях озброєний лише кобурою від пістолета та арматурним ломиком старшина, черговий по низах корабля, і заставив повернутися «штурмовика» на пристань. Тоді озброєні десантники оточили корабель з пристані.

Штурм їм не вдавсь, розпочалося протистояння на витривалість, у першу чергу, нервів. Та несподівано для команди «Штиля», на допомогу десантникам прибули правоохоронці флоту – гарнізонної військової прокуратури. Виходило, що присяга рідному народу є злочином! За розпорядженням командувача ЧФ адмірала Касатонова на «Штиль» поспішили слідчі спільної прокуратури ВМС України і ЧФ РФ (так вона тоді називалася), хоча вже й підпорядковувалася Генеральній прокуратурі України. Тут же, відразу, на борту корабля розпочали слідство з приводу проявленого злочину «клятвopреступнічeствa» екіпажем і стали вимагати у О. Кисельова прибути разом з ними до прокуратури флоту. Стали погрожувати: не поїдеш, арештуємо і закриємо в камері! В той же час, поки у Балаклаві йшло протистояння за корабель, йшли телефонні розбори між штабами ЧФ і ВМС, між ЧФ і Міністерством оборони України,

вмішалися генерали Міністерства оборони України. За підсумками таких перемовин командир МРК «Штиль» В. Тарлигін передав телефоном О. Кисельову наказ з Міністерства оборони України, продубльований начальником штабу орггрупи ВМС Ю. Шалитом: залишити корабель. Повторилася ситуація як з ВПК «Способний»: у Міністерстві оборони не знайшлося мужнього генерала, який прийняв би принципове рішення: «Прапор не спускати!». Спроби уникати протистояння лише його підсилювали, на ЧФ подібні рішення сприймалося виключно як слабкість української сторони.

Кисельов зібрав особовий склад, пояснив їм ситуацію, що склалася, і вимушено відбув до прокуратури. Державний прапор України у присутності офіцерів військової прокуратури офіцерами ЧФ був зірваний з гафеля корабля...

Проки Олексій Кисельов писав пояснення в прокуратурі, в командування кораблем вступив новий командир, екіпаж корабля розформува-ли і розсіяли по флоту. Олексія Кисельова у прокуратурі, звичайно, не арештували, але його нервову систему, на радість чорноморцям, таки добре тривалий час випробовували на міцність.

З прокуратури капітан-лейтенант Кисельов направився до штабу ВМС України, де був зарахований до офіцерської роти штабу ВМС України. З Чорноморського флоту йому не видавали особову справу і він майже два роки не мав змоги отримувати грошове забезпечення у ВМС України. В 1996-1997 рр. він приймав участь у роботі комісії ВМС з прийому кораблів і військових частин під час розподілу Чорноморського флоту. Саме за його пропозицією МРК «Штиль» разом з однотипним «Зарніца» були включені до переліку кораблів, які за розподілом відходили до ВМС України. Та голова комісії ВМС по прийому кораблів від Чорноморського флоту 1-й заступник командувача ВМС контр-адмірал Ілля Півненко не включив їх до складу ВМС. Таку позицію у штабі ВМС стали обгунтовувати відсутністю у ЗС України відповідного полігону з підготовки ракет, мовляв, ракети «Малахіт» не виробляються в Україні і їх мало залишалося в арсеналі ЧФ РФ. Тому «Штиль» і «Зарніца» не прийняли до складу ВМС України і вони були просто на паперах передані ЧФ РФ в порядку взаєморозрахунків за нафто-газові борги. Так для України був втрачений бойовий корабель, який міг би добре їй прислужитися і не один рік.

Переживши розподіл Чорноморського флоту колишнього СРСР МРК «Штиль» був зарахований до складу 166-го Новоросійського дивізіону малих ракетних кораблів 41-ї бригади ракетних кораблів Черно-

морського флоту Російської Федерації з базуванням на Севастополь, і у водах України захищає інтереси Росії.

Так ВМС України позбулися корабля, що мав би стати основою бойової готовності українського флоту, але таким не став. Однак «Штиль» увійшов в історію флоту України, позаяк його екіпаж у важкий час становлення українського флоту твердо і рішуче виступив за відродження національного флоту України.

Розділ IV

Лицарі Українського моря і землі

Оповідання

Лиш Слави своєї будьте синами
і богів своїх!
Станьте, як леви, один за одного
і держіться Книг своїх!
... А ті вас ведуть у всі дні
до звитяг і героїства многого!

Ратна пісня.

«Велесова книга»

Севастопольський флотський півекіпаж

Півекіпажами на флоті називали військові частини, в яких здійснювався прийом і початкова підготовка новобранців, призваних на флот, та поповнення матросами екіпажів кораблів. У півекіпажах теж розміщувалися екіпажі списаних кораблів, кораблів ремонту, формувалися різні команди в інтересах флоту.

Севастопольський півекіпаж бере початок своєї історії ще з часів вітрильного флоту. Його матроси брали активну участь у революційних подіях на Чорноморському флоті в 1905 – 1906 роках, підтримували протестні виступи матросів у Лазаревських казармах, повстання на «Потьомкіні» і «Очакові», тому він не один раз переформовувався і піддавався репресіям.

На початку ХХ ст. у матроські казарми почали просочуватися гасла і українського національного відродження. У півекіпажі для них знайшовся відповідний ґрунт для сприйняття і поширення - його залога була майже вся українська. Після придушення матроських революційних виступів на флоті царській реакційній системі український національний рух в півекіпажі остаточно знищити не вдалося, він відродився і набув особливого розвитку взимку 1917 року.

У зв'язку з I Світовою війною на початку 1917 року кількість особового складу півекіпажу досягала 700 чоловік, значну більшість яких складали вихідці з України. Командиром Севастопольського півекіпажу на той час був підполковник, згодом полковник, Савченко-Більський Володимир Олександрович. Сам Володимир Савченко-Більський, виходець з старовинної козацької шляхетної родини, з 1906 року, майже з перших років своєї служби у Севастополі став активним членом севастопольського українського просвітницького гуртка «Кобзар» і активно сприяв розвитку української культури і національної самосвідомості своїх підлеглих. У своїх діях і прагненнях, як людина чесна, справедлива і чуйна, отримував повну підтримку своїх моряків.

Ним же у півекіпажі був організований матроський самодіяльний театр, режисером якого був сам командир, провадилася популяризація української книги і пісні. З півекіпажу чи не вперше у Севастополі за довгі роки реакції самодержавства пролунали полум'яні рядки Кобзаря, відкрито зазвучала українська мова і пісня, розповсюджувалася в Лазаревські казарми і на кораблі українська література, особливої популярності набрав «Кобзар» Тараса Шевченка.

З початком лютневої 1917 року революції, після повалення самодержавства і проголошення Центральної Ради в Україні, у півекіпажі було створено Українську раду і він незабаром став першою береговою частиною Чорноморського флоту, яка одностайно стала на позиції українського національного руху і українізації флоту. Після проведення 1-го Загальновійськового з'їзду в Києві у півекіпажі при сприянні Володимира Савченка-Більського приступили до його українізації, практично ставши першою українською військово-морською частиною у Севастополі. На 2-му Загальновійськовому з'їзді делегація Флотського екіпажу вже твердо вимагала від Центральної Ради рішучих дій по українізації Чорноморського флоту і створення на його базі Державного флоту УНР. З прибуттям на флот комісара Центральної Ради капітана 2 рангу Євграфа Акімова, півекіпаж у жовтні 1917 року підтримав екіпаж українізованого есмінця «Завидний» і теж став себе вважати належним до українського флоту.

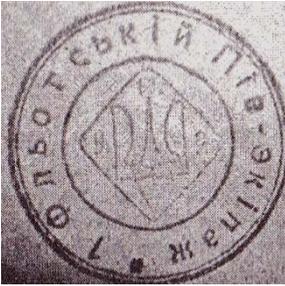
Українізувавши півекіпаж, матроси вирішили виготовити і відповідні клейноди, національну символіку, і першими на флоті виготовили українську корогву – штандарт малинового кольору з вишитим великим портретом Тараса Шевченка посередині, обрамленим лавровим вінком, з назвою частини і гаслом «За вільну Україну». Ця корогва стала першим серед військових частин Чорноморського флоту національним штандартом, під яким моряки півекіпажу постійно приймали участь у численних міських заходах. Збереглася фотографія тих часів, де моряки півекіпажу під своєю корогвою та з національними прапорами проходять урочистою ходою центральними вулицями Севастополя.

Популярним у Севастополі був і духовий оркестр півекіпажу, який першим на флоті виконав національний гімн «Ще не вмерла України», під звуки якого моряки проводили свої заходи і урочисто маніфестували Севастополем. Особливо масштабними і велелюдними були маніфестації у травні місяці під час святкування Тарасових днів, Зеленої неділі та на честь проголошення Української Народної Республіки.

З початком Першої російськобільшовицько-української війни у листопаді 1917 року, півекіпаж заявив протест проти братовбивчої вій-

ни і не лише словами, а реально виступив на збройний захист Української Народної Республіки. На базі півекіпажу був сформований морський курінь, який отримав ім'я гетьмана Петра Сагайдачного. 9 листопада 1917 року під командуванням мічмана Якіма Христинича він спеціальним ешеленом відбув до Києва на захист Центральної Ради. Більшість моряків цього куреня у боях проти колаборантів Арсеналу і більшовицьких загонів Муравйова, що вдерлися в Україну, полягла на київських вулицях і своєю героїчною смертю, кров'ю своєю відзначили український шлях до волі і свободи, до українського моря і національного флоту. А ті, хто вижив у боях, стали основою для формування майбутніх підрозділів української морської піхоти.

Більшовицька агресія прискорила формування центральних оборонних установ УНР, які мали б організувати оборону молодої республіки. Для цього необхідні були професійно підготовлені і віддані Україні кадри. 22 грудня 1917 року уряд УНР відкликає Володимира Савченка-Більського з Севастополя до Генерального секретаріату морських справ УНР.

*Печатка
1-го Флотського
півекіпажу*

У цей час у Севастополі після більшовицького перевороту вже лютували репресії і лилася кров. Відбуття великого загону українських моряків, а за ними і авторитетного командира значно вплинуло на становище півекіпажу, проти якого направлялися зусилля Військово-революційного комітету і Центрофлоту по його деукраїнізації. Однак прибуття до

півекіпажу українських моряків з захопленого більшовиками дредноута «Воля» підсилили його позиції у боротьбі за український флот і він витримав період більшовицьких репресій. Після захоплення більшовиками українізованих кораблів флоту, залога Флотського півекіпажу залишилася одним з небагатьох опорних пунктів Українського військового комітету, не дозволила більшовицьким провокаторам остаточно розправитися з українською громадою Севастополя.

Після проголошення Української Держави та вступу до Севастополя німецьких військ 1 травня 1918 року півекіпаж став базою для формування екіпажів Державного флоту України, до нього приписувалися на утримання всі флотські офіцери, які погоджувалися продовжити службу під українським прапором. Та дальші військово-політичні події склалися не на користь національного військово-морського будів-

ництва. Втрата головних сил флоту і прихід Антанти перервали виконання планів формування флоту УНР.

Після повалення Гетьмана Скоропадського нове військово-морське керівництво Директорії УНР вирішує відродити захоплений білогвардійцями у Севастополі Флотський півекіпаж і 27 травня 1920 року формує 1-й Флотський півекіпаж флоту УНР чисельністю за тимчасовим штатом 531 чоловік. Планувалося, що, на його базі спершу мали б формуватися «здатні до бою на суші» підрозділи морської піхоти, а при воєнному успіхові – і екіпажі кораблів майбутнього флоту УНР. Командиром цього півекіпажу став генерал-хорунжий флоту Володимир Савченко-Більський, начальником штабу – мічман Борис Остроградський. Однак завершити формування півекіпажу у Києві не дозволив прорив фронту більшовицькими військами, тому він разом з українським військом з боями відступив на територію Польщі.

28 серпня у польському місті Ланьцут 1-й флотський півекіпаж був переформований за новим штатом, приблизеним до штату стрілецького куреня, загальною чисельністю 619 матросів і козаків. Його командиром був призначений полковник Володимир Омелянович. Для забезпечення бойової діяльності півекіпажу надавалося 152 коня, 38 возів, 8 самокатів (автомобілів); його озброєння складало: 8 кулеметів «Максим», 8 кулеметів «Льюїс», 488 рушниць з багнетами, 27 пістолетів, 24 карабіни, 24 шаблі і 21 кортик. 10 серпня організаційні заходи були завершені і 1-й Флотський півекіпаж був відправлений на фронт і влитий до складу Дієвої Армії УНР.

Однак, виходячи з ситуації на фронті, на основі 1-го Флотського півекіпажу було прийнято рішення сформувати Військову Флотилію і 19 жовтня 1-й флотський півекіпаж як військова одиниця був розформований. Після завершення реорганізації з 12 листопада 1920 року Військова Флотилія разом з 1-ю Запорозькою стрілецькою бригадою вела вперті бої за місто Деражня, звідки під переважаючими силами противника вимушена була з боями відступати на Захід. 21 листопада рештки Флотилії перейшли річку Збруч на територію Польщі, де у селі Токи були інтерновані поляками.

Часина моряків 1-го Флотського півекіпажу при його розформуванні увійшла до екіпажу сформованого у Станіславові (нині Івано-Франківськ) бронепотягу «Чорноморець», надавши йому вигляду бойового корабля. Бронепотяг «Чорноморець» був приданий 1-й Запорозькій стрілецькій дивізії і налічував 20 старшин і 210 матросів. З наступом Червоної армії бронепотяг прикривав артилерійським вогнем відступаючі українські війська, оперуючи залізницею на лінії Дунаївці –

Проскурів (нині Хмельницьк) і прийняв останній бій під Волочиськом. Там, прикриваючи відступ українських військ, відступив останнім, перед тим, щоб не дістався ворогові, за наказом свого командира лейтенанта М. Сокальчука підірвав свого «залізничного корабля». Знявши залишки зброї, екіпаж бронепотягу 21 листопада 1920 року перейшов на територію Польщі, де був інтернований до польських спеціальних таборів.

Так завершив свою бойову історію Севастопольський Флотський півекіпаж. Його моряки у важких боях з переважаючими силами ворога жодного разу не «опустили свого прапора», завжди йшли в бій з твердою вірою у конечність своєї перемоги і відродження на Чорному морі національного флоту. Особовий склад Севастопольського Флотського півекіпажу в грізні роки національно-визвольних змагань українського народу вписав яскраву героїчну сторінку у історію боротьби за вільне і незалежне життя свого народу, за відродження національного флоту України. Моряки півекіпажу не зійшли з обраного ранньою весною 1917 року курсу боротьби за вільну Україну і мужньо пройшли цим штормовим, насиченим боями, шляхом до останку, на скільки хватило їм сил.

Боротьба і ратний подвиг моряків Севастопольського флотського півекіпажу – вічний приклад військовим морякам незалежної України. Сьогодні спадкоємцями їх ратної слави являється 39 Навчальний центр Військово-морських сил України.

3-а рота Школи водолазів ЧФ - перші військові моряки незалежної України

Після Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, який абсолютною більшістю громадян в єдиному духовному пориві підтвердив Акт проголошення незалежності України, навколо Чорноморського флоту почала формуватися пустеля відчуження від українського центру. Як корабель в жорстокому штормі більше слухається дужого вітру чим свого руля, Чорноморський флот все більше виходив на курс політичних поривів, які почали потужно віяти з московського Кремля. Проголошення у Біловежській пуці Співдружності Незалежних Держав було обране тим маяком, який без огляду на волю українського народу мав просвітити шлях відновлення спочившої в тій же пуці радянської колоніальної системи. Тож при мовчазливому спогляданні з київських гір командування флотом зайняло відверту позицію ігнорування незалежності України і проголосило курс служіння СНД – йому почали складати гімни і пророчити велике майбутнє. Радянський флот був негайно проголошений флотом СНД, і старими радянськими методами до нього почали силовим методом заганяти всіх, хто носив флотську форму одягу.

Олександр Ключев

Спішилися, бо 10 січня 1992 року флотська газета «Флаг Родины» без дозволу штабу флоту опублікувала звернення Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України Леоніда Кравчука до військовослужбовців Збройних Сил, що дислокувалися на території України. У зв'язку з тим, що Україна приступила до створення власних Збройних Сил, перший Президент України закликав військовослужбовців «спокійно і розсудливо зробити особистий вибір і визначитися відносно подальшого проходження військової служби» і до 20 січня скласти присягу на вірність народу України.

Та на Чорноморському флоті вже розхитували політичний шторм і робили все можливе, щоб дане звернення не дійшло до адресатів. За публікацію звернення Президента України командувач флотом адмірал І. Касатонов відсторонив від посади і звільнив в запас головного редактора газети капітана 1 рангу Ярослава Князя, велике число ти-

ражу газети було знищене. Процес створення Збройних Сил України на флоті був обкладений глибокою мовчанкою, інформація з столиці України стала блокуватися. Складати військову присягу на вірність народу України на флоті було заборонено, особистий вибір, про який мовив Президент, було підмінено особистим вибором командувача флотом, вірніше вибором, на який вкажуть йому у Москві. Однак існувало радіо і телебачення, які заблокувати в районах дислокації флоту командувач змоги не мав. Тож інформація до підрозділів флоту пробивалася. І, як того не хотілося командуванню, питання особистого вибору перейшло в кают-компанії офіцерів, кубрики і казарми особового складу, гостро обговорювалос на зборах офіцерів і мічманів.

Школа підготовки водолазів Чорноморського флоту не була виключенням, але її начальник капітан 1 рангу О. Крамаренко виступив категорично проти складання української присяги без відповідного на то особистого дозволу командувача флотом. Та командир 3-ї роти школи водолазів Олександр Ключев мав інший погляд на вирішення цього питання і вважав, що особистий вибір кожного ніхто не вправі ні замінити, ні відмінити. Обговоривши з офіцерами своєї роти звернення

Микола Тихонов

Президента, прийшли до спільного висновку, що з присягою слід визначатися в установлені терміни, і стали готуватися до урочистої події. Та про проведення урочистого ритуалу на плацу і з оркестром не було й мови, рота була б заблокована і розпорошена. Тому вирішили ритуал складання присяги провести у приміщенні канцелярії роти.

18 січня 1992 року. Цей день став особливим днем у процесі відродження національного флоту України. Цього дня волею невеликої групи морських офіцерів була розірвана шовіністична блокада процесу створення морського сегменту Збройних Сил України. І з цього ж дня, не зважаючи на силову протидію, бере свій початок практичне відродження морської ратної слави українського народу на Чорному морі.

І як усе велике, виглядав цей день по-робочому просто. Перед обідом у визначеному приміщенні зібралися офіцери роти. Першим військову присягу на вірність народу України склав командир роти капітан 3 рангу Олександр Ключев, за ним його заступник капітан 3 рангу Віктор Кравченко, командири учбових взводів капітан 3 рангу Борис Цимбал, капітан-лейтенант В'ячеслав Гладніков, мічман Сергій Рябінін, його заступник мічман Олег Белов, старшина роти старший мічман

Микола Журавльов. Дещо пізніше до них приєдналися капітан 2 рангу Микола Тіхонов, капітани 3 рангу Яків Древаль, Петро Піддубний та більше 20 мічманів з управління і інших підрозділів школи водолазів.

Спершу офіцери не вважали за необхідне підключати до ритуалу складання української присяги курсантів-матросів строкової служби. Але матроси настояли і того ж дня вся майже всі матроси 3-ї роти водолазів присягнули на вірність народу України. Першими українськими матросами при відсутності ще самого українського флоту стали матроси О. Волинець, О. Прищепа, А. Крутько, В. Сапожник, Ю. Яремчук, С. Фесенко, В. Костін, А. Низвицький, А. Кулагін, І. Аверичев, І. Коваленко, А. Мальков, Гергало, В. Бобик, І. Антонюк, М. Зінчук, А. Бутрин, Шуляк, В. Тхір, І. Влад, А. Товкач, С. Голобородько, А. Деркач, І. Данчук, В. Пашун, С. Руденко.

В той же день О. Ключев направив списки з прізвищами склавших українську присягу в Міністерство оборони України. Через три дні на телеканалі Севастопольської державної телерадіокомпанії прозвучало інформаційне повідомлення про складання військової присяги народу України у школі водолазів, що було визначене як початок українізації Чорноморського флоту. Ця новина створила своєрідну вибухову інформаційну хвилю у штабі флоту, почалися розслідування і допити командуванням, пошук винуватих і причетних.

Капітан 3 рангу Олександр Ключев не встигав відповідати на перхресні питання, які завдавали йому старші командири і офіцери штабу ЧФ. Суть зводилася до одного: відмовся, напиши рапорт, що нічого не відбулося і можеш служити далі.

- Відбулося, - не погоджувався Олександр, - ми вважаємо себе вже військовими моряками України.

Як останній аргумент вмовляння Ключова, його разом з офіцерами роти викликали до помічника командувача флотом капітана 1 рангу В. Долгова. Добитися необхідного результату – відмови від присяги знову не вийшло. Тоді Олександра Ключова викликали до командувача флоту. Адмірал І. Касатонов спершу взявся вихвалити професійні якості офіцера, мовляв, знаю тебе по спільній службі в дивізії протичовнових кораблів, і вдає, що не відає про українську присягу: що там у твоїй роті сталося?

Та, отримавши вичерпну доповідь, став умовляти О. Ключова домовитися, що він, мовляв, не приймає українську присягу, а... демонстрував волевиявлення, а воно не заперечується! Та О. Ключев принципами перед адміралом не поступився і від прийнятої присяги народу України не відмовився. Аж тоді адмірал І. Касатонов проявив

справжній намір своєї бесіди: на підконтрольному йому флоті офіцерів з присягою України не повинно бути.

Олександра Ключова відсторонили від посади і заборонили допускати на територію Школи водолазів. Не дозволили, не пропустили забрати навіть свої особисті речі з службового кабінету.

- Ти, хохол, ще потанцюєш в мене гопака, - знущався над офіцером начальник школи кап. 1 рангу О. Крамаренко, силоміць виводячи його за межі військової частини.

Ключов почав шукати однодумців і таких знайшов їх у севастопольській організації Співки офіцерів України, в роботі якої приймав активну участь до кінця своїх днів. Після створення організаційної групи ВМС України Олександр Ключов з своїми офіцерами був зарахований до її складу і гідно пройшов свій службовий і життєвий шлях. У другій половині квітня 1992 року до орггрупи ВМС України прибули і матроси його роти, вони вже більше не могли стерпіти тиску командування з вимогою відмовитися від української присяги.

Молоді матроси-водолази капітана 3 рангу Олександра Ключова першими пішли за покликом своєї Батьківщини і стали першими моряками вітчизняного флоту, стали такими у час, коли різноманітні політичні антиукраїнські сили щосили роздмухували у Севастополі і на флоті політичний шторм.

Командир роти водолазів капітан 3 рангу Олександр Ключов, сибіряк з народження, став братом українців по духу, свідомо і твердо першим з офіцерів Чорноморського флоту заявив про свою готовність служити в українському флоті і склав присягу на вірність народу України. Увібравши в себе вільний дух української землі, він зробив перший крок, який згодом перетворився в рух за відродження флоту України. «Клятвопреступник», «зрадник Росії» були чи не найлегшими епітетами, якими з шпальт газет, з телерадіоефіру, у виступах на численних мітингах постійно нагороджували офіцера противники незалежності українського народу. Протягом чотирьох місяців, до часу створення організаційної групи, він твердо і непохитно витримував морально-психологічний тиск, переслідування і приниження, безгрошів'я і матеріальну скруту але не відмовився від слів даної присяги.

Не легше йому приходилося і під час служби у ВМС України. Ніхто його не захищав, він, захищаючись, сам боронив і честь майбутнього українського флоту, в створення якого вірив непохитно. Він увібрав у себе кращі риси і традиції українського офіцера, душею сприйняв виклики нового часу і по праву став героєм національного флоту

України. Своїм прикладом Олександр Ключев продемонстрував всім суцям на флоті, що поклик народу до волі і свободи силою не спинити.

Однак, морально-психологічна ситуація, яка супроводжувала становлення вітчизняного флоту не могла не відобразитися і на здоров'ї перших офіцерів ВМС України. Першим серед членів організаційної групи Військово-морських сил України пішов з життя Олександр Ключев. Капітан 3 рангу Олександр Ключев став першим офіцером ВМС України, таким навечно залишився закарбованим на скрижалях історії Українського флоту.

**1-а Об'єднана
Школа підготовки
спеціалістів ЧФ:
з прапором України
– на віки!**

1

7 листопада 1991 року. Подібного міського заходу Севастополь не бачив, напевно, з 1917 року. Центральними вулицями міста з оркестром і барабанщиками під великим жовто-блакитним прапором крокувала парадна колона військових моряків. Це були матроси 1-ї Об'єднаної школи по підготовці спеціалістів Навчального загону Чорноморського флоту імені адмірала Октябрського. Моряки у парадній формі, поротно, коробка за коробкою, під ритми оркестру і барабанний бій чітко карбуючи крок, йшли весело й бадьоро. Перша рота весело співала «Ще не вмерла України...», поряд з колоною моряків бігла малеча, намагаючись втримати крок і бути схожими на матросів. Легкий бриз надимав жовто-блакитний прапор, який супроводжувала прапороносна група з оголеними шаблями.

Валентин Польовий

Перехожі на вулицях, військові і цивільні, здивовано зупинялися, бо вперше бачили військових моряків не під привичними флотськими знаменами, а під Державним прапором недавно проголошеної незалежної України. Дівчата, як завжди, привітно і кокетливо задивлялися на матросів, більшість перехожих весело вітали моряків. Сивочолі ветерани, які за багаторічною традицією і старою звичкою вийшли в центр міста... замість демонстрації трудящих під червоними прапорами побачили жовто-блакитний прапор над колоною моряків, лише мовчки кивали головами: часи змінюються, як то воно буде далі...

Севастополь у ті дні готувався до Всеукраїнського референдуму, призначеного Верховною Радою України на 1 грудня. Флотське життя ще тримало звичний ритм. Офіційне святкування 7 листопада було відмінене, але ніхто тим особливо не переймався. Не буде військового параду – проведемо стройову прогулянку містом, – на той час рішення командувача флоту ще було вирішальним у Севастополі. Тому, не беручи до уваги позицію міської влади, видали розпорядження: 1-й

Об'єднаній школі спеціалістів флоту продемонструвати мешканцям міста єдність флоту, непорушність його традицій, а разом з тим вчергове продемонструвати, хто тут господар. Такі прогулянки почали проводити щонеділі, за спеціальним графіком.

І моряки пішли так, як наказав їм начальник школи капітан 1 рангу Польовий Валентин Пилипович. А наказав він їм йти під Державним прапором Української держави – є держава Україна, ми її громадяни і захисники, і нам тепер під прапором України служити повік-віків, назавжди!

Вручаючи командиру 5-ї роти Державний прапор України капітан 1 рангу Валентин Польовий особливо наголосив, що з дня проголошення незалежності України всі ми стали її

Володимир Яценко

воїнами, збройними захисниками українського народу. Ініціативу командира школи підтримали офіцери-викладачі капітани 3 рангу Геннадій Ситніков і Володимир Яценко. А сам прапор Валентину Польовому подарував редактор газети Навчального центру ЧФ капітан-лейтенант Микола Гук, на той час голова севастопольського товариства української мови «Просвіта» імені Т. Г. Шевченка. Подарований «Просвітою» прапор гордо замайорів на вулицях флотської столиці – як колись у далекому 1917 році.

Подивитися на прогулянку під українським прапором вийшли навіть офіцери з наради, що проходила у штабі флоту. Дивилися уважно і дива в тім тоді ще ніхто не бачив...

2

Проте диво, точніше грубе порушення флотських традицій, перевищення службових повноважень і порушення наказу командувача флоту начальником школи розгледіли у штабі Чорноморського флоту відразу, як отримали доповідь про проведену стройову прогулянку Об'єднаної школи. Там уже складали проект плану протидії відродження Збройних Сил України та вже створеному в Києві Міністерству оборони України.

Все ж з оргвисновками щодо В. Польового довелося зачекати. На флот ще приходило молоде поповнення з більшості колишніх республік Союзу РСР і спершу направлялося до 7-го Навчального загону ЧФ ім. Октябрського. Взаємовідношення призовників з різних регіонів колишнього СРСР ставали не простими. Коли в одній казармі школи спе-

ціалістів зустрілися новобранці з Вірменії і Азербайджану, між республіками яких точилася війна за Карабах, у казармі між ними розпочалася справжня битва. В хід пішло все, що можна було взяти в руки: табуретки, тумбочки, спинки ліжок... Бійку зупинили лише пострілами з зброї, потім з великими труднощами учасників протистояння розвели по різних казармах. У великій мірі для встановлення порядку й дисципліни спрацював авторитет та позиція начальника Школи Валентина Польового. Тут уже штабу флоту було не до українського прапора, справитися би з міжнаціональними проблемами, тому розгляд справи Польового дещо відклали.

3

Ритуал складання військової присяги у 7-му Навчальному загоні ЧФ імені адмірала Октябрського переносили тричі. Причинами переносу стали проведені опитування, згідно з якими матроси, призвані з України, відмовлялися складати присягу невідомому їм СНД, а виявляли бажання присягати виключно українському народу. У цьому їх підтримували новобранці з кавказьких і середньоазіатських республік. Валентин Польовий розробив списки, за якими представники республік

Микола Гук

мали б складати присягу власному народу, і під загальне схвалення оголосив новобранцям. Штаб ЧФ виступив проти такої позиції, виставивши вимогу - всіх матросів без винятку приводити до військової присяги на вірність СНД.

Головний штаб і командування ВМФ СРСР у Москві в одноосібному порядку в кінці грудня 1991 року оголосили себе Головним штабом ВМФ СНД, Чорноморський флот – флотом «стратегічним» і складовою частиною флоту СНД. Військово-морським силам України в цьому флоті місця не передбачалося.

Врешті-решт, дату приведення до присяги молодого поповнення флоту призначили на 26 січня 1992 року. Але тут сталося непередбачуване. Редактор малотиражної газети «Вимпел» Навчального загону Микола Гук на самий Новий 1992 рік випустив україномовну газету з текстом військової присяги на вірність українському народу і Гімном України. Не встигли колишні політпрацівники флоту розібратися з цим зухвалим капітан-лейтенантом, як він через тиждень, 8 січня 1992 року, випустив черговий номер газети з великою редакторською статтею «О Україно, о рідна ненько, тобі вірненько присягнем». У газеті були на-

писані рядки, від яких в офіцерів штабу флоту волосся на голові ставало дибки, подібного у Севастополі ніхто не писав з 1918 року: «Україно! Запам'ятай цей день. Коли вперше за тисячолітню історію сини твої від зелених Карпат до Чорного моря, від голубого Дунаю і до тихого Дону присягають на вірність не хану татарському, не королю Речі Посполитої, не монарху австро-угорському, не самодержцю престолу російського і не колишньому центру, а тобі – матері рідній! Хай цей день увійде у історію нашу чистим, світлим і щасливим днем життя, яке збираємося будувати, а якщо виникне потреба, то й надійно захистити.

Хай цей день запам'ятають й ті, кого ще, можливо, не покидає надія пожитися за рахунок нашого трудолюбивого, гордого і доброго народу. Це нікому не буде дозволено. Чужої землі нам не треба, но і п'яді своєї землі не уступимо нікому. В цьому ми тверді і непохитні. Сили нам надихає безсмертний дух наших предків – дружинників княжих і козаків запорозьких, січових стрільців УГА і бійців УПА. Ім'я їм віднині – Збройні Сили України.

...Не на пустому місці народилася і наша присяга Україні. Наша присяга – це ниточка історії з клубка вірності народу. Вона ніколи не переривалася і не перерветься ніколи, оскільки заповнена свободолюбивим духом народу. А в світі нічого міцнішого немає. Давайте пам'ятати про це, пам'ятати при кожному вимовленім слові священної клятви, на кожному кроці в своєму житті. Давайте служити так, щоби відродити істинну козацьку, стрілецьку, воєнно-морську славу Вітчизни нашої...».

Газета викликала переполох у штабі ЧФ і лягла на стіл командувача. Адмірал І.Касатонов викликав редактора до себе. Зустрів спокійно, вислухав. Тоді сказав:

- Запам'ятайте, пане Гук. Не я зрадник. Вас зрадять ваші, кому ви зараз вірите і за ким пішли.

За наказом командувача флоту Миколу Гука звільнили з посади редактора газети і подали документи на його звільнення в запас. Звеліли розібратися і з начальником Школи спеціалістів і вияснити як він там здійснює керівництво редакцією і видавництвом. У штабі флоту міркували, що редактор малотиражки не міг працювати без керівництва начальника Школи, і без його відома, а може й допомоги, українські випуски газети без дозволу не вийшли б за межі друкарні. У штабі флоту більше всього боялися впливу випусків цієї газети на свідомість не так матросів-новобранців, як офіцерів школи спеціалістів. І вплив публікацій не забарився - рота курсантів, якою командував капітан 3 рангу

В. Колесников, у повному складі вирішила замість присяги СНД скла-дати українську присягу.

Інформацію про намір роти Колесникова складати українську присягу стала відома у штабі флоту. Там взяли за голову, знову Школа Польового «каламутить море», зриває ретельно продуманий план приведення флоту до присяги СНД. І це у той час, коли сам В. Польовий відбув у сімейну відпустку – напевно ще раніше готував «переприсягання»! Треба було його відсторонити від посади відразу після отієї прогулянки з жовто-блакитним прапором, не мали б зараз проблеми, а зараз треба негайно рятувати ситуацію.

Тож негайно, увечері 25 січня 1992 року, командира роти викликали до кабінету командира 7-го Навчального загону капітана 1 рангу В. Голубєва. Там разом з офіцерами штабу флоту командування загону «перевиховувало» офіцера до самої півночі, і спершу залякуванням кримінальною відповідальністю за непослух, а згодом обіцянками «рай-дужних» перспектив у службі у разі відмови від свого наміру прийняти українську присягу, таки переконали його провести ритуал приведення своїх підлеглих до присяги СНД.

Та події, що розгорталися на Чорноморському флоті, дістали розголосу. У Москві вже, напевно, не вповні надіялися на можливість командування флоту самостійно справитися із поставленим завданням загнути молоде поповнення до СНД, тому напередодні з Москви до Севастополя прибув сам «Головнокомандувач ВМФ СНД» адмірал флоту Російської Федерації Ф. Чернавін, Герой Радянського Союзу, вчорашній член ЦК КПРС.

4

Ритуал приведення молодого поповнення до військової присяги був призначений на 26 січня 1992 року. Належало привести до присяги 12 рот, понад 1600 матросів. Але оголошували офіцерам про цю подію своєрідно – лише тим, котрих знали і в яких були впевнені, що вони «не підведуть СНД». Ненадійних на думку командування, тобто проукраїнськи налаштованих, на службу не викликали. Але вони всі прибули самостійно і очолили свої підрозділи.

Насамперед за вказівкою командира Навчального загону капітана 1 рангу В. Голубєва командири рот ще у казармі відібрали у командирів взводів списки з текстами української присяги і видали їм заготовлені в штабі флоту списки з присягою на вірність СНД. У цей час в загін прибули помічник командувача ЧФ по роботі з особовим складом контр-адмірал О. Пенкін, начальник організаційно-мобілізаційного управлін-

ня штабу ЧФ контр-адмірал Б. Чернишков з групою старших офіцерів штабу, завданням яких було придушити будь-які національні намагання українців. Адмірала спершу зібрали начальників усіх Шкіл загону і почали вимагати у них забезпечити незаперечне складання присяги на вірність СНД. Від результату, наголошували особливо, залежала їх службова перспектива. Однак не встигли закінчити настановчу нараду, як надійшла доповідь командира 3-ї роти В. Колесникова, що у його роті командир взводу капітан 3 рангу Володимир Яценко відмовляється приводити своїх підлеглих до присяги на вірність СНД і не віддає списки з українською присягою.

Геннадій Ситніков

Адмірала викликали офіцера до себе. Розмова проходила на високих тонах, брутально, з погрозами. Яценка спробували заставити написати рапорт на звільнення в запас. Той відповів категоричною відмовою, і його грубо випровадили з кабінету.

Роти виходили і шикувалися на плацу. На ритуал складання військової присяги приїхало багато батьків і рідних новобранців з України. Для них це був святковий день, і більшість з прибулих не відала про політичну карусель, закручену командуванням флоту навколо цієї урочистої події у житті кожного молодого моряка.

Взвод Володимира Яценка розпочав ритуал складання військової присяги на вірність українському народу. До матроса, який урочисто читав текст присяги, підходить начальник відділу бойової підготовки в учбових загонах капітан 1 рангу В. Кружков і обриває його:

- А ну-ка, дай подивитися, що ти читаєш, - і вирвав з його рук аркуш з присягою.

Потім цей офіцер, не соромлячись батьків матросів, зім'яв аркуш і кинув його на землю. Матроси в строю обурилися, посипалися репліки з протестом, покотився гомін, який підтримали їхні батьки, що почали підходити до шеренги новобранців. Деякі з них почали фотографувати все, що відбувається на плацу. В. Кружков розізлився, почав кричати, що української присяги не існує, що за порушення вимог винні будуть притягнуті до кримінальної відповідальності. До розлюченого В. Кружкова підійшов капітан-лейтенант Микола Гук:

- Україна і її народ вам цього вчинку ніколи не забудуть!

Після цих слів Кружков відійшов від моряків. Командир взводу Володимир Яценко дістав новий аркуш з текстом української присяги,

який урочисто зачитали 90 курсантів не лише його взводу, а й всієї роти. Розписувалися про прийняття військової присяги вже у казармі.

Не зважаючи на брутальний тиск офіцерів штабу флоту і Навчального загону із 973 молодих матросів українську присягу склало 440 матросів, 6 матросів просто втекли з території школи, дві роти курсантів - 136 матросів, - у такій ситуації відмовилися скласти присягу взагалі і повернулися до своїх казарм. Там під керівництвом своїх командирів склали українську присягу. Списки з приведеними до української присяги моряками Микола Гук у той же день відправив до Міністерства оборони України.

Наступного дня розпочалася розправа. Начальника Школи Валентина Польового, не зважаючи на його відсутність під час складання присяги, командування флоту вирішило звільнити з посади. Начальник Навчального загону капітан 1 рангу В. Голубев оголосив капітанам 3 рангу Володимиру Яценку, Геннадію Ситнікову і капітан-лейтенанту М. Гуку рішення командувача флоту, яким вони відсторонювалися від своїх посад. З цього дня перебувати на території загону їм теж заборонялося. Вслід Володимиру Яценку капітан 1 рангу В. Кружков глузливо кинув:

- Яценко, знімай погони і марш за ворота. На своїй дачі кур щупай і приводь їх до української присяги. Ха-ха-ха...

Врешті, капітан 1 рангу Валентин Польовий і капітан-лейтенант Микола Гук, оставшись без місця служби, відправилися з доповіддю до Міністерства оборони України, де згодом були призначені офіцерами в Головні управління ВМС і Соціально-психологічної служби Міністерства оборони України. Яценко і Ситніков у квітні увійшли до складу організаційної групи ВМС України. У 1993 році В. Польовий і М. Гук повернулися до Військово-морських сил України, де разом з своїми побратимами продовжили військово-морське будівництво до звільнення в запас. У 1994 році Миколу Гука знову обрали головою міського товариства «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка і він продовжив активну громадську культурно-просвітницьку роботу в Севастополі.

**880-й окремий
батальйон морської
піхоти ЧФ
– служимо Україні!**

1

22 лютого 1992 року. О пів на восьму годину ранку особовий склад 880-го окремого батальйону морської піхоти Чорноморського флоту поротно у парадному строю вишикувався у розташуванні батальйону. Для ритуалу урочистого складання військової присяги на вірність народу України винесли Бойовий прапор батальйону. Настав час вибору кожного морського піхотинця, час, який після довгого промовання командуванням флоту сумління моряків визначилися одностайно: Україна кличе – служимо Україні! Остаточне рішення було прийняте напередодні на батальйонній нараді і сьогодні воно буде закріплене словами військової присяги під Бойовим і Державним прапорами України!

**Віталій
Рожманов**

Загартовані морем, обвітрені степовими вітрами, випробувані політичними провокаціями в Баку, морські піхотинці стояли в строю мужні і впевнені в своїх діях – під час Бакинських подій переконалися, що їх намагаються використати проти волі народу, що прагнув скинути тоталітарну систему. Приймати участь у протистоянні з народом, захищати який було їх конституційним обов'язком, морські піхотинці більше не воліли.

Більшість з них вирости і служать в Україні і відтепер, вирішили твердо, служитимуть лише її народу. В строю разом з морськими піхотинцями стояли всі 30 офіцерів і прапорщиків батальйону. Першими склали присягу командир батальйону майор Віталій Рожманов перед особовим складом першої роти, його заступник по роботі з особовим складом старший лейтенант Михайло Рудь перед строєм другої роти, і заступник командира батальйону з озброєння майор М. Артюшкевич – перед особовим складом самохідної артилерійської батареї. За ними – начальник штабу батальйону старший лейтенант Володимир Щегольков, командири рот старші лейтенанти Андрій Ільєнко, Володимир Онопрієнко, загалом всі офіцери і прапорщики, які на той час знаходилися в батальйоні. Прапорщик Валентина Ковальченко стала першою жінкою-військовослужбовцем на Чорноморському флоті, яка склала присягу на вірність народу України. Серед особового складу строкової служби в

підрозділах присягу склало 80 відсотків сержантів і матросів. Сорок шість чоловік, призваних з колишніх республік СРСР, підписали контракт про готовність завершити свою службу в батальйоні.

Після завершення ритуалу батальйон вишикувався на стройовому плацу. Майор Віталій Рожманов привітав особовий склад з урочистою подією. У відповідь пролунало гучне «Служимо народові України!».

Списки склавших присягу комбат нарочним офіцером направив до офіцера Міноборони України Ігоря Тенюха, а сам направився доповідати в штаб бригади.

2

Та урочистості досить швидко завершилися. Командир бригади морської піхоти полковник А. Кочешков сприйняв доповідь В. Рожманова про факт складання української присяги зовні спокійно. Як не як недавно сам, після новорічних свят, у січні, коливався, навіть підтримав більшість офіцерів, які на бригадних офіцерських зборах проголосували за службу Українській державі. Та адмірал Касатонов по-батьківськи поправив, а на нараді у Москві, куди його взяв з собою командувач флотом, упевнили комбрига, що української нації як такої в природі не існує, то ж служити треба виключно Росії, хоч і на території України. Знав, що Рожманов вірить в Україну, у якийсь її флот та надіявся, що довго той в батальйоні не затримається, не буде більше каламутити тут воду. А ось гляди, майор обійшов полковника... З холодним видом доповів про подію начальнику берегових військ і морської піхоти ЧФ генерал-майору В.Романенку.

Від отриманої доповіді генерал скипів. Як це так, не те що кращий, елітний батальйон морської піхоти флоту своєю присягою таки виходить з підпорядкування СНД, зірвав всі плани бойкоту створення ВМС України. Батальйон морської піхоти, не абстрактна військова одиниця, це ж потужна сила, у них важка артилерійська самохідна бронетехніка. За підсумками року наказом по флоту батальйон Рожманова оголошено кращим по флоту, перхід його до Збройних Сил України командуванню бригади так не минеться...

Через хвилин двадцять весь червоний від обурення генерал з усією завзятістю кубанського отамана влетів на територію непокірного батальйону. Не пам'ятаючи вже про генеральський такт і честь відразу накинувся на В. Рожманова з брудною лайкою: «...твою матір... майор, як ти зміг... зрадив... підвів... перекинчик...». Найлегшими словами були «ти міг це зробити 24 лютого, завтра же свято» і взявся за телефон командувача флотом.

Командувачу флотом добре запам'ятовся батальйон В. Рожманова ще з 29 січня. З доповіді начальника штабу бригади підполковника О. Смоляка він знав, що того дня комбат вже намагався привести морських піхотинців до української присяги і навіть для цього зібрав всіх у клубі, а напередодні, 28 січня, видав відповідний наказ по батальйону за № 21 «Про складання особовим складом військової частини 99732 присяги на вірність народу України». Тоді для руйнування планів комбата і його «примушення до СНД» командувач флотом направив в батальйон цілу агітбригаду у складі начальника штабу ЧФ віце-адмірала Г. Гурінова, командувача БРАВ і МП ЧФ генерал-майора В. Романенка. Разом з комбригом полковником А. Кочешковим вони протягом трьох годин намагалися «вправити мізки» морським піхотинцям. Результат не давався, Рожманов, користуючись повною підтримкою батальйону, втягнувся в дискусію з начальником штабу флоту, вів себе як затятий патріот України, зупинити міг його лише арешт, но... вчинити так не дозволяли обставини.

Справу «примусу до СНД» в той день зірвали народні депутати України Лариса Скорик і Олександр Тарасенко з українськими полковниками з Міноборони Володимиром Мулявою і Віталієм Лазоркіним, які якимось чином опинилися в батальйоні. Всі в залі очікували, що народні обранці прибули приводити морських піхотинців до української присяги, то ж зал клубу зустрів їх як рідних. Особливо полковника Муляву.

Андрій Ільєнко

Але все закінчилося одними розмовами про Україну, майбутнім її війська, розповідями про важкі труди на цій ниві і закликами присягати Україні. Та ще й народний депутат О. Тарасенко допоміг, вніс смуту в ряди присутніх, закликавши морських піхотинців ... не спішитися з присягою і чека-

ти політичного рішення.

Промова О. Тарасенка по суті і зірвала можливість привести в той день батальйон морської піхоти до лав Збройних Сил України і включити його до Збройних Сил України. Вона дала можливість командуванню флотом зробити два висновки: перший, що в українського керівництва нема єдності і певного плану стосовно Чорноморського флоту, тому рішучість в діях підмінюється довгими розмовами, і по-друге, в Києві бояться силового тиску, грубості і рішучих дій.

Адмірал І. Касатонов негайно перехопив здавалося втрачену ініціативу, гучно обізвав народних депутатів і київських полковників «київськими лазутчиками» та заборонив їх пропускати на територію військових частин флоту.

Наступного дня командувач флотом вирішив сам зустрітися з офіцерами бригади морської піхоти. Був певний, що особисто покладе край намаганням офіцерів служити українській державі – Гуринов, на його думку, з завданням не справився. Темою розмови накреслив вирішення болючих для офіцерів соціальних питань. Зал слухав мовчки, але де взявся «замполіт» батальйону Михайло Рудь з своїм питанням до командувача, яких йому раніше ніхто б не поспів задавати взагалі. Наприклад, чого командувач флотом, зустрічаючись не з президентом Кравчуком, а з Єльциним, сприймає їх за дурачків, запевняючи, що лише Росія вирішить соціальні проблеми, які за Союзу не могли вирішити десятиліттями, чи яким-то чином Росія вирішуватиме їхні соціальні питання в Україні без самої України?

За такі питання раніше звільнювали в запас. А зараз самому командувачу, адміралу І.Касатову, стримуючи своє обурення, нічого не залишилося як піти на ризиковану крайність:

- Ви вірите мені як командувачу? - у відповідь мертва тишина залу...

Стало ясно, тут готові служити Україні. Кинув зло в сторону начальника БРАВ і МП ЧФ:

- Товаришу Романенко! Управляйте ними самі, і притьма вийшов з зали.

Мовчанка морських піхотинців не обійшлася для них даром. Рішення командувач флотом прийняв на ходу, виходячи з клубу морських піхотинців: батальйон В. Рожманова як розсадник «українського сепаратизму» скоротити негайно, а особовий склад розсіяти по флоту. В середині лютого місяця відповідна директива про скорочення батальйону Головнокомандувачем ВМФ РФ була підписана. У штабі Чорноморського флоту терміново створили оперативну групу по розформуванню досі елітного на флоті 880-го окремого батальйону морської піхоти.

По обіді для 880-го батальйону урочистий день складання присяги українському народу перетворився в день судний. Разом з генерал-майором О. Романенком до штабу батальйону прибув начальник

управління кадрів флоту контр-адмірал Ю. Ламзін та група офіцерів штабу військ берегової оборони. Майора Віталія Рожманова і його заступника старшого лейтенанта Михайла Рудя відразу від посади відсторонили і під конвоем видворили за територію батальйону. Батальйон взяли під варту, виставивши внутрішні караули з морських піхотинців других підрозділів бригади, які не приймали української присяги. Розмову у кабінеті комбрига вели з кожним офіцером і мічманом окремо, добивалися визнання, що українську присягу прийняли під тиском і оманюю комбата. Все це, як і відмову від української присяги, треба було засвідчити на папері.

Не визнав подібного ніхто. Тоді всім оголосили директиву ГК ВМФ РФ про розформування батальйону. Далі, протягом двох днів, з батальйону вилучили бойовий прапор, стрілецьку зброю і таємні документи, офіцерів і прапорщиків видворили на вулицю, а самих морських піхотинців строкової служби відправили в ... будівельні загони флоту, дислоковані на території від Феодосії до Очакова. Знаючи, як гордяться своєю службою морські піхотинці, над ними вирішили насміятися таким ось способом. Хотіли української морської піхоти – маєте лопату і кайло!

Михайло Рудь

Перед остаточним розформуванням батальйону матроси і сержанти, як останній клич про допомогу від чинимого проти них свавілля, провели загальні збори і прийняли звернення до Президента і Міністра оборони України: *«Ми, що нижче підписалися, 22 лютого 1992 року прийняли присягу на вірність народу України. Із-за цього нас по наказу командувача флотом адмірала Касатонова переводять з бригади морської піхоти в будівельні частини. Ми від присяги, яку прийняли на вірність народу України, не відмовимось. Хочемо і далі служити в МП, займатися бойовою підготовкою, вірю і правдою служити народу України. Підписи: молодші сержанти Кізима, Безверхий, старший матрос Карпенко, матроси Мненник, Плещук, Шекура, Косячук, Мочурад, Ярмець».*

Які міри прийняло Міністерство оборони України і Президент України, щоби зберегти батальйон і зупинити антиукраїнське свавілля командувача ЧФ на українській землі? Ніяких. Звернення моряків осталося без відповіді. Позбавлені свого командування морські піхотинці стали легкою поживою для розправи штабами БРАВ і МП та Чорноморського флоту. Розправа над 880-м батальйоном морської піхоти ЧФ

проходила без будь якої протидії з сторони Міністерства оборони України, не відреагували на звернення моряків і депутати Верховної Ради України, які зовсім недавно закликали морських піхотинців стати на службу українській державі. До складу Збройних Сил України батальйон зачислений так і не був, тому досить швидко, за два тижні, від нього на флоті і сліду не осталося. Під тиском командування флоту та бригади, споглядаючи на відсутність підтримки з сторони України, майор Артюшкевич та ряд молодших офіцерів батальйону від прийнятої української присяги відмовилися. Доля остальных офіцерів, які не поступилися морально-психологічному тиску, командування флоту більше не цікавила, вони стали вигнанцями флоту.

За підтримку 880-го батальйону незабаром за офіцерами батальйону були видворені за територію бригади офіцери штабу бригади морської піхоти ЧФ підполковники Іван Шульга і Володимир Черевко.

5

3-5 квітня 1992 року у Києві проходив Третій з'їзд Співки офіцерів України. Від севастопольської організації СОУ на з'їзд за власні кошти поїхала делегація з 24 бездомних офіцерів ЧФ, вигнаних зі служби на вулицю за «переприсягання» і відмову служити СНД. Серед севастопольських делегатів були і морські піхотинці підполковник Іван Шульга, старші лейтенанти Михайло Рудь, Володимир Онопрієнко і Вячеслав Щегольков.

До втомлених дорогою і голодних морських піхотинців у перерві роботи з'їзду підійшов народний депутат Степан Ількович Хмара:

- Хлопці, доброго дня, ви «северяне»? з Півночного флоту приїхали?

Такі слова для чорноморців були як сіль на рану:

- Які ми, до чорта, «северяне»? – відповів М. Рудь. Чорноморці ми, з Севастополя приїхали. Ми присягнули Україні, а Україна нас не підтримує, депутати тільки балачки ведуть, а нас вже бездомними роблять... І послали Степана Ільковича, як мовиться, за лінію морського горизонту.

Степан Хмара не образився:

- Так-так... Ану пішли, розкажет в подробицях, що у вас там у Севастополі діється.

Моряки не вибирали етичних оборотів, і повели розмову про наболіле на ґрунті севастопольської ситуації. Вислухавши моряків, Степан Ількович зрозумів загрозливий для країни розвиток ситуації на Чорно-

морському флоті, проявив надзвичайну оперативність і рішучість в своїх діях і до кінця дня організував зустріч севастопольських моряків з Міністром оборони України генерал-полковником Костянтином Морозовим і заступником Голови Верховної Ради України Василем Дурдинцем, а наступного дня і з Головою Верховної Ради України Іваном Плющем.

Наслідком цих зустрічей і вимог народних депутатів стало проведення 5 квітня під керівництвом Президента України Леоніда Кравчука засідання Ради національної безпеки України, за підсумками роботи якої того ж дня був виданий Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо будівництва Збройних Сил України», другий пункт якого вимагав *«Сформувати Військово-Морські Сили України на базі сил Чорноморського флоту, що дислокуються в Україні»*.

Цей Указ Президента України став правовою базою відродження національного військового флоту України, втраченого в боях з російськими більшовицькими і білогвардійськими військами у 1921 році. День 5 квітня став днем початку формування сучасних Військово-Морських Сил України. І роль морських піхотинців бригади морської піхоти Чорноморського флоту у цьому незаперечна.

6

У середині квітня 1992 року, після створення організаційної групи ВМС України, я вирушив на пошуки героїв – морських піхотинців строкової служби. У будівельному загоні в Саках я знайшов 11 колишніх морських піхотинців, в Євпаторійському будівельному загоні – вісімнадцять. Вони вже мало походили на колишню флотську еліту. Жалілися, що робочого одягу їм не дають, працюють у морській формі і звільнитися в запас їм буде нічому. Виконували в основному підсобні роботи, більшого їм не довіряли, навколо них командування загону формувало зону відчуження. Морські піхотинці трималися дружно і берегли свої традиції, внаслідок чого мали постійні конфлікти з командуванням будівельних загонів - у солдатів перетворюватися не збиралися навіть під страхом арешту, більше всього берегли свої тільняшки, які постійно намагалися у них відняти. Повідомлення, що буде формуватися батальйон морської піхоти ВМС України зустріли радісно і готові були йти служити в ВМС. Однак були ображені на Міністерство оборони і весь світ, що дозволили розформувати їх батальйон: ми щиро

повірили Україні, линули до неї, а з нами таким чином поступили, образили нашу гідність, зірвали надії...

Я склав список морських піхотинців для орггрупи ВМС і попередив командування будівельних частин, що незабаром надійде наказ командувача ВМС України про зарахування їхніх «будівельників» до формуємого батальйону української морської піхоти. Ті не перечили – забирайте хоч зараз. Та все ж кілька матросів, які завершували термін своєї служби через пів року, попросилися залишити їх до кінця служби у будівельному загоні – хотіли набути будівельних спеціальностей для свого майбутнього цивільного життя – морська піхота України буде створена після завершення їх служби. Через тиждень по будівельних майданчиках чорноморського узбережжя поїхав збирати своїх підлеглих майор В. Рожманов.

Українську морську піхоту почали формувати з пустого місця. 1 липня 1993 року перший батальйон морської піхоти Військово-морських сил України був сформований і дислокований у військовому містечку села Тилове, покинутому військовими будівельниками в часи СРСР після завершення будівництва урядового комплексу «Зоря» у Форосі, яку у простонародді називали дачею Михайла Горбачова. Військове містечко мало вид розгромленого як після війни, розграбоване і розвалене, без вікон і дверей воно мало походило для організації життя і бойової підготовки морської піхоти. Але іншого виходу не було. Тут вже українські морські піхотинці проявили власний характер, пригодилося «практика» у будівельних загонах і при допомозі шефів з регіонів України всі службові приміщення були відновлені, обладнали навіть учбовий полігон. І коли військове містечко облаштували і привели до порядку, коли розпочалася планова бойова підготовка Президент України Леонід Кучма розпорядився вивести українську морську піхоту подальше з Севастополя - до Феодосії - 13. Згодом, коли морські піхотинці освоїлися і у тому військовому містечку, її «попросили» передислокуватися і звідти, до Феодосії.

Та українська морська піхота переборола політичні шторми і продовжує свій історичний розвиток. Сьогодні, дислокуючись у місті Феодосія, традиції 880-го батальйону морської піхоти впевнено продовжують морські піхотинці 80-го батальйону морської піхоти військ берегової оборони Військово-морських сил Збройних Сил України.

Непрístupний острів

Про морський спецназ, флотську гвардію, яких часто ще називають «морськими котиками», написано багато, відзнято не лише кінофільми, а й цілі кінотелесеріали. І вони справді варті такої уваги. Бо вони не на словах, своїми справами довели, що не даремно рахуються морською елітою, їх призначенням є виконання найскладніших завдань у любых умовах і при різноманітних обставинах, які не по силах іншим представникам морських професій. Крім фізичної підготовки, спортивного розряду і міцного здоров'я умовою служби у морському спецназі є майстерне володіння кожним спецназівцем не менше чим вісімнадцятью спеціальностями, вони мають бути бійцями на воді і під водою, на землі і у повітрі. Обовязковим для спецназівця являється психологічна стійкість.

Анатолій Карпенко

В програму навчання входило обов'язкове вивчення іноземних мов – англійської і німецької. Профільними видами підготовки являються водолазна, повітряна, гірська та на виживання. Насправді, так готували навіть не спецназ, бійців цієї військової частини можна назвати одночасно морськими піхотинцями і десантниками, розвідниками і диверсантами.

Вони досконало володіють рукопашним боєм, управляють любим видом транспорту, володіють всіма засобами зв'язку, відмінні парашутисти і водолази.

Флотські спецназівці завжди користувалися великою повагою на флоті і глибокою любов'ю та пошаною свого народу. Було таке окреме з'єднання, 17-а бригада спеціального призначення, і на Чорноморському флоті. Знаходилася вона на острові Первомайському у Буго-Дніпровському лимані, який являється територією Очаківської міської ради. Там спецназ був надійно захований від посторонніх очей і вух на штучному острові, насипаному колись за наказом фельдмаршала Потьомкіна (насипали його протягом 25 років) між Очаковом і Гендровською косою в якості загороджувального бастиону для оборони входу до Буго-Дніпровського лиману. Був цей острів ще й історичним, в одному з його казематів перед судом перебував герой повстання на крейсері «Очаков» лейтенант П.П. Шмідт. Там же, неподалік каземату, була встановлена і частина фок-щогли з легендарного броненосця «Потёмкин». У російсько-турецьку війну 1877-1878 рр. острів довжиною 1400

метрів вже існував. Створювався він так: по периметру острова були вбиті дерев'яні сваї, між які засипали камінь і глину, а зверху пісок, які доставлялися баржами з Кінбурнської коси і Очакова. Навколо, щоб острів не розмивався хвилями під час штормів, він був захищений кам'яним молотом. На острові для кругового обстрілу були установлені далекобійні гармати і мортири на рухомих платформах. Гармати спеціальним механізмом піднімалися з каземату і після вогневого залпу опускалися в бетонний бункер, залишаючись недоступними для вогню у відповідь. Інженери кінця XIX ст. називали створений острів «выдающимся гидротехническим сооружением, не имеющим аналогов в мире». В часи Великої Вітчизняної війни острів протягом кількох місяців був неприступним і для німецьких військ.

Свій родовід «морські спецназівці» починають з створенням у жовтні 1953 року у севастопольській бухті Кругла 6-го морського розвідувального пункту спеціального призначення, який у березні 1961 року наказом командувача Чорноморським флотом був передислокований із Севастополя в новий пункт постійної дислокації — на острів Первомайський, навпроти Очакова. Передислокація дозволила проводити регулярну бойову підготовку на полігонах Тендрівської і Кінбурнської коси і у серпні 1968 року розвернути цю частину у 17-у окрему бригаду спеціального призначення ГРУ ЗС СРСР. Починаючи з 1967 року особовий склад бригади приступив до несення постійного бойового чергування на кораблях 5-ї оперативної ескадри ВМФ в Середземному морі.

У 1975 році особовий склад бригади виконував спеціальні завдання на Кубі і в Арабській республіці Єгипет. А в 1978-му група водолазів-розвідників спільно з групою спецпідрозділу КДБ «Альфа» забезпечувала безпеку радянської делегації на XI-му Всесвітньому фестивалі молоді та студентів в Гавані (Куба). Після початку війни в Афганістані керівництво прийняло рішення не залучати найбільшу морську бригаду спецназу до виконання бойових завдань в ДРА. Тим не менше, з 1963 по 1991 рік державними нагородами СРСР було нагороджено багато військовослужбовців частини. Зокрема, це два ордени «Бойового Червоного Прапора», сім орденів «Червоної Зірки», 12 медалей «За бойові заслуги», 15 - «За відзнаку у військовій службі». 17-а окрема бригада спеціального призначення Чорноморського флоту і бойові плавці групи "Омега" дислокувалися на острові Первомайському (його ще часто називають Майським) до 1990 року і з 1 січня 1990 року там же була перетворена в 1464-й окремих морський розвідувальний пункт спеціального призначення, яким на той час командував капітан 1 рангу Анатолій Карпенко. Мешканці Очакова лише відали, що на острові ба-

зуються «військові будівельники», хоч постійно дивувалися їх військовій виправці і відсутності в них будівельного інструменту. Слід, напевно, зазначити, що перші повідомлення в пресі про цю «спецбригаду» дала американська преса у 1970-х роках, повідомивши, що в Радянському Союзі «десь під Одесою» на якомусь острові провадиться підготовка радянських морських диверсантів. Відповідь такому «наклепу» у газеті «Красная звезда» дав тоді сам міністр оборони СРСР маршал Ахромєєв, доводячи, що це повідомлення є вигадкою класових ворогів для того, щоби заплямувати радянський лад, що у миролюбивому СРСР у принципі не можуть існувати диверсанти. Мовляв, маємо лише розвідників.

Вперше в Україні острів і самі «спецназівці» стали широко відомі лише після того, коли ці «будівельники» склали українську присягу 9 квітня 1992 року. Тоді виявилось, що на острові у спеціальному центрі готують спеціальні підрозділи для виконання спеціальних завдань у тилу противника. Другими словами, готуються ті самі диверсанти, про яких писала американська преса.

Острів Первомайський

9 квітня 1992 року. Острів Первомайський. Вранці особовий склад 1464-й окремого морського розвідувального пункту спеціального призначення у парадній формі одягу зі зброєю в руках вишикувався на плацу військової частини. Урочисто під звуки оркестру винесли Державний прапор України і Бойовий прапор військової частини. Ритуал складання

військової присяги проводив особисто командир пункту капітан 1 рангу Анатолій Карпенко, він же у присутності своїх підлеглих та представників Очаківської міської влади першим склав українську присягу. Разом з ним склало присягу 90 відсотків офіцерів військової частини. Щойно підрозділи загону пройшли урочистим маршем повз трибуну, як командира викликав на зв'язок командувач флотом.

- Ви що там затіяли? Хто дозволив? Забороняю, відмінити, - неслось в трубці з уст адмірала Ігоря Касатонова.

- Відміняти вже нічого, товаришу командувач. Ритуал складання української присяги завершено, присягу склало 90 відсотків офіцерів...

- Я заблокую вас морською піхотою!

- Однак, ви ж самі знаєте, товаришу адмірал, що не має на флоті такої піхоти, щоби змогла нас заблокувати на острові. Розблокуємося власними силами.

З того кінця телефонного дроту кинули трубку. Доповівши у Міністерство оборони України про приведення своєї військової частини до української присяги, Карпенко вжив відповідних заходів для запобігання різноманітних провокацій проти острова.

Перехід морських спецназівців до Збройних Сил України був сприйнятий як командуванням ВМФ Росії, так і московськими політиками боляче. На А. Карпенка і його офіцерів посипалися погрози і звинувачення у зраді, останні не вщухають і протягом останніх двадцять літ. Питання української присяги і «деструктивних дій спецназу» одразу винесли на українсько-російські переговори по проблемі Чорноморського флоту, які розпочиналися у ті дні. Тему підхопила Центральна газета міністерства оборони РФ «Красная зvezда», присвятивши цій події розлогу статтю, доводячи, що саме капітан 1 рангу А. Карпенко своїми діями намагався зірвати російсько-українські переговори. Особливо загострював ситуацію навколо флоту Головнокомандувач Об'єднаних Збройних Сил СНД маршал Шапошников Є. І. Тому у відповідь на неправомірні і безвідповідальні акції, неповагу до законних прав України, як морської держави, мати свої Військово-морські сили 9 квітня 1992 року Президія Верховної Ради України вимушена була виступити з відповідною заявою, якою засудила протиправні, спрямовані проти суверенітету України дії Шапошникова, оцінила їх як пряме і безцеремонне втручання у внутрішні справи України і запропонувала Президенту України Леонідові Кравчуку виразити недовіру російському маршалу і вийти з клопотанням перед керівниками країн СНД про усунення його з посади.

Невдовзі після зарахування до складу Військово-морських сил України 1464-му окремому морському розвідувальному пункту спеціального призначення було повернуто статус бригади — вона стала 7-ю окремою бригадою спеціальних операцій ВМС України, командиром якої до 1998 року являвся капітан 1 рангу Анатолій Карпенко. У жовтні 2003 року бригада була реформована в 73-й Морський центр спеціального призначення Військово-морських сил Збройних Сил України. Однак у 2004 році острів керівництву держави приглянувся для інших, відмінних від оборонних потреб цілей, тому того ж року 73-й Центр був передислокований з острова на територію одного з військових містечок Очаківського гарнізону. 23 лютого 2008 року Морському центру спеціальних операцій було вручено Бойовий прапор.

Оперативним призначенням Морського центру являються виконання спеціальних завдань, пов'язаних з проведенням розвідувальних заходів, здійснення диверсій в тилу ворога, підводне мінування і розмінування, захоплення ворожих суден і берегових споруд. В той же час, його «українська» історія має досить багато прикладів успішного застосування сил спеціального призначення в мирних цілях для потреб держави. Так, в серпні — вересні 1992 року спецназ бригади разом з групою спецпідрозділу СБУ «Альфа» здійснювала забезпечення доставки з Канади в Україну на суховантажі «Петр Алейніков» (операція «Щит України») нової національної валюти – гривні. Особливо відзначилися очаківські спецназівці під час ліквідації великої аварії міської каналізаційної мережі і водостоку у Харкові, коли завдяки лише їхній професійній підготовці вдалося уникнути великої екологічної катастрофи у місті, при численних підводних розмінуваннях — знищували затоплені торпеди часів війни під Одесою, авіабомби в районі херсонського елеватора, міни часів Першої і Другої Світових війн в гирлі Дунаю під Ізмаїлом та звершили багато інших справ, підвладних лише їм.

Та незважаючи на виконання суто національних завдань, інтерес до українських спецназівців не вщухає, різними недоброзичливцями придумуються і розпускаються різноманітні плітки з єдиною ціллю – принизити значення і авторитет українського флоту. Саме таким цілям, наприклад, служила широко розповсюджена видумка про начебто спробу України силами 7 ОБрСО захопити в червні 1995 року штаб ЧФ і низку об'єктів Чорноморського флоту у Севастополі. З цього приводу у Севастополі була розіграна ціла істерична акція. Джерелом цих чуток стала одна з новел «Протистояння» редактора відділу спецоперацій російського ілюстрованого журналу «Солдат удачи» Сергія Козлова. Насправді реального підґрунтя дана історія не має, вона видумана від початку і до кінця. Будь яка поява українського спецназівця у Севастополі, хоча би прибуття у відпустку, неодмінно розцінювалася не інакше, як спроба щось ним захопити на героїчному Чорноморському флоті. Врешті, незважаючи на ці та інші політичні спекуляції, які супроводжували процес становлення морського спецназу України, острів Первомайський і спецназівці залишилися неприступними для антидержавних устремлінь.

Сьогодні 73-й Морський центр спеціального призначення ВМС Збройних Сил України увібрав всі кращі традиції своїх попередників і являється гордістю національного флоту України. Присягнувши своєму народу, морські спецназівці твердо і непохитно стоять на сторожі волі і свободи українського народу, бережуть і захищають незалежності своєї країни, продовжують славні традиції своїх попередників.

Де груди сильніша за гармат

2 липня 1992 року. Сімферополь. Вже майже рік існувала незалежна держава Україна, на обломках колишньої Радянської Армії формувалося національне військо України. Та у Криму, як у великому казані, закипало антиукраїнське вариво. Роздмухували ватру і підігрівали той казан з Севастополя, при потужній підтримці командування і військової ради флоту намагалися втримати флот, а з ним і український Крим у зоні зовнішнього впливу.

Створення організаційної групи Військово-морських сил України у Севастополі не лише виявило потужний український рух на флоті, а й зняло маску з показової єдності моряків флоту і їх вірності «єдиньжды данной присяге», з плаканою бажання жити і служити не рідному народу, а міфічній «слов'янській єдності», продемонструвало бажання українців відродити власний флот як опору державності в Криму. Все

це вело до зникнення з бухт українського узбережжя замаскованого «флоту СНД». З Москви звеліли любими мірами не допустити цього.

**Олексій
Михайлютенко**

Для командувача Чорноморського флоту адмірала Ігоря Касатонова не було таємницею, що базове з'єднання 126 дивізії берегової оборони ЧФ – 816-й артилерійський полк і окремий протитанковий батальйон фактично українізувалися самостійно, абсолютна більшість офіцерів бачать себе у складі Збройних Сил України, осталося лише привести їх до української присяги. Командувач знав добре, доповідали, що до

полку з орггрупи ВМС кілька разів навідувався капітан 2 рангу Юрій Шалит – не каву приходив пити, закликвав скласти українську присягу. Цьому треба було покласти кінець, рішення необхідно прийняти на місці, тому командувач рішуче направився в полк особисто, взявши з собою всіх членів військової ради і начальника управління кадрів флоту. Цим полком він намірився дати повчальний урок всьому флоту і відбити у решти офіцерів берегової оборони бажання переходити на службу до Збройних Сил України.

Командирові полку полковнику Миколі Сузанському звелів одразу зібрати офіцерів полку в полковому клубі. Коли офіцери зібралися у клубі, командувач підняв командира полку і жорстко спитав:

- Я і військова рада хочуть знати кому збираються служити офіцери полку.

- Це питання, товаришу командувач, офіцери вирішуватимуть самостійно.

- Ось так, така позиція командира? У такому разі ви звільняєтесь у запас.

І до начальника управління кадрів флоту:

- негайно підготувати документи на його звільнення в запас.

Офіцери переглянулися. Командира в полку поважали, знали, що він збирається звільнитися в запас за вислугою років, но щоби так перекреслити його тривалу службу, принизити перед всім полком?

- Не дозволимо! - погляди присутніх зупинилися на командирі 1-го важкого гаубичного дивізіону підполковнику Олексієві Михайлютенку – він першим заявляв про готовність служити українському народу.

Олексій Михайлютенко піднявся і, попри спроби не дати йому мовити слово (Сідайте, вам слова не давали!), заявив:

- Товариші офіцери! Подібне відношення далі терпіти неможливо, розтопчується офіцерська честь і просто людська гідність. Пропоную всім вийти з цього залу, негайно вишикуватися на плацу і скласти військову присягу на вірність українському народу, - і перший направився до виходу з зали.

За ним почали виходити й інші офіцери. Командувач не вірим своїм очам – його просто ігнорували. У положенні, в яке він намагався поставити офіцерський колектив полку, опинився сам. Спробував їх зупинити, застрахати наслідками непослуху, але його погрози «я вам заброняю!, всі будуть звільнені зі служби!» на присутніх вже не впливали: з зали спокійно, з відчуттям власної гідності вийшли всі офіцери. Неподіяла і погроза застосувати до полку морську піхоту ЧФ. Тоді Ігор Касатонов, рятуючи рештки власної гідності, «для наведення порядку в полку», залишив командувача берегових військ флоту генерал-майора Володимира Романенка з офіцерами кадрового управління і атестаційної комісії берегових військ, а сам швидко залишив полк.

Михайлютенко знав, що командувач не залишить полк у спокої, тому спершу підняв по тривозі свій дивізіон і з зброєю наказав зайняти оборону території полку з флангів та привести в готовність учбову важку гаубицю посеред стройового плацу. Сам направився до таємної частини за Бойовим прапором.

При виході з таємної частини штабу, йому на дверях шлях перегородив генерал-майор Володимир Романенко:

- Не випущу! Забороняю виносити прапор, - губи і руки у генерала тремтіли. Михалютенко, фізично міцний офіцер, взявши обома руками генерала за плечі, легко відсунув того від дверей.

- Це вам так не обійдеться! Ви будете відповідати по закону!

- Ось по закону якраз хтось і буде відповідати, - відповів генералу і вийшов з прапором до офіцерів.

Офіцери під Бойовим прапором полку вишикувалися на стройовому плацу. Першим військову присягу на вірність українському народу склав командир полку. За ним Олексій Михайлютенко і решта офіцерів. Коли офіцер виходив зі строю складати присягу, кожному з них генерал В. Романенко і начальник управління кадрів флоту кричали з сторони: «Отставить! Запрещаем!», а атестаційна комісія з кількох офіцерів штабу берегових військ тут же складала подання на його звільнення в запас. Та офіцери полку на подібні заяви і дії кадрового органу не зважали.

Затим Олексій Михайлютенко разом з командиром протитанкового батальйону підполковником Володимиром Васильєвим привели до військової присяги Україні і особовий склад цього батальйону.

Після завершення ритуалу офіцери прийняли колективну звернення до військовослужбовців, дислокованих у Криму, направлене проти антиукраїнської істерії на флоті і в Криму та спроб відірвати Крим від України. У зверненні офіцери назвали відвертою провокацією приналежність флоту до стратегічних сил СНГ і відстоювання ним інтересів Співдружності. «Ще вчора, говорилося у зверненні, вище військове керівництво СНД, командування ЧФ заявили, що ми відносимося до до стратегічних військ і відстоюємо інтереси держав Співдружності. Но ці заяви були не більше чим профанацією, оскільки у військах постійно велась і тим більше ведеться зараз інтенсивна ідеологічна обробка військовослужбовців в антиукраїнському дусі, здійснюється моральний і психологічний тиск.

Офіційні посадові особи відкрито підтримують РДК (Русское движение Крыма – *М.М.*), ними формується думка, що ЧФ був і має остатися російським, а Крим має бути відторгнутим від України. Так пропаганда у в частинах Сил Співдружності, направлена проти однієї з держав цієї Співдружності, не може розцінюватися інакше, як недопустима і злочинна. Врешті, дезінформація, чутки, наклепи на Збройні Сили України і Українську державу – звичайне явище в частинах Чорноморського флоту. В цих умовах... ми не бажаємо більше оставатися обманутими і безучасними до своєї долі, віддавати її до рук тих, хто намагається нашими ж руками розігрувати політичну карту Криму і флоту...». Закінчувалося звернення заклик до офіцерів флоту наслідувати їх

приклад. Генералу В. Романенку вже не залишалося нічого іншого як разом з кадровиками залишити територію полку і направитися до штабу флоту. І там, уже у штабі флоту, почали складати плани повернення 816-го полку і протитанкового батальйону «в лоно марери-России», почалися перемовини з старшим військовим начальником в Криму від Збройних Сил України командиром дислокованого на півострові 32-го армійського корпусу генерал-майором Кузнецовим, якого примітили в «міністри оборони самостійного» Криму.

Наступного дня фінансова служба флоту закрила всі фінансові рахунки 816-й артилерійського полку і протитанкового батальйону. А через день до полку знову прибув генерал-майор Романенко з групою офіцерів. Почалися умовляння офіцерів у бесідах як поодинці, так і з кожним окремо, з колективом у цілому з однією метою – відмовити їх від української присяги. Коли бесіди і обіцянки «золотих рік» очікуемого результату не дали, почалися погрози застосування проти них морської піхоти флоту.

- Хай лишень сунуться. Змету гарматою до Салгіру! Там будуть десантуватися! – твердо і рішуче відповів на погрози Михайлютенко і заявив, що тема військової присяги проведенням ритуалу її складання закрита остаточно і подальшому обговоренню не підлягає.

Та погрози застосувати проти полку силу не були марними. Через день на територію полку ввечері зненацька увірвався танк з десантом морської піхоти, який своїми гусеницями почав трошити огорожу військового містечка з сторони ремонтного батальйону. Йому назустріч виступили і перегородили дорогу озброєні артилеристи з числа караульної варти, загрозливо на пряму наводку розвернулася гармата на плацу. Розпочалося протистояння, у першу чергу нервів, яке у любую хвилину готове було перерости у кроваву міжусобицю. Російські морські піхотинці, підбадьорувані особисто командувачем флоту, привикли, що їх силі і агресивності українці завжди поступалися і уникали конфронтації. А тут ось вже не жартували, тут на прогулянку вже не виходило, сила і незламна рішучість відстояти свої позиції у артилеристів були реальні. Танк зупинився, чудом не пролилася кров...

Слідом за танком в полк прибув генерал-майор Кузнецов, з яким, як здається, штаб ЧФ свої дії узгодив раніше. Як старший військовий начальник Збройних Сил України у Криму Кузнецов, не вникаючи у ситуацію і не беручи до уваги, що ремонтний батальйон склав українську присягу, наказав артилеристам покинути територію ремонтного батальйону. Артилеристам прийшлося наказ «українського» генерала виконати. Щойно артилеристи покинули територію рембатальйону, як

його негайно зайняли морські піхотинці ЧФ. Та даліше, на територію полку і протитанкового батальйону, їх не пропустили.

Про злодійський напад на полк танкового десанту морської піхоти ЧФ доповіли командувачу ВМС і у Міністерство оборони України. У той час у Криму, в Перевальнівському гарнізоні, перебував начальник Головного штабу Збройних Сил України генерал-полковник Анатолій Лопата. Коли командувач ВМС контр-адмірал Борис Кожин доповів йому про події у Сімферополі, він негайно прибув у 816-й полк і при його особистому втручанні 816-й артилерійський полк з протитанковим батальйоном були зараховані до складу Військово-морських сил України, на місці були вирішені й питання їх подальшого забезпечення. Кузнєцову прийшлося повернутися до свого штабу, але ремонтний батальйон остався за Чорноморським флотом.

816-й артилерійський полк разом з протитанковим батальйоном відстояли своє право служити на рідній землі рідному народу. Їх груди виявилися сильнішими від танкових гусениць і гармат.

Севастопольська комендатура: забрати не можна віддати

1

Десяток дебелих морських піхотинців ЧФ волочили з кабінету коменданта Севастопольського гарнізону по сходах вниз двох українських полковників: коменданта севастопольського гарнізону Володимира Зверева і офіцера орггрупи ВМС Володимира Індила. Полковники були дужі, самі колись починали службу у морській піхоті, тож молодим російським морпехам завдання видворити українського коменданта з комендатури давалося не просто. Але молодість і кількість брали своє – у полковників тріщали сорочки на плечах, руки покривалися кровавими рваними ранами, тож приходилося потроху здавати позиції. Десь за годину їх таки виволокли і виштовхали за двері приміщення комендатури. На цьому дводенна робота «спільної українсько-російської військової комендатури» Севастопольського гарнізону завершилася. Перемогло «слов'янське братерство».

2

9 липня 1992 року відбулися урочистості у різних кінцях європейського континенту, залежні одна від одної. У Санкт-Петербурзі командувачу Чорноморського флоту адміралу І. Касатонову урочисто вручали почесне звання «Патріот Росії». У Севастополі особовий склад військової комендатури Севастопольського гарнізону, окрім одного офіцера, урочисто присягав на вірність народу України. Складання української присяги проводилося за всіма канонами військових статутів, законність проведення урочистого ритуалу у комендатурі підтвердив сам військовий прокурор гарнізону, який, між іншим, був далеко не прихильником українського флоту. Того ж дня особовий склад комендатури з урочистою подією привітав Міністр оборони України Костянтин Морозов і своїм наказом зарахував військову комендатуру Севастопольського гарнізону до складу Збройних Сил України. Володимир Звереву було присвоєно чергове військове звання «полковник». Та коли про українську присягу у комендатурі доповіли 1-му заступнику командувача ЧФ віце-адміралу В. Ларіонову, який на той час заміщував командувача флоту, над комендатурою

Володимир Зверев

почали згущатися грозові тучі. Адмірал різко заявив коменданту, наче запеклому супротивнику:

- Це підривна деструктивна діяльність проти Чорноморського флоту. Я застосую всі засоби, щоб вас з комендатури викинути. Адмірал робив вид, що флот являє собою щось особливе, окреме і автономне в Україні, яке може жити поза державою і її законів.

Та прознавши, що комендатуру взяли під охорону військовослужбовці організаційної групи ВМС України, агресивність віце-адмірала дещо знизилася і по обіді на нараді, на яку зійшлися Представник Президента України у Севастополі Іван Єрмаков, командувач ВМС України Борис Кожин, військовий прокурор флоту та начальники управлінь МВС та Служби Безпеки України, погодився на подвійне, українсько-російське, підпорядкування комендатури.

3

Щойно я увійшов на територію орггрупи ВМС України, як мені назустріч направився автомобіль, у кузові якого вже знаходилися п'ятнадцять матросів з роти охорони орггрупи з автоматами в руках. Поряд з водієм сидів капітан 2 рангу Юрій Шалит, начальник штабу орггрупи. Побачивши мене, звернувся через вікно кабіни:

- Настав час перо міняти на штик. Поїхали в комендатуру, прийшла інформація, що адмірал Касатонов віддав наказ її захопити. Там буде тобі робота.

Я сів в кабіну поряд з ним. Під'їхали до військової комендатури. Її вже оточили представники проросійських організацій та з десяток кримських і севастопольських журналістів. Всі одразу почали звинувачувати нас у антиросійських діях, двоє молодих людей в цивільному по радіотелефону передавали інформацію про події навколо комендатури в штаб Чорноморського флоту. Ми зайшли до коменданта, у кабінеті разом з ним знаходився і Володимир Індило.

Володимир Зверев підтвердив інформацію, що у 810-й полк морської піхоти поступив наказ адмірала Касатонова, який щойно повернувся з Санкт-Петербурга, захопити комендатуру. Полк привели у повну бойову готовність, морякам видали бронежилети, стрілкову зброю і бойові набойі.

- Значить так, звернувся до мене Юрій Шалит, ти старший, помічником у тебе старший лейтенант Юрій Парамонов. Забезпечете охорону комендатури. Без наказу не виходити, комендатуру не здавати.

Я перевіряв автомати на наявність боєзапасу. Виявилось, що бойові патрони морякам ВМС не видавалися, лише видали автомати з пустими ріжками і штик-ножі. Я розставив варту по периметру території

комендатури, затим разом з Ю. Шалитом ми провели тренівку по відбиттю можливого нападу. Мали надію, що морським піхотинцям ЧФ хватить здорового глузду не йти на прямий штурм камінного паркану комендатури. Чекаємо...

Поступила інформація, що з Пітера прибув розлютований адмірал Касатонов, який з ходу повідміняв всі раніше досягнуті домовленості стосовно комендатури. Одразу оголосив підвищену бойову готовність Чорноморського флоту і посеред ночі у штабі флоту зібрав засідання військової ради флоту, на яку запросили командувача ВМС контр-адмірала Б. Кожина, Представника Президента України в Севастополі Івана Єрмакова і генерал-майора Вілена Мартиросяна, голову Комітету по соціальному захисті військовослужбовців при уряді України. Мартиросян напередодні прибув з Києва з наміром захищати «всех угнетённых» у Севастополі, у тому числі і адмірала Касатонова від орггрупи ВМС.

Володимир Інділо

Військова рада ЧФ завершилася звинуваченнями орггрупи ВМС у «деструктивних діях» і погрозах силою викинути представників ВМС України з комендатури.

У подіях тієї ночі був задіяний і глава виконавчої влади міста, Представник Президента України у м. Севастополі Іван Федосович Єрмаков, а через нього і Президент України Леонід Кравчук. Роль і місце Івана Єрмакова, стримувавшего конфронтацію нічних подій навколо комендатури гарнізону, була суттєвою і з ним командувач ЧФ поступати так, як поступав з офіцерами орггрупи ВМС, не міг. Наперед лише зазначимо, що концерт Алли Пугачової у Севастополі того дня, як і інших зірок російської естради надалі, був спланований у Севастополі не особисто Аллою Борисівною. Над питаннями зміцнення російського впливу на Севастополь, у тому числі і через мистецтво, активно і спільно працювали управління особового складу командування ЧФ і мерія Москви поза планами міського управління культури – їх ставили перед доконаним фактом.

4

Отже, слово Івану Єрмакову: «...В город впервые, а у нас в то время многое происходило впервые, прибыла примадонна эстрады Алла Пугачёва. Концерт и вечер отдыха с её участием происходил в здании бывшего дома культуры строителей, а во время её визита это было уже здание, принадлежащее частному предпринимателю Шуриге-

Кондратовскому. Вечер был организован на хорошем уровне. Алла Борисовна как всегда была великолепна. Вместе с ней - её бой-френд Челобанов. На концерте присутствовало много знаменитостей, один из них – «мушкетёр» Дмитрий Харатьян. Конечно же, концерт смотрела почти вся элита нашего города. Ничего не предвещало каких-то коллизий. И вдруг, где-то около 23-х часов, ко мне стремительно подошёл посыльный офицер и передал просьбу Командующего ЧФ адмирала Касатонова И. В. срочно прибыть в штаб Черноморского флота, так как возникли чрезвычайные обстоятельства. Я немедленно выехал в штаб флота, оставив жену досматривать хороший концерт.

Проезжая улицами города, обратил внимание, что по практически безлюдным в это позднее время улицам наблюдается многолюдное движение военных моряков. К чему это? Ночь ведь?

Прибыв в здание штаба ЧФ увидел, что здесь полным ходом идёт работа и чувствуется какая-то напряжённость. Дежурный провёл в приёмную Командующего ЧФ. Здесь уже находились приглашённые Командующий ВМС Украины контр-адмирал Кожин Б. Б., начальник УВД генерал-майор Белобородов В. А., начальник СБУ генерал-майор Кунцевский В. Ф. и ряд других должностных лиц городского управления. Меня попросили немного подождать, сказав, что идёт заседание Военного Совета ЧФ. К слову, заседание проходило не в кабинете Комфлота, а в кабинете начштаба в целях секретности, как мне сказали. Я попросил офицера доложить Командующему, что я и другие руководители города прибыли, время уже почти полночь, ждать больше не буду. Буквально минут через пять в приёмной появился адмирал Касатонов И. В. в сопровождении членов Военного Совета и руководства флота: Святашов, Ларионов, Фадеев, Васильев, Халиулин и др. высшие офицеры флота.

Поздоровались. Я попросил уточнить цель нашего приглашения ночью и в авральном порядке и той нервной обстановке, которая, чувствовалось, витала в воздухе. Игорь Владимирович доложил, что прибыв из Москвы, уточнил обстановку на флоте и в городе, посчитал, что начался захват объектов флота со стороны только образовавшихся Военно-Морских Сил Украины и в частности, захват комендатуры. На уточняющий вопрос Командующего ВМСУ контр-адмирала Кожина Б. Б., что это объект Украины, адмирал Касатонов И. В. начал зло и оскорбляющее отчитывать Ком. ВМСУ. Я вынужден был вмешаться, сказав, что Кожин – это не подчинённый Командующему ЧФ, а адмирал флота другого государства. Далее Командующий ЧФ сообщил нам, что им принято решение привести флот в готовность № 1, объявить сбор-

поход кораблей со всеми вытекающими последствиями. Выслушав это сообщение, я заявил, что это решение принято поспешно, без учёта сложившейся в городе обстановки и политического решения руководства двух государств России и Украины и может привести к непредсказуемым результатам. Я попросил Комфлота Касатонова И. В. и членов Военного Совета отменить непродуманное решение и провести оценку сложившейся обстановки с консультациями по спорным вопросам. В противном случае ответственность, в случае, если в результате непродуманных действий возникнут тяжёлые обстоятельства, вплоть до применения оружия и прольётся кровь, я возлагаю лично на адмирала Касатонова И. В. Тут же, наверное на автомате, отдал распоряжение генералам Белобородову и Кунцевскому взять под охрану наиболее важные объекты жизнеобеспечения города (почту-телеграф). Они здесь же стали отдавать соответствующие указания.

Здесь же я дал указание подготовить линии радио и телевидения для моего обращения к Севастопольцам.

Иван Ермаков

Думаю, это такое решительное моё заявление отрезвляюще подействовало на Игоря Владимировича и он отдал распоряжение остановить выполнение ранее отданного приказа, поставив условие выведения военнослужащих ВМСУ из комендатуры. В результате коротких и жёстких дебатов было принято решение прибыть в комендатуру обоим Командующим ЧФ и ВМСУ и мне, и на месте принять решение о дальнейшей судьбе комендатуры. Время уже было где-то час ночи. Прибытие в комендатуру

согласовали на два ноль ноль.

По лицам и глазам участников этого импровизированного совещания я видел, что мы на правильном пути. Суровость и напряжённость понемногу сходили со строгих лиц мужчин-воинов. Кому хотелось отвечать перед людьми и историей в случае страшных последствий? Мы все помнили ещё недавние события с флоросскими делами, когда ни за что - ни про что пострадал Комфлота адмирал Хронопуло М. И., первый зам.командующего вице адмирал Ларионов В. П., редактор газеты «Флаг Родины» капитан 1 ранга Князев и др.

Выйдя из штаба ЧФ я сразу попытался связаться с Министром обороны Украины генералом Константином Морозовым. Он ответил, но сказал, что дал команду Командующему ВМСУ Кожину Б. Б. комендатуру не отдавать, стоять до конца и на любые компромиссные ре-

шения не соглашаться. Это был тупик. Я по ВЧ связи (она была у меня в автомашине) позвонил Президенту Украины Кравчуку Л. М. Несмотря, что уже была поздняя ночь, около двух часов, меня с ним соединили. Доложил обстановку и попросил решения.

Надо сказать, что Леонид Макарович принял хоть и не письменное, но правильное и единственно возможное в сложившейся ситуации решение. Он сказал, что, исходя из моего доклада, главная моя задача как главы власти в Севастополе и его представителя не допустить, чтобы в результате провокационных действий начались действия с применением оружия и военнослужащих, а в первую очередь, не допустить, чтобы пролилась хоть капля крови, братской крови. Это может иметь далеко идущие политические последствия. Для этого он даёт мне все необходимые властные полномочия. Я понимал, что это решение устное, от которого можно в любой момент отказаться, но другого выхода в сложившейся обстановке не видел.

Приближались два часа ночи. Я подъехал к зданию комендатуры на ул. Ленина. Дозвониться Ком. ВМСУ контр-адмиралу Кожину Б. Б. не смог. Связь в то время была не то что сейчас. На территории комендатуры находились уже Ком. ЧФ адмирал Касатонов, начальник БРАВ ЧФ генерал-майор Романенко и не менее роты морских пехотинцев ЧФ и пара бэтэров. С украинской стороны – взвод матросов во главе с офицером кап. 3 ранга Мамчак М. А., да ещё грузовик. Кожин Б. Б. так и не прибыл. Он получил свои команды от Министра обороны и видно не захотел брать ответственность за происходящее на себя.

Матросы обеих сторон были вооружены автоматами с боевыми патронами и другим необходимым боевым снаряжением (насправді, матроси ВМС України бойових набойів не мали – М.М.). Выстроены они были во дворе друг против друга. Одна неразумная команда или неловкое движение, и беды не миновать. Я попытался разрядить обстановку. Попросил матросов не напрягаться, оружие опустить стволами вниз, проверить и поставить на предохранитель. Морских пехотинцев ЧФ попросил перевести в один конец двора, а матросов ВМСУ в другой и ждать решения.

Сам вместе с командующим ЧФ Касатоновым И. В. поднялся в кабинет коменданта, где находился в это время сам комендант полковник Владимир Зверев, перешедший в ВМСУ. Вёл он себя достойно, выдержано. Сказал, что он принял решение и будет находиться здесь до получения приказа МО Украины.

Касатонов начал на него шуметь, ругаться, на что я сказал ему, что это уже не его подчинённый и просил прекратить оскорбления и неу-

важительный тон. В это время в кабинет прибыл генерал-майор Мартиросян, народный депутат СССР, уже военнослужащий Украинских Вооружённых Сил. Он начал давать оценку сложившейся обстановке и требовать от Командующего ЧФ вывода морских пехотинцев из территории комендатуры. На это адмирал Касатонов в довольно резкой и грубой форме посоветовал ему ехать в Армению и наводить там порядок, а здесь мы славяне, мол, сами разберёмся. Видя, что обстановка резко обостряется, я попросил прекратить всякую перепалку и сказал, что властью данной мне Президентом и гражданами Севастополя принимаю решение: вывести с территории комендатуры взвод матросов ВМСУ, полковнику Звереву оставаться в своём кабинете до получения соответствующего приказа, комендатура остаётся в распоряжении ЧФ и Черноморский флот отменяет всякие воинствующие действия. Приказание передал офицеру, командовавшему матросами ВМСУ, после чего они покинули расположение комендатуры.

Так закончилась эта беспокойная ночь, которая, к счастью, не закончилась трагически ни для одного человека. Днём мне позвонил Президент Украины и сказал, что одобрил все принятые мною решения и поблагодарил всех, от кого зависела стабильная, нормальная обстановка в городе и на обеих флотах».

5

10 липня. Сонце котилося на захід. Напруження і протистояння навколо комендатури не спадало. Десь опівночі до нашого взводу охорони прибув Юрій Шалит і розпорядився зняти охорону комендатури і відправити матросів до казарми.

- Юрію Володимировичу, так же захоплять комендатуру, став я заперечувати. – Он російська морська піхота поряд в машинах сидить. Поки ми тут знаходимося, навряд чи підуть на ризик, та ще й на збройний конфлікт. А так, самі їм віддаємо...

- Знаю, що захоплять. Та командувачу наказали і він, відповідно, віддав наказ зняти охорону. Відправляйся з матросами в казарму негайно. І на останок додав: Якби у нас було менше радників, то й справи у нас інакше б розвивалися.

Ми вже знали, що главком ВМФ Чернавін не лише підтримав дії Касатонова, а й дав йому дозвіл на застосування проти нас зброї! А у нас протиріччя наказів, які поступали з Києва, створювали для моряків безвихідну ситуацію: виконаєш наказ Міністра оборони – грубо порушиш розпорядження Президента України, виконаєш вимогу Президента – порушиш прямий наказ Міністра оборони... Таке управління не могло покращувати обстановку у Севастополі та морально-психологічний

стан українських моряків. Крім Вілена Мартиросяна у Севастополі перебували ще народні депутати Олександр Тарасенко, Микола Поровський, Богдан і Микола Горині і всі мали різні думки, майже протилежні. Поровський підтримував Бориса Кожина. Брати Горині виступали за український флот на українському узбережжі, але пристрасно бажали уникати конфронтації у час, коли вона вже доходила свого апогею, а Тарасенко так той взагалі став говорити командувачу ЧФ «про перегин з комендатурою з сторони орггрупи ВМС», який треба виправити. Тож взялися її виправляти, кожний доповідаючи в Київ бачення ситуації з своєї позиції.

У нас інакшого виходу не залишалось, бо розпорядження Президента України і наказ командувача ВМС необхідно було виконувати. Юрій Шалит повторив наказ, я зняв охорону і відправив матросів до казарми орггрупи Військово-морських сил. Поверталися з важкою душею, знали, що Касатонов, підтримуваний своїм керівництвом, лише очікує залишення нами приміщення комендатури, яку став вважати мало не головним центром свого впливу на севастопольський гарнізон.

Так і сталося. Щойно ми покинули комендатуру як туди прибув особисто адмірал Касатонов. Перевіривши всі приміщення і впевнившись, що, крім чергового по комендатурі з помічниками, озброєних українських моряків там немає, наказав своїм морським піхотинцям зайняти приміщення комендатури. Український черговий наряд був грубо викинутий на вулицю, приміщення будинку взяли під охорону морські піхотинці ЧФ. Службові автомобілі комендатури морськими піхотинцями ЧФ були зупинені у місті, а офіцери і водії грубою силою були викинуті з них на вулицю.

Полковники В. Зверев і В. Индило, виконуючи наказ Міністра оборони України, відмовилися виконати вимогу Касатонова звільнити кабінет і на знак протесту проти дій командувача ЧФ 12 липня оголосили голодування в кабінеті коменданта. Наступного дня проти них застосували силу. Так комендатура, цитадель законності і військового порядку, перетворили на приклад антиукраїнської вседозволеності. Відсутність у політичній еліти України своєчасної політичної волі і рішучості, а можливо і мужності, у випадку з комендатурою Севастопольського гарнізону лише добавила оптимізму антиукраїнським силам у боротьбі з Україною. Московська погроза застосувати зброю, либонь, декому паралізували здатність мислити державно, приймати рішення і реагувати адекватно до ситуації. І просто позбавила спроможності з допомогою сили права поставити на відповідне для них місце зарвавшихся у боротьбі з

українцями чорноморських адміралів, які вже давно переступили через чинне законодавство і розтоптали традиції морського братства.

Це робилося в час, коли вольовим рішенням керівництва держави цих проблем можна було позбутися без особливого напруження, водночас, однак столична позиція «аби чогось не сталося» застала військових моряків ВМС України «здавати» не комендатуру - державні позиції України у Севастополі. Згодом київські чиновники будуть докоряти військовим морякам тим, що це вони ось «здали комендатуру»...

При організаційній групі ВМС України наступного дня полковник Володимир Зверев сформував військову комендатуру севастопольського гарнізону ВМС України. У Севастополі появилось дві комендатури – Військово-Морських Сил України і «спільнокерованого» ЧФ «СНД», остання тихо перейшла в підпорядкування виключно ВМФ Росії.

З Севастопольською гарнізонною комендатурою вийшло як у відомій приповідці, коли від коми залежить значення вислову, а з ним і команди-наказу: *забрати не можна віддати*. Лише кому у Києві і Москві ставили нарізно.

Розділ V

ДОНУЗЛАВ: на зламі історії флоту

Документально-художня повість

Гей,
хлопці -
молодці,
не гайтесь,
спішіть,
ставайте
при
нашим
прапорі!

Богдан Лепкий

Передмова

Писати про події в Дунаївському гарнізоні січня-квітня 1992 року було не просто: чи з огляду на те, що сам був їх безпосереднім учасником, отже, тема мені надто близька, чи з необхідністю все по новому пережити.

Обравши документально-художній жанр відображення духовного і організаційного перелому на Чорноморському флоті, який привів до створення сучасних Військово-морських сил України, вирішив відтворити тодішні події без художнього вимислу, відібравши лише характерні, визначальні сторони відтвореної дійсності.

Як автор, не збираюсь когось переконувати в логіці поведінки моїх героїв. Але констатую їх велетенську логіку життя, цілеспрямовану направленість дій, впевненість у правоті своїх вчинків, шляхетні риси їх людської натури, незаперечну мужність і витримку, що дали їм силу протистояти стотисячному угрупованню вороже налаштованого до України флоту колишнього СРСР. Кожен із них обирав свій шлях до України, до українського флоту самостійно, свідомо жертвуючи своїм майбутнім, переступаючи через межові обставини й кризові умови, але попри все вони твердо стали на шлях борців за волю України і з кожним роком їх вибір, їх боротьба за флот і напружена праця в царині флотського будівництва набирають для послідовників величніший образ.

Слід взяти до уваги, що у пропонуємії праці наявне постійне протистояння і противоборство ні, не флотів – двох світів, що представляли, власне, світ український, і світ конаючої в Чорному морі тоталітарної радянської системи. Тому вона сатаніло противилася і одночасно боялася відродження в Чорному морі національного військового флоту України, оббріхувала і зневажала українських моряків, які надзвичайними напруженнями волі, фізичних і духовних сил, зводили перший стапель майбутнього українського флоту.

Мої герої, здійснюючи свої вчинки, менше всього вбачали в них щось героїчне, варте нагород, не йшли і за високими посадами, у чому їх постійно звинувачував командував ЧФ адмірал І. Касатонов, вони просто йшли за покликом своїх предків до України і на цій дорозі у них не було «зерна неправди за собою». За відродження національного флоту ніхто з них так й не був нагороджений державними відзнаками, хоч вони їх і заслуговували. Їх покликала Україна, і вони, як вірні сини своєї землі і свого моря, душею своєю морською відгукнулися на її зов, на заклик рідного народу. Вони, відірвані системою від історичного

минулого, продовжили літопис національного флоту, обірваний поразкою УНР в 1921 році.

Географія зображених подій - Донузлавський морський гарнізон, що розташовувався у селищі Новоозерне Євпаторійської міської ради, і Севастополь, їх часовий діапазон – грудень 1991 року до створення організаційної групи командувача ВМС України в квітні 1992 року. Персонажі – особовий склад 17-ї бригади кораблів охорони водного району і штабу Кримської військово-морської бази Чорноморського флоту, які стали організаційним і духовним фундаментом Військово-морських сил України.

Події, що заставили Чорноморський флот розвиватися в українському напрямку, зародилися в с. Новоозерному не випадково. З проголошенням незалежності України, в період підготовки до Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, саме тут, у Донузлавському гарнізоні, склався найпотужніший на флоті колектив однодумців, обравший свій шлях з Україною, з рідним народом. До нього входили цілими родинами і насамперед це були родини Миколи Закликовського, Василя Боня, Олександра Дернового, Костянтина Іванка, Леоніда Палія, Юрія Гаврилова, Миколи Летнянчина, Владаса Трумпікаса, Михайла Кота, Юрія Коцаря, Бориса Кожина, Леоніда Корнілова, Валентина Сутули, Віталія Воронюка, Юрія Шалита та інших українських офіцерів-патріотів. І далеко не випадково Кримська військово-морська база на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 віддала більше дев'яносто трьох відсотків своїх голосів за незалежність України.

Час неблаганний. Вже двадцять років віддаляють нас від описуваних подій. Сьогодні в бойовому строю ВМС України стоять моряки, які народилися після створення вітчизняного флоту, в часи незалежної України, ровесники українського флоту. Їм вкрай необхідно знати правду про реальні події, які супроводжували процес становлення українського флоту.

За два десятиліття періоду становлення і розвитку ВМС України, часу розподілу флоту Чорноморського вже присвячено чимало досліджень як науково - документальних, що реально змальовують час, так і замовлених з недалекого сусіднього берега. Серед авторів є люди не байдужі до того, що діялося у перші роки нашої незалежності на чорноморському узбережжі України, є й чимало таких, яких і досі пече наявність в Чорному морі українських Військово-морських сил, втрата власних колоніальних привілеїв.

Тому ця, найперша, і звияжна сторінка становлення вітчизняного флоту стала переломною не лише у свідомості, а й в загальній історії

флоту, не може бути байдужою сучасним молодим захисникам водних просторів незалежної України. Бо їм, молодим, продовжувати і розвивати традиції старшого покоління українських моряків, зміцнювати морську могутність держави і водити під Військово-морським прапором Збройних Сил України кораблі румбами морів і океанів.

1

17-а бригада кораблів охорони водного району: флот України відродимо!

17-а бригада кораблів бригади охорони водного району була одним з двох найбільших з'єднань Кримської Військово-морської бази Чорноморського флоту і базувалася на озері Донузлав у західному районі Кримського півострова, штаб бригади та штаб бази дислокувалися в селищі Новоозерне Євпаторійської міської ради. Зона відповідальності бригади за охорону водного району Чорного моря простягалася від гирла Дунаю до Севастополя. Крім охорони водного району, кораблі бригади несли бойові чергування по флоту і бойові служби у Чорному і Середземному морях, виконували цілий ряд специфічних завдань в Чорному морі. На час проголошення державної незалежності України командиром бригади являвся капітан 2 рангу Юрій Шалит, начальником штабу – капітан 2 рангу Микола Жибарев, заступником командира бригади-начальником відділу по роботі з особовим складом – капітан 2 рангу Костянтин Іванко.

Юрій Шалит

До складу бригади входили 307-й дивізіон протичовнових кораблів – командир дивізіону капітан 3 рангу Сергій Просяник, 31-й дивізіон тральщиків – командир капітан 2 рангу Олександр Купренков, берегова база бригади – командир майор В'ячеслав Устименко та 910-й пункт рейдової служби з підпорядкованими йому двома постами спостереження, окремим взводом боротьби з підводними диверсійними силами захоплення та розрахунком протидиверсійного комплексу – начальник старший мічман Леонід Палій.

До 307-го дивізіону протичовнових кораблів входили сторожові кораблі СКР-6 – командир капітан-лейтенант Ігор Петров, СКР-110 –

командир 3 рангу Микола Мельніков, СКР-48 – капітан 3 рангу Михайло Белов, СКР-84 – командир капітан-лейтенант Володимир Даневич, СКР-112 – командир капітан-лейтенант Сергій Настенко, малі протичовнові кораблі МПК-93 – командир капітан-лейтенант Віктор Заремба, МПК-116 – командир капітан 3 рангу Карен Хачатуров, учбово-тренувальне судно – командир мічман Іванов і два торпедолови: ТЛ-1616 і ТО--119. Причому, на час складання присяги два кораблі дивізіону знаходилися в Севастополі: СКР-84, який напередодні, 24 січня, доставив групу спортсменів бази для участі у флотських змаганнях, стояв у Стрілецькій бухті, а МПК-93 – у доковому ремонті в плавдоці ПД-30.

До 31-го дивізіону тральщиків на той час належали базові тральщики: БТ-40 (пр.1265) – командир капітан-лейтенант Марат Іббадулін, БТ-79 («Севастопольський комсомолец») (пр.1265) - командир капітан-лейтенант Олександр Чебатура, БТ-126 («Оренбургский комсомолец») (пр.1265) – командир капітан-лейтенант Олег Гребенюк, БТ-176 (Водій) (пр.1253 В) – командир Ігор Слесаренко та БТ-168 (пр. 1253) – командир Микола Маненко, і ланка рейдових тральщиків – командир капітан-лейтенант Анатолій Кукленко, у складі: рейдові тральщики РТ-349 (пр.1258) – командир мічман Володимир Усік, РТ-583 (пр.1258 типу «Корун») – командир старший мічман Віктор Палій.

1

Після переможного Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, який єдиним духовним поривом жителів УРСР підтвердив Акт проголошення незалежності України, навколо Чорноморського флоту почала формуватися пустеля відчуження від українського центру. Як корабель в жорстокому штормі більше слухається дужого вітру чим свого руля, Чорноморський флот все більше виходив на курс політичних поривів, які почали потужно віяти з московського Кремля. Проголошення в Біловежській пущі Співдружності Незалежних Держав (СНД) там було обране тим маяком, який без огляду на волю українського народу мав просвітити шлях відновлення спочившої в тій же пущі радянської колоніальної системи в образі нової імперії, огорнутої облудливим словосполученням «СНД». Тож при мовчазливому спогляданні з київських гір, командування Чорноморським флотом зайняло відверту позицію ігнорування незалежності України і проголосило курс служіння СНД – йому почали складати гімни і пророчити велике майбутнє.

Власне російський флот на теренах РСФСР був негайно проголошений флотом СНД, і за старими радянськими зразками до нього почали силовим методом заганяти всіх, хто носив флотську форму на флоті Чорноморському.

Спішилися. Не звертаючи уваги на звернення-вимогу Президента України Леоніда Кравчука скласти військову присягу на вірність наро-

Микола Жибарев

ду України, командувачем Чорноморським флотом адміралом І. Касатоновим на неділю 26 січня 1992 року був призначений загальнофлотський аврал – надзвичайно відповідальний захід, який переносили ще з грудня – приведення молодого поповнення Чорноморського флоту до присяги СНД. Пряму відповідальність за успішне його виконання командувач флотом поклав на командирів військових частин і з'єднань особисто – цього вимагали й з Москви. Цим заходом військова рада Чорноморського флоту випробовувала Україну на державну зрілість, а українців – на національну гідність, це була своєрідна відповідь Президен-

ту України Леоніду Кравчуку на його звернення до військовослужбовців, опубліковане 10 січня 1992 року, з вимогою привести війська до присяги на вірність українському народу у термін до 20 січня. Спершу вирішили привести під знамена СНД флотську молодь, а якщо вийде – то й весь Чорноморський флот від Ізмаїла до Батумі. В Києві, «унікаючи конфронтації», мовчки проковтували черговий випад на свою адресу...

Напередодні оголошеного дня складання присяги СНД, 25 січня ввечері, командир 17-ї бригади кораблів охорони водного району капітан 2 рангу Юрій Шалит зібрав офіцерів штабу, командирів дивізіонів, берегових частин і кораблів з'єднання на нараду у штабі бригади.

- Друзі, - розпочав свій виступ комбриг, - на завтра призначено привести молодих матросів до військової присяги на вірність СНД. Але СНД не є державою, співдружності держав складати присягу юридично не можливо. Незалежною державою є Україна, яка після Всеукраїнського референдуму остаточно визнана у світі, на її території ми служимо і служити будемо далі. Знаєте, що Україна зараз формує свої Збройні Сили, а, значить, і флот. Міністр оборони України визначив термін приведення до присяги військ на вірність українському народу до 20 січня. Термін вже вийшов. Настав час нам самим зробити власний ви-

бір, бо неможливо жити на території України, присягати СНД і клясти-ся виконувати закони Російської Федерації на українській землі. На сьогодні реально в Україні можуть існувати лише Збройні Сили України. Збройних Сил СНД не може бути в природі, оскільки немає такої країни. То ж завтра ми повинні будемо вводити в оману молодих матросів, які призвані як з України, так і з Росії.

- Кому ми зараз служимо на Чорноморському флоті?, - задав питання комбриг, і на мовчання учасників наради сам і відповів:

- Окремим московським політикам. Якщо нам, військовим, завтра з Москви дадуть якусь команду, ми знову можемо втрапити в ситуацію як це було в Афганістані, в Африці та інших місцях планети, недавно – у Тбілісі, Ризі і Баку, де нам і нашим військовим доводилося бувати не по своїй волі і не заради народу, який утримує нашу бригаду. Вважаю, настав час вибору, якій країні служити, і він не може бути інакшим, як нам всією бригадою скласти присягу народу України, бо ми всі хочемо жити в Україні. Думаю і впевнений, що зі мною погодяться всі. Хто не бажає проходити військову службу у Збройних Силах України, може на ритуал складання присяги не виходити. Але прошу нас зрозуміти та не робити провокаційних і зрадницьких дій.

Значна більшість учасників наради з комбригом погодилася. Вирішили на наступний день всією бригадою скласти присягу на вірність народу України, до якої більшість з присутніх офіцерів вже були підготовлені.

Та щойно завершилися виступи учасників наради, як телефонний дзвінок з штабу Кримської військово-морської бази покликав комбрига до телефону. «Вам завтра разом з начальником штабу бази контр-адміралом Борисом Кожиним належить о 10.00 бути на нараді в штабі Чорноморського флоту», - передав розпорядження оперативний черговий бази.

- Що будемо робити? – задав питання начальник штабу капітан 2 рангу Микола Жибарев.

- Переносити дату присяги не будемо, бо на завтра спланована присяга СНД. Треба зробити рішучий крок, щоб спростувати думки, які поширюються штабом флоту про відсутність на Чорноморському флоті бажаних служити народу України. Я не можу не прибути на нараду, а Ви, Миколо Євгеновичу, організуєте ритуал прийняття присяги у бригаді. У зв'язку з тим, що не можу бути завтра присутнім з бригадою, я особисто присягу народу України складу прямо зараз перед вами.

Юрій Шалит дістав текст військової присяги на вірність народу України, урочисто його зачитав перед підлеглими офіцерами, розписав-

ся у листі і передав його начальнику штабу. Офіцери бригади поздоровили комбрига з урочистою подією, потиснули йому руку, взяли тексти присяги і розійшлися по кораблях і дивізіонах готуватися до урочистого ритуалу. У зв'язку з перебуванням командира дивізіону протичовнових кораблів капітан 3 рангу Сергія Просяника у Севастополі організацію складання присяги в дивізіоні разом з командирами кораблів очолив заступник командира 307-го дивізіону по роботі з особовим складом капітан-лейтенант Василь Горобець.

2

Службовий автомобіль начальника штабу бази долав кілометри шляху з Новоозерного до Севастополя. В автомобілі їхали разом нача-

Борис Кожин

льник штабу Кримської військово-морської бази контр-адмірал Борис Кожин і комбриг капітан 2 рангу Юрій Шалит. Їхали мовчки, кожний думав про своє. Знали, що, за попереднім планом, група офіцерів штабу флоту і командирів з'єднань вранці 27 січня мала вийти в море на протичовновим крейсері «Москва» під Новоросійськ. У похідну групу включили і Бориса Кожина з Юрієм Шалитом, тому і викликали до Севастополя. З цього приводу у штабі ходили різні чутки, одна з яких стверджувала, що офіцери флоту мали б визначитися з перебазуванням флоту РФ з Севастополя до Новоросійська.

Але головної цілі наради та виходу до Новоросійська достеменно не знав ніхто. Про незвичайність і високу місію цього виходу в море говорив і факт прибуття вранці 26 січня 1992 року до Севастополя Головнокомандувача ВМФ Росії адмірала флоту Володимира Чернав'їна, який теж мав разом з ними усіма вийти в море на «Москві».

Крейсер «Москва» вже «повним ходом» готували так, наче б то він мав виконувати завдання відповідального міжнародного візиту. І ніхто, крім вищого командування флотом, не знав, що готується масштабна ідеологічна кампанія на вищому рівні, яка направлялася проти створення флоту України: на борт крейсера під Новоросійськом мав особисто прибути президент Російської Федерації Борис Єльцин і виступити перед командним складом всього флоту з закликом до офіцерів берегти єдність флоту та «не дрогнуть в этот сложный период для стран

СНД». На крейсері на найвищому рівні мав бути виданий дороговказ подальшим діям як командування флоту, так і командирам з'єднань.

Юрій Шалит непокоївся за ритуал складання присяги на кораблях, які знаходилися в різних місцях базування від Донузлава до Севастополя. Та начальник штабу – надійний офіцер, - заспокоював себе, - справиться з завданням, та і командири кораблів надійні. Як зустрінуть його доповідь у штабі флоту – не турбувало: рішення прийнято остаточно і повернення назад бути не могло. Ну що ж, подумав, будемо доповідати. Доки доберемося до Севастополя, начальник штабу повинен довести справу до кінця успішно.

Борис Кожин розмірковував не стільки про нараду і вихід в море, як пригадав офіцерські збори офіцерів штабу, які днями пройшли замість гуманітарної підготовки. Тоді ряд офіцерів штабу поставили питання ребром: треба визначитися з присягою, і внесли питання на голосування: хто бажає служити у Збройних Силах України, хто ні.

Сергій Просяник

Абсолютна більшість офіцерів підняла руки за флот України. З ними підняв руку і він. Все ніби стало зрозуміло: Українська держава повинна мати власний флот. А тут наказ командувача: присягати СНД. Що це таке, ніхто пояснити не міг. Виглядало так, що впроваджується спроба повернути історичне колесо назад і відродити колишній Союз. Але це вже неможливо. Тож як приводити матросів до присяги на вірність міфічному недержавному утворенню під назвою Співдружність Незалежних Держав на території суверенної держави Україна? Знав, що більшість молодих матросів призвана з України і категорично виступають проти складання присяги СНД.

Думки, думки... Хтось каламутить воду, а винними, як то було зовсім недавно у Тбілісі або Ризі, стануть військові командири, тобто ми.

- Як думаєш, Юрію Володимировичу,- перервав мовчання Кожин,- складуть матроси сьогодні присягу СНД?

- У мене не складуть. Бригада сьогодні складає присягу на вірність народу України.

Кожин пристально глянув на Шалита:

- Так... Оце новина! Ну і що будемо доповідати командуванню флотом, як будемо вести себе у командувача?

- Їдемо до штабу і будемо доповідати як є.

- Добре. Присяга – це справа кожного, і насильства тут бути не може. Але не зрозуміють нас у штабі флоту... Будемо триматися.

Штаб флоту зустрів їх напруженою обстановкою. Здавалося, повітря просякнуте мовби електричними зарядами. Штабні офіцери були зосередженими і мовчазливими. Обставини штабу якби пророкували щось неочікуване і нехороше. Навіть перед найбільшими маневрами флоту такої обстановки в штабі флоту ніколи не було, обмінялися думками Шалит з Кожиним. Пригнічувала і невідомість ситуації в бригаді. Найперше, прибувши в штаб флоту, Юрій Шалит зателефонував М. Жибареву, поцікавився ситуацією.

- Все йде за планом, почув у відповідь. - Особовий склад кораблів, молоді матроси і офіцери штабу з піднесенням склали присягу на вірність народу України: офіцерів – 42, мічманів – 57 і 160 матросів і старшин. Це складає більше 85 відсотків офіцерів і мічманів і майже 60 відсотків матросів і старшин, які зараз є в наявності у бригаді. Процес продовжується, люди ще підходять.

Все, зітхнув з полегшенням, тепер можна доповідати. Разом з

Анатолій Кукленко

Кожиним зайшли до кабінету начальника штабу флоту віце-адмірала Г. Гурінова, йому першому Юрій Шалит й доповів про факт приведення його бригади до присяги на вірність народу України. Гурінов аж зблід, йому мовби мову відібрало – не знав, що й сказати: це ж треба, Головком ВМФ у штабі флоту, післязавтра Борис Єльцин на борту корабля, а тут такий «подарунок» піднесли. І хто? Ті, на кого не міг подумати. І звернувся до Кожина:

- Вам було відомо про дії комбрига?

- Ні. Отримав доповідь менше години тому назад, в дорозі.

Гурінов підняв телефонну слухавку і схвильовано доповів командувачу флотом про «надзвичайну подію» в Донузлаві. Адмірал Касатонов наказав негайно доставити до нього Шалита і Кожина.

Командувач флотом сидів у своєму робочому кріслі і мав вигляд чорної хмари над лінією морського горизонту. Поряд у вигляді грозової тучі сидів Головком ВМФ Російської Федерації адмірал флоту В. Чернавін з зіркою Героя Радянського Союзу на лацкані тужурки.

Доповіді не вийшло. Командувач відразу перейшов на високі тони. «Як посміли?», «Як могли?», «Продалися націоналістам за сало!»,

«Зрадили флот і Росію!», «Дискредитували честь офіцера!», «Ганебний крок!» і тому подібний набір синонімів супроводжував монолог командувача, який вже увійшов в роль вершителя людських доль. Додавав свого і Чернавін, визначивши урочистий ритуал в бригаді як «гальюнна присяга», направлена на розкол флоту, а дії комбрига – злочинними. Про якесь право офіцера, про незалежну Українську державу не йшлося зовсім, якби її й не існувало зовсім. Збройні Сили України, як і присяга українському народу, сприймалося адміралами з презирством, як не гідне їхньої високої честі. Про який український флот мова?

Юрій Шалит спокійно вислухав адміральські монологи і твердо заявив, що його вибір і вибір його бригади є остаточними, і про відмову від присяги мови бути не може – вони служитимуть Україні.

Борис Кожин намагався якимось виправдати вчинок свого комбрига – присяга, мовляв, це особиста справа кожного, служимо на території України.

- Ви що, товаришу Кожин, теж продалися українським націоналістам? - накинувся на нього Касатонов. Не дивно, що у вашій базі розвелися націоналісти і зрадники. Ми служимо СНД, Вам зрозуміло?

І тут же, на місці, обидва командувачі прийняли рішення: Юрія Шалита відсторонити від посади, ізолювати від бригади і бази, його СКР-84 у Севастополі теж інтернувати, оголосити організаційний період - фактичний арешт з заборонаю всім сходити на берег. В бригаду вирішили направити комісію штабу флоту на чолі з першим заступником командувача флотом віце-адміралом В. Ларіоновим, а Б. Кожину наказали наводити лад на кораблях бази:

- Іди і розбирайся з своїми націоналістами. Подивимося на твою роботу і зробимо висновки, кинув услід Касатонов

Для зустрічі з Борисом Єльциним Борис Кожин, звичайно, вже не годився – зауважили, що Кожин вже певною мірою був заражений українським націоналізмом, раз допустив таке «свавілля» в базі.

«Це «українські націоналісти» спеціально підбурили, спровокували бригаду, - впевнені були як Касатонов, так і Чернавін, - щоби піднести нам такий подарунок! Ось-ось президент Росії має бути на флоті, весь командний склад флоту мав запевнити його про свою відданість Російській Федерації, а тут ціла бригада разом з комбригом присягнула Україні. Це ж може покотитися хвилею по флоту, цього допустити не можна ні в якому разі. Як про таке доповідати міністру оборони у Москву?»

Юрія Шалита під офіцерським конвоєм направили в 68-у бригаду ОВРа у Стрілецьку бухту. Арештанта закрили у каюті на кораблі і за-

боронили сходити на берег. В кают-компанію офіцерів йому теж вхід заборонили, їсти йому доставляли в каюту.

У Стрілецькій бухті інтернували і сторожовий корабель СКР-84, для нього ввели «організаційний період» з заборорою сходу на берег його екіпажу. Забезпечити інтернування Шалита і корабля бригади одночасно мав командир 68-ї бригади овр. До арештантів добавили ще й «бунтівного» командира дивізіону Сергія Просяника.

Пробули вони під арештом п'ять діб, а далі командування флотом вирішило сторожовик з українською присягою прибрати з Севастополя, і він разом з контр-адміралом Борисом Кожиним і Сергієм Просяником на борту 28 січня повернувся до Новоозерного. Однак капітан 2 рангу Юрій Шалит зміг повернутися до родини в Новоозерне лише через тиждень.

3

Знаходячись під арештом на інтернованому СКР-84, Юрій Шалит мав достатньо часу, щоби перебрати в пам'яті події останніх тижнів. Судячи зі всього, результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року хоча і були прогнозовані, та все ж стали неочікуваними для вищого державного і військового керівництва у Москві: Чорноморський флот і Крим значною більшістю голосів підтвердили незалежність України. У Кримській ВМБ і того більше – понад 93 відсотки військовослужбовців, членів їхніх родин і мешканців гарнізону віддали голоси за незалежність України.

Василь Горобець

У перші дні після референдуму майбутнє здавалося ясним і визначеним – всі будемо служити Україні, інших думок не було ні в кого. Дехто з офіцерів, їх було небагато, які коренями були з Росії чи з інших тепер незалежних держав, збиралися переводитися на свою батьківщину. Тому не дуже поспішаючи, у середині грудня, з Міністерства оборони України прийшло розпорядження привести війська до присяги на вірність Україні до 20 січня 1992 року. Однак для організації цієї роботи Міноборони України своїх представників на флот не направило.

Поки в Києві думали і рядили, Москва вирішила взяти ситуацію на Чорноморському флоті в свої руки. Хоча у з'єднаннях, військових частинах і на кораблях всі очікували на наказ коли, де і як складати

присягу Україні, штаб Чорноморського флоту виразно став керуватися виключно московськими інструкціями, а виконання розпорядження Міноборони України став ігнорувати. Почалися різні недомовки та плітки, які завершилися 4 січня 1992 року після повернення І.Касатонова з Москви – військова рада флоту прийняла постанову: *Українську присягу не приймати*. Ця постанова, оголошена по флоту телеграмою командувача адмірала І. Касатонова, стала стартовим залпом політизації флоту. Адмірал Касатонов почав вимагати підтримати дане рішення на офіцерських зборах в з'єднаннях і на кораблях та до 7 січня обрати представників офіцерських зборів бригад і з'єднань флоту на загальнофлотські офіцерські збори.

Ігор Тенюх

Подібні офіцерські збори на флоті не були передбачені регламентуючими документами, але їх заради загальної політизації флоту та приданню рішенням військової ради громадської підтримки створили і ввели в практику роботу командування флотом. Представників на ті збори від Кримської військово-морської бази попри протести самих офіцерів штабу бази назначили саме тих, хто потрібен був командувачу – командира бази О. Фролова, якого терміново підвищили у чині до віце-адмірала, та заступника начальника штабу бази капітана 1 рангу В. Гербера, обидва ніколи не мали власної позиції.

Звичайно, проведені збори «представників офіцерських зборів» у штабі флоту мовчазно підтримали і «провели» рішення військової ради як голос флотської громадськості. Там же й обрали так звану «координаційну раду офіцерських зборів», яка досить швидко перетворилася на відверту антиукраїнську організацію. 10 січня 1992 року командувач зібрав уже командирів частин, з'єднань і кораблів 1 рангу з вимогою підтримати рішення офіцерських зборів флоту. Командири за резолюцію, підготовлену особисто командувачем: «Чорноморський флот неділимий, ...являється стратегічним і, відповідно, має залишитись в СНД» «проголосували» ... мовчанкою. Голосування проводилося оригінально, за специфічною технологією: командувач сам говорив, а затим сам же й підсумовував ним сказане: «я думаю, у нас нікого немає проти, тож приймаємо резолюцію одноголосно». Потім у флотській газеті друкувався весь список присутніх офіцерів, які мовби проголосували за резолюцію. Так командири втягувалися в політику, штучно робилися прихильниками флоту СНД, і, відповідно,

противниками флоту України. Вважалося, що назад у них дороги вже немає.

Останні сумніви після проведених зборів розвіяла московська преса і флотський «Флаг Родины», які того ж дня вийшли під заголовками «С нами бог и Андреевский флаг». Це засвідчило, що флот СНД насправді вважають флотом виключно російським і нічим більше.

Прийняті резолюції нарад «представників офіцерських зборів» і командирів з'єднань дали підстави Москві включити в політичну боротьбу за флот головний калібр «флоту СНД»: 9 січня 1992 року Головнокомандувач ВМФ СНД адмірал флоту В. Чернавін самовпевнено заявив, що Чорноморський флот «завжди був російським». Його перший заступник адмірал флота І. Капітанець завершив думку свого шефа: «Чорноморський флот – правонаступник Російського флоту і... Україні ніколи не належав». А далі 11 січня вже й мер Петербурга Анатолій Собчак, ігноруючи результати Всеукраїнського референдуму, пригрозив Україні «за захват флота» «поверненням Криму до Росії».

Ось так роздмухувалися політичні хвилі на Чорному морі. Політичний шторм у Севастополі сильнішав щодня і досяг апогею 11 січня: того дня голова Верховної Ради РФ Руслан Хасбулатов заявив, що «всі флоти належать Росії». І вже як завершення «інформпідготовки» сам Борис Єльцин узагальнив все до нього сказане, поставив останню крапку в ідеологічній директиві по організації проти України неоголошеної «холодної» війни: «Чорноморський флот був, є і буде російським» та заявив, що у Севастополі служити Україні бажаючих немає... Всім стало зрозумілим, що Чорноморський флот під назвою СНД має залишитися за Росією, і заради цієї мети адмірала, офіцери-чорноморці і офіцерські збори будуть використовуватися проти України головним політичним аргументом.

З часу проведення тієї військової ради флоту офіцерів почали насильно втягувати у політику. Різноманітні збори проводилися чи не щодня, з'явилися міфи і страхи українізації флоту: Україна флот утримати не зможе, їй флот не потрібний....

Для підтримки рішень «офіцерських зборів» відразу долучили чисельні і галасливі ветеранські організації. На спланованих офіцерських зборах у з'єднаннях обов'язково брали участь члени військової ради флоту і адмірала-відставники, а у найбільших з'єднаннях флоту офіцерів «уважав» своєю особою та по-батьківськи з ними обідав сам адмірал І. Касатонов. У військові частини надійшли тексти присяги СНД, тексти з присягою Україні заборонялися та вилучалися, а інформація з Міністерства оборони України навмисно приховувалася.

Юрій Володимирович розумів, що це політичне коло необхідно якось розірвати, а розірвати можна було лише рішучим кроком, рішучою заявою про своє бажання служити українському народу, тобто скласти присягу Україні. З цього приводу він зустрівся з прибулими у січні до Севастополя офіцерами Міністерства оборони України колишнім своїм підлеглим по службі у 68-й бригаді ОВР офіцером – недавнім командиром морського тральщика «Сигнальщик» капітаном-лейтенантом Ігорем Тенюхом, і представником Союзу офіцерів України майором Володимиром Холодюком. Обидва офіцери за участь у роботі з'їздів Співки офіцерів України та РУХу і створення у Севастополі

Володимир Холодюк

організації Співки офіцерів України були усунуті від посад і з грудня 1991 року проходили службу у Міністерстві оборони України.

З Тенюхом тоді відбулася відверта розмова якраз після заяви Єльцина про ситуацію на Чорноморському флоті. Треба, сказав тоді Тенюх, довести Єльцину зворотнє, продемонструвати всім, що Чорноморський флот не дарма голосував за незалежність України, що на флоті є бажаючі служити українському народу.

- Я служити буду лише Україні, - відповів йому комбриг, - інших помислів не маю. Але я командир бригади і відповідаю за сотні людей. Після присяги, якщо розпочнеться відповідна реакція з боку командування флотом, я ж нічого не зможу вдіяти для захисту своїх підлеглих. Як я виглядатиму після репресій, які відразу розпочнуться в силу тих рішень, що зараз приймаються на флоті проти присяги народу України?

- Україна розпочала роботу по створенню свого флоту, - повідомив тоді Ігор Тенюх. - Міністерство оборони забезпечить соціальний захист всіх військовослужбовців, які складуть присягу Україні. Списки після складання присяги необхідно доставити в Міністерство оборони, а з ними і рапорти військовослужбовців з проханням зарахувати їх до Збройних сил України.

Домовилися, що краще всього провести ритуал складання присяги 26 січня, у визначену дату присяги СНД. На той час політизація флотського життя проявляла й інакші свої сторони: щодня відносини між командуванням і штабами бази, бригади, дивізіону, командирами кораблів і молодшими офіцерами прибирали недовірливий, напружений характер, тож сила наказу могла й не спрацювати, рішення залежало від офіцерського колективу бригади.

А в бригаді, виявилось, офіцери на той час вже самостійно шукали виходу з ситуації. І першим розпочав цю роботу командир 307-го дивізіону протичовнових кораблів Сергій Просяник. Ось командир бригади доповіли, що він на свій страх і ризик замість перевірки корабля дивізіону у Севастополі відправив свого заступника капітан-лейтенанта Василя Горобця до Міністерства оборони в Київ з завданням обговорити питання переходу до Збройних Сил України. Однак офіцер у Києві не знайшов можливостей зустрітися з відповідними посадовими особами Міністерства оборони України і повернувся в Новоозерне. Дехто вимагав притягнути Просяника з заступником до відповідальності. Та комбриг перевів все у жарт, хоч самому було далеко не до жартів. Зрозумів: якщо Сергій Просяник активно шукає виходу з ситуації, значить, у його дивізіоні є бажуючі присягнути Україні.

Віктор Заремба

Поворотним у бригаді стало 24 січня. Тоді комбриг мовби для перешвартування СКР-84 у Стрілецькій бухті викликав до Севастополя комдива С. Просяника. Там, на катері у Стрілецькій бухті, вони швидко порозумілися і дійшли згоди у діях. Прибувши на СКР-84, зайшли в каюту командира корабля і відверто спитали чи готовий він скласти присягу на вірність народу України. Володимир Даневич відповів, що народився і виріс в Україні і уже давно готовий на такий крок - прийняти присягу на вірність рідному українському народу, та що вважає такий крок за честь. У розмові виявилось, що більшість командирів кораблів і дивізіонів бригади теж давно готові скласти українську присягу і здійснити рішучий крок. Це були командири кораблів Сергій Настенко, Володимир Даневич, Віктор Заремба, Карен Хачатуров. На дивізіоні тральщиків була подібна ситуація. Обговоривши всі ймовірні нюанси, зупинилися на даті 26 січня, коли всією бригадою одночасно складуть українську присягу в час «присягання СНД». Для цього Просяник залишився у Севастополі організувати присягу на кораблях свого дивізіону, що там знаходилися, а Шалит відбув до Новоозерного.

На отій, проведеній ввечері нараді, коли приймалося остаточне рішення, звичайно, не всі командири кораблів погодилися складати присягу Україні: відмовилися командири сторожових кораблів СКР-6, СКР-48 та СКР-110. Але вони з розумінням поставилися до вчинку сво-

їх товаришів по службі і не заперечували проти складання присяги Україні своїми підлеглими.

Так бригада склала присягу Україні досить організовано. І це стало викликом для командувача флотом, який вже був певен, що український дух зломлений ним на флоті остаточно, що флот втягнутий під російський Андріївський прапор.

Вчинок бригади наступного дня зчинив справжню інформаційну бурю, яка досить швидко перетворилася на інформаційну війну. Прес-центр ЧФ негайно повідомив світ, що у результаті «самовільних дій командира бригади відбулося розділення моряків за національною ознакою і загострення ситуації в бригаді, чим знизили бойову готовність з'єднання».

Тепер головне – не зламатися, витримати морально-психологічний тиск, який командувавч і військова рада ЧФ навалить на бригаду. Комбриг був певен і не помилився, що їх будуть карати для остраху інших з'єднань і об'єднань флоту.

4

Вранці 26 січня 1992 року офіцери штабу 17-ї бригади ОВР розійшлися на кораблі бригади, екіпажі яких вишикувалися на урочисті ритуали складання присяги на вірність українському народу. Ні в той день, ні до нього у бригаді ніхто нікого не примушував присягати – лише було оголошено, що вранці будемо складати присягу народу України, хто готовий – в стрій!

Володимир Даневич

Хвилювання у моряків відчувалося незвичне, бо вони першими на флоті складали присягу рідному народові і, як збройні захисники свого народу, першими приймали суто чоловіче рішення і перетворювалися на захисників конкретної Батьківщини – України.

Того дня кожний офіцер, мічман і матрос бригади приймав не просте рішення. Наперекір волі командування бази і флоту кожний самостійно виривався з вікового колоніального стану і ставав повноправним громадянином своєї країни. У той день у душі кожного моряка бригади сплелися воєдино національна гідність, мужність, сміливість і рішучість виступити за Україну, виступити проти того приниження, яке тривалий час продукувалося штабом і командуванням флоту.

Чому так важко давалося рішення скласти присягу рідному народу у своїй країні? Спершу слід відзначити, що соціального захисту від Української держави на флоті не існувало, а українська влада в Криму була неспроможна та й не бажала впливати на флот, де ініціативу з перших днів після проголошення незалежності України рішуче взяла у свої руки Москва. Української держави як такої у Севастополі не відчувалося, або, скажемо так, з кожним днем її ставало все менше. Відсутність впливу з Києва і розправа з кожним, хто наперекір командуванню флотом йшов до України, була неминучою, і перспектива бути «викинутим за борт» без будь-яких умов для існування офіцерської сім'ї у складний час становлення держави була саме тим гальмом, яке повело відмінний від армійського напрямок розвитку ситуації на флоті.

Начальник штабу бригади капітан 2 рангу Микола Жибарєв прибув на сторожовий корабель СКР-112 – флагманський корабель дивізіону протичовнових кораблів. Дружина вранці проводжала його зі сльозами ніби на смертельний поєдинок, з якого він міг і не повернутися. Проте він йшов на корабель впевнено і рішуче.

Кинулося у вічі одразу: екіпаж одного з кращих кораблів бригади стояв в строю і виглядав монолітним і впевненим у своєму вчинку та діях. Командир корабля капітан-лейтенант Сергій Настенко доповів про готовність екіпажу до складання присяги. Виступивши перед екіпажем з коротким словом, начальник штабу першим склав присягу і розписався під її текстом, за ним присягу склав заступник командира дивізіону по роботі з особовим складом капітан-лейтенант Василь Горобець, наступним – командир корабля капітан-лейтенант Сергій Настенко і офіцери корабля. Слідом офіцери привели до присяги мічманів, старшин і матросів корабля. Присягнуло більше 85 відсотків екіпажу. Після завершення ритуалу прийняли спільне рішення, що офіцери, старшини і матроси, які не склали української присяги, будуть продовжувати службу на кораблі в єдиному колективі до політичного вирішення майбутнього Чорноморського флоту.

Командир протичовнового дивізіону капітан 3 рангу Сергій Просяник у день складання присяги знаходився на малому протичовновому кораблі МПК-93 у Севастополі в плавдоці ПД-30. Разом з командиром корабля капітан-лейтенантом Віктором Зарембою вони склали присягу особисто і привели екіпаж корабля до української присяги.

У той же час привів до української присяги свій екіпаж командир сторожового корабля СКР-84 капітан-лейтенант Володимир Даневич. Отримавши текст присяги і обумовивши з командиром дивізіону свої дії, Володимир Даневич увечері 25 січня провів на кораблі коротку на-

раду з офіцерами і мічманами, які вже давно були готові перейти до Збройних Сил України. Питання обговорювали одне: завтра необхідно разом з бригадою зробити рішучий крок назустріч Україні, рідному краю і народу, заявити, що приступаємо до відродження національного флоту України. СКР-84 знаходився між кораблями 68-ї бригади кораблів овр, більшість офіцерів і особливо штаб бригади якої були налаштовані проросійськи, тому ритуал складання присяги могли запросто зірвати силовим методом. Щоб не допустити силової протидії, Володимир Даневич запропонував оголосити особовому складу про складання присяги на вірність українському народу вранці на ранковому шикуванні особового складу і там же, після підняття військово-морського прапора, провести ритуал складання присяги. Так і вирішили.

Вранці 26 січня 1992 року екіпаж СКР-84 вишикувався на підйом військово-морського прапора на юті корабля. На шикування винесли Державний прапор України. Посередині кормової частини, на юті, встановили стіл, винесли особисту зброю і списки особового складу корабля.

Володимир Даневич виступив з короткою промовою і оголосив

Карен Хачатуров

екіпажу, що особисто вирішив прийняти присягу на вірність народу України і закликав екіпаж приєднатися до нього. Затим зачитав текст присяги і поставив свій підпис. Командир, читаючи текст присяги, намагався виглядати впевненим і спокійним, але внутрішнє хвилювання видавало моральне напруження. Повної впевненості, що більшість екіпажу підтримає його вибір не було, адже на кораблі служили представники майже усіх 15 республік колишнього СРСР. Однак офіцери, мічмани, старшини та матроси, не тільки українці - всі вихідці з України, з високим духовним натхненням один за одним виходили з шеренг корабельних підрозділів, ставали під Державний прапор України і чітко карбували слова тексту присяги. В той день 50% офіцерів, 100% мічманів та близько 60% відсотків старшин і матросів строкової служби екіпажу СКР-84 прийняли присягу на вірність народу України.

Ритуал пройшов організовано, без будь якого протизвуччя. По завершенні ритуалу, поздоровивши екіпаж з значною подією в житті кожного моряка і з історичною подією в історії національного флоту, Володимир Даневич законвертував списки склавших присягу на вірність українському народу, скріпив їх гербовою печаткою і відправив

нарочним для доставки їх в штаб бригади. Коли Володимир Даневич згодом доповідав з командного пункту 68 брк овр у штаб своєї бригади про підсумки складання присяги, оперативний черговий 68-ї бригади взявся його виправляти:

– Ти що-то переплутав, командир, сьогодні присягу складали СНД, а не Україні?

– Ні, я не помилився, відповів командир СКР-84. Мій екіпаж разом з особовим складом 17-ї бригади присягнув на вірність народу України.

На командному пункті запанувала мовчанка... Поки там розмірковували над почутим, Даневич доповів начальнику штабу бригади про підсумки складання присяги. Приймавши доповідь, капітан 2 рангу Микола Жибарев щиро поздоровив екіпаж від імені штабу і управління бригади і побажав всім витримки у непростий час.

Леонід Палій

Той день у штабі 17-ї бригади кораблів ОВРа став справжнім святковим днем. Молоді матроси, які проходили підготовку за програмою молодих матросів, разом з офіцерами штабу і особовим складом берегової бази вишикувалися для урочистого ритуалу складання присяги на вірність народу України на території штабу бригади. Прибуло і чимало батьків та родичів матросів, навколо панувало урочисте хвилювання, всі відчували історичність моменту, матері тишком змахували набігаючі сльози – їхні сини давали клятву на вірність своєму народу, своєму рідному краю! Всі відчували особливу святковість заходу, бо це й справді вперше за довгі десятиліття в Україні сини України ставали її воїнами, її захисниками.

Ритуал приведення молодих матросів до присяги українському народу розпочав командир берегової бази бригади майор В'ячеслав Устименко. Під розвернутим державним прапором України він першим перед строем склав присягу народу України, за ним офіцери берегової бази і решта моряків урочисто прочитали текст військової присяги. Завершили ритуал моряки урочистим маршем, яким пройшли перед своїми рідними, які приїхали на свято. Батьки, родичі і друзі з тим щиро привітали своїх синів з урочистою подією як в їхньому особистому житті, так і з урочистим явищем в їхніх родинах.

В 31 дивізіоні тральщиків загальну організацію ритуалу складання присяги в дивізіоні очолили начальник штабу – перший заступник

командира дивізіону капітан-лейтенант Юрій Шихов, заступник командира дивізіону з виховної роботи капітан-лейтенант Сергій Кононов і командир ланки базових тральщиків капітан-лейтенант Анатолій Кукленко. В той день на вірність народу України склало присягу 70 % особового складу 31 дивізіону тральщиків. Моряки присягали на пристані у загальному строю дивізіону, а разом з ними – і офіцери штабу дивізіону.

Старший мічман Леонід Палій разом з усією бригадою привів до присяги на вірність українському народу всіх моряків 910-го пункту рейдової служби з підпорядкованими йому підрозділами на косі «Південна». Присягу в урочистому строю склали всі 10 мічманів і 26 матросів строкової служби.

Доповіді про хід ритуалів і дані про кількість тих, хто склав присягу, направлялися в штаб бригади капітану 2 рангу Миколі Жибареву. Повідомлення приходили приємні: абсолютна більшість моряків бригади склала присягу на вірність українському народу, а ще чимало було відсутніх з поважних причин. Як було домовлено раніше, списки з тими, хто склав присягу, старший мічман Леонід Палій мав доправити до Сімферополя на київський поїзд. У Києві їх мали зустріти представники Міністерства оборони України Він разом з старшим мічманом Миколою Маненком і капітаном 3 рангу Олегом Ікленком списки поїздом «Сімферополь – Київ» доправили до Міністерства оборони України. З Сімферополя Леонід Палій направив на адресу Президента України і Міністра оборони України відповідну телеграму про факт складання 17-ю бригадою овр української присяги, завізованої командиром бригади.

Приєм української присяги в бригаді днем 26 січня не обмежився. Незважаючи на морально-психологічний тиск, що зразу розпочався по відношенні до тих, хто склав українську присягу, продовжували складати присягу офіцери і мічмани, які поверталися з відпусток та відряджень. До штабу 17-ї бригади приходили складати українську присягу і офіцери з інших з'єднань гарнізону. Цей процес разом з М. Жибаревим продовжували начальник відділу по роботі з особовим складом капітан 2 рангу Костянтин Іванко.

Замовчувати факт складання української присяги у з'єднанні на флоті було вже неможливо. Тому взялися придушити український порив до свободи в самому його зародженні – там, де він максимально проявився, у 17-й бригаді кораблів ОВР. Тож святковий день завершився інтернуванням командира бригади і СКР-84. Під кінець дня в Стрілецьку бухту на борт СКР-84 під наглядом офіцерів штабу флоту при-

був командир бригади капітан 2 рангу Юрій Шалит і повідомив Володимиру Даневичу, що знаходиться під арештом і йому визначили тимчасовим місцем перебування каюту на СКР-84, якому командувач флотом теж оголосив організаційний період, що на той час було рівнозначно арешту ...

27 січня особовий склад 17-ї бригади кораблів ОВР телеграмою привітав міністр оборони України генерал-полковник Костянтин Морозов: «...Командиру войсковой части 20935, капитану 2 ранга Ю. В. Шалыту. Уважаемый Юрий Владимирович! Добровольное принятие военной присяги на верность народу Украины личным составом вашего соединения расцениваю как проявление мужества и высокого самосознания моряков в нынешней сложной политической обстановке, их твердое решение неразрывно связать судьбу Черноморского флота с судьбой народа Украины. Поздравляю вас и весь личный состав вверенного вам соединения с выполнением своего высокого гражданского долга и принятием военной присяги на верность народу Украины. С момента принятия присяги вы перешли под защиту Верховного Совета Украины. Любые попытки должностных лиц преследования вас незаконны, противоправны и влекут за собой ответственность в соответствии с действующим законодательством Украины.

С уважением, Генерал – полковник К. Морозов».

Читати поздоровлення завжди приємно, тим більше від самого міністра. Та що далі...

5

Командиру Кримської військово-морської бази віце-адміралу Олександрову Фролову святковий настрій в день складання присяги СНД зіпсували ще зранку. І хто? Подумати лишень, молоді матроси, призвані з України!

Віце-адмірал сам визвався керувати ритуалом складання військової присяги молодими матросами у 9-му військовому містечку. Не довірив тамтешній захід нікому з офіцерів штабу, бо настрої у більшості проукраїнські – могли підвести, та й найбільше молодих матросів було призвано саме з України. Йому доповіли, що багато з них не бажають присягати СНД. «Придавивши» їх адміральським погоном, легше було привести недосвідчених юнаків до присяги СНД – віце-адмірал бажав показати командуванню флотом свої старання заради російського флоту, що не дарма недавно отримав чин віце-адмірала. Бурят за національ-

ністю, він став показово виставляти себе відданим «руським адміралом».

Ну, часи настали, жалкував командир бази. Він, віце-адмірал, вручає матросу текст присяги СНД і говорить, що складаючи її, ти присягаєш рідному народу, ось бачиш, тикає пальцем, написано, а матрос – тиждень-два на флоті – відповідає віце-адміралу, коли таке бачено?:

- Тут не написано «українському народу». І чого це я маю давати клятву виконувати російські закони в Україні? Я таку присягу складати не буду!

Другий підтримує першого:

- А що це за держава така – СНД? Я громадянин України, вона моя Батьківщина а не СНД. Я

- хочу служити українському народу. Не буду цю присягу читати!

Знадобилось притягти на допомогу комендатуру і прокуратуру гарнізону, та ті допомогли мало: нікого не заставили, крім того двоє матросів взагалі втекло з строю, аж під вечір їх піймали за Євпаторією. А тут ще й родини моряків, матері і дівчата понаїжджали, роти порозкривали...

**В'ячеслав
Устименко**

На плавмайстерні в той же час (треба ж!) якийсь старшина 2 статті з жовто-блакитним прапором зірвав ритуал присяги взагалі, пригрозив вийти з молодими матросами в степ, і ніхто ніякої присяги там так і не склав. Треба розібратися, хто з управління їх підтримав. Мене там не було, нарікав на життя Фролов. Звідки тут візьметься настрої. Україні служити хочуть... А Чорноморський флот був і залишиться російським!

Адмірала не проведеш, склали – не склали, чи хто яку присягу склав, а всім у військовій квитки записали, що склали присягу СНД. Справа не у тому, хто кому присягав, а хто і як її записав в документ! Тепер іди доведи зворотне!

Щойно командир бази піднявся на командний пункт, як оперативний черговий капітан 2 рангу Ігор Мироненко весело так доповів, що 17-а бригада склала присягу Україні.

- Ну, правильно, добре, що провели, прийняли ... Яку присягу, говорите, склали? Що, і кораблі у Севастополі? – збентежено перепитав віце-адмірал.

- Вся 17-а бригада склала українську присягу. І у Севастополі теж.

- Твою мати! Жибарев де? Чим він займається?

- На місці, в штабі бригади. Він же і привів всіх до української присяги.

Командир бази викликав на зв'язок Миколу Жибарева:

- Жибарев! Що це мені за анекдоти розказують, що ви там якусь присягу українську прийняли?

- Саме так, товаришу віце-адмірал. Абсолютна більшість особового складу бригади склала присягу на вірність народу України.

- Ви що там, очуміли, з глузду з`їхали? Негайно прибути до мене. З усіма командирами дивізіонів, кораблів і офіцерами штабу.

На КП бази вже почали від напруги червоніти телефони. Командувач флотом не вибирав виразів по відношенню до О. Фролова. Найкращий і найлегшим був: ви втрачаєте управління базою, чекайте на наслідки...

Для доповіді в Москву вимагали списки тих, хто присягнув Україні, прізвища офіцерів штабів, командирів, кількість і прізвища офіцерів по кораблях та іншу інформацію про «клятвопреступників», як відразу охрестили склавших українську присягу.

Почався період розборок. На командний пункт бази разом з Миколою Жибаревим прибули його заступник капітан 2 рангу С. Шатній, офіцери В. Горобець, С. Настенко, Ю. Шихов та командири тральщиків. Йшли, не знаючи, як їх зустрінуть офіцери штабу. Однак ті ще на подвір'ї штабу бази потиснули їм руки і привітали з складанням присяги, ще й пожурили, що не повідомили штаб бази, вони теж би до них приєдналися. Підтримка офіцерами штабу бази підняла впевненість офіцерів бригади в правильності своїх дій.

Викликавши офіцерів, сам збентежений подією, яка відбулася мимо його волі і реакцією на неї командувача флотом, командир бази віце-адмірал Олександр Фролов не мав змоги вплинути на ситуацію чи щось змінити з цього приводу, тож накинувся на офіцерів бригади як на своїх справжніх супротивників. В хід пішло його улюблене «я вас», «я вам», «як посміли», «хто дозволив», «жалкуватимете все життя», «зніму, звільню, вигоню в запас» і таке інше – в його характері знову почала проявлятися його азійська жорстокість, зарозумілість і неповага до підлеглих.

Командир бази, сам наляканий командувачем флоту, лякав підлеглих, не розуміючи, що його лайка лише додає впевненості офіцерам у

правильності свого вибору і своїх вчинків. Ніхто вже нікого не боявся, і залякати офіцерів було неможливо.

Адміралу про це вже говорилося офіцерами напередодні – на офіцерській нараді в штабі бази, яку скликав сам же Фролов. Тижнів два тому назад, десь одразу після Різдяних свят, командир бази, бажаючи покінчити у базі з вимогами скласти присягу Україні, скликав нараду офіцерів штабів і командирів всіх рівнів бази. Там йому командир дивізіону протичовнових кораблів капітан 3 рангу Сергій Просяник пофлотськи прямо і відверто сказав, як відрубав:

- Ви, товаришу командир, хороший моряк і маєте великий досвід служби. Ми це поважаємо. Але ви є жорсткою людиною, ви ніколи не відчуваєте чужої болі і біди, не поважаєте підлеглих, звикли ламати всіх і все через коліно, як криголам йдете людськими судьбами. І на цьому збудована система служби на Чорноморському флоті. Ось тому ми і ламаємо цю систему і збудуємо новий український флот, де всього цього там не буде!

Фролов дивився зараз на офіцерів бригади і не бачив їх – і як це він після тієї наради залишив їх на посадах? Їхня, як думав, «націоналістична пика» проглядалася ще тоді, та, думалося, не наважаться переприсягати. А тепер ось маєш плоди своєї терпимості... Ще самого з посади знімуть і виженуть з флоту, а він найбільше цього боявся. Накінець, сказавши все, що думає про своїх підлеглих, зажадав списки тих, хто склав присягу.

- Де списки тих, що присягнули? – накинувся на Жибарева.

- Відправили поштою до Києва.

- Начальнику зв'язку! Наказую негайно відкрити всі поштові скриньки. Списки знайти і доставити!

- Це злочинний наказ, Ви не маєте права на такі протизаконні дії!

На такі заперечення командир бази зовсім не звернув уваги, відмахнувся як від надойдливої комахи – що значить не можна? Однак у штабі бази знайшлися виконавці злочинного наказу з прихильників СНД, які, не маючи прав і повноважень, все ж таки перевірили на пошті всю кореспонденцію на Київ та відкрили поштові скриньки в селищі, в яких, звичайно, ніяких списків не знайшли. Тоді викликали з дому офіцерів, які не приймали участі у складанні присяги, і наказали їм скласти списки «зрадників Росії» і «клятвопреступників».

Далі Фролов, не церемонячись, усунув начальника штабу бригади М. Жибарева від посади і службових обов'язків, заборонив з'являтися в бригаді, наказав знаходитися вдома і лише о 14.00 прибути до нього. Офіцери, однак, направилися до штабу своєї бригади. Вирі-

шили стояти до кінця, ні в якому разі не відступати. Домовилися між собою, що як би їх не провокували, вони на жодні провокації піддаватися не будуть та оперативно обмінюватимуться інформацією про події навколо бригади, чекатимуть реакції з Києва та дочекаються командира бригади. Про арешт свого комбрига вони ще не знали...

Рівно в 14.00 над селищем Новоозерне з'явився гелікоптер. Крутнувши коло над гарнізоном, зробив посадку на вертолітному майданчику. Це прибула «група розправи», як назвуть її пізніше, – комісія штабу флоту з самим першим заступником командувача флотом віце-адміралом В. Ларіоновим.

Ларіонов, коротко переговоривши з Фроловим, почав викликати на бесіди офіцерів, які склали українську присягу.

6

Приземлившись біля штабу бази, віце-адмірал В. Ларіонов з групою офіцерів штабу флоту розпочав співбесіди з офіцерами 17-ї бригади. Він вважав, що О. Фролов своєю грубістю і напором не зумів змінити думки офіцерів, а напередодні прибуття Бориса Єльцина їм треба спокійно перевести факт присяги у таку собі спробу модного зараз опитування, соціологічного дослідження по виявленню бажаних у бригаді служити під українським прапором. Тож треба добитися, щоб у бригаді підтвердили, що вони не склали офіційно української присяги, а лише збирали підписи бажаних скласти таку присягу, виявляли волевиявлення особового складу. Командувач флотом поставив завдання добитися визнання самими офіцерами саме такої ідеї. Тож з ними вели спершу задушевні бесіди, задаючи в основному одні і ті ж питання:

- Як думаєте служити з двома присягами?

- Ну, яка це присяга, коли не було оркестру, а, значить, урочистостей? Порушення статутних норм.

- Чорноморський флот завжди був єдиним, як його можна розділити між двома братськими народами?

- В Україні ніколи флоту не було, навіщо зараз присягати, коли можливостей утримати його не буде і флоту їй не треба?

- Флот має стратегічний характер і входить до стратегічних сил СНД, визнаних Україною. Присягами ви підриваєте бойову готовність, розділяєте військові колективи, а це протиправні злочинні дії.

- Ви ж не присягали, а лише заявили про свої наміри, скажіть, що лише виясняли ситуацію, а на це як командир мали право, і т.ін.

Однак добитися мети адміралу не вдалося. Всі офіцери як зговорилися: ми є громадянами України, склали присягу українському на-

роду свідомо, раз і назавжди, і відмовлятися не збираємося, служити будемо у Збройних Силах України.

Бесіди тривали до другої години ночі – а результату ніякого: ніхто не поступився принципами і не відмовився від присяги. Довелося В. Ларіонову повертатися до Севастополя з тим, з чим і прилетів до Донузлава.

Ввечері командування флотом було змушене офіційно визнати факт складання присяги у 17-й бригаді ОВР Кримської військово-морської бази.

Судячи з наступних подій на флоті, Борис Єльцин на крейсері «Москва» у спілкуванні з чорноморськими адміралами найвірогідніше особисто санкціонував застосування будь-яких методів у боротьбі за «єдиний флот», бо після повернення командувача ЧФ адмірала І. Касатонова з Новоросійська до Севастополя розпочалося широкомасштабне цькування всього українського вже без оглядки на яку небудь реакцію як в Україні, так і міжнародної спільноти. Наголошувалося, що Україні могли погодитися служити лише «п'яниці», «негідники», «гультаї», одним словом безперспективні офіцери, до того ж всі вони одразу ставали «бандерівцями» і «фашистами». Зборище саме таких, виходило з преси і заяв штабу ЧФ, «звило собі гніздо» у 17-й бригаді.

Юрій Шухов

Та у з'єднанні, незважаючи на тиск штабу флоту і численні комісії, продовжували складати українську присягу. Тому через тиждень після візиту Ларіонова «пресекать волеіз'явлення» до Новоозерного прибув вже сам командувач флотом адмірал Ігор Касатонов з великою групою адміралів і офіцерів штабу флоту. Розуміли, що українським духом просякнута вся база, тому для перевиховання розійшлися по штабах і кораблях всієї бази.

Спершу командувач флотом викликав до кабінету командира бази Юрія Шалита, який напередодні прибув до сім'ї, та Миколу Жибарева.

На доповідь офіцерів зневажливо кинув:

- Я вам більше не командувач. Ви з іншою присягою. Чому таким чином присягнули? У мене також дружина українка, з Києва, проте я ж не складаю від цього присягу. Що, розумніші за інших?

Як було поставлене питання, така поступила на нього й відповідь:

- У кожного свої переконання і відповідні погляди на життя. У вас такі, у нас інакші.

- Які вам з Києва обіцяли посади, звання і ордени після складання присяги?

- Зовсім ніяких. Присягу ми складали самостійно відповідно до своїх переконань.

Здивувався адмірал. Як це можна йти на такий ризик втратити всяку перспективу у службі, забезпечення родини в складний час без обіцяних привілеїв і нагород? – роїлися думки. Сказав, що не вірить сказаному офіцерами, а по очах його було видно, що зрозумів безперспективність подальшої бесіди з ними, що це не ті офіцери, які зламаються і відмовляться від даної клятви.

Зі штабу бази командував разом з своїм помічником по роботі з особовим складом контр-адміралом О. Пенкіним відбув на сторожовий корабель СКР-112, з якого все і починалося. Там наказав для розбору «злочинної діяльності» зібрати офіцерів штабу 307-го дивізіону протичовнових кораблів.

Розгляд вчинків офіцерів був побудований на кращих зразках компартійної школи знищення особистості і звівся до їхнього банального приниження, обзивання «провокаторами» і «раскольниками воїнських колективів» та до особистих образ. Однак, не зважаючи на вжиті заходи і погрози, приниження і грубість, ніхто як з молодших, так і з старших офіцерів не каюся. Не каюлись офіцери, не лякалися і не просили помилування. На грубість відповідали з почуттям власної гідності. Це виводило адмірала з рівноваги.

- Ваші дії, товаришу командир дивізіону, знизили (не більше і не менше!) бойову готовність флоту!

Сергій Просяник не погодився з такою оцінкою служби як своєї особисто, так і ввіреного йому дивізіону. Тоді у хід командував запустив останній аргумент, який як корабельний прожектор висвітив причину адміральських істерик:

- Ви прийняли українську присягу. Значить, будете виконувати команди і розпорядження з Києва, а не з Москви. А це і є зниження бойової готовності.

Далі, вже виходячи, майже з трапа корабля, звернувся до командира СКР-112 Сергія Настенка:

- Ось ви прийняли українську присягу. Невже не бажаєте стати адміралом?

- Ні!

- Чому? - здивовано звів брови командував флотом.

- Я ж не син адмірала.

Син адмірала флоту, колишнього командувача ЧФ і першого заступника ГК ВМФ СРСР, адмірал Касатонов не знайшов ні чим відповісти капітан-лейтенанту, ні чим заперечити. Лише відмахнувся від нього рукою і направився на берег. І тут командир корабля запропонував йому... пообідати на кораблі.

- Я і мої офіцери і крихти хліба не з'їмо на цьому зрадницькому кораблі, - відповів як відрізав на запрошення і разом з своїми адміралами швидко відправився з дивізіону. На кораблі зітхнули з полегшенням.

З протичовнового дивізіону командувач флотом направився у 31-й дивізіон тральщиків. На пристані його зустрів начальник штабу бригади капітан 2 рангу Микола Жибарев. Та його рапорт командувач не прийняв, відмахнувся від офіцера:

- Я вам більше не командувач!

Командувач флотом чомусь вбив собі в голову думку, що якщо він комусь заявить, що він більше їм не командувач, то всі поряд заридують з горя і розпуки. Але не ридав ніхто, ні один моряк з такого відчаю не рвав на голові волосся - у відповідь офіцери лише спокійно знизували плечима:

- Ні, так ні! Святе місце пустим не буває.

**Микола
Закликовський**

Адмірала розійшлися по кораблях проводити «виховну» роботу з моряками, добиватися їхньої відмови від прийнятої присяги. Та матроси того переломного часу виявилися настільки принциповими та свідомими своєї відповідальності перед народом, що пустопорожні слова про СНД, обманливу єдність флоту відзвувалися в їх серцях пустим звуком. На диво адміралів, блиск їх адміральських еполетів, їх поставлений командирський голос, що заставляв у

радянські часи на відстані мовкнути їх підлеглих, вже не справляв потрібного їм враження – матроси ставали до дискусії і захищали свій вибір, а з ним і право України на флот. І ніяк не хотіли відмовлятися від української присяги!

Такими ж затятими «націоналістами» виявилися і мічмани кораблів. Напевно, думалось червонозоряним адміралам, саме вони загітували матросів, не бажають з Чорного моря переводитися на інші флоти Росії. Та мічмани виявилися наче замполітами - мічман Микола Закликовський так той взагалі прямо заявив, що проводив агітацію і

голосував за незалежність України і лише вона є його Батьківщиною, тому служити буде лише Україні. І його підтримували всі мічмани корабля! Для цього мічмана СНД виявляється лише порожнім звуком, а в нього ж скільки тут прихильників? Якщо так далі буде продовжуватися, що буде з флотом, як відреагують у Москві на втрату пунктів базування в Чорному морі?

Тому, змінивши тактику, всі разом взяли комплексно пере-виховувати командний склад дивізіонів – в разі успіху саме офіцери мали б змінити ситуацію на користь флоту СНД. Тож поки командувач на борту дивізіонного флагмана БТ-40 провадив «виховну» бесіду з командиром дивізіону капітаном 2 рангу Олександром Купренковим, його заступник з електромеханічної частини контр-адмірал Васільєв викликав в окрему каюту начальника штабу дивізіону капітан-лейтенанта Юрія Шихова. Розмова на тонах не вийшла, завжди спокійний і виважений начальник штабу цю психологічну зброю вибив з уст адмірала на самому початку так званої співбесіди. Тоді Васільєв зайшов з іншої позиції, національної, яку вважав невідпородною:

- Ну, зрозуміло, українську присягу прийняв капітан 2 рангу Іванко. Він «хохол», значить націоналіст. Но ви ж росіянин, як ви могли піти на зраду? За сало продалися?

- Прошу вибачення, але я виріс в Україні і дружина у мене українка. Час виявить, хто кого зраджує. Служити можу я лише Україні і в Україні, і тільки їй. З України їхати кудись не збираюся, бо тут моя Батьківщина. Офіцерів з українською присягою огульно звинувачували у націоналізмі як затятих націоналістів, які спеціально розколюють військові колективи за національною ознакою.

Побував командувач флоту, не пройшов мимо невеликого бригадного підрозділу – 910 пункту рейдової служби 17-ї бригади, особисто прибув в селище Мирне.

- Ви, заявив з ходу начальнику пункту старшому мічману Леоніду Палію, зрадник, будете стріляти у свій народ. Даліше з вами розмовляти не буду, і розпорядився негайно роззброїти пост.

Тут же з поста силами евпаторійського полку берегової оборони було негайно вивезено кулемети, гранатомети, системи залпового вогню, весь боезапас і стрілецьку зброю. Затим старший мічман Леонід Палій «як заколотник» був відсторонений від посади.

Врешті, коли складали українську присягу в урочистому строю в строю стояли моряки різних національностей, ніхто ні у кого не питав про їхню національну приналежність. У той час найбільше продуктували крайній націоналізм, по-суті, російський шовінізм, і вперто розко-

лювали військові колективи за національною ознакою якраз адмірала і офіцери з командування і штабу флоту. Свої дії вони виставляли особовому складу і суспільству як флотський патріотизм, як боротьбу за збереження бойової готовності і єдності флоту та святих флотських традицій.

- Ви самовільно, без політичного рішення, склали українську присягу, а це означає злочин. Розумієте, що скоїли злочин, за який прийдеться нести відповідальність? – з надмінним виглядом капітан 1 рангу штабу флоту взявся перевиховувати командира ланки рейдових тральщиків капітан-лейтенанта Анатолія Кукленка.

- Клятва військовослужбовця на вірність своєму народу є його обов'язком перед народом, почув у відповідь. Тут політичне рішення ні до чого. Злочинець той, хто не виконує волю українського народу на території його держави, наприклад ви. Так хто ж це мене судитиме – той, хто не виконує волю народу, підтверджену Всеукраїнським референдумом? – звучала відповідь молодого офіцера.

Костянтин Іванко

- Ви можете продовжувати службу, лише коли відмовитесь від прийнятої присяги. Так вже поступають ваші товариші.

- Я українську присягу приймав не для того, щоб від неї відмовлятися. Україна буде мати флот, а ми не тільки будемо, а вже є її моряками.

Друга група офіцерів штабу флоту чинила розправу у Севастополі над екіпажами СКР-84 і МПК-93. До групи офіцерів штабу флоту долучили ще офіцерів штабу 68-ї бригади овр. Спочатку зібрали екіпажі і в наказовому порядку заставили всіх без винятку писати пояснювальні. Потім почали збирати окремо по категоріях - офіцерів, мічманів, старшин, матросів і так продовжувалось цілий день по кілька разів. Та не всі офіцери штабу флоту виявилися однаковими, окремі офіцери з флотської комісії намагалися дещо підтримати свої жертви морально, але таки більшість їх мали не лише антиукраїнські, а й виразно агресивні настрої, без будь якої поваги до посад - навіть командирів кораблів називали зрадниками, націоналістами та рисували безрайдужні для них перспективи. Багато хто намагався в'яснити за що їх, у першу чергу офіцерів, купили, що обіцяли в українському флоті, хоча такого ще не існувало у природі, а представників Міністерства оборони Україні на флоті ніхто не бачив.

Однак, як не ділили і не дробили екіпажі, як не лякали різноманітними карами, ніхто з прийнявши українську присягу від неї не відмовився, і це викликало лють у високих чинів штабу флоту. Зціпивши зуби, так нічого й не добившись від офіцерів бригади, адмірала і офіцери разом з командувачем флотом повернулися до штабу флоту. Перша морально-психологічна і виховно-виправна операція проти українських офіцерів провалилася. Починалася друга, більш підготовлена і більш жорстока облога вже всього Донузлава.

Спершу в Донузлавський гарнізон прибув сам Головнокомандувач ВМФ адмірал флоту В. Чернавін. На зустріч з ним зібрали всіх офіцерів гарнізону в Будинку офіцерів. Зібрання обставили так, щоб офіцери не мали можливості виступити і задати адміралу питання. З зіркою Героя Радянського Союзу на лацкані колишній член ЦК КПРС, який, за його словами, народився в «древнем русском городе Николаеве» спершу, як годиться, покритикував ГКЧП і демократію, пообіцяв Україні для її майбутнього флоту два рейдові тральщики в Очакові і затим обізвав ритуал складання української присяги 17-ю бригадою «гальюнною присягою», піддав «присягонасильників» анафемі і заявив, що «переприягання» знизило бойову готовність кораблів бригади. І лише флот СНД за його словами міг відновити втрачену бойову готовність флоту і надійно захищати країни Співдружності. До тих, хто піде проти волі командування будуть вживатися відповідні засоби, наостанок пообіцяв адмірал-герой і з цим покинув Будинок офіцерів.

Після проголошення Головнокомандувачем дороговказу дій на флоті взялися проголошені тези проводити фактично. Але не було фактів. Екіпажі, не зважаючи на частину моряків – виходців з інших республік, згуртувалися, дисципліна покращилася. Кораблі зразково несли чергування, успішно виконували плани бойової підготовки – не знаходилося юридичних підстав їх розігнати. Тому підстави почали створювати. Насамперед розпочали з зміни командування бригади, але... ніхто з офіцерів бригади від присяги не відмовляється, служать, і добре служать ... тільки Україні.

Розправи в Донузлавському гарнізоні продовжувалися і після створення організаційної групи ВМС України. Новопризначене командування 17-ї бригади кораблів овр і Кримської віб з червня місяця 1992 року вирішили позбутися з бригади командира СКР-84 Володимира Даневича. Спершу його помімо графіка відправили у відпустку. А далі, коли повернувся, спробували руками українських офіцерів організувати антиукраїнську політичну провокацію. Повернувшись напередодні Дня ВМФ СРСР з відпустки, Володимир Феодосійович отри-

мав наказ командира дивізіону підготуватися до урочистого підняття на кораблі в День ВМФ Росії Андріївського прапору.

- У мене на борту цього не буде, подібної провокаційної акції на своєму кораблі я не допущу, у відповідь заявив Даневич.

Отримавши категоричну відмову командира корабля взяти участь у провокації, командування бригади через дві години усунуло його від посади і відправило до організаційної групи ВМС України в Севастополь. Йому не дозволили попрощатися з екіпажем, лише допустили зайти в каюту і забрати особисті речі.

В Новоозерному осталася непрацююча дружина з двома маленькими дітьми. Родину командира позбавили всього що було можна у той непростий час: талонів на продукти, місця у дитячому садочку... На скаргу дружини Даневича командир бази кап. 1 рангу О. Цубін разом з прокурором гарнізону відповіли, що її супруга з посади ніхто не звільняв, він, мовляв, сам добровільно здав справи і відправився до командувача ВМС України.

Та це був лише початок боротьби за відродження в українських бухтах українського флоту, боротьби, яку програти не мали права. У бригаді спершу мало хто уявляв наскільки усе буде складно, скільки митарств і труднощів разом з сім'ями прийдеться пережити склавшим присягу Україні перед тим, як сформуються перші підрозділи українського флоту, не відали, що і у молодих ВМС перші місяці і роки служби для них стануть не легшим періодом їх служби, а багаторічним періодом випробовування на національну честь і гідність, періодом неоголошеної ідеологічно-організаційній війни за флот України. І її треба було виграти, бо за моряками стояла територіальна цілісність держави, а ціна рівнялася незалежності рідного народу.

7

Заступник командира 17-ї бригади кораблів ОВР по роботі з особовим складом капітан 2 рангу Костянтин Іванко за наказом командувача ЧФ адмірала Ігора Касатонова увійшов до його кабінету.

- Сідайте, - коротко і сухо кинув з-під насуплених брів адмірал.

Костянтин Іванко оглянувся по кабінету. За столом для нарад сиділо адміралів і офіцерів з п'ятнадцять. Пізнав серед них заступника командувача флоту віце-адмірала В. Ларіонова, помічника командувача по роботі з особовим складом контр-адмірала О. Пенкіна, головного механіка флоту контр-адмірала Васільєва, начальника прес-служби флоту капітана 1 рангу Андрія Лазебнікова, начальника управління ка-

дрів. Всі виглядали суворими, зосередженими і непривітними. До нарад і розносів у службі, у тому числі і у командувача, було не привикати, тому, вгледівши за столом ще багато вільних місць, Костянтин Опанасович направився і собі десь там з краю сісти.

- Не туди! Ви не варті честі сидіти поряд з нами, - зупинив його адмірал І. Касатонов. - Он ваше місце, - і указав на стілець, що стояв поряд з дверима. Костянтин Опанасович подивився на самотнього під стіною стільця, зауважив єхидні ухмилки присутніх в кабінеті. Ясно, як в Божий день: викликали на розправу. По військовому виструнчився і твердо заявив:

- Я там сидіти не буду. Складається враження, що мене викликали сюди чи то для розстрілу, чи щоби посадити на електричний стілець, - зупинився посеред кабінету Костянтин Опанасович. Остався стояти.

Першим розпочав адмірал Касатонов:

- Товаришу Іванко. Командувач і військова рада флоту довірили Вам людей, призначили на високу посаду, вам пропонувалася ще вища посада, а ви як поступили? Побігли попереду паровоза. Замість того, щоб утримати від наслідування підлеглих, прийняли вслід за Шалитом присягу, коли нема флоту України і ніхто не знає, коли він появиться. Ви кинули свій особовий склад, підвели командування. Що, збираєтесь переодягнути моряків у шаровари? - єхидничав адмірал.

Кожний із присутніх добавляв в розмову і свій пучок солі.

- Останнє питання. Ви відмовляєтесь від прийнятої присяги?

- Ні!

- Тоді я вам більше не командувач. Командувачем у Вас тепер буде придурок Кожин.

Після цих слів Іванко розвернувся і вийшов з кабінету. Оце так поговорили! Ось тобі і братська дружба. Виходить, Україні можуть служити лише придурки?

Було над чим подумати. Пригадалася розмова з тим же Касатовим після прийняття бригадою української присяги. У той день він не був присутній на ритуалі складання присяги. Через відсутність комбрига після трьох діб забезпечення у бригаді знаходився вдома. Його, єдиного українця у командуванні бригади, як згодом пояснювали офіцери штабу, щоб не підставляти під удар командування, не попередили про прийняте рішення стосовно присяги. Та ввечері після присяги викликав командир бази віце-адмірал О. Фролов. Спершу накинувся як на противника, звинувачуючи його як головного організатора присяги. Та коли переконався, що Іванко на ритуалі присутній не був, зрадів і змінив вектор бесіди на протилежний:

- Костянтин Опанасовичу! Ви ж досвідчений і авторитетний офіцер в базі! Пропоную вам посаду свого помічника по роботі з особовим складом, квартиру отримаєте у Євпаторії, будете мати службовий автомобіль, ну, всі блага будуть у цей важкий час. Вам по виборах до Верховної Ради Курашик (колишній голова Євпаторійського міськвиконкому – М.М.) знайомий? Він зараз народний депутат, допоможе. Погоджуйтесь!

- Дякую, але я залишуся з своїми людьми.

Не погодився, заявив, що підтримує вибір бригади і відразу став навіть не супротивником, а відкритим ворогом командира бази! Тому відразу, повернувшись в бригаду, заявив про бажання приєднатися до офіцерів бригади і скласти присягу на вірність народу України.

Списки особового складу, який склав українську присягу, виявилися у начальника діловодства штабу. Отримавши їх, у присутності офіцерів бригади склав присягу українському народу і вже сам продовжив організовувати присягу серед тих офіцерів і мічманів, які з різних причин не були на ритуалі 26 січня. Затим доповнені списки передав для відправки в Міністерство оборони України.

Щойно Костянтин Іванко склав присягу, як викликали на зв'язок з командувачем. Мова командувача флотом – прямо мед з уст:

- Товаришу Іванко! Та ми ж з вами «северяни», разом служили на Північному флоті. Ви відомий і досвідчений офіцер, я про вас багато чув доброго на Півночі. Хто, як не ми, маємо зараз бути разом. Мені командир бази доповів, що вам запропонував посаду помічника по роботі з особовим складом. Призначимо негайно.

- Я, товаришу командувач, вже склав українську присягу.

- Я вас розумію – відповідальність за людей у вас завжди була першою. Треба заспокоїти бригаду, і вірно поступили. Все буде добре, погоджуйтесь, згодом від присяги відмовитесь. Посаду помічника командира бази я вам гарантую.

- Ні, товаришу командувач!

На цьому зв'язок обірвався. Наразок викликали до штабу флоту, і ось зустріч відбулася – мед на устах командувача перетворився на дьоготь з перцем.

В кабінеті командувача флотом Костянтин Опанасович зрозумів: в штабі флоту вирішили скористатися його українським прізвиськом «Іванко» і розіграти на флоті контрпропагандистську акцію – він разом з бригадою 26 січня у строю не стояв, тож у випадку його згоди можна було заявити на весь світ, що українці Україні не присягають. А ті офіцери, що присягнули з російськими прізвиськами, зробили це виключно

з корисних і меркантильних міркувань! З таких позицій і взялися заманювати благами і підвищенням по службі в команду Касатонова старших офіцерів.

Час збігав, кожний день служби перетворювався на боротьбу за право України на флот з існуючою в Криму радянською ситемою – і ніхто не відав, чим воно завершиться. Київ мовчав. Там, найвірогідніше, вважали, що поздоровчої телеграмми морякам було достатньо.

А у бригаді розпочалися відверті репресії. Люди зверталися до Шалита, Жибарева і Іванка за допомогою, просили роз'яснити, як їм даліше бути: дітей виставляють з садочка, знімають з житлових черг, виселяють з гуртожитку, позбавляють права на товари у бригадному магазині, а вони, командири, нічим їм допомогти не могли.

6 березня 1992 року вже самому командирю бригади Юрію Шалиту вручили припис командира Військово-морської бази про призначення заступником начальника штабу 184-ї бригади кораблів овер у грузинський порт Поті, подалі від Криму.

Костянтин Опанасович зайшов до кабінету комбрига. Зайшли і відсторонені раніше від посад начальник штабу бригади зі своїм заступником. Задзвонив службовий телефон, Шалит зняв трубку. Дзвонили з управління кадрів флоту.

- Отак, друзі, повідомив, у Поті, в Грузію, призначили заступником начальника штабу бригади.

- Юрію Володимировичу, - порадив Іванко, - а ви їдьте до Києва, до тих, хто обіцяв захист, в Міністерство оборони України. В Грузії з українською присягою робити нічого. Справи командира не здавайте і ніяких актів не підписуйте.

Вирішили так і зробити. Комбриг того ж дня відбув до Міністерства оборони України. Його виступ через два дні на українському телебаченні зірвав інформаційний простір в Україні. Виявляється, керівництво держави мало що знало про події і ситуацію, що створювалися на флоті, не відали, що там вже зароджувалася флотська проблема, яка тяготитиме над Україною не одне десятиліття.

А в бригаді, відсторонивши від обов'язків капітана 2 рангу Юрія Шалита, на глум офіцерам командиром їхньої бригади призначили звільненого два роки тому за незадовільне виконання обов'язків начальника штабу цієї ж бригади капітана 2 рангу Петра Калашнікова. Виконуючи обов'язки командира дивізіону в Очакові, його влітку 1991 року знову збиралися звільнити і з тієї посади – в очолюваному ним дивізіоні відбувалися постійні скандали, звідти чередою йшли скарги, бойова підготовка там лише імітувалася. Однак командування флотом виріши-

ло, що саме такий командир буде йому відданим, зупинить українізацію бригади, тому й обрали його особою командиром з'єднання, яке присягнуло Україні.

Офіцери бригади зустріли нового комбрига протестом, і на проведених після його прибуття офіцерських зборах на знак своєї незгоди з усуненням з посади Юрія Шалита надіслали телеграму на адреси Президента України, міністра оборони України, Головнокомандуючого ОЗС СНД, у яких висловили незгоду з прийнятим рішенням щодо їхнього командира. Згодом у Міністерстві оборони підтвердили, що телеграма до Президента України дійшла і він її читав. Читав, та бригаді від цього легше не стало...

Відповіді на надіслану телеграму з Києва і, що було вкрай суттєво на той час, оперативного реагування з столиці на ситуацію у бригаду так і не поступило. Тому П.Калашніков, офіційно не приймаючи справ, таки став комбригом і зайняв службовий кабінет.

Більшість офіцерів з'єднання продовжували відкрито підтримувати Юрія Шалита. Тому, щоби вимести український дух в бригаді, новопризначений комбриг розпочав у бригаді «пресувати» і відстороняти від посад бригадних офіцерів з українською присягою, у першу чергу офіцерів штабу бригади. Коли Юрій Шалит забрав з свого колишнього кабінету особисті речі, у бригаді було оголошено про «грабіжництво» у кабінеті комбрига. Проти оперативного чергового бригади старшого лейтенанта Онищенка відкрили карну справу – під час чергування допустив «крадіжку». Затим комбриг повідомив молодому офіцеру: відмовишся від української присяги – закриєм справу, ні – підеш під військовий суд...

На флоті і у бригаді негайно запрацювали кадрові органи бази та місцева військова прокуратура гарнізону - почали знімати з посад найвідданіших Україні офіцерів штабу і дивізіонів бригади, порушувати проти них по надуманих приводах та без них кримінальні справи. Найпоширенішою причиною було «зниження бойової готовності та розкол військових колективів». З Юрієм Шиховим комбриг провадив «виховні» бесіди щодня, особливо тиснули на його російську національність, однак офіцер не піддавався і це особливо лютило флотське начальство.

У день, коли СКР-112 здійснив перехід до Одеси, Юрій Шихов перебував у морі старшим на борту тральщика «Оренбургський комсомолец». Його негайно зняли з корабля і ... відкрили проти нього карну справу. Офіцер, оставивши свій дивізіон, самостійно прибув до організаційної групи ВМС України і, отримавши відношення від командувача ВМС України, офіційно перейшов до Військово-морських сил України.

Слідом за комбригом і начальником штабу бригади відсторонили від посад заступника командира бригади з електромеханічної частини капітана 2 рангу Юрія Тарабукіна та заступника начальника штабу капітана 2 рангу Сергія Шатнього. Після них розпочався тиск на офіцерів дивізіонів і кораблів, їх щоденно викликали на співбесіди, які завершувалися уже звичним приниженням їх офіцерської честі і людської гідності. Першими не витримали тиску, втратили надію і відмовилися від української присяги командир дивізіону тральщиків капітан 2 рангу О. Купренков і його заступник по роботі з особовим складом капітан-лейтенант С. Кононов.

У бригаді з кожним днем збільшувалося морально-психологічне напруження, новопризначений комбриг показово озброївся, тож вкрай необхідно було шукати якогось виходу з ситуації, побороти зневіру, бо виходило, що люди обманулися в надіях, а у кожного були сім'ї, соціальні проблеми – Міністерство оборони свої обіцянки соціального захисту не виконувало, вірніше, змоги ще немало – лише формувалося.

У зв'язку з розправою над офіцерами Костянтин Іванко зініціював прийняття офіцерами бригади звернення до Верховної Ради АР Крим і Верховної Ради України. У зверненні відзначалося, що моряки бригади визначилися відповідно до Акту про державний суверенітет України і волі українського народу, виявленої на Всеукраїнським референдумі і, як сини свого народу, прийняли військову присягу на вірність українському народу відповідно до чинного законодавства. Однак з волі командування Чорноморського флоту над ними чиниться наруга, офіцери і мічмани за свою патріотичну позицію переслідуються, позбавляються найнеобхіднішого для життя, їм спеціально створюються нестерпні умови служби. У зверненні наголошувалося, що якщо не буде прийнято рішення про зарахування їхньої бригади до Збройних Сил України, у з'єднанні буде оголошене голодування. Звернення підписали більше 130 офіцерів, мічманів і матросів бригади. Свої підписи поставили і матроси, призовані з Росії, Туркменістану, Грузії і інших республік колишнього СРСР.

Звернення до Верховної Ради АРКрим було передано депутату Верховної Ради АРК від Донузлавського гарнізону колишньому начальнику політвідділу бази капітану 1 рангу Іванові Завгородньому. Він його зареєстрував у Верховній Раді АРК і виніс на обговорення депутатами. Розглянувши його на пленарному засіданні, кримські депутати звернулися до Верховної Ради України з вимогою вникнути в ситуацію на флоті. Верховна Рада України, в свою чергу, прийняла постанову включити 17-у бригаду до складу Збройних Сил України, після якої

Міністр оборони України 17 березня 1992 року підписав наказ за № 34 «Про включення 17-ї бригади кораблів охорони водного району Кримської Військово-морської бази Чорноморського флоту до складу Військово-Морських Сил Збройних Сил України».

В оприлюдненому наказі Міністра оборони говорилося про включення 17-ї бригади до складу ВМС України, але таких на той час ще не існувало. Тому бригаду організаційно не підпорядкували Збройним Силам України, не визначили управлінських і постачальних органів хоча б на базі Одеського військового округу, і це дало змогу командуванню Чорноморського флоту організувати справжні репресії у бригаді, знімати офіцерів з посад і повністю замінити командування бригади і дивізіонів. Крім того, наказ Міністра оборони України своєчасно у бригаді оголошений не був, на кораблях Державні прапори України підняті не були, тож наказ Міністра оборони оставався не реалізованим, а становище в бригаді ще гіршим. Тому Костянтин Іванко на знак протесту проти перетворення українських моряків на вигнанців рідної землі розгорнув біля штабу Кримської віб намет і розпочав з офіцерами офіційне голодування. Намет з штабу бази спершу намагалися згорнути, а затим, після тижневого голодування, Костянтина Опанасовича відсторонили від посади і грубо витурили з бригади. Після офіційного відсторонення від посади його тут же заборонили пропускати на територію штабу і дивізіонів бригади. Та на контрольно-пропускному пункті бригади матроси, які несли вахту ще у січні місяці склали українську присягу, тому він вільно зайшов до штабу і свого кабінету за своїми особистими речами. Вгледівши через вікно кабінету, що Костянтин Іванко направляєтся до штабу бригади, новопризначений комбриг Петро Калашніков викликав на допомогу помічника командира бази по роботі з особовим складом капітана 2 рангу С. Шихова, якого у свій час під час спільної служби постійно виручав Іванко, та коменданта гарнізону майора Павла Кононова з кайданами в руках і військовим патрулем.

- Ви що тут робите? Негайно покиньте територію! Все, вас тут більше немає! Вийдіть на вулицю бо будете арештовані, - першим як на ворога накинувся Шихов.

- Взагалі-то я ще справи не здавав і наказу про звільнення з посади не бачив. Я ще повинен попроситися з офіцерами і моряками. Чи ви не знаєте порядку? Що, Павле Павловичу, друже, - звернувся до коменданта, - вчора за одним столом сиділи, а зараз будеш мене кувати у кайдани?

Комендант подивився на обох старших офіцерів і як вгатить кайданами об землю:

- Та хай йому грець, щоб я своїх друзів ворогами робив. Не вплутуйте мене більше у свою політику, - повернувся, забрав з собою патруль і відправився до комендатури. За ним мовчки пішов і Шихов.

Костянтин Опанасович, забравши з кабінету свої речі, вранці відбув до Севастополя, там увійшов до складу організаційної групи ВМС України.

Тижнів через два Іванко повернувся до своєї бригади отримати грошовий і речовий атестати. Його знову зустріли караулом, на цей раз офіцерським. Щоб не допустити офіцера на територію бригади, до нього застосували зброю, стріляли з пістолета...

8

Склалася дивна ситуація. Включивши 17-у бригаду кораблів ОВР 17 березня 1992 року до складу Збройних Сил України, міністр оборони в своєму наказі не вказав головного: якому виду Збройних Сил України і кому конкретно має підпорядковуватися бригада, де будуть знаходитися її постачальні органи. Військово-Морських Сил України ще не існувало і створювати їх офіційно не поспішали, тимчасового командувача призначено не було. Тож бригада залишилась на всіх видах забезпечення в органах постачання Чорноморського флоту, які Міністерству оборони України не підпорядковувалися і не належали. Не включили моряків бригади і до списків особового складу Збройних Сил України, тому їхня подальша служба повністю залежала від волі кадрових органів Чорноморського флоту.

Так, Чорноморський флот на той час фінансувався з Києва, однак, самостійно підпорядкувавшись Москві, з показовим викликом не виконував розпорядження з Києва. Така ситуація дала змогу командуванню флотом розправлятися з тепер вже українськими офіцерами, які присягнули на вірність народу України. Спершу заборонили кадровим органам направляти до Міноборони України особові справи офіцерів та видавати їм будь які довідки про проходження служби. А потім кадрові органи почали вирішувати службову долю кожного, хто присягнув Україні. Моряки, які щиро повірили Україні, платили розбитими ілюзіями, нереалізованими планами: службовими і сімейними. Розуміли, що формуються риштування державних інститутів, держава лише зводиться на ноги, але флотська будівнича справа не рухалася. Її вперто втягували у політичне багно, звідки вибиратися ставала все важче...

Офіцери і мічмани, майже всі усунуті від посад, продовжували нерівну боротьбу за флот України. Військова служба заснована на єдиноначальництві і прямому підпорядкуванні командирові. А головного українського флотського командира не було, тому у 17-й бригаді склалася дивна ситуація. Офіційним командиром бригади призначили капітана 2-го рангу П. Калашникова, який справи не приймав, документи підписувати права не мав і більша частина офіцерів бригади за свого командира його не сприймала. Печатка, особиста зброя і ключі від документів комбрига знаходилися у Юрія Шалита. Від такої ситуації страждали як моряки, що присягнули Україні, так і ті, що не складали української присяги. Лише на початку березня 1992 року прийшов наказ Головнокомандувача Збройних Сил СНД маршала Шапошникова про звільнення Юрія Шалита з посади командира 17-ї бригади кораблів ОВР і про призначення заступником начальника штабу 184-ї бригади кораблів ОВР у грузинське місто Поті. На той час відбулася і зміна командування Військово-морською базою: віце-адмірала Олександра Фролова змінив контр-адмірал Борис Кожин. З новим командиром бази Юрій Шалит домовився про нормальну передачу справ, і Кожин відмінив розпорядження свого попередника про заборону Шалиту перебувати на території бригади. Спершу Ю. Шалит зібрався здавати справи командира бригади, передати документи і особисту зброю новопризначеному командиру і написати відповідний рапорт про здачу справ. Побачивши комбрига у штабі, до нього зайшли М. Жибарев, К. Іванко і С. Шатній. Розмова звелася як бути далі: бригаду наказом Міністра оборони включено до складу ВМС України, а українського флоту немає, продовжуються розправи на офіцерами. У цей час з управління кадрів направлениць по Кримській вміб по телефону повідомив Юрія Шалита, що у зв'язку з підписанням наказу про його призначення до нового місця служби, йому слід отримати припис про направлення до Поті, і, між іншим, порадив до їхнього управління особливо не спішити, бо тоді таки прийдеться Юрію Володимировичу їхати до Поті. Побачивши рапорт про здачу справ, офіцери запитали:

- Ви що, товаришу командир, нас кидаєте? А по якому це праву Главком ВМФ Росії вас позбавляє Батьківщини? По якому праву він направляє громадян України поза межі України?

Шалит глянув на своїх бойових побратимів:

- Ні, про виїзд в Грузію й речі бути не може! Порвав рапорт і написав, що відмовляється здавати справи, позаяк Головнокомандувач Збройних Сил СНД не має повноважень відсторонювати його з посади,

і вважає рішення про своє зняття і направлення поза межі своєї держави політичною розправою.

Ввечері Юрій Володимирович виїхав до Києва на прийом до міністра оборони. Генерал-полковник Костянтин Морозов прийняв Юрія Шалита одразу.

- Ми залишилися покинутими всіма, заявив Міністру оборони Юрій Володимирович. Доповідаю, що наша бригада стала прикладом для флоту. Всі дивляться на нас, на рішення Міністерства оборони України стосовно склавши українську присягу і на те, як на флоті поведуться зі мною та офіцерами бригади. Якщо я не прибуду за приписом, мене у Севастополі оголосять дизертиром і відкриють карну справу. Тоді взагалі український рух на флоті припиниться.

Міністр оборони України того ж дня направив командувачу ЧФ телеграму, що капітан 2 рангу Юрій Шалит знаходиться у його розпорядженні. 8 березня 1992 року національне телебачення оприлюднило повідомлення про незаконне зняття Головнокомандувачем ЗС СНД з посади командира 17-ї бригади кораблів овр. Юрій Шалит тимчасово залишився в Головному управлінні ВМС Міністерства оборони України. Розпочалася більш активна робота з формуванні основ Українського флоту.

* * *

Того історичного для українського флоту дня, 26 січня 1992 року, склали військову присягу на вірність українському народу екіпажі бойових кораблів 17-ї бригади охорони водного району. Вони повинні були стати і були оголошені і Верховною Радою України, і наказом міністра оборони України першим корабельним з'єднанням Українського флоту. На той час до складу бригади входили кораблі і підрозділи:

- сторожовий корабель СКР-6;
- сторожовий корабель СКР-84;
- сторожовий корабель СКР-110;
- сторожовий корабель СКР-112;
- малий протичовновий корабель МПК-93;
- малий протичовновий корабель МПК-116;
- малий протичовновий корабель МПК-291;
- базовий тральщик БТ-176;
- базовий тральщик БТ-40;
- базовий тральщик БТ-79;
- базовий тральщик БТ-126;
- базовий тральщик БТ-168

- рейдовий тральщик РТ-349;
- рейдовий тральщик РТ-583;
- торпедолов ТЛ-1616;
- торпедолов ТО-119;
- 910-й пункт рейдової служби з двома постами СіЗ;
- Протидиверсійні підрозділи;

Та перше флотське з'єднання Збройних Сил України на базі 17-ї бригади кораблів охорони водного району сформоване не було, хоч юридично і було включене до складу Збройних сил України. Так сталося не з вини моряків, бо у дії Міністерства оборони України втрутилися різні політичні сили.

У той час, коли ще не сформоване Міністерство оборони України піддавалося обструкції різними політичними силами і багатьма народними депутатами Верховної Ради України, рішенням командування Чорноморського флоту при повній підтримці його дій політичними силами і державними керівниками Російської Федерації протягом 1992 року фактично було знищено всю 17-у бригаду кораблів ОВР: списали і відправили на злом найбільш боєготовий корабель бригади СКР-84, а слідом за ним і СКР-110. Найновіший протичовновий корабель бригади МПК-291 (пр. 1241ПЕ), телекерований тральщик-шукач мін БТ-168 (пр. 1253) і його водій БТ-176 (пр. 1253 В), аби не дісталися Україні, перевели до Новоросійська. Рейдові тральщики РТ-349 і РТ-583 (пр. 1258), торпедолови ТО-119 і ТЛ-1616 (пр. 1388) і протидиверсійні катери (пр. 1415) типу «Фламінго» П-99, П-331 та П-407 загодя перевели в надійні місця базування в інші бази ЧФ на Таманському півострові Кубані.

Врешті, сторожовий корабель СКР-112, не витримавши репресій, 21 липня 1992 року підняв Державний прапор України, самостійно перебазувався з озера Донузлав до Одеси і, здолавши на переході морем силу протидію, став першим кораблем Військово-Морських Сил України. Він поклав початок створенню надводних сил Військово-Морських Сил України. В цей же день всі кораблі 17-ї бригади, які виконували завдання бойової підготовки в морі і на яких командирами, чи старшими на борту були офіцери, які склали військову присягу на вірність українському народу, були повернуті до місць постійної дислокації, а самі офіцери замінені антиукраїнськи налаштованими офіцерами Чорноморського флоту.

Решта кораблів бригади, як от малі протичовнові кораблі МПК-93 і МПК-116, таки були за підсумками другого етапу розподілу Чорноморського флоту передані до складу ВМС України в кінці 1995 року і вже мало походили на бойові кораблі. У ВМС України вони отримали

назви «Хмельницький» і «Ужгород». «Хмельницький» українським морякам вдалося вивести в море, а ось «Ужгороду» вийти в море більше вже не судилося. Базові тральщики БТ-79 і БТ-126, рейдовий тральщик РТ - 583 (пр. 1258) передали до складу ВМС України теж у грудні 1995 року і вони отримали назви «Маріуполь», «Мелітополь» і «Генічеськ». Всі вони вимагали серйозного ремонту і значних капіталовкладень, яких ВМС України не мали. Однак спільними зусиллями їхніх екіпажів і шефів з регіонів України ці кораблі таки ввели до бойового складу ВМС України і вони заступили на службу Батьківщині.

17-а бригада кораблів охорони водного району стала маяком національного флоту України. Саме вона першою в мороці великодержавного шовінізму і насилля над національною гідністю моряків засвітила на Чорноморському флоті сигнал відродження національного флоту України, підняла і понесла в майбутнє естафету флоту УНР. Цю естафету підхопили і пішли їхнім курсом, підводний човен, морські піхотинці, берегові війська флоту і військові будівельники, а 7-8 квітня 1992 року – й управління Кримської військово-морської бази. І всі вони, не зважаючи на шалену протидію з сторони командування Чорноморського флоту і антидержавних сил, разом створили організаційну групу ВМС України, де розпочали нелегку роботу з будівництва Військово-морських сил незалежної України. Основу орггрупи ВМС склали офіцери Кримської військово-морської бази.

Моряки 17-ї бригади кораблів охорони водного району здійснили перелом у свідомості і діях особового складу Чорноморського флоту. Вони закрили останню сторінку флоту радянського і відкрили першу сторінку історії сучасних Військово-морських сил Збройних Сил України і навечно увійшли в історію українського флоту першопрохідцями. Вони не лише заклали перший сталець Військово-Морських Сил України, а й своєю відданістю рідному народові, стійкістю і мужністю, проявленими у нерівній боротьбі за флот, написали найпершу, найголовнішу і найгероїчнішу сторінку сучасного військового флоту України, рішуче приступили до завершення жертовної боротьби старших поколінь за Український флот років 1917-1921-х.

Штаб Кримської віб: «Кримське ГКЧП» не пройде!

1

Зима 1992-го року. Управління Кримської військово-морської бази нагадувало розбурханий вулик. Всі гуманітарні заняття і збори офіцерів перетворювалися на політичний клуб, де щоденно обговорювалося одне й те ж питання: складання присяги і кому служити. З колишнього монолітного офіцерського колективу не осталося і сліду, офіцери поступово ділилися на тих, хто за Україну, тих, хто за Росію і тих, кому окрім власної вигоди, нічого не потрібно. Та таких була значна меншість. Моя пропозиція офіцерським зборам ще у кінці грудня 1991 року колективно скласти присягу народу України і спільно вступити у Спілку офіцерів України повернулася тим, що я остався без посади, за межами управління бази. Згодом мені знайшли посаду в тилу бази.

Євген Корнілов

В управлінні бази на початок 1992 року вже викристалізувалася група активних офіцерів, яка вирішила однозначно пов'язати своє майбутнє з Україною. Крім автора цих рядків це були капітани 2 рангу Владас Трумпікас, Євген Корнілов, Сергій Бонь, Валентин Сутула, Олег Ніколаєв, Віталій Воронюк і капітан 3 рангу Михайло Кот. Ми так по черзі у більшості випадків і виступали на зборах офіцерів, щодня здобуваючи нових прихильників. До нашої групи прихильників Збройних Сил України примикав і начальник штабу бази контр-адмірал Борис Кожин. На одних з занять з гуманітарної підготовки ми поставили питання ребром: давайте визначимося, проголосуємо, хто готовий служити Україні, а хто Росії. Переважна більшість офіцерів підняла руку за Україну, з нами був і контр-адмірал Борис Кожин. Однак командир бази віце-адмірал Олександр Фролов виступив проти і заявив:

- Після «переприсягання» 17-ї бригади я вимушений стерегти свою квартиру. Бо націоналісти можуть ввечері прийти гвалтувати мою дружину, артистично завів монолог віце-адмірал. Спеціально тримаю у

готовності молоток, щоби ним стукати по батареї, в разі нападу, таким ось чином буду кликати сусідів на допомогу. А якщо їм заманеться розрядити реактивну установку корабля по штабу бази чи по моєму будинку? – патетично звів очі вгору адмірал.

Затим командир бази заявив, що не дозволить складання присяги Україні без спільного політичного рішення керівників України і Росії і розпорядження командувача флотом. Виступ і позиція командира бази обурила офіцерів і на цьому «гуманітарні вправи» завершилися. Стало ясно, що цивілізованим способом визначитися командир бази не дозволить нікому.

На початку березня 1992 року відбулась зміна командування бази. Замість шовіністично налаштованого віце-адмірала Олександра Фролова командиром бази призначили контр-адмірала Бориса Кожина. Однак на посаді начальника штабу бази Кожина змінив «герой» боротьби з грузинськими «націоналістами» комбриг потійської бригади капітан 1 рангу Олександр Цубін.

Валентин Сутула

Приступивши до своїх обов'язків, начальник штабу після розмов з переважною «українською більшістю» штабу зайняв тиху приховану позицію командувача флотом, однак зрозумів, що ситуація в базі значно різниться від ситуації в Поті.

Політизація військової служби, по-суті, згорнула бойову підготовку, яка стала фактичним гаслом маніпуляції свідомістю і судьбами особового складу всього флоту.

Час збігав. Сухопутні і Повітряні війська, війська Протиповітряної оборони вже давно визначилися і стали на захист незалежності України, а централізованого рішення стосовно переходу флоту в структуру Міністерства оборони України все не було. В Кримській військово-морській базі не було і зв'язку з Міністерством оборони України, українські ЗМІ в селище майже не поступали. З телебачення ледве пробивав ефір лише один Перший національний телеканал. Капітан 2 рангу Ігор Мироненко, повернувшись з Одеси, де був присутній на ритуалі складання присяги сином, відверто заявив, що йому соромно перед сином, який склав присягу на вірність народу України, а ми тут все міркуємо і став наполягати на проведенні ритуалу складання присяги у штабі.

Обстановка в базі ускладнювалася. 17-а бригада кораблів овр Юрія Шалита знаходилася мовби в оточенні. Штаб флоту вимагав Україні не присягати, виставляючи нам ідеологію його стратегічного

характеру і від цього неподільного. Самовільний перехід до структур Міністерства оборони України виставлявся злочином, на попередження яких поставили військову прокуратуру і комендатуру флоту. Одночасно розпочали роботу флотські комісії, завданням яких було провадити агітацію за єдиний неподільний флот з метою не допустити переходу офіцерів до Збройних Сил України та виявляти прихильників українського флоту. Далі військова служба ставала неможливою – необхідно було визначатися.

Йдучи на обід, я зустрів на вулиці в Новоозерному капітана 2 рангу Юрія Шалита.

- Юрію Володимировичу, бачив ваш виступ по телебаченню. Офіцери штабу хотіли б з вами зустрітися, а вас все немає. Коли флот України почне будувати?

- А мене у штаб пропустять?, заборонили ж... Є багато інформації від Міністра оборони. Було добре, коли б штаб бази підтримав бригаду, була б уже хоч якась цілісна флотська структура, а так бригаду незабаром розгонять.

Владас Трумпікас

- Ну, Кожин не Фролов. Я переговорю з командиром бази. Думаю, він не буде заперечувати, щоб ви виступили перед офіцерами штабу бази.

На цім і розійшлися. По обіді я доповів контр-адміралу Борису Кожину, що в Новоозерне з Києва повернувся Юрій Шалит і запропонував, щоби він завтра вранці виступив перед офіцерами в штабі. Борис Борисович погодився відразу і доручив мені закликати комбрига на зустріч з офіцерами. Щоби запрошення мало більш офіційний характер, я передав до виконання розпорядження командира бази оперативному черговому штабу бази Валентину Сутулі.

Інформація, що завтра виступатиме у штабі Юрій Шалит, миттєво розійшлася штабом. Вранці зібралися всі офіцери штабу і управління бази. Юрій Шалит розповів про зустріч з Міністром оборони України, про заходи, які приймає Верховна Рада і Міністерство оборони по відродженню Військово-морських сил України. В його словах відчувалася тверда впевненість у формуванні в недалекому часі флоту України. Відповівши на питання присутніх, він на завершення зустрічі закликав офіцерів бази наслідувати приклад інших видів Збройних Сил, які вже давно визначилися в питанні кому служити.

Виступ Юрія Шалита в штабі був знаковим і не пройшов непоміченим командуванням флоту. Там і так знали проукраїнську позицію штабу бази, тому щоби локалізувати підтримку 17-й бригаді кораблів овр, взялися більше не допустити проведення спільних заходів в масштабі штабу бази, впроваджуючи для цього щоденні перевірки штабом підлеглих віддалених частин і підрозділів, які були розкинуті по узбережжю від Ялти до Одеси. Тож щодня рано вранці групи офіцерів роз'їжджалися по Кримському півострові на кілька днів, можливості зібрати їх для проведення урочистого ритуалу не було. Треба було шукати вихід з ситуації, що складалася.

2

Було пополудні 11 березня 1992 року. Мені зателефонував заступник начальника відділу по роботі з особовим складом управління 17-ї бригади кораблів овр капітан 3 рангу Сергій Матвеев, який того дня стояв оперативним черговим бригади:

- Знаєш, що нашого командира бригади Ю. Шалита зняли з посади? Вже прибув капітан 2 рангу Калашников йому на заміну. Після обіду збирають командний склад бригади і офіцерів штабу – будуть представляти нового комбрига. А Шалита в Грузію...

- Як же так, разом складали присягу, присягали, а тепер спокійно дивимось як поодинці розганяють.

- А що можемо зробити?

- Та збери офіцерів, підтримайте свого комбрига, зробіть заяву. Скажи у штабі, що я теж сьогодні складаю українську присягу – тут необхідна вам підтримка штабу бази і, думаю, вона буде.

- Так і зробимо.

По обіді я вишикував у своєму кабінеті кілька матросів строкової служби підрозділів забезпечення тилу бази і двох жінок-контрактниць. Оголосив їм, що мій начальник відмовився прийняти у мене військову присягу українському народові, тому я буду складати військову присягу Україні у їх присутності. Із-за відсутності Державного прапора причепив на стіну портрет Президента України Леоніда Кравчука, вирізаного з газети «Демократична Україна», зачитав текст присяги і розписався.

Ігор Мироненко

- Що ви робите, виженуть з служби і зашлють на Руський острів в Тихім океані, - взялася за серце старший матрос Глиб. – Он комбрига Шалита за таку ж присягу засилають у Грузію... Хоч не розписуйтесь, врешті, у вас же родина. Подумайте...

- Відтепер служимо незалежній Україні разом з Шалитом на території України. Ось і складаю присягу, бо далі терпіти антиукраїнську вакханалію на флоті нема терпіння.

У двері заглянули заступник начальника тилу бази з електротехнічної частини з начальником технічного відділу. Почали провокувати і лякати майбутніми карами, прийшлося їх обох випровадити з кабінету. Обидва подалися доповідати командирю.

Я сів писати рапорт командирю військово-морської бази про факт складання мною військової присяги на вірність українському народу. Коли писав «...на знак протесту проти розправи, чинимим командуванням флотом над офіцерами, які склали присягу Україні, та зняття з посади комбрига Ю.В.Шалита у відповідності до указу Президента України та наказу Міністра оборони України склав присягу на вірність українському народу. Заявляю, що накази, які суперечать українському законодавству та направлені на шкоду незалежності України виконувати не буду. У зв'язку з категоричною відмовою мого командира присягу склав у присутності своїх підлеглих» рука чомусь тремтіла і почерк виходив нерівним. Прийшлося переписати. Контр-адмірала Бориса Кожина у кабінеті не було, віддав рапорт його порученцю у приймальній.

Я повернувся до кабінету. Відразу зайшов начальник тилу полковник М. Очкасов і з порога:

-- Можеш забиратися до свого українського флоту. Наразі я захищаю вам появлятися у частинах та зустрічатися з особовим складом тилу бази, мені розкольників не треба. Я доповім командирю бази, з вами визначаться кадрові органи.

-- Офіційного Українського флоту наразі немає. У тому числі і по вашій же вині. Вважайте, що я та бригада Шалита вже стали флотом України. А визначатися дійсно пора, але з вами і такими як ви. За ігнорування указу Президента України і розпорядження Міністра оборони України про складання присяги Україні. І за згаяний час, за який флот України мав би бути вже сформований...

Шеф різко розвернувся і перед тим як грюкнути дверима з самого порога грізно подивився на мене:

- З вами розберемося швидко, не хвилюйтеся. Тут гаяти часу не будемо.

Незабаром телефонний дзвінок з приймальні покликав мене до командира бази. Борис Кожин тримав у руках мій рапорт і про щось міркував.

- Мирослав, як це розуміти? Є ж установлений ритуал, а ви склали присягу самі собі у кабінеті, без належних урочистостей при цьому та без свого командира.

- Борисе Борисовичу! Справа не у фанфарах. Мій командир відмовив мені у прийнятті присяги. Я присягу склав у присутності своїх підлеглих. Мене ніхто не заставляв її складати, я склав її добровільно за покликом свого серця. Це вже на все життя і я ніколи не відмовлюся від прийнятої присяги.

Кожин уважно подивився на мене:

- Навіть так? Тоді добре, ідіть і займайтесь службою.

Десь через годину порученець Кожина знову викликав до командира бази. Борис Борисович якраз одягався.

- Біля КПП мій автомобіль. Сідайте, поїдемо разом.

- Куди повезете? Під арешт?

- Менше розмовляйте. Через п'ять хвилин чекаю у автомобілі.

Я зайшов до свого кабінету одягнутися. Знову зателефонував Матвеев і повідомив, що офіцери бригади зібралися у штабі і протестують проти призначення нового комбрига, ось чекають, командир бази має приїхати. Я зрозумів, що командир бази їде на ті збори і бере мене з собою, тому попросив Матвеева спитати командира бази, навіщо та з якою метою мене привіз.

Їдемо у машині мовчки. Затим Борис Кожин звернувся до мене:

- Їдемо у штаб 17-ї бригади. Там проти новопризначеного комбрига «бузять» офіцери штабу. Його призначили по мимо мене, це особисте рішення командувача флотом. Ти прийняв присягу Україні і вони прийняли таку ж присягу.

Виступиш і закличеш їх не провокувати протистояння. Якимось ці питання вирішимо спокійним чином.

- Гарзд, виступлю.

У штабі бази в конференц-залі шуміли збори офіцерів. Новопризначений комбриг виглядав із-за колони в коридорі штабу, побачивши нас, кинувся до Кожина:

Олег Ніколаєв

- Ось, не пускають до зали, вимагають забратися з штабу. Борис Кожин привітався з офіцерами бригади. Йому відразу запитання з залу:

- Для чого привели офіцера штабу тилу бази? Яке він має відношення до нашої бригади? Борис Кожин витримав паузу і заявив, що зміна командування бригади відбулася по особистій волі командувача флотом без врахування його позиції як командира бази, але він вважає, що комбриг Шалит буде служити в Збройних Силах України, в яких після політичного рішення керівників держав, ми всі знайдемо своє місце. Далі закликав всіх до спокою і надав слово мені.

Мій виступ звівся до того, що я повідомив офіцерів про складання мною присяги на вірність українському народу і закликав офіцерів твердо дотримуватися присяги Україні і протистояти антизаконним діям командування флотом.

Виступ не пройшов мені даром. Мій прями́й командир полковник Микола Очкасов заборонив мені знаходитися, окрім кабінету, у підлеглих частинах і підрозділах та виставив до мене охорону з двох офіцерів: начальника технічного відділу і свого заступника з електро-механічної частини. Начальник техвідділу, кабінет якого знаходився навпроти мого, весь робочий день тримав двері відкритими і, якщо я виходив з кабінету, слідкував за мною, навіть супроводжував до туалету. А втім, я, користуючись своєю посадою заступника командира, рішуче не допускав їх обох заходити до власного кабінету.

3

6 квітня 1992 року. Цього дня командувач флотом заборонив офіцерам флоту без дозволу покидати межі гарнізонів. Причин ніхто не знав, пояснень не поступало. А напередодні, 5 квітня, відбулася неприємна подія в базі, що значно напружила ситуацію в штабі бази. Посеред ночі в 3.30 ранку помічник командира малого протичовнового корабля старший лейтенант О. Комісаров самовільно вивів малий протичовновий корабель МПК – 116 з озера Донузлав до Севастополя. Всі розуміли, що це була спланована командуванням флоту спеціальна акція проти 17-ї бригади, яка присягнула Україні. Корабель і старпома командувач флотом і флотська преса відразу виставили як борця проти українізації бригади і переслідування «націоналістами», коли в бригаді ситуація була якраз зворотною.

Під кінець робочого дня 6 квітня до мого кабінету зайшли офіцери штабу капітани 2 рангу Владас Трумпікас, Євген Корнілов, Сергій Бонь і кап. 3 рангу Михайло Кот. Зійшлися на думці, що провокаційна акція з МПК-116 – лише початок широкомасштабної антиукраїнської

провокації, кінець якій може покласти лише негайне визначення з присягою офіцерами штабу бази. Погодилися на тому, що раз заборонили відрядження, настала нагода всім штабом накінець-то зібратися і визначитись. Офіцери мали з цього приводу розмову з командиром бази. Борис Кожин на пропозицію офіцерів відповів, що завтра на офіцерських зборах він запропонує офіцерському колективу своє звернення до офіцерів бази стосовно майбутніх дій і попросить їх надати йому, як командиру, право остаточного вибору, підтримати його в цьому і цим дебати у базі мають бути завершені.

Я розказав офіцерам, що щойно читав проект звернення, який готували у відділі по роботі з особовим складом підполковник Сергій Тюкін і кап. 3 рангу Віктор Палій – мені проект звернення показав Палій. З написаного виходило, що офіцери мають всім колективом доручити йому, командиру бази, прийняти остаточне рішення політичного вибору. Але у підготовленому проекті звернення не було визначено головного – який конкретно вибір пропонує командир і чи взагалі збираємось на території України служити українському народу.

Вирішили ритуал складання присяги не залежно від рішення зборів і позиції командира бази провести завтра, 7 квітня, у конференц-залі. Офіцери підтвердили про готовність майже всіх офіцерів відділів штабу скласти присягу на вірність народу України, я ж у свою чергу повідомив, що і офіцери відділу по роботі з особовим складом командування бази капітани 3 рангу Віктор Палій, Микола Летнянчин, майор Олександр Дерновий погодилися прийняти участь у ритуалі.

Віктор Палій

Вранці 7 квітня ми знову зібралися у моєму кабінеті. Владас Трумпікас повідомив, що чув в радіоновидах про вихід в світ Указу Президента України від 5 квітня «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України», але тексту самого Указу ніхто не бачив - офіційно до особового складу Указ Президента України не доводився і ця інформація сприйнята була якось байдуже, мовби він і не стосувався флоту. Ми вирішили не змінювати час ритуалу і запропонувати офіцерським зборам організовано скласти присягу українському народу та встановили порядок наших виступів на зборах. Оголосити на офіцерських заняттях про час проведення ритуалу складання присяги у конференц-залі в 16.00 доручили Євгену Корнілову. Все необхідне для ритуалу у мене вже було приготовлене.

Офіцерські збори, які проходили в години гуманітарної підготовки, відкрив заступник начальника штабу бази кап. 1 рангу В. Гербер, який зачитав звернення командира бази до офіцерського колективу. Підполковник Сергій Тюкін запропонував підтримати звернення командира. Я заперечив:

- На зборах відсутній командир бази і начальник штабу. Слід запросити командира, хай пояснить, куди, в яку сторону збирається нас вести і який вибір пропонує. За таке звернення голосувати не можливо.

Пропозиція була підтримана і відправили когось з офіцерів запросити на збори контр-адмірала Бориса Кожина. Офіцер повернувся і сказав, що командир у штабі відсутній, ніхто не знав, що Борис Борисович на той час вже відбув до Севастополя на зустріч з першим заступником Голови Верховної Ради України Василем Дурдинцем. Начальник штабу бази капітан 1 рангу О. Цубін закрався в кабінеті і на виклики телефону не відповідав.

Тут же через оперативну службу прийшло повідомлення, що президент Росії видав указ, відповідно до якого Російська Федерація бере під свою юрисдикцію весь Чорноморський флот. Першим з цього приводу виступив Владас Трумпікас і прямо заявив, що він служити

Михайло Ком

Росії не збирається, бо в Росії, мовляв, ми уже були. Його підтримали більшістю присутніх і Євген Корнілов закликав офіцерів скласти присягу українському народу сьогодні ж в 16.00 у конференц-залі. На цьому збори завершилися, звернення командира залишилося без розгляду.

Рівно в 16.00 в конференц-залі вишикувалися тридцять дев'ять офіцерів штабу та інших відділень і служб управління бази. Я встановив невеликий Державний прапор України, розставив списки і текст присяги на вірність народу України. Проводити ритуал присяги було доручено мені. Я оглянув стрій. В строю стояли досвідчені морські офіцери, за плечима кожного була багаторічна флотська служба, десятки морських походів. Та не зважаючи на досвід служби хвилювання охопило всіх. Текст присяги зачитували по черзі, кожний вписував своє прізвище, ім'я і по батькові в списки особисто і розписувався в тексті військової присяги. Владас Трумпікас від хвилювання почав збиватися з українським текстом, у капітана 2 рангу Віталія Воронюка текли сльози і він їх не встидався. На досвіді 17-ї бригади знали, що свій поступок кожному ще прийдеться відстояти, «флотський» указ російського президента нам нічого хорошого не

обіцяв. Три офіцери, коли до них дійшла черга, послаючись на несення вахти, відпросилися вийти «на хвилинку» з строю. В стрій вони більше не повернулися. Не було у строю і офіцерів відділу по роботі з особовим складом, на той час вони опинилися аж у Євпаторії.

Після завершення ритуалу я поздоровив побратимів з складанням присяги рідному народу і закликав всіх так же дружно і разом стояти на шляху будівництва національного флоту. Колектив доручив про факт присяги у штабі Кримської віб телеграфувати до Міністерства оборони мені, а кап. 2 рангу Євгену Корнілову доповісти командирі бази. На завершення ритуалу ми прийняли заяву, відповідно до якої ми

Сергій Бонь

до формування українського флоту не виходимо з підпорядкування командування флоту, припиняємо політичні дебати, але виконувати будемо лише ті накази, які не будуть перечити українському законодавству.

Я відправився на поштове відділення селища, звідкіля направив відповідну телеграму на ім'я Міністра оборони України Костянтина Морозова. Коли повернувся до штабу Євген Корнілов доповів, що знайти командира бази не зміг, тож доручення виконав не зумів.

Під вечір до мене зайшли ще кілька офіцерів штабу бази з проханням прийняти у них присягу, бо бути на ритуалі, пояснювали, змоги не мали. Вони склали присягу у моїй присутності, та наступного дня від неї відмовилися – мовляв, таким чином хотіли познайомитися з списком тих, хто присягнув Україні. Зайшли матроси штабної команди, ряд мічманів – бажання було одне: ми хочемо скласти українську присягу. Я їх запевнив, що питання вирішимо наступного дня.

Вже після завершення робочого дня Михайло Кот запропонував написати відповідне звернення до офіцерів бази. Ми швидко написали текст і Михайло, будучи старшим помічником оперативного чергового штабу бази по зв'язку, почав його передавати у військові частини гарнізону і бази.

Незабаром зайшов до кабінету помічник командира бази по роботі з особовим складом кап. 2 рангу О. Шихов і почав вимагати надати йому списки склавших присягу. На вранішніх зборах він мовчав, а на час складання присяги закрився у кабінеті. Списки я йому не віддав, але надав можливість виписати з нього прізвища офіцерів. Отримавши списки прізвищ офіцерів, склавших присягу Україні, він негайно доповів про «надзвичайну подію» у штаб флоту.

Після складання присяги штаб бази продовжив працювати спокійно, оперативна і чергова служба провадилися в усталеному режимі. І лише пізно ввечері через оперативну службу прийшла інформація з Севастополя про призначення нашого командира бази командувачем Військово-морських сил України. Ми пораділи за командира і розійшлися по домівках. Ніщо не віщувало ускладнення ситуації.

Посеред ночі мене розбудила дружина:

- А що це у вас за навчання, танк стоїть під вікном.

Я виглянув у вікно. На вулиці, освічений ліхтарем на стовпі, навпроти мого вікна стояв бронетранспортер з озброєним офіцерським десантом на броні. Я взявся за слухавку службового телефону. Він, відключений від мережі, мовчав. У озері Донузлав світилися червоними вогнями клотикові вогні кораблів, яких там не повинно було бути. Перед вікнами проїхав ще один бронетранспортер з десантом на броні. Все стало ясно – це реакція на присягу.

- Ми склали присягу Україні, кажу дружині, ось маємо реакцію. Подивимось, що буде далі. Дружина в сльози - зараз прийдуть арештувати.

- Не прийдуть, кажу, весь штаб не арештують.

Дочекавшись шостої години ранку йду в штаб бази. До КПП підійшли й інші офіцери. Вияснили, що біля штабу 17-ї брк овр за ніч врили в землю два БТри, такий же закопали на в'їзді у селище. Штаб бази був оточений навколо озброєними автоматами офіцерами, стоять по периметру через кожні п'ять метрів, у деяких в руках і ручні кулемети з притороченими магазинами з бойовими патронами. Штабні матроси ходять навколо штабу:

- А ви чого не в казармі?

- Нас серед ночі силою вигнали на вулицю. Навіть снідати не дають. Кажуть, щоб «хохли» нас годували.

Ми розписали матросів по своїх квартирах, щоби дружини їх покормили. На контрольно-пропускному пункті офіцерська вахта. Старший лейтенант озброєний автоматом і пістолетом демонструє список, кого заборонено пускати у штаб – у списку всі, хто склав українську присягу. Я спитав офіцера, на яких правах він знаходиться на КПП і здійснює пропускний режим у штаб бази, до якої відношення не має. Йому на допомогу підійшов майор у камуфляжі і до старшого лейтенанта:

- Дай цьому майору, тобто мені, прикладом в зуби, і намагався відібрати в мене перепустку в штаб.

Сергій Бонь вирішив пробратися до штабу через загорожу. Звідти почали його штрикати штиком автомата. Ми зупинили свого товариша. З штабу бази нам повідомили, що у зв'язку з виходом указу президента Росії флот приведений у вищій ступені готовності. Нам стало ясно, чого скаженіє командувач ЧФ.

Ситуація ускладнювалася. «Десантники», насправді, недавно включені до складу військ берегової оборони ЧФ офіцери мотострілкового полку з Євпаторії, разом з моряками 39 дивізії десантних сил, що базувалася в Новоозерному, вночі зайняли штаб нашої бази і вигнали з чергової служби на вулицю всіх тих, хто склав українську присягу. Зараз виглядали переможцями – показово, як на таксі, кружляли на бронетехніці з озброєним десантом на броні навколо селища. Багато з них, погрожуючи розправою, ехидно з нас насміхалися – незабаром з вами розберуться по повній програмі! Поштове відділення, з якого я вчора відправив телеграму на адресу Міністра оборони України, виявилось закритим. Заборонили відкривати і всі военторгівські крамниці. У селищній школі в той день провели лише два уроки і розпустили учнів додому, вчителі наголошували що їм краще сьогодні взагалі не виходити на вулицю. Селище якби завмерло в очікуванні чогось незвичайного, нібито його зайняли з чужої країни окупанти. Ситуація настільки напружилася, що не витримали жінки: більше п'ятидесяти жінок самотійно, без відома своїх чоловіків, вийшли і разом з дітьми стали на шляху бронетранспортерів: стріляйте у нас з дітьми...

Ми зробили коротеньку нараду біля КПП бази. Щоби не дати підстав для звинувачень нас у тому, що ми, склавши українську присягу, не ходимо на службу, Євген Корнілов запропонував таки дочекатися восьмої години ранку біля КПП, а затим, якщо в штаб не пропустять, то вирішимо, що нам робити далі. Владас Трумпікас запропонував після восьмої години ранку, на випадок, якщо нас не пропустять на територію штабу бази, зібратися на збори у будинку офіцерів. Погодилися всі і після восьмої години ранку, так і не попавши в штаб бази, ми направилися в гарнізонний будинок офіцерів.

4

Коли пізно ввечері у штабі севастопольської 68-ї бригади кораблів овр через оперативну службу отримали звернення офіцерів штабу Кримської віб, командир бригади капітан 1 рангу Орлов негайно доповів про нього командувачу флотом адміралу Ігорю Касатонову. З Новоозерного, у свою чергу, про прийом присяги і прізвища офіцерів її склавших, доповів начальник штабу бази кап. 1 рангу О. Цубін. Коман-

дувач флотом мало не впа в істерику. Та що це таке на флоті коїться? Президент Росії Борис Єльцин їде на флот - присягає Україні 17-а бригада овр. Президент підпорядковує Росії флот – маєш тут, до України пнеться штаб бази і ще контр-адмірала Кожина командувачем флоту України призначають. Так недовго посади лишитися! Конкурента йому призначили!? Люті адмірала не було меж. Я присягну тій базі, надовго запам'ятають кому належить флот і хто господар флоту! – призначення командувача ВМС і складання української присяги в його штабі Касатонов вважав як акцію, сплановану особисто Борисом Кожиним проти нього.

Підняв трубку службового телефону і з'єднавшись з командирами чергових сил флоту (КПУГ і КУГ) віддав наказ:

- У Новоозерному повстали націоналісти і бандерівці, в селищі їде бій за штаб бази. Вам зайняти

оборону з озера і блокувати кораблі 17-ї бригади овр.

Посеред ночі два ракетних катери чергової по флоту корабельної ударної групи (КУГ) вийшли з бухти Вузька селища Чорноморське і

Анатолій Приліц

повним ходом рвонули до Донузлава. На переході морем з флагманського корабля командир дивізіону ракетних катерів кап. 3 рангу Захаров радиував до штабу флоту: «Ми, моряки-катерники, вірні присязі СНД готові виконати любе завдання!». Телеграму прочитали і на рейдовому посту Донузлав, розрахунок якого у складі 17-ї бригади склав присягу Україні ще у січні місяці. Коли командир рейдового поста старший мічман Леонід Палій побачив на морському горизонті на повному ходу два ракетних катери з червоними «клотиками» і відкритими

ракетними шахтами - віддав наказ своїм матросам відбути в укриття.

З Севастополя до озера Донузлав повним ходом йшли три малих протичовнових кораблі з чергової корабельної пошуково-ударної групи (КПУГ) сил флоту і слідом за ракетними катерами увійшли в озеро Донузлав, й зайняли позиції навпроти штабу бази. Та спершу ракетні катери підійшли до стоянки кораблів протичовнового дивізіону 17-ї бригади кораблів овр.

Була ніч. Кораблі стояли як завжди, на пристанях повна тишина, ніякого руху на території дивізіону не відбувалося. Лише на сторожових кораблях під ранішню росу швабрили палубу вахтові прибиральники. Захаров з своїм заступником увірвались до рубки чергового дивізіо-

ну і направивши автомати на чергового по дивізіону старшого лейтенанта спитали, що у них тут коїться.

- Та нічого в нас не сталося, отримали відповідь, спокійно все. Ось корабель готується заступати на бойове чергування, там перевіряють радіолокаційні засоби. Помічник командира старший на борту.

Перевірили, вахта на місці, екіпаж віддыхає, лише служба РТС проводить останні налагоджувальні роботи. Впевнившись у відсутності на кораблях «повсталих націоналістів», ракетні кораблі відійшли від пристані і підійшли до штабу бази – і тут навкруги повна тишина, не видно ні бою, ні націоналістів. Селище спокійно спить...

Командувач флотом спішив саме вночі силою подавити потяг офіцерів до України, і вранці поставити їх перед фактом відсутності в них вже місця служби. Тому, крім командирів чергових сил флоту, рішуче наказав командир 39 дивізії десантних сил контр-адміралу М. Михальченку негайно захопити штаб Кримської бази, а командир 361-го Євпаторійського полку 126-ї дивізії військ берегової оборони ЧФ блокувати селище Новоозерне і штаб 17-ї бригади кораблів овр з берега. М. Михальченко доручив виконати наказ командувача начальнику штабу своєї дивізії капітану 2 рангу Віктору Максимову. Загальне командування тим розбоєм провадив ставший за одну ніч командиром Кримської бази О. Цубін. Озброєними стрілецькою зброєю офіцерами і мічманами 39-ї дивізії штаб бази посеред ночі був захоплений, бло-

**Леонід
Рибальченко**

ваний штабний арсенал, обеззброєний черговий по штабу. Захопивши штаб, всі беззбройні офіцери, мічмани і матроси оперативної і чергової служби та штабної команди штабу бази були силою видворені за територію штабу. В сонне селище Новоозерне увійшла бронетехніка, чотири бронетранспортери при повному бойовому комплекті і з двома взводами офіцерського «десанту» на броні. До ранку браві вояки з євпаторійського полку врили в землю один БТР при в'їзді в селище, другий – біля контрольного пропускного пункту штабу 17-ї бригади кораблів овр. БТри, як таксі з «десантниками» на броні, з ночі і протягом дня роз'їжджали вулицями селища. Одночасно в Новоозерному був блокований і відключений телефонний зв'язок.

Вранці стоїмо перед КПП штабу бази. До штабу підійшли озброєні автоматами і пістолетами командир дивізіону ракетних катерів О. Захаров з своїм заступником по роботі з особовим складом кап. 3 рангу

Василем Новосьоловим. Я запитав їх з якої причини вони так озброїлися і що їх привело до Новолозерного?

- Розумієш, почав розказувати Захаров, я, як командир чергового по флоту КУГу, отримав особистий наказ командувача флотом йти в базу, штаб якої за його словами, захопили націоналісти і штурмують штаб. Ми прийшли по тривозі, а селище спить, тихо скрізь, кругом нікого і ніяких націоналістів ми не знайшли. Затим в селище ввійшла бронетехніка. Що тут у вас сталося, невже командувач може так обманювати?

Я розповів офіцерам про наш вчорашній прийом присяги. Попросив не йти на провокації проти тих, з ким разом служили. І лише тоді їм повністю відкрився отой страшний обман командування, який в інших регіонах колишнього СРСР вже привів до великої крові. На знак протесту проти обману вони погодилися привести свої екіпажі до української присяги. Однак досить швидко після зустрічі з новопризначеним вночі командиром бази кап. 1 рангу О. Цубіним змінили свою думку на протилежну.

Вранці цього ж дня озброєні до зубів евпаторійські «десантники» блокували біля селища командира ланки рейдових тральщиків 17-ї бригади брк овр капітан-лейтенанта Анатолія Кукленка, прийняли його за лютого ворога, як кримінального злочинця і зятятого «націоналіста». Намагаючись затримати офіцера, переслідували його навіть кукурудзяним полем сусіднього колгоспу. Діставшись села Веселовка, А. Кукленко зупинився у кримськотатарській родині, в якій привів себе до порядку, де його нагодували і випрали сорочку. А вже вечором того ж дня з різкою заявою протесту супроти сваволі командування флотом над особовим складом і бойкоту процесу національного військового будівництва виступив Меджліс кримськотатарського народу.

5

Ми зібралися в будинку офіцерів. До нас приєдналося десятки офіцерів і мічманів з інших військових частин гарнізону, які не розуміли що коїться в гарнізоні. Відкривши збори я почав доводити до присутніх ситуацію, що склалася за ніч. Але відразу до зали увійшов начальник будинку офіцерів кап. 3 рангу О. Лісовський і повідомив, що йому щойно зателефонував адмірал І.Касатонов і наказав нам за 15 хвилин покинути приміщення, інакше нас блокуватимуть морські піхотинці десантом з повітря. Я поставив питання на обговорення. Багато офіцерів заявили, що краще хай нас штурмує Касатонов – будинок офіцерів не покидати. Але слово взяв Євген Корнілов:

- Після складання присяги, сказав він, ми заявили, що не виходимо з підпорядкування командування до створення українського флоту. Тому як офіцери, ми повинні своє слово тримати і виконати цей зухвалий наказ командувача. Пропоную перейти до селищної ради, яка знаходиться під Державним прапором України, там продовжити збори і звідти вже не поступатися. У селищній раді як органі української влади накази командувача сили не матимуть і командувати там він не може.

Так і вирішили. Всі подалися до конференцзали селищної ради, де за бажанням багатьох присутніх вирішили продовжити ритуал складання присяги українському народу. Але Державний прапор і списки склавших присягу осталися в моєму кабінеті у штабі бази. Я віддав одному з присутніх офіцерів, який мав доступ в штаб, ключі від свого кабінету і попросив винести списки і прапор. Він списки знайшов, але не знайшов прапора. Тому я звернувся до дівчат Будинку офіцерів пошити нам прапор. Дівчата погодилися і незабаром ми вже мали великий жовто-блакитний прапор. У цей час у штаб бази хтось доповів, що «Мамчак шиє прапори, щоби їх підняти на кораблях бази» і оголосили тривогу. До нас прийшли «парламентарії» з штабу бази. На вході до селищної ради ми виставили охорону приміщення з чотирьох старших офіцерів і заявили помічнику командира бази по роботі з особовим складом О. Шихову, що на випадок силової протидії ми під Державним прапором будемо захищатися. Охорону наших зборів очолив Сергій Бонь, організував пропускний режим, діяв твердо і рішуче.

**Олександр
Дерновий**

Це подіяло тверезо, і нам більше не перешкоджали.

Всього у селищній раді ми довели загальну кількість склавших українську присягу майже до сотні чоловік. По обіді ритуал складання присяги продовжив у штабі своєї бригади кап. 2 рангу Костянтин Іванко. Вранці до селищної ради прибув голова євпаторійської міської ради А. Даниленко, який повідомив, що командир 361-го полку вночі повідомив йому, що має наказ командувача флотом «взяти під охорону бронетехнікою Євпаторійську міську раду». Голові міськради ледве вдалося вмовити командира полку не робити дурниць, не брязкати даремно траками гусениць і не лякати цивільних людей.

Нам треба було повідомити в Київ про ситуацію в Новоозерному, але єдине поштове відділення, з якого мною була відправлена телеграма в Міністерство оборони, вранці замкнули на замок чи не самою

першою з установ в селищі. Тому для інформації Міністерства оборони України про події в Новоозерному ми відправили до Євпаторії голову Донузлавської організації Співки офіцерів України капітана 2 рангу О.Шатнього. Отриману від нього інформацію Міноборони спрямувало до урядової делегації Василя Дурдинця, яка на той час перебувала в Севастополі. З Севастополя до Новоозерного відрядили члена делегації генерал-майора В.Васильєва, на той час начальника управління служби військ та режиму Головного штабу ЗС України.

Бойовий генерал В. Васильєв довго не міг повірити, що командував флотом міг піти на таку протидію склавшим присягу Україні. Події в Новоозерному були для нього новиною і він спершу не розумів причин конфлікту. Та розгледівшись в селищі, згодом до нас ситуацію в Севастополі, розповів про укази Президентів України і Росії стосовно флоту та про плани подальшого військового будівництва в Україні. Я довів до генерала ситуацію в гарнізоні та про останні антиукраїнські накази командувача флотом. Затим передав В.Васильєву списки склавших присягу на вірність українському народу і, на його прохання, провів його до штабу бази.

На КПП штабу з українським генералом повелися достатньо грубо і безцеремонно, що його значно образило. За його ж словами такої неповаги військових він ще не зустрічав протягом всієї своєї служби і не очікував подібного від моряків. Вже під вечір до генерала таки виїшов О.Цубін і між ними відбулася зустріч, здається генерала навіть запросили на вечерю.

6

Та вахту в штабі треба було комусь замінити, «десантників» мотострілкового полку взамін моряків не поставиш. Тому всіх офіцерів, крім мене і Сергія Боня, у кінці дня 9 квітня пропустили в штаб – треба було ж комусь нести службу. Наступного дня для здачі справ пропустили і Сергія, вже відстороненого від посади. Я під КПП штабу бази остався один. Побачивши 10 квітня О. Цубіна, який повертався з обіду, я підійшов до нього біля штабу бази і спитав як розуміти його дії, коли він родом з України і переслідує мене, українця, за українську присягу – ми з ним колись проходили службу в Потійському гарнізоні в Грузії. Після розмови він, подумавши, наказав варті мене в штаб таки пропустити. Пройшовши коридорами штабу кинулася в очі озброєна варта берегових військ, яка стояла майже біля кожного службового кабінету на кожному поверсі в коридорах штабу і на площадках сходів. Це мене обурило і я голосно сказав все, що думаю з цього приводу.

Тож у своєму кабінеті я пробув недовго. Спершу мій командир полковник М. Очкасов знову мені заборонив знаходитися деінде, крім службового кабінету. Через хвилин двадцять зайшов і повідомив, що мене викликає командир бази. Разом зайшли до приймальної командири. Цубін вийшов з кабінету і сказав почекати кілька хвилин. Затим повернувся з підполковником берегових військ. Невисокий ростом підполковник тримав у руках автомат, ремені опоясували плечі, на поясі висіли два пістолети і сумки для запасних магазинів автомата. Надто старався виглядати суворим.

- Заходьте, сухо кинув О.Цубін.

Підполковник показав йти поперед нього, сам став позаду мене. Мені показали місце за столом, підполковник сів навпроти і, поклавши автомат на стіл, направив ствол в мої груди. Руку тримав на автоматі і не відводив від мене очей. Весь сидів напружений, рука на автоматі в нього чогось мілко сіпалася. В кабінеті біля стола командири мовчки сидів наставлений за ніч помічником командири бази по роботі з особовим складом кап. 2 рангу О. Шихов.

Мовчимо. Цубін, ходячи кабінетом, робить вид, що глибоко думає.

- Значить так, перервав на кінець мовчанку, не зважаючи, що ми служили разом в Поті, що я вас поважав як моряка і офіцера, не зважаючи на вашу українську присягу яку я вам пробачив, а ви даліше проводите антикомандирську пропаганду, підриваєте бойову готовність управління бази і розколюєте офіцерський колектив. Здайте перепустку!

- Якщо справа у перепустці, то навіщо було оцього офіцера так озброювати, і витягнув з кишені перепустку в штаб. Краще б послушали мене, а не оцих..., – я вказав на Шихова і Очкасова.

Підполковник вирвав з моїх рук перепустку і сховав у своїй нагрудній кишені. Цубін ще в задумі похолодів кабінетом і, перепитавши, чи я дійсно не агітував за порушення правопорядку, ... наказав перепустку мені повернути.

Повернувшись з командирського кабінету я домовився з черговим мічманом рейдового посту, який знаходився на даху штабу бази, підняти на щоглі Державний прапор України. Та дорогу перед трапом мені перегородили три озброєних десантники з берегових військ. Силовий прорив у мене не вийшов і разом з прапором і мічманом нас виштовхали донизу. Вахту на посту відразу змінили. Звичайно, про мої наміри доповіли командиру і під кінець робочого дня у мене таки перепустку відібрали і грубо витурили з штабу.

10 квітня під вечір в Новоозерне повернувся контр-адмірал Борис Кожин і зустрівся з О. Цубіним. Наслідком їх перемовин стало відрядження 12 офіцерів штабу, склавших присягу Україні, в розпорядження командувача ВМС України. Зібравши нас, Борис Борисович розказав план подальших дій – тимчасово з Новоозерного відступимо, флот України начнемо будувати з Севастополя, там же буде і штаб Українського флоту.

13 квітня 1992 року, в понеділок перед обідом, на трьох автомобілях ми з Новоозерного відправилися до Севастополя.

- Ми повернемося!, сказали ми на прощання тим, хто оставався ще в Новоозерному.

Того ж дня з донузлавських і севастопольських офіцерів в Севастополі у військовому містечку Школи прапорщиків будівельних військ була створена і розташована організаційна група командувача Військово-морських сил України, якій випало стати становим хребтом сучасного військового флоту України і розпочати непростий процес будівництва національних ВМС в політичному штормовому морі. А заодно і забезпечити ствердження української влади не лише в Севастополі, а й у Криму.

Вранці першого дня у строю орггрупи, яка представляла собою молодий відроджуваний флот України, стояло всього 16 офіцерів. Наразі, нас було лише стільки...

Події, що відбулися в Донузлавському гарнізоні 7-8 квітня 1992 року, кримська преса назвала «Кримським ГКЧП». І воно таким й було і завершилося так же, як і його попередник – ГКЧП у Москві в серпні 1991-го. Прихильники відмерлої системи не могли перемогти в Новоозерному, бо ще нікому не вдалося стримати потяг народу до волі і свободи. Події в Новоозерному стали переломними на зламі історії Чорноморського флоту. Наступного дня після створення орггрупи до неї вже входило 27 офіцерів, на першого червня – п'ятьдесят: зібралися ті, кого командувач вигнав з військової служби за бажання служити Україні. Цими офіцерами розпочалася практична робота по відродженню вітчизняного флоту, а Донузлавський гарнізон став «колискою» українського флоту.

Після відбуття з Новоозерного до Севастополя основної групи прихильників Українського флоту командування бази взялося забезпечувати прихильність до флоту СНД тих, що ще осталися в гарнізоні. До цієї акції залучили навіть Кубанський козачий хор. Той приїхав і дав

двохгодинний концерт в гарнізонному Будинку офіцерів. Їхній концерт всім запам'ятався надовго. Відкриваючи гастрольний концерт, ведучий статний козарлюга чистою українською мовою оголошує:

- Вас вітають кубанські козаки і дарують русскую козачу народну похідну пісню ... «Розпрягайте, хлопці, коней».

Коли оголосили чергову «русскую народную» козачу пісню «Несе Галя воду» зал вибухнув сміхом і оплесками. Більше кубанських козаків до Новоозерного не кликали – всім стало ясно, що Чорне море, то є Українське море!

Офіцери Донузлавського гарнізону перемогли ситуацію – слово своє стримали і повернулися до Новоозерного в 1996 році. І хоча російські моряки, покидаючи Новоозерне, поставили хрест над базою і організували її «поминки», в 1996 році на базі колишньої Кримської в/мб Чорноморського флоту був створений Південний військово-морський район Військово-морських сил України, базове з'єднання українського флоту. Згодом, в процесі військової реформи, Південний район був перетворений у Південну військово-морську базу Військово-морських сил Збройних Сил України.

Тож далеко не випадково на перших офіцерів ВМС був направлений весь ідеологічний, моральний і фізичний тиск антидержавних сил, бо в українських морях справедливо вбачали основу державотворчих процесів в Севастополі і в Криму, потужні і незламні засади розвитку і зміцнення на півострові позицій української держави.

Об'єднавшись з офіцерами севастопольського гарнізону в організаційну групу ВМС України, вони швидко об'єднали навколо себе й всі державницькі сили Севастополя, сформували широку базу для успішного функціонування української влади в Севастополі. З того часу Чорноморський флот втратив свою роль одноосібного лідера в регіоні, його вплив на дії і рішення української влади стали обмеженими, а його розподіл став невідвратною справою недалекого часу.

Офіцери, мічмани, старшини і матроси Донузлавського гарнізону першими на Чорноморському флоті забезпечили можливість державі не лише розпочати будівництво національних Військово-морських сил України, а й їх виходу на чистий фарватер розвитку. Історія національного флоту розпочалася з чистої, не затьмареної поразками, сторінки, а Україна з квітня 1992 року почала перетворюватися на європейську морську державу.

Використані джерела

1. Архів автора.
2. Бикова Т. Масовий терор у період утвердження радянської влади. Збірник «Україна у добу тоталітаризму», Київ, 2006.
3. Брошеван В.М. Форманчук А. А. Крымская республика: год 1921. Симферополь, Таврия, 1992.
4. Відомості Верховної Ради України. 1991- 1992 рр.
5. Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети. Голова ред. колегії Кузьмук О.І. «Видавничий дім», Київ, 2001р.
6. Вымпел. // 01,08 января 1992 г.
7. Вольвач Петро. Українська провесінь Криму. Доля, Сімферополь. 2008.
8. Вольный Юг. – 1918.
4. Волков С.В. Трагедия русского офицерства. Москва, 1993.
9. Гаркавенко Д.А. Социальный состав матросов русского флота в эпоху империализма // История СССР. – 1968. - № 5.
10. Гриценко Ігор. Український Державний флот в Севастополі та Криму (травень-жовтень 1918 р.). // Чорноморська безпека, № 2, 2011.
11. Гриценко Ігор. Організація та військові операції українського флоту в Одесі в 1918 р. «Чорноморська безпека» № 4 (22) 2011).
12. Герман Лорей. Операції германо-турецьких сил 1914-1918, Полигон, Санкт-Петербург, 2003.
13. Галаган Микола. 3 моїх споминів. Темпора, Київ, 2005.
14. «Гангут», 1997 р. №12.
15. Дашкевич Я. та ін. Історія українського війська. 1917-1995. Львів, Світ, 1996.
16. Державний архів Севастополь (ДАС). Колекція мікрофільмів (КМФ) – 8. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 830: «Телеграммы об образовании Севастопольского Совета, отъезд делегаций на фронт... 15 марта – июнь 1917 г.».
17. КМФ – 8. Опис 1. Справи (мікрофільмокопії) 832-833: «Копии телеграмм Исполнительного комитета Севастопольского Совета солдатских и рабочих депутатов. 1917 г.».
18. КМФ – 8. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 854 «Протоколы делегатских собраний, заседаний Центрального исполнительного комитета Севастопольского Совета солдатских, матросских и рабочих депутатов... 1917-24 апреля 1918гг.».
19. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 954: «Отчёты заседаний Севастопольского Совета военных, рабочих и солдатских депутатов. 1917-1918гг.».
20. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 958: «Протоколы, резолюции, воззвания Центрофлота, постановления ЦКЧФ, доклад об Обще-Черноморском Съезде, приказы Командующего ЧФ. 1917-1918гг.».

21. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 959: «Приказы Командующего ЧФ, объявления Центрального комитета Черноморского флота. Телеграммы, Статут Черноморского Украинского воскового комитета».
22. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 960 – 961: «Удостоверения Центрального Исполнительного Комитета С.Д.А.Ф. и Р..... 1917-1918гг.».
23. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 961: «Заявления в ЦИК Севастопольского Совета военных и рабочих депутатов».
24. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 983: «Положение о Центрофлоте. Протоколы заседаний Центрофлота, приказы, радиogramмы, фонограммы... 1918 г.».
25. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 984: «Сводки резолюций и протоколы «1-го Обще-Черноморского съезда».
26. КМФ -10. Опис 1. Справи (мікрофільмокопії) 985-990: «Протоколы пленарных заседаний Центрофлота. 1917 – 1918 гг.».
27. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 991: «Обращения, заявления в ЦИК Севастопольского Совета военных, рабочих и солдатских депутатов, Центрофлот. Телеграммы. Положение о Центрофлоте».
28. КМФ – 10. Опис 1; Справа (мікрофільмокопія) 992 «Протоколы пленарных заседаний Центрофлота, заседаний Совета военных и рабочих депутатов, телеграммы... 1917-1918 гг.»
29. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 993: «Воззвания и объявления Центрофлота, Севастопольского Центрального Военно-исполнительного комитета, областного штаба Красной Армии... 1917-1918 г.г.».
30. КМФ -10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 994: «Сводки фонограмм, радио- и телеграмм военно-политической части Центрофлота об общеполитической обстановке и борьбе с контрреволюцией (28.11.1917 – 28.12.1918 гг.)».
31. КМФ -10. Опис 1. Справи (мікрофільмокопії) 995-998: «Сводки фонограмм, радио- и телеграмм военно-политической части, распоряжения Центрофлота февраль – апрель 1918 гг.».
32. КМФ -10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 999: «Распоряжения Военно-революционного комитета, Центрофлота. Сводки военно-политической части ЧФ... 1917 - 1918 гг.».
33. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 1003. ч. 1; ч. 2: «Протоколы заседания 1-го и 2-го Обще-Черноморских Съездов и приложения к ним. 1917-1918 г.г.».
34. КМФ – 10. Опис 1. Справи (мікрофільмокопії) 1004-1006: «Протокол заседания 2-го Обще-Черноморского Съезда и приложения к нему. 1918 г.».
35. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 1200: «Фонограммы, обращения, приказы, телеграммы, письма, объявления, журнал телефонограмм Центрального комитета Черноморского флота, исполкома Севастопольского Совета и военно-революционного комитета. 1918 г.».

36. ДАС. Фонд – Р-238. Опис 1. Справа № 7 «Протоколи засідань правління Союзу моряків і речників торгового флоту в Севастополі. 15.04.1918 – 18.02.1921 гг.».
37. ДАС. Фонд – Р-238. Опис 1. Справа № 8. «Протоколи засідань правління, конференцій професійних союзів в г. Севастополі і резолюції конференцій по текущому моменту... 7. 10. 1918 – 28. 06.1920 гг.».
38. ДАС. Опис 2. Фонд – Р-25. Справа № 1. «Документи о розміщенні Союзних військ в Севастополі і причинених ими втратках... 19.01.1919 – 7.12.1919 гг.».
39. Директиви Головного командування Червоної Армії (1917—1920). Збірник документів. М., 1969.
40. Довідник наказів та директив міністра оборони України. Станом на 1 січня 1995 року. Міністерство оборони України. Управління справами. Київ, 1995.
41. Дорошенко Дмитро. Мої спогади про недавнє минуле (1914-1920 рр.). Київ, Темпора, 2007.
42. Дойков Юрій. Червоний терор. Росія. Україна... 1917–1924. Архангельск – 2008.
43. Енциклопедія Чорноморського флоту. Електронний ресурс - <http://flot.sevastopol.info/software/index.html>
44. Жуков В. Черноморський флот в революції. 1917-1918 гг. Москва, 1932.
45. Заблоцкий Владимир. Історія першого українського крейсера. // «Камуфляж» № 2 за 2012 г.
46. Іванець Андрій. Українське підпілля в армії Врангеля. Сайт «Медіа-Крим», 26.05.2011 р.
47. Известия Севастопольского Совета военных и рабочих депутатов. – 1917 г.
48. Леонід Капелюшний. Українська Одеса. / «Український тиждень», № 23, 2010
49. Капустянський Микола. Похід Української армії на Київ – Одесу в 1919 році. Київ, Темпора, 2003.
50. Ковальчук Михайло. Невідома війна 1919 року. Київ, Темпора, 2006.
51. Кобилянський Л. Українське посольство в Туреччині. //Нова Україна, VI-VII, 1925.
52. Кравчук Олександр. Калитко Сергій. Політичні і військові події в Одесі в добу Гетьманату 1918 р. Науковий збірник «Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії». Матеріали Всеукраїнської наукової військово-наукової конференції. 6-7 жовтня 2011р. Севастополь.
53. Крип'якевич І. та інші. Історія Українського війська. Львів, Світ, 1992.
54. Крезуб А. Цілі німецької політики на Україні 1918 р. Літопис «Червона калина», ч. 1, 2. 1929 р.

55. Крестьянников В. В. Севастопольская крепость во второй половине XIX – начале XX века. Севастополь, 2008.
56. Кришевский Н. В Крыму. //Красный террор глазами очевидцев / Составл., предисл. д.и.н. С.В. Волкова. - М.: Айрис-пресс, 2009.
57. Кулиняк Данило. Невідомий «Потьомкін» // Військо України, № 28, 2009.
58. Кулиняк Данило. Межа терпіння. /День, №105-106, 2010.
59. Літопис «Червона калина». Ч.4, 1932
60. Літопис «Червона калина». Ч. 2, 3, 4, 1934 р.; Ч. 4 1936 р.
61. Літопис «Червона калина». Ч. 9, 1937.
62. Літопис «Червона калина». Ч. 8-9, 1992; Ч. 3-4, 1993.
63. Липа Юрій. Призначення України. Львів, 1992.
64. Литвинов А. На «Моряке» в Добровольческую армию в 1918 г. // Военная быль, 1955, №15.
65. Литвин С. Х., Лубенець А.В. Историчні передумови українізації Чорноморського флоту після Лютневої революції 1917 р. // Збірник наукових праць ВГІ НАОУ. - К., 2002. - №3.
66. Лубенець А.В. Українізація Чорноморського флоту в добу Центральної Ради. Розбудова Українського Військового Флоту (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Збірник документів. Севастополь, СВМІ, 2007.
67. Лубенець Андрій. Створення управлінського апарату та забезпечення корабельним складом українського флоту в добу Гетьманату Павла Скоропадського. // Морська держава, №1.
68. Лубенець А.В. Творення українського військового флоту в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.). //Автореф. дис. - Нац. акад. оборони України. - К., 2002.
69. Лубенець А.В. Хроніка трагедії «Новоросійської ескадри». Флот України, № 50-52, 2008
70. Лукінюк Михайло. Обережно, міфи! Київ. Видавництво ім. О. Теліги. 2003.
71. Лукин А.П. Русские моряки во время великой войны и революции. – Т.1, 2. – 1934.
72. Мазепа Ісак. Україна в огні й бурі революції. Київ, Темпора, 2003.
73. Макареєв М., Рыжонко Г. Черноморский флот в биографиях командующих. Т. 1-2. «Мир», Севастополь, 2004.
74. Маланюк Євген. Уривки зі спогадів. Київ, Темпора, 2004.
75. Малайчук А.А. Верфь на Ингуле. Ленинград, Судостроение, 1989.
76. Мамчак Мирослав. Україна – шлях до моря. Історія українського флоту. Снятин. ПрутПринт, 2007.
77. Мамчак Мирослав. Чорноморський флот у боротьбі за незалежність України (1917-1921 рр.). Севастополь, 2011.
78. Мельников М.«Пантелеймон» - «Борец за свободу» в мировой войне и революции. (Гангут #30-31)

79. Морской атлас. Т. III. Военно-исторический. Изд. ГШ ВМФ МО СССР. Москва. 1966.
80. Михайло Михайлик. Український національний рух у Криму в 1917 році. //Літопис «Червона Калина». Львів, 1937, ч. 4.
81. Морской журналъ. //Прага, № 37 (1). Январь 1931.
82. Морской журналъ. //Прага, № 90 (6). Июнь, 1935 г.
83. Морской журналъ. //Прага, № 107 (11). Ноябрь, 1936.
84. Мороз Валентин. Україна у двадцятому столітті. Львів. Ліга-прес. 2005.
85. Мошицький Володимир. Одеський період. //Визвольний шлях, кн. 6, 7-8, 1969 р.
86. Народна армія. 1992 – 1993 рр. Київ.
87. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма. Київ, Темпора. 2007.
88. Петрів Всеволод. Військово-історичні праці. Спомини. Листи. В 2-х т. Київ, «Українська видавнича спілка», 2004.
89. Пилишенко Василь. Чорноморці в Українській революції. Альманах УНС, стор. 22 – 28. США, 1977 р.
90. Полонська-Василенко Наталія. Історія України, т. 2. Київ, Либідь, 1995.
91. Полуостров Крым. Приложение к газете «Вартові неба», № 1 -7, 1992 р. Київ.
92. Последние известия // № 198, 1919. Севастополь.
93. Портал «Новый Регион». 09. 2009. Легендарный крейсер "Червона Украина" продан за \$7000. Електр. ресурс: [www.delfi.ua/...](http://www.delfi.ua/)
94. «Просвіта»: історія та сучасність (1868-1998). Київ, Веселка, 1998.
95. Реєстр кораблів Чорноморського флоту, які підняли Український прапор 29 квітня 1918 р. Военно-історичний альманах. № 2(3). Київ, 2001.
96. Ростовець М. Скоропадський і скоропадчуки // Новий шлях, Саскатун, Саск, 1938.
97. Романчук Олег. Ультиматум. Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою. «Знання», серія 2 «Світогляд», № 15, Київ, 1990.
98. Руккас Андрій. Центральні установи та військові частини військово-морського флоту УНР у 1920 р. Науковий збірник «Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії». Матеріали Всеукраїнської наукової військово-наукової конференції. 6-7 жовтня 2011р. Севастополь.
99. Савченко Григорій. Український рух у гарнізонах російської армії Кримського півострова у 1917 році. Матеріали наукової конференції «Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР». — К.: Інститут історії України НАН України, 2004.
100. Сергійчук Володимир. Всеволод Петрів. Київ, ПП «Сергійчук М.І.», 2008
101. Сергійчук Володимир. Українська соборність. Київ, 1999.

102. Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ, Філадельфія, 1995.
103. Соколов Дмитрій. Кривавий декабрь семнадцатого. / Крымское эхо. 14.12.2011.
104. Соколов Д. Кривавий лютий. Журнал ПОССЕ, стор. 27-28.
105. Старикова Н. «Ликвидация России. Кто помог красным победить в Гражданской войне?», «Питер», 2012.
106. Тинченко Ярослав. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917 – 1921). Кн.1. Київ, Темпора, 2007.
107. Тинченко Ярослав. Військово-морські сили України. 1917 – 1921 рр. Київ, Темпора, 2012.
108. Трембiцький Володимир. Український Чорноморський флот (1917-1918 рр.). Нью-Йорк, 1973.
109. Усенко П.Г. Велика війна на Чорному морі (1914–1917 рр.). Київ.
110. Х. Д. Василь Пилишенко – член Центральної Ради. /Народна Воля. Скрентон, США, 8-15.12.1977р.
111. Христич Я. Українські зелені свята у Севастополі. Спогад учасника //Дороговказ. Квітень-червень. – Ч. 24, 1969.
112. Чикин Аркадій. Севастопольская Голгофа. Севастополь, 2005.
113. Чернышев А. А. «Гибель крейсера «Червона Украина». (2008. Гангут, № 48).
114. Чорноморський флот Росії. Под ред. И. Касатонова. Симферополь, Таврида, 2002.
115. Чикаленко Євген. Щоденник. Т. 1, 2. Київ, Темпора, 2004.
116. Чорномор Володимир. Циклон більшовицького терору у Севастополі 23 лютого в день народження Червоної армії. Севастополь. Рукопис, 2011.
117. Штаб Чорноморського флота (1831-2001). «Таврида», Симферополь, 2002.
118. Штик Т. Кораблі Чорноморської фльоти (1917-1918рр.).
119. Шрамченко С. Нарис подій в Українській Чорноморській фльоті в р.р. 1918-1920. //Табір – Варшава, 1928, № 12.
120. ЦДАВОВУ. Ф. 2203, оп. 1, сп. 1-а, 3-б.
121. N. Polmar. Aircraft Carriers. - New York, 1969.
122. The Ogden standard. Oktober 9, 1919. Стр.5
123. The Waschington Gerald. November, 19. 1918.
124. Christopher M. Bell, Bruce A. Elleman. Naval Mutinies of the Twentieth Century: An International Perspective. Стр.105-108. Електр. ресурс: <http://books.google.com.ua/books>

Використано усні спогади автора, Володимира Індило, Сергія Єлісеєва, Костянтина Іванка, Андрія Ільєнка, Олексія Кисельова, Бориса Кожина, Олександра Ключова, Юрія Лужецького, Теймураза Лордкіпанідзе, Євгена Лупакова, Сергія Настєнка, Олександра Михайлютенка, Валентина Польового, Михайла Рудя, Теймура Сулейманова, Ігоря Тєнюха, Юрія Шалита, Володимира Шишова.

ЧИТАЙТЕ

з історії Військово-морських сил ЗС України

1. **Данілов Анатолій.** Український флот: біля джерел відродження. Видавництво імені Олени Теліги. Київ, 2000.
2. **Колесник Степан.** Куди пливе ескадра? «Український письменник». Київ, 1993.
3. **Кравцевич Владимир.** Украинский державный флот. «Край». Киев, 1992.
4. **Лосєв Ігор.** Севастополь – Крим – Україна: хроніка інформаційної оборони. Т.1. Видавництво «Флот України». Севастополь, 2008.
5. **Лубенець А.В.** Українізація Чорноморського флоту в добу Центральної Ради. Розбудова Українського військового флоту (березень 1917 – квітень 1918 рр.). СВМІ. Севастополь, 2007.
6. **Мамчак Мирослав.** Флотоводці України. ПрутПринт. Снятин, 2005.
7. **Мамчак Мирослав.** Україна: шлях до моря. Історія Українського флоту. ПрутПринт. Снятин, 2007.
8. **Мамчак Мирослав.** Траверзом історії. ПрутПринт. Снятин, 2007.
9. **Мамчак Мирослав.** Ой було на флоті, було... ПрутПринт. Снятин, 2008.
10. **Мамчак Мирослав.** Військово-морська символіка України. ПрутПринт. Снятин, 2009.
11. **Мамчак Мирослав.** Тарас Шевченко і флот. ПрутПринт. Снятин, 2010.
12. **Мамчак Мирослав.** Чорноморський флот у боротьбі за незалежність України (1917-1921рр.). ПП «Стрижак», Севастополь, 2011.
13. **Мамчак Мирослав.** Донузлав: на зламі історії флоту. ЧП «Стрижак», Севастополь, 2012.
14. **Мамчак Мирослав.** Військово-морська медицина України. Шлях становлення і розвитку. Просвіта. Севастополь, 2012.
15. **На варті морських рубежів.** До 20-ї річниці ВМС України. Кол. авторів. Севастополь, 2012.
16. **Савченко Микола.** Анатомія неоголошеної війни. «Українська перспектива». Київ, 1997.
17. **Сторінки історії флоту України.** Збірник статей. Під ред. В.Г. Безкоровайного. Севастополь, 1996.
18. **Тинченко Ярослав.** Військово-морські сили України (1917-1921рр.). Київ. Темпора, 2012
19. **Шудря Альбій.** Албі Бек. ПП «Ліра ЛТД». Дніпропетровськ, 2007.

Мамчак Мирослав Андрійович

**ЧОРНОМОРСЬКИЙ ФЛОТ.
Курсом до України**

У авторській редакції.
Відповідальний за випуск Володимир Проценко
Технічний редактор Світлана Дорошенко.

Ілюстрації з архіву автора, Ігоря Гриценка, Сергія Єліссєва, Миколи Закликовського, Андрія Ільєнко, Олексія Накалюжного, Володимира Лещенка, Віктора Палія, Володимира Пилишенка (США), журналів «Морська держава» і «Чорноморська безпека».

На передній сторінці обкладинки: акварель Л. Перфецького «Підняття українських прапорів у Севастополі 29.04.1918 р.», на останній – перше у ВМС України підняття Військово-морського прапора Збройних Сил України на десантному кораблі на повітряній подушці «Донецьк» 26.06.1993 р. Феодосія.

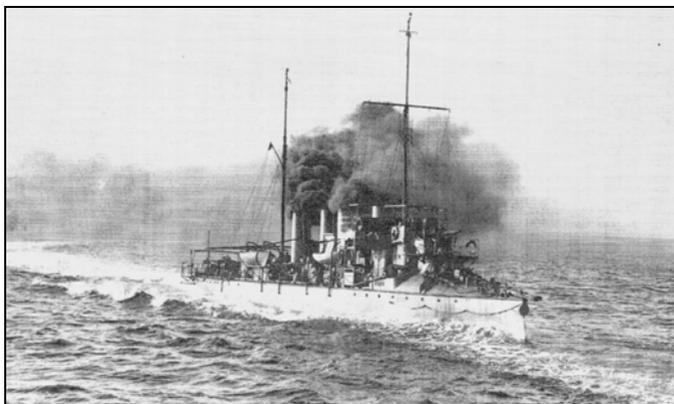

ISBN 978-966-97292-1-7

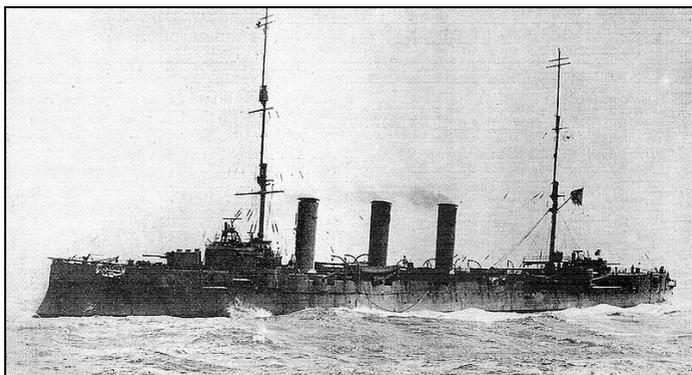
СМО ВУТ «Просвіта»
Севастополь

Здано в набір 16.05.2013. Підписано до друку 14.03.2013. Видавництво СМО ВУТ «Просвіта» ім. Т.г.Шевченка. Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції серії СВ № 007. Віддруковано Формат 84x108 1/32. Папір офсетн. Гарнітура Agial. Умовн. друк. аркуш. 5,87. Наклад 100 прим.

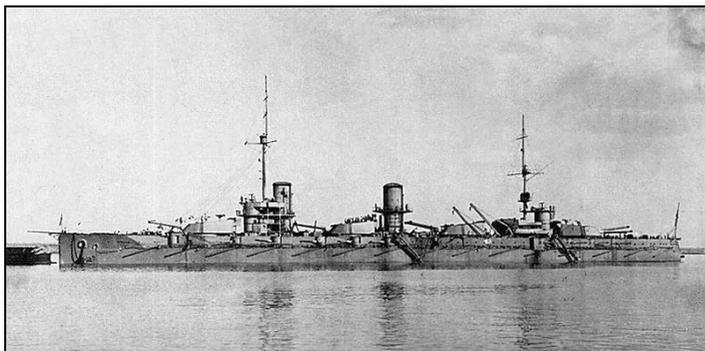
ІЛЮСТРАЦІЇ

Ескадрений міноносець «Завидний»

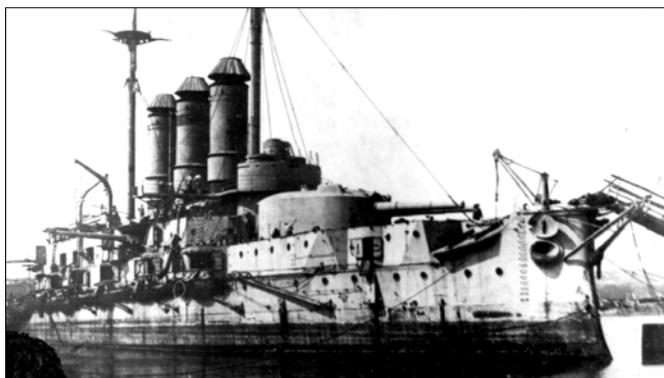
Крейсер «Пам'ять Меркурія» - «Іван Мазепа».

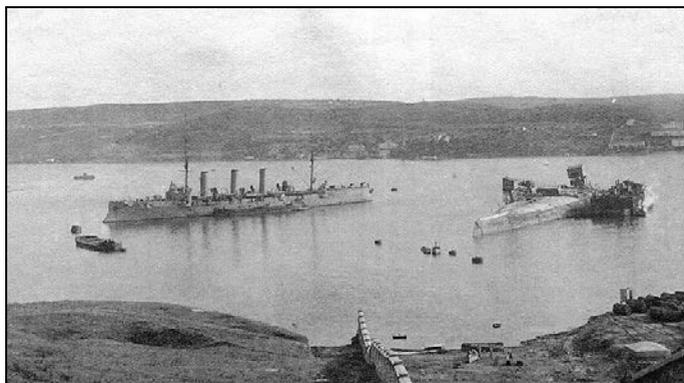
Лінійний корабель (дредноут) «Воля»

Крейсер «Пам'ять Меркурія»-«Іван Мазепа»-«Комінтерн», затоплений біля гирла р. Хобі, Грузія. Фото 1974 р.

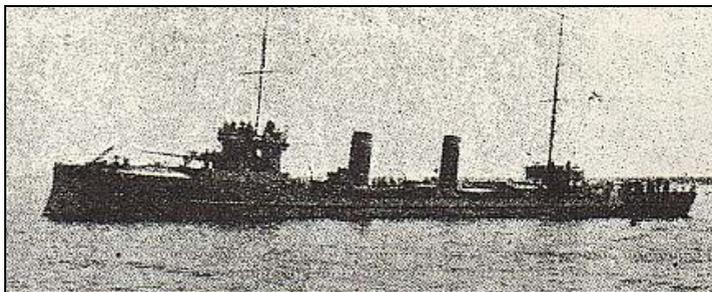
Лінійний корабель (колишній броненосець) «Іоан Златоуст»

Крейсер «Кагул» під час рятувальних робіт з корпусом лінкора «Імператриця Марія». 1918 р.

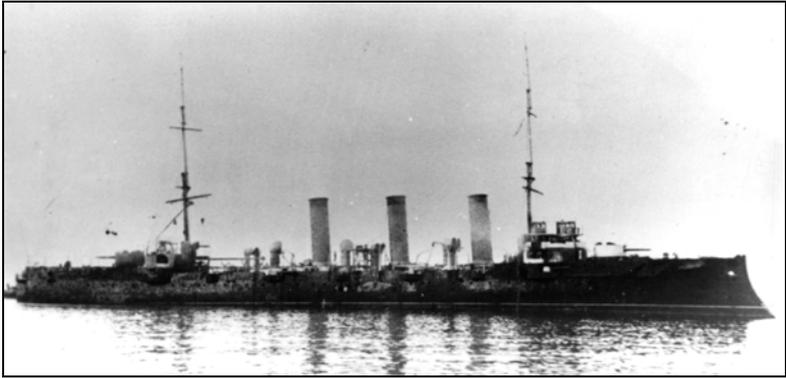
Завантаження артилерійських боєприпасів на лінкор «Св. Євстафій». Фото часу 1-ї Світової війни.

Есмінець Балтійського флоту «Україна»

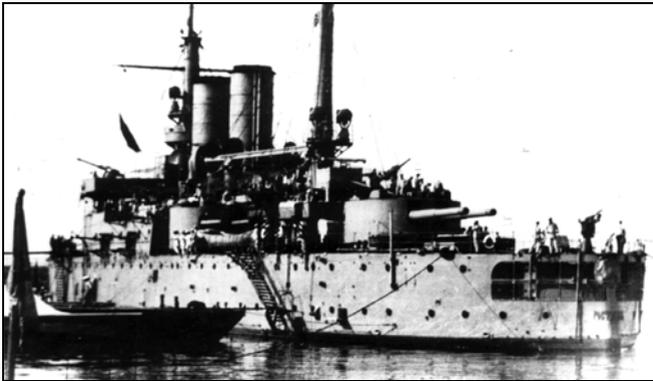
Лінійні кораблі (броненосці) у Південній бухті. 1916 р.

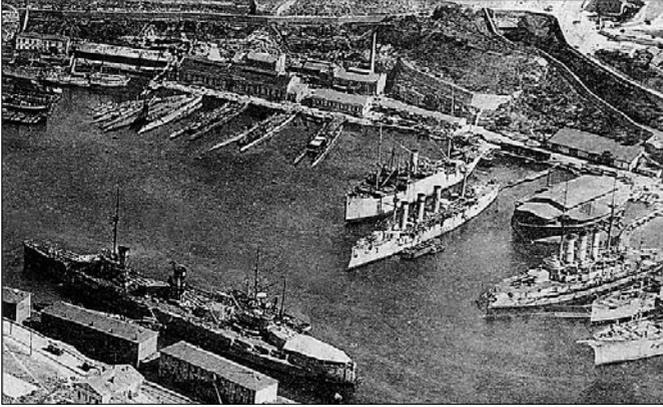
Крейсер «Кагул» (колишній «Очаков»)

Південна бухта у Севастополі. 1917 р.

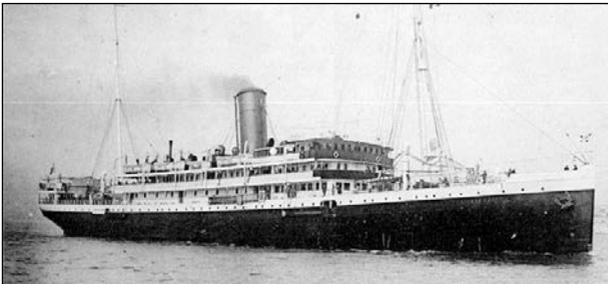
Лінійний корабель (броненосець) «Ростислав»

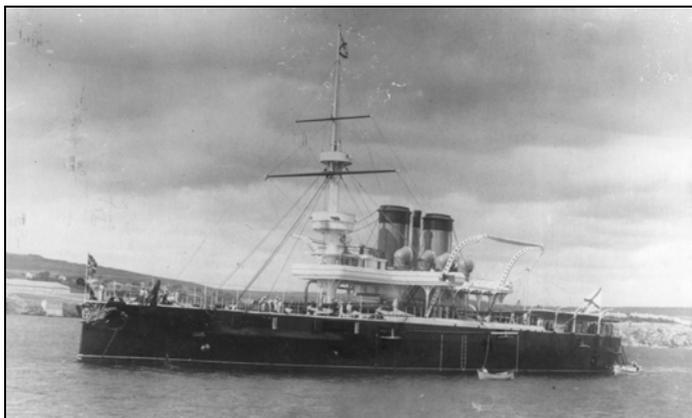
Кораблі ЧФ у Південній бухті. На передньому плані – лінкор «Воля», лінкор «Златоуст» (справа) і крейсер «Пам'ять Меркурія» (зліва). Вірогідно 1916 р.

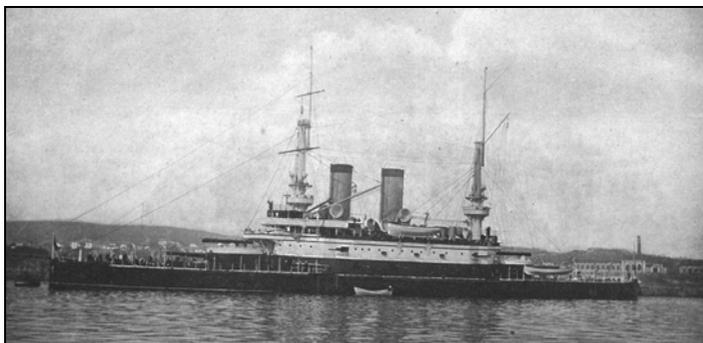
Лінійний корабель (броненосець) «Святий Євстафій»

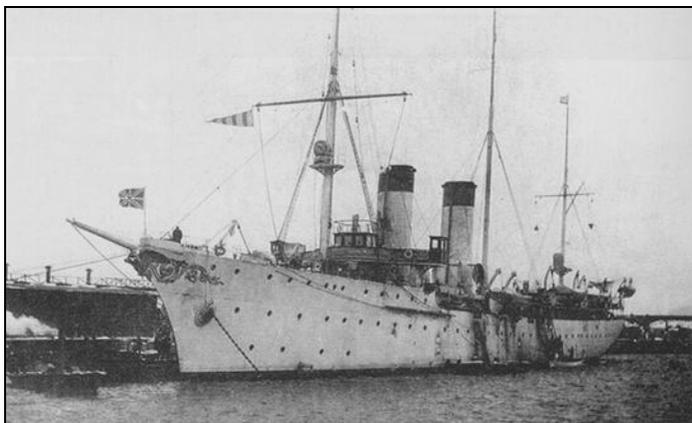
Гідрокрейсер Українського флоту «Республіканець», колишній грузопасажирський парохід «ОлександрІ».

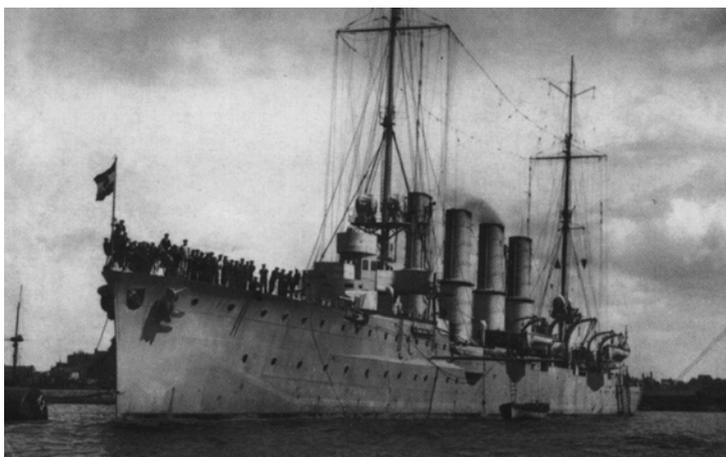
Лінкор (броненосець) «Синоп»

Лінкор (броненосець) «Чесма»

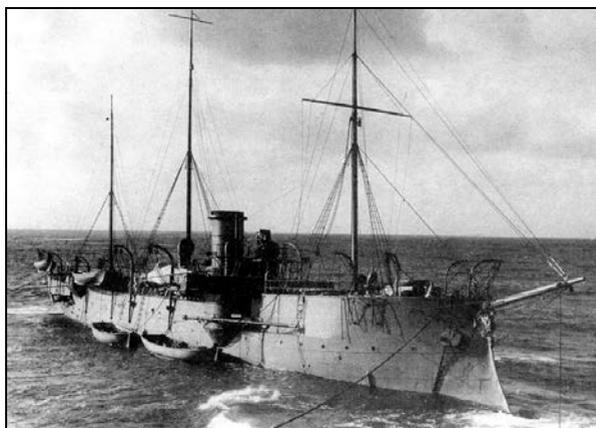
Крейсер «Алмаз»

Німецький крейсер «Бреслау»

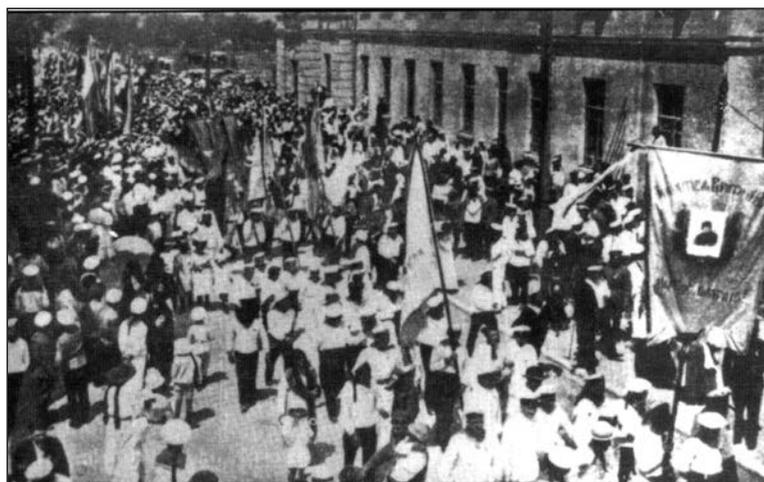
Німецький лінійний крейсер «Гeben»

Канонірський човен «Запорожець»

Севастополь. Маніфестація 8 березня 1917 року на підтримку революції в Петрограді.

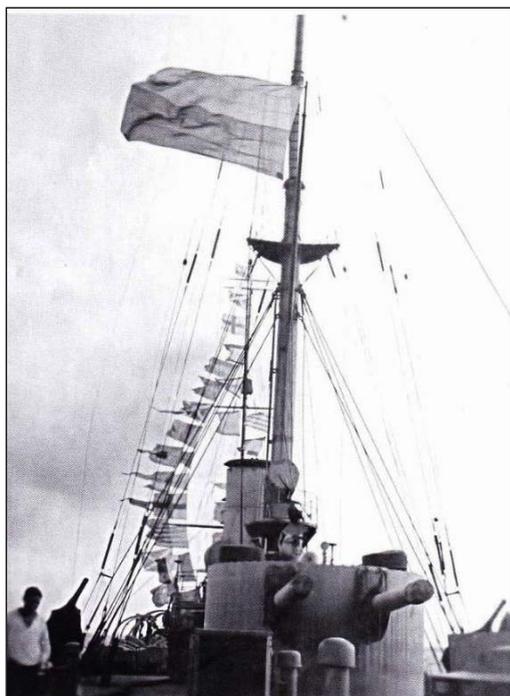
Маніфестація у Севастополі на честь проголошення Центральної Ради України 10.05.1917 р. Під штандартом з портретом Тараса Шевченка йдуть моряки флотського півекіпажу.

Маніфестація у центрі Севастополя 8 жовтня 1917 р.

25.11.1917 р. Мітинг у Севастополі на честь проголошення Української Народної Республіки.

Український прапор на гафелі крейсера «Пам'ять Меркурія». 25.11.1917 р.

Частина команди, що не погодилася служити під Українським прапором, покидає крейсер «Пам'ять Меркурія». На флагштоці ще розвівається Гвардійський Георгіївський прапор корабля. 27.11.1917 р.

Виступ Керенського на лінкорі «Георгій Победоносець». 16 травня 1917 р.

Німецькі і українські війська в Александрівську (П. Болбочан у центрі). Квітень 1918 р.

Німецькі війська у Севастополі. 1918 р.

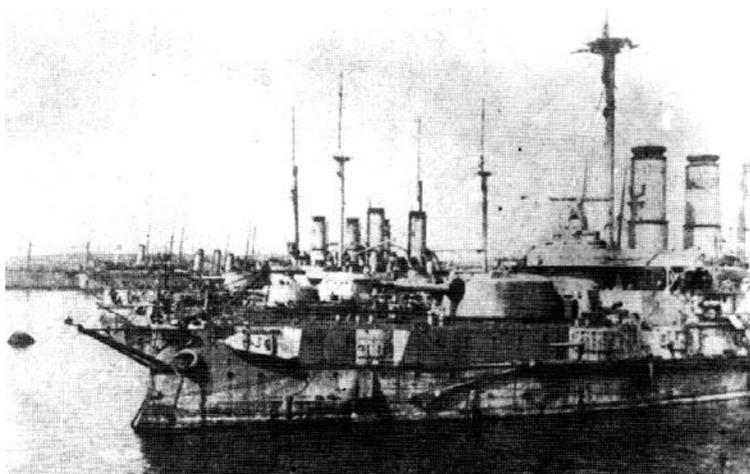

Наступ німецьких військ в Криму. Квітень 1918 р.

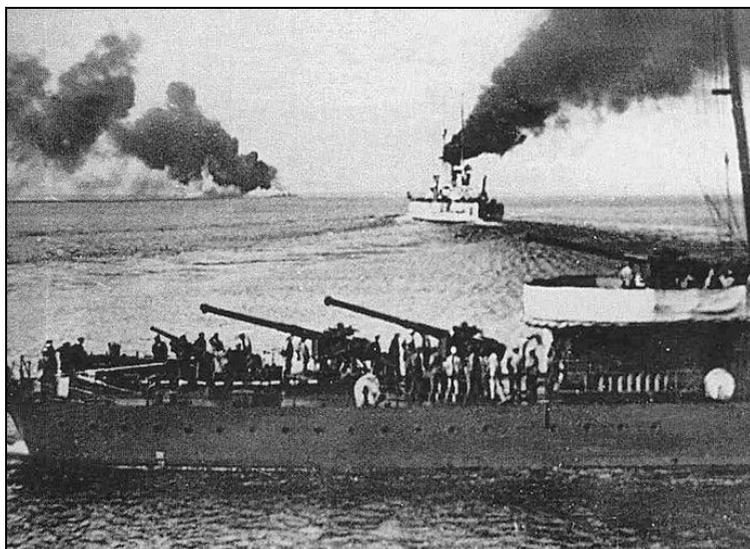
Німецькі війська на параді в Криму. 1917р.

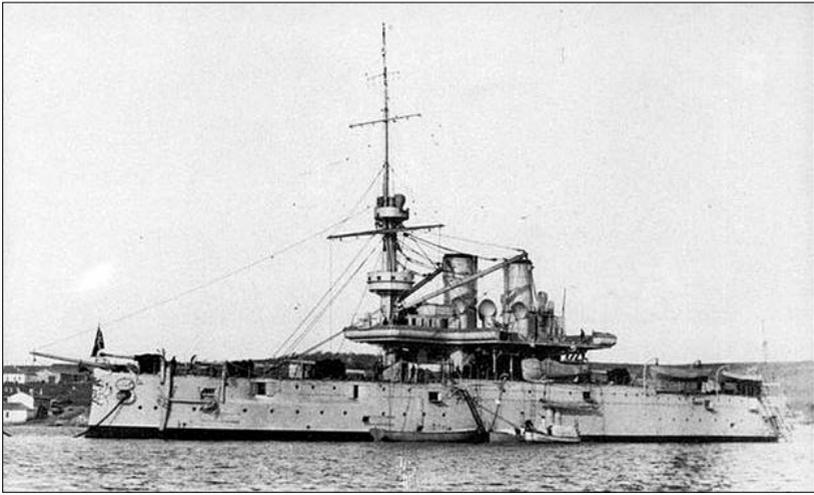
Німецькі війська в Криму у Феодосії. 1918 р.

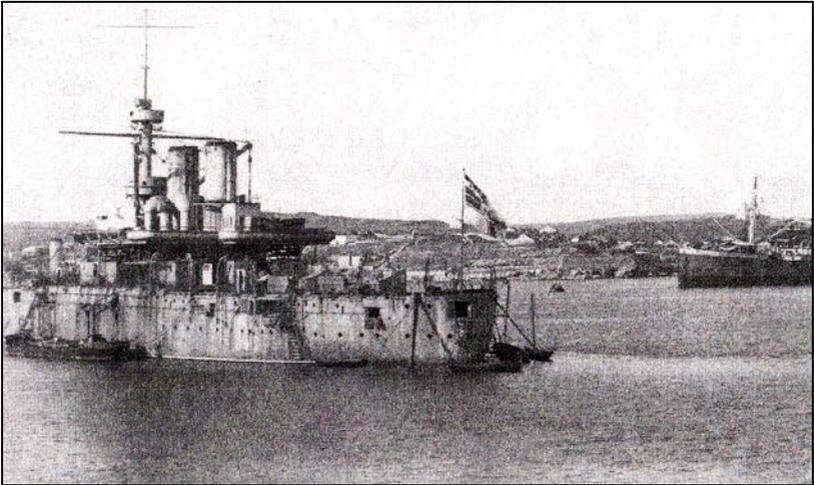
Севастополь, 1918 р. Інтерновані кораблі Чорноморського флоту.

1918 р., Новоросійський рейд. Лінкор «Воля» бере курс на Севастополь.

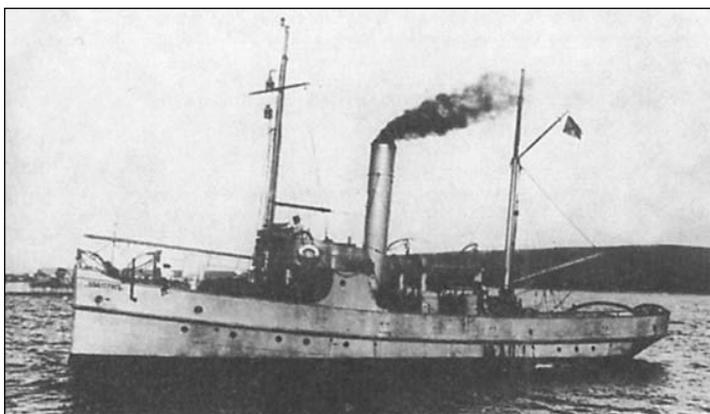
Штабний лінкор Чорноморського флоту «Георгій Победоносець». 1917 р.

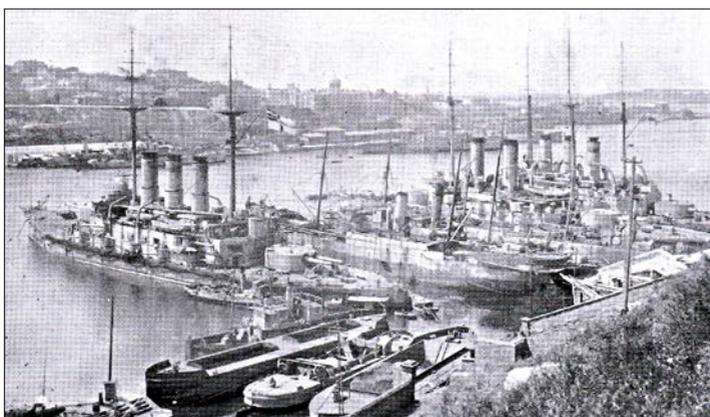
Штабний лінкор флоту України «Георгій Победоносець» під німецьким прапором. Севастополь, травень 1918 р.

Ескадрений броненосець «12 Апостолів»

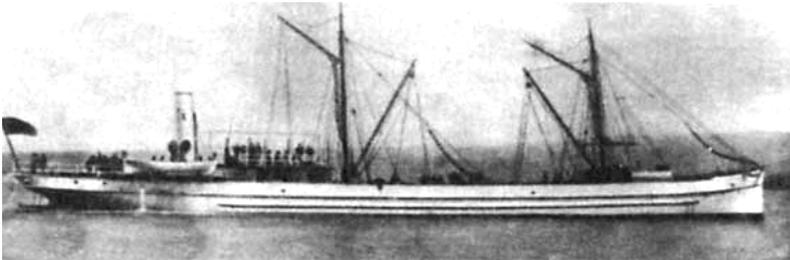
Тральщик
бригади
УНР.
Одеса.
Фото часу
I Світової
війни

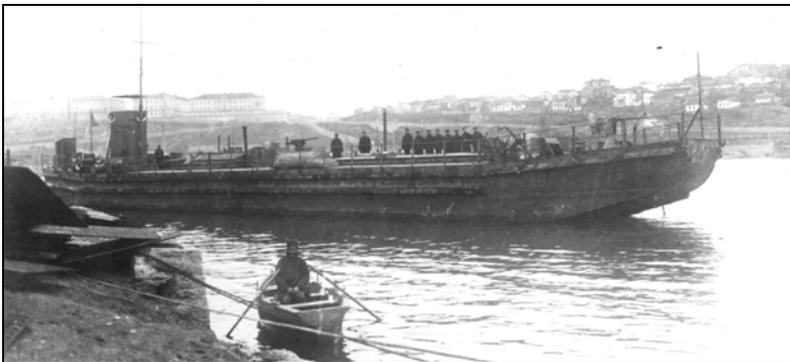
1918 р. Бригада лінкорів (колишніх броненосців) інтернованого
Українського флоту.

1918 р. Вид на Південну бухту в Севастополі.

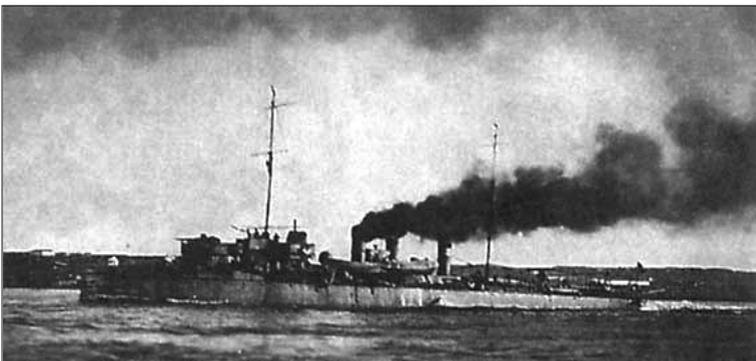
Канонірський човен типу «Ельпідіфор»

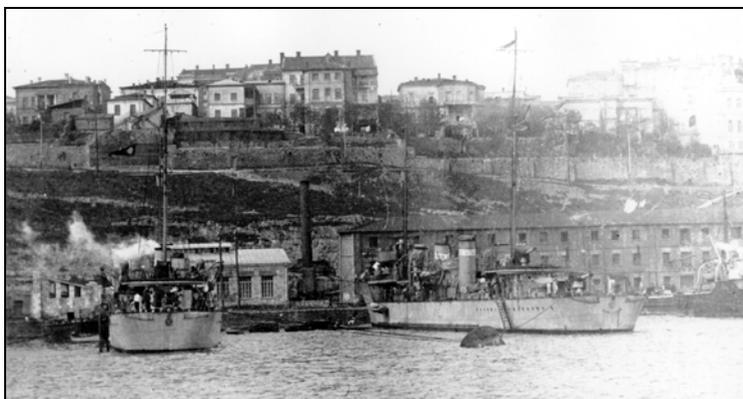
Десантна баржа типу «Боліндер»

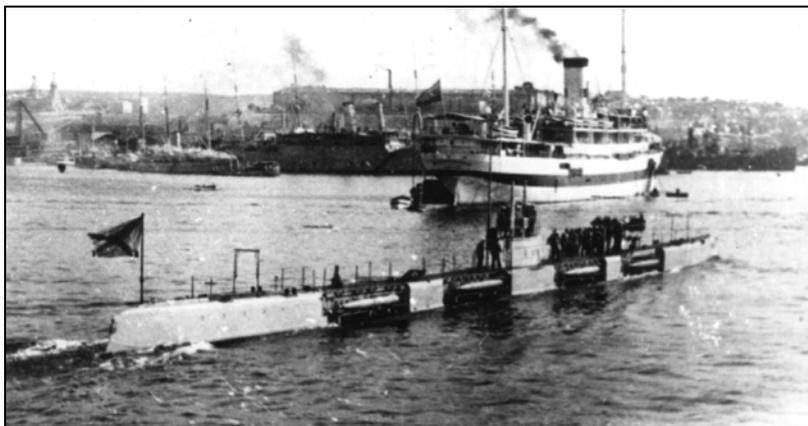
Ескадрений міноносець «Звонкий»

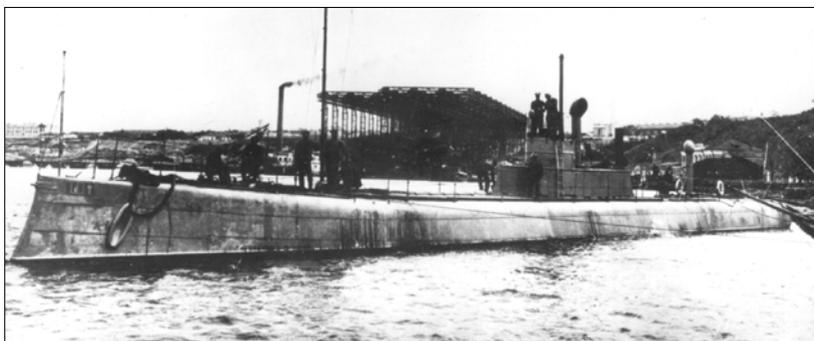
Ескадрений міноносець «Зоркий»

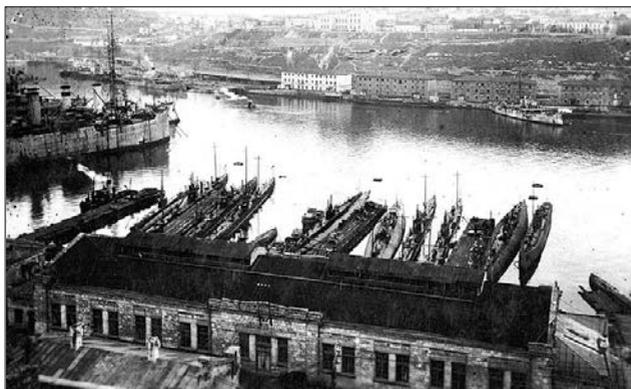
Нові ескадрені міноносці ЧФ «Держкій» і «Пронзительний»

Підводний човен «Морж»

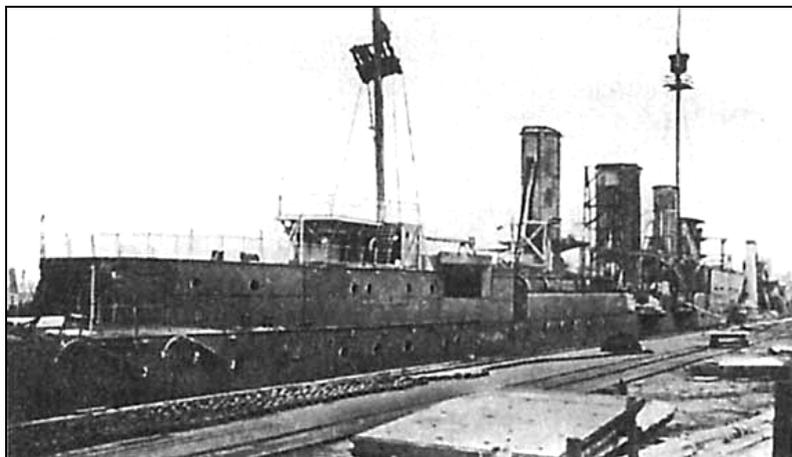
Підводний човен «Краб». Фото часу I Світової війни.

Севастополь. Підводна бригада. Фото часу Першої Світової війни

Легкий крейсер «Гетьман Петро Дорошенко», перейменований на «Красний Кавказ», в заводі «Руссуд». Фото 1920-х рр.

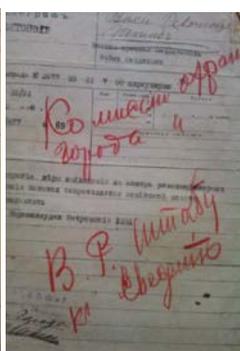
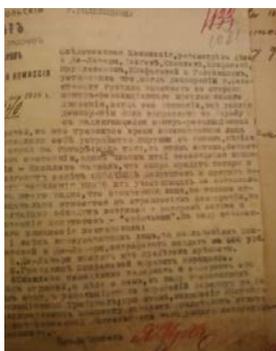
1917 р. Крейсер «Гетьман Богдан Хмельницький» у Миколаївському суднобудівному заводі.

Крейсер «Червона Україна» (колишній «Богдан Хмельницький»).
Фото 1920-х р.

1942 р. Севастополь. Затоплена «Червона Україна».

Слідча справа Військово-революційного комітету про арешти і розстріли у Севастополі. Справа - телеграма наркоміндела РСФСР Петровського про організацію репресій у Севастополі. Січень 1918 р.

Разрушенные склады.

Підірваний 1.09.1918 р. більшовицьким підпіллям військові склади в Одесі, виставлені як акція Антанти.

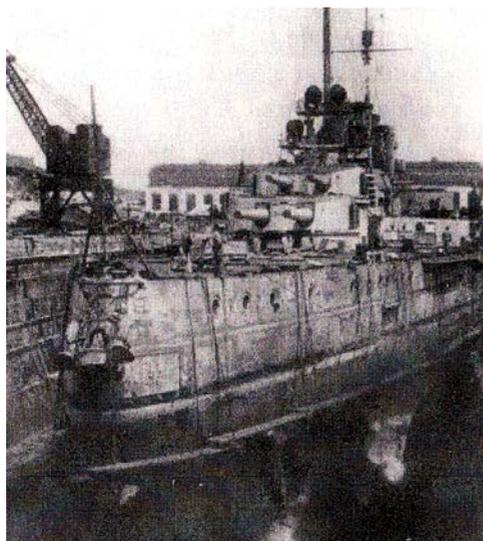
Засідання українського Генерального військового комітету.
5-й справа – матрос С. Письменний. 2.07.1917 р.

Українська державна делегація на переговорах з РРФСР.
Крайній зліва (стоїть) – М. Білинський. Травень, 1918 р.

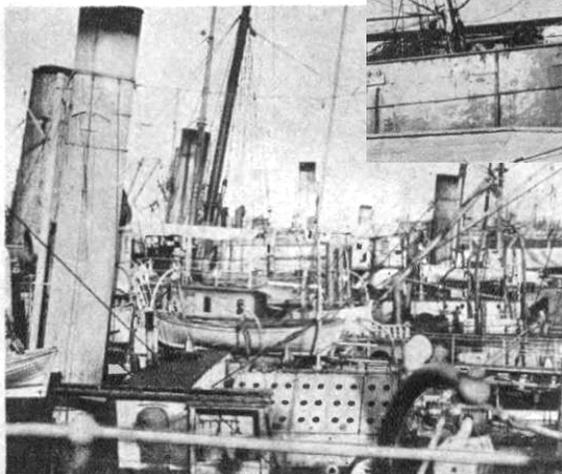
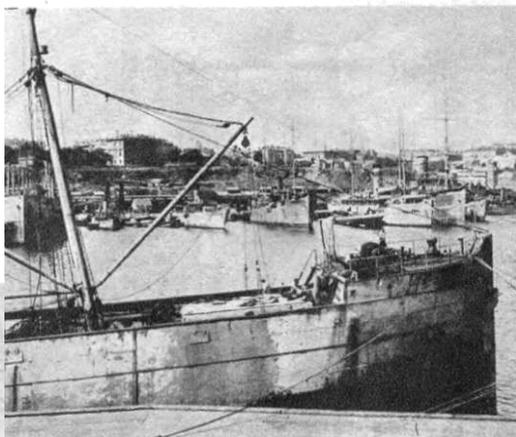

Вище військове командування Української Держави в 1918 р.
Крайній справа – Військовий і морський міністр Олександр Рогоза,
крайній зліва – товариш міністра капітан 1 рангу М. Максимов.

Німецький лінійний корабель
«Гебен» на ремонті в Сухому
доці Севастополя.
Фото 14.07.1918 р.

Оживші гавані порту
Одеса Гетьманської
України.
Фото 1918 р.

ОГОЛОШЕННЯ.

Для підготовки молодих людей на службу старшинами до військової флотії У. Н. Р в м. Кам'яніц Подільському засновується Гардемаринська Школа. На вступ до цієї школи мають право громадяне У. Н. Р, від 17 до 21 року (з особого дозволу можуть бути винятки), які скінчили середні загально-наукові школи і з боку свого здоров'я задовольняють вимогам що торкаються до старшин флотії.

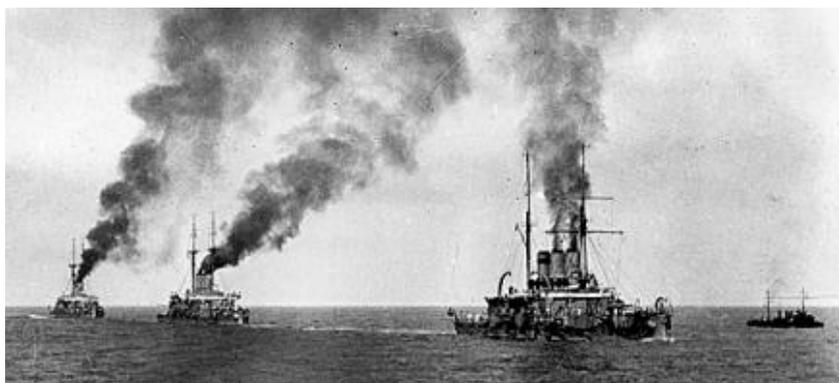
Прийняті до Гардемаринської Школи звуться гардемаринами і лічаться на дійсній військовій морській службі. Термін навчання для гардемаринів — три роки з двома літніми плаваннями, після чого вони по іспиту і атестаціям проізводяться в корабельні гардемарини і в цьому рангові проходять практичне плавання на протязі року в проходженням практичних предметів, а після по іспиту і атестаціям проізводяться в мічмани флотії.

Громадяне, бажаючі вступити до навчання в цій школі, повинні подати до Головного Морського Штабу на імя Начальника Школи Гардемаринів і підстаршин флотії прохання зо всіма необхідними документами. Прийом буде провадитись по конкурсу атестатів.

Адреса: м. Кам'янець Подільський, Поштова вулиця, буд. № 17.

Головний Морський Штаб.

Оголошення про набір на навчання до
Гардемаринської школи флоту УНР. 1919 р.

Ескадра Антанти у Чорному морі. Листопад 1918 р.

Висадка військ Антанти в Одесі. Фото 1918 р.

Листопад 1918 р. Висадка військ Антантиу в Севастополі.

Листопад 1920 р. Вихід ескадри Врангеля з Севастополя в еміграцію.

1921 р. Інтерновані українські морські піхотинці у польському таборі.

Медаль, вибита на честь перейменування каноніського човна «Кубанець» на «Запорожець». 1918 р.

Нагрудний знак Українського торгового флоту. 1918 р.

**Погони старшин Державного флоту Української Держави,
запроваджені 15 липня 1918 р.
(за Я. Гинченком)**

1 – корабельний гардемарин; 2 – мічман; 3 – лейтенант; 4 – капітан 2 рангу;
5 – капітан 1 рангу; 6 – контр-адмірал; 7 – віце-адмірал; 8 – адмірал.

**Знаки розрізнення на рукавах старшин флоту УНР (1918 р.).
(за Я. Дашкевичем)**

1 – корабельний гардемарин; 2 – лейтенант; 3 – старший лейтенант; 4 – капітан
1 рангу; 5 – контр-адмірал; 6 – адмірал.

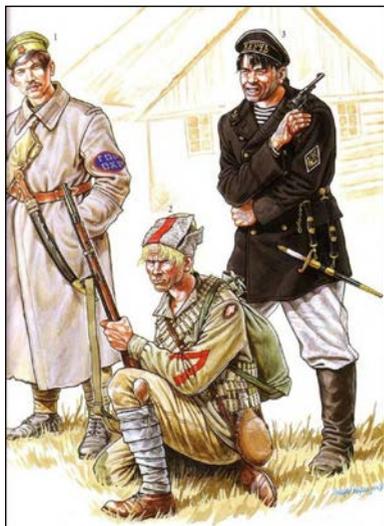
Прапор флоту УНР
з 14.01. 1918 р.

Прапор флоту України
з 18.07.1918 р.

Гюйс
(1918-1921 рр.)

Учасники погромів у Севастополі -
«летючий» більшовицький загін.
(З пропагандистської листівки).
1918 р.

«Летючий»
революційний
більшовицький
загін. 1918 р.

Севастополь у Варфоломійські дні. Лютий 1918 р.

Пам'ятна медаль (аверс і реверс) вибита на честь 80-ї річниці підняття Українських прапорів на кораблях Чорноморського флоту і репрезентована на V-й Національній філателістичній виставці «Укрфілексп - 98» у м. Севастополі. 1998 р.

Погром антиукраїнськими організаціями і партіями Пам'ятної дошки, встановленої на Графській пристані на честь 90-річчя українізації Чорноморського флоту. Севастополь. 5 липня 2008 р.

Будівництво селища Новоозерне. 1986.

Новоозерне. Проспект Героїв десанників. 1987.

Остання бойова служба кораблів 17-ї брк овр у Середземному морі.
Зустріч командувача ЧФ адмірала В.Хронопуло (другий зліва
у першому ряду) з екіпажем СКР-117. 1987.

Фото на згадку офіцерів штабу після завершення
навчань. Фото 1990 р.

Штаб навчань ОТН ЧФ в Квмб. 1990 р.

Останній раз разом. Фото на память після завершення оперативно-тактичних навчань Квмб 24.04.1991 р. Перший ряд: третій зліва – начальник штабу Квмб контр-адмірал Кожин Б.Б., за ним – командир Квмб контр-адмірал Фролов О.І., верхній ряд: третій зліва посередник з Балтійського флоту контр-адмірал Кравченко В.А., майбутній командувач ЧФ. Новоозерне.

Командир 17-ї брк овр капітан 2 рангу Юрій Шалит поздоровляє екіпаж СКР-84 (справа) з річницею корабля. 1991 р.

Сторожовий корабель СКР – 112. Фото 1990 р.

СКР-112 на місці розборки на метал в Інкермані. 1996 р.

Морський тральщик «Сигнальщик» у парадному строю кораблів. Фото 1987 р.

Крейсер «Михайло Кутузов» у Новоросійську в якості музею.

БТ-126 після його передачі ВМС України

Базовий тральщик «Маріуполь» (колишній БТ-126) в
Донузлаві. 2010 р.

Малий ракетний корабель «Штиль»

Великий протичовновий корабель «Способний» біля о. Сокотра.

Останній екіпаж ВПК «Способний». У першому ряду (сидять) крайній зліва - тво командира корабля капітан 3 рангу Сергій Єлісеєв. Фото на день корабля, 1993 р.

Останні навчання 880-го батальйону морської піхоти ЧФ.
Фото на пам'ять після успішного десанту з корабля
на повітряні подушці типу «Зубр». Зліва – командир роти
старший лейтенант Андрій Ільєнко. 1991 р.

Підводний човен
Б-871
у морі

Збудований українськими корабелями
флагман
Тихоокеанського
флоту ВМФ РФ
ракетний
крейсер «Варяг»
(колишня «Червона
Україна»)

Великий проти-
човновий
корабель
«Сметлівий»

Лютий 1996 р.,
оз. Донузлав. Колишні бо-
йові гелікоптери корабель-
ної авіації ЧФ авіаполку
в с. Мирний перед поча-
тком розподілу ЧФ при-
готовлені на продаж як
металобрухт, та грабу-
нок пошуково-
рятувальних
кораблів
5-ї бр пск ЧФ.

Березень 1996 р. Новоозерне.
«Поминки» моряків ЧФ
у зв'язку з передачею
Донузлавського гарнізону
до складу ВМС України.
Встановлений хрест був
символом «знищення»
Україною гарнізону ЧФ.

служби 17-ї брк овр. 1991 р.

Мітинг в с. Новоозерне. 1991.

Червень 1992 р. Так виглядав перший екіпаж корабля управління ВМС України «Славутич». Заступник командира корабля капітан 2 рангу Юрій Гаврилов вітає матроса Анатолія Лушкіна з складанням присяги на вірність народу України.

Ритуал першого в історії ВМС України урочистого підняття Державного прапора України на новозбудованому кораблі управління «Славутич». 28.07.1992 р., Миколаїв.

Перші матроси Чорноморського флоту, які присягнули на вірність народу України в школі водолазів ЧФ 18 січня 1992 року. Стоять (зліва направо): *О. Волинець, О. Прищеп, А. Крутько, В. Сапожник, Ю. Яремчук, С. Фесенко, В. Костін, А. Низвицький, А. Кулагін, І. Аверичев, І. Коваленко, А. Мальков, Гергало, В. Бобик, І. Антонюк, М. Зінчук*. Перший ряд (сидять): *А. Бутрин, Шуляк, В. Тхір, І. Влад, А. Товкач, С. Голобородько, А. Деркач, І. Данчук, В. Пащун, С. Руденко*.

Перший склад Організаційної групи ВМС України. 1992 р.

На фото (зліва направо): передній ряд – мічман Олексій Накалюжний, капітан 3 рангу Віктор Палій, капітан 1 рангу Анатолій Приліц, прапориць Валентина Ковальченко, контр-адмірал Борис Кожин, капітан 1 рангу Анатолій Данилов, капітан 1 рангу Юрій Шалит, старший лейтенант В'ячеслав Щегольков, старший лейтенант Володимир Онопрієнко;

Середній ряд: капітан 1 рангу Василь Бойко, капітан 2 рангу Олександр Пляшечніков, капітан 1 рангу Микола Тихонов, капітан 2 рангу Мирослав Мамчак, підполковник Олександр Дерновий, капітан 2 рангу Валентин Сутула, старший лейтенант Андрій Ільєнко, капітан 2 рангу Сергій Бонь, капітан 2 рангу Леонід Третяк, старший лейтенант Михайло Рудь, капітан 1 рангу Ігор Мироненко;

Верхній ряд: капітан 2 рангу Олександр Клюєв, капітан 1 рангу Леонід Корнілов, полковник Володимир Інділо, полковник медичної служби Григорій Гордієвський, капітан 2 рангу Леонід Рибальченко, капітан 1 рангу Олег Ніколаєв, капітан 3 рангу Валерій Петренко, капітан 1 рангу Євген Лупаков, капітан 1 рангу Владас Трумпікас, капітан 2 рангу Костянтин Іванко, капітан 2 рангу Вадим Махно, майор Віталій Рожманов, майор Геннадій Варіцький, капітан 2 рангу Володимир Яценко, капітан 2 рангу Олександр Бондарь, капітан 1 рангу Володимир Шишов.

**Перша кокарда
офіцерів ВМС.
1992р.**

Пам'ятний знак «20 років Першій бригаді надводних кораблів України» в пам'ять про 20-річчя з часу складання військової присяги Україні особовим складом 17-ї бригади кораблів охорони водного району Кримської військово-морської бази Чорноморського флоту 26.01.1992 р.

Ідея – Юрія Шалита.

Автор – Мирослав Мамчак.

Художник – Тимофій Галіченко.

Урочистий мітинг у штабі Південної ввб на честь відкриття Пам'ятної дошки присвяченої 15-річчю її створення. 2011.

Урочисте проходження моряків Донузлавського гарнізону на честь 15-ї річниці Південної Військово-морської бази Військово-морських сил Збройних Сил України сил України. 2011.

Штаб Кримської військово-морської бази ВМС України.
Вид на штаб і селище Новоозерне з озера Донузлав